

В.К. Грищук

**УКРАЇНСЬКЕ
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО.**

**Загальна частина:
навчально – науковий курс**

Вінниця
ТВОРИ
2026

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Вереша Роман Вікторович – проректор з наукової роботи та освітніх інновацій Академії адвокатури України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.

Фріс Павло Львович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права Прикарпатського Національного університету імені Василя Стефаника, Заслужений діяч науки і техніки, академік Національної Академії вищої освіти України, член-кореспондент Національної Академії правових наук України.

Шепітько Михайло Валерійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права Національного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент Національної Академії правових наук України.

Гришук В.К.

Г 82 Українське кримінальне право. Загальна частина: навчально-науковий курс. Вінниця: ТВОРИ, 2026. 988 с.

ISBN 000-000-000-000-1

Навчально-науковий курс підготовлений відповідно до програми навчальної дисципліни «Кримінальне право. Загальна частина». На основі Конституції України, чинного Кримінального Кодексу України, іншого українського законодавства та практики його застосування, а також сучасних наукових позицій розглядаються: поняття, предмет, метод, завдання, принципи та система кримінального права; закон про кримінальну відповідальність; поняття та ознаки кримінального правопорушення; кримінальна відповідальність та її підстава; склад кримінального правопорушення; стадії вчинення кримінального правопорушення; співучасть у кримінальному правопорушенні; множинність кримінальних правопорушень; обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння; звільнення від кримінальної відповідальності; поняття, мета, система та види покарань; призначення покарання; звільнення від покарання та його відбування, пом'якшення покарання; судимість; обмежувальні та інші заходи кримінально-правового характеру; заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Пропонується для студентів, курсантів, магістрів, аспірантів, докторантів, науково-педагогічних працівників юридичних факультетів закладів вищої освіти, працівників судових та правоохоронних органів.

The textbook is prepared in accordance with the curriculum program «Criminal Law». Following question are considered in the form of logical schemes on the basis of the current Criminal Code of Ukraine and modern scientific positions: the concept, subject, method, tasks, principles and the system of criminal law; the law on criminal liability; the notion and signs of a crime; criminal liability and its basis; the composition of the crime; stages of crime; complicity in a crime; multiplicity of crimes; circumstances that exclude the crime of an act; release from criminal liability; concept, purpose, system and types of punishment; appointment of punishment; release from punishment and his serving, mitigation of punishment; conviction; other criminal-law measures; measures of a criminal law nature with regard to legal entities; peculiarities of criminal responsibility and punishment of juveniles

The textbook is offered for students, cadets, post-graduate students, doctoral students, scientific and pedagogical workers of law schools of institutions of higher education, law enforcement officers.

ЗМІСТ

Вступні зауваги.	15
Розділ 1. Загальні підходи до розуміння українського кримінального права	20
1.1 Наукові концепти розуміння поняття українського кримінального права.....	20
1.2. Джерела українського кримінального права.....	34
1.3. Принципи українського кримінального права.	66
1.4. Предмет, методи, завдання і функції та система українського кримінального права.	86
1.5. Проблема зловживання кримінальним правом.	98
Розділ 2. Кримінально-правова політика української держави	103
Розділ 3. Закон про кримінальну відповідальність.	109
3.1. Поняття, види, соціальна цінність та зумовленість, завдання і форми реалізації Закону про кримінальну відповідальність.....	109
3.2. Структура Закону про кримінальну відповідальність..	115
3.3. Норма Закону про кримінальну відповідальність: поняття, класифікація, структура, тлумачення.....	118
3.4. Питання якості Закону про кримінальну відповідальність.....	126
3.5. Чинність Закону про кримінальну відповідальність в часі.	130
3.6. Чинність Закону про кримінальну відповідальність у просторі.	138
3.7. Чинність Закону про кримінальну відповідальність на коло осіб.....	142
3.8. Видача (екстрадиція) осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, перейняття кримінального провадження, виконання вироку іноземного суду чи міжнародної судової установи.	144

Розділ 4. Кримінальне правопорушення та його ознаки.	151
4.1. Поняття кримінального правопорушення.	151
4.2. Матеріальні ознаки кримінального правопорушення.	152
4.3. Формальні ознаки кримінального правопорушення. .	159
4.4. Відмінність кримінального правопорушення від інших видів правопорушень.	161
4.5. Класифікація кримінальних правопорушень.	162
4.6. Кримінальне правопорушення і злочинність.	171
Розділ 5. Поняття та види кримінально-правової відповідальності людини	173
5.1. Поняття кримінально-правової відповідальності людини.	173
5.2. Позитивна (перспективна) кримінально-правова відповідальність людини та її підстави.	175
5.3. Негативна (ретроспективна) кримінально-правова відповідальність людини та її підстави.	178
Розділ 6. Поняття складу кримінального правопорушення, його структурні елементи, класифікація складів кримінального правопорушення, функції складу кримінального правопорушення.	214
6.1. Склад кримінального правопорушення та його елементи:	214
1). Об'єкт складу кримінального правопорушення: його поняття та ознаки.	216
2). Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення: поняття та її ознаки.	242
3). Суб'єкт складу кримінального правопорушення: поняття та ознаки.	284
4). Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення: поняття та ознаки.	313
6.2. Класифікація складів кримінальних правопорушень.	340
6.3. Кримінально-правові функції складу кримінального правопорушення.	349

Розділ 7. Стадії вчинення кримінального правопорушення	351
7.1. Поняття та види стадій вчинення кримінального правопорушення у науці кримінального права.	351
7.2. Види стадій вчинення кримінального правопорушення за чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).	353
7.3. Незакінчене кримінальне правопорушення.	355
7.4. Добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця і дійове каяття.	362
7.5 Закінчене кримінальне правопорушення.	365
Розділ 8. Співучасть у вчиненні кримінального правопорушення	367
8.1. Поняття співучасті у науці кримінального права.	367
8.2. Поняття, ознаки, регламентація співучасті у вчиненні кримінального правопорушення в Законі про кримінальну відповідальність (КК України) та її кримінально-правове значення.	368
8.3. Поняття форм співучасті у вчиненні кримінального правопорушення в науці кримінального права.	373
8.4. Організаційно-правові форми співучасті у кримінальному правопорушенні за чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).	375
8.5. Види співучасників у вчиненні кримінального правопорушення за чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).	402
8.6. Відповідальність співучасників у вчиненні кримінального правопорушення.	418
8.7. Спеціальні питання кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні.	424
8.8. Кримінально-правове значення інституту співучасті у вчиненні кримінального правопорушення .	440
Розділ 9. Причетність суб'єкта до вчинення кримінального правопорушення.	441
9.1. Поняття причетності суб'єкта до вчинення кримінального правопорушення в науці кримінального права.	441

9.2. Види причетності суб'єкта до кримінального правопорушення та їх кримінально-правова характеристика. .	443
Розділ 10. Множинність кримінальних правопорушень	452
10.1. Поняття та ознаки множинності кримінальних правопорушень в науці кримінального права.	452
10.2. Одиничне кримінальне правопорушення: поняття, ознаки та види.	454
10.3. Кримінально-правова характеристика форм множинності кримінальних правопорушень за чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).	458
1). Повторність кримінальних правопорушень: поняття, ознаки та її види.	458
2). Особливості кваліфікації спеціальної повторності кримінальних правопорушень:	463
3). Відмежування спеціальної повторності кримінальних право-порушень від продовжуваного кримінального правопорушення	465
4). Сукупність кримінальних правопорушень: поняття, ознаки та її види.	466
5). Відмежування сукупності кримінальних правопорушень від конкуренції норм кримінального права.	470
6). Рецидив кримінальних правопорушень: поняття, ознаки, його види класифікації та особливості кваліфікації.	480
10.4. Правові наслідки множинності (повторності, сукупності та рецидиву) кримінальних правопорушень. . .	485
Розділ 11. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння суб'єкта кримінального правопорушення.	488
11.1. Поняття та ознаки обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння суб'єкта кримінального правопорушення.	488
11.2. Система обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння суб'єкта кримінального правопорушення, передбачені чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України)	490

кримінального правопорушення від кримінально-правової відповідальності за чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).....	542
12.4. Види звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінально-правової відповідальності, передбачені в Загальній частині чинного Закону України про кримінальну відповідальність (КК України).	545
1). Звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінально-правової відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям – ст. 45 КК України.	545
2). Звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінально-правової відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – ст. 46 КК України.	549
3). Звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінально-правової відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації – ст. 47 КК України.....	553
4). Звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінально-правової відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки – ст. 48 КК України.	558
5). Звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінально-правової відповідальності у зв'язку з закінчення передбачених законом строків давності – ст. 49 КК України.....	562
12.5. Кримінально-правове значення звільнення суб'єкта, що вчинив кримінальне правопорушення, від кримінально-правової відповідальності:.....	567

Розділ 13. Поняття, ознаки та мета покарання, система та види покарань, які можуть бути призначені судом суб'єктові кримінального правопорушення.

13.1. Поняття та ознаки покарання в науці кримінального права та чинному Законі України про кримінальну відповідальність (КК України).	569
13.2. Мета покарання в науці кримінального права та чинному Законі України про кримінальну відповідальність (КК України).	575
13.3. Система покарань за чинним Законом України	

про кримінальну відповідальність (КК України).....	579
13.4. Класифікація покарань в науці кримінального права.....	580
13.5. Кримінально-правова характеристика окремих видів покарань, передбачених чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).....	584
1). Вступна частина: смертна кара – позбавлення життя іншої людини. До історії наукової проблеми.....	584
2). Кримінально-правова характеристика основних покарань.....	589
3). Кримінально-правова характеристика додаткових покарань.....	653

Розділ 14. Призначення суб'єктові кримінального правопорушення покарання за вчинене кримінальне правопорушення..... 684

14.1. Поняття призначення покарання та його ознаки – статті 65 – 73 КК України.....	684
14.2. Поняття загальних засад призначення покарання.....	686
14.3. Призначення судом покарання у межах, установлених у санкції норми статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення.....	686
14.4. Призначення судом покарання відповідно до положень Загальної частини КК України.....	689
14.5. Врахування судом при призначає покарання ступеня тяжкості вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення, особи (самості – В.К.) винного у вчиненні кримінального правопорушення.....	690
14.6. Врахування судом при призначенні покарання обставин, які пом'якшують покарання.....	693
14.7. Врахування судом при призначенні покарання обставин, які обтяжують покарання.....	699
14.8. Спеціальні види призначення покарання.....	720

Розділ 15. Звільнення засудженої особи від покарання та його відбування, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням 752

15.1. Поняття та ознаки звільнення засудженої особи

від покарання та його відбування в науці кримінального права.....	752
15.2. Види звільнення засудженої особи від покарання та його відбування, пом'якшення покарання за чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).	754
15.3. Класифікація видів звільнення засудженої особи від покарання та його відбування.	756
15.4. Окремі види звільнення засудженої особи від покарання або його відбування.....	758
1). Звільнення засудженої особи від покарання у зв'язку з втратою нею суспільної небезпечності – ч. 4 ст. 74 КК України.	758
2). Звільнення засудженої особи від покарання у зв'язку з закінчення передбачених законом строків давності – ч. 5 ст. 74 КК України.	762
3). Звільнення засудженої особи від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння законом – ч. 2 ст. 74 КК України (у співставленні зі статтею 479-2 Кримінального процесуального кодексу).....	767
4). Звільнення засудженої особи від покарання за психічною хворобою – ч. 1 ст. 84 КК України:.....	769
5). Звільнення засудженої особи від покарання або його подальшого відбування за іншою тяжкою хворобою – ч. 2 ст. 84 КК України	770
6). Звільнення засудженого військовослужбовця покарання у зв'язку з визнанням його непридатним до військової служби за станом здоров'я – ч. 3 ст. 84 КК України	772
7). Звільнення засудженої особи від відбування покарання з урахуванням попереднього ув'язнення – ч. 5 ст. 72 КК України	774
8). Звільнення засудженої особи від відбування покарання з випробовуванням– ч. 1 ст. 75 КК України	775
9). Звільнення засудженої особи від відбування покарання у випадку затвердження угоди про примирення або визнання нею винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних	

кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією – ч. 2, 3, 4 ст. 75 КК України	783
10). Звільнення від відбування покарання з випробовуванням засуджених вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років – ст. 79 КК України	791
11). Звільнення засудженої особи від відбування покарання у зв'язку з закінчення строків давності виконання обвинувального вироку – ст. 80 КК України	797
12). Умовно-дострокове звільнення засудженої особи від відбування покарання – ст. 81 КК України.....	801
13). Умовно-дострокове звільнення засудженої особи від відбування покарання для проходження військової служби – ст. 81- 1 КК України	804
14). Звільнення від відбування покарання засудженої вагітної жінки, жінки, яка має дитину віком до трьох років– ст. 83 КК України.....	811
15). Звільнення засудженої особи від покарання за психічною хворобою під час його відбування – ч. 1 ст. 84 КК України	814
16). Звільнення засудженої особи від покарання або його подальшого відбування за іншою тяжкою хворобою – ч. 2 ст. 84 КК України.....	817
17). Звільнення засудженої особи від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу її для обміну як військовополоненої – ч. 1 ст. 84-1 КК України	820
18). Звільнення засудженої особи від відбування покарання на підставі закону про амністію- ст. 86 КК України:.....	824
19). Звільнення засудженої особи від відбування покарання на підставі указу Президента України про помилування– ст. 87 КК України:	837
15.5. Окремі види пом'якшення судом призначеного засудженій особі покарання.....	843
15.6. Порядок дострокового звільнення від відбування покарання.....	845

Розділ 16. Судимість	850
16.1. Поняття та ознаки судимості в науці кримінального права.	850
16.2. Види судимості та її особливості як кримінально правового явища.	851
16.3. Способи припинення судимості.	852
16.4. Правові наслідки наявності судимості.	855
Розділ 17. Обмежувальні заходи та інші заходи кримінально-правового характеру.	862
17.1. Поняття обмежувальних заходів та інших заходів кримінально-правового характеру в науці кримінального права та чинному Законі України про кримінальну відповідальність (КК України).	862
17.2. Кримінально-правова характеристика обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство.	862
17.3. Поняття, ознаки та види інших заходів кримінально-правового характеру.	867
17.4. Кримінально-правова характеристика інших заходів кримінально-правового характеру.	868
1). Примусові заходи медичного характеру, їх поняття та види.	868
2). Примусове лікування, його поняття, ознаки та особливості застосування	886
3). Спеціальна конфіскація, її поняття, ознаки та особливості застосування.	891
Розділ 18. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб	907
18.1. До історії питання.	907
18.2. Поняття та ознаки заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.	914
18.3. Правова основа кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб.	915
18.4. Поняття та види юридичної особи за законодавством України.	916
18.5. Юридичні особи, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру.	919

18.6. Підстави застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.	924
18.7. Види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичної особи.	931
18.8. Загальні правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.	938

Розділ 19. Особливості кримінальної відповідальності

та покарання неповнолітніх. 941

19.1. Неповнолітній як суб'єкт кримінального правопорушення.	941
19.2. Система засобів кримінально-правового впливу на неповнолітнього суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення.	944
1) Поняття системи засобів кримінально-правового впливу на неповнолітнього суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення.	944
2). Особливості звільнення неповнолітнього суб'єкта від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру – ст. 97 КК України:	945
3). Особливості звільнення неповнолітнього суб'єкта від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності – ч. 1, ч. 2 ст. 106 КК України:	951
4). Особливості звільнення неповнолітнього суб'єкта від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру – ст. 105 КК України.	956
5). Особливості звільнення неповнолітнього суб'єкта від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку – ч. 3 ст. 106 КК України:	963
6). Особливості застосування судом покарання до неповнолітнього суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення – статті 98-103 КК України:	965
7). Особливості застосування звільнення неповнолітнього суб'єкта від покарання з випробовуванням – стаття 104 КК України:	981

8). Особливості застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання до неповнолітнього суб'єкта— стаття 107 КК України: . . .	983
9). Особливості застосування погашення та зняття судимості до неповнолітнього суб'єкта— стаття 108 КК України:	985
Підсумкові судження.	987

Вступні зауваги.

Щодо назви «Українське кримінальне право. Загальна частина: короткий навчально-науковий курс». Навчальними планами українських вищих правничих навчальних закладів України передбачене вивчення курсу «Кримінальне право. Загальна частина». Як вбачається, заслуговує напідтримку уточнення його назви, запропоноване уперше в науці кримінального права професором Навроцьким В.О. – «Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник». – К. : Юрінком Інтер. 2013. Подібний підхід застосовувався авторами при написанні підручників та посібників і у інших галузях права. Наприклад: Заїка Ю.О. «Українське цивільне право. Навчальний посібник». – К.: Істина. 2005; Ромовська З.В. «Українське сімейне право: Академічний курс». – К.: Правова єдність. 2009.

Чинний кримінальний кодекс України (далі-КК України) не містить визначення поняття українського кримінального права. В теорії кримінального права висловлені численні погляди вчених щодо його розуміння. Думається, що українське кримінальне право як поняття можна аналізувати у *чотирьох площинах*: 1) українське кримінальне право як галузь права України – об'єктивне українське кримінальне право; 2) українське кримінальне право як сукупність кримінально-правових прав, повноважень суб'єктів кримінальних провідносин – суб'єктивне українське кримінальне право; 3) українське кримінальне право як галузь української правничої науки; 4) українське кримінальне право як нормативна навчальна дисципліна в українських правничих навчальних закладах.

У даному навчально-науковому курсі питання програми «Кримінальне право. Загальна частина» аналізуються головним чином через призму норм міжнародного права, Конституції України, наукових концептів доктрини кримінального права, чинного об'єктивного законодавства про кримінальну відповідальність (КК України) та практика його застосування, Кримінального процесуального і Кримінально-виконавчого кодексів та ішого чинного законодавства України.

Законодавство про кримінальну відповідальність є важливим інструментом соціалізації людини. Відповідно до ч. 1 ст.3 КК

України, законодавство про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України. Про його важливість свідчить крилатий вислів Жан Поля Марата про те, що **кримінальний кодекс є кодексом свободи**.

Законодавство про кримінальну відповідальність супроводжує суспільний розвиток з найдавніших часів. Серед стародавніх відомих пам'яток права, які дійшли до нас, можна виділити, зокрема, закони Хаммурапі, закони Ману, а також закони 12 таблиць, Саксонське зерцало, Руська правда в Київській Русі тощо. В сучасних державах також склалася законодавча практика кодифікованого кримінального законодавства.

Для тоталітарних політичних режимів кримінальне законодавство завжди було чи найважливішим засобом, інструментом примусу. Наприклад, в радянській дійсності, на її початках, його окреслювали як «*караючий меч революції*». Закон про кримінальну відповідальність у демократичній, правовій, соціальній державі, в громадянському суспільстві має бути не ***prima racio*** – першочерговим засобом, а ***ultima racio*** – останнім засобом, крайнім засобом, який застосовується державою для унормування суспільно значимої поведінки людини. Вирішальна, домінуюча роль у цій справі має належати, залежно від обставин, іншим суспільним засобам: ідеологічним, організаційним, економічним, іншим правовим. Разом з цим, Закон про кримінальну відповідальність є важливим і ефективним інструментом охорони та регулювання свободи людини в суспільстві за умови, звичайно, що його розроблення, прийняття та застосування здійснюється на наукових засадах. Зокрема, йдеться про необхідність у кожному випадку вирішення питання про внесення змін і доповнень до чинного КК України з'ясовувати їх соціальну зумовленість, крайню потребу. Важливо при цьому уникнути як переоцінки, фетишизації кримінально-правових засобів, так і їх недооцінки. Відсутність соціальної зумовленості норм Закону про кримінальну відповідальність, переоцінка їх значення в регулюванні суспільних відносин – шлях до **зловживання** Законом України про кримінальну відповідальність з боку держави, що не може бути допустимим в демократичній державі, в демократичному суспільстві. Таке зловживання Законом України про кримінальну відповідальність можливе не лише на рівні зако-

нодавчого органу, але й на рівні органів правозастосування. Зловживання Законом України про кримінальну відповідальність, як свідчить історичний досвід, веде до руйнування демократичних підвалин соціального механізму, нехтування фундаментальними гуманістичними цінностями, ідеями правової, соціальної держави і громадянського суспільства, підриву довіри з боку громадян до держави і їх поступового відчуження від неї та розвиток нігілістичного ставлення до кримінального законодавства, а нерідко і до нехтування до тих велінь, приписів, що в них містяться.

В наведеному вище контексті є підстави підтримувати запропонований Петером-Алексієм Альбрехтом дуже переконливий концепт: «...громадськість і політика повинні усвідомити собі, що кримінальне право не є ніякою суспільно-політичною панацеєю для ремонту держави, суспільства постраждалих окремих доль. Тільки в його обмеженому, суворо державно-правовому впливі кримінальне право правової держави розвиває його силу, яка захищає свободу... треба дистанціюватися від тривалих вимог, що кримінальне право в стані запропонувати **тотальну суспільну безпеку**. Спостерігається скоріше протилежне. Прагнення до тотальної безпеки засобами кримінального права веде лише до одного: **знищення останніх залишків свободи**»¹.

Недооцінка кримінально-правових засобів у нормативному комплексі охорони та регулювання суспільних відносин може бути одним із факторів, які зумовлюють поступове скочення демократично налаштованого державного механізму до **аномії**, беззаконня. **Аномія** уявляється як хаотичний, кризово-катастрофічний стан соціально-правової системи, при якому панує падіння моральних регуляторів, зростання кількості кримінальних правопорушень, масштабні соціальні конфлікти аж до збройного протистояння і як наслідок – грубе, цинічне, масове порушення прав і свобод людини. Тобто, суспільство може потрапити до стану відсутності керованості та розпаду як цілісності, демонтажу його демократичних інститутів.

Прийняття, набрання чинності з 1 вересня 2001 року та трива-

¹ Альбрехт Петер-Алексис. Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности / Петер-Алексис Альбрехт; пер. с немецкого и предисл. Г.Г. Мошака. Право. 2012. – С. 139.

ле застосування Кримінального кодексу України поставили низку важливих теоретико-прикладних проблем як перед наукою кримінального права так і перед правозастосовною практикою. У зв'язку з цим важливе значення, зокрема, мають наукове коментування норм Кримінального кодексу України і вивчення здобувачами вищої освіти оновленої навчальної дисципліни «Кримінальне право. Загальна частина». Впродовж років незалежності України видано низку науково-практичних коментарів Кримінального кодексу України. Крім того, видано багато навчальних підручників та посібників як з Загальної так і з Особливої частини кримінального права. Це колективні підручники Національного університету імені Ярослава Мудрого, Національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського Національного університету імені Івана Франка, Національної академії МВС України, Хмельницького університету управління та права. Львівського державного університету внутрішніх справ. Авторами індивідуальних підручників та посібників стали, зокрема, М.І. Бажанов, П.С. Берзін, Р.В. Вереша, О.О. Дудоров, В.П. Ємельянов, П.С. Матишевський, П.П. Михайленко, В.О. Навроцький, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк. Мною опубліковано навчальний посібник «Кримінальне право. Загальна частина» (2013, 2019, 2025 р.р.).

Даний короткий навчально-науковий курс підготовлений відповідно до структури навчальної дисципліни «Кримінальне право. Загальна частина» і пропонується для здобувачів вищої освіти правничих закладів вищої освіти, а також аспірантів, докторантів, науково-педагогічних працівників, працівників правоохоронних та судових органів.

Автор ставив перед собою мету підготувати такий навчально-науковий курс, який би дав максимально можливі вичерпні відповіді на всі питання програми навчальної дисципліни. Тому у ньому викладені найважливіші, на думку автора, положення, які стосуються кожної з тем Загальної частини кримінального права. Іноді вони викладені контраверсійно з метою активізувати думку читачів до критичного осмислення викладених наукових концептів, окремих теоретичних положень. При цьому автором часто застосовувався інтердисциплінарний підхід при аналізі низки теоретико-прикладних проблем кримінально правового регулю-

вання через призму міжнародного права, Конституції України, Кримінального, Кримінального процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів, іншого законодавства України.

В тексті запропонованого навчально-наукового курсу автор намагався уникнути словосполучення **«кримінальний закон»** з огляду на його неоднозначне, двояке негативно-позитивне змістовне значення. Тому у ньому для аналізу явищ кримінально-правової дійсності, використано як однопорядкові такі словосполучення: «Закон України про кримінальну відповідальність (КК України)», «Закон про кримінальну відповідальність (КК України)», «Закон про кримінальну відповідальність», » (КК України)».

При підготуванні цього короткого навчально-наукового курсу використано кримінальне законодавство і практика його застосування станом на 01 січня 2026 року. Автор з вдячністю прийме всі конструктивні критичні зауваження та пропозиції щодо удосконалення його змістовної частини і має намір врахувати їх при підготуванні чергового видання. Електронна пошта автора: ***ukhryshchuk@gmail.com***.

*Доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
Віктор Грищук.
Львів. 2026 рік.*

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ УКРАЇНСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

1.1. Наукові концепти розуміння поняття українського кримінального права.

Розгляд даного питання варто розпочати з крилатого вислову видатного філософа, професора Козловського А.А.: «Право – це *пекло* відповідальності. Відповідальність є шлях *до раю*. Пекло і Рай починаються в мені, а отже відповідальність починається в мені, вона манить і відштовхує»².

Чинний Закон про кримінальну відповідальність (КК України) не визначає поняття українського кримінального права. В кримінально-правовій літературі висловлені різні погляди щодо його розуміння. Найпродуктивнішим є комбінований підхід щодо дослідження поняття українського кримінального права, його предмета, методів, завдань, функцій, принципів та системи через призму чотирьох аспектів даної проблеми: 1) *об'єктивне українське кримінальне право* – як галузь права України; 2) *суб'єктивне українське кримінальне право* як системна сукупність прав суб'єктів кримінальних правовідносин; 3) *українське кримінальне право як галузь правничої науки*; 4) *українське кримінальне право як нормативна навчальна дисципліна у правничих навчальних закладах*.

При застосуванні умовних термінів «об'єктивне» і «суб'єктивне» кримінальне право не мається на увазі його змістовне наповнення, а стосунок до суб'єктів кримінальних правовідносин. Об'єктивне українське кримінальне право є одним із явищ об'єктивної суспільної кримінально-правової дійсності і чинне незалежно від волі тих суб'єктів кримінальних правовідносин, щодо яких спрямовані вольові приписи держави. Як вбачається, це право не можна називати *позитивним*, не надавши вичерпну відповідь на питання про його антипод, парну категорію – *негативне* кримінальне право, забезпечивши в такий спосіб повноту площини логічного мислення застосовуваних суджень. Разом з цим, слід враховува-

² Козловський А. Філософія відповідальності / Антон Козловський // Про українське право. Число 5. – С. 102.

ти, що джерелами українського кримінального права є не лише Закон про кримінальну відповідальність (КК України). Тобто, що поняття «кримінальне право» є ширшим ніж поняття «Закон про кримінальну відповідальність (КК України)», який є одним із джерел кримінального права.

Суб'єктивне ж кримінальне право належить цим суб'єктам згідно чинного КК України і застосовується лише за їх волевиявленням за певних обставин кримінально-правової дійсності.

1). Об'єктивне українське кримінальне право. Можна умовно виділити наступні істотні ознаки об'єктивного українського кримінального права:

а) об'єктивне українське кримінальне право є галуззю українського права. В українській теорії права прийнято розглядати право як науково визначену систему галузей права. Зокрема, до галузей права відносять конституційне, адміністративне, цивільне, цивільно-процесуальне, кримінальне, кримінальне процесуальне право, кримінально-виконавче право тощо;

б) об'єктивне українське кримінальне право є системою формально визначених, загальнообов'язкових норм публічно-приватного матеріального права. Українське об'єктивне кримінальне право становить не просто сукупність установлених державою норм, а *інтелектуальну систему цих норм*, структурованих за домінуючими ідеями, концептами, категоріями та принципами теорії кримінального права. Воно має свою внутрішню, науково обґрунтовану системну розбудову, яка забезпечена, зокрема, поділом його на дві частини: Загальну і Особливу, кожна з яких містить у собі відповідні розділи, кримінально-правові інститути, статті, норми. Крім того, системність означає органічний взаємозв'язок, цілісність, взаємодію, взаємозалежність норм українського кримінального права, що містяться в різних його джерелах. Формальна визначеність норм об'єктивного українського кримінального права означає, що вони є писаними державними веліннями, приписами, правилами про характер поведінки людини, вираженими у відповідній правовій формі.

Нормам об'єктивного українського кримінального права властивий *загальнообов'язковий характер*. Веління (приписи), правила поведінки, що містяться в них, однаковою мірою поширюються

на всіх суб'єктів суспільних відносин в Україні. Їх дотримання є безумовним. Воно забезпечується як добровільно так і примусовою силою держави.

За своїм характером та методами правової охорони та регулювання суспільних відносин норми об'єктивного кримінального права належать до *публічно – приватного* матеріального права. Вони регулюють приватно-публічні суспільні відносини щодо забезпечення загальних, спільних, публічних та особистісних інтересів. Зокрема, главою 36 кримінального процесуального кодексу України «Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення» (статті 477-479) регламентовано інститут приватного обвинувачення. Так статтею 477 визначений широкий перелік кримінальних правопорушень, провадження в яких може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого. Варто при цьому згадати, що ідея поділу права на приватне і публічне знайшла своє втілення у Римському праві. Визначний давньоримський правник і державний діяч Доміцій Ульпіан, автор 30 правничих трактатів об'ємом 250 томів, стверджував, що публічне право належить до становища римської держави, а приватне – на користь окремих осіб. Змістовно в цій його аксіомі йдеться про публічні та приватні інтереси;

в) норми об'єктивного українського кримінального права встановлюються або санкціонуються державою. Зазвичай це здійснюється Верховною Радою України у порядку, установленому Конституцією України, шляхом прийняття Закон про кримінальну відповідальність. Відповідно до ст.ст.5, 38, 69, 72 Конституції України та п.2 ч.1 ст. 3 Закону України від 26 січня 2021 року «Про всеукраїнський референдуми», для вирішення питань загальнодержавного значення, закони можуть прийматися і всеукраїнським референдумом. Згідно п.1 ч.2 ст.4 «Про правотворчу діяльність», український народ на всеукраїнському референдумі є суб'єктом правотворчості.

Норми кримінального права мітяться в його джерелах до яких можна віднести: 1) закони України, прийняті всеукраїнським референдумом (на даний час не приймалися); 2) Конституція України; 3) міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; 4) рішення Європейського Суду з прав

людини; 5) рішення Конституційного Суду; 6) Кримінальний кодекс України; 8) постанови Пленуму Верховного Суду України; 9) рішення Верховного Суду України; 10) постанови Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ; 11) норми права інших галузей українського права. Множина названих джерел є фактором кримінально-правової реальності, які утворюють кримінально-правове поле регулювання поведінки людини. Детально про них йтиметься далі. Однак, кримінальна протиправність діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки, відповідно до ч.3 ст.3 КК України, визначаються *лише цим кодексом*.

Формою установлення норм, що регулюють кримінально-правові відносини, є надання Верховною Радою згоди на обов'язковість (ратифікацію) чинних міжнародних договорів (ст.9 Конституції України, ч.5 ст. 3 КК України), тобто *способом санкціонування* цих договорів.

Верховна Рада України в ст.17 Закону України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» встановила, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї як джерело права.

В інших випадках, як побачимо далі, Верховна Рада фактично делегувала (санкціонувала) установлення норм права, що мають кримінально-правове значення, окремими органами української держави, Зокрема, *через бланкетні* норми КК України. Так, відповідно до Конституції України (ст.151-2), Конституційний Суд України ухвалює рішення та висновки, які є обов'язковими до виконання на території України і не можуть бути оскаржені. Правові позиції Конституційного Суду мають важливе значення для кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин, як і постанови Пленуму Верховного Суду України. Згідно ч.2 ст.46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (пункти 10-1, 10-2), Пленум Верховного Суду, з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ, узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизує та забезпечує оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в

яких вони були сформульовані, а також, за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики, надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ. Крім цього, ч. 6 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу задекларовано, що обираючи і застосовуючи норму закону України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь при ухваленні вироку, суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду.

Кримінально-правове значення, як ми також побачимо далі, мають окремі постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти окремих міністерств, відомств України, прийняті в межах їх компетенції тощо;

г) норми об'єктивного українського кримінального права виражають веління держави щодо дозволених, заохочуваних, обов'язкових, заборонених моделей, стандартів суспільної поведінки людини, які забезпечуються добровільним волевиявленням суб'єктів кримінальних правовідносин або примусовою силою держави. Українська держава постійно намагається дбати про створення необхідних умов для законного задоволення інтересів та потреб людей. Абсолютна більшість з них не порушують, а добровільно виконують веління (приписи), правила поведінки, що установлені державою в нормах кримінального права. Значною мірою це зумовлено притаманною абсолютній більшості українських громадян антропологічною характерною рисою правоослухняності. У багатьох випадках на формування правослухняної поведінки особи впливає, зокрема, загроза притягнення до кримінальної відповідальності, призначення і виконання покарання.

Важливе профілактичне значення має застосування до осіб, які порушили кримінально-правові приписи (веління держави), норм кримінального права про відповідальність. Тобто, у спосіб притягнення винних до кримінальної відповідальності, призначення їм відповідної міри (виду, строку чи розміру) покарання, забезпечення його виконання та постпенетенціарного контролю за поведінкою такої особи. В таких випадках йдеться не про обов'язкове призначення суворого покарання, а про *невідворотність*

кримінальної відповідальності. Особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, відповідно до ч.2 статті 65 КК України, має бути призначене покарання, *необхідне й достатнє* для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень;

д) норми об'єктивного українського кримінального права визначають загальні засади кримінальної відповідальності людини. Загальні засади кримінальної відповідальності, у концентрованому виді, визначені у Загальній частині КК України, його прикінцевих та перехідних положеннях. В Загальній частині КК України, зокрема, визначено: завдання кримінального кодексу; підстава кримінальної відповідальності; питання чинності Закону про кримінальну відповідальність; поняття кримінального правопорушення, його видів та стадій; поняття суб'єкта кримінального правопорушення; вини та її форм; поняття співучасті у кримінальному правопорушенні; повторності, сукупності та рецидиву кримінальних правопорушень; обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння; засади звільнення від кримінальної відповідальності; поняття покарання та його види; загальні засади призначення покарання; звільнення від покарання та його відбування; застосування примусових заходів виховного характеру та примусового лікування; інституту судимості; заходів кримінально правового характеру щодо юридичних осіб, особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Зазначені засади називаються загальними умовно, оскільки застосовуються при притягненні до кримінальної відповідальності кожного відповідного суб'єкта кримінального правопорушення. Разом з тим, в Особливій частині КК України містяться окремі з цих загальних засад. Зокрема, коли йдеться про умови звільнення від кримінальної відповідальності за окремі кримінальні правопорушення. Наприклад, передбачені ч.2 ст.111, ч.2 ст.114, ч.3 ст.175, ч.4 ст.212, ч.2 ст.255, ч.6 ст.258, ч.6 ст.260, ч.3 ст.263 КК України.

В Особливій частині КК України визначено окремі поняття, які мають загальне значення при кваліфікації певних видів чи родів кримінальних правопорушень. Так, поняття службової особи, закріплене в примітці до ст.364 КК України, має значення при кваліфікації відповідного вчиненого кримінального правопорушення у сфері службової діяльності. Поняття великого і особли-

во великого розмірів, визначені в примітці до ст.185 КК України, мають значення для кваліфікації відповідних правопорушення проти власності, вказаних у ній.

Відповідною мірою ідеологія загальних засад кримінальної відповідальності відображені також в окремих нормах Конституції України, міжнародних угодах, рішеннях Європейського Суду з прав людини, правових позиціях Конституційного Суду України, Пленуму Верховного Суду України, Верховного Суду;

ж) норми об'єктивного українського кримінального права визначають діяння особи, які є кримінальними правопорушеннями та міри покарання (вид, строк чи розмір), котрі можуть призначатися судом особам, які їх вчиняють. Саме в Особливій частині КК України чітко визначено ті діяння, які є кримінальними правопорушеннями, а також визначено міри (види, розміри чи строки) покарань, котрі можуть призначатися особам, які їх вчиняють;

з) об'єктивне українське кримінальне право є інструментом реалізації кримінальної політики української держави. Під кримінальною політикою української держави слід розуміти державну політику, яка є сукупністю, передбачених чинним кримінальним законодавством форм, засобів і методів протидії злочинності, спрямованих на забезпечення правності (відповідності правовим приписам) суспільних відносин, розбудову суверенної, незалежної, демократичної, соціальної держави. Норми об'єктивного українського кримінального права (кримінального права як галузі права) *є крайнім засобом* реалізації кримінальної політики української держави. Вони, в державі соціально-демократичного спрямування, мають застосовуватися лише за умови крайньої необхідності, коли усі інші суспільні засоби (соціально-економічні, організаційно-політичні, інформаційні, правові та інші) не досягли бажаного результату у протидії злочинності. Тому нерідко, норми кримінального права застосовуються державою, з метою протидії кримінальним правопорушенням, у гармонійному поєднанні з іншими суспільними засобами: правовими (цивільно-правовими, адміністративно-правовими тощо), соціально-економічними, організаційно-політичними, інформаційними.

Враховуючи наведене вище, можна надати наступне визначен-

ня поняття об'єктивного українського кримінального права – *кримінального права як галузі права*. **Об'єктивне українське кримінальне право як галузь права України** -це система формально визначених, загальнообов'язкових, установлених або санкціонованих державою і забезпечуваних добровільним волевиявленням суб'єктів кримінальних правовідносин та(або) примусовою силою держави, норм права, що виражають державні веління щодо дозволених, заохочуваних, обов'язкових, заборонених моделей, стандартів суспільно значимої поведінки людини, встановлюють загальні засади кримінальної відповідальності, діяння, які є кримінальними правопорушеннями і *міри покарання* (вид, строк чи розмір), котрі можуть призначатися судом винним у їх вчиненні, а також служать інструментом реалізації кримінально-правової політики української держави.

В запропонованому варіанті поняття українського кримінального права гармонійно поєднані два наявні методи його впливу на суб'єктів суспільних відносин: а) *імперативний метод* – за допомогою установлення відповідних обов'язків та заборон; б) *диспозитивний метод* – за допомогою надання права, заохочення чи повноваження суб'єктові кримінальних правовідносин.

2). Суб'єктивне українське кримінальне право. Ще в XIX столітті слово «право» в теорії права розглядали у двоякому значенні: об'єктивному і суб'єктивному. Під суб'єктивним правом розуміли *законну свободу* що-небудь робити або вимагати, а під об'єктивним – *сам закон*, який визначає свободу і встановлює права і обов'язки людей.

В сучасній теорії права поняття «суб'єктивне право» застосовується зазвичай щодо фізичних осіб, а поняття «повноваження» – щодо службових осіб та відповідних суб'єктів політичної організації суспільства. В контексті кримінальних правовідносин, як думається, є більш виправданим застосовувати поняття «суб'єктивне право» як до фізичних так і до службових та юридичних осіб.

Проблему суб'єктивного кримінального права доцільно розглядати в двох площинах: а) в рамках охоронних кримінальних правовідносин; б) в рамках регулятивних кримінальних правовідносин.

До суб'єктів охоронних кримінальних правовідносин, які виникають з часу набрання чинності Законом України про кримінальну відповідальність (КК України), залежно від його складу та носіїв прав і обов'язків, можна віднести: 1) державу в особі компетентних органів, які покликані здійснювати певні функції у сфері протидії кримінальним правопорушенням – правоохоронні органи, суд, інші органи держави; 2) потенційних суб'єктів кримінальних правопорушень – фізичних та службових осіб, які можуть вчинити суспільно небезпечні діяння, заборонені кримінальним законом під загрозою покарання (ст.18 КК України); 3) юридичних осіб та їх уповноважених осіб (ст.96-3 КК України); 4) потенційних потерпілих від кримінальних правопорушень як носіїв відповідних правових благ – життя, здоров'я, волі, гідності, майнових прав, тощо, а також, у певних випадках, юридичних осіб як носіїв відповідних прав; 5) в окремих випадках інших фізичних осіб, наприклад, неосудну фізичну особу, а також особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності та може вчинити суспільно небезпечне діяння, особу, яка може застосувати право на необхідну оборону, затримати особу, що вчинила кримінальне правопорушення, здійснити право на вчинення відповідних дій у стані крайньої необхідності або виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети, виконувати обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, тощо.

Суб'єктами регулятивних кримінальних правовідносин, які виникають з часу вчинення кримінального правопорушення, є: 1) держава в особі компетентних органів, які покликані здійснювати протидію кримінальним правопорушенням; 2) суб'єкт кримінальних правопорушень – фізична чи службова особа (ст.18 КК України); 3) юридична особа та її уповноважена особа (ст.96-3 КК України); 4) потерпілий від кримінальних правопорушень як носій відповідних правових благ – життя, здоров'я, волі, гідності, майнових прав тощо, а також, у певних випадках, юридичні особи як носії відповідних прав; 5) в окремих випадках інші фізичні особи, наприклад: неосудна фізична особа, а також особа, яка не досягла віку кримінальної відповідальності та вчинила суспільно небезпечне діяння; особа, яка застосувала право на необхідну обо-

рону; особа, яка затримала особу, що вчинила кримінальне правопорушення; особа, яка здійснила право на вчинення діяння у стані крайньої необхідності; особа, яка вчинила діяння в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети; особа, яка виконувала обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України тощо.

Суб'єкти *регулятивних* кримінальних правовідносин наділені дещо іншими за характером та більш широкими за обсягом суб'єктивними правами, визначеними чинними нормами об'єктивного права. Зокрема, нормами кримінального, кримінального процесуального та кримінального виконавчого права. Вони, без сумніву, можуть бути предметом окремого, самостійного наукового дослідження.

Суб'єкт *охоронних і регулятивних* кримінальних правовідносин, як уже зазначалося, наділений певними правами або повноваженнями. Кожне з них є їх **індивідуальним суб'єктивним кримінальним правом** на вчинення чи невчинення відповідного діяння – юридично визнаною можливістю, способом поведінки суб'єкта кримінальних правовідносин, що чітко виражене у відповідній **нормативній формі**. У своїй сукупності ці права становлять систему суб'єктивного українського кримінального права.

Можна умовно виокремити наступні *три нормативні форми буття індивідуального суб'єктивного кримінального права* способом аналізу лише норм Закону України про кримінальну відповідальність (КК України).

Перша форма суб'єктивного кримінального права – особа, суд чи інший суб'єкт кримінальних правовідносин *має право на вчинення певної дії чи дій, прийняття відповідного рішення*. Наприклад: право фізичної особи на необхідну оборону (ст.36 КК України); право фізичної особи на затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38 КК України); право фізичної особи, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, звернутися до обраного нею незалежного лікаря-психіатра з метою отримання висновку про стан свого психічного здоров'я (ч.2 ст. 95 КК України). Стосовно суду законодавець вжив терміни: «*визначається судом*», «*судом можуть бути застосовані*», «*суд може*» та «*суд має право*» – ст.51, ч.4 ст. 53, ч.3 ст. 57, ч.3 ст. 59-1, ч.2 ст. 66,

ч.2 ст. 67, ч.2 ст. 69, ч.2 ст. 76, ч.3 ст. 76, ч.1 ст. 79, ч.1 ст. 83, ч.4 ст. 83, ч.5 ст. 83, ч.1 ст. 91, ч.1 ст. 91-1, ч.1 ст. 94, ч.6 ст. 94, ч.3 ст. 95, ч.3 ст. 96-7, ч.4 ст. 104, ч.4 ст. 105 КК України. Зокрема, виключне право суду звільнити особу від кримінальної відповідальності – ч.2 ст.44 КК України; право суду призначити відповідне покарання згідно чинного кримінального закону- ст.65 КК України; право суду визнати інші обставини, що пом'якшують покарання, які не передбачені чинним Законом України про кримінальну відповідальність – ч.2 ст. 66 КК України. Щодо інших державних органів – право органу пробації, командира військової частини здійснювати нагляд за засудженим – ч.4 ст. 76, ч.3 ст. 79, КК України; право лікувального закладу на надання амбулаторної психіатричної допомоги, застосування примусових заходів медичного характеру – статті 92 – 94, ч.2 ст.96 КК України; право компетентного органу держави видати (право на екстрадицію) іноземній державі іноземця чи особу без громадянства – ч.2 ст. 10 КК України, ч. 1,2,3 ст. 574 Кримінального процесуального кодексу України тощо.

Друга форма суб'єктивного кримінального права має вид *права суб'єкта кримінальних правовідносин на бездіяльність*. Зокрема, право особи відмовитися від доведення кримінального правопорушення до кінця і не підлягати у зв'язку з цим кримінальній відповідальності – наприклад, ст.ст.17, 31, ч.2 ст.111, ч.2 ст.114, ч.3 ст.175 КК України; право особи не виконувати явно кримінально протиправний наказ або розпорядження – ст.60 Конституції України та ч.3 ст.41 КК України; право компетентного органу держави не притягати до кримінальної відповідальності неосудну фізичну особу, а також особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності та вчинила суспільно небезпечне діяння (статті 2, 18, 19 КК України) тощо.

Третя форма суб'єктивного кримінального права має вид *права суб'єкта кримінальних правовідносин на застосування чи незастосування щодо нього відповідного кримінально-правового засобу впливу у правовому полі*. У ряді випадків воно прямо впливає із норми чинного Закону про кримінальну відповідальність (КК України). Наприклад: право неосудної фізичної особи, а також особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності та вчинила суспільно небезпечне діяння не підлягати криміналь-

ній відповідальності (статті 2, 18, 19 КК України); право суб'єкта підлягати кримінальній відповідальності лише на підставі вчиненого ним суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбачений кримінальним законом – ч.1 ст.2 КК України; право суб'єкта на звільнення від кримінальної відповідальності – наприклад, статті 45, 46, 49 КК України; право суб'єкта на призначення йому *міри* (виду, строку чи розміру) покарання згідно чинного кримінального закону – ст. 65 КК України; право суб'єкта на застосування щодо нього лише тих заходів медичного характеру, які передбачені чинним кримінальним законом – ст. 94 КК України; право суб'єкта на незастосування такого покарання, яке згідно чинного кримінального закону не може застосовуватися до нього – ч.3 ст.56, ч.2 ст.57, ч.3 ст.60, ч.3 ст.61, ч.2 ст.64 КК України; право громадянина України, який вчинив злочин поза межами України, не бути виданим компетентними органами держави іноземній державі для притягнення його до кримінальної відповідальності – ч.1 с.10 КК України; право юридичної особи на звільнення від застосування заходів кримінально-правового характеру – ст. 96-5 КК України, тощо.

Окремі суб'єктивні кримінальні права суб'єктів кримінальних правовідносин визначені в нормах інших джерел українського кримінального права. Зокрема, в рішеннях Європейського Суду з прав людини, рішеннях Конституційного Суду України, Постановах Пленуму та рішеннях Верховного Суду.

Важливою особливістю названих вище суб'єктивних кримінальних прав є те, що кожному з них кореспондує відповідний обов'язок чи обов'язки як самого носія суб'єктивного кримінального права так і іншого чи інших суб'єктів кримінальних правовідносин.

Через призму наведених вище теоретичних суджень, можна запропонувати поняття суб'єктивного українського кримінального права. **Суб'єктивне українське кримінальне право** – це система *прав та повноважень суб'єктів кримінальних правовідносин*, визначених нормами об'єктивного права, які виражають спосіб та міру їх можливої, дозволеної поведінки. Отже, ознаками суб'єктивного кримінального права є такі з них: а) суб'єктивне кримінальне право – *це система прав та повноважень суб'єктів кримінальних*

правовідносин; б) суб'єктивне кримінальне право – це система прав та повноважень суб'єктів кримінальних правовідносин, *які визначені нормами права*; в) суб'єктивне кримінальне право *виражає спосіб та міру можливої, дозволеної поведінки* суб'єктів кримінальних правовідносин.

Важливим при наведеному вище розумінні суб'єктивного кримінального права є те, що воно не є самостійною паралельною автономною реальністю, не відривається від об'єктивного кримінального права і тим більше не протиставляється йому. Разом вони становлять дві грані буття органічно нерозривної діалектичної єдності одного кримінально-правового явища – українського кримінального права. Тому жодна підозра про ніби то намагання розділити його на дві відокремлені частини – об'єктивну та суб'єктивну не має під собою жодної підстави. Йдеться лише про *уточнення розуміння сутності* українського кримінального права – чим воно є як елемент кримінально-правової реальності. Таке бачення розглядуваної проблематики дозволило, вище за текстом, з нових позицій запропонувати поняття *об'єктивного українського кримінального права – як галузі права*, об'єднавши у ньому *два сутнісні аспекти* – об'єктивний та суб'єктивний. Цей підхід узгоджується з філософським розумінням єдності об'єктивного і суб'єктивного в реальності буття українського кримінального права.

З позиції зазначених вище суджень, якими задекларована наявність даної проблематики, відкривається можливість дискусії для наукового поглибленого аналізу розуміння соціальної суті та поняття українського кримінального права, соціальної зумовленості його норм, системи, джерел, функцій, принципів, методів впливу на суб'єктів суспільних відносин тощо.

3). Українське кримінальне право як галузь правничої науки України. Ефективне забезпечення організації суспільних відносин неможливе без наукового обґрунтування закономірностей суспільного розвитку. Значна роль при цьому відводиться правничій науці. Правнича наука є результатом інтелектуальної діяльності людини на ґрунті аналізу суспільної практики охорони та регулювання суспільних відносин. Вона являє собою систему знань про закономірності розвитку держави і права, про їх інстру-

ментальну цінність на шляху вирішення назрілих завдань суспільного прогресу.

Органічною частиною, галуззю правничої науки є українська наука кримінального права. До ознак української науки кримінального права можна віднести наступні ознаки: 1) українська наука кримінального права є галуззю української правничої науки; 2) українська наука кримінального права є системою знань (ідей, поглядів і концепцій), що ґрунтуються на дослідженні українського та зарубіжного історичного досвіду кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин, чинного українського та зарубіжного кримінального законодавства та практики його застосування, інших наукових джерел; 3) українська наука кримінального права є системою знань, що ґрунтується на пізнаних закономірностях зародження та розвитку суспільних явищ і кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин; 4) українська наука кримінального права є системою знань про загальні засади кримінальної відповідальності, про діяння, які є кримінальними правопорушеннями та про міри покарань, що можуть застосовуватися судом до порушників кримінально-правових приписів, про шляхи удосконалення чинного Закону про кримінальну відповідальність.

Таким чином, **українська наука кримінального права** – це галузь правничої науки України, яка являє собою систему знань (ідей, поглядів, концепцій) про загальні засади кримінальної відповідальності, кримінальні правопорушення та покарання, які можуть застосовуватися судом до осіб, винних у їх вчиненні, шляхи удосконалення чинного Закону про кримінальну відповідальність, яка ґрунтується на закономірностях зародження і розвитку суспільних явищ та кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин, пізнаних на основі дослідження українського та зарубіжного досвіду кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин, чинного українського і зарубіжного кримінального законодавства та практики його застосування, інших наукових джерел.

4). Українське кримінальне право як нормативна навчальна дисципліна, яка вивчається у правничих навчальних закладах України. Відповідно до навчальних планів у

правничих навчальних закладах України, як державної так і комунальної, приватної власності, передбачається вивчення двох навчальних дисциплін: «Кримінальне право. Загальна частина» та «Кримінальне право. Особлива частина». Відповідно до спеціалізацій, в навчальних планах може бути передбачене вивчення спеціальних курсів з метою поглиблення знань певних інститутів кримінального права особами, які вивчають кримінальне право. В навчальних планах для цього відведено відповідну кількість годин для проведення лекційних, практичних, семінарських занять, заліків, екзаменів тощо.

До найістотніших ознак українського кримінального права як навчальної дисципліни можна віднести наступні ознаки: 1) українське кримінальне право як навчальна дисципліна являє собою систему знань, що є складовою частиною науки кримінального права; 2) українське кримінальне право як навчальна дисципліна є системою знань, які становлять навчальні дисципліни, що вивчаються у правничих вузах України; 3) українське кримінальне право як навчальна дисципліна є системою знань про загальні засади кримінальної відповідальності, про кримінального правопорушення та покарання, які можуть застосовуватися судом до винних у їх вчиненні; про вітчизняний та зарубіжний досвід кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин.

Отже, українське кримінальне право, як нормативна навчальна дисципліна, яка вивчається у правничих навчальних закладах України, є органічною складовою науки кримінального права і являє собою систему знань про загальні засади кримінальної відповідальності, кримінальні правопорушення і покарання, які можуть застосовуватися судом до винних у їх вчиненні, та про вітчизняний і зарубіжний досвід кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин. Вона складається з двох навчальних дисциплін: «Кримінальне право України. Загальна частина» та «Кримінальне право України. Особлива частина», а також відповідних навчальних спецкурсів.

1.2. Джерела українського кримінального права.

Виходячи з етимологічного значення цього слова, джерело – це те, що дає початок чому-небудь, витoki чого-небудь, звідки постає,

черпається щось; основа чого-небудь; вихідне начало.

Вперше у науковий обіг поняття «джерело» права було введене Титом Лівієм, який застосував його для характеристики Законів XII таблиць. У правничій літературі немає єдиного розуміння поняття «джерело права». Воно, як правило, застосовується в наукових дослідженнях у двох значеннях: матеріальному і формальному.

Матеріальними джерелами українського кримінального права є суспільні відносини, спосіб життя людей, суспільна свідомість загалом і правосвідомість зокрема.

Формальними джерелами українського кримінального права є письмово виражені нормативно-правові акти, видані або санкціоновані державою. В цьому випадку формальні джерела права є явищами об'єктивної правової дійсності. Норми права, закріплені в них, містять у собі веління держави щодо моделі, стандарту суспільної правової поведінки суб'єкта права: забороненої, зобов'язаної, дозволеної або заохочуваної.

Поняття *формального джерела* права застосовується для окреслення: 1) *історичних (генетичних) джерел права*; 2) *чинних нормативних актів*.

Найчастіше поняття «джерела права» ототожнюють з поняттям «форми права», хоча ці поняття не ідентичні за змістом. Думается, що під поняттям «**джерело українського кримінального права**» слід насамперед розуміти той формально визначений (письмовий) нормативний чи інший акт, виданий або санкціонований державою, з якого правники та інші особи черпають інформацію кримінально-правового характеру, зокрема, – про загальні засади кримінальної відповідальності та про кримінальну протиправність і караність діяння особи тощо.

Історичні (генетичні) джерела українського кримінального права. До *історичних (генетичних)* джерел українського кримінального права можна віднести: звичаєве право; норми моралі; норми канонічного права; пам'ятки світського права як вітчизняного, так і зарубіжного, зокрема, римського права; акти застосування канонічного права та пам'яток світського права; наукові праці, в яких аналізуються норми канонічного права та пам'ятки світського права.

Історичні (генетичні) джерела права послужили, безпосередньо чи опосередковано, витоками сучасного українського кримінального права. Власне з них виходять його глибинні коріння.

Звичаєве право наших пращурів охороняло та регулювало певне коло стосунків кримінально-правового характеру. Головним чином це стосувалося безпеки життя, здоров'я, волі, гідності, майна особи.

Вагому роль у формуванні як звичаєвих, так і пізніше правничих кримінально-правових норм, на всіх етапах розвитку української державності відігравали норми моралі. В сучасній теорії кримінального права загально визнано, що норми моралі є вагомим генетичним джерелом норм кримінального права, а норми кримінального права, в свою чергу, є окремим, своєрідним виразом відповідних норм моралі. За цих обставин логічно випливає висновок, що чинне об'єктивне українське кримінальне право має надійний моральний фундамент.

До історичних (генетичних) джерел сучасного українського кримінального права слід віднести канонічне право, яке увібрало в себе вироблені повсякденною людською суспільною практикою, засновані на тогочасних уявленнях про добро і зло, справедливість і несправедливість норми співжиття. Саме в ньому містяться десять заповідей Божих. Серед них пряме відношення до формування світського кримінального права мали і мають, зокрема, такі заповіді: 1). Шануй отця свого і матір свою — добре тобі буде і довго житимеш на землі; 2). Не вбий; 3) Не перелюбствуй; 4). Не кради; 5). Не свідчи неправдиво на свого ближнього; 6). Не жадай жінки приятеля свого, не жадай дому ближнього свого, ані поля його, ані слуги його, ані вола його, ані осла його, ані всякої скотини його, ні чогось іншого, що є в ближнього твого. Норми канонічного права, зокрема, Законів Мойсея, стали джерелами пам'яток світського права загалом і кримінального права зокрема³.

Серед генетичних джерел світського кримінального права слід

³ Див. про це: Хавронюк М.І. Біблійні джерела сучасного кримінального права / М.І. Хавронюк // Часопис Київського університету права. — 2005. — № 2. — С. 142–149; Толкачова Н.Є. Вплив християнських релігійних норм на генезис давньоруського кримінального права / Н.Є. Толкачова // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2007. — № 9 (71)ю — С. 12–22; Лавренюк В.М. Відображення біблійних норм у кримінальному законодавстві України / В.М. Лавренюк // Часопис київського університету права. — 2009. — № 1. — С. 264–268.

згадати **кримінальне право Римської імперії та Візантії**. Саме в Римському праві була започаткована ідея кодифікації законодавства. Одним із найдавніших джерел Римського кримінального права є перший писаний кодифікаційний акт – Закони XII таблиць, який містить у собі коротко сформульовані заборони, більшість з яких мали своїми джерелами звичаєве та канонічне право. Його прийняття ознаменувало поступовий перехід від охорони цінностей родового побуту до традиції забезпечення правопорядку у суспільстві за допомогою законів. Таким чином, поступово замість малодоступних і часто спірних звичаїв стало чітко виражене, доступно зрозуміле для всіх неосязних територій і станових груп писане право — *lex scripta*, здатне більш ефективно регулювати суспільні відносини, які бурхливо розвивалися.

З висоти сьогодення періоду розвитку світової кримінально правової культури регулювання та охорони суспільних відносин, виразно бачаться ідеї, категорії та принципи римського права, римської законодавчої техніки. Зокрема: а) сформульовані в той час найважливіші принципи римського права: правність (законність) – *nullum crimen, nulla poena sine lege*, публічність, визначеність, справедливість, рівне застосування закону, доступність та ясність законів, незнання закону нікого не звільняє від відповідальності за правопорушення – *ignorantia legis neminem excusat*; б) поділ права на приватне та публічне, майнове та особисте право, поняття власності, тощо; в) класифікація кримінальних правопорушень залежно від об'єкта посягання. В Римському кримінальному праві розрізняли кримінальні правопорушення проти: 1) Римської держави та всієї спільноти – зрада, дезертирство, повалення конституції чи публічно-правового порядку, посягання на обов'язки жреців або посадових осіб держави, відмова від несення військової служби, невиконання військових статутів, повстання, замах на життя посадової особи; 2) християнської релігії – посягання на порядок відправлення церковної служби, крадіжка у церкві, святотатство стосовно культових предметів, ересь, язичництво, відмова від християнства, тощо; 3) вбивства та прирівняні до них кримінальні правопорушення; 4) зловживання владою – хабарництво чиновників; здирництво; розкрадання казенних грошей; 5) підробки документів; 6) фальшування грошей;

7) статевій недоторканості – згвалтування, викрадення жінки, звідництво, мужоложство, заборонені шлюби, перелюб, нерівний або безчесний шлюб, двоєженство, вигнання плоду дитини, що не народилася, кастрація; 8) власності – крадіжка, вимагання майна, спадщини, крадіжка у чоловіка, крадіжка зі зброєю в руках, крадіжка у лазні, пошкодження майна – громадських будівель, стадіонів, споруд, храмів, гробниць тощо; 10) господарського порядку – дії різноманітних монополій, створені задля роздування цін, відмову від продажу товару, корисливе використання торгової свободи, тощо; 11) виборча корупція – підкуп виборців; 12) несення військової служби – зарахування на військову службу осіб, яким це заборонялося згідно із законом, перехід на бік ворога, втеча з поля бою, непокора начальників, ненадання допомоги під час бою, замах на командир, симуляція хвороби, ухилення від військової служби, дезертирство, самовільна відлучка зі служби; в) концептуальні положення щодо кримінального правопорушення, його стадій, форм вини, неосудності, необхідної оборони, кваліфікації кримінального правопорушення; г) поняття покарання, його мети, системи та видів покарання, тощо.

З огляду на наведені вище теоретико-прикладні здобутки Римського права, воно мало істотний вплив на становлення та розвиток національних кримінально правових систем держав континентальної системи права.

Ідеї, теоретичні концепти та принципи Римського кримінального права торували собі шлях до України, головним чином через кримінальне право європейських держав. Зокрема, Франції та Німеччини. У цьому зв'язку, наприклад, доведено істотний вплив германських Правд на формування правових норм Руської Правди, Литовських Статутів, Прав, за якими судиться малоросійський народ. Так, вражає подібність окремих правових норм Руської Правди і Салічної Правди, яка була створена значно раніше.

Другий шлях кримінального права Римської Імперії до України проходив через Візантію. Особливо він розширився після хрещення Київської Руси, коли християнська церква долучилася до цього процесу. Окремі правові акти візантійського права були перекладені на слов'янську мову і поширені в Київській Русі. Наприклад, Прохірон, імператорські установлення, Еклога. Саме духовенство

було тією силою, яка схиляла князів, а пізніше інших правителів до запровадження ряду кримінально-правових інститутів римського, візантійського права.

У названих вище прикладах не йдеться лише про пряме запозичення, рецепцію римського права у Київській Русі, а лише, головним чином, про творче використання законодавчого досвіду кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин у Римської імперії та Візантії. Разом з тим, це є свідченням відповідної наступності між українським кримінальним правом та римським і візантійським кримінальним правом.

Важливими генетичними джерелами українського кримінального права є пам'ятки кримінального права Київської Русі, козаччини та Української РСР. Власне в них ми знаходимо інформацію про витоки (генезис), становлення і розвиток багатьох кримінально-правових інститутів сучасного українського кримінального права. Аналізуючи їх, можна прослідкувати як позитивні, так і негативні моменти. Зокрема, це стосується видів кримінальних правопорушень, покарань, інститутів осудності та неосудності, необхідної оборони, крайньої необхідності, затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, загальних засад призначення покарання та звільнення від покарання і його відбування тощо.

Значна роль генетичних джерел права належить науковим працям вчених усіх цих минулих періодів розвитку української державності. Власне в них, зокрема, зафіксовано теоретичне обґрунтування генезису, становлення і розвитку кримінально-правових інститутів, а також критичний аналіз наукових поглядів вчених щодо конкретних проблем кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин, реалізовані на цьому тлі пропозиції вчених, а також ті концептуальні пропозиції, які в силу різних причин не були втілені в кримінально-правові норми тощо.

Відоме значення історичних (генетичних) джерел українського кримінального права має судова практика відповідних періодів розвитку української державності. Їх дослідження може дати уяву про практичні питання застосування кримінального права, про позитивні та негативні сторони цього процесу, що також є цінним як для сучасної науки кримінального права, так і для правозасто-

совної, правотворчої діяльності, а також для навчального процесу.

Історичні (генетичні) джерела українського кримінального права дають нам можливість у ряді випадків з'ясувати соціальну зумовленість норм Закону про кримінальну відповідальність, прослідкувати їх генезис, становлення, тенденції розвитку, що, безумовно, має важливе значення як для наукових досліджень відповідної проблематики, так і для законотворчої та правозастосовної діяльності, а також для навчального процесу.

У підході до аналізу поняття «джерело права» в другому значенні необхідно розрізнити два поняття: » законодавство» та » право». Перше з них є вужчим за змістом. На сьогоднішній день **домінуючим джерелом українського кримінального права є КК України**. За загальним правилом, закріпленим у частинах 1 та 3 ст. 3 КК України, законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК України, а кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються лише цим кодексом. Тільки законом України вносяться зміни до чинного КК України.

Нормативні акти як джерела українського кримінального права. Як відомо, поняття – «кримінальне право» є значно ширшим за змістом, оскільки, поряд з Законом України про кримінальну відповідальність (КК України), про що йтиметься далі, його джерелами є й інші нормативні акти. Згідно частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України, » верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, **що право не обмежується лише законодавством** як однією з його форм, *а включає й інші соціальні регулятори*, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке

розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права» (рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004).

Застосовуючи поняття «джерело українського кримінального права» в розумінні його як *формально визначеного (письмового) акту*, який містить у собі норми, що охороняють та регулюють кримінально-правові відносини, тобто визначають: моделі, стандарти суспільної правової поведінки суб'єкта права – забороненої, зобов'язаної, дозволеної, заохочуваної; засади кримінальної відповідальності; ідеологію кримінально-правової протидії злочинності, визначимо перелік джерел об'єктивного українського кримінального права. До їх числа можна віднести наступні джерела: 1) закони України, прийняті всеукраїнським референдумом (на даний час не приймалися); 2) Конституція України; 3) міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; 4) рішення Європейського Суду з прав людини; 5) рішення Конституційного Суду; 6) Кримінальний кодекс України; 8) постанови Пленуму Верховного Суду, рішення Верховного Суду; 9) норми права інших галузей українського права. Множина названих джерел є *фактором* кримінально-правової реальності, який утворює кримінально-правове поле для реалізації інтересів людини.

Між джерелами об'єктивного українського кримінального права наявна відповідна ієрархічна узгодженість щодо їх пріоритетності. Розглянемо їх у викладеній послідовності.

1). Закони України, прийняті всеукраїнським референдумом. Однією з найважливіших конституційних засад організації української державності та політичної організації суспільства є засада народовладдя. Народ є як **біологічним**, так і **природним, правничим** джерелом українського кримінального права. *Його*

воля є (має бути) «джерелом джерел», першоосновою українського кримінального права. Відповідно до статті 5 Конституції України, носієм суверенітету, єдиним джерелом влади є виключно український народ, який **здійснює владу безпосередньо** і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і *не може бути узурповане* державою, її органами і посадовими особами. Ніхто не може узурпувати державну владу.

Найважливішою безпосередньою формою здійснення народом влади є референдум. Згідно ст.ст.5, 38, 69, 72 Конституції України та п.2 ч.1 ст.3 Закону України від 26 січня 2021 року «Про всеукраїнський референдуми», для вирішення питань загальнодержавного значення, *закони можуть прийматися* і всеукраїнським референдумом. Український народ на всеукраїнському референдумі, згідно п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про правотворчу діяльність», є суб'єктом правотворчої діяльності. Закони та інші рішення, прийняті всеукраїнським референдумом, мають *вищу юридичну силу* в системі нормативних актів української держави.

Незважаючи на наявність такої можливості, за весь час від проголошення незалежності України *не було прийнято жодного* Закону про кримінальну відповідальність чи іншого закону, який має кримінально-правове значення. Між тим, світова правотворча практика свідчить на користь такої можливості. Зокрема, чинний Кримінальний кодекс Швейцарії був схвалений всенародним референдумом, який тривав більше десяти років і лише після цього 21 грудня 1937 року прийнятий Федеральними зборами Швейцарського союзу.

2). Конституція України. Конституція України, виконуючи установчу, регулятивну та правоохоронну функції, слугує фундаментом, правовою основою, важливим джерелом українського кримінального права, як і всіх інших галузей українського права. Верховенство Конституції України обумовлене рядом юридичних обставин. **По-перше**, в ст.8 Конституції України визначено, що вона **має найвищу юридичну силу** і закони та інші нормативні акти приймаються тільки на її основі й повинні відповідати їй. **По-друге**, відповідно до ч. 2 ст.8 Конституції України **її норми є нормами прямої дії**. Суди при вирішенні кримінальних справ мають право

посилатися на норми Конституції України. *По-третє*, про це прямо зазначено в ч.1 ст.3 КК України: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України».

Інструментальна цінність Конституції України як фундаменту, правової основи, головного джерела українського кримінального права зумовлена не лише закріпленням такого її становища в самій Конституції України та чинному КК України. Головним чином така її якісна властивість зумовлена тим, що вона: а) є опосередкованим через народних депутатів волевиявленням українського народу; б) в ній закріплені програмуючі суспільне життя ціннісні пріоритети й принципи організації та функціонування механізму держави і політичної організації суспільства, права і свободи людини, принципи правої охорони та регулювання суспільних відносин загалом і їх кримінально-правової охорони та регулювання зокрема; в) вона є реально діючою моделлю гармонійного поєднання, правового балансу публічних, приватних та корпоративних інтересів; г) ряд її норм є нормами-цілями, які визначають, програмують перспективу розвитку української державності, права та суспільства.

Конституція України, виконуючи роль правової основи, головного джерела українського кримінального права, породжує послідовну діалектичну залежність: Конституція України – українське кримінальне право – судові рішення (вироки, постанови, ухвали, окремі ухвали тощо) – виконання судових рішень. Отже, джерелом об'єктивного українського кримінального права виступає Конституція України, а джерелом судових рішень – і Конституція України, і об'єктивне українське кримінальне право. Судове ж рішення породжує певні права та обов'язки суб'єктів суспільних відносин.

Важливе значення у зв'язку з цим має чинна нині Постанова Пленуму Верховного Суду України №9 від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», в якій, зокрема, звертається увага на наступні положення.

Наголошуючи, що відповідно до ст.8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права, Пленум Верховного Суду України вказав на безпосередню дію конституційних прав і свобод людини і громадянина. Вони визначають цілі і зміст за-

конів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом правосуддя.

У зв'язку з тим, що Конституція України **має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії**, суди при розгляді конкретних справ повинні оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акту з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватися на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй. У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню у конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, Пленум якого, відповідно до 5 ст.46 закону «Про судоустрій і статус суддів» може прийняти рішення про звернення до Конституційного Суду України з питань конституційності законів та інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України.

Суд безпосередньо застосовує Конституцію України у разі: а) коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом; б) коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй; в) коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою Міністрів Автономної республіки Крим, суперечить Конституції України; г) коли укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами при вирішенні конкретних справ, суперечать Конституції України.

Якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд при розгляді справи повинен застосовувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції України і не суперечить їй.

Таким чином, Конституція України, з одного боку, закріплює досягнутий новий якісний стан політико-правової організації

суспільства, баланс (консенсус) політичних сил, засновану на загальнолюдських цінностях гуманізму, добра і справедливості політичну і правову ідеологію, правову культуру, відображає об'єктивну спрямованість суспільного розвитку, слугує правою основою наукової, законодавчої та правозастосовної діяльності, а з іншого – створює передумови для дальшого розвитку суспільства, є основним джерелом українського права, фундаментом правових засобів охорони та регулювання суспільних відносин, виконує консолідуючу, стабілізуючу, мобілізуючу, виховну роль у суспільстві, сприяючи усвідомленню його суб'єктами свого правового статусу і конституційних завдань суспільного розвитку. Саме цим зумовлена **особлива суспільна цінність Конституції України**.

Яскравим свідченням того, що джерелом чинного КК України є Конституція України, слугує, зокрема, пряме закріплення, трансформація в ньому ряду конституційних положень. Наприклад, положення ст.58 Конституції України про зворотну дію нормативно-правових актів у часі знайшли своє відображення в ст.5 КК України, а закріплена у ст. 62 Конституції України презумпція невинуватості – в ч.2 ст.2 КК України. Конституційний принцип про неможливість притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ч.1 ст.61 Конституції України) закріплений в ч.3 ст.2 КК України, а закріплене право особи не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст.60 Конституції України) – в ч.3 ст.41 КК України. Принцип про невидання іноземній державі громадянина України (ч.2 ст.25 Конституції України) відтворений в ч.1 ст.10 КК України, а право на необхідну оборону (ч.2 ст.27, ч.5 ст.55 Конституції України) – в ст.36 КК України.

У ряді випадків конституційні положення зумовлюють криміналізацію певних суспільно небезпечних діянь. Відповідно до ст.3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Це, зокрема, зумовило криміналізацію діянь, передбачених ст.ст.115–126, 128–156 КК України. Частина перша ст.28 Конституції України заборонила катування, що є підставою соціальної зумовленості криміналізації катування в ст.127 КК України.

Конституційний принцип про те, що право власності набувається в порядку, визначеному законом, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, що право приватної власності є непорушним (ст.41 Конституції України), послужив підставою для криміналізації посягань проти власності, передбачених ст.ст.185–198 КК України. Виконання обов'язку громадянина не заподіювати шкоду природі (ст. 66 Конституції України) забезпечується, зокрема, ст.ст.236–254 КК України, а обов'язок сплачувати податки і збори (ст.67 Конституції України) – ст.212 КК України.

Ніхто, відповідно до ч.2 ст.29 Конституції України, не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, установлених у законі, що послужило підставою для криміналізації діянь, які суперечать названому принципу, зокрема, в ст.ст.371, 372, 373, 374, 376 КК України.

3). Міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Відповідно до ч.1 ст.9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. При цьому наявна така *діалектична залежність*: міжнародні договори не повинні суперечити Конституції України, а чинні норми українського кримінального права – Конституції України і міжнародним договорам.

Міжнародні договори, згідно ст.19 Закону України від 29 червня 2004 року «Про міжнародні договори України», мають перевагу в правозастосуванні перед іншими актами законодавства України. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Доказом того, що міжнародні договори є джерелом кримінального права, є пряма вказівка на це в чинному КК України. Відповідно до ч.5 ст.3 КК України, закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

До міжнародних договорів України, які спрямовані на боротьбу зі злочинністю, зокрема, належать такі з них: 1). Конвенція про попередження злочину, геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 року; 2). Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 року; 3). Європейська конвенція про взаємну допомогу з питань карних справ від 20 квітня 1959 року;

4). Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 року; 5). Конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього від 30 листопада 1973 року; 6). Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 15 травня 1972 року; 7). Міжнародна конвенція про боротьбу з захопленням заручників від 17 грудня 1979 року; 8). Конвенція про передачу засуджених осіб від 21 березня 1983 року; 9). Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і таких, що принижують людську гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року; 10). Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 19 грудня 1988 року; 11). Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 року; 12). Європейська конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року; 13). Конвенція про правову допомогу в цивільних, сімейних та кримінальних справах, укладена між державами-членами СНД від 22 січня 1993 року; 14). Міжнародна конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року; 15). Договір про співробітництво держав-учасниць СНД у боротьбі з тероризмом від 4 червня 1999 року; 16). Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 року; 17). Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 року.

Названі та інші міжнародні договори визначають кримінально-правову ідеологію, засади протидії злочинності, яка служить орієнтиром як для законодавця, так і для правозастосовних органів. Так, у «Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права» від 16 грудня 1966 року, зокрема, вказано, що право на

життя є невід'ємним правом кожної людини (ст.6), що ніхто не може бути підданий катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи покаранню (ст.7), що ніхто не може бути підданий безпідставному арешту чи триманню під вартою (ст.9), що ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканість його житла або таємниці його кореспонденції (ст.17), що будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом, а так само має бути заборонено будь-які виступи на користь національної, расової чи релігійної ненависті (ст.20). На забезпечення цих кримінально-правових засад спрямовані відповідно статті 115–120, 127, 371, 182, 161, 162, 163, 436 КК України.

Окремі кримінально протиправні діяння прямо визначені в міжнародних договорах. Зокрема, в статті 2 «Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього» визначено поняття геноциду, а в додатках до «Єдиної конвенції про наркотичні засоби» 1961 року (зі змінами 1972 року) є списки 1, 2, 3, 4, що містять переліки наркотичних засобів. У додатку до «Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин» від 19 жовтня 1988 року є дві таблиці, що містять переліки наркотичних засобів і психотропних речовин, а в статтях 1, 2 Міжнародної конвенції «Про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансування і навчанням найманців» визначено поняття «найманець». Названі вище положення служать основою для застосування відповідно статей 442, 305–327, 447 КК України. В першому з вище названих договорів визначено кримінально-протиправне діяння, в другому – предмет кримінального правопорушення, в третьому – предмет суспільного відношення та суб'єкт кримінального правопорушення.

Україною підписано низку двосторонніх договорів з іншими державами про правову допомогу і у тому числі з кримінальних справ. Зокрема, з Грузією, КНР, Литовською Республікою, Республікою Польща, Республікою Молдова, Естонською Республікою⁴.

Міжнародно-правові акти у ряді випадків, визначають діян-

⁴ Див. про це: «Міжнародні договори України про правову допомогу». – [Офіційне видання]. – Ужгород: «ІВА», 2000. – 560 с.

ня, які є кримінально протиправними, але не визначають їх караності, вказуючи лише на необхідність її установлення в національному законодавстві. В кінцевому ж рахунку і кримінальна протиправність і караність таких діянь визначаються в чинному КК України, шляхом внесення до нього відповідних змін.

КК України, в окремих випадках, прямо вказує на міжнародні договори як джерело кримінального права. Наприклад, ч.1 ст.8, ст.438, ст.439, ст.440 КК України.

Посилання на норми міжнародних договорів у судовому рішенні, як видається, підкреслює суспільну небезпеку вчиненого кримінального правопорушення, посилює його правову обґрунтованість.

4). Рішення Європейського Суду з прав людини. Пріоритетною складовою реалізації зовнішньополітичного європейського вектора України, інтеграції України до Європейського Союзу, відповідно до «Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», затвердженої Законом України від 18 березня 2004 року, є адаптація українського законодавства, і в тому числі кримінального законодавства, до законодавства Європейського Союзу.

Одним із джерел права Європейського Союзу є рішення Європейського Суду з прав людини. Вони є обов'язковим для виконання Україною відповідно до статті 2 Закону України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а в ст. 17 цього закону прямо зазначено: «Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику суду як джерела права». Крім цього, згідно ч.2 ст.8 Кримінального процесуального кодексу України, принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з врахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Практика Європейського Суду з прав людини є прецедентним правом, оскільки його рішення наділені трьома важливими рисами: 1) сформульоване в ньому правило містить припис, що регулює певні суспільні відносини; 2) обов'язковість; 3) офіційне опублікування судових рішень.

Прецедент (лат. **praecedens** – той, що передує) – це рішення Європейського Суду з прав людини у певній справі, яке містить

вироблене на ґрунті конкретизації правових норм про права людини правило поведінки, що послужило достатньою підставою для прийняття Судом рішення в цій справі і є обов'язковим для вирішення майбутніх аналогічних справ як самим Судом, так і іншими судами.

Таким чином, практика Європейського Суду з прав людини має застосовуватися для здійснення тлумачення, конкретизації чинного законодавства України, мотивування рішень судів України, в тому числі й вироків з конкретних кримінальних справ. Можна навести, у зв'язку з цим, окремі приклади рішень Європейського Суду з прав людини, які мають кримінально-правове значення. Так, у рішенні, ухваленому 9 березня 2006 року, у справі «Менешев проти Росії» Суд кваліфікував дії працівників міліції, а у рішенні, ухваленому 4 квітня 2006 року, в справі «Корсаков проти Молдови» дії працівників поліції щодо заявників як насильство, які слід вважати актами катування. Це рішення Суду має спрямовуюче значення для кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ч.3 ст.127 КК України. У рішенні ухваленому 28 березня 2006 року, в справі «Щербачи проти України» та у рішенні, ухваленому 4 квітня 2006 року, в справах «Помазаній та Шевченко проти України» і «Лисянський проти України» Суд вказав, що «для держави в цілому чи для конкретного державного підприємства зокрема є неприпустимим виправдовувати невиконання судового рішення відсутністю у них достатніх коштів». Дані рішення Суду мають спрямовуюче значення при кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст.175 КК України. Відоме кримінально-правове значення має рішення Суду, ухвалене 29 березня 2006 року, в справі «Ачур проти Франції», де чітко викладена позиція Суду щодо принципу *«ніякого покарання без закону»*.

Практичні питання реалізації рішень Європейського суду з прав людини врегульовані Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

5). Рішення Конституційного Суду України. Конституційний Суд України посідає особливе місце в системі органів української держави. *Перше*, відповідно до ст.147 Конституції України

він є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. *Друге*, згідно ст.150 Конституції України, до виключних повноважень Конституційного Суду України, зокрема, належить: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) офіційне тлумачення Конституції України. *Третє*, рішення Конституційного Суду з наведених вище питань є обов'язковими на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені (ч.2 ст.150 Конституції України). Також, згідно ст. 69 Закону «Про Конституційний Суд України», обов'язковими до виконання рівною мірою є висновки і рішення Конституційного Суду України. *Четверте*, закони та інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом рішення про їх неконституційність. *П'яте*, невиконання рішення Конституційного Суду України тягне за собою юридичну відповідальність і в тому числі кримінальну. Зокрема, ч.4 ст.382 КК України передбачено, що умисне невиконання службовою особою рішення Конституційного Суду України та умисне недотримання нею його висновку, карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Рішення Конституційного Суду України, які містять правові позиції, є джерелами об'єктивного українського кримінального права в тій частині, де йдеться про тлумачення питань кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин. Серед рішень Конституційного Суду України, які є актами тлумачення Закону про кримінальну відповідальність, можна, наприклад, назвати: 1) рішення Конституційного Суду України від 7 липня 1998 року №11-рп/98 (справа №1-19/98 щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України) та від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99 (справа №1-7/99 про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів), а також від 19 квітня 2000 року №6-рп/2000 (справа №1-3/2000 про зворотну дію кримінального закону в часі). Дані акти тлумачення насампе-

ред мають значення для застосування статей 4 та 5 КК України; 2) рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 (справа №1-33/99 про смертну кару), яким положення ст.24 та санкцій статей чинного тоді КК України, які передбачали смертну кару як вид покарання, визнано таким, що не відповідають Конституції України (неконституційними). Зрозуміло, що назване рішення Конституційного Суду України має визначальне, керівне значення для українського законодавця – Верховної Ради України; 3) рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 року №5-рп/99 (справа №1-8/99), в якому роз'яснено, що членами сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони можуть бути визнані й інші особи, за умови постійного проживання разом і ведення з ним спільного господарства, тобто не лише його (її) близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), але й інші родичі або особи, які не перебувають з військовослужбовцем, працівником міліції, особового складу державної пожежної охорони у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, ма-чуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та інші). Це рішення Конституційного Суду України має, зокрема, значення для кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених статтями 115, 122, 126, 189, 345, 346, 347, 348, 349, 377, 378, 379, 380, 398, 399, 400 КК України.

6). Кримінальний кодекс України. Чинний Кримінальний кодекс України прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 року та набрав чинності з 1 вересня 2001 року. Він є вагомим досягненням вітчизняної кримінально-правової науки, увібравши в себе багато пропозицій щодо удосконалення кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин, вироблених теорією кримінального права та правозастосовною практикою. В ньому знайшли свій подальший розвиток конституційні принципи, створені кримінально-правові механізми забезпечення прав і свобод людини, чітко прослідковується принцип наступності при проведенні нової кодифікації кримінального законодавства.

Всі кримінально-правові інститути, які пройшли випробування в процесі суспільної практики, збережені і творчо розвинені. КК України 2001 року складається з двох частин Загальної та Особли-

вої, «Прикінцевих та перехідних положень». КК України визначає загальні засади кримінальної відповідальності, моделі, стандарти суспільної правової поведінки суб'єкта права – забороненої, зобов'язаної, корисної або прийнятної та визначає міри покарання, які можуть застосовуватися до порушників кримінально-правових приписів.

7). Закони України про внесення змін до чинного Кримінального кодексу України. Станом на 9 грудня 2023 року Верховною Радою прийнято 262 закони про внесення змін до чинного Кримінального кодексу України. Вони мають важливе значення для з'ясування часу чинності норм кримінального закону для всіх суб'єктів кримінальних правовідносин.

8). Постанови Пленуму Верховного Суду, рішення Верховного Суду. Згідно статті 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Постанови Пленуму Верховного Суду є своєрідними актами професійного тлумачення (роз'яснення) чинного кримінального законодавства. Так, пунктами 10-1 та 10-2 ч.2 статті 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» регламентовано, що Пленуму Верховного Суду: а) з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизує та забезпечує оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в яких вони були сформульовані; б) за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ. В силу ч. 6 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу, обираючи і застосовуючи норму закону України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь при ухваленні вироку, суд *враховує висновки* щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду. Отже, суди нижчого рівня мають враховувати при розгляді конкретних кримінальних справ правову позицію Верховного Суду, яка слугує для них орієнтиром. Значною мірою

обов'язковість такого врахування зумовлена також звичаєм, що сформувався ще в радянський період і був закріплений у законі. Разом з цим, неврахування правової позиції Пленуму Верховного Суду містить у собі потенційну загрозу можливого скасування вироку в справі в апеляційному чи касаційному порядку. Такий наслідок у практиці оцінки якості роботи судів завжди розглядається як недолік у їх роботі.

Необхідність професійного судового тлумачення(роз'яснення) чинного кримінального законодавства зумовлена, головним чином, недосконалістю його норм, яка проявляється в ряді випадків у їх неясності, певній суперечності, неоднозначності, наявності прогалин у кримінально-правовій охороні та регулюванні, що, в свою чергу, свідчить, зокрема, про недосконалість законодавчої техніки, відсутність належного наукового забезпечення законодавчого процесу, недостатній фаховий рівень законодавця. Професійне судове тлумачення чинного кримінального законодавства покликане забезпечити єдність судової системи України, відповідність судових рішень критеріям правової визначеності та однаковості судової практики.

Постановам Пленуму Верховного Суду притаманний нормативний характер, оскільки вони: а) встановлюються легітимним органом; б) приймаються в межах його компетенції; в) приймаються у визначеній законом процедурі; г) мають формальну визначеність; д) оприлюднюються в установленому порядку; е) мають загально визнаний нормативний характер з боку суддів та органів суддівського самоврядування.

Варто при цьому нагадати, що відповідно до рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 КК України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року №15-рп/2004, де регламентовано, що *право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства.*

Значення Постанов Пленуму Верховного Суду як джерел

об'єктивного українського кримінального права багатопланове. **Перше**, в Постановах Пленуму Верховного Суду містяться норми, які служать правовою основою для **кваліфікації кримінальних правопорушень**. У зв'язку з цим в ряді випадків Пленум Верховного Суду прямо вказує на ті закони України, якими слід користуватися при цьому. Так, відповідно до пункту шостого постанови Пленуму Верховного Суду України №6 від 10 жовтня 1982 року з наступними змінами «Про судову практику в справах, пов'язаних із порушенням вимог законодавства про працю», суди з метою конкретизації обвинувачення у справах цієї категорії мають посилалися у вирокі на відповідні статті Закону України «Про охорону праці» від 21 листопада 2002 року, статті, пункти (параграфи) законодавчих та інших нормативних актів, які порушено, і розкривати суть допущених порушень. У пункті першому Постанови Пленуму Верховного Суду України №4 від 26 квітня 2002 року » Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» вказано, що при розгляді цих справ суди мають керуватися Законами України від 15 лютого 1995 року «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» та «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними».

Друге, в Постановах Пленуму Верховного Суду містяться норми, що стосуються конкретизації ознак окремих складів кримінальних правопорушень: предмета кримінальних правопорушень, потерпілого від кримінального правопорушення, суспільно небезпечного діяння, суспільно небезпечних наслідків, способу, місця, засобів вчинення кримінального правопорушення, моменту закінчення кримінального правопорушення, форми, виду вини, суб'єкта кримінального правопорушення тощо. Зокрема, в пункті п'ятому Постанови Пленуму Верховного Суду України №8 від 26 червня 1992 року (з наступними змінами) «Про застосування законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» конкретизується поняття потерпілих -**«працівники правоохоронних органів»**(зокрема, статті 345, 347,

348, 349 КК України), до яких належать: працівники органів прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, митних органів, органів охорони державного кордону, державної податкової адміністрації, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інших органів, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

У пункті другому Постанови Пленуму Верховного Суду України №12 від 25 грудня 1992 року (з наступними змінами) «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» конкретизовано **предмет названих кримінальних правопорушень(статті 185-198 КК України)** – майно, належне громадянам: жилі будинки, квартири, предмети домашнього господарства, продуктивна і робоча худоба, насадження на земельній ділянці, засоби виробництва, вироблена продукція, транспортні засоби, грошові кошти, акції, інші цінні папери, а також інше майно споживчого і виробничого призначення.

Конкретизації в Постановах Пленуму Верховного Суду України піддано, в ряді випадків, відповідні **суспільно небезпечні діяння**. Наприклад, в пункті четвертому Постанови Пленуму Верховного Суду України №2 від 26 березня 1993 року (з наступними змінами) «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» роз'яснено, що **під тероризуванням засуджених(ст. 392 КК України)** слід розуміти застосування насильства або погрози застосування насильства з метою примусити їх відмовитися від сумлінного ставлення до праці, дотримання правил режиму, а також вчинення таких самих дій із помсти за виконання громадських обов'язків щодо зміцнення дисципліни і порядку у виправно-трудовій установі. Крім того, тероризуванням слід вважати також глумління і знущання над засудженими з метою їх залякування і перешкоджання виконанню покарання.

Вищезгадана Постанова Пленуму Верховного Суду України №12 від 25 грудня 1992 року «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» в пункті тридцятому конкретизує таку **кваліфікуючу ознаку** кримінальних правопорушень проти власності як **проникнення у житло (статті 185-187 КК України)**: проникнення – це вторгнення у житло з

метою вчинення крадіжки, грабежу чи розбою, яке може здійснюватися як таємно, так і відкрито, як з подоланням перешкод або опору людей, так і безперешкодно, а також за допомогою різних засобів, які дозволяють винній особі викрасти майно із житла без входу до нього.

Зміст таких кримінально протиправних дій як, наприклад, **«схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів» і «незаконне публічне вживання наркотичних засобів»(статті 315-316 КК України)** конкретизовано в пунктах чотирнадцятому і п'ятнадцятому названої вище Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів», а такого поняття як **«перевищення влади або службових повноважень»(ст. 365 КК України)** – в пункті п'ятому Постанови Пленуму Верховного Суду України №15 від 26 грудня 2003 року «Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень».

Нерідко в Постановах Пленуму Верховного Суду конкретизуються **суспільно небезпечні наслідки чи спосіб вчинення кримінального правопорушення** як ознаки об'єктивної сторони відповідних складів кримінальних правопорушень. Наприклад, в пункті 5 Постанови Пленуму спосіб Верховного Суду України №17 від 10 грудня 2004 року «Про судову практику в справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» закріплено, що під **«іншими тяжкими наслідками»** (статті 236, 237, ч.2 ст.ст.238–243, ч.2 ст.245, статті 247, 251, ч.2 ст.252, ч.1 ст.253 КК) слід розуміти: «загибель людей чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо». В пункті шостому цієї Постанови Пленуму Верховного Суду України конкретизовано поняття суспільно небезпечних наслідків «загибель людей» (статті 236, 237, ч.2 ст.238–243, ч.2 ст.245, ч.2 ст.253 КК), а в п.7 – «створен-

ня небезпеки для життя, здоров'я людей (частини 1 статей 239–244, ч.1 ст.253 КК). У цій же Постанові Пленуму Верховного Суду України (п.13) **визначено спосіб масового знищення** звірів, птахів, риби, інших видів тваринного світу (частина 2 статей 248 та 249 КК), під якими треба розуміти такі дії, які здатні спричинити чи спричинили загибель великої кількості представників дикої фауни, знищення популяції або певного виду тваринного світу в тій чи іншій місцевості чи водоймі (застосування отруйних або вибухових речовин, газу, диму, електроструму, автоматичної зброї, спрямування стада тварин на болото, травлення риби за допомогою заборонених прийомів тощо).

Такі **способи вчинення кримінальних правопорушень** проти власності як «наси́льство, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого» (частина 2 ст.186 КК) та «наси́льство, небезпечне для життя чи здоров'я особи» (частина 1 ст.187 КК) конкретизовані відповідно в пунктах дев'ятому і десятому Постанови Пленуму Верховного Суду України №12 від 25 грудня 1992 року «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності». Це надало можливість, зокрема, чітко відмежовувати грабіж від розбою.

Стосовно конкретизації **місця вчинення кримінальних правопорушень**, як приклад, можна навести пункт шістнадцятий вищеназваної Постанови Пленуму Верховного Суду України №4 від 26 квітня 2002 року «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів», в якому роз'яснено, що під **місцями** для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст.317 КК) розуміються будь-які жилі або нежилі приміщення (будинки, квартири, казино, більярдна, лазня, гараж, сарай, склад, горище, підвал, землянка тощо) за умови, що вони використовуються з зазначеною метою.

Знаряддя (засоби) вчинення кримінальних правопорушень конкретизуються, наприклад, у пункті двадцять другому названої вище Постанови Пленуму Верховного Суду України №17 від 10 грудня 2004 року «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля», де вказано, що під

знаряддями (засобами) кримінального правопорушення в таких справах (статті 236, 239, 245-250 та ін. КК України) треба розуміти предмети чи технічні засоби, які умисно використовувалися їх власником чи співучасниками кримінального правопорушення для незаконного полювання, рибальства, порубки дерев тощо, а також для полегшення вчинення зазначених дій: рушниці, вибухівки, рибальські сіті, транспортні засоби. Останні можуть бути визнані знаряддями (засобами) кримінального правопорушення не тільки тоді, коли вони використовувалися безпосередньо в процесі полювання чи рибальства, а й коли без їх використання вчинення кримінального правопорушення було б неможливим чи надто складним.

Час закінчення окремих кримінальних правопорушень також конкретизований в ряді постанов Пленуму Верховного Суду. Наприклад, зівалтування (стаття 152 КК України), відповідно до пункту тринадцятого Постанови Пленуму Верховного Суду України №5 від 30 травня 2008 року «Про судову практику у справах про злочини проти статеві свободи та статеві недоторканності», вважається закінченим кримінальним правопорушенням з моменту початку статевих зносин, при цьому не має значення, чи закінчила винна особа статевий акт у фізіологічному його розумінні.

Форма, вид вини не завжди однозначно впливає з диспозиції ряду норм КК України. В окремих випадках вони конкретизуються в Постановах Пленуму Верховного Суду. Так, згідно пункту четвертого уже згаданої Постанови Пленуму Верховного Суду України №15 від 26 грудня 2003 року «Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень», перевищення влади або службових повноважень (стаття 365 КК) вчиняється умисно, а ставлення службової особи до наслідків вчинюваних нею дій можливе як умисне, так і необережне.

В окремих Постановах Пленуму Верховного Суду конкретизується **суб'єкт відповідних кримінальних правопорушень**. Зокрема, в пункті четвертому Постанови Пленуму Верховного Суду №14 від 23 грудня 2005 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про

адміністративні правопорушення на транспорті» визначено, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 286 КК України, визнають особу, яка керує транспортним засобом, незалежно від того, чи має вона на це право, а кримінального правопорушення, передбаченого статтею 415 КК України, – військовослужбовця (військовозобов'язаного під час проходження навчальних або спеціальних зборів), котрий безпосередньо керує бойовою, спеціальною чи транспортною машиною, незалежно від того, чи є він штатним водієм такої машини і чи вміє він нею керувати.

Третє, в Постановах Пленуму Верховного Суду іноді конкретизується *наявність або відсутність сукупності, повторності кримінальних правопорушень*, окремі обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, норми КК України, які охороняють та регулюють звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування, питання судимості, визначають критерії відмежування кримінальних правопорушень тощо.

Таким чином, постанови Пленуму Верховного Суду у наведених вище та інших випадках є джерелами українського кримінального права.

9). Рішення Верховного Суду. Стосовно рішень Верховного Суду, то, відповідно до частин 2, 4, 5, 6, 7 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», судові рішення, що набрали законної сили, є *обов'язковими* до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. *Невиконання* судових рішень має наслідком *юридичну відповідальність*, установлену законом. Зокрема, *кримінальну відповідальність*, передбачену ст. 382 КК України. *Висновки* щодо застосування норм права, викладені у Постановах Верховного Суду, є *обов'язковими* для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. *Висновки* щодо застосування норм права, викладені у Постановах Верховного Суду, *враховуються іншими судами* при застосуванні таких норм права. Судові рішення *не можуть бути переглянуті* іншими органами чи особами поза межами судочинства, *за винятком* рі-

шень про амністію та помилування. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи *не можуть* приймати рішення, які скасовують судові рішення або зупиняють їх виконання.

10). Постанови Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. До їх числа, *зокрема*, можна віднести:

а) постанову Вищого спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.06.2012 № 9 «Про практику застосування судами України законодавства про відповідальність за окремі корупційні правопорушення»;

б) постанову Вищого спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.12.2014 № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя»;

в) постанову Вищого спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.06.2015 № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод»;

г) постанову Вищого спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.06.2016 № 3 «Про узагальнення практики розгляду кримінальних проваджень щодо злочинів проти життя і здоров'я особи».

11). Норми права інших галузей українського права. Норми об'єктивного українського кримінального права нерідко не містять достатньо повної моделі кримінально-правової заборони. Окремі, часто в значній мірі, ознаки цієї моделі містяться в нормах інших галузей права, оскільки охоронювані суспільні відносини мають міжгалузевий характер. У цілому ряді випадків ці норми конкретизують кримінальну протиправність діяння, але не визначають його караності. У цьому разі йдеться про конкретизацію бланкетних диспозицій норм Закону про кримінальну відповідальність, *про субсидіарне (допоміжне)* застосування норм інших галузей права в процесі кримінально-правової кваліфікації вчиненого суб'єктом діяння.

Іноді норми права інших галузей права визначають, конкретизують **предмет кримінальних правопорушень**. Так, поняття

відомостей, що становлять державну таємницю, визначені, зокрема, в Законі України від 21січня 1994 року «Про державну таємницю», який належить до конституційного права, але містить у собі норми права, які поряд з нормами об'єктивного українського кримінального права визначають кримінальна протиправність діяння. Він має важливе значення для кваліфікації таких злочинів як шпигунство (ст.114 КК України) та державна зрада (ст.111 КК України). Предмет кримінальних правопорушень, пов'язаних з наркотиками, визначений у «Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України №770 від 6 травня 2000 року. Цей нормативний акт можна віднести до медичного права.

В деяких випадках нормами інших галузей права визначається, **конкретизується суспільно небезпечне діяння** як ознака відповідного складу кримінального правопорушення. Так, порядок повітряного сполучення через державний кордон України визначений, конкретизований, зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України №1017 від 18 грудня 1995 року «Про порядок повітряного сполучення через державний кордон України», що як нормативний акт належить до повітряного права і має важливе значення для кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст.334 КК України.

Порядок трансплантації органів або тканин людини визначений, конкретизований, зокрема, в таких нормативних актах: а) Закон України «Про трансплантацію анатомічних матеріалів людині» від 17 травня 2018 року; б) Постанова Кабінету Міністрів України №695 від 24 квітня 2000 року «Деякі питання реалізації Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині»; в) інструкція щодо констатації смерті людини на підставі смерті мозку; інструкція щодо вилучення органів людини в донора-трупа; інструкція щодо вилучення анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів і фекальних матеріалів, дозволених до вилучення у донора-трупа і мертвого плоду людини, затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я №226 від 25 вересня 2000 року. В усіх наведених вище трьох випадках чітко визначені, конкретизовані правні дії, що служить надійною основою для визначення їх антиподу – про-

типравних дій. Наведені вище нормативні акти належать до медичного права і застосовуються при кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст.143 КК України.

Прикладом визначення, конкретизації **суспільно небезпечних наслідків** можуть послужити «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень», затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України №6 від 17 січня 1995 року, що належать до медичного права і мають визначальне значення для кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст.121–128 КК України.

Нормативні акти інших галузей права України конкретизують в окремих випадках норми Загальної частини Кримінального закону, зокрема, правність діяння. Так, Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року, який належить до джерел медичного права, конкретизує окремі положення ст.95 КК України. Положення ст.86 КК України конкретизуються, зокрема, Законом України від 1 жовтня 1996 року «Про застосування амністії в Україні» (з наступними змінами), а також іншими чинними Законами України «Про амністію», які належать до конституційного права України. Так, Законом України «Про амністію» від 11 травня 2000 року №1713-III чітко окреслене коло осіб, які підлягають звільненню за цим актом амністії, а також умови такого звільнення. Ним же також чітко визначені умови заміни невідбутої частини покарання у вигляді позбавлення волі на умовне засудження, звільнення засуджених з дисциплінарних батальйонів, умови скорочення наполовину невідбутої частини покарання особам, які не підлягають звільненню від покарання або заміні невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі на умовне засудження з іспитовим строком. У статті 10 цього Закону вказано осіб, на яких не поширюється ця амністія.

Нерідко Закони України мають комбінований характер, і їх не можна віднести до якоїсь лише однієї галузі права. Наприклад, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення охорони та регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» від 24 вересня 2008 року №586-VI. Ним внесені зміни до: КК України; Кодексу України про адміністративні правопорушення; Бюджетного кодек-

су України; Закону України «Про міліцію»; Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб»; Закону України «Про дорожній рух»; Закону України «Про автомобільний транспорт»; Закону України «Про автомобільні дороги»; Закону України «Про перевезення небезпечних вантажів»; Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів». У частині внесення змін до КК України названий Закон України є джерелом об'єктивного українського кримінального права.

Чинний КК України іноді *прямо відсилає* до інших нормативних актів для з'ясування відповідних понять, *які мають кваліфікуюче значення* – для встановлення наявності відповідного складу кримінального правопорушення. Зокрема:

а) у примітці до ст. 96-10-1 КК України роз'яснено, що:

1. терміни «публічні закупівлі» та «оборонні закупівлі» у цій статті вживаються у значеннях, визначених законами України «Про публічні закупівлі» та «Про оборонні закупівлі»;

2. «пільгами» у цій статті вважаються установлені законодавством України у відповідній сфері переваги перед іншими юридичними чи фізичними особами;

3. «активами» у цій статті вважаються грошові кошти (зокрема готівкові кошти, кошти, що перебувають на банківських рахунках), інше майно, майнові права, обсяг зменшення фінансових зобов'язань;

4. термін «ліцензія» у цій статті вживається у значенні, визначеному Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності»;

5. під «приватизацією державного та комунального майна» у цій статті слід розуміти платне відчуження майна, що перебуває у державній або комунальній власності, на користь, зокрема юридичних осіб, які відповідно до Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» можуть бути покупцями у порядку, установленому Законом України «Про приватизацію державного і комунального майна»;

6. під «орендою» слід розуміти речове право на майно, відповідно до якого орендодавець передає або зобов'язується передати орендарю майно у користування за плату на певний строк, у зна-

ченні, визначеному в Законі України «Про оренду державного та комунального майна»;

7. термін «державно-приватне партнерство» у цій статті вживається у значенні, визначеному в Законі України «Про державно-приватне партнерство»;

8. термін «спільне підприємство» у цій статті вживається у значенні, визначеному в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність»;

9. під «залученням, використанням, освоєнням коштів міжнародних технічних проєктів та міжнародних фінансових організацій» у цій статті слід розуміти установлене законодавством України у відповідній сфері будь-яке залучення, використання та освоєння коштів міжнародних технічних проєктів та міжнародних фінансових організацій;

10. термін «резидент Дія Сіті» у цій статті вживається у значенні, визначеному в Законі України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»;

11. термін «спеціальний дозвіл на користування надрами» у цій статті вживається у значенні, визначеному в Кодексі України про надра;

12. термін «соціальний діалог» у цій статті вживається у значенні, визначеному в Законі України «Про соціальний діалог в Україні»;

13. термін «облігації внутрішніх державних позик України» у цій статті вживається у значенні, визначеному в Законі України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»;

14. термін «саморегулівні організації» у цій статті вживається у значенні, визначеному чинним законодавством у відповідній сфері;

15. терміни «спонсорство» і «реклама» у цій статті вживаються у значеннях, визначених у Законі України «Про рекламу»;

16. терміни «державна допомога суб'єктам господарювання» та «отримувач державної допомоги» вживаються у значеннях, визначених у Законі України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання»;

б) у примітці до ст. 201-1 КК України роз'яснено, що під «цінними та рідкісними породами дерев» у цій статті слід розуміти

роди дерев, передбачені статтею 1 Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів»;

в) у примітці 3 до ст. 368 КК України роз'яснено, що «службовими особами, які займають особливо відповідальне становище», у статтях 368, 368 – 5, 369 та 382 КК України, зокрема, є:

2) особи, посади яких згідно із статтею 6 Закону України «Про державну службу» належать до категорії «А»;

3) особи, посади яких згідно із статтею 14 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» віднесені до першої та другої категорій посад в органах місцевого самоврядування.

1.3. Принципи українського кримінального права.

Правова категорія «принцип» походить від латинського слова **principium** – першоначало, основа, засада, те, що лежить в основі певної теорії, науки. Здатність суб'єкта права до принципової поведінки в повсякденному житті, заснована на загальнолюдських гуманістичних засадах, є однією з найважливіших його цивілізованих якостей, яка забезпечує її відносну стабільність у поглядах і в поведінці.

Принципи українського кримінального права – це система вироблених наукою кримінального права та правозастосовною практикою і втілених в нормах кримінального закону керівних засад, ідеологічних постулат, які відображають його змістовну суть, завдання, закономірності кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин.

Чинний КК України не містить у собі спеціального розділу, в якому б містився вичерпний перелік принципів українського кримінального права та їх змістовні визначення. В КК окремих зарубіжних держав такі розділи існують. Зокрема, в КК Азербайджанської Республіки є глава «Завдання і принципи Кримінального Закону Азербайджанської Республіки», в КК Киргизької Республіки є глава «Завдання і принципи кримінального кодексу Киргизької Республіки», в КК Республіки Молдови такі принципи містяться в главі «Кримінальний кодекс і принципи його застосування», в КК Китайської народної Республіки вони визначені

в главі «Завдання, основні принципи і сфера дії кримінального кодексу».

Відсутність в КК України спеціального розділу, де було б текстуально закріплено принципи українського кримінального права, зовсім не означає, що в нормах його різних розділів вони не містяться, якщо можна так висловитись, в розпорошеному виді як норми-принципи або положення, що характеризують ці принципи.

Одним з найважливіших завдань теорії кримінального права є виокремлення, виведення з норм українського кримінального права і формування системи його принципів та визначення їх змісту.

Принципи українського кримінального права можна розглядати як правові аксіоми. Аксіоматично їх значимість не залежить від того, які види цих принципів розглядає той чи інший науковець. Кожна класифікація цих принципів забезпечена авторським теоретичним підґрунтям і, зрозуміло, як науковий продукт має відповідну цінність. Дослідження суджень науковців щодо системи принципів українського кримінального права, їх змістовного наповнення, дозволив умовно виділити та проаналізувати такі з них: 1) принцип правності (відповідності правовим приписам) – раніше називали «*принцип законності*»); 2) принцип демократичності; 3) принцип рівності, 4) принцип справедливості; 5) принцип людяності (гуманності); 6) принцип винної кримінальної відповідальності. Розглянемо їх викладеній послідовності.

Принцип правності (відповідності правовим приписам). Формулювання цього принципу сягає у глибину історії аж до часу Римської імперії. Особливо гаряче цей принцип відстоювався у період боротьби проти феодального абсолютизму, безправності та свавілля. У цьому зв'язку слід згадати геніальні праці Ш.Л. Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо, Ч. Беккарія, Ф.М. Аруе (Вольтера), Ж.П. Марата, Г.В.Ф. Гегеля, І. Бентама та ін.

Зміст принципу правності (відповідності правовим приписам) в українському кримінальному праві прямо впливає з Конституції України. Зокрема, з таких її положень:

1) в Україні визнається принцип верховенства права. Всі закони та інші нормативно-правові акти, в тому числі криміналь-

но-правові, приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. При цьому норми Конституції України наділені найвищою юридичною силою і є нормами прямої дії (ст. 8 Конституції України);

2) усі громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ст.24 Конституції України);

3) правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Усі органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України (ч.2 ст. 19 Конституції України);

4) нечинними є закони та інших нормативні акти, що визначають права і обов'язки громадян, які не доведені до відома населення у порядку, установленому законом (ст. 57 Конституції України);

5) проголошення основних засад судочинства (ч.1 ст. 129 Конституції України);

6) ненадання зворотної дії у часі законам та іншим нормативно-правовим актам, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Заборона притягати осіб до відповідальності за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення – ст. 58 Конституції України;

7) кримінальній відповідальності та покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні кримінального правопорушення. В українському кримінальному праві діє відомий принцип Римського права *Nullum crimen sine culpa* – немає кримінального правопорушення без вини.;

8) ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер – ст. 61 Конституції України. Це положення має свої генетичні витоки з Римського права: *ne bis in idem* – не можна двічі за одне й теж. Воно сприйняте і у міжнародному праві. Так, в п. 7 ст.14 «Міжнародного пакту про громадянські і політичні права» зазначено, що ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточно засуджений або виправданий від-

повідно до закону і кримінального процесуального права кожної країни;

9) покладення на державу головного обов'язку – утвердження і забезпечення прав і свобод людини, відповідальності перед людиною за свою діяльність (ст. 3 Конституції України);

10) покладення обов'язку на кожного неухильно додержуватись Конституції України та законів України, не посягати на права свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68 Конституції України).

Як бачимо, названі положення є засадами, що повністю стосуються правності (відповідності правовим приписам) як законодавчої, так і правозастосовної діяльності у сфері кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин.

З норм чинного КК України також можна виокремити низку характерних рис принципу правності (відповідності правовим приписам) українського кримінального права, зокрема:

1) лише КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили (ч.2 ст.1 КК України);

2) підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбачений кримінальним кодексом (ч.1 ст. 2 КК України);

3) кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються лише КК України (ч.3 ст.3 КК України);

4) Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування (ч.1 ст.4 КК України);

5) застосування Закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (ч.4 ст.3 КК України);

6) закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ч.5 ст.3 КК України);

7) кримінальна протиправність і караність діяння, а також інші кримінально-правові наслідки визначаються Законом Украї-

ни про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння (ч.2 ст.4 КК України);

8) зворотню дію в часі має лише той Закон про кримінальну відповідальність, який скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи. Такий закон поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість (ст.5 КК України);

9) кримінальним правопорушенням є передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння(дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення (ч.1 ст.11 КК України);

10) обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, вичерпно визначені в кримінальному кодексі (ст.ст.36–43-1 КК України);

11) правові підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності визначені в кримінальному кодексі (ст.ст.44–49 КК України);

12) види покарань, загальні засади їх призначення судом визначені в кримінальному кодексі (ст.ст.50–73 КК України);

13) правові підстави звільнення особи від покарання та його відбування визначені кримінальним кодексом (ст.ст.74-87 КК України);

14) умови погашення та зняття судимості визначаються лише кримінальним кодексом (ст.ст.89-91 КК України).

Принцип правності (відповідності правовим приписам) в українським кримінальному праві, як побачимо далі, гармонійно поєднується, переплітається змістовними рисами з іншими принципами українського кримінального права.

Принцип демократичності в українському кримінальному праві є втіленням вироблених людством цивілізованих загальнолюдських демократичних цінностей. Він реалізується в українському кримінальному праві двома шляхами: а) через правотворчість; б) через правозастосування. Щодо правотворчості, то в ч.1 ст.3 КК України прямо вказано, що законодавство України про кримінальну відповідальність ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного пра-

ва. Крім цього, законодавство про кримінальну відповідальність повинно відповідати положенням чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ч.5 ст.3 КК України). Даними положеннями визначена демократична правова основа норм кримінального права.

Положеннями, які також яскраво характеризують принцип демократичності українського кримінального права, є, зокрема, наступні:

1) демократичною є процедура прийняття норм об'єктивного українського кримінального права. Згідно п.3 ст.85 Конституції України, прийняття законів про кримінальну відповідальність, як і інших законів України, належить до повноважень Верховної Ради України. Верховна Рада України приймає закони більшістю від її конституційного складу (ст.91 Конституції України). Згідно п.1 ч.2 ст.4 «Про правотворчу діяльність», український народ на всеукраїнському референдумі є суб'єктом правотворчості;

2) демократичною також є і процедура набрання чинності Законом України про кримінальну відповідальність, яка визначена ч.5 ст.94 Конституції України – він набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачене самим законом, але не раніше дня його опублікування;

3) як уже зазначалося, відповідно до ст.ст.5, 38, 69, 72 Конституції України та п.2 ч.1 ст.3 Закону України від 26 січня 2021 року «Про всеукраїнський референдуми», для вирішення питань загальнодержавного значення, закони можуть прийматися і всеукраїнським референдумом. У цьому випадку вони мають найвищу юридичну силу;

4) міжнародні договори, які торкаються питань кримінально-правового охорони та регулювання суспільних відносин, як і інші міжнародні договори, стають частиною національного законодавства лише після надання згоди на їх обов'язковість Верховною Радою України (ст.9, п.32 ст.85-6 Конституції України);

5) діяння, які є злочинами, та відповідальність за них визначаються виключно законами України (п.22 ст.92 Конституції України);

6) рішення таких демократичних правничих інституцій, як

Європейський Суд з прав людини, Конституційний Суд України, Пленум Верховного Суду України, є джерелами українського кримінального права.

7) відповідно до ст.124 Конституції України, застосування норм об'єктивного українського кримінального права може здійснюватися виключно судами;

8) Закон про кримінальну відповідальність не доведений до відома населення у порядку, передбаченому законом, є нечинним і не підлягає застосуванню (ч.2 ст.57 Конституції України);

9) народ, згідно ч.4 ст.124 Конституції України, безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя, тобто у застосуванні норм українського кримінального права, через народних засідателів і присяжних;

10) кожному надається право в межах закону протидіяти кримінальним правопорушенням і тим самим сприяти зміцненню правності (відповідності правовим приписам) в суспільних відносинах. Так, кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ч.2 ст.27 Конституції України); кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ч.4 ст.55 Конституції України). Ці демократичні конституційні положення знайшли свої правові механізми реалізації, зокрема, через ст.36 «Необхідна оборона», ст.37 «Уявна оборона», ст.38 «Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення», ст.39 «Крайня необхідність», ст.43 «Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації» КК України;

11) демократичними за своєю суттю є засади кримінального судочинства (ст.129 Конституції України);

12) ґрунтування правового порядку в Україні на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Всі органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України (ст.19 Конституції України).

У чинному КК України втілені, зокрема, такі демократичні засади українського кримінального права:

1) особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення (ч.2 ст.17, ст. 31 КК України);

2) особа, яка вчинила в стані неосудності суспільно небезпечне діяння, передбачене чинним КК України, не підлягає кримінальній відповідальності (ч.2 ст.19 КК України);

3) підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбачений Законом України про кримінальну відповідальність (ч.1 ст.2 КК України);

4) кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються лише КК України (ч.3 ст.3 КК України);

5) застосування Закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (ч.4 ст.3 КК України);

6) кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються Законом України про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння (ч.2 ст.4 КК України);

7) зворотну дію в часі має лише той Закон про кримінальну відповідальність, який скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи. Такий закон поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість (ст.5 КК України);

8) особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч.2 ст.2 КК України);

9) ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за те саме кримінального правопорушення більше одного разу (ч.3 ст.2 КК України);

10) особі, яка вчинила кримінального правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень (ч.2 ст.65 КК України);

11) наявність достатньо широких можливостей для звільнення від кримінальної відповідальності (зокрема, ст.ст.44–49, 97,106 КК України), а також індивідуалізації покарання (зокрема, ст.ст.50—71, 98–103 КК України), звільнення від покарання та його відбування (ст.ст.74–87, 104–107 КК України);

12) наявність спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених в Особливій частині КК України. Наприклад, передбачених ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 255-2, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 3 ст. 258-4, ч. 4 ст. 258-5, ч.4 ст. 258-6, ч.6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447 КК України;

13) кримінальна відповідальність має особистісний характер, тобто поширюється лише на особу, яка вчинила кримінально протиправне діяння, і не може бути перенесене на інших осіб, зокрема, батьків, дітей, родичів та близьких осіб. Кримінальна відповідальність окремих соціумів (жителі будинку, села, вулиці, міста, трудовий колектив) не передбачена чинним КК України;

14) неповнолітні мають свої особливості кримінальної відповідальності та покарання (ст.ст.97–108 КК України);

15) іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочини поза межами території України і перебувають на території України, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду(ч.2 ст.10 КК України);

16) не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння,

передбаченого чинним КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч.2 ст.11 КК України);

17) наявність у нормах Особливої частини КК України альтернативних санкцій, які передбачають кілька основних покарань, їх межі та строки або (і) розміри, що дозволяє суду обрати винному достатньо гуманне покарання;

18) трудові колективи підприємств, установ чи організацій мають право звертатися до суду з клопотанням про передачу на поруки особу, яка вперше вчинила кримінальне правопорушення невеликої тяжкості або середньої тяжкості та щиро покалася, що може послужити підставою для звільнення такої особи від кримінальної відповідальності (ст.47 КК України).

Принцип демократичності в українському кримінальному праві, як свідчать наведені вище притаманні йому характерні риси, гармонійно поєднується з іншими принципами кримінального права: правності (відповідності правовим приписам), рівності, справедливості, людяності (гуманності), винної відповідальності. Як виразно видно, змістовні грані їх характеристики частково співпадають, переплітаються.

Принцип рівності в українському кримінальному праві. Зміст цього принципу українського кримінального права розкривають насамперед, відсилаючи до міжнародно-правових актів про права людини. В ст.1 Загальної декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, проголошено, що **всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах**, а в ст.7 вказано, що **всі люди рівні перед законом** і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом.

Дане положення відтворене також в ст. 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року.

Принцип рівності осіб перед законом червоною ниткою проходить в чинній Конституції України. В ст.21 Конституції України проголошено, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, а в ст.24, що усі громадяни мають рівні конституційні

права і свободи та є рівними перед законом. Однією з засад судочинства в Україні, закріплених в ст.129 Конституції України, є рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Формальна, правова рівність осіб в кримінальному праві проявляється в тому, що норми кримінального права виступають однаковим, рівним для всіх суб'єктів суспільних відносин мірилом діянь людей, однаковим мірилом правослужняної реалізації ними своїх прав і обов'язків, джерелом заохочувальних засобів. Раціональна рівність завжди була конструктивною ознакою справедливості.

Принцип рівності осіб в українському кримінальному праві насамперед означає, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Відповідно до ч.1 ст. 2 КК України, підставою кримінальної відповідальності є вчинення будь-якою особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого чинним КК України. Рівними для всіх є засади кримінальної відповідальності і покарання. Всі особи наділені кримінальним правом, однаковими суб'єктивними правами (наприклад, право на рівну кримінально-правову захищеність, право на необхідну оборону, право на затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, право на добровільну відмову від доведення кримінального правопорушення до кінця, право на звільнення в кримінальної відповідальності тощо) і однаковими обов'язками (наприклад, не залишати в небезпеці особу, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст.135 КК України), надати допомогу особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст.136 КК України), не вчиняти кримінальні правопорушення, передбачені КК України, підлягати кримінальній відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення тощо).

Рівними в кримінальному праві є як особи, що вчинили кримінальні правопорушення, так і законослухняні особи, потерпілі, а також особи, які застосовують норми кримінального права.

Принцип рівності осіб в українському кримінальному праві однак не заперечує індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання. В цих випадках береться до уваги, зокрема, особистісні характерні риси винного, його поведінка до вчинення кримінального правопорушення, посткримінальна поведінка.

Такий підхід дозволяє гармонійно поєднати принцип рівності осіб в українському кримінальному праві з принципами правності (відповідності правовим приписам), людяності (гуманності), винної кримінальної відповідальності, демократичності. Змістовні грані їх характеристики частково співпадають, переплітаються з принципом рівності.

Принцип справедливості в українського кримінальному праві сформувався в процесі розвитку суспільства, починаючи з його первісного етапу. Стосовно кримінального правосуддя римські юристи визначали його, зокрема, так: «**Justitia in suo cuigue tribuendo centur**» – справедливість проявляється у відплаті кожному згідно його заслуг.

В ст.10 Загальної декларації прав людини підкреслено, зокрема, що кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута публічно і з **дотриманням усіх вимог справедливості** незалежним і неупередженим судом. Реалізація цього принципу в Україні знайшла своє відображення у ст.124 Конституції України, відповідно до якої правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення.

Найважливішими рисами, що характеризують принцип справедливості в українському кримінальному праві, є, зокрема, наступні з них:

1) підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбачений чинним КК України (ч.1 ст.2 КК України);

2) застосування Закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (ч. 4 ст. 3 КК України);

3) кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України (ч. 3 ст. 3 КК України);

4) кримінальній відповідальності підлягає лише особа, яка наділена ознаками суб'єкта кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 2, ч. 1 ст. 18 КК України);

5) особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 2 ст. 2 КК України);

6) ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за те саме кримінальне правопорушення більше одного разу (ч. 3 ст. 2 КК України);

7) кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються Законом України про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння (ч. 2 ст. 4 КК України);

8) Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі (ч. 2 ст. 5 КК України);

9) особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею кримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 65 КК України). Несправедливим, залежно від обставин справи, може бути не лише надмірно суворе покарання, але й надмірно м'яке покарання;

10) наявність достатньо широких можливостей для звільнення особи від кримінальної відповідальності (зокрема, ст.ст. 44–49, 97, 106 КК України), а також індивідуалізації покарання (зокрема, ст.ст. 50–72, 98–103 КК України), звільнення від

покарання та його відбування (ст.ст.74–87, 104–107 КК України);

11) наявність спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених в Особливій частині КК України. Наприклад, передбачених ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 255-2, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 3 ст. 258-4, ч. 4 ст. 258-5, ч.4 ст. 258-6, ч.6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447 КК України.

12) невідворотність кримінальної відповідальності особи за вчинене нею суспільно небезпечне діяння, заборонене чинним КК України під загрозою покарання (ч.1 ст.6 КК України);

13) громадяни України, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду (ч.1 ст.10 КК України);

14) не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого чинним КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч.2 ст.11 КК України);

15) готування до кримінального правопорушення невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності (ч.2 ст.14 КК України);

16) особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення (ч.2 ст.17, 31 КК України);

17) особа, яка вчинила в стані неосудності суспільно небезпечне діяння, передбачене чинним КК України, не підлягає кримінальній відповідальності (ч.2 ст.19 КК України);

18) особа, яка вчинила кримінального правопорушення у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними, не підлягає покаранню. До

такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа підлягає покаранню (ч.3 ст.19 КК України);

19) наявність в чинному КК України обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння (ст.ст.36–43 КК України);

20) кримінальна відповідальність та покарання неповнолітніх мають свої особливості (ст.ст.97–108 КК України);

21) кримінальна відповідальність має особистісний характер, тобто поширюється лише на особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. До кримінальної відповідальності не можуть притягатися інші особи, зокрема, батьки, діти, родичі та близькі особи, які не вчиняли і не були співучасниками вчиненого винним суспільно небезпечного діяння. Кримінальна відповідальність окремих соціумів (жителі будинку, села, вулиці, міста, трудовий колектив) не передбачена чинним КК України.

Отже, дотримання принципу справедливості в українському кримінальному праві передбачає, зокрема, врахування при притягненні особи до кримінальної відповідальності, при призначенні їй покарання, вирішенні питань звільнення від покарання та його відбування, погашення та зняття судимості: особи правопорушника, суб'єктивних і об'єктивних ознак вчиненого ним діяння, пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин. Як бачимо, принцип справедливості в українському кримінальному праві змістовно та гармонійно поєднується, змістовно переплітається з принципами правності (відповідності правовим приписам), рівності осіб, винної кримінальної відповідальності, людяності (гуманності), демократичності.

Принцип людяності (гуманності) в українському кримінальному праві. Людяність (гуманність) завжди була особливо шанованою людською рисою і суспільною цінністю. Вона ґрунтується на загальнолюдських цивілізованих і високomorальних уявленнях про добро і зло, в основі яких є людина, як найвища соціальна цінність для людини.

На особливу цінність людської особи вказано в преамбулі до Загальної декларації прав людини, через всі статті якої проходить ідея людяності (гуманності).

В Конституції України (ст.3) проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Людяність (гуманність) у кримінально-правовій охороні та регулюванні має гармонійно поєднуватись у таких аспектах: 1) щодо потерпілого; 2) щодо особи, яка вчинила діяння, заборонене Законом України про кримінальну відповідальність під загрозою покарання; 3) щодо суспільства, окремого соціуму; 4) щодо службових осіб, державних органів, до компетенції яких належить протидія злочинності. В цьому контексті принцип людяності (гуманності) має також гармонійно поєднуватись з іншими принципами українського кримінального права: правності (відповідності правовим приписам), рівності, справедливості, демократичності.

Найяскравішими проявами принципу людяності (гуманності) в українському кримінальному праві у чинному КК України є, зокрема, наступні положення:

1) гуманним є завдання КК України, зокрема, і кримінального права загалом – правове забезпечення прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням (ч.1 ст.1 КК України);

2) особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч.2 ст.2 КК України);

3) застосування Закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (ч.4 ст.3 КК України);

4) закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ч.5 ст.3 КК України);

5) Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі (ч.2 ст.5 КК України);

6) іноземці, які вчинили кримінального правопорушення поза межами України і перебувають на території України, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду (ч.2 ст.10 КК України);

7) не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого чинним КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч.2 ст.11 КК України);

8) готування до кримінального правопорушення невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності (ч.2 ст.14 КК України);

9) особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення (ч.2 ст.17, ст.31 КК України);

10) неосудні особи не підлягають кримінальній відповідальності і покаранню (ч.2 ст.19, ч.3 ст.19 КК України);

11) установлення достатньо високого, у порівнянні з рядом інших держав, віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ст.22 КК України);

12) наявність у чинному КК України обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння (ст.ст.36-43 КК України);

13) покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань, або принизити людську гідність (ч.2, ч.3 ст.50 КК України);

14) наявність достатньо широких можливостей для звільнення особи від кримінальної відповідальності (зокрема, ст.ст.44–49, 97, 106 КК України), а також індивідуалізації покарання (зокрема, ст.ст.50–72, 98–103 КК України), звільнення від покарання та його відбування (ст.ст.74–87, 104–107 КК України);

15) наявність в Особливій частині КК України спеціальних

видів звільнення особи від кримінальної відповідальності. Наприклад, передбачених ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 255-2, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 3 ст. 258-4, ч. 4 ст. 258-5, ч. 4 ст. 258-6, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447 КК України;

16) покладення обов'язку на суд призначити особі покарання, необхідне і достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень, а також обмеження можливості призначення більш суворого виду покарання лише тими випадками, коли менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 65 КК України);

17) наявність в нормах Особливої частини КК України альтернативних санкцій, які передбачають кілька основних покарань, їх межі та строки або (і) розміри, що дозволяє суду обрати винному достатньо гуманне покарання;

18) відсутність у чинному КК України такого виду покарання як смертна кара.

Викладені вище найхарактерніші риси принципу людяності (гуманності) в українському кримінальному праві свідчать, зокрема, про його тісний гармонійний взаємозв'язок з іншими принципами українського кримінального права: правності (відповідності правовим приписам), рівності, справедливості, винної кримінальної відповідальності, людяності (гуманності), демократичності. В ряді випадків грані прояву їх змісту співпадають, переплітаються.

Принцип винної кримінальної відповідальності в українському кримінальному праві. У п. 4 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 зазначено, з-поміж іншого, що «елементом принципу презумпції невинуватості є принцип *in dubio pro reo*, згідно з яким при оцінюванні доказів усі сумніви щодо вини особи тлумачаться на користь її невинуватості. Презумпція невинуватості особи передбачає, що обов'язок доведення вини особи покладається на державу».

Суть презумпції невинуватості відображена у ст. 62 Конститу-

ції України, згідно якої: 1) особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду; 2) ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у кримінального правопорушення; 3) обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; 4) усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь; 5) у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

Наведені положення впливають з міжнародно-правових актів. Так, відповідно до ст.11 Загальної декларації прав людини, кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечується усі можливості для захисту. Подібне положення закріплене у п.2 ст.14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, де проголошено, що кожен обвинувачений у злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно з законом.

Виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст.ст.23, 24, 25 КК України).

Вина є обов'язковою конструктивною ознакою суб'єктивної сторони кожного складу кримінального правопорушення. При її відсутності є відсутнім і склад кримінального правопорушення, а отже, і підстава кримінальної відповідальності (ч.1 ст.2 КК України). Тут реалізований принцип римського кримінального права **«nullum crimen sine culpa»** – немає злочину без вини.

Принцип винної кримінальної відповідальності ґрунтується на органічному зв'язку об'єктивних і суб'єктивних ознак при кваліфікації вчиненого особою діяння. Суб'єкт кримінального правопорушення може притягатися до кримінальної відповідальності лише за таке діяння, яке є результатом не лише її фізичних зусиль, але й продуктом її свідомості і волі. Разом з тим, суб'єкт кримінального правопорушення не може підлягати криміналь-

ній відповідальності за погляди, думки, настрої, наміри та бажання, котрі не виразилися в певному діянні, забороненому чинним кримінальним законом під загрозою покарання. Ще древні римляни говорили: «**Cogitationis poenam nemo partitur**» – думки не є караними.

Важливе практичне значення для кваліфікації вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення діяння має встановлення його вини. У конкретних випадках, за обставинами справи, може мати місце невинне заподіяння шкоди об'єктові кримінально правової охорони – **випадок (казус)**. Тобто, суспільно небезпечний наслідок діяння суб'єкта кримінального правопорушення настав, але його вина відсутня. Наприклад, невинне заподіяння смерті іншій людині (**казус, випадок**) має місце тоді, коли суб'єкт кримінального правопорушення, який його вчинив, не усвідомлював і за обставинами справи не міг усвідомлювати суспільної небезпечності свого діяння або за обставинами справи не передбачав, не повинен був чи не міг передбачити можливості настання смерті цієї людини. У таких ситуаціях він *діяв без вини* і тому не підлягає кримінальній відповідальності.

Згідно ст. 372 КК України, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності є кримінальним правопорушенням. Див. про це більш детально: К.Ю. Скрипник «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності: склад і караність кримінального правопорушення: монографія. За ред. М.В. Шепітька. Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. – Харків: Право, 2026. 186 с.

Принцип винної відповідальності в українському кримінальному праві змістовно частково гармонійно поєднується, переплітається з іншими його принципами: правності (відповідності правовим приписам), рівності, справедливості, людяності (гуманності), демократичності.

Отже, принципи в українському кримінальному праві не є абсолютно відособленими один від іншого. Вони становлять собою системне гармонійне поєднання – становий хребет ідеології кримінально правового регулювання та охорони суспільних відносин, матерії єдиного кримінально-правового поля.

Викладене вище переконливо свідчить, що кожне з наведених

нормативних кримінально-правових положень КК України є своїм-сто правним, справедливим, гуманним, демократичним, служить засобом забезпечення рівності осіб в кримінальному праві.

Таким чином, відображаючи властиві їм характерні риси вироблених людством кримінально-правових цінностей, доповнюючи один одного, розглянуті принципи, у їх гармонійному поєднанні, є структурними, системоутворюючими стрижнями, які становлять становий хребет ідеології кримінально правового регулювання та охорони суспільних відносин, матерії єдиного кримінально-правового поля як об'єктивного та суб'єктивного українського кримінального права, науки українського кримінального права і українського кримінального права як навчальної дисципліни. В такій іпостасі ці принципи є в українському кримінальному у праві *особливими кримінально-правовими цінностями*.

1.4. Предмет, методи, завдання і функції та система українського кримінального права.

Нагадаємо, що *українське кримінальне право, як галузь права України* —це система формально визначених, загальнообов'язкових, установлених або санкціонованих державою і забезпечуваних добровільним волевиявленням суб'єктів кримінальних правовідносин та(або) примусовою силою держави, норм права, що виражають державні веління щодо дозволених, заохочуваних, обов'язкових, заборонених моделей, стандартів суспільно значимої поведінки людини, встановлюють загальні засади кримінальної відповідальності, діяння, які є кримінальними правопорушеннями і *міри покарання* (вид, строк, розмір), котрі можуть призначатися судом винним у їх вчиненні, а також служать інструментом реалізації кримінальної політики української держави.

1). Предмет українського кримінального права як галузі права.

В теорії кримінального права немає єдиного підходу до визначення предмета українського кримінального права. Більш продуктивною видається позиція тих науковців, які зазначають двоякий його характер: як **предмета охорони** так і **предмета регулювання** суспільних відносин. У першому випадку йдеть-

ся про *охоронні кримінальні правовідносини*, а в другому – про *регулятивні кримінальні правовідносини*. Кримінальні правовідносини спрямовані на забезпечення реалізації законних *інтересів* людини, держави і суспільства через взаємно кореспондуючі права і обов'язки суб'єктів цих відносин, які визначають їх соціально значиму поведінку. Термін «*інтерес*» має своє етимологічне походження від латинського слова *interest* – мати значення. У філософії та теорії права під інтересом розуміють об'єктивно значиме, необхідне для суб'єкта, *що визначає спрямованість* його волі і відповідної поведінки. Тобто, інтерес, образно висловлюючись, є тим «мотором», котрий детермінує активну чи пасивну поведінку суб'єкта суспільних відносин.

Предметом охорони українського кримінального права є ***кримінальні правовідносини***, які виникають з часу набрання чинності Законом України про кримінальну відповідальність (КК України), який ставить під кримінально-правову охорону ці відносини. Вони припиняються, зокрема, внаслідок: 1) втрати чинності Законом України про кримінальну відповідальність (КК України); 2) вчинення особою кримінального правопорушення; 3) смерті особи, ліквідації юридичної особи як суб'єкта регулятивних кримінальних правовідносин.

У структурі цих відносин можна виділити такі їх складові: 1) суб'єкти кримінальних правовідносин; 2) предмет (предмети) кримінальних правовідносин; 3) права і обов'язки суб'єктів кримінальних правовідносин, які визначають соціально значиму поведінку цих суб'єктів; 4) правову основу прав та обов'язків суб'єктів кримінальних правовідносин.

Суб'єкти охоронних кримінальних правовідносин. Як уже зазначалося вище, до числа суб'єктів охоронних кримінальних правовідносин, які виникають з часу набрання чинності Законом України про кримінальну відповідальність, залежно від його складу та носіїв прав і обов'язків, можна віднести: 1) державу в особі Верховної Ради та компетентних органів, які покликані здійснювати певні функції у сфері протидії кримінальним правопорушенням – правоохоронні органи, суд, інші органи держави; 2) потенційних суб'єктів кримінальних правопорушень – фізичних, службових осіб, які можуть вчинити суспільно небезпечні

діяння, заборонені Законом України про кримінальну відповідальність під загрозою покарання особи (ст.18 КК України); 3) юридичних осіб та їх уповноважених осіб (ст.96-3 КК України); 4) потенційних потерпілих від кримінальних правопорушень як носіїв відповідних правових благ – життя, здоров'я, волі, гідності, майнових прав тощо, а також, у певних випадках, юридичних осіб як носіїв майнових прав; 5) в окремих випадках інших фізичних осіб, наприклад, фізичну особу, яка застосувала право на необхідну оборону, затримала особу, що вчинила кримінальне правопорушення, здійснила право на вчинення відповідних діянь у стані крайньої необхідності або виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети, виконує обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Предметом регулювання об'єктивного українського кримінального права є **кримінальні правовідносини**, які виникають з часу вчинення суб'єктом кримінального правопорушення. Припиняються вони, зокрема, внаслідок: 1) закінчення строків давності (ст. 49 КК України); 2) погашення або зняття судимості (ст.89, ст.90, ст.91 КК України); 3) набуття законної сили вироком суду, яким особу засуджено без призначення покарання (ч. 3 ст.88 КК України); 4) звільнення особи від кримінальної відповідальності і покарання (ч. 3 ст.88 КК України); 5) реабілітації особи (ч. 4 ст. 88 КК України); 6) усунення кримінальної протиправності і караності діяння Законом України про кримінальну відповідальність (КК України); 7) акту амністії чи акту помилування; 8) смерті особи або ліквідації юридичної особи як суб'єкта регулятивних кримінальних правовідносин.

Суб'єктами регулятивних кримінальних правовідносин є: 1) держава в особі компетентних правоохоронних органів, які покликані здійснювати протидію кримінальним правопорушенням, суду інших органів держави; 2) залежно від обставин справи, суб'єкт вчиненого кримінального правопорушення суб'єктом складу кримінального правопорушення є фізична неслужбова та фізична службова особи. Неслужбова фізична особа – громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави (ч.1, ч. 2 ст.18 КК України). Службова фізична особа- громадянин України, громадянин іноземної держави (ч.3, ч. 4 ст.18 КК Украї-

ни); 3) юридична особа та їх уповноважена особа (ст.96-3 КК України); 4) потерпіла від кримінального правопорушення особа, як носіїв відповідних правових благ – життя, здоров'я, волі, гідності, майнових прав тощо, а також, у певних випадках, юридичних осіб як носіїв майнових прав; 5) в окремих випадках інші фізичні особи, наприклад, фізичні особи, які застосували право на необхідну оборону, затримали особу, що вчинила кримінальне правопорушення, здійснили право на вчинення відповідних діянь у стані крайньої необхідності або виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети, виконували обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Важливе теоретико-прикладне значення має розуміння **потерпілого в охоронних та регулятивних кримінальних правовідносинах**. В цьому контексті, слід розрізняти два його розуміння: а) в кримінально-правовому значенні та б) в кримінально-процесуальному значенні.

1. Розуміння потерпілого в кримінально-правовому значенні – в охоронних охоронних кримінальних правовідносинах, які виникають з часу набрання чинності Законом України про кримінальну відповідальність (КК України). Суб'єктом цих відносин, як носій певних правових благ, є, у відповідних випадках, **потенційний потерпілий від кримінального правопорушення** – будь-яка фізична особа, держава, суспільство або юридична особа публічного чи приватного права, яким даним кримінальним правопорушенням **може бути заподіяна** фізична, організаційна, матеріальна або нематеріальна шкода. **Потенційним** завжди є те явище, яке за відповідних умов може стати реальним. Перехід від потенційного до реального статусу потерпілого відбувається з часу вчинення кримінального правопорушення.

2. Розуміння потерпілого в його кримінальному процесуальному значенні. Суб'єктом регулятивних кримінальних правовідносин, як носій певних правових благ, є, у відповідних випадках, **потерпілий**. Згідно ч.1, ч. 2, ч.3 та ч.7 статті 55 Кримінального процесуального кодексу України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням

завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Права та обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

2). Методи українського кримінального права як галузі права. Методи – це сукупність способів раціонального кримінально-правового впливу на суспільні відносини. До цих способів належать **диспозитивний метод** – надання: а) дозволу (надання права, повноваження); б) заохочення до суспільно корисної, правослухняної поведінки, а також **імперативний метод** – а) покладення обов'язку вчинити певні дії; б) заборона вчинення певного діяння чи діяльності під загрозою кримінального покарання.

Диспозитивний метод. Дозвіл полягає у наданні законодавцем особі, як суб'єктові кримінальних правовідносин, права вчиняти або не вчиняти певні дії. Такий дозвіл може, зокрема, проявлятися у наданні права: 1) на необхідну оборону (ст.36 КК України); 2) на заподіяння шкоди при уявній обороні (ст.37 КК України); 3) на затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення і доставлення її відповідним органам влади (ст.38 КК України); 4) на заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності (ст.39 КК України); 5) на заподіяння шкоди при виконанні наказу або розпорядження (ст.41 КК України); 6) на виконання діяння, пов'язаного з ризиком (ст.42 КК України); 7) не виконувати явно

кримінально протиправний наказ або розпорядження (ч.3 ст.41 КК України).

Щодо суду, як спеціального компетентного органу держави та суб'єкта охоронних кримінальних правовідносин, дозвіл, зокрема, проявляється у *наданні таких повноважень*: 1) звільнити особу від кримінальної відповідальності (ст.47, ст.48 КК України – «може бути звільнено»); 2) призначити винному у вчиненні кримінального правопорушення відповідний вид і розмір покарання (ст.ст.51–64 КК України – «судом можуть бути застосовані», «визначається судом», «суд може» іт.п.); 3) враховувати інші обставини, що пом'якшують покарання (ч.2 ст.66 КК України – «суд може»); 4) призначити більш м'яке покарання, ніж передбачене законом (ст.69 КК України – «суд може»); 5) зняти з особи судимість до закінчення установлених строків (ст.91 КК України – «суд може») тощо.

Заохочення до суспільно корисної, правослухняної поведінки має важливе значення для запобігання, припинення і розкриття кримінальних правопорушень, формування в особи правової свідомості, позитивної кримінальної відповідальності, а, отже, і для звуження сфери кримінально-протиправної поведінки осіб у суспільстві.

КК України передбачає низку видів заохочення особи до суспільно корисної, правослухняної поведінки. Зокрема: 1) звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні (ч. 2 ст. 17 КК України); 2) звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст.45 КК України); 3) звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст.46 КК України); 4) звільнення особи від покарання та його відбування (ст. ст.74–87 КК України); 5) звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі норм Особливої частини КК України (наприклад, за державну зраду (ч.2 ст.111 КК України); шпигунство (ч.2 ст.114 КК України); не виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ч.3 ст.175 КК України); ухилення від сплати податків, інших обов'язкових платежів (ч.4 ст.212 КК України); створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь ній (ч.2

ст.255 КК України); терористичний акт (ч. 6 ст.258 КК України); створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ч.6 ст.260 КК України); незаконні поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ч. 3 ст. 263 КК України) тощо.

Імперативний метод. *Покладення обов'язку* вчинити певні дії. КК України насамперед покладає такий *обов'язок на компетентні органи держави*. Так, суд, зокрема, зобов'язаний негайно звільнити від покарання особу, засуджену за діяння, караність якого законом усунена (ч.2 ст. 74 КК України), а також звільнити від відбування покарання особу в зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст.80 КК України). На суд також покладено обов'язок: 1) звільнити особу від кримінальної відповідальності (наприклад, ст.ст. 45, 46, 49, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст.175 КК України); 2) звільнити від покарання особу, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 1 ст.84 КК України); 3) обчислювати строки погашення судимості у певному порядку (ст.90 КК України); 4) дотримуватися загальних засад призначення покарання (ст.ст.65–67; 70–73 КК України), звільнення особи від покарання та його відбування (ст. ст.74–85 КК України).

Обов'язок щодо фізичної особи. Ще Цецілій наголошував, що *людина для людини – Бог, якщо знає свої обов'язки*. На фізичну особу також, в окремих випадках, прямо покладається Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) обов'язок вчинити певні дії. Наприклад, у разі звільнення особи від відбування покарання з випробуванням, суд може покласти на засудженого такі, зокрема, обов'язки: 1) просити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого; 2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання; 2) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації; 3) працювати або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працювати, якщо йому запропоновано відповідну посаду, роботу; 4) періодич-

но з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації (ст.76 КК України).

Із змісту окремих статей Особливої частини КК України випливає покладення на фізичну особу певних обов'язків. Наприклад: 1) надавати допомогу особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу чи внаслідок іншого безпорадного стану або повідомити про такий стан особи належним установам чи особам (ст.135, ст.136 КК України); 2) надати медичну допомогу хворому медичним працівником (ст.139 КК України); 3) сплачувати встановлені рішенням суду кошти на утримання дітей або непрацездатних батьків (ст.164, ст.165 КК України) тощо.

Заборона певного діяння. Йдеться про такі діяння, які заподіюють істотну шкоду, або створюють загрозу заподіяння істотної шкоди об'єктам кримінально-правової охорони.

У першу чергу слід звернути увагу на *окремі заборони, що містяться в Загальній частині КК України*. Переважно ці заборони адресовані компетентним органам держави. Як приклади наведемо окремі з них. Відповідно до ч.2 ст.2 КК України *заборонено* притягати до кримінальної відповідальності особу, вину якої не доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, а ч.3 ст.2 КК України *забороняє* притягати до кримінальної відповідальності за те саме кримінальне правопорушення більше одного разу. *Заборонено* також застосовувати Закон про кримінальну відповідальність за аналогією (ч. 4 ст.3 КК України), видавати іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду громадян України, які вчинили злочин поза її межами (ч.1 ст.10 КК України), притягати до кримінальної відповідальності осіб, які під час вчинення суспільно небезпечних діянь, передбачених КК України, перебували у стані неосудності (ч.2 ст. 19 КК України), а також осіб, які добровільно відмовилися від вчинення кримінального правопорушення (ст.31 КК України) або відмовилися виконувати явно кримінально протиправний наказ або розпорядження (ч.3 ст.41 КК України) тощо. Установлено окремі заборони щодо призначення покарань окремим особам. Так, особа, яка виконуючи спеціальне завдання з

попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, вчинила в їх складі умисний особливо тяжкий злочин, поєднаний з насильством над потерпілим або умисний тяжкий злочин, пов'язаний зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків *не може бути засуджена* до довічного позбавлення волі, а покарання у виді позбавлення волі *не може бути* призначене їй на строк, більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей злочин (ч.3 ст.43 КК України).

Поряд з наведеним вище, *суду заборонено* призначати **громадські роботи** особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби (ч.3 ст.56 КК України), виправні роботи заборонено застосовувати до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацевдатних, до осіб, що не досягли шістнадцяти років, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, приватних виконавців, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування (ч.2 ст.57 КК України).

Арешт *не може* застосовуватися судом до осіб віком до вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років (ч.2 ст.60 КК України), а **обмеження волі** – до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та інвалідів першої і другої групи (ч.3 ст.61 КК України).

Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі *не може* застосовуватися судом до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі (ч.2 ст.62 КК України), а довічне позбавлення волі – до осіб, що вчинили злочин у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку (ч.2 ст.64 КК України), а також за готування до злочину та вчинення за-

маху на злочин, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки, передбачених статтями 110, 111, 111-1, 112, 113, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених у статтях 437-439, частині першій статей 442 та 443 (ч.4 ст. 68 КК України).

Найбільш широко метод заборони певного діяння застосовується в Особливій частині КК України, де визначено, які суспільно небезпечні діяння визнаються кримінальними правопорушеннями, а отже заборонено їх вчиняти під загрозою відповідних покарань.

3). *Завдання і функції українського кримінального права як галузі права.*

Умовно завдання українського кримінального права як галузі права можна розділити на дві групи: а) стратегічні завдання; б) тактичні завдання.

Стратегічними завданнями українського кримінального права як галузі права є забезпечення правності (відповідності правовим приписам) суспільних відносин, сприяння розбудові суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, громадянського суспільства в Україні.

Тактичні завдання українського кримінального права як галузі права визначені в ч.1 ст.1 КК України. Ними є правове забезпечення охорони від злочинних посягань: 1) прав і свобод людини і громадянина; 2) власності; 3) громадського порядку; 4) громадської безпеки; 5) довкілля; 6) конституційного устрою України; 7) забезпечення миру і безпеки людства; 8) запобігання кримінальним правопорушенням.

Найважливішими **функціями** українського кримінального права як галузі права, його основними напрямками впливу на суспільні відносини є такі функції: 1) інформаційна; 2) регулятивна; 3) охоронна; 4) виховна.

Інформаційна функція полягає у тому, що норми українського кримінального права містять у собі інформацію про заборонені діяння, права та обов'язки суб'єктів кримінально-правових суспільних відносин, що має для них відому практичну цінність. Вона може використовуватися ними для визначення своєї поведінки в конкретних ситуаціях її суспільного буття.

Охоронна функція проявляється в нормативному визначенні та охороні прав і обов'язків суб'єктів певної сфери суспільно значимих відносин, перетворення їх у охоронні кримінальні правовідносини на відповідних наукових засадах і принципах українського кримінального права. Така охорона покликана забезпечити цивілізовану стабільність суспільних відносин, відповідно до завдань кримінального права, прогнозованість їх розвитку.

Регулятивна функція покликана також забезпечувати реалізацію завдань кримінального права через регулятивні кримінальні правовідносини, які, як уже зазначалося, виникають з часу початку вчинення особою кримінального правопорушення. В цьому випадку йдеться, зокрема, про захист законних прав та інтересів суб'єктів суспільно значимих відносин, диференціацію кримінальної відповідальності та індивідуалізацію покарання щодо осіб, винних у вчиненні кримінального правопорушення.

Виховна функція реалізується як через охоронні так і через регулятивні кримінальні правовідносини. У цьому випадку реалізовується завдання сприяти формуванню у суб'єктів суспільних відносин цивілізованої правової свідомості і правової культури, що є одним із способів запобігання вчинення кримінальних правопорушень, зміцнення правності (відповідності правовим приписам) суспільних відносин в Україні.

4). Система українського кримінального права як галузі права.

Система українського кримінального права як галузі права—це його внутрішня будова, структура, заснована на певних принципах. Системність означає внутрішній органічний взаємозв'язок, цілісність, взаємодію, взаємозалежність норм кримінального права. Як уже зазначалося, українське об'єктивне кримінальне право становить не просто сукупність установлених державою норм, а *інтелектуальну систему цих норм*, структурованих за домінуючими ідеями, концептами, категоріями та принципами теорії кримінального права. Воно має свою внутрішню, науково обґрунтовану системну розбудову, базовим системно утворюючим фактором якої є умовний її поділ на дві частини: Загальну і Особливу, кожна з яких містить у собі *відповідні розділи, кримінально-правові інститути, статті, норми*. Розглянемо їх послідовно.

Кримінально-правовий інститут – це сукупність норм кримінального права, які охороняють однорідні або тотожні суспільні відносини. Так, в Загальній частині українського кримінального права можна, наприклад, виділити такі кримінально-правові інститути: чинності Закону про кримінальну відповідальність; видачі особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення; інститут осудності, інститут вини та її форм; інститути необхідної оборони і крайньої необхідності. В Особливій частині українського кримінального права можна, наприклад, назвати такі інститути: інститут незаконного позбавлення волі або викрадення людини; інститут крадіжки; інститут контрабанди; інститут розголошення державної таємниці; інститут хуліганства; інститут перевищення влади або службових повноважень тощо. Умовно названі вище кримінально-правові інститути **можна назвати простими** з огляду на те, що норми кримінального права, які входять до них, охороняють та регулюють тотожні суспільні відносини. Поряд з цим, в українському кримінальному праві можна умовно виділяють **складні або комплексні кримінально-правові інститути, які охороняють та регулюють групу однорідних суспільних правовідносин**. Зокрема, в Загальній частині – інститут обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння; інститут звільнення особи від кримінальної відповідальності; інститут покарання. В Особливій частині – інститути кримінальних правопорушень: проти життя; проти здоров'я; проти трудових прав людини і громадянина; проти власності; проти довкілля, проти безпеки виробництва тощо. Норми названих та інших складних (комплексних) кримінально-правових інститутів охороняють однорідні суспільні відносини. Такі інститути українського кримінального права складаються з окремих інститутів. Наприклад, в інституті обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, можна виділити наступні інститути: інститут необхідної оборони, інститут уявної оборони, інститут затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, інститут крайньої необхідності та ін. В інституті кримінальних правопорушень проти власності можна виділити окремі інститути: інститут крадіжки, інститут грабежу, інститут розбою, інститут шахрайства тощо.

Інститути українського кримінального права, як уже зазначалося, складається з норм кримінального права, які виражають величчя держави щодо характеру поведінки людини, виконуються добровільно або виконання їх забезпечується примусовою силою держави.

Складні (комплексні) інститути кримінального права поділяються на статті, які, у свою чергу, поділяються на частини – норми кримінального права. У ряді випадків (наприклад, ст.ст. 196, 197, 198, 247, 250, 251, 348, 349 КК України) стаття і норма кримінального права співпадають. Тобто, така стаття складається з однієї норми кримінального права. Низка статей мають примітки, в яких визначені певні поняття, які застосовуються в складах конкретних злочинів. Наприклад, у примітці до статті 185 КК України, яка структурно містить чотири частини, визначено поняття повторності, значної шкоди, шкоди у великих і особливо великих розмірах, що враховується при кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень проти власності. У примітці до статті 364 КК України, яка також містить у собі чотири частини, – поняття службової особи, істотної шкоди, тяжких наслідків, що враховується при кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності. Примітка до статті 425 КК України містить дві частини, де визначено поняття військової службової особи, істотної шкоди, що враховується при кваліфікації відповідних військових кримінальних правопорушень.

1.5. Проблема зловживання кримінальним правом.

Зловживання кримінальним правом потенційно можливе в **трьох площинах**: а) законодавчій; б) правозастосувальній; в) реалізації суб'єктивних кримінальних прав особи.

Окремо щодо зловживання кримінальним правом з боку законодавця. Воно може проявитися у двох основних варіантах: а) **переоцінка** ролі норм кримінального права; б) **недооцінка** норм кримінального права.

Кримінальне право, як і будь-який соціальний регулятор, має свої інструментальні можливості, їх межі. Вихід з боку законодавця за ці межі означає **переоцінку інструментальних можливостей** кримінального права, «навантаження» його надмірними

формальними і об'єктивно нездійсненними регулятивно-охоронними рисами. Це, в свою чергу, обумовлює заздалегідню нездійсненність мети, яку переслідує законодавець. Уже з середини 80-х років і до нині учені, зокрема, Н. Крісті, Альбрехт Петер-Алексіс, ставлять наукову проблему кризи кримінального права, яке вже не спроможне забезпечити повною мірою очікування суспільства на всі сучасні виклики.

Кримінальне право, як інтелектуальний здобуток суспільства, в демократичній, правовій, соціальній державі, в громадянському суспільстві має бути **ultima ratio** – останнім, крайнім засобом, який застосовується владою для унормування суспільно значимої поведінки людини. Вирішальна, домінуюча роль у цій справі має належати, відповідно до обставин, іншим суспільним засобам: ідеологічним, організаційним, економічним, іншим правовим. Разом з цим, кримінальний закон також є важливим і ефективним засобом регулювання свободи людини в демократичному суспільстві за умови, звичайно, що його розроблення, прийняття та застосування здійснюється на наукових засадах. Зокрема, йдеться про необхідність у кожному випадку вирішення питання змін і доповнень до чинного КК України з'ясування їх **соціальної зумовленості**, крайньої потреби. Важливо при цьому уникнути як **переоцінки**, фетишизації кримінально-правових засобів, так і їх **недооцінки**.

Недооцінка кримінально-правових засобів, як форма зловживання у нормативному комплексі регулювання суспільних відносин може бути одним із факторів, які зумовлюють поступове скочення демократично налаштованого державно-суспільного механізму до аномії, хаосу, беззаконня. **Аномія** уявляється як хаотичний, кризово-катастрофічний стан соціально-правової системи, при якому панує падіння соціальних регуляторів, зростає злочинність, виникають масштабні соціальні конфлікти аж до збройного протистояння, і як наслідок – грубе, цинічне, масове порушення прав і свобод людини. Тобто, демократичне суспільство може набути тенденцію руху до стану відсутності керованості й розпаду як цілісності. Упорядкованість на рівні соціальних норм, правових норм, і в тому числі кримінального права, заперечує аномію соціально-правової системи, демонтаж її демократичних інститутів.

Відсутність обов'язкового наукового встановлення соціальної зумовленості норм кримінального права, переоцінка чи недооцінка їх інструментального значення в регулюванні суспільних відносин – шлях до зловживання кримінальним правом з боку держави, що не може бути допустимим в демократичному суспільстві. В ідеалі, якщо норми кримінального права є соціально зумовленими, тобто достеменно з'ясовано науковими засобами їх необхідність, неминучість криміналізації чи пеналізації відповідного діяння людини, то є надія, що вони можуть розглядатися розумно-культурною людиною як його особисте благо і як благо суспільне.

Зловживання кримінальним правом, як уже зазначалося вище, можливе не лише на рівні законодавчого органу, але й **на рівні органів правозастосування**. Зловживання цими органами кримінальним правом, як свідчить історичний досвід, веде до руйнування демократичних підвалин соціального механізму, нехтування фундаментальними гуманістичними цінностями, ідеями правової, соціальної держави і громадянського суспільства. Це шлях до підриву довіри з боку громадян до держави і їх поступового відчуження від неї, зневаги до неї та розвиток нігілістичного ставлення до норм кримінального права, а нерідко і до нехтування тих велінь, приписів, що в них містяться. В такій ситуації розривається зворотній зв'язок між державою та іншими суб'єктами суспільних відносин, послаблюється загалом система суспільної нормативної комунікації. За таких умов кримінальне право не лише не сприяє прогресивному розвитку суспільства, але й іноді перешкоджає цьому.

До числа найважливіших причин та умов зловживання кримінальним правом на цьому рівні можна, зокрема, віднести: 1) недостатньо високий рівень загальної та правової культури як важливих детермінантів совісті службових осіб правозастосувальних органів; 2) корупцію; 3) політичну конкуренцію; 4) економічну конкуренцію; 5) недоліки чинного КК України.

Аналіз норм чинного КК України свідчить про наявні **потенційні можливості** для зловживання правозастосовними органами, головним чином судом, кримінальним правом. До їх числа, у першу чергу, відносяться: а) оцінні поняття (терміни); б) широкі

межі судової дискреції (угляду); в) альтернативні та відносно визначені санкції норм кримінального права; г) банкетні диспозиції норм кримінального права. За наявності таких чинників, не виключаються варіанти зловживання кримінальним правом з пункту бачення його «духу» – **принципів кримінального права, природного права.**

Чинний КК України, в окремих випадках, забороняє зловживання кримінальним правом. Наприклад, завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК), притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК).

Варто також зазначити, що зловживання кримінальним правом можливе як в процесуальній, нормативній формі, так і з порушенням цієї процесуальної форми.

На рівні реалізації (використання) суб'єктивних прав особи є певні потенційні можливості для зловживання ними. Кримінально-правова поведінка особи може суперечити «духу» кримінального права, його принципам, що зазвичай має прихований, замаскований характер. Наприклад, коли йдеться про: імітацію добровільної відмови (ст. 17 КК); правомірність необхідної оборони (ст. 36 КК); затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38 КК); осудності чи неосудності (ст. ст. 19, 20 КК); форми, вид вини (ст. ст. 24, 25 КК); умови звільнення особи від кримінальної відповідальності, передбачених у Загальній частині КК України – ст. ст. 45, 46, 47. В Особливій частині КК України передбачені спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності. Наприклад, ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 255-2, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 3 ст. 258-4, ч. 4 ст. 258-5, ч. 4 ст. 258-6, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447 КК України; умови звільнення особи від покарання (ч. 4 ст. 74, ч. 2 ст. 81, ч. 3 ст. 82 КК), тощо.

Таким чином, наближений підхід до з'ясування соціальної природи та суті зловживання кримінальним правом дозволяє виокремити найбільш характерні, очевидні його ознаки: а) це правова, кримінально-правова поведінка суб'єкта правових, кри-

мінально-правових відносин; б) це діяння цього суб'єкта; в) це діяння такого суб'єкта є винним; г) діяння такого суб'єкта в одних випадках є формально в правових, кримінально-правових межах, а в інших випадках – є порушенням правових, кримінально-правових норм; д) таке діяння заподіює шкоду особі, суспільству чи державі.

Отже, зловживання кримінальним правом є винне, кримінально-правове діяння, уповноваженого суб'єкта права, кримінально-правових відносин, яке, в одних випадках є формально в кримінально-правових межах, але є таким, що суперечить «духу» кримінального права – його принципам, природному праву, а в інших випадках – є порушенням норм кримінального права, діянням, яким заподіюється шкода особі, суспільству, державі.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Державну політику української держави, за напрямками її здійснення, поділяють на внутрішню та зовнішню, кожна з яких має свої види. Науковці та практики державної діяльності умовно виділяють, зокрема, наступні їх види: безпекова, економічна, правова, культурна, мовна, національна, ідеологічна, екологічна, соціальна тощо.

Кримінально-правова політика – це вид політики української держави, який здійснюється на науковій основі, згідно норм чинного міжнародного і вітчизняного права, і являє собою сукупність форм і методів протидії кримінальним правопорушенням та має за мету забезпечення правого порядку в суспільстві, розбудову суверенної і незалежної демократичної, соціальної і правової держави, громадянського суспільства в Україні.

Таким чином, можна виокремити такі її **ознаки кримінально-правової політики**:

- а) це вид політики української держави;
- б) це вид політики української держави, який здійснюється на науковій основі; в) це вид політики української держави, який здійснюється згідно та норм чинного міжнародного і вітчизняного права;
- в) це вид політики української держави, який і являє собою сукупність форм і методів кримінальним правопорушенням;
- г) це вид політики української держави, який має за мету забезпечення правого порядку в суспільстві, розбудову суверенної і незалежної демократичної, соціальної і правової держави, громадянського суспільства в Україні.

В теорії кримінального права виділяють наступні **види кримінально-правової політики української держави**: 1) кримінологічна; 2) матеріально-правова; 3) процесуально-правова; 4) виконавчо-правова, а також її **рівні** : 1) концептуальна (наукова); 2) правотворча; 3) правозастосовна.

1. Суб'єкти кримінально-правової політики української держави: 1) народ України; 2) Верховна Рада України; 3) Пре-

зидент України; 4) Кабінет міністрів України; 5) центральні та місцеві органи виконавчої влади, в тому числі органи місцевого самоврядування; 6) Конституційний Суд України; 7) Суди України; 8) правоохоронні органи України; 9) політичні партії та громадські організації; 10) юридичні особи; 11) фізичні особи. Особливо важливою є їх діяльність щодо усунення причин та умов кримінальних правопорушень. Кожен з них приймає своєрідну участь у здійсненні кримінально-правової політики української держави, передбачену чинним законодавством. Зокрема: Конституцією України, Законами України «Про Конституційний Суд України», «Про судоустрій і статус суддів», «Про поліцію», «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про профілактику правопорушень», кримінальним, кримінальним процесуальним, кримінально-виконавчим та іншими нормативними актами законодавства.

2. Об'єкти кримінально-правової політики української держави: 1) правослухняні фізичні, службові та юридичні особи; 2) фізичні, службові та юридичні особи, які порушили кримінально-правові приписи.

3. Напрями реалізації кримінально-правової політики української держави: 1) протидія причинам та умовам кримінальних правопорушень; 2) виявлення, розкриття вчинених кримінальних правопорушень; 3) засудження винних у їх вчиненні та призначення їм відповідних покарань; 4) виконання призначених судами покарань; 5) забезпечення поступового впливу щодо таких осіб.

4. Форми реалізації кримінально-правової політики української держави:

1) прогнозування розвитку кримінально-правової ситуації в державі;

2) наукове вироблення сучасних ефективних державних та суспільних механізмів протидії кримінальним правопорушенням;

3) планування на державному рівні заходів протидії кримінальним правопорушенням;

4) правова освіта;

5) правове виховання;

6) оперативне удосконалення норм чинного права;

7) організаційно-правове забезпечення ефективної діяльності

правоохоронних органів, судів та органів виконання покарань;

8) забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення;

9) міжнародна співпраця у справі протидії кримінальним правопорушенням.

5. Принципи кримінально-правової політики української держави. Як уже зазначалося, правова категорія «принцип» походить від латинського слова **principium** – першоначало, основа, засада, те, що лежить в основі певної теорії, науки.

Принципи кримінально-правової політики української держави – це система вироблених наукою основних керівних засад, ідеологічних постулатів, які відображають змістовну суть кримінальної політики держави демократичного спрямування, спрямовують діяльність суб'єктів кримінально-правової політики української держави щодо протидії кримінальним правопорушенням. До їх числа можна віднести наступні принципи: а) науковості; б) демократичності; в) правності (відповідності правовим приписам); г) людяності (гуманності); д) справедливості.

Принцип науковості проявляється, зокрема, через дотримання наступних правил: 1) залучення вчених з різних галузей знань для дослідження проблем протидії кримінальним правопорушенням; 2) прогнозування стану протидії кримінальним правопорушенням, розвитку криміногенної ситуації; 3) врахування закономірностей суспільного розвитку та стану протидії кримінальним правопорушенням; 4) протидія кримінальним правопорушенням проводиться безумовно на ґрунті норм моралі, що базується на загальнолюдських демократичних цінностях; 5) здійснення протидії кримінальним правопорушенням компетентними органами держави відповідно до чинних норм вітчизняного та міжнародного права, забезпечуючи верховенство права; 6) врахування реальних матеріальних, кадрових, організаційних можливостей держави щодо протидії кримінальним правопорушенням; 7) гармонійне та раціональне застосування методів протидії кримінальним правопорушенням; 8) творче використання вітчизняного та зарубіжного досвіду протидії кримінальним правопорушенням; 9) надання пріоритету протидії причинам та умовам кримінальних правопорушень; 10) забезпечення організації ефективної системи вико-

нання покарань, постпенетенціарного впливу.

Принцип демократичності проявляється, зокрема, через дотримання наступних правил: 1) оптимальна та раціональна прозорість протидії кримінальним правопорушенням; 2) протидія кримінальним правопорушенням проводиться безумовно на ґрунті норм моралі, що базується на загальнолюдських демократичних цінностях; 3) здійснення протидії кримінальним правопорушенням компетентними органами держави відповідно до норм вітчизняного та міжнародного права, забезпечуючи верховенство права; 4) надання пріоритету протидії причинам та умовам кримінальних правопорушень на основі гармонійного поєднання ідеологічних, організаційних, економічних та правових засобів; 5) забезпечення невідворотності відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень; 6) реалізація форм кримінальної відповідальності винних у вчиненні кримінальних правопорушень виключно судом; 7) широке залучення громадськості до протидії кримінальним правопорушенням; 8) міжнародна співпраця у сфері протидії кримінальним правопорушенням.

Принцип правності (відповідності правовим приписам) проявляється, зокрема, через дотримання наступних правил: 1) забезпечення верховенства права при протидії кримінальним правопорушенням; 2) правовою основою (нормативною базою) протидії кримінальним правопорушенням є: Конституція України; міжнародні угоди, ратифіковані Верховною Радою України (ст. 9 Конституції України); Кримінальний, кримінальний процесуальний, кримінально-виконавчий кодекси та інші закони України; укази Президента України; постанови Кабінету міністрів України; відомчі нормативні акти компетентних правоохоронних органів; 3) злочинність діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України (ч. 3 ст. 3 КК України); 4) заборона застосування аналогії кримінального права та Закону про кримінальну відповідальність при протидії кримінальним правопорушенням; 5) здійснення протидії кримінальним правопорушенням компетентними органами держави; 6) реалізація форм кримінальної відповідальності винних у вчиненні кримінальних правопорушень виключно судом; 7) неухильне дотримання вимог норм права усіма фізичними та юридичними особами; 8) забезпе-

чення невідворотності відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень.

Принцип людяності (гуманності) проявляється, зокрема, через дотримання наступних правил: 1) безумовне проведення протидії кримінальним правопорушенням п на ґрунті норм моралі, що базується на загальнолюдських демократичних цінностях; 2) заборона застосування аналогії кримінального права та кримінального закону при протидії кримінальним правопорушенням; 3) врахування того, що протидія кримінальним правопорушенням здійснюється для забезпечення прав і законних інтересів людини – найвищої соціальної цінності – ст. 3 Конституції України; 4) здійснення протидії кримінальним правопорушенням компетентними органами держави відповідно до норм вітчизняного та міжнародного права, забезпечуючи верховенство права; 5) надання пріоритету протидії причинам та умовам кримінальних правопорушень на основі гармонійного поєднання наявних ідеологічних, організаційних, економічних та правових засобів; 6) Кримінальна відповідальність особи можлива лише за наявності її вини у вчиненні кримінального правопорушення; 7) ненадання зворотної дії в часі Закону про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи – ч. 2 ст. 5 КК України; 8) метою покарання є не тільки кара, а й виправлення засуджених, протидія вчиненню нових злочинів як засудженими так і іншими особами, не завдаючи при цьому фізичних страждань або приниження людської гідності – ч. 2, 3 ст. 50 КК України; 9) особі, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, обирається раціональна форма реалізації кримінальної відповідальності, необхідна і достатня для вирішення завдань спеціальної та загальної превенції; 10) застосування до осіб, визнаних вироком суду у вчиненні кримінальних правопорушень, амністії та помилування – ст.ст. 86,87 КК України.

Принцип справедливості проявляється, зокрема, через дотримання наступних правил: 1) протидія кримінальним правопорушенням на ґрунті норм моралі та норм вітчизняного та міжнародного права, що базуються на загальнолюдських демократичних цінностях; 2) заборона застосування аналогії кримі-

нального права та Закону про кримінальну відповідальність при протидії кримінальним правопорушенням; 3) здійснення протидії кримінальним правопорушенням компетентними органами держави 4) надання пріоритету протидії причинам та умовам кримінальних правопорушень на основі гармонійного поєднання ідеологічних, організаційних, економічних та правових засобів; 5) забезпечення рівності осіб перед Законом України про кримінальну відповідальність, невідворотності відповідальності тих з них, які вчинили кримінальні правопорушення; 6) обрання щодо особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, форми реалізації її кримінальної відповідальності, яка відповідає характеру та ступеню суспільної небезпеки вчиненого нею, її особі і є достатньою для виконання завдань спеціальної та загальної превенції; 7) ненадання зворотної дії в часі Закону про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, (ч. 2 ст. 5 КК України); 8) надання пріоритету протидії причинам та умовам кримінальних правопорушень на основі гармонійного поєднання ідеологічних, організаційних, економічних та правових засобів.

Принципи кримінально-правової політики органічно взаємоз'язані між собою. Вони становлять собою системне гармонійне поєднання – становий хребет ідеології кримінально-правової політики.

РОЗДІЛ 3

ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

3.1. Поняття, види, соціальна цінність та зумовленість, завдання і форми реалізації Закону про кримінальну відповідальність.

Поняття Закону про кримінальну відповідальність. В теорії кримінального права України вживаються *однопорядкові за змістом* поняття: «Закон України про кримінальну відповідальність», «кримінальний кодекс», «КК України», і нерідко – «кримінальний закон».

Видається некоректним використання словосполучення **«кримінальний закон»** з огляду на неоднозначне, *двояке негативно-позитивне змістовне значення терміну «кримінальний»*. Наприклад, **«кримінальний авторитет»**, **«кримінальне середовище»**, **«кримінальна субкультура»**, тощо. З суто логічного пункту бачення, враховуючи термінологію нині чинного Кримінального кодексу України, для аналізу явищ кримінально-правової дійсності, у даному підручнику надалі використано *дещо позитивно «пом'якшені»* словосполучення: «Закон України про кримінальну відповідальність (КК України)» або «КК України». Разом з цим, на шляху Європейської інтеграції, необхідно звернути увагу на те, що державах Євросоюзу термін **«кримінальний»** стосовно кодексів не застосовується. Натомість традиційною є назва **«карний кодекс»**.

Згідно ст. 3 Кримінального кодексу України, законодавство про кримінальну відповідальність становить саме кримінальний кодекс. Після набрання ним чинності, всі закони про кримінальну відповідальність включаються до нього. Злочинність і караність та інші кримінально-правові наслідки його вчинення визначаються тільки кримінальним кодексом. В цьому, зокрема, проявляється прихильність українського законодавця до кодифікованого кримінального законодавства. Таким чином, для акцентування предмета розгляду, надалі, як і в попередніх розділах цього навчального курсу, вживатиметься поняття «Закон про кримінальну

відповідальність», у відповідних відмінках, або «КК України»-кримінальний кодекс України.

Кримінальний кодекс не містить поняття Закону про кримінальну відповідальність, а в теорії кримінального права висловлені різні судження щодо його визначення. Видається за можливе дати наступне його поняття. **Закон про кримінальну відповідальність** – це чинний нормативний акт загальнообов'язкового характеру, прийнятий Верховною Радою України, який ґрунтується на Конституції України, міжнародних угодах та містить у собі систему правових норм, що визначають дозволені, заохочувані, обов'язкові, заборонені діяння, спрямовані на протидію злочинності, чинність якого забезпечується добровільним волевиявленням суб'єктів кримінальних правовідносин та примусовою силою держави.

Таким чином, можна виокремити **такі ознаки Закону про кримінальну відповідальність**:

1) це чинний нормативний акт загальнообов'язкового характеру, прийнятий Верховною Радою України. Нечинний Закон про кримінальну відповідальність є пам'яткою кримінального права України;

2) це нормативний акт, який ґрунтується на Конституції України та міжнародних угодах;

3) це нормативний акт, який містить у собі систему правових норм, що визначають загальні засади кримінальної відповідальності, моделі, стандарти дозволеної, заохочуваної, обов'язкової, забороненої суспільної поведінки людини, спрямовані на протидію злочинності;

4) це нормативний акт, чинність якого забезпечується добровільним волевиявленням суб'єктів кримінальних правовідносин та примусовою силою держави.

Видами Закону про кримінальну відповідальність є: а) чинний Кримінальний кодекс України (КК України); б) закони України про внесення змін до чинного Кримінального кодексу України. Іноді, на побутовому рівні, під цим поняттям розуміють норму Закону про кримінальну відповідальність.

Соціальна цінність Закону про кримінальну відповідальність. Закон про кримінальну відповідальність має власну

важливу *інструментальну цінність*, яка проявляється, зокрема, в тому, що він:

1) має власну цінність як продукт людської діяльності через призму умовної шкали правових цінностей суспільства і правил законодавчої техніки;

2) є формою, засобом узгодження, об'єктивації і захисту суспільних інтересів, виконує соціально-інтегруючу роль;

3) здійснює цілеспрямовану, програмуючу ціннісну інформаційну орієнтацію учасників суспільних відносин, даючи їм інформацію про дозволені, заохочувані, обов'язкові, заборонені моделі, стандарти суспільної поведінки людини;

4) закріплює суспільні інтелектуальні загальнолюдські цінності, сприяє їх утвердженню, поширенню і розвитку;

5) відображає досягнутий рівень загальної та правової культури суспільства;

6) спомагає формуванню у людини правової свідомості, правової культури, служить засобом протидії кримінальним правопорушенням.

Дозвіл, заохочення, обов'язок, заборона спрямовані на протидію кримінальним правопорушенням, знаходять свій вираз у нормах Закону про кримінальну відповідальність в процесі їх **криміналізації** Верховною Радою України. **Криміналізація** – це спосіб (метод) реалізації кримінально-правової політики держави, складний процес оцінки суспільно значимих вчинків людини як небезпечних або корисних чи прийнятних для суспільства, що завершується прийняттям Верховною Радою України норм Закону про кримінальну відповідальність, які відповідно дозволяють, заохочують, зобов'язують, забороняють вчиняти конкретні діяння суб'єктів кримінальних правовідносин.

Соціальна зумовленість Закону про кримінальну відповідальність. Досягнення мети кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин значною мірою залежить від наукового з'ясування факторів(чинників, критеріїв) соціальної зумовленості норм Закону про кримінальну відповідальність – криміналізації відповідних діянь суб'єктів суспільних відносин. Одним із принципів правотворчої діяльності, передбачених п.5 ч.1 ст.3 закону України «Про правотворчу діяльність»

від 24 серпня 2023 року, є принцип її необхідності та обґрунтованості. Тобто, її *соціальної зумовленості*.

Фактори (чинники, критерії) соціальної зумовленості норм Закону про кримінальну відповідальність вироблені наукою кримінального права. До їх числа, зокрема, відносять:

1) суспільну небезпечність, суспільну корисність або суспільну прийнятність діяння людини;

2) достатню поширеність діяння, його відповідну суспільно-моральну оцінку;

3) суспільно-моральна оцінка відповідного діяння людини;

4) неефективність протидії суспільно-небезпечним діяннями людини, іншими і в тому числі правовими засобами;

5) можливості держави (матеріально-технічні, організаційні тощо) забезпечити належний контроль за виконанням людиною дозволів, заохочень; обов'язків, заборон;

6) традиції української законодавчої практики;

7) зарубіжний досвід кримінально-правової охорони та регулювання протидії кримінальним правопорушенням.

Отже, розвиток Закону про кримінальну відповідальність має здійснюватися **не довільно**, а на ґрунті відповідної зрілості економічних, політичних, культурних, моральних та інших суспільних відносин. Власне базисні зміни в сфері суспільних відносин безпосередньо впливають на рівень і структуру злочинності, на розвиток гуманістичних тенденцій в розвитку Закону про кримінальну відповідальність. Недотримання такого підходу означає **перехід на позиції волюнтаризму, зловживань в кримінально-правовій політиці**, що неодмінно тягне за собою соціальні диспропорції, підриває фундаментальні основи демократії, авторитет легітимної влади. Тому, жодні благородні, але не виважені, односторонні наміри гуманізації Закону про кримінальну відповідальність людини, що не ґрунтуються на реальних соціальних передумовах, не спроможні принести суспільству користі та бути стимулом його розвитку, забезпечити нормальне функціонування правоохоронної системи. При порушенні цього підходу гуманізація Закону про кримінальну відповідальність людини матиме чисто пропагандистський, волюнтаристський, шкідливий характер.

На державі демократичного спрямування, таким чином, лежить обов'язок забезпечити, у кожному випадку установлення дозволу, заохочення, обов'язку, заборони, застосування **розумно необхідного і достатнього режиму кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин**. Закон про кримінальну відповідальність, як інтелектуально-культурний здобуток суспільства, в демократичній, правовій, соціальній державі, в громадянському суспільстві має бути *ultima ratio* – останнім, крайнім засобом, який застосовується державою для унормування суспільно значимої поведінки людини. Вирішальна, домінуюча роль у цій справі має належати, відповідно до обставин, іншим суспільним засобам: моральним, ідеологічним, організаційним, економічним, іншим правовим. Разом з цим, Закон про кримінальну відповідальність, також є важливим і ефективним засобом охорони та регулювання свободи людини в демократичному суспільстві за умови, звичайно, що його розроблення, прийняття та застосування здійснюється на наукових засадах. Зокрема, йдеться про необхідність у кожному випадку вирішення питання змін і доповнень до чинного КК України **з'ясування їх соціальної зумовленості, крайньої потреби**. Важливо при цьому уникнути **як переоцінки, фетишизації** кримінально-правових засобів, **так і їх недооцінки**. Відсутність соціальної зумовленості норм Закону про кримінальну відповідальність, **переоцінка** їх значення в охороні та регулюванні суспільних відносин – шлях до **зловживання кримінальним законодавством** з боку держави, що не може бути допустимим в демократичній державі, в демократичному суспільстві. Держава демократичного спрямування також має свої **цивілізовані, науково визначені межі свободи кримінально-правового втручання** в охорону та регулювання суспільних відносин.

Недооцінка кримінально-правових засобів у нормативному комплексі охорони та регулювання суспільних відносин може бути одним із факторів, які зумовлюють поступове скочення потенціалу демократично налаштованого державно-суспільного механізму, перехід до **аномії, хаосу, беззаконня**.

Аномія уявляється як хаотичний, кризово-катастрофічний стан соціально-правової системи, при якому панує падіння соці-

альних регуляторів, зростає кількість правопорушень, виникають масштабні соціальні конфлікти аж до збройного протистояння, і як наслідок – грубе, цинічне, масове порушення прав і свобод людини. Тобто, демократичне суспільство може прийти до стану відсутності керованості й розпаду як цілісність. Упорядкованість на рівні соціальних норм, правових норм, і в тому числі норм кримінального закону, заперечує аномію соціально-правової системи, демонтаж її демократичних інститутів.

Таким чином, Закон про кримінальну відповідальність **має бути цивілізованим мірилом кримінально-правової свободи людини та її кримінально-правової відповідальності, заснованої на загальнолюдських цінностях.**

Завдання та форми реалізації Закону про кримінальну відповідальність.

Завдання Закону про кримінальну відповідальність визначені у статті 1 Кримінального кодексу України, а саме: 1) правове забезпечення охорони: а) прав і свобод людини і громадянина; б) власності; в) громадського порядку; г) громадської безпеки; д) довкілля; ж) конституційного устрою України; е) миру і безпеки людства; 2) запобігання кримінальним правопорушенням.

Форми реалізації Закону про кримінальну відповідальність. Закон про кримінальну відповідальність **може реалізуватися** в таких можливих **формах**: а) *дотримання* установленної заборони; б) *виконання* покладеного обов'язку; в) використання наданого права; г) *застосування* компетентними органами держави.

Аналогія при реалізації Закону про кримінальну відповідальність. В теорії права розрізняють: а) аналогію норм Закону про кримінальну відповідальність; і б) аналогію кримінального права. Аналогія Закону про кримінальну відповідальність (КК України) **заборонена** (ч. 4 ст. 3 КК України).

Аналогія норм Закону про кримінальну відповідальність – це застосування компетентним органом держави, у разі прогалини в ньому, для регулювання певних суспільних відносин, його норми, яка регулює схожі суспільні відносини. Аналогія норм Закону про кримінальну відповідальність *застосовувалася* в Україні до 1958 року на підставі ч. 3 ст. 3 «Основних начал кри-

мінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» та ч. 2 ст. 7 КК УРСР 1927 року.

Аналогія кримінального права – це застосування, у випадку прогалини в Законі про кримінальну відповідальність, для регулювання певних суспільних відносин принципів кримінального права.

Субсидіарне (допоміжне) застосування норм кримінального права. Термін «субсидіарне» походить від латинського слова ***subsidium*** – допомога. Як уже зазначалося, Закон про кримінальну відповідальність (КК України) **забороняє** застосування його норм за аналогією як і аналогію кримінального права. *Разом з цим, міжгалузева аналогія норм права допускається.* Норми об'єктивного українського кримінального права нерідко не містять достатньо повної моделі кримінально-правової заборони. Окремі, часто в значній мірі, ознаки цієї моделі містяться в нормах інших галузей права. У цілому ряді випадків ці норми конкретизують кримінальну протиправність діяння, але не визначають його караності. У цьому разі йдеться про *конкретизацію* бланкетних диспозицій норм Закону про кримінальну відповідальність, про *субсидіарне (допоміжне) застосування* норм *інших галузей права* в процесі кримінально-правової кваліфікації вчиненого суб'єктом діяння. В повній мірі це притаманне і для інших форм реалізації норм кримінального права: дотримання установленної заборони; виконання покладеного обов'язку; використання наданого права.

3.2. Структура Закону про кримінальну відповідальність.

Структурна системна упорядкованість забезпечує формальну визначеність, цілісність, внутрішню і зовнішню логічну упорядкованість і всеосяжність Закону про кримінальну відповідальність, можливість його гармонійного розвитку і ефективність кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин.

Вихідною основою структурної системи Закону про кримінальну відповідальність є його поділ на *Загальну* і *Особливу частини*.

Загальна частина Закону про кримінальну відповідаль-

ність – це система кримінально-правових норм, які встановлюють загальні засади кримінальної відповідальності, застосування покарання та інших засобів кримінально-правового характеру. Вона поділяється на такі розділи: загальні положення; Закон про кримінальну відповідальність; кримінальне правопорушення, його види та стадії; особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт кримінального правопорушення); вина та її форми; співучасть у кримінальному правопорушенні; повторність, сукупність та рецидив кримінальних правопорушень; обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння; звільнення особи від кримінальної відповідальності; покарання та його види; призначення покарання; звільнення особи від покарання та його відбування; судимість; обмежувальні заходи; інші заходи кримінально-правового характеру; заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Особлива частина Закону про кримінальну відповідальність – це система кримінально-правових норм, які, зокрема, встановлюють вичерпний перелік діянь, які є кримінальними правопорушеннями, та покарання чи інші засоби кримінально-правового характеру, що можуть застосовуватися до осіб, винних у їх вчиненні, визначають зміст окремих кримінально-правових понять, а також встановлюють спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності. В ній усі кримінальні правопорушення класифіковані відповідно до їх характеру і ступеня суспільної небезпеки, родових і безпосередніх об'єктів, та розміщені у двадцяти одному розділах. Це злочини: проти основ національної безпеки України; кримінальні правопорушення: проти життя та здоров'я особи; проти волі, честі та гідності особи; проти статевої свободи та статевої недоторканності особи; проти виборчих, трудових і інших особистих прав та свобод людини і громадянина; проти власності; у сфері господарської діяльності; проти довкілля; проти громадської безпеки; проти безпеки виробництва; проти безпеки руху та експлуатації транспорту; проти громадського порядку та моральності; у сфері обігу наркотичних засобів, наркотичних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення; у сфері

охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації; проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та правопорушення проти журналістів; у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; проти правосуддя; проти установленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення); проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Розділи Загальної та Особливої частин Закону про кримінальну відповідальність поділяються на статті, які, у свою чергу, поділяються на частини – норми. У ряді випадків (наприклад, ст.ст. 196, 197, 198, 247, 250, 251, 348, 349 КК України) стаття і норма співпадають. Тобто, стаття складається з однієї норми Закону про кримінальну відповідальність. В ряді випадків стаття містить пункти та примітки.

Закон про кримінальну відповідальність містить в собі окрему структурну частину – «Прикінцеві та перехідні положення», який складається з двох розділів. В розділі першому визначений момент набрання чинності КК України 2001 року (пункт 1) – 1 вересня 2001 року; перелік нормативно-правових актів, які втратили чинність у зв'язку із набранням чинності КК України 2001 року (пункт 2); а також покладення обов'язку на Кабінет Міністрів України у тримісячний термін з дня опублікування КК України підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України перелік законодавчих актів, які мають бути визнані такими, що втратили чинність у зв'язку з набранням чинності цим Кодексом (пункт 3). В розділі другому визначено: а) категорії осіб засуджених за Кримінальним кодексом України 1960 року, які звільняються від покарання відповідно до частини другої статті 74 КК України 2001 року (пункт 1); б) інші кримінально-правові наслідки щодо осіб, засуджених на підставі норм КК України 1960 року та відповідних Указів Президії Верховної Ради Української РСР (пункти 2-21, 23); г) положення про те, що цивільні особи не підлягають кримінальній відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України,

якщо таку зброю застосовано відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України»(пункт 22). Як бачимо, абсолютна частина нормативних приписів, які містяться в «Прикінцевих та перехідних положеннях» уже виконані і тому втратили актуальність.

3.3. Норма Закону про кримінальну відповідальність: поняття, класифікація, структура, тлумачення.

Норма Закону про кримінальну відповідальність – це виражене у відповідній письмовій формі загальнообов'язкове державне веління (припис), установлений Верховною Радою України, що містить у собі чітко визначений характер поведінки людини – дозвіл, заохочення, обов'язок, заборону, які спрямовані на протидію кримінальним правопорушенням, та забезпечувані добровільним волевиявленням відповідних суб'єктів кримінальних правовідносин та примусовою силою держави. Отже, ознаками Закону про кримінальну відповідальність є те, що він являє собою:

- а) виражене у відповідній письмовій формі загальнообов'язкове державне веління;
- б) державне веління, установлене Верховною Радою України;
- в) державне веління, яке містить у собі чітко визначений характер поведінки людини – дозвіл, заохочення, обов'язок, заборону, спрямовані на протидію кримінальним правопорушенням;
- г) державне веління, забезпечуване добровільним волевиявленням відповідних суб'єктів кримінальних правовідносин та примусовою силою держави.

В теорії кримінального права представлене також розуміння **асоціації норм** про кримінальну відповідальність. Під цим поняттям розуміють систему норм Особливої частини Закону про кримінальну відповідальність (КК України), які передбачають різні склади одного й того ж кримінального правопорушення. Наприклад, умисного вбивства – статті: 112, 115, 116, 117, 118, ч. 3 ст. 258, ч.ч. 2,3 ст. 265, ч.ч. 2, 3 с. 265-1, статті: 348, 379, 400, ч. 5 ст.404, ч. 2 ст. 438, ч. 2 ст. 439, ст.442, ст. 443 КК України. Домінуючими або материнськими в цьому гроні норм є норми статті 115 КК України.

Класифікацію норм Закону про кримінальну відповідальність. доцільно здійснювати за такими критеріями: 1) безпосередній предмет охорони; 2) метод охорони – зміст державного веління. *Критерій* – це мірило, ознака системного виділення у групи норм Закону про кримінальну відповідальність.

За безпосереднім предметом охорони – конкретних охоронюваних суспільних відносин. В Загальній частині Закону про кримінальну відповідальність можна, наприклад, виділити норми, які охороняють суспільні відносини щодо розуміння: завдань та підстави кримінальної відповідальності (ст. 1, ст. 2 КК України); поняття кримінального законодавства; чинності Закону про кримінальну відповідальність у часі, просторі і на коло осіб (статті 3-10 КК України; Розділ I, Розділ II (статті 11-18) «Прикінцевих та Перехідних положень» КК України); поняття кримінального правопорушення, його видів та стадій (статті 11-17 КК України); поняття та ознак суб'єкта кримінального правопорушення (18-22 КК України); поняття вини та її форми (статті 23-25 КК України); загальних засад співучасті у кримінальному правопорушенні (статті 26-31 КК України); загальних засад повторності, сукупності та рецидиву кримінальних правопорушень (статті 32-35 КК України); обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння (статті 36-43 КК України); загальних засад звільнення особи від кримінальної відповідальності (статті 44-49 КК України); поняття покарання, його мети, видів покарань та їх змісту, засад призначення покарання (статті 50-73 КК України) тощо. Також, в Особливій частині Закону про кримінальну відповідальність можна виділити, наприклад, норми, які охороняють суспільні відносини від посягань проти: основ національної безпеки України; життя та здоров'я особи; волі, честі та гідності особи; статевої свободи та статевої недоторканності особи; виборчих, трудових і інших особистих прав та свобод людини і громадянина; власності; господарської діяльності; довкілля; громадської безпеки; безпеки виробництва; безпеки руху та експлуатації транспорту; громадського порядку та моральності; порядку обігу наркотичних засобів, наркотичних речовин, їх аналогів або прекурсорів, здоров'я населення тощо.

За методом охорони – змістом державного веління. Умов-

но можна виокремити наступні норми Закону про кримінальну відповідальність.

Дозволяючі норми – надають право, уповноважують суб'єкта кримінальних правовідносин на вчинення певного діяння. Наприклад, норми таких статей КК України: ч. 1 ст. 9, ч. 2 ст. 10, ст.36, 39, ч.3 ст.41, ч.1 ст.47, ст. 48, ч. 3 ст. 57, ч. 2 ст. 66, ч. 2 ст. 67, ч. 1 ст. 69, ч. 4 ст. 74, ч. 1 ст. 75, ч. 1 ст. 79, ч. 1 ст. 81, ч. 1 ст. 82, частини 2,3 ст. 87, ч.1 ст.91, ст. 93, ч. 1 ст. 97, ч. 3 ст. 99, ч.1 ст.105, ч. 4 ст. 401 та інші.

Заохочуючі норми – стимулюють суб'єкта кримінального правопорушення до правослухняної, суспільно-корисної поведінки. Наприклад, ч. 4 ст. 74, ч. 2 ст. 81, ч. 3 ст. 82, ст. 89, ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 24 ст. 212, ч. 4 ст. 309 КК України.

Зобов'язуючі норми – покладають на суб'єкта кримінальних правовідносин певний обов'язок або обов'язки. Наприклад, ст. 49, ч. 1 ст. 71, ч. 5 ст. 72, ч. 2 ст. 74, ч.2 ст. 75, ч. 1 ст. 76, ч.2 ст. 78, ч.3 ст.100 КК України. Прикладом норм Особливої частини, які зобов'язують суб'єкта до вчинення певних дій, можуть послужити норми таких статей КК України: 135, 136, 137,139, 367, 380, 382, 402, 403 та інші.

Забороняючі норми – забороняють певне діяння суб'єкта кримінальних правовідносин під загрозою покарання. Наприклад, ч. 2 ст. 2, ч. 3 ст. 2, ч. 4 ст. 3, ч. 2 ст. 5, ч. 2 ст. 7, ч. 1 ст. 10, частини 2,3 ст. 19, ч. 3 ст. 43, ч. 5 ст. 49, ч. 3 ст. 56, ч. 2 ст. 57, ч. 2 ст. 60, ч. 3 ст. 61, ч. 2 ст. 62, ч. 2 ст. 64, абсолютна більшість норм Особливої частини КК України.

Норми-цілі – визначають завдання Закону про кримінальну відповідальність, мету застосування кримінально-правових засобів. Наприклад, ст. 1, ч. 2, 3 ст. 50, ст. 92 КК України.

Норми-дефініції – визначають зміст застосованих у Законі про кримінальну відповідальність понять. Наприклад, ч. 1 ст. 2, ч. 3 ст. 4, ч. 1 ст. 11, ст.12, ст. 13, ч. 1 ст. 14, ч. 1 ст. 15, частини 1-3 ст. 18, ч. 1 ст. 19, ст. 23, ст. 24, ст. 25, ст. 26, частини 2-5 ст. 27, ст. 28, ч. 1 ст. 32, ч. 1 ст. 33, ст. 34, частини 1, 3 ст. 36, ч.1 ст.50, ч. 1 ст. 53, ч. 1 ст. 401, примітки до статей 45, 96-3, 155, 156-1, 158, 185, 199, 200, 358 КК України.

Норми-винятки – встановлюють окремі виключення з за-

гальних правил застосування кримінально-правових інститутів Закону про кримінальну відповідальність. Наприклад, ч. 5 ст. 49, ч. 3 ст. 56, ч. 2 ст. 57, ч. 3 ст. 60, ч. 3 ст. 61, ч. 2 ст. 64, ч. 5 ст. 212 КК України.

Конкретизуючі норми – визначають, роз'яснюють кримінально-правове становище особи, умови, обставини чинності Закону про кримінальну відповідальність. Наприклад, ч.1 ст.2, ч.3 ст.3, ч.1 ст.4, ч.1,4 ст.6, ч.1 ст.7, ч.1 ст.8, ч.1 ст.22, ч.1 ст.29, ч.2,3,4 ст.36, ч.2 ст.38, ч.2 ст.43, ч.1 ст.76, ч.3 ст.83, .1 с. 87, ч.1 ст.88, ч.4 ст.91, ч.2,3 ст.91-1, примітки до статей 158-1, 231, 301-1.

Виокремлена вище класифікація видів норм Закону про кримінальну відповідальність *за методом охорони (змістом державного веління)* є умовною, оскільки нерідко його норми містять не одне державне веління і **мають комбінований характер**. Наприклад, в окремих випадках, норма надає право її заохочує – ч.1 ст. 36, ч.1 ст.38, ч.3 ст.41, ч.1 ст.45, ст.46, ч.1 ст.91, норми статей 135, 136 КК України забороняють відповідну пасивну поведінку її зобов'язують вчинити певні дії.

У теорії кримінального права виділяють також **«компромісні» норми та норми sui generis**. До числа компромісних відносять норми про звільнення особи особи від кримінальної відповідальності, від покарання а також пом'якшення покарання за вчинення цією особою визначених в законі вчинків, що сприяють реалізації завдань Закону про кримінальну відповідальність у протидії кримінальним правопорушенням.

Нормами *sui generis* в кримінальному праві є норми Особливої частини Закону про кримінальну відповідальність (КК України), які закріплюють своєрідні, унікальні, яким немає аналогів, склади кримінального правопорушення. Такий склад кримінального правопорушення схожий загалом з іншими закінченими кримінальними правопорушеннями. Тобто, це такий склад кримінального правопорушення, при відсутності якого, вчинене суб'єктом кримінально протиправне діяння слід було б кваліфікувати як готування до конкретного кримінального правопорушення чи замах на нього або співучасть у ньому, з посилення на відповідні частини статей 14, 15 чи 27 КК України. Образно висловлюючись, цей склад кримінального правопорушення є

ніби виокремлене із Загальної частини Закону про кримінальну відповідальність (КК України) певне суспільно небезпечне діяння і сконструйоване у виді окремого, самостійного складу кримінального правопорушення.

Прикладом такого конструювання є асоціація норм Закону про кримінальну відповідальність, що передбачають склади кримінальні правопорушень про відповідальність за кримінально протиправні діяння терористичного характеру – статті 258-258-6 КК України. Інший приклад – норми про відповідальність за умисне вбивство – статті: 112, 115, 116, 117, 118, ч. 3 ст. 258, ч.ч. 2,3 ст. 265, ч.ч. 2, 3 с. 265-1, статті: 348, 379, 400, ч. 5 ст.404, ч. 2 ст. 438, ч. 2 ст. 439, ст.442, ст. 443 КК України. Домінуючими або материнськими в цьому гроні норм, у першому випадку є норми статті 258, а в другому – норми 115 КК України.

Структура норми Закону про кримінальну відповідальність – внутрішня побудова норм цього Закону – гіпотеза, диспозиція та санкція. В цьому випадку умовно виділяють **класичну формулу: якщо – тоді – інакше**. Дія цієї формули має свою специфіку щодо Закону про кримінальну відповідальність, оскільки він має дві частини: Загальну та Особливу.

Гіпотеза – це частина норм Загальної частини Закону про кримінальну відповідальність, які визначають умови, за яких застосовується норма його Особливої частини. Норми Особливої частини Закону про кримінальну відповідальність, як правило, мають дві структурні частини: диспозицію та санкцію.

Диспозиція – це частина норми Особливої частини цього Закону, котра визначає модель поведінки особи, яка заборонена під загрозою покарання.

Санкція – це частина норми Особливої частини цього Закону, яка визначає міри покарання, їх види, строк, розмір, що можуть застосовуватися за вироком суду до суб'єкта, який не виконав належно веління кримінально-правового припису держави.

Види диспозицій забороняючих норм Особливої частини Закону про кримінальну відповідальність:

а) *проста* – називає кримінальне правопорушення, не розкриваючи його ознак. Наприклад, ст. 119, ст. 125 КК України;

б) *описова* – визначає або вказує найбільш істотні ознаки кри-

мінального правопорушення. Наприклад, статті 185-187, 212 КК України;

в) *бланкетна* – не визначає ознак кримінального правопорушення, а для їх з'ясування змістовно вказує на необхідність звернутися до інших нормативних актів. Наприклад, статті: 126-1, 143, 172, 271, 286, 366-2 КК України;

г) *відсилкова* – для з'ясування обставин, що мають кримінально-правове значення, відсилає до іншої норми КК України. Наприклад, статті 122, ч. 2 ст. 310, ч. 2 ст. 323 КК України.

Види санкцій забороняючих норм Особливої частини Закону про кримінальну відповідальність:

а) *відносно визначена* – передбачає один вид основного покарання, його строк або розмір. Наприклад, ч. 2 ст. 119, ч. 3 ст. 135, ч. 2 ст. 147, ч. 4 ст. 323 КК України;

б) *альтернативна* – передбачає кілька основних покарань, їх строки, розміри (більшість санкцій Особливої частини КК України). Назва походить від лат. **altero** – чергую; в) *кумулятивні (сукупні)* – передбачають поряд з основним, або основними покараннями, ще й додаткові покарання, їх строки, розміри. Наприклад, ч. 1 ст. 326, ч. 1 ст. 330, ч. 1 ст. 366 КК України.

Норми Особливої частини КК України *на передбачають як абсолютно визначених так і абсолютно невизначених санкцій*. Зарубіжній практиці кримінально правового регулювання відомі приклади застосування таких санкцій. Так, чинний КК Франції має абсолютно визначені санкції. Зокрема, практично всі види умисних вбивств караються покаранням у виді довічного позбавлення волі, застосування стосовно особи катування чи тілесних ушкоджень передбачає покарання у виді 15 років позбавлення волі, за вчинення зґвалтування – 15 років позбавлення волі, за вчинення зґвалтування при обтяжуючих обставинах – 20 років позбавлення волі, а випадку настання смерті потерпілої особи – 30 років позбавлення волі. Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини також у параграфі 211 передбачає лише покарання у виді довічного позбавлення волі за вчинення умисного вбивства при обтяжуючих обставинах. За кримінальним законодавством штату Аляска зґвалтування карається позбавленням волі на строк двадцять п'ять років.

В Англії та окремих штатах США суди можуть призначати *позбавлення волі на невизначений строк*. Питання звільнення такої засудженої особи від відбування зазначеного покарання віднесено до компетенції адміністрації місця позбавлення волі, що здійснюється на підставі позитивного рішення спеціальної комісії, змістом якого є мотивований висновок про досягнення щодо неї мети покарання. Прикладом у цьому контексті може служити КК штату Нью-Йорк, згідно якого суд у своєму вирокі може вказувати мінімальний і максимальний строк позбавлення волі. Наприклад, 5 – 20 років. За цієї ситуації засуджений має відбути мінімум 5 років позбавлення волі і лише після цього спеціальна комісія може розглядати питання про можливість його звільнення з місця позбавлення волі. В багатьох штатах США такі комісії призначаються губернатором штату на певний строк і є незалежними.

Тлумачення норми Закону України про кримінальну відповідальність – це з'ясування і роз'яснення змісту його норм. В теорії кримінального права використовують такі **критерії** класифікації тлумачення його норми: а) обсяг тлумачення; б) сфера тлумачення; в) спосіб тлумачення; г) юридичне значення тлумачення.

За способом тлумачення норми Закону України про кримінальну відповідальність розрізняють наступні його види:

а) філологічне (граматичне) – зміст кримінально-правової норми тлумачиться за допомогою філологічних норм і правил;

б) системне – зміст кримінально-правової норми тлумачиться шляхом встановлення її системних зв'язків норми з іншими нормами;

в) цільове (телеологічне) – зміст кримінально-правової норми тлумачиться шляхом встановлення її мети;

г) історичне – зміст кримінально-правової норми тлумачиться шляхом встановлення конкретних історичних умов її прийняття.

За обсягом тлумачення норми Закону України про кримінальну відповідальність розрізняють наступні його види:

а) буквальне – зміст кримінально-правової норми відповідає її словесному виразу (наприклад, ч. 1 ст. 114 КК України «шпи-

гунство», суб'єкт – іноземець, особа без громадянства; предмет кримінального правопорушення – лише відомості, що становлять державну таємницю);

б) обмежувальне – зміст кримінально-правової норми вужчий за її словесний вираз (наприклад, статті 304, 324 КК України – суб'єкт лише фізична, осудна особа, яка досягла 18 років);

в) поширювальне – зміст кримінально-правової норми ширший за її словесний вираз (наприклад, ч. 1 ст. 271 КК України – «інші нормативно-правові акти» (отже, не лише закони, але й підзаконні акти).

За сферою дії тлумачення норми Закону України про кримінальну відповідальність розрізняють наступні його види:

а) нормативне – розраховане на всі випадки застосування норми Закону про кримінальну відповідальність;

б) казуальне – розраховане лише на той випадок застосування норми кримінального закону, із приводу якого вона тлумачиться.

За юридичним значенням тлумачення норми Закону України про кримінальну відповідальність розрізняють наступні його види:

а) офіційне (аутентичне) – здійснюється безпосередньо законодавцем – Верховною Радою України. Так, у примітці 2 ст. 149 КК України роз'яснено, що *під уразливим станом особи*, в цій статті та статті 303 КК України слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин;

б) делеговане – здійснюється державним органом, уповноваженим на це законом і має загально обов'язкове значення. Так, Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України (ч. 1 ст. 147 Конституції України). Так, стосовно ст. 109 КК України «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади» Конституційний Суд України, в

своєму рішенні від 5 жовтня 2005 року №6-рп/205 у справі № 1-5/ 2005 роз'яснив, що під поняттям «ніхто не може узурпувати державну владу» треба розуміти як *заборону захоплення державної влади шляхом насилля або в інший неконституційний чи незаконний спосіб* органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, громадянами чи їх об'єднаннями;

в) неофіційне – таке, яке здійснюється будь-яким суб'єктом суспільних відносин і не має загального обов'язкового значення;

г) доктринальне (наукове) – здійснюється науковцями, науковими установами і має рекомендаційне значення;

д) професійне – здійснюється особами, які мають правничу освіту, правничими правозастосовними органами держави. Зокрема, Пленумом Верховного Суду, постанови якого мають рекомендаційне значення;

е) побутове (буденне) – здійснюється будь-якою особою і не має загального обов'язкового значення.

3.4. Питання якості Закону про кримінальну відповідальність.

З широких філософських позицій **під якість** слід розуміти сукупність найбільш істотних властивостей, які характеризують даний предмет чи явище і відрізняють його від інших предметів чи явищ оточуючої дійсності.

Стосовно законодавства можна говорити **про якість його форми та змісту**, пам'ятаючи філософську аксіому, що форма завжди сутнісна, а сутність завжди формована.

Найважливішою передумовою високої якості Закону про кримінальну відповідальність є **належний рівень наукового забезпечення** законотворчого процесу. Зокрема, встановлення його соціальної зумовленості – практичної потреби та доцільності застосування для регулювання конкретних суспільних відносин, розроблення, прийняття та застосування кримінального законодавства. Важливою при цьому є наукова кримінально-правова та кримінологічна експертиза законопроектів, якими вносяться зміни до чинного кримінального законодавства.

Традиційно, з часів родоначальника науки кодифікації

англійського вченого Джеремі Бентама, в доктрині права найвищою формою удосконалення **якостей форми і змісту** законодавства вважаються кодекси. Саме вони визнані такими в континентальній системі права, оскільки найбільш повно здатні забезпечувати (мають забезпечувати), зокрема, **такі якості** законодавства як його оглядовість, ясність та доступність, відсутність прогалин та суперечностей. Треба також зазначити, що, на жаль, українська законотворча практика йде переважно шляхом творення багатоманітних, нерідко суперечливих, окремих законів, якими вносяться багаточисельні зміни до чинного кримінального законодавства.

Найбільш якісним, як відомо, є той кодифікаційний акт, **який не потребує** конкретизації в підзаконних нормативних актах або потреба конкретизації норм якого є мінімальною, вимушеною.

Якість закону прямо залежить від якості законодавчого органу, сприйняття депутатами принципів права. Це проблема значного рівня, бо нинішні законодавці, як правило, не мають професійної правосвідомості за браком належної юридичної освіти та правозастосувальної практики. Оскільки є проблема сприйняття законодавцями цих принципів, то логічно є проблемним і їх відтворення в «матерію» законодавства. Особливо це видно у тих випадках, коли прийнятий закон не чітко сформульований, неясний, містить неоднозначні поняття, суперечності. Ситуація ускладнюється відсутністю обов'язкової наукової експертизи законопроектів. Все це разом, як думається, не дозволяє належним чином забезпечити дотримання наукових засад законодавчої техніки, реалізацію в законодавстві кожного з принципів права на науковому рівні, забезпечивши при цьому неодмінно їх гармонійне поєднання. За цих умов виникає питання: як уникнути цих негативних факторів?

Перше. Є потреба розглянути питання про професійність як найбільш притаманну рису законотворця – народного депутата. Очевидним став факт, що професійність полягає не в тому щоб на постійній основі бути присутнім у Верховній Раді, а в здатності розробляти та приймати закони, що не є можливим без належної юридичної освіти. Отже, при максимальному варіанті

вирішення проблеми, в Конституції України і в законодавстві про вибори доцільно встановити ценз, вимогу про наявність у кандидата у народні депутати юридичної освіти. Можливий і інший варіант. За умови запровадження двопалатної Верховної Ради, передбачити гармонійне поєднання принципів професійності та представництва від суб'єктів адміністративно-територіального устрою. Для кандидатів у депутати до верхньої палати – обов'язкова вимога наявності юридичної освіти, а до нижньої палати – будь-якої вищої освіти.

Друге. Закон, як відомо, є своєрідним посередником у діалозі між демократичним законодавцем і правозастосовними органами та людиною. Ефект прямої індукції волі як продукту діяльності свідомості законодавця у свідомість і волю людини, якій вона адресується, неможливий. Воля мусить мати для своєї реалізації передусім чіткий словесний вираз, а коли йдеться про використання для цього норм закону – **якісний словесний письмовий вираз**. Законодавець, який розраховує на максимально можливу реалізацію своєї волі, мусить «розмовляти» з тими, кому вона адресується, зрозумілою, максимально однозначною, а отже **якісно доступною мовою**. Вона не повинна бути перенасичена оцінними поняттями, термінами. Ця методологічна засада є неодмінною для встановлення зворотного, діалогічного зв'язку між адресатами – громадянами, службовими особами правоохоронних органів, судами і законодавцем, вироблення дієвої нормативної системи суспільної комунікації, а отже і для забезпечення ефективності правового регулювання. В принципі, недотримання цих правил законодавчої техніки не впливає на юридичну силу закону, однак позначається на рівні зрозумілості волі законодавця в матерії його норм, а отже і на його якості.

Однак чи можна засобами понять, термінів повністю адекватно відтворити оточуючу дійсність? Не впадаючи в ідеалізм, слід відповісти однозначно, що ні, оскільки об'єкти, явища суспільної дійсності надзвичайно багатоманітні, багатогранні й перебувають у постійному русі, розвитку. Адекватне переведення оточуючої дійсності в абсолютно визначені понятійні структури означало б завершення процесу пізнання, що за умови

недосконалості самої мови та безмежності матеріального світу неможливе. Таке бажання завжди відображає статус перспективної мети. Зазначимо, що людська мова розвивається разом з оточуючою дійсністю, але мова як знаряддя, метод пізнання цієї дійсності відстає від її розвитку. Отже, оцінні поняття є «необхідним соціальним злом» і тому немає достатніх підстав погоджуватися з думкою деяких авторів про можливість їх повної заміни формально визначеними поняттями. Разом з цим, багатозначність оцінних понять дозволяє у багатьох випадках одночасно оцінювати конкретне діяння, залежно від суб'єкта оцінки, як законне або незаконне, що розмиває межі законності і справедливості. Думається, що коли суб'єкт не усвідомлював через неясність закону, що вчиняє правопорушення, а суд кваліфікує такі дії як протиправні, то це чистої води застосування принципу об'єктивного ставлення у вину. Разом з цим, при цьому знову ж таки зберігається можливість різної суб'єктивної оцінки однотипних діянь суб'єктів різними судами, а отже, і можливість зловживань. За таких умов говорити про якість рівності осіб перед законом неможливо, це рівність перед суддівським свавіллям.

Неясність закону, його неоднозначність, як свідчення його низької якості, сприяє розширенню меж судової дискреції (угляду), що здавна оцінюється як небезпечний фактор для правопорядку та демократії. Нагальною є необхідність розумного обмеження в чинному законодавстві можливості судової дискреції (угляду),

У державі демократичного спрямування, коли вольовий припис норми будь-якого нормативного акту не зрозумілий чітко або є двозначним, повинен без винятків, у всіх випадках, діяти принцип: «Будь-який сумнів, неясність щодо змісту вольового припису норми чинного законодавства має тлумачитися правозастосувальним органом на користь людини, щодо якої ця норма застосовується». Отже, цей принцип має застосовуватися не лише судом, а й усіма правозастосувачами. Друге, він повинен діяти не лише при застосуванні законів, але й усіх інших підзаконних нормативних актів, які визначають механізми реалізації прав і свобод людини. Третє, не менш важливе, – цей

принцип слід закріпити на конституційному рівні, що позитивно вплине на якість правового регулювання. При такому підході у державних чиновників буде менше можливостей для зловживання неясністю норм чинних нормативних актів.

Є необхідність наголосити, що повага до закону повинна мати **двосторонній вияв**. З боку законодавця – беззастережно поважати людину як розумну, правову істоту, поважати її гідність, права і свободи, сприяти їх утвердженню і розвитку, дбати про створення умов для реалізації її потреб *через призму гармонійного поєднання всіх суспільних інтересів*. Саме в тому, наскільки закон наділений такими характерними рисами, проявляється **його змістовна якість**. Лише за таких умов можливий надійний зворотній зв'язок між людиною і державою, між державою та іншими суб'єктами суспільних відносин, а, отже, і висока ефективність державного управління засобами законодавства. З боку громадян-повага до таких розумних, справедливих, гуманних та демократичних законів.

3.5. Чинність Закону про кримінальну відповідальність в часі.

Під чинністю норм Закону про кримінальну відповідальність розуміють його дію: а) у часі, б) у просторі, в) на коло осіб.

Чинність Закону про кримінальну відповідальність в часі – це реалізація його норм щодо охорони та регулювання суспільних відносин. Вона розпочинається з моменту набрання ним чинності, якщо інше не передбачено законом, і поширюється на всі суспільні відносини, які виникли або тривають після набрання ним чинності. Процес набрання чинності Законом України про кримінальну відповідальність проходить у два етапи: перший етап – його **оприлюднення (промульгація)**, другий етап – його **вступ у законну силу**.

Оприлюднення (промульгація) Закону про кримінальну відповідальність. Закон, прийнятий Верховною Радою України більшістю від конституційного складу (ст. 91 Конституції України), підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України, який протягом 15 днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання та офіцій-

но оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду (частини 1, 2 ст. 94 Конституції України).

Коли впродовж установленого строку Президент України не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим ним і має бути підписаний та офіційно оприлюднений (ч. 2 ст. 94 Конституції України). Якщо Президент України повернув до Верховної Ради закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями, а Верховна Рада знову прийняла його не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів (частина 3 ст. 94 Конституції України).

Важливе значення для застосування Закону про кримінальну відповідальність, як і інших законів, мають правові позиції Конституційного Суду України. Зокрема, надані в його рішенні у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої статті 94 Конституції України (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховної Радою України) від 7 липня 1998 року № 11-рп/98. Справа № 1-19/98. У цьому зв'язку необхідно звернути увагу на ті з них, які стосуються ст.94 Конституції України. Зокрема, що перебіг п'ятнадцятиденного строку, а також десятиденного строку, передбаченого статтею 94 Конституції України, треба обчислювати в календарних днях. Строки підписання та офіційного оприлюднення Президентом України законів України, визначені статтею 94 Конституції України, починаються з наступного дня після їх отримання Президентом України. Якщо закінчення п'ятнадцятиденного, а також десятиденного строку, припадає на вихідний або святковий день, то днем закінчення цього строку є наступний робочий день.

Відповідно до ч.1 ст.139 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», підписані Президентом України закони публікуються в газеті «Голос України» та у «Відомостях Верховної Ради України», а також розміщуються на офіційному веб-сайті Верховної Ради. Публікація законів та інших актів Верховної Ради у цих друкованих засобах масової інформації є офіційною.

Вступ Закону про кримінальну відповідальність в законну силу. Закон про кримінальну відповідальність *набирає чинності* через 10 днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування (ч. 5 ст. 94 Конституції України). При цьому важливо пам'ятати про конституційний принцип, гарантію правості (законності) кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин, що міститься у статті 57 Конституції України: кожному гарантується право знати свої права і обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, установленому законом. Якщо вони не доведені до відома населення у порядку, установленому законом, то вони є нечинними.

Втрата чинності Законом України про кримінальну відповідальність. Найбільш типовими способами втрати чинності Закону України про кримінальну відповідальність, з врахуванням історичної ретроспективи, можуть бути такими:

1) він повністю скасований Верховною Радою України;
2) його норми скасовані і не замінені іншими нормами. Наприклад, статті: 202, 203, 207, 208, 214, 215, 216, 217, 218, 225, 226 – КК України втратив чинність в цій частині;

3) його норми скасовані Верховною Радою України і замінені новими нормами. Наприклад, статті: 145, 150, 174, 236, 239, 242, 276, 284, 308 – КК України втратив чинність в частині змінених старих редакцій;

4) закінчився строк чинності або зникли умови, на які була розрахована чинність його норм. Наприклад, Указ Президії Верховної Ради України від 26 грудня 1990 року «Про відповідальність за порушення правил користування картками споживача на право придбання товарів». Зокрема, втратили чинність норми статті 193-1 «Купівля, продаж або інша оплатна передача чи одержання посвідчення або іншого офіційного документа» чинного тоді КК України;

5) його норми визнані Конституційним Судом України неконституційним – в частині цих норм (ст. 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-

VIII – з дня ухвалення рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення). Наприклад, рішення Конституційного Суду України № 11-рп/99 від 29 грудня 1999 року щодо смертної кари, яким визнано неконституційними статті 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 чинного на той час Кримінального кодексу України;

6) застосування окремих його норм зупинено – в частині цих норм. Наприклад, Постанова Верховної Ради України від 16 травня 1992 року «Про зупинення застосування статей 25¹, 52² КК Української РСР».

Зворотна чинність Закону про кримінальну відповідальність в часі. Принципові положення його чинності загалом визначені в нормах міжнародного права. Так, ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину (в Україні-кримінального правопорушення), якщо таке діяння, згідно чинного внутрідержавного законодавства або міжнародним правом, не було злочином. Не може призначатися більш суворе покарання ніж те, яке підлягало застосуванню на момент вчинення злочину. Якщо після вчинення злочину законом встановлюється менш суворе покарання, дія цього закону поширюється і на осіб, які вчинили злочини до набрання чинності цим законом (*ст. 15 «Міжнародного пакту про громадянські і політичні права»*).

Виходячи з норм міжнародного права, у чинному Законі України про кримінальну відповідальність закріплений **принцип ретроактивності**: закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ч. 1 ст. 58 Конституції України). Головні сутнісні характеристиками цього принципу деталізовані в КК України:

а) кримінальна протиправність і караність діяння, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються Законом України про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння (ч. 2 ст. 4 КК України);

б) Закон про кримінальну відповідальність має зворотню дію у часі якщо він: *скасовує кримінальну протиправність діяння; пом'якшує кримінальну відповідальність; іншим чином поліпшує становище особи;*

в) якщо Закон про кримінальну відповідальність частково пом'якшує або іншим чином поліпшує становище особи, а частково посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, він має зворотну дію в тій його частині, що *пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи*. Якщо після вчинення особою кримінально-протиправного діяння Закон про кримінальну відповідальність змінювався кілька разів, зворотну дію у часі має той закон, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи (частини 1, 3, 4 ст. 5 КК України).

Не має зворотної дії в часі Закон про кримінальну відповідальність (***інверсійна норма***) якщо він:

- а) *встановлює кримінальну протиправність діяння*;
- б) *посилює кримінальну відповідальність*;

в) *іншим чином погіршує становище особи*. Якщо ж він частково пом'якшує або іншим чином поліпшує становище особи, а частково посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, – в тій його частині, що *посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи* (частини 2, 3 ст. 5 КК України).

Виходячи з наведених вище положень про зворотну чинність Закону про кримінальну відповідальність, можна визначити найбільш типові види закону, який пом'якшує або іншим чином поліпшує становище особи і закону, який посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи.

Закон про кримінальну відповідальність є таким, що пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, якщо він:

1) встановлює більш м'які загальні засади кримінальної відповідальності (наприклад, вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, осудність, відповідальність за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті, повторність, рецидив, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, звільнення особи від кримінальної відповідальності і покарання, призначення покарання, його види, судимість);

2) встановлює менш суворий вид покарання;

3) встановлює нижчу мінімальну межу того ж виду покарання, не змінюючи його максимальної межі;

4) знижує мінімальну і максимальну межі того ж виду покарання;

5) встановлює нижчу мінімальну межу того ж виду покарання, але підвищує його максимальну межу (в частині, що встановлює нижчу мінімальну межу покарання);

6) не змінюючи установлені мінімальної межі того ж виду покарання, знижує його максимальну межу;

7) виключає можливість призначення додаткового покарання;

8) передбачає додаткове покарання як факультативне, у разі, якщо воно було обов'язковим;

9) взамін відносно визначеної санкції (одне покарання, його межі, строки) передбачає альтернативну санкцію, яка містить ще одне, менш суворе покарання.

Закон про кримінальну відповідальність є таким, що посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, якщо він:

1) встановлює більш суворі загальні засади кримінальної відповідальності (наприклад, вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, відповідальність за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті, повторність, рецидив, обставини, які обтяжують покарання, звільнення особи від кримінальної відповідальності і покарання, призначення покарання тощо);

2) встановлює більш суворий вид покарання;

3) встановлює вищу мінімальну межу того ж виду покарання, не змінюючи його максимальної межі;

4) встановлює вищу мінімальну і максимальну межі того ж виду покарання;

5) знижує мінімальну межу того ж виду покарання, але підвищує його максимальну межу (в частині, що встановлює вищу максимальну межу покарання);

6) не змінюючи мінімальної межі того ж виду покарання, підвищує його максимальну межу;

7) встановлює можливість призначення додаткового покарання;

8) передбачає додаткове покарання як обов'язкове взамін факультативного;

9) взамін альтернативної санкції, яка містить кілька покарань, встановлює відносно визначену санкцію – одне найбільш суворе з них покарання, його межі, строки.

Час вчинення кримінального правопорушення і його кримінально-правове значення для з'ясування чинності Закону про кримінальну відповідальність. Відповідно до ч.1 ст. 2 КК України, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно-небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Відповідно до ч. 2 ст. 4 КК України, кримінальна протиправність і караність діяння, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначається Законом України про кримінальну відповідальність, який діяв під час вчинення цього діяння. Разом з цим, визначення кримінальної протиправності діяння особи, у випадках, передбачених КК України, має субсидіарний характер – здійснюється чинним КК України у поєднанні з нормами права інших галузей українського права. Названий аспект даної проблеми більш детально викладений у пірозділі цього курсу 1.2 «Джерела кримінального права».

Часом вчинення кримінального правопорушення є час вчинення особою передбаченого КК України дії або бездіяльності (ч. 3 ст. 4 КК України), а саме:

1) *незакінченого кримінального правопорушення* (готування до кримінального правопорушення, замаху на кримінальне правопорушення) – час його припинення незалежно від волі суб'єкта діяння, яке є конструктивною ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого нормою КК України;

2) кримінального правопорушень *з формальним складом*: а) одноактного кримінального правопорушення з формальним складом (наприклад, ч. 1 ст. 269, ст. 284 КК України) – час вчинення дії чи бездіяльності; б) кримінального правопорушення, яке характеризується двома діями – час вчинення другої дії (наприклад ч. 1 ст. 253 КК України); в) кримінального правопорушення з альтернативними діями (наприклад ст. 263 КК України) – час вчинення

однієї із дій, вказаних у диспозиції норми КК України, яка передбачає відповідальність за дане кримінальне правопорушення; г) кримінального правопорушення з урізаним (усіченим) складом (наприклад ст. 187, ст. 257 КК України) – час вчинення суспільно небезпечного діяння;

3) *кримінального правопорушення з матеріальним складом* – час настання суспільно небезпечних наслідків, передбачених нормою Закону про кримінальну відповідальність про відповідальність за дане кримінальне правопорушення. До їх числа, зокрема, відносять: а) умисне вбивство, статті 115, 116, 117 та ін. КК України – є закінченими з часу настання смерті потерпілого; б) злочини проти здоров'я, статті 121, 122, 123, 124, 125 та ін. КК України – є закінченими з часу настання відповідного тілесного ушкодження; в) злочини проти власності, статті 185, 190, 191, 192 та ін. КК України – з часу заволодіння суб'єктом певним майном і набуття можливості розпорядитися ним на власний розсуд, тощо;

4) *продовжуваного кримінального правопорушення* – час вчинення останньої з тотожних дій, спрямованих на реалізацію єдиного кримінально – правового умислу, що утворюють одиничне кримінальне правопорушення (наприклад, статті 185 КК України);

5) *триваючого кримінального правопорушення* – час вчинення дії або бездіяльності, з якої починається кримінально протиправний стан суб'єкта (наприклад, статті 135, 136 КК України).

Проміжний Закон про кримінальну відповідальність – це такий закон, який був прийнятий і чинний у проміжку після вчинення кримінального правопорушення і до набрання чинності новим законом, який є чинним на час розгляду справи в суді. Принциповими, щодо його чинності, є положення статті 22 Конституції України відповідно до якої права і свободи людини і громадянина, закріплені в ній, не є вичерпними. Вони гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Правила чинності проміжного Закону про кримінальну відповідальність на час провадження у справі:

1) якщо чинний закон скасував кримінальну-протиправність

діяння (декриміналізував його), то і проміжний закон і закон часу вчинення кримінального правопорушення не застосовуються;

2) якщо проміжний закон є таким, що скасував кримінальну-протиправність діяння (декриміналізував його) і таким, що пом'якшив кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, у порівнянні з законом часу вчинення кримінального правопорушення і законом часу провадження у справі, він застосовується;

3) якщо проміжний закон є таким, що посилив кримінальну відповідальність або іншим чином погіршив становище особи, у порівнянні з законом часу вчинення кримінального правопорушення, він не застосовується;

4) якщо закон часу провадження у справі (чинний закон) є більш м'який ніж проміжний закон, то проміжний закон не застосовується, а застосовується чинний закон.

3.6. Чинність Закону про кримінальну відповідальність у просторі.

Територіальний принцип: чинність Закону про кримінальну відповідальність поширюється на всю територію України у межах державного кордону (ч.1 ст.6 КК України). Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору (ст. 1 Закону України «Про державний кордон» від 4 листопада 1991 року). Відповідно територією України є:

1) суша;

2) внутрішні води (ріки, озера, сховища, територіальне море – прибережні морські води шириною 12 морських миль (1 морська миля – 1853 метри від лінії найбільшого відливу);

3) надра землі в межах кордонів України;

4) повітряний простір над сушею і над територіальними водами. Міжнародна угода, яка б визначала вертикальну межу суверенного повітряного простору держави відсутня.

Чинність Закону про кримінальну відповідальність поширюється також на *об'єкти, що не є територією України, але перебувають під її суверенітетом:*

1) іноземні невійськові судна, що перебувають у територіально-

му морі чи внутрішніх водах України (п. 5 ст. 28 Закону України «Про державний кордон» від 4 листопада 1991 року);

2) іноземні невійськові повітряні судна, що перебувають у повітряному просторі або в аеропорту України;

3) континентальний шельф – поверхня і надра морського дна підводних районів, що прилягають до узбережжя та до островів України, за зоною територіального моря, до глибини 200 метрів або за цією межею до таких місць, де глибини покриваючих вод дозволяють добування природних багатств;

4) наукова станція в Антарктиді («Академік Вернадський»);

5) виключна (морська) економічна зона (200 морських миль від лінії найбільшого відливу – 1 морська миля становить 1853 метри);

6) космічні об'єкти, що належать Україні та включені до реєстру космічних об'єктів згідно Конвенції про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір від 15 вересня 1976 року;

7) військові кораблі України, приписані до її портів, що знаходяться під прапором України у відкритому морі, в територіальному морі або в портах інших держав;

8) невійськові кораблі України, приписані до її портів, які знаходяться у відкритому морі;

9) військові повітряні судна України, приписані до аеропортів на її території, які під розпізнавальними знаками України знаходяться у відкритому повітряному просторі, в повітряному просторі чи на аеродромі іншої держави;

10) невійськові повітряні судна України, які приписані до аеропортів України та знаходяться у відкритому повітряному просторі під розпізнавальним знаком України;

11) українські підводні телеграфічні кабелі і трубопроводи, що проходять на дні відкритого моря.

Кримінальне правопорушення визнається *вчиненим на території України*, якщо:

1) його було розпочато на території України;

2) його було продовжено на території України;

3) його було припинено на території України;

4) його було закінчено на території України;

5) його було розпочато і закінчено на території України;

б) його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України (частини 2, 3 ст. 6 КК України).

Принцип громадянства. Громадяни України та особи без громадянства, *що постійно проживають* на території України, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК України, якщо інше не передбачене міжнародним договором України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 7 КК України).

Якщо громадяни України, іноземці, особи без громадянства, за вчинені кримінальні правопорушення зазнали кримінального покарання за межами України, вони *не можуть* бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за принципом міжнародного права **«Non bis in idem»**. *Зміст принципу «Non bis in idem»:*

а) нікого не може бути вдруге притягнено до суду або покарано в порядку кримінального провадження під юрисдикцією однієї і тієї самої держави за правопорушення, за яке його вже було остаточно виправдано або засуджено відповідно до закону та кримінальної процедури цієї держави (ст. 4 «Право не бути притягненим до суду або покараним двічі» Протоколу №7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 22 листопада 1984 року);

б) нікого, хто був засуджений за діяння, заборонене за змістом статті 6, 7 чи 8 не може бути засуджено за те саме діяння (ст. 20 Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року);

в) ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ч. 1 ст. 61 Конституції України).

Універсальний принцип. Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки діяння, вчиненого за межами України громадянами України або особами без громадянства, *що постійно проживають* в Україні, у випадку притягнення їх до кримінальної відповідальності в Україні, визначається КК України.

Реальний принцип. Іноземці або особи без громадянства,

що не проживають постійно в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають кримінальній відповідальності в Україні за КК України у випадках, передбачених міжнародними договорами або коли вони вчинили передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України (ч. 1 ст. 8 КК України). Притягнення цих осіб до кримінальної відповідальності також можливе, якщо вони вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України, якщо вони *за межами України вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України*, будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених у наступних статтях КК України: 368 – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, 368-3 – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, 368-4 – підкуп особи, що надає публічні послуги, 369 – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі і 369-2 -зловживання впливом, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду (ч. 2 ст. 8 КК України).

Іноземцем є особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав.

Особою без громадянства (апатридом, аполідом) є особа, яку жодна держава, відповідно до свого законодавства, не вважає своїм громадянином (Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 року).

Якщо громадянин України, іноземець або особа без громадянства, що постійно не проживають на території України, знову вчинять кримінальні правопорушення на території України, після засудження їх за кримінальне правопорушення, вчинене за межами України, то вирок суду іноземної держави враховується при кваліфікації нового кримінального правопорушення, призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності або покарання (ст. 9 КК України).

3.7. Чинність Закону про кримінальну відповідальність на коло осіб.

Чинність Закону про кримінальну відповідальність на коло осіб здійснюється відповідно до міжнародних угод та чинного законодавства України. За правилом загального характеру, всі особи, які вчинили кримінальні правопорушення на території України, підлягають кримінальній відповідальності за КК України – ч.1 ст.6 КК України. Таким чином, Закон про кримінальну відповідальність (КК України) **поширюється** на:

- а) громадян України;
- б) громадян іноземних держав;
- в) осіб без громадянства (апатридів, аполідів);
- г) осіб, що є громадянами кількох держав.

Чинність Закону про кримінальну відповідальність не поширюється на громадян іноземних держав, які користуються повним та обмеженим дипломатичним імунітетом (недоторканністю). До числа осіб, наділених **повним дипломатичним імунітетом (недоторканністю)**, зокрема, **належать:**

1. Глава дипломатичного представництва і члени дипломатичного персоналу користуються особистою недоторканністю і не можуть бути заарештовані або затримані (*п. 12 Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затвердженого указом Президента України від 10 червня 1993 року № 198/93*). Глава дипломатичного представництва і члени дипломатичного персоналу користуються імунітетом від кримінальної, адміністративної юрисдикції України та юрисдикції судів України у цивільних справах. Імунітет від юрисдикції України не поширюється на випадки, коли глава дипломатичного представництва і члени дипломатичного персоналу вступають у цивільно-правові відносини як приватні особи у зв'язку з позовами про належне їм нерухоме майно на території України, спадкування, а також у зв'язку з позовами, що впливають з їх професійної або комерційної діяльності, що здійснюється ними за межами службових обов'язків. Глава дипломатичного представництва, члени дипломатичного персоналу підлягають юрисдикції України у разі згоди на це акредитуючої держави. Глава дипломатичного представництва і члени дипломатичного персоналу не зобов'язані

давати свідоцькі показання (п. 13 Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затвердженого указом Президента України від 10 червня 1993 року № 198/93).

2. Члени сім'ї, які проживають разом з главою дипломатичного представництва, із членами дипломатичного персоналу, якщо члени сімей не є громадянами України (п. 14 Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затвердженого указом Президента України від 10 червня 1993 року № 198/93).

3. Члени обслуговуючого персоналу, які не є громадянами України або не проживають в Україні постійно, користуються імунітетом, передбаченим пунктом 13 цього Положення щодо дій, вчинених при виконанні службових обов'язків (п. 16 Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затвердженого указом Президента України від 10 червня 1993 року № 198/93).

4. Глава дипломатичного представництва, члени дипломатичного персоналу дипломатичного представництва іноземної держави в третій державі, які прямують транзитом через територію України, користуються особистою недоторканністю та іншими імунітетами, які необхідні для забезпечення їх проїзду. Це положення застосовується щодо членів їх сімей, які користуються привілеями та імунітетами і супроводжують зазначених осіб або прямують окремо, щоб приєднатися до них чи повернутися до своєї держави.

5. Дипломатичні кур'єри, які прямують транзитом через територію України, , як і дипломатичним кур'єрам, що прямують в Україну, надаються такі самі права на недоторканність і захист (п. 17 Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затвердженого указом Президента України від 10 червня 1993 року № 198/93).

Особи, що наділені повним дипломатичним імунітетом (недоторканністю) користуються особистою недоторканністю і не можуть бути заарештовані або затримані. Питання про кримінальну відповідальність цих осіб вирішується дипломатичним шляхом. Дані особи можуть бути притягнені до кримінальної

відповідальності в Україні лише у разі чітко вираженої згоди на це акредитуючої держави.

До числа осіб, наділених **обмеженим дипломатичним імунітетом (недоторканністю)** належать консульські посадові особи та консульські службовці.

Консульські посадові особи користуються особистою недоторканністю і не можуть бути затримані або заарештовані інакше як у разі переслідування за вчинення тяжкого злочину або виконання вироку (ухвали, постанови) суду, що набрав законної сили.

Консульські посадові особи та консульські службовці користуються імунітетом (недоторканністю) від кримінальної, адміністративної юрисдикції України та юрисдикції судів України в цивільних справах щодо діяльності, яку вони здійснюють у межах службових обов'язків.

Консульські службовці та працівники обслуговуючого персоналу не можуть відмовлятися давати свідочькі показання. Працівники консульської установи не зобов'язані давати показання з питань, пов'язаних з виконанням службових обов'язків, а також показання, що роз'яснюють законодавство акредитуючої держави. У разі відмови консульських посадових осіб давати свідочькі показання до них не можуть бути застосовані заходи примусу або покарання. Держава, що представляється консульською установою, може відмовитись від привілеїв та імунітетів працівників консульської установи, передбачених цим пунктом (*п. 25 Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затвердженого указом Президента України від 10 червня 1993 року № 198/93*).

3.8. Видача (екстрадиція) осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, перейняття кримінального провадження, виконання вироку іноземного суду чи міжнародної судової установи.

Видача (екстрадиція) іноземній державі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду, **перейняття** кримінального провадження від органів іноземних держав, **виконання** вироку іноземного суду чи міжнародної судової установи. Ці

питання регламентовані нормами міжнародного права. Такими, зокрема, є: Європейська Конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 року; Європейська Конвенція про взаємну допомогу з питань карних справ від 20 квітня 1959 року; Європейська Конвенція про передачу кримінальних справ від 15 травня 1972 року; Європейська Конвенція про передачу засуджених осіб від 21 березня 1983 року; Конвенція про правову допомогу в цивільних, сімейних і кримінальних справах між державами СНД від 22 січня 1993 року; міждержавні угоди України про правову допомогу та правові відносини у кримінальних справах. У протидії кримінальним правопорушенням діє *принцип* міжнародного права «*видати або покарати*».

Видача особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення (*екстрадиція*) – *це акт правової допомоги України іноземній державі, який здійснюється на підставі норм міжнародного та українського права та полягає у передачі такої особи іншій державі для суду над такою особою або приведення до виконання вироку.*

Центральними органами України *щодо видачі особи (екстрадиції)* підозрюваних, обвинувачених у кримінальних провадженнях *під час досудового розслідування*, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, є Генеральна прокуратура – ч. 1, ч. 2 ст. 574 Кримінального процесуального кодексу України.

Міністерство юстиції України є центральним органом України *щодо видачі (екстрадиції)* підсудних, засуджених у кримінальних провадженнях *під час судового провадження або виконання вироку* – ч. 3 ст. 574 Кримінального процесуального кодексу України.

Конституція України визначає важливі засади діяльності компетентних органів держави в цьому контексті. *Зокрема, що:*

а) громадянин України не може бути позбавлений громадянства чи права змінити громадянство, вигнаний за межі України або виданий іншій державі – ч. 2 ст. 25 Конституції України;

б) іноземцям та особам без громадянства може *бути надано притулок* в Україні у порядку, установленому законом – ч. 2 ст. 26 Конституції України;

в) рішення про надання притулку в Україні, помилування приймає Президент України – п. 26, п.27 ст. 106 Конституції України.

Чинний Закон про кримінальну відповідальність регламентує названі відносини. Зокрема щодо **видачі особи (екстрадиції)** – видачі особи іноземній державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку. Так, громадяни України, які вчинили кримінальні правопорушення поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду (ч. 1 ст. 10 КК України). Іноземці та особи без громадянства, які вчинили кримінальні правопорушення поза межами України і перебувають на території України, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду – ч. 2 ст. 10 КК України.

Україна може **переїняти** кримінальне провадження, в якому судовими органами іноземної держави не ухвалено вирок, щодо громадян України та іноземців, які вчинили кримінальні правопорушення за межами України і перебувають на території України, але які не можуть бути видані іноземній державі або у видачі яких відмовлено, якщо діяння, у зв'язку з яким запитується передача кримінального провадження, згідно з КК України визнається кримінальним правопорушенням – ч. 3 ст. 10 КК України.

Особливості виконання вироку іноземного суду чи міжнародної судової установи. В Україні виконання вироку іноземного суду чи міжнародної судової установи є *можливим, якщо* діяння, внаслідок вчинення якого було ухвалено вирок, згідно з чинним КК України визнається кримінальним правопорушенням або було б кримінальним правопорушенням у разі його вчинення на території України – ч. 4 ст. 10 КК України.

Процесуальний порядок здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження регламентується системою норм глави 42 Кримінального процесуального кодексу України. Зокрема, статтею 636 цього кодексу передбачено, що:

1. Виконання в Україні рішень Міжнародного кримінального суду здійснюється згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України, іншими законами України та на підставі Римського статуту Міжнародного кримінального суду;

2. Виконання в Україні покарання у виді позбавлення волі або

довічного позбавлення волі, призначеного особі Міжнародним кримінальним судом, здійснюється згідно з правилами Кримінального процесуального кодексу України на підставі Римського статуту Міжнародного кримінального суду та на умовах, визначених відповідним міжнародним договором, укладеним між Україною та Міжнародним кримінальним судом, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України;

3. Рішення Міжнародного кримінального суду про штраф та/або конфіскацію центральний орган України надсилає до суду за місцем проживання особи, місцем відбування покарання особою або місцезнаходженням майна для звернення до виконання у тридцятиденний строк у порядку, визначеному статтею 535 Кримінального процесуального кодексу України;

4. Виконання рішення Міжнародного кримінального суду про штраф та/або конфіскацію здійснюється без шкоди для прав добросовісних (*bona fide*) третіх сторін;

5. Майно або доходи від продажу нерухомого майна чи у відповідних випадках від продажу іншого майна, отриманого в результаті виконання рішення, зазначеного у частині четвертій цієї статті, передаються до Міжнародного кримінального суду.

Співробітництво з Міжнародним кримінальним судом, згідно ст. 618 Кримінального процесуального кодексу України, під час розслідування та судового розгляду, забезпечує Офіс Генерального прокурора, а під час виконання вироків чи інших рішень Міжнародного кримінального суду, ухвалених за результатами розгляду справи, – Міністерство юстиції України.

Офіс Генерального прокурора відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду і цього Кодексу:

1) *розглядає* прохання Міжнародного кримінального суду та організовує їх виконання;

2) *оспорює* прийнятність справи до провадження Міжнародного кримінального суду або юрисдикцію Міжнародного кримінального суду;

3) *оскаржує* рішення Прокурора Міжнародного кримінального суду або палати Міжнародного кримінального суду;

4) *звертається* до Міжнародного кримінального суду з проханням про перегляд рішення Прокурора Міжнародного кримі-

нального суду не розпочинати розслідування або кримінальне переслідування та може подавати зауваження з цього питання;

5) *організовує* прийом-передачу осіб до Міжнародного кримінального суду на виконання прохання про арешт і передачу, а також про тимчасову передачу;

6) *направляє* докази до Міжнародного кримінального суду;

7) *забезпечує* зберігання доказів і захист інформації на прохання Міжнародного кримінального суду;

8) *вживає заходи*, пов'язані із присутністю представників Міжнародного кримінального суду або уповноважених Міжнародним кримінальним судом осіб під час виконання прохань Міжнародного кримінального суду про співробітництво;

9) *звертається* до Міжнародного кримінального суду з проханням про вжиття заходів, необхідних для забезпечення захисту посадових осіб, службових осіб та інших офіційних представників України у зв'язку з провадженням у Міжнародному кримінальному суді, а також захисту конфіденційної інформації або інформації з обмеженим доступом, та взаємодіє з Міжнародним кримінальним судом щодо таких прохань;

10) *організовує* переклад документів і прохань, що надійшли від Міжнародного кримінального суду, якщо вони не складені державною мовою;

11) *подає* до Міжнародного кримінального суду зауваження щодо оцінки збитків або матеріальної, фізичної чи іншої шкоди, завданої потерпілим особам, а також видів чи форм відшкодування;

12) *вирішує* питання щодо відмови від спеціального правила відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду;

13) *здійснює* інші повноваження, що впливають із зобов'язань України у зв'язку з визнанням Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду або передбачені цим Кодексом.

Міністерство юстиції України:

1) *організовує* виконання на території України вироків та інших рішень Міжнародного кримінального суду;

2) *повідомляє* Міжнародному кримінальному суду про готовність прийняття засуджених осіб для відбування покарання у виді

позбавлення волі та узгоджує з Міжнародним кримінальним судом умови такого прийняття;

3) *організовує* прийом-передачу осіб, стосовно яких винесено вирок Міжнародного кримінального суду, для відбування покарання;

4) *організовує* переклад документів, що надійшли від Міжнародного кримінального суду, якщо вони не складені державною мовою;

5) *здійснює* інші повноваження щодо виконання рішень, що впливають із зобов'язань України у зв'язку з визнанням Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду або передбачені цим Кодексом.

Центральні органи України взаємодіють з Міжнародним кримінальним судом безпосередньо або дипломатичним шляхом. У невідкладних випадках центральний орган України приймає прохання Міжнародного кримінального суду, якщо воно направлене будь-яким способом, здатним забезпечити передачу письмового повідомлення.

Порядок і строки вирішення питання *про передачу осіб, засуджених судами України, для відбування покарання в іноземних державах* регламентовані ст. 607 Кримінального процесуального кодексу України. А саме:

1. Питання про передачу осіб, засуджених судами України до позбавлення волі, для відбування покарання в державах, громадянами яких вони є, вирішується Міністерством юстиції України;

2. Якщо засуджений є громадянином іноземної держави – учасниці міжнародного договору про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання в державі, громадянином якої він є, орган, на який покладено обов'язок приведення вироку до виконання, роз'яснює засудженому його право звернутися до Міністерства юстиції України або до уповноваженого (центрального) органу держави, громадянином якої він є, з клопотанням про передачу його для відбування покарання в цій державі на підставі та в порядку, передбачених цим Кодексом. Положення цієї частини не перешкоджають засудженим громадянам інших держав звертатися з проханням про передачу в державу свого громадянства для подальшого відбування покарання;

3. Міністерство юстиції України після вивчення та перевірки

матеріалів у разі їх належного оформлення та за наявності підстав, передбачених цим Кодексом або міжнародним договором, приймає рішення щодо передачі особи, засудженої судом України до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання у державі, громадянином якої вона є, про що надсилає інформацію відповідному органу іноземної держави та особі, за ініціативою якої розглядалося питання передачі засудженої особи;

4. Після отримання від уповноваженого (центрального) органу іноземної держави інформації про згоду на прийняття засудженого для відбування покарання Міністерство юстиції України надсилає Міністерству внутрішніх справ України та Національній поліції доручення про узгодження місця, часу і порядку передачі та організацію передачі цієї особи з установи системи виконання покарань України в іноземну державу.

РОЗДІЛ 4

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЙОГО ОЗНАКИ

4.1. Поняття кримінального правопорушення.

Кримінальне правопорушення як негативне соціально-правове явище має свою історію. Його розуміння в кожній окремо взятій державі залежало від рівня економічного та культурного розвитку суспільства. Початково під цим поняттям правовому рівні розуміли діяння, яке заборонене законом під загрозою покарання, що характерне і сьогодні для теорії кримінального права низки зарубіжних держав. Тобто, мало і має місце формальне визначення цього поняття. Поряд з цим, в сучасній теорії кримінального права та законодавчій практиці багатьох держав світу, в тому числі і в Україні, наявне матеріально-формальне розуміння поняття кримінального правопорушення. Відповідно до ч.1 ст. 11 КК України, **кримінальним правопорушенням** є передбачене Законом України про кримінальну відповідальність (КК України), суспільно небезпечне, винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. В частині другій цієї ж статті зазначено, що **не є кримінальним правопорушенням** дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, **але через малозначність** не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Виходячи з наведеного, можна виокремити матеріальні та формальні ознаки кримінального правопорушення.

Матеріальні ознаки кримінального правопорушення:

- 1) діяння людини;
- 2) діяння людини, яке є суспільно небезпечним;
- 3) діяння людини, яка є суб'єктом кримінального правопорушення;
- 4) діяння людини, яке вчинене винно.

Формальні ознаки кримінального правопорушення:

- 1) діяння людини, яке на час його вчинення було заборонене Законом України про кримінальну відповідальність;

2) діяння людини, яке є караним.

4.2. Матеріальні ознаки кримінального правопорушення.

1). Кримінальне правопорушення – це діяння (дія чи бездіяльність) людини. Дія – це активна форма поведінки людини, а бездіяльність – це пасивна форма її поведінки. Виділяють такі діяння людини: *суспільно корисні; суспільно нейтральні; суспільно прийнятні; суспільно шкідливі; суспільно небезпечні.* Суспільна небезпечність властива лише кримінальним правопорушенням. Усі інші правопорушення – суспільно шкідливі. Ухвалюючи вирок, суд повинен, зокрема, вирішити, чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа – п. 1 ч. 1 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України.

Не визнаються кримінальним правопорушенням:

1) – дії (вплив) представників тваринного чи рослинного світу. Вони можуть застосовуватися суб'єктом як знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення;

2) – дія (вплив) механізмів, машин, природних явищ (вогонь, вода, атмосферні електричні розряди, землетрус, зсув тощо), фізичних явищ (тепло, холод, електричний струм, радіація і тощо), хімічних речовин (кислота, луг, отрута тощо). Цей вплив може бути використаний суб'єктом, залежно від обставин, як знаряддя, засіб вчинення кримінального правопорушення;

3) – думки, почуття, погляди, психічні настрої, ідеї, переконання, бажання особи, якщо їх зовнішній прояв, вираження (***так званий «голий» умисел***) не утворює передбаченого чинним Законом України про кримінальну відповідальність складу кримінального правопорушення. В таких ситуаціях діє сприйнятий українським кримінальним правом принцип Римського права: ***Cogitationis poenam nemo patitur*** – *ніхто не піддається покаранню лише за думки.* За винятком, якщо вони не виражені у певних кримінально-протиправних діяннях суб'єкта. Наприклад, публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади – ч. 2 ст. 109 КК України; публічні заклики до вчинення терористичного акту – ст. 258-2 КК України; публічні заклики до агресивної війни або до розв'язання

воєнного конфлікту – ст.436 КК України; погроза вбивством – 129 КК України; погроза знищення майна – ст.195 КК України; погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали – ст. 266 КК України; погроза щодо судді, народного засідателя чи присяжного – ст. 377 КК України; погроза або насильство щодо начальника ст. 405 КК України.

Згідно статті 34 Конституції України, кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб, на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом лише в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

2). Кримінальне правопорушення – це діяння людини, яке є суспільно небезпечним. *Суспільна небезпечність діяння людини – це його об'єктивна здатність заподіяти шкоду об'єктові кримінально-правової охорони.* Саме в цьому, головним чином, проявляється суть кримінального правопорушення. На цю властивість діяння людини звернули увагу давно. Так, Радіщев А.Н. підкреслював, що «протизаконне діяння ображає або 1) саму природу або 2) суспільство або 3) закон і постанову». (Радіщев А.Н. «Проект для разделения Уложения Российского»// Антология мировой правовой мысли. Том IV. Россия XI –XIX в.в. М. «Мысль». 1999. С. 403).

В практиці протидії кримінальним правопорушенням відомі *три варіанти* заподіяння шкоди суспільно небезпечним діянням: 1) діяння заподіяло шкоду; 2) діяння заподіює шкоду; 3) діяння створює реальну загрозу заподіяння шкоди. Ця шкода може бути організаційною, політичною, економічною, майновою; моральною. Як правило, вона має *комплексний характер*.

Кримінально-правове значення має **істотна шкода**. Визнання шкоди *істотною*, здійснюється законодавцем, який забороняє відповідне суспільно небезпечне діяння, надає йому статус кримі-

нального правопорушення. Найбільш типовими способами визначення шкоди істотною в практиці законодавця є такими:

а) *визначення діяння, яке на думку законодавця, завдає істотної шкоди у формальних складах кримінальних правопорушень.* Наприклад, ч. 1 ст. 289, ч. 1 ст. 302, ст. 339 КК України;

б) *визначення істотної шкоди через конкретні поняття в матеріальних складах кримінальних правопорушень.* Зокрема, загибель людей або тілесні ушкодження: легкі, середньої тяжкості, тяжкі Наприклад, ч. 1 ст. 286, ч. 1 ст. 287, ст. 291 КК України; значні, великі розміри шкоди. Наприклад, ч. 1 ст. 212, ч. 1 ст. 210, ч. 4 ст. 185 КК України;

в) *визначення істотної шкоди за допомогою оцінних понять* Наприклад, ст. 380 КК, ч. 1 ст. 403 КК – «тяжкі наслідки». У таких випадках питання про наявність чи відсутність істотної шкоди, в кінцевому підсумку, вирішується судом в кожному конкретному випадку з врахуванням всіх обставин справи.

У тих випадках, коли в диспозиції норми кримінального закону чітко вказано, що обов'язковою конструктивною ознакою об'єктивної сторони даного складу кримінального правопорушення є «істотна шкода», то створення загрози заподіяння такої шкоди не утворює складу даного кримінального правопорушення Наприклад, передбачено ч. 1 ст. 137, ст. 232, ст. 246 КК України. Такі діяння, за наявності передбачених законом ознак, **слід кваліфікувати як замах** на відповідне кримінальне правопорушення.

Згідно чинного Закону України про кримінальну відповідальність (КК України), **поняттям «суспільно небезпечне діяння» не охоплюються:**

1) *малозначні діяння.* Відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України, **не є кримінальним правопорушенням** дія або бездіяльність особи, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, *але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди* фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. діяння формально містить ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Отже:

а) діяння *не становить суспільної небезпеки* оскільки не заподіяло і не могло заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній

особі, суспільству або державі – *заподіяна шкода є мізерною*;

б) малозначним є лише таке діяння, *неістотність шкоди якого є об'єктивною* (фактично вчиненою) *і суб'єктивною* – суб'єкт мав умисел на заподіяння саме такої шкоди. Якщо суб'єкт мав при цьому умисел на заподіяння *істотної шкоди* і не досяг цього кримінально протиправного результату з незалежних від його волі причин, то, згідно ст. 15 КК України, має місце замах на відповідне кримінальне правопорушення;

в) визнання діяння малозначним і не притягнення особи до кримінальної відповідальності, *не означає*, що особа не може бути притягнена до іншого виду юридичної відповідальності Наприклад, матеріальної, дисциплінарної;

2) рефлексорні (механічні) рухи тіла суб'єкта кримінального правопорушення. Наприклад, Р. посковзнувся на слизькому тротуарі і, падаючи, вхопився за одяг Н., який впав і зламав щелепу та отримав струс мозку;

3) діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності;

4) діяння неосудних осіб;

5) діяння суб'єкта кримінального правопорушення, що вчинені під впливом обману або гіпнозу;

6) діяння суб'єкта кримінального правопорушення, що вчинені під впливом непереборної (нездоланної) сили (*vis major*) – надзвичайного і невідворотного (нездоланного) впливу сил природи, механізмів, пристроїв, людей, тварин, а так само інших об'єктивних факторів, внаслідок чого особа позбавлена можливості діяти з власної волі. Наприклад:

а) сильний порив вітру збив С. з ніг і падаючи, вона заподіяла тілесні ушкодження дитині;

б) автобус різко загальмував і К. падаючи штовхнув В., який стояв перед ним, внаслідок чого В. вдарився об стійку і пошкодив обличчя;

в) М. не з'явився на призовний пункт, оскільки вночі дороги завіяло снігом і кілька днів транспортного сполучення з районним центром не було;

7) діяння, вчинені під безпосереднім впливом нездоланного фізичного або психічного примусу – ч. 2 ст. 40 КК України;

8) діяння суб'єкта кримінального правопорушення:

а) під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації – ст. 43 КК України;

б) пов'язані з виправданим ризиком – ст. 42 КК України;

в) вчинені з метою виконання законного наказу або розпорядження – ст. 41 КК України;

г) вчинене в стані крайньої необхідності – ст. 39 КК України;

д) вчинені для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення – ст. 38 КК України;

е) вчинені в стані необхідної оборони або уявної оборони – ст. 36, 37 КК України. Названі в цьому підпункті діяння є вольовими вчинками особи, але не суспільно небезпечними, а *суспільно корисними або суспільно прийнятними*;

9) діяння суб'єкта кримінального правопорушення за умови добровільної та правової згоди на це «потерпілого». Зокрема, медичне втручання, донорство, трансплантація органів, спричинення шкоди при зайнятті спортом, знищення чи пошкодження майна за згодою власника заради задоволення певних суспільних інтересів;

10) відмова суб'єкта кримінального правопорушення від давання показань під час досудового розслідування або розгляду справи в суді щодо себе, а також членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом – ч. 2 ст. 385 КК України, п. 1 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України. Згідно статті 63 Конституції України, особа не підлягає відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом;

11) заздалегідь не обіцяне приховування суб'єктом кримінального правопорушення злочину, вчиненого членами сім'ї чи близькими його родичами, коло яких визначається законом -ч. 2 ст. 396 КК, п. 1 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України, близькими родичами та членами сім'ї суб'єкта кримінального правопорушення є: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнуч-

ка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. Названі в наведених вище пунктах 10 і 11 діяння суб'єкта кримінального правопорушення є *суспільно прийнятними*.

Суспільна небезпечність діяння характеризується наявною сукупністю всіх об'єктивних і суб'єктивних ознак конкретного кримінального правопорушення. До їх числа, зокрема, відносять: суспільна цінність об'єкта і предмета кримінального правопорушення, характер дії чи бездіяльності, форма співучасті, стадія, спосіб, засоби, місце, час, обстановка його вчинення, суспільно-небезпечні наслідки, форма вини, мотив та мета суб'єкта кримінального правопорушення. Визначення та конкретизація місту суспільної небезпечності діяння здійснюється за допомогою **єдності двох показників**: а) *характер суспільної небезпечності діяння*; б) *ступінь суспільної небезпечності діяння*.

Характер суспільної небезпечності діяння є якісним показником суспільної небезпеки (порівняльної тяжкості) роду чи виду кримінальних правопорушень. Наприклад, злочини проти особи є більш суспільно небезпечними ніж злочини проти власності чи громадського порядку. Злочини

проти життя людини є більш суспільно небезпечними ніж злочини проти її здоров'я чи волі, честі та гідності. Порівняно різний характер за способом вчинення мають види злочинів проти власності. Наприклад, крадіжка, грабіж, розбій.

Ступінь суспільної небезпечності діяння є кількісним показником суспільної небезпеки (порівняльної тяжкості) кримінальних правопорушень одного й того ж характеру суспільної небезпеки. Наприклад, умисні вбивства при обтяжуючих обставинах є більш суспільно небезпечними ніж умисні вбивства при пом'якшуючих обставинах чи вбивства вчинені через необережність. Різний ступінь суспільної небезпечності мають, наприклад, основний склад крадіжки та її кваліфіковані види, які вчинені: повторно або за попередньою змовою групою осіб, поєднані з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище або що завдали

значної шкоди потерпілому, у великих чи особливо великих розмірах, організованою групою.

Кримінально-правове значення суспільної небезпечності діяння. Суспільна небезпечність діяння має теоретико-прикладне значення. Вона, головним чином, служить: а) дієвим інструментом кримінально-правових досліджень проблем протидії кримінальним правопорушенням; б) критерієм відмежування кримінальних правопорушень від інших правопорушень; криміналізації діяння людини; систематизації кримінальних правопорушень в чинному КК України; класифікації кримінальних правопорушень; диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання; звільнення від особи кримінальної відповідальності та покарання; вирішення питань погашення та зняття судимості.

3). Кримінальне правопорушення – це діяння людини, яка є суб'єктом кримінального правопорушення. Згідно ст.18 КК України, **суб'єктом кримінального правопорушення є** фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Отже, суб'єкт кримінального правопорушення це: а) фізична неслужбова та фізична службова особи. Неслужбова фізична особа – громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави – ч.1, ч. 2 ст.18 КК України. Службова фізична особа- громадянин України, громадянин іноземної держави – ч.3, ч. 4 ст.18 КК України; б) осудна особа; в) особа, яка винно вчинила кримінальне правопорушення; г) особа, яка до вчинення кримінального правопорушення досягла визначеного ст. 22 КК України віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Службова особа є спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення.

Юридична особа не є суб'єктом кримінального правопорушення. Чинний КК України передбачає «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» (Розділ XIV-1 Загальної частини КК України). Підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення її **уповноваженою особою** від імені або в інтересах юридичної особи лише кримінальних правопорушень, визначених у ст. 96-3 КК України.

4). Кримінальне правопорушення – це діяння людини, яке

вчинене за наявності вини суб'єкта кримінального правопорушення. В українському кримінальному праві діє відомий принцип Римського права *Nullum crimen sine culpa* – немає кримінального правопорушення без вини. Суб'єкт підлягає кримінальній відповідальності *лише* за те суспільно небезпечне діяння та його наслідки, *щодо яких встановлена його вина.* **Вина** – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності – ст. 23 КК України. *Вина* є обов'язковою конструктивною суб'єктивною ознакою кожного складу кримінального правопорушення. Отже, суб'єкт підлягає кримінальній відповідальності *лише* за ті суспільно небезпечне діяння та його наслідки, *щодо яких встановлена його вина.* При цьому рефлексивні, імпульсивні (автоматичні) рухи (реагування) суб'єкта *не можуть визнаватися вольовими вчинками людини*, оскільки не підлягають контролю з боку його свідомості. У випадках невинного заподіяння шкоди має місце **казус (випадок)**, який не є кримінальним правопорушенням.

Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду – ч. 1 ст. 62 Конституції України, ч. 2 ст. 2 КК України.

Згідно ст. 372 КК України, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності є кримінальним правопорушенням. Див про це більш детально: К.Ю. Скрипник «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності: склад і караність кримінального правопорушення: монографія. За ред. М.В. Шепітька. Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. – Харків: Право, 2026. 186 с.

4.3. Формальні ознаки кримінального правопорушення.

1). Кримінальне правопорушення – це діяння людини, яке на час його вчинення заборонене Законом України про кримінальну відповідальність – кримінально-протиправне діяння. Тобто, вчинене кримінальне правопорушення є юридичним фактом.

В українському кримінальному праві діє відомий принцип Римського права *Nullum crimen sine lege* – немає кримінального правопорушення без закону. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності – ч. 2 ст.68 Конституції України. *Ignorantia legis neminem excusat* – незнання закону нікого не вибачає.

Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення – ч. 2 ст.58 Конституції України. *Виключно законами України* визначаються діяння, які є кримінальними правопорушеннями – п. 22 ст. 92 Конституції України. В цьому випадку є чинними наступні правила:

а) підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України – ч. 1 ст. 2 КК України. Кримінальне провадження *закривається* в разі, якщо встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення – п. 2 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України;

б) кримінальним правопорушенням є діяння людини, яке *на час його вчинення заборонене* Законом України про кримінальну відповідальність. Суспільно небезпечне діяння, яке не заборонене цим законом, *не є кримінальним правопорушенням*;

в) кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначається *тільки КК України* – ч. 3 ст. 3 КК України;

г) діяння набуває кримінальної протиправності *з часу набрання чинності* Законом України про кримінальну відповідальність, який забороняє це діяння, а втрачає кримінальну протиправність з моменту втрати чинності цим законом;

д) *не є кримінальним правопорушенням* дія або бездіяльність особи, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі – ч. 2 ст. 11 КК України;

е) діяння суб'єкта, вчинені за наявності обставин, що виключають їх кримінальну протиправність, передбачені статтями 36-43

КК України *не є* кримінальним правопорушенням.

2). Кримінальне правопорушення – це каране діяння людини. В українському кримінальному праві діє відомий принцип Римського права *Nullum crimen sine poena* – немає кримінального правопорушення без покарання. Ухвалюючи вирок, суд, зокрема, повинен вирішити чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення – п. 4 ч. 1 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України. Караність діяння не означає обов'язкового призначення покарання тому, що чинний КК України передбачає також можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності або покарання. Караність кримінального правопорушення не завжди є фактором, який впливає на ефективність протидії злочинності. Невідворотність покарання у поєднанні з караністю кримінального правопорушення зумовлюють належну ефективність протидії злочинності.

4.4. Відмінність кримінального правопорушення від інших видів правопорушень.

Найбільш показовими відмінностями кримінального правопорушення від інших видів правопорушень є наступні:

а) кримінальне правопорушення *є суспільно небезпечним діянням*, а інші правопорушення є суспільно шкідливими діяннями;

б) діяння може визнаватися кримінальним правопорушенням *лише Верховною Радою України або всеукраїнським референдумом* і лише на рівні Закону про кримінальну відповідальність (КК України), а інші правопорушення можуть визначатися і іншими компетентними органами держави на рівні підзаконних актів (наприклад, постановами, дисциплінарними статутами, положеннями, правилами);

в) за вчинення кримінального правопорушення *передбачені особливі засоби кримінально-правового впливу, зокрема, покарання*, які за вчинення інших правопорушень застосовуватися не можуть;

г) засоби кримінально-правового впливу за вчинення кримінального правопорушення можуть застосовуватися до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, *лише судом*, стягнення за інші правопорушення, наприклад адміністративно-правові, можуть

застосовуватися не лише судом, але й іншими компетентними органами;

д) засудження за вчинення кримінального правопорушення тягне за собою, у випадках передбачених законом, *судимість*, а притягнення до відповідальності за інші правопорушення не тягне за собою такого наслідку.

4.5. Класифікація кримінальних правопорушень.

Класифікація кримінальних правопорушень здійснюється за допомогою певних критеріїв. *Критерій* – це мірило, ознака системного виділення, класифікації кримінальних правопорушень. В теорії кримінального права учені *застосовують різні критерії* класифікації кримінального правопорушення, зокрема: а) б'єкт кримінального правопорушення; б) склад кримінального правопорушення; в) діяння вчинення кримінального правопорушення; г) стадія кримінального правопорушення; д) суб'єкт кримінального правопорушення; е) форма вини, мотив, мета, емоції; є) види покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбачені чинним КК України; ж) ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

Класифікацію кримінальних правопорушень за б'єктом кримінального правопорушення. Цю класифікацію можна здійснювати за родовим а також за безпосереднім об'єктом. ***За родовим об'єктом*** кримінальні правопорушення класифіковані в Особливій частині КК України наступним чином:

- кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки;
- кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи;
- кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи;
- кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;
- кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина;
- кримінальні правопорушення проти власності;
- кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності;

- кримінальні правопорушення проти довкілля;
- кримінальні правопорушення проти громадської безпеки;
- кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва;
- кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту;
- кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності;
- кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення;
- кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації;
- кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів;
- кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку;
- кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг;
- кримінальні правопорушення проти правосуддя;
- кримінальні правопорушення проти установленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення);
- кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Класифікацію кримінальних правопорушень **за безпосереднім об'єктом** також проведено в Особливій частині КК України. Наприклад, злочини проти життя та проти здоров'я у розділі другому Особливої частини КК України, злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина у розділі п'ятому Особливої частини КК України, злочини проти громадського порядку та моральності у розділі дванадцятому Особливої частини КК України тощо.

Класифікацію кримінальних правопорушень за складом кримінального правопорушення. За складом кримінального

правопорушення розрізняють: а) кримінальні правопорушення *з матеріальним складом*, обов'язковими ознаками складу яких *завжди є*: 1) суспільно небезпечне діяння; 2) суспільно небезпечний наслідок (наслідки); 3) причиново-наслідковий зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечним наслідком (наслідками). Вони вважаються закінченими з настання визначених в нормі Закону про кримінальну відповідальність суспільно небезпечних наслідків. Наприклад вбивство вважається закінченим кримінальним правопорушенням з часу настання смерті потерпілого – ст.115 КК України, а крадіжка – з часу вилучення винним у потерпілого майна та набуття ним можливості розпорядитися ним на власний розсуд – ст. 185 КК України; б) кримінальні правопорушення *з формальним складом*, обов'язковою конструктивною ознакою складу яких *завжди є* суспільно небезпечне діяння (діянь). Вони вважаються закінченими з часу вчинення суспільно небезпечного діяння, або діянь, визначених в нормі Закону про кримінальну відповідальність. Наприклад, дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змова про вчинення таких дій – ч.1 ст.109 КК України. Інші приклади – ухилення від призову на строкову військову службу – ст.335 КК України або від призову за мобілізацією – ст.336 КК України вважаються закінченими кримінальними правопорушеннями з часу неявки призовника, без поважних причин, за викликом відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки на комісію з питань направлення для проходження базової військової служби; в) кримінальні правопорушення, склад яких *містить обтяжуючу обставину*. Наприклад, умисне тілесне ушкодження, що спричинило *короткочасний розлад здоров'я* – ч.2 ст.125 КК України, або розбій, поєднаний з *проникненням у житло, інше приміщення чи сховище* – ч.3 ст.187 КК України; г) кримінальні правопорушення, склад яких *містить пом'якшуючу обставину*. Наприклад, умисне вбивство *в стані сильного душевного хвилювання* – ст.116 КК України, вбивство *через необережність* – ст. 119 КК України.

Стосовно матеріальних та формальних складів злочинів виділяють також факультативні ознаки – місце, час, спосіб, засоби,

обстановка вчинення кримінального правопорушення. Вони є обов'язковими для кваліфікації вчиненого лише тоді, коли безпосередньо вказані в нормі Закону про кримінальну відповідальність, в якій закріплений конкретний склад кримінального правопорушення.

Класифікація кримінальних правопорушень за суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю) суб'єкта кримінального правопорушення:

1) кримінальні правопорушення, *що вчиняються:*

а) ***лише дією, діями суб'єкта кримінального правопорушення*** – абсолютна більшість кримінальних правопорушень. Наприклад, кримінальні правопорушення, *передбачені статтями:* 113, 134, 151, 152, 178, 194, 224, 269, 308 КК України;

б) ***лише бездіяльністю суб'єкта кримінального правопорушення***. Наприклад, кримінальні правопорушення, *передбачені статтями:* 135, 136, 139, 164, 166, 175, 264, 284 КК України;

в) ***як дією так і бездіяльністю суб'єкта кримінального правопорушення***. Наприклад, кримінальні правопорушення, *передбачені статтями:* 115, 137, 140, 171, 237, 251, 270, 367 КК України.

2) кримінальні правопорушення а) *прості*, які можуть бути вчинені ***однією дією суб'єкта кримінального правопорушення***. Наприклад, крадіжка – ст. 185 КК України); б) кримінальні правопорушення, які можуть бути ***вчинені ускладненими діями суб'єкта кримінального правопорушення***: 1) *триваючі*, які розпочалися одним діянням суб'єкта кримінального правопорушення і тривають впродовж певного часу – наприклад, незаконне зберігання вогнепальної зброї чи бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв – ст. 263 КК України; 2) *продовжувані*, які розпочинаються і продовжуються окремими діями суб'єкта кримінального правопорушення, спрямованими для досягнення однієї мети – наприклад, крадіжка в особливо великих розмірах – ч.5 ст. 185 КК України; 3) *складні (складені)*, які вчиняються органічно поєднаними діями суб'єкта кримінального правопорушення. Наприклад, напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу – ст. 187 КК України.

Класифікація кримінальних правопорушень за стадією кримінального правопорушення: *готування* до кримінального правопорушення – ст. 14 КК України, *замах* на кримінальне правопорушення – ст. 15 КК України, *закінчене* кримінальне правопорушення – ст. 13 КК України.

Класифікація кримінальних правопорушень за суб'єктом кримінального правопорушення: а) кримінальні правопорушення, що вчиняються *загальним суб'єктом кримінального правопорушення*. Наприклад, вбивство через необережність – статті 115, 121, 122 КК України; б) кримінальні правопорушення, що вчиняються *спеціальним суб'єктом*. Наприклад, мати новонародженої дитини – ст. 117 КК України, службова особа – ст. 364, 366, КК України суддя – ст. 375 КК України, військовослужбовець – ст. 408 КК України; в) кримінальні правопорушення, що вчиняються *уповноваженими особами від імені або в інтересах юридичної особи* (див. примітку до ст. 96-3 КК України).

Класифікація кримінальних правопорушень за формою вини суб'єкта кримінального правопорушення: а) кримінальні правопорушення, що вчиняються *умисно*. Наприклад, умисне вбивство – ст. 115 КК України; б) кримінальні правопорушення, що вчиняються *через необережність*. Наприклад, вбивство через необережність – ст. 119 КК України; в) кримінальні правопорушення, що вчиняються *з подвійною (складною) формою вини*. Наприклад, порушення правил безпеки дорожнього руху – ст. 286 КК України, порушення чинних на транспорті правил – 291 КК України.

Класифікація кримінальних правопорушень за мотивами кримінального правопорушення: а) корисливі кримінальні правопорушення. Наприклад, кримінальні правопорушення проти власності – статті 185-187 КК України; б) некорисливі кримінальні правопорушення проти особистих прав і свобод людини і громадянина. Наприклад, перешкоджання здійсненню релігійного обряду- ст. 180 КК України, порушення недоторканності приватного життя – ст. 182 КК України.

Класифікація кримінальних правопорушень за метою. приховання кримінального правопорушення – наприклад, п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України; безпідставне збагачення – ст. 364 КК Украї-

ни, насильницька зміна чи повалення конституційного ладу – наприклад, статті 109, 113 КК України).

Класифікація кримінальних правопорушень за емоціями (емоційним станом. Наприклад, умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання – ст. 116 КК України, умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання – 123 КК України.

Класифікація кримінальних правопорушень за видами покарання, що передбачені КК України за вчинення кримінального правопорушення: а) кримінальні правопорушення, за вчинення яких *передбачені покарання не пов'язані з ізоляцією засудженого від суспільства*. Наприклад, необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження – ст. 128 КК України, погроза вбивством – ч.1 ст.129 КК України, ненадання допомоги хворому медичним працівником – ч.1 ст. 139 КК України); б) кримінальні правопорушення, за вчинення яких *передбачені покарання, пов'язані з ізоляцією засудженого від суспільства* – арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі. Наприклад, погроза або насильство щодо начальника – ч.1 ст. 405 КК України, умисне знищення або пошкодження військового майна ч.1 ст. 411 КК України, умисне вбивство – ст. 115 КК України; в) кримінальні правопорушення, за вчинення яких *передбачені як покарання, не пов'язані з ізоляцією засудженого від суспільства, так і покарання, пов'язані з ізоляцією його від суспільства*. Наприклад, насильницьке донорство-ч. 2 ст. 144 КК України, порушення права на отримання освіти – ч. 1, 2 ст. 183 КК України; г) кримінальні правопорушення, за вчинення яких *передбачені як основні так і додаткові покарання*. Згідно ч.1 ст.52 КК України, **основними покараннями** є: громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі. **Додатковими покараннями** є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України та конфіскація майна – ч.2 ст. 52 КК України. **Як основні так і як додаткові** можуть застосовуватися

штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – ч.3 ст. 52 КК України. До числа названих кримінальні правопорушення, за вчинення яких *передбачені як основні так і додаткові покарання*, можна, наприклад, віднести: терористичний акт – ч.1 ст. 258 КК України, зловживання владою або службовим становищем – ч.1 ст.364 КК України, службове підроблення – ч.1 ст. 366 КК України.

Необхідно звернути увагу на те, що винному у вчиненні кримінального правопорушення може бути призначене судом *лише одне* основне порання, тоді як додаткових покарань може бути призначено судом *кілька* – ч. 4 ст. 52 КК України.

Класифікація кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Класифікація кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості вчиненого кримінального правопорушення на: а) *кримінальні проступки* і б) *злочини* визначена ст. 12 КК України.

Законодавець моделює конкретний склад кримінального правопорушення за допомогою двох критеріїв – *матеріального і формального*. ***Матеріальний критерій*** – суспільна небезпечність діяння, яка, визначається сукупністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема: а) важливістю об'єкта кримінального правопорушення; б) характером суспільно небезпечного діяння; г) характером суспільно небезпечних наслідків; д) тяжкістю суспільно небезпечних наслідків; ж) способом вчинення суспільно небезпечного діяння; е) формою і видом вини; є) специфічними рисами суб'єкта кримінального правопорушення; ж) мотивами кримінального правопорушення; з) метою злочину. ***Формальний критерій*** – вид, розмір, строк покарання.

Кримінальними проступком, відповідно до ч. 2 ст. 12 КК України, є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавлення волі.

Усі інші кримінальні правопорушення є ***злочинами***. Злочини, поділяються, за ступенем тяжкості, на ***нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі*** – ч.3 ст. 12 КК України.

Нетяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

Тяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років.

Особливо тяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначається *виходячи зі строку покарання у виді позбавлення волі*, передбаченого за відповідний злочин – ч. 6 ст. 12 КК України).

Судова практика виходить з того, що визначаючи *ступінь тяжкості* вчиненого кримінального правопорушення, суди повинні виходити з класифікації злочинів, визначених ст. 12 КК України, а також із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів кримінально-протиправної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо) (*п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року № 7*).

У міжнародному праві застосовується також поняття **«серйозний злочин»**. Так, відповідно до п. «б» ст. 2 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року під поняттям *«серйозний злочин»* слід розуміти злочин, який карається позбавленням волі на максимальний строк не менше чотирьох років або більш суворою мірою покарання. Згідно ст. 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти

транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітряю)», в українському кримінальному законодавстві поняттю «серйозний злочин» відповідають поняття «тяжкий» і «особливо тяжкий злочин». Їх поняття визначені у ч. 4 та ч. 5 ст. 12 КК України. Термін «серйозний» походить від латинського слова *seriosus*, що буквально означає пізній, зрілий. В словниках української мови роз'яснено, що під цим терміном слід розуміти, зокрема, річ або подію, яка за своєю важливістю, складністю заслуговує на особливу увагу.

Значення класифікації кримінальних правопорушень проявляється в тому, що вона:

1) *сприяє науковому дослідженню проблем* кримінально-правової охорони та регулювання суспільних правовідносин;

2) *має вплив на законодавця*, який змушений враховувати класифікацію кримінальних правопорушень при криміналізації суспільно небезпечних діянь;

3) *впливає*, зокрема, на вирішення наступних питань кримінальної відповідальності:

а) готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання – ч. 2 ст. 14 КК України, не тягне за собою кримінальної відповідальності;

б) добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця можлива *лише на стадіях* готування до кримінального правопорушення і замаху на кримінальне правопорушення – ч. 1 ст. 17 КК України, ст. 31 КК України;

в) кримінальне правопорушення визнається вчиненим злочинною організацією, зокрема, якщо метою учасників цієї організації є вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів – ч. 4 ст. 28 КК України;

г) особа, яка виконує спеціальне завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення у складі цієї групи чи організації осо-

бливо тяжкого умисного злочину, поєднаного з насильством над потерпілим або тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків – ч. 2 ст. 43 КК України;

д) звільнення особи, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний злочин, від кримінальної відповідальності, за наявності обставин, передбачених статтями 45, 46, 47, 48 КК України, а також при застосуванні спеціальних видів звільнення особи від кримінальної відповідальності. Наприклад, ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 255-2, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 3 ст. 258-4, ч. 4 ст. 258-5, ч. 4 ст. 258-6, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447 КК України;

е) призначення судом винному розміру, строку покарання – статті 65, 68, 69 КК України;

є) звільнення винного від покарання та його відбування – статті 75, 79, 80, 81, 82, 84 КК України;

ж) погашення та зняття судимості – ст. 89, 90, 91 КК України;

з) застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб – статті 96-5, 96-7, 96-10 КК України;

и) вирішення питань кримінальної відповідальності неповнолітніх – статті 97, 104, 105, 106, 107, 108 КК України.

4.6. Кримінальне правопорушення і злочинність.

Кримінальне правопорушення – це передбачене Кримінальним кодексом України, суспільно небезпечне, винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення – ч. 1 ст. 11 КК України.

Злочинність – це історично мінливе, соціально-правове, масове явище, яке являє собою сукупність кримінальних правопорушень і осіб, які їх вчинили, на за певний період часу на певній території держави. Злочинність є поняттям, яке застосовується переважно у науці кримінології. Вона характеризується такими показниками: стан, рівень, структура, динаміка.

Стан злочинності – це вся кількість вчинених конкретних кри-

мінальних правопорушень, а також кількість осіб, що вчинили ці кримінальні правопорушення на певній території за певний проміжок часу.

Рівень злочинності – це кількість вчинених кримінальних правопорушень на певній території і осіб, що їх вчинили, за конкретний проміжок часу з розрахунку на певне число населення. Визначається за формулою:

$$P_K = \frac{K_{дч}}{N_{мд}} \rightarrow 0$$

P – рівень злочинності; K – число кримінальних правопорушень; N – число населення, що проживає на конкретній території.

Структура злочинності – це її внутрішній зміст, що становить собою співвідношення в загальній масиві злочинності різних видів кримінальних правопорушень і осіб, що їх вчинили, виділених за певними ознаками.

Динаміка злочинності – це зміна стану, рівня і структури кримінальних правопорушень за певний проміжок часу на певній території.

РОЗДІЛ 5

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

5.1. Поняття кримінально-правової відповідальності людини.

При розгляді проблем кримінально-правової відповідальності, під поняттям **«людина»** розуміється особа, яка відповідно до чинного КК України є *суб'єктом* кримінального правопорушення при розгляді проблем її негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності. При цьому слід підкреслити, що позитивна (перспективна) кримінально-правова відповідальність характерна і для людини, яка *не наділена ознаками суб'єкта* кримінального правопорушення. Здатність людини до принципової поведінки в повсякденному житті, заснована на загальнолюдських гуманістичних цінностях, є однією з найважливіших її цивілізованих якостей, яка забезпечує їй відносну стабільність як у поглядах, так і в повсякденній поведінці.

Кримінально-правова відповідальність людини **є видом юридичної відповідальності, яка, в свою чергу, є видом соціальної відповідальності**. В даному випадку має місце генетична **єдність загального, особливого і одиничного** через категорії «соціальна відповідальність», «юридична відповідальність», «кримінально-правова відповідальність» як феноменів соціальної правової реальності, дійсності.

Чинний Закон про кримінальну відповідальність (КК України) не містить нормативного визначення розуміння поняття *феномена «кримінальна відповідальність»*, а в теорії кримінального права не вироблено єдиного розуміння. Підходи вчених-криміналістів до його розуміння **можна умовно звести до двох концепцій**: 1) розуміння кримінально-правової відповідальності людини **як двоаспектного кримінально-правового феномена** в його негативному (ретроспективному) і позитивному (перспективному) значеннях; 2) трактування кримінально-правової відповідальності людини лише в її **негативному (ретроспективному)** значенні.

Більш переконливу теоретичну основу та прикладне значення, як бачиться, має концепція розуміння феномена кримінально-правової відповідальності як *двоаспектного соціально-правового явища* – позитивно-негативного. Є підстави запропонувати наступне загальне поняття кримінально-правової відповідальності.

Кримінально-правова відповідальність людини – це вид юридичної відповідальності, що становить собою *реалізовану необхідність* свідомого і добровільного **використання** людиною свого права, **виконання** обов'язку, **дотримання** заборони, що містяться у кримінально-правових нормах, а у випадку їх порушення – *необхідність перетерпіння* порушником приписів цих норм **примусових заходів** правового впливу, передбачених ними і **застосовуваних** компетентними органами держави **в установлених** процесуальним і виконавчим законодавством **формам і межах**.

Парною категорією «кримінально-правова відповідальність людини» є категорія «кримінально-правова безвідповідальність людини», яка є нічим іншим, як нереалізованою позитивною (перспективною) та негативною (ретроспективною) кримінально-правовою відповідальністю.

Кримінально-правову безвідповідальність людини можна визначити як *невиконання* чи *неналежне виконання* нею кримінально-правової заборони, кримінально-правового обов'язку або *неналежне використання* свого кримінально-правового суб'єктивного права. Тобто, йдеться про кримінально-безвідповідальну поведінку людини в межах правового поля через призму її правових обов'язків і наданих законодавством суб'єктивних прав. Безвідповідальна кримінально-правова поведінка людини утворює фактичну підставу її негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності.

Поняття «**кримінально-правова відповідальність**» слід *відмежовувати* від суміжних понять, які характеризують інші явища кримінально-правової дійсності. До їх числа слід, зокрема, віднести поняття: «заходи кримінально-правового характеру»; «заходи кримінального примусу»; «інші кримінально-правові заходи впливу»; «засоби кримінально-правового впливу»; «заходи кримінально-процесуального впливу»; «заходи безпеки» тощо.

Кримінально-правова відповідальність людини, незалежно від рівня розуміння феномена її поняття, **реалізується через правові відносини**. Зокрема, через міжнародно-правові, конституційно-правові, кримінально-правові, кримінально-процесуальні, кримінально-виконавчі, посткримінальні відносини. Поведінка людини складає основний матеріальний зміст правових відносин, що виникають внаслідок неї.

В наступних підрозділах цього підручника розглянемо окремо обидва аспекти наведеного вище єдиного розуміння кримінально-правової відповідальності людини: позитивний (перспективний) та негативний (ретроспективний). Є підстави вважати, що наявність цих обох видів кримінально-правової відповідальності людини значною мірою сприяє зміцненню правності у суспільних відносинах. Між ними наявний органічний кореляційний зв'язок: розширенню сфери позитивної кримінально-правової відповідальності людини кореспондує звуження сфери її негативної кримінально-правової відповідальності людини, а розширення сфери негативної кримінально-правової відповідальності людини призводить до звуження сфери її позитивної кримінально-правової відповідальності людини.

5.2. Позитивна (перспективна) кримінально-правова відповідальність людини та її підстави.

В теорії кримінального права **немає єдності поглядів вчених** щодо розуміння поняття феномена позитивної (перспективної) кримінально-правової відповідальності. Зокрема, позитивна (перспективна) кримінально-правова відповідальність визначається ними як: **1)** усвідомлення людиною необхідності (обов'язку), повинності дотримання кримінально-правової заборони; **2)** єдність об'єктивної та суб'єктивної сторін, при якій має місце правослухняна поведінка правосуб'єктної особи; **3)** обов'язок людини виконувати дії, передбачені й заохочувані Законом України про кримінальну відповідальність; **4)** суспільно необхідна, бажана чи допустима, стосовно інтересів суспільства, поведінка громадян і колективів, яка полягає в дотриманні (виконанні, здійсненні) норм права, гарантована і охоронювана державою; **5)** виконання людиною нормативних вимог, що диктують належну, таку, що

відповідає інтересам суспільства поведінку; **6)** правослухняна поведінка людини відповідно до вимог Закону про кримінальну відповідальність; **7)** усвідомлення людиною правових властивостей своїх дій (бездіяльності), співвідношення їх з чинними законами і підзаконними актами, готовність відповідати за них перед державою і суспільством; **8)** право людини на вчинення суворо визначених дій в інтересах забезпечення правності у в суспільних відносинах тощо.

Позитивна (перспективна) кримінально-правова відповідальність людини, як думається, – це **реалізована необхідність** свідомого і добровільного **використання** людиною свого суб'єктивного права, **виконання** обов'язку, **дотримання** заборон, що містяться у кримінально-правових нормах.

Підставами позитивної (перспективної) кримінально-правової відповідальності людини є **чинники соціальної дійсності**, котрі зумовлюють усвідомлену реалізацію людиною державних приписів(велінь), які забороняють, зобов'язують, уповноважують, заохочують відповідну їй поведінку. До їх числа можна віднести: а) норми кримінального права – державні приписи (веління); б) позитивні морально-правові настанови людини; в) добровільне, усвідомлене вчинення правослухняного діяння людиною.

Можна виділити **три форми реалізації позитивної** кримінально-правової відповідальності людини: а) **добровільне дотримання** людиною кримінально-правової заборони; б) **добровільне виконання** людиною покладеного на неї кримінально-правового обов'язку; в) **добровільне використання** людиною свого права, встановленого нормою Закону про кримінальну відповідальність.

Склад кримінального правопорушення, передбачений чинним Законом України про кримінальну відповідальність, містить у собі **заборону особі здійснювати (вчиняти) певну дію (дії)**. В деяких випадках Закон про кримінальну відповідальність (КК України) **забороняє бездіяльність** суб'єкта і одночасно **покладає на нього обов'язок** вчинити певні дії, наприклад, залишення в небезпеці (ст.35 КК України), ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя становищі (ст.136 КК України), ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст.139 КК України). Зрозуміло, що в таких випадках ані заборона, ані по-

кладення обов'язку, прямо в диспозиції кримінального закону не прописані. Вони логічно випливають з відповідної диспозиції його норми. В інших випадках Закон про кримінальну відповідальність (КК України) **надає певне суб'єктивне право, заохочуючи до певної поведінки**: на добровільну відмову від вчинення кримінального правопорушення (ст.ст.17, 31 КК України); на необхідну оборону (ст.36 КК України); на затримання особи, що кримінальні правопорушення вчинила кримінальне правопорушення (ст.38 КК України); на дійове каяття (ст.45 КК України); на примирення винного з потерпілим (ст.46 КК України) тощо.

Суб'єктом позитивної (перспективної) кримінально-правової відповідальності є – будь-яка людина, яка усвідомлює наявність певної кримінально-правової заборони, кримінально-правового обов'язку або надання їй Законом України про кримінальну відповідальність суб'єктивного права та добровільно дотримується заборони, виконує свій обов'язок або використовує надане їй Законом України про кримінальну відповідальність суб'єктивне право.

Доцільно виділити **три стадії реалізації** позитивної (перспективної) кримінально-правової відповідальності людини: 1) *виникнення*; 2) *здійснення*; 3) *припинення*.

Позитивна (перспективна) кримінальна відповідальність людини **виникає** внаслідок: а) **набрання чинності** Законом України про кримінальну відповідальність, який встановлює кримінально-правову заборону чи покладає на людину певний обов'язок або надає їй відповідне суб'єктивне право та б) **початку усвідомленого добровільного вольового** дотримання людиною кримінально-правової заборони чи виконання покладеного на неї кримінально-правового обов'язку або використання нею наданого Законом України про кримінальну відповідальність суб'єктивного права.

Припинення позитивної (перспективної) кримінально-правової відповідальності людини відбувається внаслідок: а) втрати чинності Законом України про кримінальну відповідальність, який встановив кримінально-правову заборону чи поклав на людину певний обов'язок або надав їй відповідне суб'єктивне право; б) недотримання людиною установленної кримінально-правової заборони вчинення нею кримінально-протиправного діяння; в) не-

виконання людиною покладеного на неї нормою Законом України про кримінальну відповідальність відповідного обов'язку; г) невикористання людиною наданого їй нормою Закону про кримінальну відповідальність суб'єктивного права; д) смерті людини.

Принципи позитивної (перспективної) кримінально-правової відповідальності людини. Позитивна (перспективна) кримінально-правова відповідальність людини ґрунтується на двох головних принципах: 1) принцип свідомої лобровільності; 2) принцип правності – відповідності правовим приписам.

5.3. Негативна (ретроспективна) кримінально-правова відповідальність людини та її підстави.

В теорії кримінального права також немає єдиного розуміння поняття **феномена** негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини. Впродовж десятиліть точаться гострі дискусії вчених з даного питання. Крізь розмаїття поглядів вчених проглядається однаковість, подібність їх позицій у частині методологічних підходів до дослідження сутнісних ознак поняття феномена негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини. **Перше** – негативна кримінально-правова відповідальність людини розглядається як вид юридичної відповідальності. **Друге** – розуміння поняття негативної кримінально-правової відповідальності людини пов'язують з її кримінально-протиправною, суспільно-небезпечною, свідомою, вольовою поведінкою людини, як закономірний наслідок вчинення нею кримінального правопорушення. **Третє** – оцінка цієї поведінки людини як правослухняної чи кримінально-протиправної здійснюється компетентними органами держави. **Четверте** – наслідком оцінки поведінки людини як кримінально-протиправної є застосування компетентними органами держави заходів впливу, передбачених чинним законодавством. **П'яте** – суттю застосованих заходів впливу до винної особи є певні негативні наслідки у виді *позбавлень чи обмежень або позбавлень і обмежень* особистого майнового чи іншого характеру. **Шосте** – негативну кримінально-правову відповідальність людини, так чи інакше, слід розглядати у зв'язку з кримінальними правовідносинами.

Негативна (ретроспективна) кримінально-правова відпові-

дальність людини **має істотні відмінності** від інших її видів юридичної відповідальності. Узагальнення поглядів вчених дозволило виявити найістотніші з них, а саме, що ця відповідальність: **1)** є найбільш суворим, особливим видом юридичної відповідальності людини; **2)** зв'язана з порушенням Закону про кримінальну відповідальність, який містить державні веління щодо конкретного характеру поведінки людини. Вона є наслідком вчинення особою кримінального правопорушення; **3)** є реакцією держави на кримінально-протиправну поведінку людини; **4)** є важливим засобом державного примусу. У багатьох випадках вона зв'язана з особливою формою державного примусу – покаранням; **5)** у контексті правових відносин відрізняється за характером взаємних прав і обов'язків між людиною і державою; **6)** можлива лише у випадках винного вчинення людиною діянь, передбачених чинним КК України, в той час, коли, наприклад, цивільно-правова відповідальність, можлива у визначених законом випадках і без вини; **7)** має особливий процесуальний порядок застосування; **8)** відрізняється за колом суб'єктів, щодо яких вона застосовується – до фізичних осіб, які є суб'єктами кримінального правопорушення. Відповідно до чинного КК України, до юридичних осіб застосовуються заходи кримінально-правового характеру; **9)** застосовується лише судом; **10)** породжує особливий правовий стан засудженої особи – судимість, і, як наслідок, специфічне погіршення її правового становища, чого не породжують інші види її юридичної відповідальності; **11)** має особливі підстави і умови звільнення особи від відповідальності, звільнення особи від покарання та його відбування, погашення та зняття судимості, чого немає при реалізації інших її видів юридичної відповідальності.

Поділяючи синтезований підхід до розуміння будь-якого кримінально-правового поняття, можна зробити висновок, що **негативна (ретроспективна) відповідальність** є різновидом кримінально-правової відповідальності **як виду** юридичної відповідальності людини, який являє собою **реалізовану необхідність** перетерпіння порушником приписів кримінально-правових норм **примусових заходів** правового впливу, передбачених ними і застосовуваних компетентними органами держави в **установлених**

процесуальним і виконавчим законодавством **формах** і межах.

Підстави негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини. Підстави негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини – це об'єктивні і суб'єктивні чинники, які слугують причинами, умовами правності її виникнення і реалізації. Питання про **підстави** негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини є також дискусійним у теорії кримінального права.

Узагальнення висловлених вченими суджень про підстави негативної (ретроспективної) кримінальної відповідальності людини дозволяє умовно виділити кілька методологічних підходів до вирішення даного питання: 1) **вузький** підхід, коли виділяється одна підстава цієї відповідальності; 2) **широкий** підхід, коли виділяють декілька підстав цієї відповідальності.

Вузький підхід до обґрунтування підстав негативної (ретроспективної) кримінальної відповідальності людини зводиться до виокремлення однієї, єдиної її підстави. Серед них найпоширенішим є такі концепти її підстав: а) **склад** кримінального правопорушення; б) **вчинення** особою **діяння**, яке містить склад кримінального правопорушення, передбачений у чинному Кримінальному кодексі. Він знайшов своє відображення в чинному КК України. Так, в ч.1 ст.2 КК України закріплено, що **підставою кримінальної відповідальності** є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом, в якому, відповідно до його ч.3 ст.3, визначається кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки.

В теорії кримінального права прийнято, що **склад кримінального правопорушення** – це абстрактна теоретико-прикладна модель, яка характеризується єдністю чотирьох елементів: 1) об'єкт; 2) об'єктивна сторона; 3) суб'єкт; 4) суб'єктивна сторона, кожен з яких має свої ознаки. Вона має принципове значення як для наукових досліджень так і для законодавчої та правозастосовної діяльності. Про більш детальне розуміння поняття складу **кримінального правопорушення** йдеться в наступному розділі цього підручника «Поняття складу кримінального правопо-

рушення, його структурні елементи, класифікація та кримінально-правове значення».

В сучасний період в теорії кримінального права чітко визначився **широкий підхід** до визначення підстав негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини характерний тим, що учені аналізують підстави негативної (ретроспективної) кримінальної відповідальності людини, розглядаючи кримінальне правопорушення у двох аспектах: а) як явище **соціальне**; б) як явище **суто юридичне, кримінально-правове**. Саме такий підхід дозволяє всебічно повно встановити глибину розуміння інструментальної соціальної суті кримінально-правової відповідальності. Так, на думку В.П. Тихого, є чотири підстави негативної (ретроспективної) кримінальної відповідальності людини: 1) **фактична підстава** – вчинення нею суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений Законом України про кримінальну відповідальність; 2) **нормативно-правова (законна) підстава** – склад злочину; 3) **процесуально-правова підстава** – обвинувальний вирок суду; 4) **загально-теоретична підстава** – проблеми причинності, свободи волі, права держави карати.⁵

Видається за можливе, з широких філософських позицій, виділити **три підстави** негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини: **а) соціально-етична (моральна); б) нормативно-правова; в) фактична**.

Соціально-етична (моральна) підстава зводиться, головним чином, до наявності об'єктивно-суб'єктивних чинників, характеристик людини, які зумовлюють **можливість і доцільність, право на застосування** до неї компетентними органами держави кримінальної відповідальності за вчинене суспільно небезпечне діяння. **Перше**, людина має бути наділена пересічного (звичного) рівня **свідомістю і розумною свободою волі** до діяння (дії чи бездіяльності). **Друге**, людина має бути здатною співвідносити свою поведінку з кримінально-правовими приписами, **веліннями держави**, однією з функцій якої є забезпечення правності у суспільних відносинах, правослухняної поведінки

⁵ Тихий В.П. Підстава кримінальної відповідальності за новим Кримінальним кодексом України.// Вісник Конституційного Суду України. 2002. №3.-С.50.

суб'єктів суспільних відносин. Тобто, людина, будучи наділеною здоровою психікою, пересічного рівня **свідомістю, розумом, розумною свободою волі** до діяння (дії чи бездіяльності), повинна мати позитивну **силу волі** з тим, щоб усвідомити через призму своїх потреб та інтересів і сприйняти **розумну індивідуальну чи соціальну кримінально-правову необхідність**, опосередковану її **совістю**, та скерувати свою поведінку в межах кримінально-правового поля, виходячи з конкретних зовнішніх обставин і маючи можливість обирати правослухняний варіант поведінки на противагу протиправному.

Совість розглядається у філософії, філософії права, загальній теорії права як вагомий показник, критерій здатності людини, **антропологічна основа відповідальності** людини, як внутрішній орієнтир, стабілізатор поведінки, як інтелектуально-вольова здатність людини приймати і рішення і діяти через призму категорій справедливості, доброчинності, доброзичливості, вдячності, скромності, милосердя, співчуття, поваги до гідності інших людей, врахування їх інтересів, інтересів держави і суспільства.

У науці філософії, етики, психології, загальної теорії права та кримінального права виходять з презумпції, що пересічна людина, як правило, має такі характеристики, **що може служити соціально-етичною (моральною) підставою права притягнення** її компетентними органами держави до кримінально-правової відповідальності у випадку вчинення нею суспільно небезпечного кримінально-протиправного діяння. При цьому така людина має бути наділена всіма ознаками суб'єкта кримінального правопорушення. Кримінально-правова відповідальність людини у такому випадку є засобом впливу на свідомість людини з метою модифікації її настанов і сприйняття нею моделей поведінки в соціально-корисному чи соціально-прийнятному руслі, визначеному Законом України про кримінальну відповідальність. **Свобода волі**, таким чином, знаходить свою матеріалізацію через **позитивні настанови людини** – її своєрідні внутрішні принципи оцінки оточуючої дійсності і прийняття рішень щодо варіанту поведінки у відповідних умовах цієї дійсності. Тому акт поведінки людини є втіленням, виразом зв'язку внутрішнього і зовнішнього світу людини. Таким чином, **свобода і відповідальність** – дві

парні категорії, які мають реалізовуватися на ґрунті раціонального мислення в особистому бутті людини через призму її цивілізованих, законних інтересів і потреб.

Розумна правослухняна кримінально-правова необхідність в ідеалі *має двоїстий характер*: соціальна та індивідуальна. Отже, свободу волі людини в кримінальному праві слід уявляти як засновану на її потребах та інтересах, інтересах держави і суспільства *розумну кримінально-правову необхідність* до діяння (дії чи бездіяльності), опосередковану її *совістю* та забезпечувану позитивною *силою її волі*. І мудрість законодавця проявляється, насамперед в тому випадку, коли він зуміє виявити *розумну* соціальну та індивідуальну кримінально-правову *необхідність* до діяння (дії чи бездіяльності), гармонійно поєднати її в своєму вольовому кримінально-правовому приписі (велінні), втіленому у відповідній нормі чи нормах Закону про кримінальну відповідальність, забезпечивши тим самим високий рівень їх ефективності. *Трете*, людина з індивідуальними рисами психологічного характеру, яка наділена свідомістю, розумом, розумною свободою волі має достатню силу волі з тим, щоб усвідомити, сприйняти розумну кримінально-правову необхідність *через фільтри своєї совісті*, повинна мати *об'єктивну можливість вчинити діяння, котре детерміноване її свобідною волею*. Якщо такої об'єктивної можливості немає – воля особи перебуває під нездоланим примусом, під впливом нездоланної сили – *vis major*, психічного захворювання тощо, то в людини *немає вибору варіанту поведінки* відповідно до своєї волі, *воля не є свобідною*, а отже, є відсутньою соціальна-етична (моральна) підстава для її кримінальної відповідальності.

Отже, *категорія «свобода волі»*, в контексті кримінально-правової реальності, характеризується змістовно-схематично як притаманна людині сукупність невід'ємних особистісних рис, що *проявляється у її психофізичній здатності*: а) оцінити об'єктивно ситуацію, в якій вона перебуває; б) виявити серед множини потреб домінуючу потребу певного діяння в такій ситуації, з'ясувати її суспільну значимість; в) маючи можливість вибору відповідної поведінки, прийняти рішення про реалізацію цієї домінуючої потреби; г) вчинити обраний нею варіант діяння для досягнення

певної мети; д) відповідати за вчинене кримінальне правопорушення діяння згідно з чинним законодавством; е) корегувати свою наступну поведінку у випадку вчинення кримінального правопорушення.

Четверте, держава демократичного спрямування завжди має **науково визначені межі свободи кримінально-правового втручання** в охорону та регулювання суспільних відносин.

Таким чином, є підстави стверджувати, що розум людини, її совість, розумна і свободна воля, сила волі до діяння (дії чи бездіяльності) є **антропологічними основами соціально-етичної** підстави її кримінально-правової відповідальності як позитивної (перспективної), так і негативної (ретроспективної).

Нормативно-правовою підставою негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини є сукупність правових норм, котрі охороняють та регулюють правність (відповідність правовим приписам) притягнення особи, винної у вчиненні суспільно небезпечного діяння, до кримінально-правової відповідальності, її засудження, призначення покарання, його виконання, а також, у відповідних випадках, стан її судимості.

Умовно можна виокремити **три рівні розуміння** нормативно-правової підстави негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини: мікрорівень, макрорівень та мегарівень. На **мікрорівні** розуміння підстави кримінально-правової відповідальності людини слід говорити про: а) норму Закону про кримінальну відповідальність, яка містить відповідний склад кримінального правопорушення; б) норми іншого українського законодавства, які застосовуються при кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення.

Якщо виходити з **макрорівневого** розуміння кримінально-правової відповідальності, то, як думається, є можливим говорити про **три нормативно-правові підстави** кримінально-правової відповідальності людини: а) **матеріально-правова** – норма кримінального законодавства, яка закріпила відповідний склад кримінального правопорушення; б) **кримінальна процесуальна** – норми кримінального процесуального законодавства, які охороняють та регулюють процедуру (порядок) застосування норми (норм) матеріального права; в) **кримінально-виконавча** – норми

кримінально-виконавчого законодавства, які охороняють та регулюють порядок виконання покарання; г) *субсидіарна* – норми іншого українського законодавства, які застосовуються при кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення.

На *мегарівневому* розумінні кримінально-правової відповідальності людини можна говорити, залежно від складу кримінального правопорушення, *принаймні* про *десять* таких нормативних підстав її відповідальності: 1) міжнародно-правова; 2) конституційно-правова; 3) кримінально-правова; 4) кримінально-процесуальна; 5) кримінально-виконавча; 6) адміністративно-правова; 7) цивільно-правова; 8) сімейно-правова; 9) трудово-правова; 10) екологічно-правова тощо. В останніх п'яти випадках йдеться про органічне поєднання нормативної підстави матеріально-правової з названими та іншими нормативними матеріально-правовими підставами, коли йдеться про кваліфікацію складів кримінальних правопорушень, передбачених чинними кримінально-правовими нормами з бланкетними диспозиціями.

Фактична підстава – це сукупність юридичних фактів, які спричиняють виникнення і реалізацію кримінально-правової відповідальності людини. Такими, зокрема, є: 1) вчинення людиною діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбачений чинним КК України; 2) відсутність обставин, які: а) виключають кримінальну протиправність діяння; б) служать підставою для її звільнення особи від кримінальної відповідальності; в) виключають можливість притягнення її до кримінальної відповідальності в силу того, що вона користується дипломатичним імунітетом згідно з міжнародно-правовими актами і не підлягає кримінальній юрисдикції України без згоди акредитуючої сторони, або ж вона користується недоторканністю згідно чинного законодавства України.

Усі три підстави негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини: 1) соціально-етична (моральна); 2) нормативно-правова; 3) фактична є органічно зв'язані між собою, сутнісно і функціонально доповнюють одна іншу. В цій якості вони служать достатніми і необхідними підставами реалізації належно високого регулятивно-репресивного потенціалу

інституту негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини.

Форми реалізації негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини. Сутність негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини проявляється у її формах реалізації, які визначені чинним кримінальним законодавством або випливають з його змісту, а також виокремлені в теорії кримінального права. Виділяють такі класичні форми реалізації кримінально-правової відповідальності людини: **1) осуд; 2) покарання; 3) судимість.** З них лише осуд може реалізовуватися самотійно. Покарання реалізується не інакше, як у поєднанні з осудом і судимістю, а судимість – у поєднанні з покаранням і з осудом, якщо він поєднаний з покаранням.

Осуд, як форма реалізації негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини – офіційна, критична, несхвальна, негативна оцінка судом у своєму рішенні вчиненого суб'єктом діяння та його особи. Відповідно до чинного КК України він має два види: 1) осуд без призначення покарання і 2) осуд з призначенням покарання.

Покарання людини, у поєднанні з осудом і судимістю, може мати наступні види: 1) призначення покарання і його реальне відбування; 2) призначення покарання і звільнення особи від його відбування з випробуванням; 3) звільнення особи від відбування покарання; 4) умовно-дострокове звільнення особи від відбування покарання; 5) заміна особі невідбутої частини покарання більш м'яким; 6) звільнення особи від покарання.

Судимість може бути двох видів: 1) одномоментна й 2) тривала. **Одномоментна** судимість має місце у випадках засудження особи за вчинене кримінальне правопорушення обвинувальним вироком без призначення покарання, що може, зокрема, мати місце у випадках, передбачених ч.4, 5 ст.74, ч.2 ст.84, ч.1 ст.105 КК України, а також при звільненні особи від покарання у зв'язку з неможливістю його застосування до особи з огляду на її вік чи стан.

В абсолютній більшості випадків судимість є **тривалою у часі**. Підстави і умови її **припинення** або **зняття** чітко визначені статтями 89, 90, 91 КК України.

В найбільш повному виді реалізації негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності (**на макрорівні**), через **осуд – покарання – судимість**. Порушник кримінально-правових приписів (велінь) **перетерпіває**, в такому випадку, негативні для нього наслідки кримінально-правового, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого характеру, поступового контролю. У зв'язку з цим, є підстави виокремлювати кримінально-правові, кримінальні процесуальні, кримінально-виконавчі та поступові форми реалізації негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності.

Наслідком застосування кримінально-правової відповідальності людини, певною мірою, у кожному випадку окремо, залежно від поєднання її форм щодо конкретної події вчиненого, є також **дифамація** – ганьбування особи, яка вчинила кримінально-правове порушення, тобто поширення інформації, що призводить до погіршення її репутації у відповідному соціумі.

Стадії реалізації негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини. Стадії реалізації негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини – це періоди, етапи її зародження (виникнення), розвитку та припинення.

Необхідно розрізняти, як думається, два поняття: **«виникнення кримінально-правової відповідальності»** та **«реалізація кримінально-правової відповідальності»** людини. Як би ми не розглядали негативну (ретроспективну) кримінально-правову відповідальність – чи то через призму обов'язку, чи правовідносин, чи покарання, санкції, примусового впливу, обмеження прав і свобод тощо, – **початок її виникнення**, генезис необхідно пов'язувати з юридичним фактом – **вчинення** кримінального правопорушення. Саме з цього моменту виникає **обов'язок** людини, яка вчинила кримінальне правопорушення, дати звіт за вчинене і **право перетерпіти відповідно до закону** покарання, або інші заходи кримінально-правового впливу, а також **право і обов'язок** держави в особі компетентних органів виявити вчинене людиною кримінальне правопорушення, притягнути її до кримінальної відповідальності, застосувавши чинне кримінальне законодавство в широкому його розумінні.

Реалізація негативної кримінально-правової відповідальності людини – це також і *кримінальне процесуальне поняття*, а пізніше, з часу звернення обвинувального вироку до виконання, – *також кримінально-виконавче та постпенетенційне поняття*. Можна говорити про **три стадії реалізації негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності** людини: а) виникнення; б) тривання; в) припинення.

Для реалізації кримінально-правової відповідальності людини в процесуальному правовому полі необхідним є відповідні **юридичні факти**. **Початковим з них є** внесення слідчим, прокурором невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинення кримінального правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей (ч.1 ст. 214 Кримінального процесуального кодексу(в наступному тексті – України). **Тривання** – початок їх розслідування (ч.2 ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України). Далі, за наявності підстав, повідомлення, вручення підозри відповідно до статей 276-279 Кримінального процесуального кодексу України. Наступним етапом є складення слідчим, прокурором обвинувального акту та передачі його до суду(ч.2 ст.42, ст.291 Кримінального процесуального кодексу України). З цього часу особа набуває статусу обвинуваченого (підсудного) у вчиненні кримінального правопорушення. Відповідно до ч.2 ст.43 Кримінального процесуального кодексу України, засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили. Після цього, настає етап виконання вироку суду та етап постпенетенційного контролю. Все це в класичному варіанті, коли кримінально-правова відповідальність людини реалізується у всіх трьох формах: осуд, покарання, судимість, що найчастіше і буває. Саме в такому контексті слід розуміти правову позицію Конституційного Суду України про те, що негативна (ретроспективна) кримінально-правова відповідальність людини **настає** з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

До завершення вказаних вище етапів, негативна (ретроспек-

тивна) кримінально-правова відповідальність людини перебуває в стані **«потенційно можливої»**.

Припинення негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини сучасні учені-криміналісти, як правило, **пов'язують з припиненням (погашенням або зняттям) судимості**, з чим, в цілому, не можна не погодитися. Судимість, відповідно до ч.1 ст.88 КК України, виникає з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду. У тих випадках, коли обвинувальний вирок суду не виноситься, йдеться про осуд особи і вчиненого нею діяння при звільненні її від кримінальної відповідальності, яке здійснюється постановою (ухвалою) суду, судимість, відповідно до ч.1 ст.88 КК України, не виникає. Окрім цього, слід брати до уваги, що за ч.3 ст.88 КК України, особи, засуджені вироком суду без призначення покарання, або звільнені від покарання чи такі, що відбули покарання за діяння, кримінальна протиправність і караність якого усунута законом, визнаються такими, що не мають судимості. Такими, що не мають судимості, також визнаються особи, які були реабілітовані (ч.4 ст.88 КК України).

Негативна (ретроспективна) кримінально-правова відповідальність людини має індивідуальний, персоніфікований характер, тому, з урахуванням конкретних форм її реалізації, можливі наступні **найтипівіші варіанти її припинення**: 1) з моменту погашення судимості; 2) з моменту зняття судимості судом; 3) з моменту набрання чинності Закону про кримінальну відповідальність, яким усунуто кримінальну протиправність і караність вчиненого особою діяння або скасовано судимість за вчинене кримінальне правопорушення; 4) з моменту звільнення особи від кримінальної відповідальності; 5) з моменту набрання чинності вироком суду, яким особу засуджено без призначення покарання; 6) з моменту звільнення особи від покарання; 7) з моменту втрати особою осудності; 8) з моменту реабілітації особи; 9) з моменту настання смерті особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Негативна (ретроспективна) кримінально-правова відповідальність людини, яка виникла внаслідок вчинення нею кримінального правопорушення, може існувати і в **нереалізованому виді**. Наприклад: кримінальне правопорушення вчинено, але не

виявлено, воно залишається **латентним**; особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, не виявлено; особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, виявлена, але вона померла, вчинила самогубство чи вбита; особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, виявлена, але вона користується дипломатичним імунітетом; особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, виявлена, але даний склад кримінального правопорушення декриміналізований; особа, яка вчинила кримінальне правопорушення виявлена, але вона переховується від слідства і суду. В цих випадках має місце і **кримінально-правова безвідповідальність**.

Принципи негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності особи – це система вироблених наукою кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого права і втілених в нормах законодавства загально керівних засад, ідеологічних постулатів, які відображають змістовну суть кримінальної політики держави демократичного спрямування, завдання і закономірності кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин, забезпечують реалізацію кримінально-правової відповідальності людини на наукових засадах.

Згадаємо, що правова категорія «принципи» походить від латинського слова ***principium*** – першоначало, основа, засада, те, що лежить в основі певної теорії, науки. Як уже зазначалося, здатність людини до принципової поведінки в повсякденному житті, заснована на загальнолюдських гуманістичних цінностях, є однією з найважливіших її цивілізованих якостей, яка забезпечує їй відносну стабільність як у поглядах, так і в повсякденній поведінці.

Узагальнення поглядів вчених-криміналістів, чинного кримінального законодавства України дозволив виділити наступні принципи **негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності** особи: 1) принцип правності (відповідності правовим приписам) – раніше його називали » принцип законності»; 2) принцип демократичності; 3) принцип рівності; 4) принцип справедливості; 5) принцип людяності (гуманності); 6) принцип винної відповідальності. Принципи кримінально-правової

відповідальності особи базуються на принципах кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого права, які є конкретизацією відповідних принципів Конституції України.

Незалежно від порядкового місця розташування кожного з названих принципів, всі вони мають однаково важливе значення для реалізації кримінально-правової відповідальності особи. Незмірно важливо при цьому забезпечити їх гармонійне поєднання на наукових засадах.

Система принципів українського кримінального права є першоосною принципів кримінально-правової відповідальності особи, їх змістовного наповнення. Нагадаємо про такі з них: 1) принцип правності (відповідності правовим приписам) – раніше називали *«принцип законності»*; 2) принцип демократичності; 3) принцип рівності, 4) принцип справедливості; 5) принцип людяності (гуманності); 6) принцип винної кримінальної відповідальності. Розглянемо їх ще раз у викладеній послідовності.

Принцип правності (відповідності правовим приписам). Формулювання цього принципу сягає у глибину історії аж до часу Римської імперії. Особливо гаряче цей принцип відстоювався у період боротьби проти феодального абсолютизму, безправності та свавілля. У цьому зв'язку слід згадати, зокрема, геніальні праці Ш.Л. Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо, Ч. Беккарія, Ф.М. Аруе (Вольтера), Ж.П. Марата, Г.В.Ф. Гегеля, І. Бентама.

Зміст принципу правності (відповідності правовим приписам) в українському кримінальному праві прямо впливає з Конституції України. Зокрема, з таких її положень:

1) в Україні визнається принцип верховенства права. Всі закони та інші нормативно-правові акти, в тому числі кримінально-правові, приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. При цьому норми Конституції України наділені найвищою юридичною силою і є нормами прямої дії – ст. 8 Конституції України;

2) усі громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом – ст.24 Конституції України;

3) правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що

не передбачено законодавством. Усі органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України – ч.2 ст. 19 Конституції України;

4) нечинними є закони та інших нормативні акти, що визначають права і обов'язки громадян, які не доведені до відома населення у порядку, установленому законом – ст. 57 Конституції України;

5) проголошення основних засад судочинства – ч.1 ст. 129 Конституції України;

6) ненадання зворотної дії у часі законам та іншим нормативно-правовим актам, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Заборона притягати осіб до відповідальності за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення – ст. 58 Конституції України;

7) кримінальній відповідальності та покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні кримінального правопорушення. В українському кримінальному праві діє відомий принцип Римського права *Nullum crimen sine culpa* – немає кримінального правопорушення без вини;

8) ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер – ст. 61 Конституції України. Це положення має свої генетичні витoki з Римського права: **ne bis in idem** – не можна двічі за одне й теж. Воно сприйняте і у міжнародному праві. Так, в п. 7 ст.14 «Міжнародного пакту про громадянські і політичні права» зазначено, що ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточно засуджений або виправданий відповідно до закону і кримінально-процесуального права кожної країни;

9) покладення на державу головного обов'язку – утвердження і забезпечення прав і свобод людини, відповідальності перед людиною за свою діяльність – ст. 3 Конституції України;

10) покладення обов'язку на кожного неухильно додержуватись Конституції України та законів України, не посягати на

права свободи, честь і гідність інших людей – ст. 68 Конституції України.

Як бачимо, названі положення є засадами, що повністю стосуються правності (відповідності правовим приписам) як законодавчої, так і правозастосовної діяльності у сфері кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин.

З норм чинного КК України також можна виокремити низку характерних рис принципу правності (відповідності правовим приписам) українського кримінального права, зокрема:

1) лише КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили – ч.2 ст.1 КК України;

2) підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбачений кримінальним кодексом – ч.1 ст. 2 КК України;

3) кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються лише КК України – ч.3 ст.3 КК України;

4) Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування – ч.1 ст.4 КК України;

5) застосування Закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено – ч.4 ст.3 КК України;

6) закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України – ч.5 ст.3 КК України;

7) кримінальна протиправність і караність діяння, а також інші кримінально-правові наслідки визначаються Законом України про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння -ч.2 ст.4 КК України;

8) зворотну дію в часі має лише той Закон про кримінальну відповідальність, який скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи. Такий закон поширюється на осіб, які

вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість – ст.5 КК України;

9) кримінальним правопорушенням є передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння(дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення – ч.1 ст.11 КК України;

10) обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, вичерпно визначені в кримінальному кодексі – ст.ст.36–43-1 КК України;

11) правові підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності визначені в кримінальному кодексі -ст.ст.44–49 КК України;

12) види покарань, загальні засади їх призначення судом визначені в кримінальному кодексі – ст.ст.50–73 КК України;

13) правові підстави звільнення особи від покарання та його відбування визначені кримінальним кодексом – ст.ст.74-87 КК України;

14) умови погашення та зняття судимості визначаються лише кримінальним кодексом – ст.ст.89-91 КК України.

Принцип правності (відповідності правовим приписам) в українським кримінальному праві, як побачимо далі, гармонійно поєднується, переплітається змістовними рисами з іншими принципами українського кримінального права.

Принцип демократичності є втіленням вироблених людством цивілізованих загальнолюдських демократичних цінностей. Він реалізується в українському кримінальному праві двома шляхами: а) через правотворчість; б) через правозастосування. Щодо правотворчості, то в ч.1 ст.3 КК України прямо вказано, що законодавство України про кримінальну відповідальність ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Крім цього, законодавство про кримінальну відповідальність повинно відповідати положенням чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ч.5 ст.3 КК України). Даними положеннями визначена демократична правова основа норм кримінального права.

Положеннями, які також яскраво характеризують принцип

демократичності українського кримінального права, є, зокрема, наступні:

1) демократичною є процедура прийняття норм об'єктивного українського кримінального права. Згідно п.3 ст.85 Конституції України, прийняття законів про кримінальну відповідальність, як і інших законів України, належить до повноважень Верховної Ради України. Верховна Рада України приймає закони більшістю від її конституційного складу (ст.91 Конституції України). Згідно п.1 ч.2 ст.4 «Про правотворчу діяльність», український народ на всеукраїнському референдумі є суб'єктом правотворчості;

2) демократичною також є і процедура набрання чинності Законом України про кримінальну відповідальність, яка визначена ч.5 ст.94 Конституції України – він набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачене самим законом, але не раніше дня його опублікування;

3) як уже зазначалося, відповідно до ст. ст. 5, 38, 69, 72 Конституції України та п. 2 ч.1 ст.3 Закону України від 26 січня 2021 року «Про всеукраїнський референдуми», для вирішення питань загальнодержавного значення, закони можуть прийматися і всеукраїнським референдумом. У цьому випадку вони мають найвищу юридичну силу;

4) міжнародні договори, які торкаються питань кримінально-правового охорони та регулювання суспільних відносин, як і інші міжнародні договори, стають частиною національного законодавства лише після надання згоди на їх обов'язковість Верховною Радою України – ст. 9, п. 32 ст. 85-6 Конституції України;

5) діяння, які є злочинами, та відповідальність за них визначаються виключно законами України – п. 22 ст. 92 Конституції України;

6) рішення таких демократичних правничих інституцій, як Європейський Суд з прав людини, Конституційний Суд України, Пленум Верховного Суду України, є джерелами українського кримінального права;

7) відповідно до ст.124 Конституції України, застосування

норм об'єктивного українського кримінального права може здійснюватися виключно судами;

8) Закон про кримінальну відповідальність не доведений до відома населення у порядку, передбаченому законом, є нечинним і не підлягає застосуванню – ч.2 ст.57 Конституції України;

9) народ, згідно ч. 4 ст.124 Конституції України, безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя, тобто у застосуванні норм українського кримінального права, через народних засідателів і присяжних;

10) кожному надається право в межах закону протидіяти кримінальним правопорушенням і тим самим сприяти зміцненню правності (відповідності правовим приписам) в суспільних відносинах. Так, кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань – ч. 2 ст. 27 Конституції України; кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань – ч. 4 ст.55 Конституції України. Ці демократичні конституційні положення знайшли свої правові механізми реалізації, зокрема, через ст.36 «Необхідна оборона», ст.37 «Уявна оборона», ст.38 «Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення», ст.39 «Крайня необхідність», ст.43 «Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації» КК України;

11) демократичними за своєю суттю є засади кримінального судочинства – ст.129 Конституції України;

12) ґрунтування правового порядку в Україні на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Всі органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України – ст.19 Конституції України.

У чинному КК України втілені, зокрема, такі демократичні засади українського кримінального права:

1) особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній від-

повідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення – ч.2 ст.17, ст. 31 КК України;

2) особа, яка вчинила в стані неосудності суспільно небезпечне діяння, передбачене чинним КК України, не підлягає кримінальній відповідальності – ч.2 ст.19 КК України;

3) підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбачений Законом України про кримінальну відповідальність – ч.1 ст.2 КК України;

4) кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються лише КК України – ч.3 ст.3 КК України;

5) застосування Закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено – ч.4 ст.3 КК України;

6) кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються Законом України про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння – ч. 2 ст.4 КК України;

7) зворотну дію в часі має лише той Закон про кримінальну відповідальність, який скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи. Такий закон поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість – ст. 5 КК України;

8) особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду – ч.2 ст.2 КК України;

9) ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за те саме кримінального правопорушення більше одного разу – ч. 3 ст.2 КК України;

10) особі, яка вчинила кримінального правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене

кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень – ч. 2 ст. 65 КК України;

11) наявність достатньо широких можливостей для звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема, ст.ст. 44–49, 97, 106 КК України, а також індивідуалізації покарання, зокрема, ст.ст. 50–71, 98–103 КК України, звільнення від покарання та його відбування – ст.ст. 74–87, 104–107 КК України;

12) наявність спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених в Особливій частині КК України. Наприклад, передбачених ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 255-2, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 3 ст. 258-4, ч. 4 ст. 258-5, ч. 4 ст. 258-6, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447 КК України;

13) кримінальна відповідальність має особистісний характер, тобто поширюється лише на особу, яка вчинила кримінально протиправне діяння, і не може бути перенесене на інших осіб, зокрема, батьків, дітей, родичів та близьких осіб. Кримінальна відповідальність окремих соціумів (жителі будинку, села, вулиці, міста, трудовий колектив) не передбачена чинним КК України;

14) неповнолітні мають свої особливості кримінальної відповідальності та покарання – ст.ст. 97–108 КК України;

15) іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочини поза межами території України і перебувають на території України, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду – ч. 2 ст. 10 КК України;

16) не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого чинним КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі – ч. 2 ст. 11 КК України;

17) наявність у нормах Особливої частини КК України альтернативних санкцій, які передбачають кілька основних покарань,

їх межі та строки або (і) розміри, що дозволяє суду обрати винному достатньо гуманне покарання;

18) трудові колективи підприємств, установ чи організацій мають право звертатися до суду з клопотанням про передачу на поруки особу, яка вперше вчинила кримінальне правопорушення невеликої тяжкості або середньої тяжкості та щиро покаялася, що може послужити підставою для звільнення такої особи від кримінальної відповідальності – ст.47 КК України.

Принцип демократичності в українському кримінальному праві, як свідчать наведені вище притаманні йому характерні риси, гармонійно поєднується з іншими принципами кримінального права: правності (відповідності правовим приписам), рівності, справедливості, людяності (гуманності), винної відповідальності. Як виразно видно, змістовні грані їх характеристики частково співпадають, переплітаються.

Принцип рівності. Зміст цього принципу українського кримінального права розкривають насамперед, відсилаючи до міжнародно-правових актів про права людини. В ст.1 Загальної декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, проголошено, що **всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах**, а в ст.7 вказано, що **всі люди рівні перед законом** і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом.

Дане положення відтворене також в ст. 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року.

Принцип рівності осіб перед законом червоною ниткою проходить в чинній Конституції України. В ст.21 Конституції України проголошено, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, а в ст.24, що усі громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Однією з засад судочинства в Україні, закріплених в ст.129 Конституції України, є рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Формальна, правова рівність осіб в кримінальному праві проявляється в тому, що норми кримінального права виступають однаковим, рівним для всіх суб'єктів суспільних відносин мірилом діянь людей, однаковим мірилом правослужняної реалізації

ними своїх прав і обов'язків, джерелом заохочувальних засобів. Раціональна рівність завжди була конструктивною ознакою справедливості.

Принцип рівності осіб в українському кримінальному праві насамперед означає, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Відповідно до ч.1 ст. 2 КК України, підставою кримінальної відповідальності є вчинення будь-якою особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого чинним КК України. Рівними для всіх є засади кримінальної відповідальності і покарання. Всі особи наділені кримінальним правом, однаковими суб'єктивними правами (наприклад, право на рівну кримінально-правову захищеність, право на необхідну оборону, право на затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, право на добровільну відмову від доведення кримінального правопорушення до кінця, право на звільнення в кримінальної відповідальності тощо) і однаковими обов'язками (наприклад, не залишати в небезпеці особу, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст.135 КК України), надати допомогу особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст.136 КК України), не вчиняти кримінальні правопорушення, передбачені КК України, підлягати кримінальній відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення тощо).

Рівними в кримінальному праві є як особи, що вчинили кримінальні правопорушення, так і законослухняні особи, потерпілі, а також особи, які застосовують норми кримінального права.

Принцип рівності осіб в українському кримінальному праві однак не заперечує індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання. В цих випадках береться до уваги, зокрема, особистісні характерні риси винного, його поведінка до вчинення кримінального правопорушення, посткримінальна поведінка.

Такий підхід дозволяє гармонійно поєднати принцип рівності осіб в українському кримінальному праві з принципами правності (відповідності правовим приписам), людяності (гуманності), винної кримінальної відповідальності, демократичності. Змістовні

грані їх характеристики частково співпадають, переплітаються з принципом рівності.

Принцип справедливості в українського кримінальному праві сформувався в процесі розвитку суспільства, починаючи з його первісного етапу. Стосовно кримінального правосуддя римські юристи визначали його, зокрема, так: «**Justitia in suo cuigue tribuendo centur**» – справедливість проявляється у відплаті кожному згідно його заслуг.

В ст.10 Загальної декларації прав людини підкреслено, зокрема, що кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута публічно і з **дотриманням усіх вимог справедливості** незалежним і неупередженим судом. Реалізація цього принципу в Україні знайшла своє відображення у ст.124 Конституції України, відповідно до якої правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення.

Найважливішими рисами, що характеризують принцип справедливості в українському кримінальному праві, є, зокрема, наступні з них:

1) підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбачений чинним КК України – ч.1 ст.2 КК України;

2) застосування Закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено – ч. 4 ст. 3 КК України;

3) кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України – ч. 3 ст. 3 КК України;

4) кримінальній відповідальності підлягає лише особа, яка наділена ознаками суб'єкта кримінального правопорушення – ч. 1 ст. 2, ч. 1 ст.18 КК України;

5) особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаран-

ню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду ч. 2 ст. 2 КК України;

6) ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за те саме кримінальне правопорушення більше одного разу – ч. 3 ст. 2 КК України;

7) кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються Законом України про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння – ч.2 ст.4 КК України;

8) Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі – ч. 2 ст. 5 КК України;

9) особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею кримінальних правопорушень – ч.2 ст. 65 КК України. Несправедливим, залежно від обставин справи, може бути не лише надмірно суворе покарання, але й надмірно м'яке покарання;

10) наявність достатньо широких можливостей для звільнення особи від кримінальної відповідальності (зокрема, ст.ст.44–49, 97, 106 КК України), а також індивідуалізації покарання (зокрема, ст.ст.50–72, 98–103 КК України), звільнення від покарання та його відбування (ст.ст.74–87, 104–107 КК України);

11) наявність спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених в Особливій частині КК України. Наприклад, передбачених ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 255-2, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 3 ст. 258-4, ч. 4 ст. 258-5, ч.4 ст. 258-6, ч.6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447 КК України;

12) невідворотність кримінальної відповідальності особи за вчинене нею суспільно небезпечне діяння, заборонене чинним КК

України під загрозою покарання – ч.1 ст.6 КК України;

13) громадяни України, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду – ч.1 ст.10 КК України;

14) не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого чинним КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі – ч.2 ст.11 КК України;

15) готування до кримінального правопорушення невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності – ч.2 ст.14 КК України;

16) особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення – ч.2 ст.17, 31 КК України;

17) особа, яка вчинила в стані неосудності суспільно небезпечне діяння, передбачене чинним КК України, не підлягає кримінальній відповідальності – ч.2 ст.19 КК України;

18) особа, яка вчинила кримінального правопорушення у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними, не підлягає покаранню. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа підлягає покаранню – ч.3 ст.19 КК України;

19) наявність в чинному КК України обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння – ст.ст.36–43 КК України;

20) кримінальна відповідальність та покарання неповнолітніх мають свої особливості – ст.ст.97–108 КК України;

21) кримінальна відповідальність має особистісний характер, тобто поширюється лише на особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. До кримінальної відповідальності не можуть притягатися інші особи, зокрема, батьки, діти, родичі та близькі осо-

би, які не вчиняли і не були співучасниками вчиненого винним суспільно небезпечного діяння. Кримінальна відповідальність окремих соціумів (жителі будинку, села, вулиці, міста, трудовий колектив) не передбачена чинним КК України.

Отже, дотримання принципу справедливості в українському кримінальному праві передбачає, зокрема, врахування при призначенні особи до кримінальної відповідальності, при призначенні їй покарання, вирішенні питань звільнення від покарання та його відбування, погашення та зняття судимості: особи правопорушника, суб'єктивних і об'єктивних ознак вчиненого ним діяння, пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин. Як бачимо, принцип справедливості в українському кримінальному праві змістовно та гармонійно поєднується, змістовно переплітається з принципами правності (відповідності правовим приписам), рівності осіб, винної кримінальної відповідальності, людяності (гуманності), демократичності.

Принцип людяності (гуманності) в українському кримінальному праві. Людяність (гуманність) завжди була особливо шанованою людською рисою і суспільною цінністю. Вона ґрунтується на загальнолюдських цивілізованих і високоморальних уявленнях про добро і зло, в основі яких є людина, як найвища соціальна цінність для людини.

На особливу цінність людської особи вказано в преамбулі до Загальної декларації прав людини, через всі статті якої проходить ідея людяності (гуманності).

В Конституції України (ст.3) проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Людяність (гуманність) у кримінально-правовій охороні та регулюванні має гармонійно поєднуватись у таких аспектах: 1) щодо потерпілого; 2) щодо особи, яка вчинила діяння, заборонене Законом України про кримінальну відповідальність під загрозою покарання; 3) щодо суспільства, окремого соціуму; 4) щодо службових осіб, державних органів, до компетенції яких належить протидія злочинності. В цьому контексті принцип людяності (гуманності) має також гармонійно поєднуватись з іншими принципами українського кримінального права: правності (відповідності пра-

вовим приписам), рівності, справедливості, демократичності.

Найяскравішими проявами принципу людяності (гуманності) в українському кримінальному праві у чинному КК України є, зокрема, наступні положення:

1) гуманним є завдання КК України, зокрема, і кримінального права загалом – правове забезпечення прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням – ч.1 ст.1 КК України;

2) особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду – ч.2 ст.2 КК України);

3) застосування Закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено – ч.4 ст.3 КК України;

4) закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України – ч.5 ст.3 КК України;

5) Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі – ч.2 ст.5 КК України;

6) іноземці, які вчинили кримінального правопорушення поза межами України і перебувають на території України, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду – ч.2 ст.10 КК України;

7) не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого чинним КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі – ч.2 ст.11 КК України;

8) готування до кримінального правопорушення невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності – ч.2 ст.14 КК України;

9) особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення – ч.2 ст.17, ст.31 КК України;

10) неосудні особи не підлягають кримінальній відповідальності і покаранню – ч.2 ст.19, ч.3 ст.19 КК України;

11) установлення достатньо високого, у порівнянні з рядом інших держав, віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність – ст.22 КК України;

12) наявність у чинному КК України обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння – ст.ст.36-43 КК України;

13) покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань, або принизити людську гідність – ч.2, ч.3 ст.50 КК України;

14) наявність достатньо широких можливостей для звільнення особи від кримінальної відповідальності (зокрема, ст.ст.44–49, 97, 106 КК України), а також індивідуалізації покарання (зокрема, ст.ст.50–72, 98–103 КК України), звільнення від покарання та його відбування (ст.ст.74–87, 104–107 КК України);

15) наявність в Особливій частині КК України спеціальних видів звільнення особи від кримінальної відповідальності. Наприклад, передбачених ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 255-2, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 3 ст. 258-4, ч. 4 ст. 258-5, ч.4 ст. 258-6, ч.6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447 КК України;

16) покладення обов'язку на суд призначити особі покарання, необхідне і достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень, а також обмеження можливості призначення більш суворого виду покарання лише тими випадками, коли менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень – ч.2 ст.65 КК України;

17) наявність в нормах Особливої частини КК України альтер-

нативних санкцій, які передбачають кілька основних покарань, їх межі та строки або (і) розміри, що дозволяє суду обрати винному достатньо гуманне покарання;

18) відсутність у чинному КК України смертна кари як виду покарання.

Викладені вище найхарактерніші риси принципу людяності (гуманності) в українському кримінальному праві свідчать, зокрема, про його тісний гармонійний взаємозв'язок з іншими принципами українського кримінального права: правності (відповідності правовим приписам), рівності, справедливості, винної кримінальної відповідальності, людяності (гуманності), демократичності. В ряді випадків грані прояву їх змісту співпадають, переплітаються, співпадають.

В умовах незалежності української держави постійно активуються питання гуманізації негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини. Науковий підхід до її гуманізації, в державі демократичного спрямування, передбачає **необхідність гармонійної діяльності в двох напрямках: 1)** усунення або пом'якшення усіма наявними засобами соціальних причин злочинності; **2)** посилення впливу на злочинність кримінально-правовими засобами. Безспірним методологічним підходом у виробленні кримінальної політики має бути **широке поєднання соціологічних і кримінологічних методів**, що дає можливість **з'ясувати: а)** які суспільні засоби слід застосовувати для нейтралізації суспільно небезпечного діяння; **б)** застосування яких конкретно-правових (або неправових) засобів у даному конкретному випадку є найбільш раціональним; **в)** чи існують варіанти комплексного застосування правових і не правових засобів; **г)** у разі визнання чи доцільно застосовувати кримінально-правові засоби, встановити їх оптимальний режим.

Гуманний потенціал є органічною властивістю, якістю цивілізованого, демократичного суспільства і, з огляду на це, **не може бути «дарований»** суспільству за чиеюсь доброю волею **«зверху» або «з-за кордону», а мусить бути вистражданий самим суспільством**, його працею. Таке формування гуманістичного потенціалу відбувається в усіх сферах суспільного життя впродовж багатьох років під впливом комплексу об'єктивних і

суб'єктивних факторів. Отже, розвиток гуманістичних основ демократичного суспільства проходить **не довільно, а на ґрунті відповідної зрілості** в ньому економічних, соціально-політичних та інших відносин. Власне базисні зміни в сфері суспільних відносин безпосередньо впливають на рівень і структуру злочинності, на розвиток гуманістичних тенденцій в розвитку інституту кримінально-правової відповідальності. Недотримання такого підходу означає **перехід на позиції волюнтаризму, зловживань в кримінально-правовій політиці**, що неодмінно тягне за собою соціальні диспропорції, підриває фундаментальні основи демократії. Тому **жодні благородні, але не виважені, односторонні наміри гуманізації кримінально-правової відповідальності людини, що не ґрунтуються на реальних економічних, політичних і соціальних передумовах єдності соціального і морального прогресу суспільства, не спроможні принести суспільству користі** та бути стимулом його розвитку, забезпечити нормальне функціонування правоохоронної системи. **При недотриманні цього підходу гуманізація негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини матиме чисто пропагандистський, волюнтаристський, шкідливий характер.**

Вирішення питань гуманізації кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин потребує диференційного підходу. **Гуманізація не може розглядатися** як огульне зниження санкцій кримінально-правових норм, огульна декриміналізація суспільно небезпечних діянь і, тим самим, послаблення негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності осіб, які вчиняють кримінальне правопорушення. Гуманізація в демократичній державі має бути **виваженим науково обґрунтованим процесом**. Головним у цьому є два аспекти. **Перший полягає** в установленні такої негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини, яка б не мала символічного характеру, а була б **необхідною і достатньою** для виконання завдань загальної і спеціальної превенції. Санкції кримінально-правових норм мають бути такими, щоб вони справляли належний профілактичний вплив як на осіб, які вчиняють кримінальне правопорушення, так і на всіх інших членів суспільства. **З другого боку**, стосовно осіб, які вчиняють

кримінальні правопорушення мають дотримуватися всі загальнолюдські, вироблені світовою практикою, гуманістичні еталони забезпечення їх прав та інтересів. Особливої уваги завжди потребує проблема забезпечення прав потерпілого від кримінального правопорушення на рівні сучасних демократичних правових стандартів.

Принцип винної кримінальної відповідальності в українському кримінальному праві. У п. 4 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 зазначено, з-поміж іншого, що «елементом принципу презумпції невинуватості є принцип *in dubio pro reo*, згідно з яким при оцінюванні доказів усі сумніви щодо вини особи тлумачаться на користь її невинуватості. Презумпція невинуватості особи передбачає, що обов'язок доведення вини особи покладається на державу».

Суть презумпції невинуватості відображена у ст. 62 Конституції України, згідно якої: 1) особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду; 2) ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у кримінального правопорушення; 3) обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; 4) усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь; 5) у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

Наведені положення впливають з міжнародно-правових актів. Так, відповідно до ст.11 Загальної декларації прав людини, кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечується усі можливості для захисту. Подібне положення закріплене у п.2 ст.14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, де проголошено, що кожен обвинувачений у злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно з законом.

Виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності – ст.ст.23, 24, 25 КК України.

Вина є обов'язковою конструктивною ознакою суб'єктивної сторони кожного складу кримінального правопорушення. При її відсутності є відсутнім і склад кримінального правопорушення, а отже, і підстава кримінальної відповідальності – ч.1 ст.2 КК України. Тут реалізований принцип римського кримінального права **«nullum crimen sine culpa»** – немає злочину без вини.

Принцип винної кримінальної відповідальності ґрунтується на органічному зв'язку об'єктивних і суб'єктивних ознак при кваліфікації вчиненого особою діяння. Суб'єкт кримінального правопорушення може притягатися до кримінальної відповідальності лише за таке діяння, яке є результатом не лише її фізичних зусиль, але й продуктом її свідомості і волі. Разом з тим, суб'єкт кримінального правопорушення не може підлягати кримінальній відповідальності за погляди, думки, настрої, наміри та бажання, котрі не виразилися в певному діянні, забороненому чинним кримінальним законом під загрозою покарання. Ще древні римляни говорили: **«Cogitationis poenam nemo partitur»** – думки не є караними.

Важливе практичне значення для кваліфікації вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення діяння має встановлення його вини. У конкретних випадках, за обставинами справи, може мати місце невинне заподіяння шкоди об'єктові кримінально правової охорони – **випадок (казус)**. Тобто, суспільно небезпечний наслідок діяння суб'єкта кримінального правопорушення настав, але його вина відсутня. Наприклад, невинне заподіяння смерті іншій людині (**казус, випадок**) має місце тоді, коли суб'єкт кримінального правопорушення, який його вчинив, не усвідомлював і за обставинами справи не міг усвідомлювати суспільної небезпечності свого діяння або за обставинами справи не передбачав, не повинен був чи не міг передбачити можливості настання смерті цієї людини. У таких ситуаціях він *діяв без вини* і тому не підлягає кримінальній відповідальності.

Принцип винної відповідальності в українському кримінальному праві змістовно частково гармонійно поєднується, переплітається з іншими його принципами: правності (відповідності право-

вим приписам), рівності, справедливості, людяності (гуманності), демократичності.

Таким чином, принципи в українському кримінальному праві, як основа принципів кримінально-правової відповідальності, не є абсолютно відособленими один від іншого. Вони становлять собою системне гармонійне поєднання – становий хребет ідеології кримінально правового регулювання та охорони суспільних відносин, матерії єдиного кримінально-правового поля.

Отже, негативна (ретроспективна) кримінально-правова відповідальність особи, заснована на розглянутих вище принципах, є одним із засобів відновлення і підтримання гармонії, впорядкованості демократичних суспільних стосунків. З одного боку, вона сприяє відновленню зовнішнього правового порядку речей через сприяння упорядкуванню суспільних відносин, а з іншого боку – вдосконаленню внутрішнього світу людини, формуванню і зміцненню її просоціальних настанов, включенню її в структуру позитивних соціальних зв'язків, що впливає на прогресивний розвиток українського суспільства.

Класифікація негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини. Можливості класифікації кримінально-правової відповідальності людини на види, достатньо широкі. Так, *за критерієм суб'єкта, що реалізує кримінально-правову відповідальність* людини в законодавчій або правозастосовній діяльності розрізняють: а) законодавчо установлену; б) судову; в) виконавчу г) постпенетенціарну кримінально-правову відповідальність.

За родовим об'єктом можна говорити про кримінально-правову відповідальність людини за: злочини проти основ національної безпеки, кримінальні правопорушення проти: життя та здоров'я особи; власності тощо.

За безпосереднім об'єктом – кримінально-правову відповідальність людини за: 1) шпигунство; 2) умисне вбивство; 3) крадіжку; 4) грабіж; 5) розбій тощо.

За способом вчинення кримінальних правопорушень є підстави виділити, зокрема, кримінально-правову відповідальність людини за: насильницькі, ненасильницькі, вчинені шляхом обману кримінальні правопорушення тощо.

За суб'єктом кримінального правопорушення можна виділити такі види кримінально-правової відповідальності людини за кримінальні правопорушення, що вчиняються: а) загальним суб'єктом; б) спеціальним суб'єктом (наприклад, жінками, неповнолітніми, службовими особами, військовослужбовцями).

У теорії кримінального права широко дискутується проблематика **кримінальної відповідальності юридичних осіб**. В практиці кримінально – правової охорони суспільних відносин від протиправних посягань з боку юридичних осіб застосовуються три підходи до вирішення даної проблематики. *Перший* – юридична особа, поряд з фізичною особою, є *самостійним суб'єктом* кримінального правопорушення. Наприклад, Франція, США, Англія, Китай, Португалія, Фінляндія, Республіка Польща. В Республіці Польща підлягають кримінальній відповідальності також і колективні суб'єкти, які не наділені ознаками юридичної особи. *Другий* – тільки фізична особа а не юридична особа є суб'єктом кримінального правопорушення. Наприклад, Болгарія, Білорусія, Угорщина. *Третій* є компромісним – юридична особа не є суб'єктом кримінального правопорушення, але щодо неї можуть застосовуватися специфічні заходи кримінально-правового характеру. Він ніби є поєднанням двох попередніх підходів. Наприклад, Австрія, Болгарія, ФРН, Італії, Іспанія, Швеція, Україна. Умовно цей підхід називається окремими вченими «квазікримінальною відповідальністю». В теорії кримінального права запропонований *четвертий підхід* до вирішення проблеми кримінальної відповідальності юридичної особи у межах інституту *причетності до кримінального правопорушення*, який заслуговує на увагу, але потребує поглибленого наукового аналізу.

За формою вини вирізняють кримінально-правову відповідальність людини за умисні кримінальні правопорушення та вчинені через необережність.

За мотивом кримінальних правопорушень може бути, наприклад, кримінально-правова відповідальність людини за корисливі та некорисливі кримінальні правопорушення тощо.

За часом настання говорять про: а) реально наявну, дійсну і б) потенційну кримінально-правову відповідальність людини.

Реально наявна, дійсна кримінально-правова відповідаль-

ність здійснюється щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Потенційна кримінально-правова відповідальність. *Потенційним є те, що згодом за певних умов, може стати дійсним.* Загроза реальної, дійсної кримінально-правової відповідальності звернена до розуму, свідомості, совісті та волі людини. Тому **потенційне** завжди виступає як **можливе**. **Потенційна** можливість настання **кримінально-правової відповідальності** здатна модифікувати її поведінку людини лише за умови, що кримінально-правові приписи (веління) будуть вчасно доведені державою до неї та сприйняті нею, її розумом, свідомістю, знайдуть відображення на скрижалях її совісті у виді правослухняних морально-правових настанов, що детермінують її волю до відповідної поведінки.

За нормативною основою кримінально-правової відповідальності людини можна виділити такі її види: 1) матеріально-правова; 2) процесуально-правова; 3) виконавчо-правова; 4) міжнародно-правова; 5) субсидіарна.

За сферою поширення виділяють: а) внутрідержавну; б) регіональну (наприклад, в межах Європейського Союзу); в) міжнародну кримінально-правової відповідальності людини.

РОЗДІЛ 6

ПОНЯТТЯ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЙОГО СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ, КЛАСИФІКАЦІЯ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ФУНКЦІЇ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

6.1. Склад кримінального правопорушення та його елементи:

Поняття складу кримінального правопорушення. Як уже зазначалося вище, в ч.1.ст.2 КК України закріплене положення про те, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить **склад кримінального правопорушення**, передбаченого цим Кодексом, в якому, відповідно до його ч.3 ст.3, визначається кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки.

Ухвалюючи вирок, суд повинен, зокрема, вирішити такі наступні питання: а) **чи мало місце діяння**, у вчиненні якого обвинувачується особа (п. 1 ч. 1 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України); б) чи містить це діяння **склад кримінального правопорушення і якою статтею** закону України про кримінальну відповідальність він передбачений (п. 2 ч. 1 ст. 368 К Кримінального процесуального кодексу України).

Уперше поняття «*corpus delicti*» – «**склад кримінального правопорушення**» (**склад злочину**) було введено в науковий обіг Проспером Фаринацієм у 1581 році. Початково воно мало процесуальне значення. Обґрунтування положення про відповідність кримінально протиправного діяння ознакам складу кримінального правопорушення здійснив німецький вчений-криміналіст Пауль Йоган Ансельм фон Фейербах. Завдяки його старанням це поняття **уперше знайшло своє закріплення** на рівні закону в Баварському кримінальному уложенні 1813 року.

Склад кримінального правопорушення – це абстрактна

теоретико-прикладна модель кримінального правопорушення, яка становить собою систему, передбачених Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) об'єктивних і суб'єктивних елементів, кожен з яких має свої ознаки.

Таким чином, **ознаками складу кримінального правопорушення є** наступні: а) він є абстрактною теоретико-прикладною моделлю кримінального правопорушення; б) він є теоретико-прикладною моделлю кримінального правопорушення, яка є складовою об'єктивної та суб'єктивної підстав кримінальної відповідальності; в) він є системою передбачених Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) об'єктивних і суб'єктивних елементів, кожен з яких має свої ознаки.

Порівняльна характеристика складу кримінального правопорушення та кримінального правопорушення.

Порівняльна характеристика складу кримінального правопорушення та кримінального правопорушення бачиться в наступному:

1). *Склад кримінального правопорушення* – це теоретико-теоретико-прикладна модель кримінального правопорушення, а *кримінальне правопорушення* – це реальне, конкретне явище суспільного життя, його кримінально-правової дійсності;

2). *Склад конкретного кримінального правопорушення* – це продукт діяльності законодавця, а *кримінальне правопорушення* – це конкретне суспільно небезпечне діяння суб'єкта правопорушення;

3). *Склад конкретного кримінального правопорушення* завжди втілений у нормі Закону про кримінальну відповідальність (КК України);

4). *Склад кримінального правопорушення* – це засіб криміналізації конкретного суспільно небезпечного, винного діяння суб'єкта кримінального правопорушення, який не містить у собі ознаки караності. а *кримінальне правопорушення* – це конкретне суспільно небезпечне, протиправне, винне, каране діяння, вчинене суб'єктом правопорушення.

Склад кримінального правопорушення характеризується єдністю чотирьох структурних елементів: 1) об'єкт; 2) об'єктивна сторона; 3) суб'єкт; 4) суб'єктивна сторона, кожен з

яких має свої ознаки, що має *принципове теоретико-прикладне значення* як для наукових досліджень так і для законодавчої та правозастосовної діяльності. Розглянемо їх у названій послідовності.

1). Об'єкт складу кримінального правопорушення: його поняття та ознаки.

Термін «об'єкт» походить від латинського слова *objectum* – «*предмет*», під яким, у загальному філософському значенні, розуміють все те, на що спрямована певна цілеспрямована діяльність людини.

Чинний Закон про кримінальну відповідальність (КК України) не містить визначення поняття об'єкта складу кримінального правопорушення та його ознак. Впродовж останніх більше ста років точиться дискусія вчених щодо цієї проблематики. Окремими поширеними концепціями об'єкта складу кримінального правопорушення в теорії кримінального права стали такі з них:

1) об'єкт кримінального правопорушення – захищений чинним правом інтерес (Р. Ієрінг, Ф. Ліст, Б.С. Нікіфоров);

2) об'єкт кримінального правопорушення – відповідне суб'єктивне право (В.Д. Спасович, А. Фейєрбах);

3) об'єкт кримінального правопорушення – безпека і добробут громадян (О.Ф. Кістяківський);

4) об'єктом кримінального правопорушення є: а) правові норми і конкретні блага та інтереси (М.Д. Сергієвський); б) посереднім об'єктом є порушуваний припис, норма, а безпосереднім об'єктом – суспільне відношення, що являє собою реальний прояв даного правового припису (І.Я. Фойніцький); в) з формальної сторони є норма права, а з матеріальної сторони є блага та інтереси, що охороняються даною нормою (Л.С. Білогриць-Котляревський); г) норма права (К. Біндінг, Ж.Л. Ортолан), д) норма права в її реальному бутті (М.С. Таганцев);

5) об'єкт кримінального правопорушення – окремі особи чи групи осіб (П.Д. Калмиков);

6) об'єкт кримінального правопорушення – охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (А.А. Піонтковський, Є.А. Фролов, М.І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В.Я. Тацій, В.К.Грищук,

Н.О. Гуторова, Б.О. Кириш, М.Й. Коржанський, В.О. Навроцький, А.В. Савченко та ін.);

7) *об'єкт кримінального правопорушення* – соціальні блага (цінності), що охороняються чинним кримінальним законом (С.В. Гавриш, П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко та ін.);

8) *б'єкт кримінального правопорушення* – людина незалежно від віку, розумового розвитку, соціального статусу і т.д. (Г.П. Новосолов);

9) *б'єкт кримінального правопорушення* – окремі особи або багато осіб (І.Я. Козаченко, З.А. Незнамова);

10) *б'єкт кримінального правопорушення* – охоронювані кримінальним законом соціально значимі цінності, інтереси, блага (А.В. Наумов, А.В. Пашковська);

11) *об'єкт кримінального правопорушення* – суспільні відносини, які являють собою відповідний порядок, установлений приписами правових норм, а також соціальні блага (Г.В.Чеботарьова);

12) *об'єкт кримінального правопорушення* двоякий – соціальна оболонка є завжди першим об'єктом, а усі інші об'єкти перебувають всередині цієї оболонки (В.М. Трубніков);

13) *об'єкт кримінального правопорушення* – охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин (П.П. Андрушко О.М. Костенко, А.В. Ландіна);

14) *об'єкт кримінального правопорушення* – правовідносини (О.М. Готін, С.Я.Лихова, Л.П. Медіна та ін.);

15) *об'єкт кримінального правопорушення* – суспільні відносини та певні блага та інтереси (П.Л. Фріс);

16) *об'єкт кримінального правопорушення* – блага, цінності та інтереси, що охороняються кримінальним законом (Р.В. Вереша).

Нині в теорії кримінального права концепт розуміння об'єкта складу кримінального правопорушення, як охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних відносин, є найбільш поширеним. Цей концепт розуміння об'єкта складу кримінального правопорушення є не зовсім зручним для вчених з практичного боку тому, що потребує максимально можливого вникнення в глибину проблем об'єкта складу кримінального правопорушення із застосуванням філософсько-правової методології. Тому, як думається, окремими вченими нерід-

ко застосовується дещо спрощений підхід до розуміння об'єкта складу кримінального правопорушення – ототожнення його з предметом кримінального правопорушення – особа, блага, цінності, інтереси. Разом з цим, заслуговують на увагу концепти розуміння об'єкта складу кримінального правопорушення, де застосовуються поняття: «порядок, установлений приписами правових норм», «порядок суспільних відносин», «правовідносини».

Об'єкт складу кримінального правопорушення є *обов'язковим елементом* кожного складу кримінального правопорушення. Об'єктом складу кримінального правопорушення є позитивні, особливо цінні (корисні) *суспільні відносини – правовідносини*, які охороняються Законом України про кримінальну відповідальність. Тобто, правові суспільні відносини. На ці суспільні правовідносини *посягає* суб'єкт, вчиняючи кримінальне правопорушення. Даним суспільним правовідносинам *заподіюється* кримінальним правопорушенням при цьому *істотна шкода*.

Об'єкт складу кримінального правопорушення – це обов'язковий елемент складу кожного кримінального правопорушення, яким є охоронювані Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) позитивні, особливо цінні (корисні) суспільні відносини – *правові відносини*, на які *посягає* суб'єкт, вчиняючи кримінальне правопорушення, та яким при цьому *заподіюється* істотна шкода.

Важливе значення у цьому зв'язку має розуміння загального поняття суспільних відносин. **Суспільні відносини** – це охоронювані соціальними нормами відносини між суб'єктами, предметом яких є матеріальні чи нематеріальні блага (цінності), а в певних випадках і людина (люди). Суспільних відносин умовно поділяють на матеріальні та нематеріальні, позитивні (корисні) суспільні відносини, негативні (шкідливі або небезпечні) та комбіновані. В нашому випадку, стосовно об'єкта складу кримінального правопорушення, *йдеться про ті суспільні відносини, які охороняються Законом України про кримінальну відповідальність – правовідносини*.

Змістом охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) суспільних відносин є інтереси суб'єктів цих відносин, які зумовили їх права і обов'язки. Виходя-

чи з наукових позицій, Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) зафіксований гармонійний правовий баланс (рівень) інтересів всіх суб'єктів політичної організації суспільства як надійний ґрунт для його інтенсивного прогресивного розвитку. Зазначимо ще раз, що термін *«інтерес»* має своє етимологічне походження від латинського слова *interest* – мати значення. У філософії та теорії права під інтересом розуміють об'єктивно значиме, необхідне для суб'єкта, *що визначає спрямованість* його волі і відповідної поведінки. Тобто, інтерес, образно висловлюючись, є тим «мотором», котрий детермінує активну чи пасивну поведінку суб'єкта суспільних відносин.

Ознаками (структурними складовими) об'єкта складу кримінального правопорушення, як охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин, є: **1) суб'єкти; 2) предмет; 3) соціальний зв'язок; 4) нормативна основа.**

1). Суб'єкти як ознака об'єкта складу кримінального правопорушення – охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) суспільних правовідносин.

Суб'єкти охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин – це держава в особі компетентних органів, фізичні, службові та юридичні особи, потенційні потерпілі як носії певних соціальних інтересів, прав і обов'язків, визначених чинним законодавством.

Як уже зазначалося, важливе теоретико-прикладне значення має **розуміння потерпілого як суб'єкта кримінальних правовідносин**. В цьому контексті, слід розрізняти два його розуміння: *а) в кримінально-правовому значенні та б) в кримінальному процесуальному значенні.*

Розуміння потерпілого в кримінально-правовому значенні. Суб'єктом охоронних кримінальних правовідносин, як носій певних правових благ, є, у відповідних випадках, **потенційний потерпілий від кримінального правопорушення** – будь-яка фізична особа, держава, суспільство або юридична особа публічного чи приватного права, яким даним кримінальним правопорушенням *може бути заподіяна* відповідно фізична, матеріальна

або нематеріальна шкода. Потенційним є завжди те явище, яке за певних умов може стати реальним. Перехід від потенційного до реального статусу потерпілого відбувається з часу вчинення суб'єктом кримінального правопорушення.

Як відомо, відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. З огляду на цю обставину, є потреба більш детально розглянути питання про кримінально-правовий захист фізичної особи як потенційного потерпілого за чинним Законом України про кримінальну відповідальність. Можна класифікувати фізичних осіб як потенційних потерпілих на два види: а) загальний потенційний потерпілий та б) спеціальний потенційний потерпілий.

Загальний потенційний потерпілий – це будь-яка фізична особа, держава, суспільство або юридична особа публічного чи приватного права, яким кримінальним правопорушенням може бути заподіяна відповідно фізична, матеріальна або нематеріальна шкода.

Спеціальний потенційний потерпілий – це будь-яка фізична особа, держава, суспільство або юридична особа публічного чи приватного права, яка прямо вказана у забороняючій нормі Закону про кримінальну відповідальність (КК України) або випливає з її змісту, якій кримінальним правопорушенням може бути заподіяна фізична, матеріальна або нематеріальна шкода.

Окремими видами спеціальних потенційних потерпілих від кримінального правопорушення за чинним Законом України про кримінальну відповідальність є, зокрема, такі: 1) державний чи громадський діяч (наприклад, статті 112, 346 КК України); 2) малолітня дитина або жінка, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України); 4) заручник (п. 3 ч. 2 ст. 115 КК України); 5) особа або її близький родич у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України); 6) новонароджена дитина (ст. 117 КК України); 7) особа, яка вчиняє суспільно небезпечне посягання (статті 118, 124 КК України); 8) особа, яка перебуває в матеріальній або іншій залежності від винуватого (наприклад, ч. 2 ст. 120, ч. 3 ст. 143, ч. 2 ст. 144 КК України); 9) неповнолітній (наприклад,

ч. 3 ст. 120, ч. 3 ст. 130, ч. 2 ст. 136, 137, ч. 2 ст. 140, ч. 2 ст. 142, ч. 2 ст. 144, ч. 2 ст. 147, ч. 2 ст. 149 КК України); 10) особа, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану (ч. 1, 3 ст. 135, ст. 136, ч. 3 ст. 143 КК України); 11) пацієнт (ст. 141 КК України); 12) чужа дитина (ст. 148 КК України); 13) малолітній чи малолітня (наприклад, ч. 4 ст. 152, ч. 2 і 3 ст. 153 КК України); 14) журналіст (ст. 171 КК України); 15) священнослужитель (ч. 2 ст. 180 КК України); 16) працівник транспорту (ст. 280 КК України); 17) представник влади, працівник правоохоронного органу, судовий експерт (наприклад, статті 342, 343 КК України); 18) службова особа або громадянин, який виконує громадський обов'язок (статті 350, 352 КК України); 19) суддя, народний засідатель, присяжний (наприклад, статті 377, 378 КК України); 20) захисник чи представник особи (наприклад, статті 397, 398 КК України); 21) банк, держава, кредитор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, суб'єкт господарської діяльності (наприклад, статті 218-1, 219, 222, 231 КК України).

Види *спеціальних потенційних потерпілих* можна класифікувати за ознаками, що характеризують:

1) особу потерпілого – стать, вік, раса, національність, положення, державне становище, вид юридичної особи (юридичні особи публічного та приватного права) тощо – наприклад, ч. 2 ст. 115, статті 134, 137, 150, 161, 210, 211, 222, 232, КК України);

2) поведінку потерпілого (правослухняна, протиправна) – наприклад, статті 116, 118, 123 КК України;

3) стан потерпілого (безпорадний стан, уразливий стан, небезпечний для життя стан, стан вагітності, стан неплатоспроможності, стан банкрутства тощо) – наприклад, п. 2 ч. 2 ст. 115, статті 136, 137, 149, 303, 218-1, 219 КК України;

4) взаємовідносини винного і потерпілого (родинні, службові, матеріальна чи інша залежність тощо) – наприклад, статті 117, 154, 219, 220-1 КК України;

5) шкоду, заподіяну фізичній особі – смерть, тілесні ушкодження, майнова шкода (значна, у великих розмірах, у особливо великих розмірах) – наприклад, статті 115, 116, 125, 186 КК України;

б) заподіяну державі, юридичній особі публічного чи приватного права майнову шкоду (значну, у великих розмірах, у особливо великих розмірах), організаційну, політичну, моральну тощо) – наприклад, статті 109-114-1, 199, 201, 204, 210, 211, 212, 212-1, 328, 329, 330, КК України.

Розуміння потерпілого в його кримінально-процесуальному значенні. Суб'єктом регулятивних кримінальних правовідносин, як носій певних правових благ, є, у відповідних випадках, **потерпілий**. Згідно ч.1, ч. 2, ч.3 та ч.7 статті 55 Кримінального процесуального кодексу України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Права та обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

Вірне встановлення суб'єктів охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) суспільних правовідносин *дозволяє*: 1) правильно встановити суть, об'єм (межі) постановлених під охорону Закону про кримінальну відповідальність (КК України) суспільних відносин; 2) виявити механізм заподіяння шкоди об'єктові складу кримінального правопорушення; 3) забезпечити, поряд з іншими факторами, правильну

кваліфікацію вчиненого кримінально протиправного діяння; 4) забезпечити, поряд з іншими факторами, реалізацію кримінальної відповідальності особи (осіб), що вчинила кримінальне правопорушення; 5) сприяти відшкодуванню (компенсації) заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.

2). *Предмет як ознака об'єкта складу кримінального правопорушення як охоронюваних чинним Законом України про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин.*

Предметом охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин, як об'єкта складу кримінального правопорушення, є все те, з приводу чого існують ці суспільні правовідносини. Наприклад, людина (люди), матеріальні або нематеріальні блага (цінності). Отже, до числа предметів цих суспільних відносин належать: 1) людина (люди). Наприклад, статті 115, 127, 133, 136, 139, 142, 146, 439, 442 КК України; 2) матеріальні блага: а) об'єкти природи – наприклад, ліс, дикі тварини, земля, атмосферне повітря, вода – наприклад, статті 239, 241, 242, 245, 246, 248 КК України); б) матеріальні блага. Наприклад, майно, зброя, бойові припаси, вибухові пристрої, радіоактивні матеріали; документи, печатки штампи та бланки – наприклад, статті 185, 186, 263, 265, 358 КК України; 3) нематеріальні блага. Наприклад, наприклад, державна влада (ст. 109 КК України), виборче право (ст. 157 КК України), право на працю (ст. 172 КК України), недоторканість приватного життя (ст. 182 КК України), порядок зайняття діяльністю щодо виготовлення підакцизних товарів (ч. 1 ст. 204 КК України), безпека (статті 272, 273, 274 КК України), громадський порядок (статті 293, 295, 296 КК України), порядок несення військової служби (статті 401 – 409 та ін. КК України); інші нематеріальні блага.

Предмет конкретного складу кримінального правопорушення – це вид предмета охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин, яким є визначені забороняючою нормою Закону України про кримінальну відповідальність (КК України): людина (люди), матеріальне чи нематеріальне благо, які піддаються безпосередньому кримінально протиправному впливові або у зв'язку з якими вчиняються кримінальні правопорушення.

Способи визначення в Законі про кримінальну відповідальність (КК України) *предмета складу кримінального правопорушення*: 1) в нормі Закону про кримінальну відповідальність (КК України) чітко визначено предмет складу кримінального правопорушення. Наприклад, Державний прапор України, залізничний рухомий склад, повітряне чи річкове судно, снотворний мак чи конопля (статті 339, 278, 310 КК України); 2) в нормі Закону про кримінальну відповідальність (КК України) визначено приблизний перелік предметів складу кримінального правопорушення. Наприклад, алкогольні напої, тютюнові вироби, інші підакцизні товари, податки, збори, інші обов'язкові платежі (статті 204, 212 КК України); 3) в нормі Закону про кримінальну відповідальність (КК України) визначено родові ознаки предмета складу кримінального правопорушення, зміст яких чітко визначений в інших нормативних актах. Наприклад, документи, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів, недержавні цінні папери, наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, прекурсори (статті 223-1, 224, 305 КК України); 5) в нормі Закону про кримінальну відповідальність (КК України) визначено родові поняття предмета складу кримінального правопорушення, зміст якого визначається у примітці до відповідної статті КК України. Наприклад, неправомірна вигода, офіційний документ (примітки до статей 160, 354, 358 КК України); 6) в нормі Закону України про кримінальну відповідальність (КК України) визначено родові поняття предмета складу кримінального правопорушення, зміст якого визначається судовою практикою. Наприклад, майно, товари, що пропагують культ насильства і жорстокості (статті 185, 186, 187, 300 КК України).

Способи кримінально протиправного впливу суб'єкта кримінального правопорушення на предмет складу кримінального правопорушення. Такими, зокрема, є:

1) знищення, пошкодження чи погіршення якості предмета складу кримінального правопорушення. Наприклад, статті 113, 178, 179, 194, 196, 239, 241, 243, 245, 248, 290, 298, 347, 352, 360, 378 КК України;

2) виготовлення, посів, вирощування, підроблення або покращення якості предмета складу кримінального правопорушення.

Наприклад, статті 199, 204, 216, 224, 263, 300, 301, 307, 309, 310, 311, 321 КК України;

3) заволодіння, привласнення, приватизація, одержання, користування, використання предмета складу кримінального правопорушення. Наприклад, статті 185, 186, 187, 190, 191, 193, 210, 229, 241, 262, 265, 267, 278, 289, 368 КК України;

4) переміщення, перевезення, ввезення, пересилання, зберігання, приховування предмета складу кримінального правопорушення. Наприклад, статті 198, 199, 201, 204, 224, 227, 267, 268, 269, 287, 300, 301, 305, 307, 309, 388 КК України;

5) надання, пропозиція, обіцянка, продаж, відчуження, збут, витрата, розтрата, випуск, ухилення від обов'язкової здачі предмета складу кримінального правопорушення. Наприклад, статті 191, 204, 227, 318, 321, 329, 369, 413 КК України;

6) погроза вчинити незаконні дії, заклики до вчинення незаконних дій щодо предмета складу кримінального правопорушення. Наприклад, статті 195, 266, 295, 350, 355, 377, 398, 405 КК України;

7) використання уразливого стану. Наприклад, статті: 149, 303 КК України.

Засоби кримінально протиправного впливу суб'єкта кримінального правопорушення на предмет складу кримінального правопорушення – предмети і технічні пристрої, речовини, фізичні, біологічні явища, підроблені документи тощо, якими суб'єкт *безпосередньо здійснює руйнівний вплив* на об'єкт кримінально-правової охорони та заподіює або створює загрозу заподіяння йому істотної шкоди. Ці засоби можна умовно класифікувати на такі такі групи: 1) засоби, якими суб'єкт *безпосередньо здійснює руйнівний вплив* на об'єкт кримінально-правової охорони та заподіює або створює загрозу заподіяння йому істотної шкоди: а) засоби, які є ознаками відповідних складів кримінальних правопорушень; б) засоби, які не є ознаками відповідних складів кримінальних правопорушень; 2) засоби, якими суб'єкт *не здійснює безпосередній руйнівний вплив* на об'єкт кримінально-правової охорони та особисто не заподіює або не створює загрозу заподіяння йому істотної шкоди.

Засоби, якими суб'єкт безпосередньо здійснює руйнівний вплив

на об'єкт кримінально-правової охорони та заподіює або створює загрозу заподіяння йому істотної шкоди, коли вони *є ознаками* відповідних складів кримінальних правопорушень, *обов'язково враховуються* при кваліфікації вчиненого суб'єктом діяння. У чинному Законі України про кримінальну відповідальність (КК України) *прямо визначені* як ознаки відповідного складу кримінального правопорушення. Зокрема, такі з них: а) зброя, бойові припаси, вибухові речовини – наприклад, ст. 146, ч. 1, ст. 248, ч.2 ст. 249, ст. 258, ст. 258-4, ч. 3 ст. 262, 294, ч. 2 ст. 365, ч. 4 ст. 296, ст. 333-2, ч. 2 ст. 404, ч. 4 ст.405 КК України; б) зброя масового знищення – наприклад, статті: 209-1, 439, 440 КК України; в) фінанси – наприклад, статті: 110-2, 159-1, 176, 209, 209-1, 258-5, 447 КК України; г) транспортні засоби – наприклад, ч. 2 ст.248, ст. 286, ст. 286-1, ст. 415 КК України; д) електронні засоби – наприклад, ч. 4 ст. 190, ст. 361-1, 361-2, 362 КК України; е) заборонені засоби – ст. 438, 415 КК України. При їх відсутності вчинене суб'єктом не підлягає кваліфікації за названими статтями Закону України про кримінальну відповідальність (КК України).

У випадку, коли відповідні засоби *не є ознаками* відповідних складів кримінальних правопорушень, але цими засобами суб'єкт також *безпосередньо здійснює руйнівний вплив* на об'єкт кримінально-правової охорони та заподіює або створює загрозу заподіяння йому істотної шкоди, вони *не враховуються* при кваліфікації вчиненого суб'єктом діяння. У цьому разі вони можуть додатково свідчать про характер суспільної небезпечності вчиненого діяння, наявність умислу як форми вини, характеризувати особу суб'єкта, спосіб вчинення ним кримінального правопорушення, що впливає, зокрема, на призначення покарання, звільнення особи від відбування покарання з випробовуванням. Так, характер застосованих засобів при вчиненні умисного вбивства може свідчити про особливу жорстокість, застосування способу, небезпечного для життя багатьох осіб – пункти 4,5 ч.2 ст. 115 КК України, про особливу зухвалість чи винятковий цинізм при вчиненні хуліганства – ст. 296 КК України тощо.

Засоби, якими суб'єкт не здійснює безпосередній руйнівний вплив на об'єкт кримінально-правової охорони та особисто не заподіює або не створює загрозу заподіяння йому істотної шкоди – *пра-*

вило продовженої руки. Як свідчить правозастосовна практика, така ситуація може, зокрема, мати місце коли:

1) суб'єкт кримінального правопорушення використовує як засіб вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, холодну чи вогнепальну зброю, отруту, електричний струм, радіоактивну речовину інші засоби;

2) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для безпосереднього вчинення суспільно небезпечної дії особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності (див. також п. 9 ч. 1 ст. 67 КК України);

3) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для безпосереднього вчинення суспільно небезпечної дії неосудну особу (див. також п. 9 ч. 1 ст. 67 КК України;

4) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для безпосереднього вчинення суспільно небезпечної дії особу, яка перебуває під нездоланим примусом, введеною ним в оману щодо дійсного характеру вчинюваної дії чи дій;

5) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для безпосереднього вчинення суспільно небезпечної дії тварину або рослину. Наприклад, собаку, змію, скорпіона, отруйну рослину;

6) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для безпосереднього вчинення суспільно небезпечної дії фізичні явища або об'єкти природи. Наприклад, воду, газ, високу або низьку температуру, вогонь, електричний струм, радіацію.

В таких випадках кримінальній відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення *підлягає суб'єкт*, який їх використав, а, за наявності інших необхідних ознак складу кримінального правопорушення, ще й за ст.258-1 або ч. 3 ст. 301-2 чи за ст.304 КК України. Окрім цього, вчинення суб'єктом злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством, є обставиною, яка обтяжує покарання (п. 9 ст. 67 КК України).

Засоби, якими суб'єкт *не здійснює безпосередній руйнівний вплив* на об'єкт кримінально-правової охорони та не заподіює або не створює загрозу заподіяння йому істотної шкоди. Ними також є *застосовані суб'єктом* речі матеріального світу, які використовуються ним і *сприяють йому для полегшення вчинення*

кримінального правопорушення. Наприклад, відповідні засоби: відеоспостереження; відео, фото фіксації певного об'єкта чи потенційного потерпілого; зв'язку між суб'єктами кримінального правопорушення; освітлення; прослуховування телефонних розмов; транспортні засоби для втечі з місця вчинення кримінального правопорушення тощо. Оскільки ці засоби не є ознаками відповідного складу кримінального правопорушення, то їх використання не впливає на кваліфікацію вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення за відповідною статтею КК України. Поряд з цим, протиправне використання таких засобів може утворювати відповідний склад кримінального правопорушення. Наприклад, порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер – ст. 163 КК України.

Важливе значення для кваліфікації вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення має практичне відмежування засобу його вчинення від предмета відповідного складу кримінального правопорушення.

У кримінально-правовій літературі звертають увагу на цю обставину. Так, вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини є, зокрема, предметом складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 262, 263, 263-1 КК України. Коли вони застосовуються суб'єктом кримінального правопорушення для вчинення, наприклад, умисного вбивства, розбою то вони є засобами його вчинення – статті 112, 115, 348, 348-1 КК України. Вогнепальна зброя є також засобом вчинення інших кримінальних правопорушень. Зокрема, які передбачені ч. 2 ст. 146, ст. 258, 264, ч. 1 ст. 294, ч. 2 ст. 365, ч. 4 ст. 296, статтями 410-413 КК України.

Слід зазначити, що в ряді випадків застосування особою вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин не є протиправним. Так, відповідно до ст. 43-1 чинного Закону України про кримінальну відповідальність (КК України), не є кримінальним правопорушенням застосування вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин для захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Не є також кримінально протиправним застосування, без перевищення меж, зброї в умовах необхідної оборони, уявної оборони, затримання особи, що вчинила

кримінальне правопорушення, крайньої необхідності, виконання законного наказу або розпорядження, виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації – ч. 5 с. 36, статті: 37, 38, 39, 41, 43 КК України.

Посягання непридатними засобами. Маються на увазі ситуації, коли суб'єктом для вчинення кримінального правопорушення застосовуються такі засоби, які він *вважав придатними, але вони виявилися не такими*. Наприклад, застосування для вчинення вбивства зіпсутої зброї або набоїв, недостатньої дози отрути, лікарських засобів, прийнятих за отруту, несправної вибухівки. За таких умов вчинене суб'єктом слід кваліфікувати як замах на вбивство.

Застосування суб'єктом для вчинення кримінального правопорушення *нікчемних марновірних містичних або ритуальних засобів* – проклинання, накладення закляття, ворожіння, звернення до надзвичайних, магічних сил, молитва тощо, які є проявом надзвичайного неумцтва чи забобонних міфів і об'єктивно не спроможні привести до настання бажаного ним суспільно небезпечного наслідку, не утворює певного складу кримінального правопорушення.

Кримінально-правове значення предмета об'єкта складу кримінального правопорушення – охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин. **Встановлення ознак предмета** складу кримінального правопорушення дозволяє, зокрема: 1) *відмежувати кримінальне правопорушення від інших правопорушень*. Наприклад, контрабанди як кримінального правопорушення (ст. 201 КК України) від контрабанди як адміністративного правопорушення; 2) *розмежувати суміжні кримінальні правопорушення*. Наприклад, викрадення зброї від крадіжки майна (статті 185 і 262 КК України); 3) *забезпечує правильну кваліфікацію кримінально-протиправного діяння за відповідною статтею Закону про кримінальну відповідальність* (КК України). Наприклад, частини 1, 2, 3, ст. 357 КК України.

3). Соціальний зв'язок як ознака об'єкта складу кримінального правопорушення – охоронюваних Законом Укра-

їни про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин.

Соціальний зв'язок охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність) суспільних правовідносин – це певний об'єктивний, суспільно-корисний взаємозв'язок суб'єктів цих відносин на ґрунті кореспондуючих їх прав і обов'язків, що проявляється у право слухняній, соціально значимій, позитивній поведінці суб'єктів цих відносин. Таким чином, **ознаками соціального зв'язку** охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин є такі з них: а) це певний об'єктивний, суспільно-корисний взаємозв'язок суб'єктів охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних відносин; б) цей взаємозв'язок здійснюється на ґрунті їх кореспондуючих прав і обов'язків; в) цей взаємозв'язок проявляється у правослухняній, соціально значимій, позитивній поведінці суб'єктів цих відносин.

Форми соціального зв'язку охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин: а) *правослухняні суспільно значимі дії або діяльність*; б) *правослухняна суспільно значима бездіяльність*.

Правослухняними суспільно значимими діями є, наприклад: вчинення необхідної оборони, крайньої необхідності, затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, надання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, надання допомоги хворому медичним працівником, нерозголошення лікарської таємниці, невчинення: державної зради, диверсії, вбивства (наприклад, статті: 36, 38, 39, 135, 136, 139, 145 КК України), здійснення в правовому полі угоди про працю, підприємницької, промислової, службової діяльності, військової служби, (наприклад, статті: 173, 205, 249, 364-367, 403-418 КК України).

Правослухняною суспільно значимою бездіяльністю є, наприклад: невчинення державної зради, диверсії, вбивства, крадіжки, грабежу, розбою, хуліганства (статті: 111, 113, 115, 185-187, 296 КК України).

4). Нормативна основа як ознака об'єкта складу кримінального правопорушення – охоронюваних Законом

України про кримінальну відповідальність) суспільних правовідносин.

Нормативна основа охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин – це *норми чинного законодавства*, змістом яких є державні волюї приписи щодо прав та обов'язків суб'єктів цих відносин.

Розглянемо нижче нормативну основу об'єкта складу кримінального правопорушення на кількох прикладах. Перший – нормативна основа об'єкта складу умисного вбивства, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України.

Права суб'єктів охоронних кримінальних правовідносин є наступними. Кожна людина має невід'ємне право на життя (ст. 3 Загальної декларації прав людини; ч. 1 ст. 27 Конституції України). Кожна людина має право звернутись до компетентних органів держави за захистом свого життя (ст. 8, ст. 17, ст. 28 Загальної декларації прав людини; статті 3, 21, 22, 40, 55, 59 Конституції України). Кожен має право будь-якими незабороненими законом засобами захищати своє життя від протиправних посягань (ст. 6 ст. 28 Загальної декларації прав людини; ч. 2 ст. 27, ст. 55 Конституції України, статті 36-39 КК України). Компетентний орган держави має право притягнути до кримінальної відповідальності особу у випадку її протиправного посягання на життя людини (ст. 8 Загальної декларації прав людини; ст. 2 КК України, ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України).

Обов'язки суб'єктів охоронних кримінальних правовідносин, передбачених чинним законодавством, є наступними. *Обов'язок держави – захищати життя людини* (ч. 3 Преамбули Загальної декларації прав людини; ч. 1 ст. 27 Конституції України). Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 3 Преамбули Загальної декларації прав людини; ч. 2 ст. 3 Конституції України). Важливим обов'язком держави є забезпечення правосуддя щодо захисту життя людини (ч. 3 Преамбули Загальної декларації прав людини; статті: 124, 129-1, 130, ч. 1 ст. 131-1, 131-2 Конституції

України). Кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, зокрема, не посягати на життя іншої людини (ст.29 Загальної декларації прав людини; ст. 68 Конституції України). Компетентний орган держави зобов'язаний притягнути до кримінальної відповідальності особу, яка протиправно посягнула на життя людини (ч. 3 Преамбули Загальної декларації прав людини; ст. 2 КК України, статті 2, 214 Кримінального процесуального кодексу України).

Другий приклад – нормативна основа об'єкта складу крадіжки, передбаченого ст. 185 КК України.

Права суб'єктів охоронних кримінальних правовідносин, передбачених чинним законодавством, в цьому випадку, є наступними. Кожна особа *має право* володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності (ст. 17 Загальної декларації прав людини; ч. 1 ст. 41 Конституції України). Кожна особа *має право* звернутися до органів держави з вимогою захистити її право власності (ст. 8, ст. 17, ст. 28 Загальної декларації прав людини; статті: 3, 8, 21, 22, 55 Конституції України). Кожен *має право* будь-якими не забороненими законом засобами захищати своє право власності від порушень і протиправних посягань (ст. 6 ст.28 Загальної декларації прав людини; ст.40, ч. 4 ст. 55 Конституції України, статті 36-39 КК України). Компетентний орган держави *має право* притягнути до кримінальної відповідальності особу у випадку її протиправного посягання на право власності (ст. 8 Загальної декларації прав людини; ст. 2 КК України, ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України).

Обов'язки суб'єктів охоронних кримінальних правовідносин, передбачених чинним законодавством, в цьому випадку, є наступними. Держава *забезпечує захист прав* усіх суб'єктів права власності (ч. 3 Преамбули Загальної декларації прав людини; ч. 4 ст. 13 Конституції України). Права і свободи людини та їх гарантії *визначають зміст і спрямованість діяльності* держави. Держава *відповідає перед людиною за свою діяльність*. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є *головним обов'язком держави* (ч. 3 Преамбули Загальної декларації прав людини; ч. 2 ст. 3, статті: 124, 129-1, 130, ч.1 ст.131-1, 131-2 Кон-

ституції України). Кожен *зобов'язаний* неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, зокрема не посягати на право власності іншої особи (ст. 29 Загальної декларації прав людини»; ст. 68 Конституції України). Компетентний орган держави *зобов'язаний* притягнути до кримінальної відповідальності особу, яка протиправно посягнула на право власності (ч. 3 Преамбули Загальної декларації прав людини; ст. 2 КК України, статті 2, 214 Кримінального процесуального кодексу України).

Класифікація об'єктів складу кримінального правопорушення. Видається за доцільне розрізняти *вертикальну* та *горизонтальну* класифікації об'єктів складу кримінального правопорушення.

Вертикальна класифікація об'єктів складу кримінального правопорушення здійснюється за ступенем узагальнення охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних відносин. В теорії кримінального права України відомими є три концепти цієї класифікації: а) *трюхступеневий*; б) *чотирюхступеневий*; в) *п'ятиступеневий*.

В *трюхступеновому* концепті *вертикальної* класифікації об'єктів складу кримінального правопорушення виділяють *загальний*, *родовий* та *безпосередній* об'єкти. Він є широко сприйнятим в українському кримінальному праві.

Загальний об'єкт складу кримінального правопорушення – це вся сукупність особливо цінних, охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин, на які прямо і безпосередньо посягає суб'єкт (суб'єкти) кримінального правопорушення і якому при цьому завжди заподіюється істотна шкода.

Родовий об'єкт складу кримінального правопорушення – це частина загального об'єкта складу кримінального правопорушення, що являє собою групу однорідних або тотожних особливо цінних, охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин, на який прямо і безпосередньо посягає суб'єкт (суб'єкти) кримінального правопорушення і якому при цьому завжди заподіюється істотна шкода.

Безпосередній об'єкт складу кримінального правопорушення – це частина родового об'єкта складу кримінального право-

порушення, що являє собою конкретне, охоронюване Законом України про кримінальну відповідальність особливо цінне суспільне правовідношення, на яке прямо і безпосередньо посягає суб'єкт (суб'єкти) кримінального правопорушення і якому при цьому завжди заподіюється істотна шкода.

Професор М.І. Коржанський запропонував *чотирьохступеневий концепт вертикальної класифікації* об'єктів складу кримінального правопорушення – загальний, родовий, видовий, безпосередній. За його судженням, *загальний об'єкт складу кримінального правопорушення* – вся сукупність охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних відносин. *Родовий об'єкт складу кримінального правопорушення* – група однорідних суспільних відносин, які охороняються єдиним комплексом норм Закону про кримінальну відповідальність. *Видовий об'єкт складу кримінального правопорушення* – група суспільних відносин одного роду, які охороняються групою норм Закону про кримінальну відповідальність. *Безпосередній об'єкт складу кримінального правопорушення* – конкретні суспільні відносини, які охороняються певною нормою (нормами) Закону про кримінальну відповідальність (КК України) і яким безпосередньо заподіюється шкода.

В зарубіжній кримінально-правовій літературі наявний *п'ятиступеневий концепт вертикальної класифікації* об'єктів кримінального правопорушення – загальний, родовий, видовий, інтегрований (надгруповий, типовий, надродовий) та безпосередній. *Загальний об'єкт складу кримінального правопорушення* – сукупність всіх суспільних відносин, які охороняються Законом України про кримінальну відповідальність від кримінально-протиправних посягань. *Інтегрований (надгруповий, типовий, надродовий) об'єкт складу кримінального правопорушення* – сукупність близьких за економічним і соціально-політичним змістом суспільних відносин, на підставі яких відповідні склади кримінальних правопорушень об'єднані в самостійний розділ Особливої частини кримінального кодексу. *Родовий об'єкт складу кримінального правопорушення* – сукупність однорідних суспільних відносин, які охороняються єдиним комплексом норм Закону про кримінальну відповідальність.

Видовий об'єкт складу кримінальне правопорушення – сукупність суспільних відносин, які охороняються конкретною нормою Закону про кримінальну відповідальність. Безпосередній об'єкт складу кримінального правопорушення – конкретне, охоронюване нормою Закону про кримінальну відповідальність суспільне відношення, якому заподіюється шкода.

Вертикальну класифікацію об'єктів складів кримінальних правопорушень можна провести і у межах однієї окремо взятої статті Закону про кримінальну відповідальність (КК України) – за ступенем їх суспільної небезпеки. Наприклад, у межах згаданої вище при класифікації складів кримінальних правопорушень статті 185 КК України – крадіжка. Якщо погодитися з цим підходом, то класифікація у ній об'єктів кримінальних правопорушень виглядає так: а) об'єкт основного складу крадіжки (ч. 1 ст. 185 КК України); б) об'єкти складів крадіжки з обтяжуючими (кваліфікуючими) обставинами: 1) **першого ступеню** – зі звичайними обтяжуючими (кваліфікуючими) ознаками (кваліфікований склад крадіжки) – крадіжка вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб – ч. 2 ст. 185 КК України; 2) **другого ступеню** – з особливо обтяжуючими (кваліфікуючими) ознаками крадіжки – крадіжка, поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище або що завдала значної шкоди потерпілому – ч. 3 ст. 185 КК України; 3) **третього ступеню** – з винятково обтяжуючою (кваліфікуючою) ознакою крадіжки -крадіжка, вчинена у великих розмірах – ч. 4 ст. 185 КК України; 4) **четвертого ступеню** – з надзвичайно обтяжуючими (кваліфікуючими) ознаками крадіжки – крадіжка, вчинена в особливо великих розмірах або організованою групою – ч. 5 ст. 185 КК України.

В інших статтях, передбачених чинним Законом України про кримінальну відповідальність, така класифікація об'єктів кримінальних правопорушень може бути не такою.

Горизонтальна класифікація об'єктів складів кримінальних правопорушень. Критеріями такої класифікації є характер і ступінь суспільної небезпеки кримінально протиправних посягань, важливість охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних відносин. Розріз-

няють горизонтальну класифікацію *родових та безпосередніх об'єктів* складів кримінальних правопорушень.

Горизонтальна класифікація родових об'єктів складів кримінальних правопорушень. Наприклад, родові об'єкти складів кримінальних правопорушень проти: основ національної безпеки України, життя і здоров'я особи; волі, честі та гідності особи; статевої свободи та статевої недоторканості особи; політичних, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; власності тощо – далі в послідовності розміщення складів кримінальних правопорушень в Особливій частині КК України).

Горизонтальна класифікація безпосередніх об'єктів складів кримінальних правопорушень *першого рівня* – у межах родових об'єктів. Наприклад, безпосередні об'єкти складів кримінальних правопорушень проти: основ національної безпеки України; проти життя і здоров'я особи; проти волі, честі і гідності особи; статевої свободи та статевої недоторканості особи; політичних, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; власності – далі в послідовності розміщення складів кримінальних правопорушень за родовим об'єктом в Особливій частині КК України.

Горизонтальна класифікація безпосередніх об'єктів складів кримінальних правопорушень *другого рівня*: а) *основний* і б) *додатковий* безпосередні об'єкти складу кримінального правопорушення. Основний є *обов'язковим*, а додатковий може бути *обов'язковим* або *факультативним*.

Основний (обов'язковий) безпосередній об'єкт складу кримінального правопорушення – це частина родового об'єкта складу кримінального правопорушення, що являє собою конкретне, охоронюване нормою Закону про кримінальну відповідальність (КК України) суспільне правовідношення, на яке прямо і безпосередньо посягає суб'єкт кримінального правопорушення і якому при цьому завжди заподіюється або може бути заподіяна істотна шкода.

Додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт складу кримінального правопорушення – це частина родового об'єкта складу кримінального правопорушення, що являє собою конкретне

охоронюване нормою Закону про кримінальну відповідальність (КК України) суспільне правовідношення, яке в інших випадках є самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, а в разі вчинення суб'єктом даного кримінального правопорушення йому обов'язково, *поряд з обов'язковим безпосереднім об'єктом*, заподіюється або може бути заподіяна істотна шкода.

Додатковий факультативний безпосередній об'єкт – це частина родового об'єкта складу кримінального правопорушення, що являє собою конкретне охоронюване нормою Закону про кримінальну відповідальність (КК України) суспільне правовідношення, яке в інших випадках є самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, а в разі вчинення суб'єктом даного кримінального правопорушення йому, *поряд з обов'язковим безпосереднім об'єктом*, не завжди заподіюється істотна шкода.

Механізм заподіяння шкоди об'єктові складу кримінального правопорушення. Суб'єкт кримінально протиправного діяння може посягати на: а) **суб'єкта (суб'єктів)** охоронюваних законом про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин; б) **предмет (предмети)** охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин; в) **соціальний зв'язок** охоронюваних законом про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин; г) **нормативну основу** кримінальним Законом України про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин. При цьому, суб'єкт, як побачимо далі, може одночасно і безпосередньо посягати на кілька з названих вище структурних складових суспільних правовідносин, як об'єкта складу кримінального правопорушення, та заподіювати їм шкоду. Одночасно суб'єкт також *посягає на змістовну суть* охоронюваних Законом України про кримінальну відповідальність суспільних правовідносин – *інтереси їх суб'єктів*.

Термін «*інтерес*» має своє етимологічне походження від латинського слова ***interest*** – мати значення. У філософії та теорії права під інтересом розуміють об'єктивно значиме, необхідне для суб'єкта, *що визначає спрямованість* його волі і відповідної поведінки. Тобто, інтерес, образно висловлюючись, є тим «мотором», котрий детермінує активну чи пасивну поведінку суб'єкта суспільних відносин.

У цьому контексті проаналізуємо кілька наступних складів кримінальних правопорушень на предмет механізму заподіяння шкоди безпосередньому об'єктові їх складу.

Механізм заподіяння шкоди безпосередньому об'єктові складу кримінального правопорушення «крадіжка» – ч.1 ст.185 КК України. В загальних рисах, він характеризується такими обставинами: а) суб'єкт крадіжки *протиправно і таємно вилучає майно* у власника, позбавляє його можливості володіти, користуватися і розпоряджатися цим майном; б) суб'єкт крадіжки *не посягає на власника* майна, як суб'єкта охоронюваних суспільних правовідносин; в) власникові майна *заподіюється майнова та моральна шкода*; г) *шкода при крадіжці майну не заподіюється*; д) суб'єкт крадіжки *розриває наявний соціальний зв'язок* між суб'єктами охоронюваних суспільних правовідносин у виді позитивного правового та гармонійного балансу їх прав та обов'язків; е) *наслідками розриву наявного соціального зв'язку є*: 1) *незабезпечення державою*, як суб'єктом охоронюваних суспільних правовідносин, реалізації суспільних інтересів, правових гарантій права власності особи, як *найвищої соціальної цінності*, що є складовою основи нормального функціонування і розвитку особи, суспільства і держави; 2) *підрив авторитету держави, правового порядку та громадської безпеки, моральних засад суспільства*; 3) суб'єкт крадіжки *посягає на правову основу* охоронюваних суспільних правовідносин, порушуючи право власності та заборону посягати на право власності, яке задеклароване містяться у згаданих вище нормах міжнародного та українського права. Зокрема, Загальної декларації прав людини, Конституції України, Цивільного, Кримінального, Адміністративного кодексів, Закону України «Про власність»; 4) суб'єкт крадіжки також *зумовлює одночасне виникнення права власника майна захищати* своє право власності на майно від протиправного посягання *та його обов'язку* здійснювати такий захист в правовому полі, а також *права та обов'язку держави*, в особі компетентних органів, притягнути суб'єкта крадіжки до кримінальної та іншої правової відповідальності відповідно до чинного законодавства. В цьому випадку *уже в межах регулятивних* суспільних правовідносин.

Механізм заподіяння шкоди безпосередньому об'єктові скла-

ду кримінального правопорушення «розбій» – ч.1 ст.187 КК України. Він подібний до механізму заподіяння шкоди при крадіжці, але має істотні відмінності. Розглядуваний механізм заподіяння шкоди, в загальних рисах, **характеризується такими обставинами:**

а) суб'єкт розбою *вчиняє напад на власника майна*, як суб'єкта охоронюваних суспільних правовідносин, або його повноважну особу, з метою заволодіння чужим майном;

б) *цей напад суб'єкта розбою поєднаний з насильством небезпечним для життя чи здоров'я особи*, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства;

в) особі, яка зазнала нападу, *заподіюється фізична, майнова та моральна шкода*;

г) суб'єкт розбою *протиправно вилучає майно власника*, позбавляє його можливості володіти, користуватися і розпоряджатися цим майном ;

д) *шкода майну при розбої не заподіюється*;

е) суб'єкт розбою *розриває наявний соціальний зв'язок між суб'єктами* охоронюваних суспільних правовідносин у виді позитивного правового та гармонійного балансу їх прав та обов'язків;

є) *наслідками розриву наявного соціального зв'язку є:* 1) *незабезпечення державою*, як суб'єктом охоронюваних суспільних правовідносин, *реалізації суспільних інтересів, правових гарантій права власності особи, як найвищої соціальної цінності*, що є складовою основи нормального функціонування і розвитку особи, суспільства і держави; 2) *підриє авторитету держави, правового порядку та громадської безпеки, моральних засад суспільства*; 3) суб'єкт розбою *посягає на правову основу* охоронюваних суспільних правовідносин, порушуючи право власності та заборону посягати на право власності, яке задеклароване у згаданих вище нормах міжнародного та українського права. Зокрема, Загальної декларації прав людини, Конституції України, Цивільного, Кримінального кодексів, кодексу законів про адміністративні правопорушення, Закону України «Про власність»; 4) суб'єкт розбою також *зумовлює одночасне виникнення права власника майна захищати* своє право власності на майно від протиправного посягання *та його обов'язку здійснювати* такий захист в правовому

полі, а також *права та обов'язку* держави, в особі компетентних органів, притягнути суб'єкта розбою до кримінальної та іншої правової відповідальності відповідно до чинного законодавства. В цьому випадку також *уже в межах регулятивних* суспільних правовідносин.

Механізм заподіяння шкоди безпосередньому об'єктові складу кримінального правопорушення «умисне знищення або пошкодження майна» – ч.1 ст.194 КК України. Він є подібний до механізму заподіяння шкоди при крадіжці та розбої, але має свої істотні відмінності. Цей механізм заподіяння шкоди загальних рисах, характеризується наступними обставинами:

а) суб'єкт умисного знищення або пошкодження майна *протиправно знищує або пошкоджує майно* власника;

б) у випадку знищення майна потерпіла особа *втрачає право власності*;

в) у випадку пошкодження майна потерпіла особа *не може у повному об'ємі використати* свої права користування і розпорядження майном;

г) суб'єкт умисного знищення або пошкодження майна *не посягає на власника* майна, як суб'єкта охоронюваних суспільних правовідносин;

д) власникові майна *заподіюється майнова та моральна шкода*;

е) майну власника *протиправно заподіюється шкода*: майно знищується; або погіршується якість цього майна;

є) *майнова шкода* при умисному знищенні або пошкодження майна *заподіюється у великих розмірах*;

ж) суб'єкт умисного знищення або пошкодження майна *розриває наявний соціальний зв'язок* між суб'єктами охоронюваних суспільних правовідносин у виді позитивного правового та гармонійного балансу їх прав та обов'язків;

з) *наслідками розриву наявного соціального зв'язку є*: 1) незабезпечення державою, як суб'єктом охоронюваних суспільних правовідносин, реалізації суспільних інтересів, *правових гарантій* права власності особи, *як найвищої соціальної її цінності*, що є складовою основи нормального функціонування і розвитку особи, суспільства і держави; 2) підрив авторитету держави, правового

порядку та громадської безпеки, моральних засад суспільства;

и) суб'єкт умисного знищення або пошкодження майна *посягає на правову основу охоронюваних суспільних правовідносин, порушуючи право власності та заборону посягати на право власності, яке задеклароване у згаданих вище нормах міжнародного та українського права. Зокрема, Загальної декларації прав людини, Конституції України, Цивільного, Кримінального, Адміністративного кодексів, Закону України «Про власність».*

і) суб'єкт умисного знищення або пошкодження майна також *зумовлює одночасне виникнення права власника майна захищати своє право власності на майно від протиправного посягання та його обов'язку здійснювати такий захист в правовому полі, а також права та обов'язку держави, в особі компетентних органів, притягнути суб'єкта умисного знищення або пошкодження майна до кримінальної та іншої правової відповідальності відповідно до чинного законодавства. В цьому випадку також уже в межах регулятивних суспільних правовідносин.*

Механізм заподіяння шкоди безпосередньому об'єктові складу кримінального правопорушення «умисне вбивство» – ч.1 ст. 115 КК України. Як і в попередніх прикладах, він подібний до розглянутих там механізмів заподіяння шкоди, але має свої істотні відмінності. Цей розглядуваний механізм заподіяння шкоди, в загальних рисах, характеризується такими обставинами: а) суб'єкт *заподіює смерть* іншій людині – суб'єктові охоронюваних суспільних правовідносин вона перестав існувати; б) суб'єкт *заподіює смерть* іншій людині – суб'єктові охоронюваних суспільних правовідносин *умисно*; в) суб'єкт *заподіює смерть* іншій людині – суб'єктові охоронюваних суспільних г) суб'єкт умисного вбивства *розриває наявний соціальний зв'язок між суб'єктами* охоронюваних суспільних правовідносин у виді позитивного правового та гармонійного балансу їх прав та обов'язків; д) *наслідками розриву наявного соціального зв'язку є:* 1) *незабезпечення державою, як суб'єктом охоронюваних суспільних правовідносин, реалізації суспільних інтересів, правових гарантій права людини на життя, як найвищої соціальної цінності, що є складовою основи нормального функціонування і розвитку особи, суспільства і держави;* 2) *підриг авторитету держави, пра-*

вового порядку та громадської безпеки, моральних засад суспільства; е) суб'єкт розбою *посягає на правову основу* охоронюваних суспільних правовідносин, порушуючи право іншої людини на життя та заборону посягати на життя іншої людини, яке задеклароване у згаданих вище нормах міжнародного та українського права. Зокрема, Загальної декларації прав людини, Конституції України, Цивільного, Кримінального, Адміністративного кодексів, Закону України «Про власність»; е) суб'єкт вбивства, посягаючи на життя іншої людини, також *зумовлює одночасне виникнення права цієї людини захищати* своє право на життя від протиправного посягання *та її обов'язку* здійснювати такий захист в правовому полі, а також *права та обов'язку* держави, в особі компетентних органів, притягнути суб'єкта умисного вбивства до кримінальної та іншої правової відповідальності відповідно до чинного законодавства. В цьому випадку також *уже в межах регулятивних* суспільних правовідносин.

Кримінально-правове значення об'єкта складу кримінального правопорушення проявляється в тому, що він, зокрема: а) є одним із чинників, який визначає характер і ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення; б) є одним із критеріїв розмежування кримінальних правопорушень між собою та відмежування їх від інших правопорушень; в) є елементом складу кримінального правопорушення, який є складовою підстави кримінальної відповідальності; г) має важливе значення для правильної кваліфікації суспільно небезпечного діяння; д) є одним із системно утворюючих критеріїв побудови Особливої частини КК України, класифікації кримінальних правопорушень у науці кримінального права; е) є одним із критеріїв, який визначає межі розслідування: е) правильне його встановлення сприяє відшкодуванню (компенсації) потерпілому шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

2). Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення: поняття та її ознаки.

Словосполучення «об'єктивна сторона», в його етимологічному значенні, походить, як уже зазначалося, від латинського слова *objectum* – «**предмет**», яке з широких філософських по-

зицій означає зовнішньо виражене явище суспільного буття, що сприймається органами чуття людини.

В чинному Законі про кримінальну відповідальність (КК України) *не визначене* поняття об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. В кримінально-правовій літературі висловлені чисельні концепти вчених щодо його розуміння серед яких є наступні з них:

1) *об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – сукупність закріплених в Законі про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішню сторону кримінального правопорушення і з позиції законодавця є необхідними і достатніми для притягнення винного до кримінальної відповідальності (Ф.Г. Бурчак);

2) *об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – сукупність передбачених законом ознак, що характеризують зовнішню сторону суспільно небезпечної поведінки, що посягає на охоронюваний кримінальним законом об'єкт, а також об'єктивні обставини і умови такої поведінки (І.А. Грунтов);

3). *об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – це сукупність ознак, що характеризують зовнішню сторону кримінального правопорушення (П.С. Матишевський);

4). *об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – це сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкт кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання (М.В. Володько);

5). *об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – зовнішня сторона (зовнішнє вираження) кримінального правопорушення, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причиново-наслідковим зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, засобами вчинення кримінального правопорушення (М.І. Панов);

6) *об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – зовнішня сторона діяння, вчинюваного в певних умовах

місця, часу, обстановки, яке заподіює шкоду об'єктові кримінального правопорушення (В.А. Номоконов);

7). *об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на охоронюваний Законом про кримінальну відповідальність об'єкт, тобто акт вольової поведінки, який здійснюється в об'єктивному світі і виражається в заподіянні шкоди вказаному об'єктові або створенні загрози заподіяння йому шкоди (В.М. Кудрявцев);

8). *об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – зовнішня сторона діяння, що виражається у вчиненні передбаченого Законом про кримінальну відповідальність діяння (дії чи бездіяльності), що заподіює чи створює загрозу заподіяння шкоди певному об'єкту кримінального правопорушення (Р.В. Вереша);

9). *об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – сукупність передбачених законом ознак, що характеризують зовнішню сторону злочинного діяння (І.І. Митрофанов);

10). *об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – зовнішній прояв кримінально-протиправного діяння, який становлять: суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками, місце, час, спосіб, обстановка та засоби вчинення злочину (В.П. Ємельянов);

Як уже підкреслювалося, в теорії кримінального права наявний концепт розуміння кримінальне правопорушення у двох аспектах: а) як явища **соціального**; б) як явища **суто юридичного, кримінально-правового**. Саме такий підхід дозволяє всебічно встановити глибоке розуміння інструментальної суті кримінально-правової відповідальності. Тому, враховуючи наведене, доцільно розглядати об'єктивні ознаки кримінального правопорушення як явища оточуючої соціальної дійсності (реальності) та об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення як інтелектуальної законодавчої моделі, сконструйованого нормативного поняття, що є продуктом розуму.

Об'єктивні ознаки кримінального правопорушення як явища оточуючої дійсності – це зовнішня, видима, сторона конкретного кримінального правопорушення, яка характеризується суспільно небезпечним діянням, а в ряді випадків і суспільно не-

безпечними наслідками та іншими обставинами, які характеризують його як подію, явище соціальної дійсності (реальності).

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення, який являє собою сукупність ознак, що характеризують зовнішню сторону кримінального правопорушення і чітко визначені нормою Закону України про кримінальну відповідальність (КК України), яка закріплює даний склад кримінального правопорушення.

Всі ознаки складу кримінального правопорушення в теорії кримінального права умовно поділяють на *обов'язкові* і *факультативні*. Кількість ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є *різною* в матеріальних та формальних складах. Нагадаємо коротко про їх розуміння.

Матеріальні склади кримінальних правопорушень – їх особливості: а) кримінальні правопорушення з таким складом є закінченими з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, передбачених нормою Закону про кримінальну відповідальність, яка передбачає даний склад кримінального правопорушення. Наприклад, умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, крадіжка, грабіж, службова недбалість, умисне знищення чи пошкодження майна (статті: 115, 116, 121, 185, 186, 347, 352, 367, 378, 399, 411 КК України); б) *обов'язковими ознаками* об'єктивної сторони складу такого кримінального правопорушення є: 1) суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність); 2) суспільно небезпечні наслідок (наслідки); 3) причиново-наслідковий зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками.

Формальні склади кримінальних правопорушень – їх особливості: а) кримінальне правопорушення з таким складом вважається закінченим з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності), передбаченого нормою Закону про кримінальну відповідальність, яка містить в собі даний склад кримінального правопорушення. Наприклад, дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, заклики

до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, втеча із спеціального лікувального закладу, порушення правил адміністративного нагляду (ст.109, ч. 1 ст. 151, ч. 1, 2 ст. 263, ч. 1 ст. 265,, ст. 394, ст. 395 КК України); б) обов'язковою конструктивною ознакою об'єктивної сторони такого складу кримінального правопорушення завжди є лише суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність).

Своєрідні формальні склади кримінальних правопорушень. В кримінально-правовій літературі їх називають *складами sui generis – своєрідними*. Їх особливості: а) кримінальні правопорушення з таким складом *вважаються закінченими* з досягненням кримінально протиправним діянням стадії, визначеної нормою Закону про кримінальну відповідальність, яка закріплює даний склад кримінального правопорушення; б) обов'язковою конструктивною ознакою об'єктивної сторони такого складу є *лише суспільно небезпечне діяння*. Такі склади кримінальних правопорушень в теорії кримінального права називають ще «*усіченими*» або «*урізанними*». Наприклад, розбій, бандитизм, напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, кримінальні правопорушення терористичного характеру (статті:129, 187, 195, 257, 261, 258-1 – 258-6 КК України).

Стосовно матеріальних та формальних складів злочинів виділяють також факультативні ознаки – місце, час, спосіб, засоби, обстановка вчинення кримінального правопорушення. Вони є обов'язковими для кваліфікації вчиненого *лише тоді, коли безпосередньо вказані в нормі* Закону про кримінальну відповідальність (КК України), яка містить в собі конкретний склад кримінального правопорушення.

Суспільно небезпечне діяння людини як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Людина, як складова усього біологічного світу, є істотою недосконалою: недосконала тілесна форма з відповідним психічним наповненням, яка є смертною, та безсмертна душа як абсолют ідеального світу, матеріалізований в конкретній унікальній тілесній формі. В контексті функціональних суспільних стосунків **в ній поєднано два природніх потенційних якісно протилежних начал: творче та руйнівне**. Кожне з них може розвиватися і домінувати в людині впродовж певного часу під впливом відповідних детермінант

об'єктивного та суб'єктивного характеру. Однією із найважливіших, домінуючих функцій держави соціально- демократичної орієнтації є грамотна, цивілізована протидія правопорушенням, порушенням інших соціальних норм з боку громадян, сприяння формуванню, утвердженню та розвитку їх творчих можливостей в правовому полі з використанням сучасних методологічних підходів.

Поведінка людини в суспільному середовищі пояснює її ставлення до інших людей. У цьому зв'язку Й.В. Гете, наприклад, вважав, що поведінка – *це дзеркало, в якому кожний показує своє обличчя*.

Поведінка людини – це зовнішньо виражена її розумова, фізична та соціальна реакція на фактори оточуючого середовища. *що поведінка людини завжди соціально зумовлена* низкою чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру. З широких філософських позицій, людина живе не лише в своєму суб'єктивному світі, який являє собою відображення в її свідомості оточуючої дійсності через абстрактне і предметне мислення, але й у світі зовнішньому для неї, тобто у відповідному об'єктивно наявному людському середовищі, соціумі. Потенційні індивідуальні можливості людини можуть розкриватися і розкриваються в конкретних умовах її буття через власну поведінку.

Буття людини має свої кількісно-якісні характеристики виразу в контексті її наявних інтересів і потреб, а також наявних в її соціумі об'єктивних можливостей їх реалізації. В кожному суспільстві, на рівні пересічної людини, є протиріччя між назрілими інтересами і потребами людини та суспільними можливостями їх задоволення. Інтереси та потреби людини, як свідчить суспільна практика, завжди випереджають в своєму розвитку суспільні можливості їх своєчасного і якісного задоволення.

Умови буття людини завжди детерміновані низкою факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру. Людина, будучи заручником часу і простору, є одночасно і заручником свого буття. Якщо час є вічним сторожем людини, то простір і буття людини – обмеженнями місця та умов її поведінки. Відчуваючи гальмівні дискомфортні впливи буття та шляху матеріалізації її інтересів та потреб, людина, яка має потенційні інтелектуальні можливості і силу волі, прагне якісно змінити, удосконалити умови свого буття.

В іншому випадку вона задовольняється пристосовницьким, конформістським способом життя та діяльності.

Пам'ятаючи про те, що людина має природне право на задоволення своїх інтересів та потреб, слід зазначити, що її претензії та домагання можуть бути реалізовані і реалізуються як в межах так і за межами соціального нормативного поля. Саме через ці обставини вимальовується механізм соціальної і у тому числі кримінальної відповідальності людини, як позитивної так і негативної, через призму її поведінки.

Отже, людина перебуває в системі соціальних зв'язків, які охоплюють всі соціальні процеси, кожен з яких по своєму впливає на її поведінку. Виходячи з того, що самі суспільні процеси перебувають і між собою у системних зв'язках, необхідним є і системний підхід до їх наукового пізнання.

Поведінка людина може виявлятися в таких діяннях: а) суспільно нейтральних; б) суспільно корисних; в) суспільно шкідливих; г) суспільно небезпечних.

Ухвалюючи вирок, суд, зокрема, повинен вирішити такі питання: 1) чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа; 2) чи містить це діяння склад кримінального правопорушення і якою статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений (*пункти 1, 2 ч. 1 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України*).

Суспільно небезпечне діяння є конструктивною ознакою об'єктивної сторони як матеріального так і формального складу кримінального правопорушення. Його встановлення має кваліфікуюче значення.

В чинному Законі України про кримінальну відповідальність не визначене поняття суспільно-небезпечного діяння, тому у науці кримінального права немає однакового його розуміння. Кожним вченим-криміналістом запропонований свій концепт розуміння цього поняття. Серед них:

1) – *суспільно небезпечне діяння* – суспільно небезпечний, протиправний, конкретний, свідомий і вольовий акт поведінки людини (*М.І. Панов*);

2) – *суспільно небезпечне діяння* – це вчинки людини: активні вольові дії (дія) або пасивне вольове поводження, утримання від

вчинення дій (бездіяльність), які особа зобов'язана була вчинити (П.С. Матишевський);

3) – *суспільно небезпечне діяння* – це дія або бездіяльність, що являють собою суму вольових рухів тіла, фізичних і психічних засобів людини, які безпосередньо чи опосередковано заподіюють шкоду об'єктові (М.І. Бажанов);

4) – *суспільно небезпечне діяння* характеризується сукупністю конкретних ознак: суспільна небезпечність; протиправність; конкретний характер; усвідомлений акт поведінки людини і вольовий акт поведінки (В.Б. Харченко);

5) – *суспільно небезпечні діяння* людини виявляються у вчиненні нею активних вольових дій (кримінально протиправна дія) або в пасивному вольовому поводженні, в утриманні від вчинення дій (кримінально протиправна бездіяльність), які вона зобов'язана була вчинити (Р.В. Вереша).

Суспільно небезпечне діяння – це обов'язкова ознака кожного складу кримінального правопорушення, яка є винною, протиправною **дією або бездіяльністю** суб'єкта кримінального правопорушення, що безпосередньо чи опосередковано заподіяла істотну шкоду чи створила загрозу заподіяння такої шкоди об'єктові кримінально-правової охорони. **Дія** – це винна, протиправна, **активна поведінка** суб'єкта кримінального правопорушення, яка безпосередньо чи опосередковано може потенційно заподіяти або заподіяла істотну шкоду чи створює загрозу заподіяння такої шкоди об'єктові кримінально-правової охорони. **Бездіяльність** – це винна, протиправна, **пасивна поведінка** суб'єкта кримінального правопорушення, яка безпосередньо чи опосередковано заподіяла істотну шкоду чи створила загрозу заподіяння такої шкоди об'єктові кримінально-правової охорони.

Істотною *потенційною* шкодою є шкода, яка може бути заподіяна кримінальним правопорушенням. Це шкода, що передбачена нормою Закону України про кримінальну відповідальність (КК України) як ознака складу забороненого кримінального правопорушення, Тобто, в рамках охоронних кримінальних правовідносин, коли кримінальне правопорушення ще не вчинене суб'єктом. Два інших види шкоди – *заподіяна* діянням суб'єкта об'єктові кримінально-правової охорони *шкода*, а так *само створення загрози*

заподіяння такої шкоди, розглядаються в рамках регулятивних кримінальних правовідносин, коли кримінальне правопорушення вже вчинене суб'єктом.

Таким чином, ознаки суспільно небезпечного діяння є наступними:

1) це *обов'язкова ознака* об'єктивної сторони кожного складу кримінального правопорушення;

2) це діяння (*дія або бездіяльність*) суб'єкта кримінального правопорушення;

3) це *суспільно небезпечне* діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта кримінального правопорушення, тобто таке, що *може потенційно заподіяти, заподіяло істотну шкоду або створює загрозу заподіяння такої шкоди* об'єктові кримінально-правової охорони;

4) це *кримінально-протиправне* діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта кримінального правопорушення, тобто таке, що *заборонена Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) під загрозою покарання*;

5) це *винна поведінка* (дія або бездіяльність) суб'єкта кримінального правопорушення, тобто таке, що вчинена *умисно або через необережність*;

6) це *каране діяння суб'єкта кримінального правопорушення.*

Як уже підкреслювалося, згідно чинного Закону України про кримінальну відповідальність (КК України), **поняттям «суспільно небезпечне діяння» не охоплюються:**

1) *малозначні діяння.* Відповідно ч. 2 ст. 11 КК України, **не є кримінальним правопорушенням** дія або бездіяльність особи, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, *але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди* фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. діяння формально містить ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Отже: а) діяння *не становить суспільної небезпеки* тому, що не заподіяло і не могло заподіяти *істотної шкоди* фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі – **заподіяна шкода є мізерною**; б) малозначним є лише таке діяння, **неістотність шкоди якого**

є об'єктивною (фактично вчиненою) **і суб'єктивною** – суб'єкт мав умисел на заподіяння саме такої шкоди. Якщо суб'єкт мав при цьому умисел на заподіяння *істотної шкоди* і не досяг цього кримінально протиправного результату з незалежних від його волі причин, то, згідно ст. 15 КК України, має місце замах на відповідне кримінальне правопорушення; в) визнання діяння малозначним і не притягнення особи до кримінальної відповідальності, *не означає*, що особа не може бути притягнена до іншого виду юридичної відповідальності (наприклад, матеріальної, дисциплінарної);

2) рефлекторні (механічні) рухи тіла суб'єкта кримінального правопорушення. Наприклад, Р. посковзнувся на слизькому тротуарі і, падаючи, вхопився за одяг Н., який впав і зламав щелепу та отримав струс мозку;

3) діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності;

4) діяння неосудних осіб;

5) діяння суб'єкта кримінального правопорушення, що вчинені під впливом обману або гіпнозу;

6) діяння суб'єкта кримінального правопорушення, що вчинені під впливом непереборної (нездоланної) сили (***vis major***) – надзвичайного і невідворотного (нездоланного) впливу сил природи, механізмів, пристроїв, людей, тварин, а так само інших об'єктивних факторів, внаслідок чого особа позбавлена можливості діяти з власної волі. Наприклад, а) сильний порив вітру збив С. з ніг і падаючи, вона заподіяла тілесні ушкодження дитині; б) автобус різко загальмував і К. падаючи штовхнув В., який стояв перед ним, внаслідок чого В. вдарився об стійку і пошкодив обличчя; в) М. не з'явився на призовний пункт тому, що вночі дороги завіяло снігом і кілька днів транспортного сполучення з районним центром не було;

7) вчинені під безпосереднім впливом нездоланного фізичного або психічного примусу (ч. 2 ст. 40 КК України);

8) діяння суб'єкта кримінального правопорушення: а) під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК України); б) пов'язані з ви-

правданим ризиком (ст. 42 КК України); в) вчинені з метою виконання законного наказу або розпорядження (ст. 41 КК України); г) вчинене в стані крайньої необхідності (ст. 39 КК України); д) вчинені для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38 КК України); ж) вчинені в стані необхідної оборони або уявної оборони (ст. 36, 37 КК України). Названі в цьому підпункті діяння є вольовими вчинками особи, але не суспільно небезпечними, а *суспільно корисними або суспільно прийнятними*;

9) діяння суб'єкта кримінального правопорушення за умови добровільної та правової згоди на це «потерпілого» (медичне втручання, донорство, трансплантація органів, спричинення шкоди при зайнятті спортом, знищення чи пошкодження майна за згодою власника заради задоволення певних суспільних інтересів);

10) відмова суб'єкта кримінального правопорушення від давання показань під час досудового розслідування або розгляду справи в суді щодо себе, а також членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ч. 2 ст. 385 КК України, п. 1 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України). Згідно статті 63 Конституції України, особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом;

11) заздалегідь не обіцяне приховування суб'єктом кримінального правопорушення злочину, вчиненого членами сім'ї чи близькими його родичами, коло яких визначається законом (ч. 2 ст. 396 КК, п. 1 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України). Названі в наведених вище пунктах 10 і 11 діяння суб'єкта кримінального правопорушення є *суспільно прийнятними*.

В п. 1 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України задекларовано, що близькими родичами та членами сім'ї суб'єкта кримінального правопорушення є: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням,

а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

За критерієм суспільно небезпечного діянням (дії чи бездіяльності) суб'єкта кримінального правопорушення, як уже зазначалося, розрізняють:

1) кримінальні правопорушення, *що вчиняються*:

а) **лише дією, діями суб'єкта кримінального правопорушення** – більшість кримінальних правопорушень, передбачених чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України). Серед них, наприклад, кримінальні правопорушення, *передбачені статтями: 113, 134, 151, 152, 178, 194, 224, 269, 308 КК України*;

б) **лише бездіяльністю суб'єкта кримінального правопорушення**. Наприклад, кримінальні правопорушення, *передбачені статтями: 135, 136, 139, 164, 166, 175, 264, 284 КК України*;

в) **як дією так і бездіяльністю суб'єкта кримінального правопорушення**. Наприклад, кримінальні правопорушення, *передбачені статтями: 115, 137, 140, 171, 237, 251, 270, 367 КК України*.

2) кримінальні правопорушення:

а) **прості**, які можуть бути вчинені **однією дією суб'єкта кримінального правопорушення**. Наприклад, крадіжка – ст. 185 КК України);

б) кримінальні правопорушення, які можуть бути **вчинені ускладненими діями суб'єкта кримінального правопорушення**: 1) *триваючі*, які розпочалися одним діянням суб'єкта кримінального правопорушення і тривають впродовж певного часу – наприклад, незаконне зберігання вогнепальної зброї чи бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв – ст. 263 КК України; 2) *продовжувані*, які розпочинаються і продовжуються окремими діями суб'єкта кримінального правопорушення, спрямованими для досягнення однієї мети – наприклад, крадіжка в особливо великих розмірах – ч.5 ст. 185 КК України; 3) *складні (складені)*, які вчиняються органічно поєднаними діями суб'єкта кримінального правопорушення. Наприклад, напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний з насильством, небезпечним

для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу (грабіж) -ст. 187 КК України.

Способи виразу забороненого суспільно небезпечного діяння у чинному Законі України про кримінальну відповідальність (КК України) є такими:

а) *прямий* – заборонене суспільно небезпечне діяння виписане в диспозиції норми Закону України про кримінальну відповідальність (КК України) через характеристику способу (способів) його вчинення. Наприклад, *статті: 111, 113, 152 (ч.1), 185 (ч.1), 186 (ч.1), 200, 257, 258(ч.1), 262(ч.1,2), 266 КК України;*

б) *бланкетний* – повний зміст забороненого суспільно небезпечного діяння, яке є конструктивною ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, розкривається не у Законі України про кримінальну відповідальність (КК України), а в нормах інших правових актів. Наприклад, *статті 131, 144, 172, 183, 212, 236, 240, 248 КК України;*

в) *наслідковий* – у нормі Закону України про кримінальну відповідальність (КК України) вказані лише суспільно небезпечний наслідок (наслідки) забороненого діяння. В такому випадку будь-яке діяння, незалежно від способу його вчинення, яким заподіяно такий наслідок, є кримінально-протиправним та суспільно небезпечним. Наприклад, *статті: 130, 133, 297, 335, 338, 441 КК України;*

г) *комбінований* – законодавець поєднує кілька способів виразу забороненого суспільно небезпечного діяння у нормі Закону України про кримінальну відповідальність (КК України). Наприклад, *ч.3 ст.204, ст. 231, ст. 242, ст. 281, ст. 422 КК України.*

Пригадаємо, що діяння людини можуть бути: *суспільно корисними; суспільно нейтральними; суспільно прийнятними; суспільно шкідливими; суспільно небезпечними.* Предметом наступного розгляду є *суспільно небезпечне* діяння, яке проявляється у двох формах поведінки суб'єкта кримінального правопорушення: *а) дія і б) бездіяльність.*

Суспільно небезпечна дія, як вид суспільно небезпечного діяння, в рамках регулятивних кримінальних правовідносин – це винна, протиправна, **активна поведінка** суб'єкта кримінального правопорушення, яка безпосередньо чи опосередковано

заподіяла істотну шкоду або створила загрозу заподіяння такої шкоди об'єктові кримінально-правової охорони.

За характером впливу на об'єкт кримінально-правової охорони є такі види суспільно небезпечних дій:

а) *інформаційні дії* – передавання інформації, яка має кримінально-правове значення, іншим особам: 1) словами; 2) смисловими жестами конклюдентними діями); 3) виразними рухами (мімікою). Наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені статтями: 129, 266, ч. 1 ст. 345, ч. 1 ст. 346 КК України;

б) *фізичні (енергетичні) дії* – застосування мускульної, фізичної сили, у певних випадках поєднаної із засобами вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені статтями: 115, 116, 117, 121 КК України;

в) *комбіновані дії* – поєднання інформаційних і фізичних дій. Наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені статтями: 187, 190, 296, 343 КК України.

Залежно від часу тривання, суспільно небезпечні дії класифікують на такі види:

1) *одномоментні суспільно небезпечні дії* – початок і закінчення таких дій фактично співпадають. Наприклад, суб'єкт вчинив постріл у голову потерпілого, заподіявши йому смерть, що утворює склад відповідного кримінального правопорушення, передбаченого ст. 115 КК України;

2) *різномоментні суспільно небезпечні дії* – між початком і закінченням таких дій проходить певний проміжок часу. Наприклад, суб'єкт переміщує культурні цінності поза митним контролем через митний кордон України, що утворює склад відповідного кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201 КК України;

3) *продовжувані суспільно небезпечні дії* – початком таких дій є перша дія, яка далі неодноразово повторюється, створюючи систему тотожних або однорідних дій, спрямованих на здійснення єдиного злочинного умислу, заподіяння шкоди одному об'єктові кримінально-правової охорони. Наприклад, викрадення суб'єктом матеріальних цінностей із сховища, залежно від його розміру, утворює склад відповідного кримінального правопорушення, передбаченого ст. 185 КК України;

4) *триваючі суспільно небезпечні дії* – початком таких дій є вчинення однієї або кількох дій, поєднаних з наступним тривалим невиконанням особою, покладених на неї законом або судом обов'язків (обов'язку). Наприклад, суб'єкт незаконно придбав зброю і зберігає її в своїй квартирі, що утворює склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 1 ст. 263 КК України.

Залежно від кількісного виразу в диспозиції норми Закону України про кримінальну відповідальність (КК України) суспільно небезпечної дії класифікують на такі види:

1) суспільно небезпечна дія з одним видом кримінально – *протиправної поведінки*. Наприклад, статті 129, 132, 145, 185 КК України;

2) суспільно небезпечна дія з двома видами кримінально – *протиправної поведінки*. Наприклад, ч. 2 ст. 186, ст. 187, 189, ч. 2 ст. 365 КК України;

3) суспільно небезпечна дія без чітко конкретного визначення акту (актів) кримінально – *протиправної поведінки* – з застосуванням поняття, зміст якого встановлюється шляхом тлумачення Закону про кримінальну відповідальність з використанням іншого (інших) нормативних актів. Наприклад, «неналежне виконання професійних обов'язків» (ст. 131 КК України); «незаконне проведення абортів» (ст. 134 КК України); «хуліганство» (ст. 296 КК України); «порушення правил безпеки» (статті 272, 273 КК України);

4) суспільно небезпечна дія з альтернативними видами актів кримінально- *протиправної поведінки*. Наприклад, статті 199, 204, 224, 263, 265, 442-1 КК України. Зокрема, статтею 442-1 КК України «Злочини проти людяності» передбачена відповідальність за умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення таких дій:

а) переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі;

б) депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (висе-

лення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави;

в) насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави;

г) зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства;

д) оборнення в рабство або торгівлі людьми;

е) насильницького зникнення;

є) незаконного позбавлення волі;

ж) катування;

з) інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю.

Так зване «правило продовженої руки» суб'єкта кримінального правопорушення. Суспільно небезпечна, кримінально – протиправна дія *вважається такою, що вчинена даним суб'єктом* кримінального правопорушення і тоді, коли він безпосередньо не здійснює фізичний вплив на об'єкт кримінально-правової охорони. Зокрема:

1) суб'єкт кримінального правопорушення використовує як засіб вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, холодну чи вогнепальну зброю, отруту, електричний струм, радіоактивну речовину інші засоби;

2) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для безпосереднього вчинення суспільно небезпечної дії особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності (див. також п. 9 ч. 1 ст. 67 КК України);

3) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для безпосереднього вчинення суспільно небезпечної дії неосудну особу (див. також п. 9 ч. 1 ст. 67 КК України);

4) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для

безпосереднього вчинення суспільно небезпечної дії особою, яка перебуває під нездоланим примусом, введену ним в оману щодо дійсного характеру вчинюваної дії чи дій;

5) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для безпосереднього вчинення суспільно небезпечної дії тварину або рослину. Наприклад, собаку, змію, скорпіона, отруйну рослину;

6) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для безпосереднього вчинення суспільно небезпечної дії фізичні явища або об'єкти природи. Наприклад, воду, газ, високу або низьку температуру, вогонь, електричний струм, радіацію.

Суспільно небезпечна діяльність – це система кримінально-протиправних, винних дій суб'єкта (суб'єктів) кримінального правопорушення, спрямованих на досягнення певної мети.

Суспільно небезпечна бездіяльність, як вид суспільно небезпечного діяння, – це винна, протиправна, *пасивна поведінка* суб'єкта кримінального правопорушення, яка безпосередньо чи опосередковано заподіяла істотну шкоду або створила загрозу заподіяння такої шкоди об'єктові кримінально-правової охорони.

Умови кримінальної відповідальності особи за бездіяльність за чинним КК України є такими:

а) *наявність* у суб'єкта кримінального правопорушення юридичного обов'язку поводитися активно;

б) *наявність* у суб'єкта кримінального правопорушення реальної *можливості* для активної поведінки – виконання обов'язку;

в) *виконання* суб'єктом обов'язку активної поведінки могло об'єктивно *запобігти* настанню суспільно небезпечних наслідків, але він не втручається у розвиток причиново-наслідкового зв'язку – *не виконує свій обов'язок*.

Обов'язок суб'єкта кримінального правопорушення вчинити певну дію чи дії *може виникати*:

а) *із закону*. Наприклад, з Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII – обов'язок нести військову службу (статті 335, 336 та ін. КК України);

б) *із підзаконного акту*. Наприклад, з «Правил дорожнього

руху», затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306 – обов'язок підпорядковувати рух автомобіля світловим сигналам світлофора, регулювальника, вимогам дорожніх знаків (статті 286, 287 КК України);

в) *із цивільно-правового правочину (договору)*. Наприклад, правочин довічного утримання; правочин про догляд за хворою особою; правочини опіки, піклування (статті 135, 137, 166 КК України);

г) *із попередніх дій особи*. Наприклад, особа, яка поставила іншу особу в небезпечний для життя стан (водій при ДТП, той, хто штовхнув у воду особу, яка не вміє плавати тощо) зобов'язана надати їй відповідну допомогу (ч.1 ст. 135 КК України);

д) *із законного наказу або розпорядження*. Наприклад, статті 402, 403 КК України;

е) *із професійних або службових функцій особи*. Наприклад, статті 131, 139, 140, 367 КК України;

є) *із родинних відносин*. Наприклад, статті 164, 165 КК України.

Способи визначення суспільно небезпечної бездіяльності як ознаки об'єктивної сторони в складах кримінальних правопорушень за чинним КК України:

1) *вид кримінально протиправної поведінки* суб'єкта кримінального правопорушення – бездіяльність *не декларується конкретно*, а саме діяння зводиться до порушення, невиконання спеціальних правил. Наприклад, статті 236, 240, 242, 244, 247, 251, 267, 270, 271, 272 КК України;

2) *умовою кримінальної відповідальності* суб'єкта кримінального правопорушення за бездіяльність виступає *попередня його активна поведінка*. Наприклад, статті: 135, 395, 407, 408 КК України;

3) в диспозиції норми діяння *визначене як активна форма поведінки*, а за змістом може бути і бездіяльністю суб'єкта кримінального правопорушення. Наприклад, статті 183, 238, 287, 329, 388 КК України;

4) в диспозиції норми *однозначно вказано на бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення. Наприклад, статті 136, 139, 166, 175, 284, 285, 351, 402 КК України;

5) в диспозиції норми *суспільно небезпечне діяння визначене як поєднання дії і бездіяльності суб'єкта кримінального правопорушення*. Наприклад, статті 131, 137, 140, 197, 237 КК України.

Суспільно небезпечний наслідок (наслідки) як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Ухвалюючи вирок, суд повинен, зокрема, вирішити чи містить вчинене суб'єктом діяння *склад кримінального правопорушення* та якою статтею Закону України про кримінальну відповідальність (КК України) він передбачений (*п.2 ч.1 ст.368 Кримінального процесуального кодексу України*). Як уже зазначалося, обов'язковою конструктивною ознакою *матеріального складу* кримінального правопорушення є *суспільно небезпечний наслідок (наслідки)*. Їх встановлення має кваліфікуюче значення. Поряд з цим, в чинному Законі України про кримінальну відповідальність (КК України) відсутнє визначення поняття *суспільно небезпечних наслідків* як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. З цієї причини в теорії кримінального права наведені чисельні розуміння вченими цього кримінально- правового феномену. Серед них, зокрема, такі:

1) *суспільно небезпечні наслідки* – це ті зміни та шкода, яка заподіюється діянням об'єктові посягання (М.І. Бажанов);

2) *суспільно небезпечні наслідки* – це шкода тим чи іншим суспільним відносинам, тим чи іншим суспільним цінностям (П.П. Михайленко);

3) *суспільно небезпечні наслідки* – шкода (збиток), що заподіюється кримінально- протиправним діянням суспільним відносинам, охоронюваним законом про кримінальну відповідальність, або як реальну небезпеку (загрозу) заподіяння такої шкоди (М.І. Панов);

4) *під суспільно небезпечними наслідками* розуміються ті шкідливі зміни, які проходять в об'єктові внаслідок вчинення кримінального правопорушення (А.О. Пінаєв);

5) *суспільно небезпечні наслідки* – це небезпечні пошкодження в суспільних відносинах (М.Й. Коржанський);

6) *суспільно небезпечні наслідки* – це шкода, що заподіюється об'єктові кримінально-правової охорони (О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк);

7) *суспільно небезпечні наслідки* – це ті зміни в реальній дійсності, які викликає (може викликати) кримінальне правопорушення, реальна або ймовірна шкода, що заподіюється прийнятим під охорону законом про кримінальну відповідальність суспільним відносинам, благам та інтересам (П.Л.Фріс);

8) *суспільно небезпечні наслідки* – це шкода (збиток) заподіюваний внаслідок діяння, або створення для об'єкта кримінального правопорушення реальної загрози заподіяння такої шкоди (В.Б. Харченко);

9) *суспільно небезпечні наслідки* – це шкода, заподіяна об'єктові кримінально-правової охорони (М.В. Володько).

Суспільно небезпечний наслідок (наслідки) – це шкода, що може бути потенційно заподіяна, вже заподіяна конкретним суспільно небезпечним діянням суб'єкта об'єктові кримінально-правової охорони, а так само створення загрози заподіяння такої шкоди, які передбачені в якості обов'язкової ознаки об'єктивної сторони матеріального складу кримінального правопорушення нормою Закону України про кримінальну відповідальність (КК України). Шкодою, яка може бути потенційно заподіяна, є шкода, передбачена нормою Закону України про кримінальну відповідальність (КК України) як ознака складу забороненого кримінального правопорушення, Тобто, в рамках охоронних кримінальних правовідносин, коли діяння суб'єктом *ще не вчинене*, коли воно є потенційно можливим. Два інших види шкоди – *заподіяна діянням суб'єкта об'єктові кримінально-правової охорони шкода та створення загрози заподіяння такої шкоди*, розглядаються далі в рамках регулятивних кримінальних правовідносин, коли діяння суб'єктом *вже вчинене*.

З викладеного вище розуміння суспільно небезпечних наслідків виникли такі висновки:

1) шкода, заподіяна об'єктові кримінально-правової охорони, може бути двох видів: а) **правна** і б) **протиправна**.

Правною є шкода, яка заподіяна суб'єктом об'єктові кримінально-правової охорони у межах допустимої шкоди, визначеної Законом України про кримінальну відповідальність (КК України). Наприклад, при необхідній обороні (ст. 36 КК України), уявній обороні (ст. 37 КК України), затриманні особи, яка вчинила

кримінальне правопорушення (ст. 38 КК України), крайній необхідності (ст. 39 КК України), виконанні наказу або розпорядження (ст. 41 КК України), діянні пов'язаному з ризиком (ст. 42 КК України), виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК України), виконанні обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 43-1 КК України).

Протиправною, у кримінально-правовому розумінні, є шкода, яка заподіяна суб'єктом кримінального правопорушенням об'єктові кримінально-правової охорони, а так само створення загрози заподіяння такої шкоди;

2) вчиненням суб'єктом кожного кримінального правопорушення, як з матеріальним так і з формальним складом, завжди, прямо чи непрямо, *заподіюється певна шкода або створюється загроза заподіяння шкоди* об'єктові кримінально-правової охорони. Однак, кваліфікуюче кримінально-правове значення така шкода має лише при вчиненні суб'єктом кримінального правопорушення з матеріальним складом, де суспільно небезпечний наслідок (наслідки) є *обов'язковою* конструктивною ознакою його об'єктивної сторони;

3) заподіяна суб'єктом кримінального правопорушення шкода фізичним, юридичним особам або державі може бути відповідно: а) *матеріальною* – фізичною, майновою; б) *нематеріальною* – моральною, політичною, організаційною. Така шкода, як правило, є *комбінованою* – матеріальною і нематеріальною. *Наприклад*: а) фізичною і моральною; б) фізичною, майновою і моральною; в) організаційною і політичною; г) майновою і організаційною; д) майновою, політичною і організаційною. Суб'єкт кримінального правопорушення *завжди заподіює моральну шкоду потерпілому* при вчиненні відповідного кримінального правопорушення;

4) така шкода завжди передбачена нормою Закону України про кримінальну відповідальність (КК України), яка закріплює конкретний склад кримінального правопорушення. Зокрема, а) *фізична шкода*. Наприклад, статті: 115, 116, 117, 118, 119 КК України; б) *фізична і моральна шкода*. Наприклад, статті: 121, 122, 123, 124, 124, 126 КК України; в) *моральна шкода*. Наприклад, статті: 148,

296, 304 КК України; г) *майнова і моральна шкода*. Наприклад, статті: 185, 186, 190, 194 КК України; д) *фізична, майнова і моральна*. Наприклад, статті: 186, 187, ч.3 ст.189 КК України; е) *політична і організаційна шкода*. Наприклад, статті: 109, 110, 157, 158, 159, 160, КК України; є) *організаційна, політична, майнова і фізична шкода*. Наприклад, ч. 4, ч. 8 ст.111-1, ч.3 ст.114-1, статті: 113, 161, 258, 294 КК України.

Способи виразу суспільно небезпечних наслідків вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення в нормах Закону України про кримінальну відповідальність (КК України):

1) суспільно небезпечне діяння суб'єкта містить у собі *реальну загрозу настання суспільно небезпечних наслідків*. Наприклад, ч. 1 ст. 130, ч. 1 ст. 135, ч. 1 ст. 142, ч. 1 ст. 239, ч. 1 ст. 241, ч. 1 ст. 242, ч. 1 ст. 243, ч. 1 ст. 244 КК України;

2) в диспозиції норми називається визначення кримінального правопорушення суб'єкта, що передбачає *настання конкретного наслідку*. Наприклад, вбивство (статті 115-119 КК України) – настання смерті потерпілого; крадіжка (ст. 185 КК України) – протиправне, умисне вилучення майна у власника, що позбавляє його можливості реалізувати його права – володіння, користування, розпорядження майном;

3) в диспозиції норми *чітко вказані суспільно небезпечний наслідок (наслідки)* діяння суб'єкта кримінального правопорушення. Наприклад, ч. 2 ст. 130, ч. ст. 131, ч. 2 ст. 133, ч. 3 ст. 134, ч. 3 ст. 135, ч. 3 ст. 136, ч. 3 ст. 277, ч. 3 ст. 286, ч. 2 ст. 438 КК України;

4) в диспозиції норми *суспільно небезпечний наслідок діяння (наслідки) суб'єкта виражені оцінним поняттям*, зміст якого, в кінцевому варіанті, визначається судом у кожному конкретному випадку з врахуванням всіх обставин справи. Наприклад, статті: 138, 140, 145, ч. 3 ст. 146, ч. 2 ст. 147, ч. 2 ст. 276, ч. 2 ст. 329, ч. 4 ст. 361, ч. 3 ст. 362, ч. 2 ст. 402 КК України;

5) в диспозиції норми *суспільно небезпечний наслідок (наслідки) діяння суб'єкта виражені оцінним поняттям*, зміст якого розкривається в примітці до статті КК України, яка містить цю норму. Наприклад, статті: 176, 185, 192, 206, 270, 364 КК України;

6) в диспозиції норми *суспільно небезпечний наслідок (наслідки) діяння суб'єкта визначені таким чином, що їх повне встанов-*

лення можливе шляхом системного тлумачення цієї норми КК України з нормами іншого нормативного акту. Наприклад, статті 121, 122, 125 КК України і Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17 січня 1995 року;

7) в диспозиції норми *суспільно небезпечне діяння і суспільно-небезпечний наслідок (наслідки) діяння суб'єкта визначені єдиним терміном*. Наприклад, «знищення або пошкодження», «пошкодження» (наприклад, статті: 194, 196, 245, 252 КК); «посягання на життя» (наприклад, статті 112, 348, 379, 400 КК України);

8) в диспозиції норми *суспільно небезпечний наслідок (наслідки) діяння суб'єкта частково визначені конкретно, а частково – оцінним поняттям*. Наприклад, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 252, ч. 3 ст. 265, ч. 2 ст. 267, ч. 2 ст. 273, ч. 2 ст. 283 КК України.

У нормах Закону України про кримінальну відповідальність (КК України) можуть бути і *інші форми (способи) виразу суспільно небезпечних наслідків діяння суб'єкта*.

Кримінально – правове значення суспільно небезпечних наслідків як ознаки об'єктивної сторони матеріального складу кримінального правопорушення полягає, зокрема, в тому, що:

а) вони служать *критерієм для відмежування вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення від інших правопорушень*. Наприклад, наявність «значної шкоди» при вчинення суб'єктом самоправства кваліфікується за ст. 356 КК України, а за її відсутності – за ст. 186 кодексу України про адміністративні правопорушення як самоправство;

б) наявність установленого розміру викраденого суб'єктом чужого майна служить критерієм для відмежування крадіжки – ст. 185 КК України від дрібного викрадення суб'єктом чужого майна – ст. 51 кодексу України про адміністративні правопорушення;

б) вони є критерієм для *кваліфікації вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення за відповідною статтею або частиною статті КК України*. Наприклад, статті 121, 122, 125, частини 3, 4, 5 ст. 185-186 КК України;

в) вони є *обставиною, що обтяжує покарання* при заподіянні суб'єктом кримінального правопорушенням тяжких наслідків (п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України);

г) *характер і розмір суспільно небезпечних наслідків, заподіяних суб'єктом*, враховуються судом при призначенні йому виду, розміру, строку покарання у межах санкції норми КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення (п.3 ч.1 ст. 65 КК України);

д) *ненастання суспільно небезпечних наслідків*, у кримінальних правопорушеннях, *що вчиняються суб'єктом наслідків наслідків* кримінального правопорушення *з прямим умислом*, дає підстави для кваліфікації його як замаху на вчинення відповідного кримінального правопорушення (ст. 15 КК України).

Причиново-наслідковий зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Суд, ухвалюючи вирок, повинен, зокрема, вирішити чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа та чи містить це діяння склад кримінального правопорушення і якою статтею Закону України про кримінальну відповідальність він передбачений (*пункти 1, 2 ч. 1 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України*). Як відомо, *причиново-наслідковий зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками діяння суб'єкта кримінального правопорушення є обов'язковою конструктивною конструктивною ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення з матеріальним складом*. Його встановлення має кваліфікуюче значення. В чинному Законі України про кримінальну відповідальність (КК України) немає визначення поняття *причиново-наслідкового зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками діяння суб'єкта кримінального правопорушення*.

Проблема причини та причиново-наслідкового зв'язку є дискусійною у науці філософії впродовж останніх тисячоліть. Наприклад, давньогрецький філософ, засновник класичної або формальної логіки Арістотель розглядав вчення про причини через призму *переходу можливості у дійсність*. Він виділяв у кожній речі чотири причини: а) матеріальну; б) формальну; в) дійову; г) кінцеву, або цільову. З широких філософських позицій, під *причиново-наслідковим зв'язком* слід розуміти такий зв'язок явищ,

коли одне з них – причина породжує інше – наслідок. Як влучно зазначив відомий австрійський вчений Людвіг фон Мізес, усвідомлення зв'язку між причиною та її наслідком є першим кроком до орієнтації людини у світі та інтелектуальною умовою будь-якої успішної діяльності.

У кримінально-правовій літературі при дослідженні розглядуваної проблематики учені-криміналісти застосовують словосполучення: *«причинний зв'язок»*, *«причиновий зв'язок»*, *«причиново-наслідковий зв'язок»*. Перше з них видається невдалим з огляду його лінгвістичне змістовне наповнення. У «Великому тлумачному словникові сучасної української мови» В.Т. Бусела слово «причинний» визначене, зокрема, як *«божевільний»*, що не може бути прийнятним у контексті дослідження даного явища кримінально-правової дійсності. Словосполучення «причиновий зв'язок» є неточним, оскільки не дозволяє максимально точно визначити мотиваційно-вольовий характер досліджуваного феномена. Найбільш придатним видається словосполучення «причиново-наслідковий зв'язок», яке застосовувалося і буде застосовуватися в даному підручнику надалі. Його використання, як думається, сприяє найбільш повному вираженню мотиваційного-вольового характеру цього зв'язку.

З пункту бачення теорії кримінального права, як вбачається, причиною кримінального правопорушення є *конкретний активний чинник*, який викликав у суб'єкта мотивований інтерес до вчинення кримінального правопорушення. Таким чинником є *потреба суб'єкта* кримінального правопорушення, яка може бути як *матеріальною* так і *нематеріальною*. Кримінальне правопорушення є результатом інтелектуально-вольової суспільно небезпечної дії його суб'єкта. Тому, *за своїм характером*, *причиново-наслідковий зв'язок* є *суб'єктивно-об'єктивним*. В такому варіанті його бачення підкреслюється *органічний зв'язок* суб'єкта кримінального правопорушення з *наслідком та причиною*, яка спонукала його до вчинення кримінального правопорушення. Цей зв'язок не можна розривати тому, що це істотно змінить розуміння повноти суті *причиново-наслідкового зв'язку та формального вираження* притаманних йому характерних рис.

Суб'єктивність цього зв'язку зумовлена складним мотива-

ційно-вольовим механізмом його становлення. З самого початку у суб'єкта кримінального правопорушення виникає певна *життєва потреба* – брак якогось матеріального чи нематеріального блага. Мотивація потреби сприяє *породженню інтересу* суб'єкта до вчинення певного діяння для її задоволення – відповідного його емоційного стану, прагнення, стимулу до вчинення такого діяння, яке, на його думку, призведе до задоволення даної потреби. Далі на цій основі здійснюється формування мети, визначення кримінально протиправних засобів її досягнення. Весь цей процес відбувається в єдиному *часовому ланцюгу переходу* від причини до наслідку *в негативному раціональному полі*.

Об'єктивність причиново-наслідкового зв'язку полягає в тому, що суспільно небезпечний наслідок є закономірним, *необхідним результатом* діяння суб'єкта кримінального правопорушення. Наявність цього наслідку, якого він бажав або не бажав, але свідомо припускав, з часу його настання, *уже не залежить від волі цього суб'єкта та інших осіб*.

В теорії кримінального права викладено низку поглядів вчених щодо розуміння причиново-наслідкового зв'язку, які в теорії кримінального права називають кримінально-правовими *теоріями або правилами* причиново-наслідкового зв'язку. Більш вдалим видається термін «правила», якими по суті є запропоновані вченими бачення встановлення наявності причиново-наслідкового зв'язку між діянням суб'єкта кримінального правопорушення та його наслідками. Теорія – це узагальнення знань, яке ґрунтується на глибокому та всебічному дослідженні суті певного явища кримінально-правової дійсності, що розкриває його закономірності, які становлять певну науку чи її відповідний розділ. Тобто, теорія – це *більш високого рівня науковий результат ніж правила*.

При найбільш широкому підході, можна назвати *такі наукові правила* встановлення наявності причиново-наслідкового зв'язку між діянням суб'єкта кримінального правопорушення та його наслідками: 1) адекватного причинного зв'язку; 2) головної причини; 3) причини і умов; 4) безпосередньої, найближчої причини; 5) нерівноцінності причин; 6) необхідного і випадкового зв'язку; 7) вірогідності причинного зв'язку; 8) юридично фіктивного при-

чинного зв'язку; 9) можливості і дійсності; 10) винної причинності; 11) необхідної умови – «*condicio sine gua non*»; 12) необхідного спричинення тощо.

Коротко про окремі з них, зокрема:

1) *правила необхідної умови* – «*condicio sine gua non*» – умова без якої не може бути наслідку. Причиново-наслідковий зв'язок між діянням людини і наслідками, що настали внаслідок нього, наявний тоді, коли діяння було *необхідною передуючою умовою наслідку*. При цьому ключовим є припущення рівноцінності, але не рівнозначності всі близьких та віддалених причин настання наслідку. Кожна з них, у відповідній ситуації, може розглядатися як необхідна причина;

2) *правила нерівноцінності умов*: а) *К. Бікмаєр* – причиною настання суспільно небезпечних наслідків є та з причин, яка більше ніж інші вплинула на настання суспільно небезпечних наслідків; б) *К. Біндінг* – між силами, які сприяють і силами, які протидіють вчиненню кримінального правопорушення є певна рівновага. Те діяння людини, яке сприяє настанню злочинного наслідку або послаблює протидіючі йому умови, є причиною настання суспільно небезпечних наслідків; в) *М.С. Таганцев* – діяння людини є причиною настання суспільно небезпечних наслідків лише тоді, коли воно «настільки полегшує успіх приєднаних сил, що їх незалежність є уявною, а не дійсною». Навпаки, якщо ступінь сприяння настанню суспільно небезпечних наслідків є незначним, то це перериває причиновий зв'язок між суспільно небезпечними наслідками і поведінкою людини; г) *С.В. Познишев* – розмежовував причини і умови настання кримінального протиправного наслідку. Причиною настання суспільно небезпечних наслідків визнавав певні фактори, які впливаючи на об'єкт, викликають в ньому певні зміни. Причинами настання суспільно небезпечних наслідків є також *умови* причини, тобто *причини причин*;

3) *правила адекватної причинності* – юридично значимими визнаються тільки типові, на думку судді, а не тільки для даного конкретного випадку, причини, що зумовили настання суспільно небезпечного наслідку;

4) *правила «необхідного спричинення»* – необхідного причино-

во-наслідкового зв'язку, яка попри дискусії, що точаться з приводу змістовного її розуміння, **є панівними** в сучасній теорії та практиці кримінального права України.

Коротко розглянемо ці **правила необхідного спричинення**. Вони є наступними: а) діяння суб'єкта *заподіяло суспільно небезпечний наслідок*; б) діяння суб'єкта *передуює суспільно небезпечному наслідкові*; в) діяння суб'єкта *містить у собі неминучість або реальну можливість настання суспільно небезпечного наслідку*. Тобто, діяння суб'єкта є необхідною умовою настання цього наслідку; г) суспільно небезпечний наслідок *закономірно породжується в конкретних умовах місця, часу та обстановки саме цим діянням суб'єкта, а не діянням інших осіб чи інших зовнішніх сил*; д) суспільно небезпечний наслідок *настає вслід за діянням суб'єкта, яке викликає його, утворюючи генетичний характер* причинно-наслідкового зв'язку.

В практиці кваліфікації кримінальних правопорушень нерідко бувають *казуальні ситуації*, коли наявна *сукупність або множина факторів* – одне суспільне явище породжує інше явище, яке породжує наслідок, що у відповідній ситуації стає причиною нового, кінцевого наслідку. В наслідок цього утворюється низка ланок в ланцюгові причинної зумовленості, що призвели до настання суспільно небезпечного наслідку, які необхідно врахувати встановлюючи причинно-наслідковий зв'язок. В такій ситуації, при кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення, необхідно встановити основний, реальний чинник, який спричинив настання суспільно небезпечного наслідку. У випадку, коли буде встановлено, що безпосередньою причиною настання кінцевого суспільно небезпечного наслідку є проміжний наслідок, що не охоплювався умислом суб'єкта, який *вчинив попередні діяння*, то виключається його відповідальність за цей кінцевий наслідок. В протилежному випадку матиме місце порушення принципу *суб'єктивного ставлення у вину*. З огляду на це, потрібно, зокрема, *відрізнати причин та умови* вчинення кримінального правопорушення – конкретні обставини, чинники, які певною мірою сприяють вчиненню суб'єктом суспільно небезпечного діяння та настання його наслідків. Наприклад, погодні умови, дії інших осіб, бездіяльність фізичних чи службових осіб,

відсутність належної фізичної або технічної охорони відповідного об'єкта, безпорадний стан потерпілого тощо. При цьому окремі з них, наприклад, дії інших осіб, бездіяльність фізичних чи службових осіб, відсутність належної фізичної або технічної охорони відповідного об'єкта можуть утворювати самостійний склад кримінального правопорушення. В ситуаціях *багатофакторності* причинності *важливо* вірно встановити *вид* необхідного причинно-наслідкового зв'язку.

Види необхідного причинно-наслідкового зв'язку:

1) *прямий (безпосередній) причинно-наслідковий зв'язок*. Наприклад, суб'єкт *особисто* наносить удар ножем чи іншим засобом або вчиняє постріл, внаслідок чого настає смерть потерпілого;

2) *опосередкований причинно-наслідковий зв'язок*. Наприклад, суб'єкт *використав* для вчинення кримінального правопорушення неповнолітнього, неосудну особу або особу введену в оману щодо дійсного характеру вчинюваної дії чи дій, тварину (звіра, собаку, змію, скорпіона тощо), отруйну рослину, фізичні явища або об'єкти природи – воду, газ, високу або низьку температуру, вогонь, радіацію тощо. В таких ситуаціях кримінальній відповідальності підлягає цей суб'єкт, який використав названих осіб, тварин, рослин, явищ чи об'єкти природи як засіб для вчинення кримінального правопорушення;

3) *необхідний причинно-наслідковий зв'язок* при співучасті – діяння організатора, підбурювача, пособника перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з діями виконавця кримінального правопорушення;

4) *необхідний причинно-наслідковий зв'язок* за наявності особливих умов на боці потерпілого. Наприклад, К. ударив в шию С., який мав застаріле запалення середнього вуха. Внаслідок удару виникло розходження кісткових швів черепа С., що призвело до запалення кори півкуль його головного мозку і настання смерті. У цьому разі причинний зв'язок є необхідним, однак ускладненим особливостями здоров'я потерпілого. За таких умов вина К. щодо умисного заподіяння смерті С. відсутня;

5) *випадковий причинно-наслідковий зв'язок* – має місце тоді, коли конкретний суспільно небезпечний наслідок є результатом впливу дій третіх осіб, або сил природи, або дій самого потерпілого,

або дій тварин чи інших факторів. Такий суспільно небезпечний наслідок не впливає об'єктивно з діяння суб'єкта. Наприклад, М. наніс Р. поранення ножом. Р. був вчасно доставлений в лікарню, де йому було зроблено необхідну хірургічну операцію. Під час операції лікар через необережність залишив в тілі потерпілого тампон, внаслідок чого виник перитоніт і Р. помер. Причиною смерті в даному випадку є недбалість лікаря.

Особливості причиново-наслідкового зв'язку при бездіяльності. Пригадаємо, що **бездіяльність** – це винна, протиправна, пасивна поведінка суб'єкта кримінального правопорушення, яка безпосередньо чи опосередковано заподіяла істотну шкоду чи створює загрозу заподіяння такої шкоди об'єктові кримінально-правової охорони.

Умови наявності причиново-наслідкового зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками *при бездіяльності* суб'єкта кримінального правопорушення наявний за чинним КК України є такими:

а) *наявність* у суб'єкта кримінального правопорушення юридичного **обов'язку** поводитися активно –вчинити відповідну дію чи дії;

б) *наявність* у суб'єкта кримінального правопорушення реальної **можливості** для активної поведінки – *виконання обов'язку*;

в) *виконання* суб'єктом **обов'язку** активної поведінки *могло об'єктивно запобігти* настанню суспільно небезпечних наслідків, але він не втручається у розвиток причиново-наслідкового зв'язку – *не виконує свій обов'язок*.

Обов'язок суб'єкта кримінального правопорушення вчинити певну дію чи дії може впливати:

а) *із закону*. Наприклад, з Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-ХІІ – обов'язок нести військову службу (статті 335, 336 та ін. КК України);

б) *із підзаконного акту*. Наприклад, з «Правил дорожнього руху», затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306 – обов'язок підпорядковувати рух автомобіля світловим сигналам світлофора, регулювальника, вимогам дорожніх знаків. Наприклад, статті 286, 287 КК України;

в) *із цивільно-правового правочину (договору)*. Наприклад, правочин довічного утримання; правочин про догляд за хворою особою; правочини опіки, піклування. Наприклад, статті 135, 137, 166 КК України);

г) *із попередніх дій особи*. Наприклад, суб'єкт поставив іншу особу в небезпечний для життя стан (водій при дорожньо-транспортній пригоді, той, хто штовхнув у воду особу, яка не вміє плавати тощо) зобов'язана надати їй відповідну допомогу (ч.1 ст. 135 КК України);

д) *із законного наказу або розпорядження*. Наприклад, статті 402, 403 КК України;

е) *із професійних або службових функцій особи*. Наприклад, статті 131, 139, 140, 367 КК України;

є) *із родинних відносин*. Наприклад, статті 164, 165 КК України.

Ще одне важливе і принципове положення – наявність причиново-наслідкового зв'язку, в кінцевому підсумку, встановлюється суддею або суддями, керуючись своїм внутрішнім переконанням, що повинно знайти своє відображення у мотивованому обвинувальному вирокі суду.

Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Етимологічне, тобто первісне значення терміну «*факультативні*» походить від французького слова *facultatif* – довільний, необов'язковий, яке має своїм корінням два латинських слова *facultās* – «можливість» та *faciō* – «роблю».

Факультативними, *тобто не завжди обов'язковими, ознаками як матеріального так і формального складу кримінального правопорушення є*: а) місце; б) час; в) спосіб; г) засоби; д) обстановка вчинення кримінального правопорушення. Розглянемо їх у викладеній послідовності.

Місце – це певна частина поверхні землі, повітряний простір або об'єкт здійснення людиною своєї життєдіяльності, де кримінальне правопорушення було суб'єктом розпочате, продовжене, закінчене, або де кримінальне правопорушення було припинене.

Під *поверхнею землі* або *літосферою* розуміють наявну земну кору товщиною 18-50 кілометрів, а під *повітряним просто-*

ром – обшар повітряної сфери, який знаходиться над поверхнею землі.

Місце вчинення суб'єктом кримінального правопорушення – це ознака конкретного складу його об'єктивної сторони. Чинний Закон України про кримінальну відповідальність (КК України не містить у собі визначення даного поняття. Поряд з цим, в конструкціях відповідних складів кримінальних правопорушень достатньо широко передбачені види місця вчинення кримінального правопорушення: В тому числі:

а) *територія* – наприклад, статті: 240, 240-1, 248, 436-2, 438 КК України;

б) *територія України* – наприклад, статті: 268, 321-1, 332-1, 333-2 КК України;

в) *державний кордон* – наприклад, статті: 232-2, 305, 332, КК України;

г) *митний кордон* – наприклад, статті: 201, 201-1, 201-3, 201-4, 301, 305 КК України;

д) *місце позбавлення волі* – наприклад, статті: 307, 393 КК України;

е) *установи виконання покарань* – наприклад, статті: 391, 392 КК України;

є) *лікувальний заклад* – наприклад, статті: 394, 407, 408, 432 КК України;

ж) *житло, сховище, приміщення* – наприклад, статті: 162, 185, 186, 187 КК України;

з) *поле бою, район воєнних дій* – наприклад, статті: 429, 432, 433, 435 КК України;

и) *водні обшари* – наприклад, статті: 242, 249, 276, 282, 285, 431 КК України;

і) *повітряний простір* – наприклад, статті: 276, 278, 281, 282, 334 КК України.

Час – це неперервна фізична одиниця виміру послідовності дій і подій у просторі на шляху від минулого до майбутнього. Одиницями виміру часу, на побутовому рівні, є, зокрема, секунда, хвилина, година, день, ніч, доба, тиждень, декада, місяць, рік, півріччя, десятиліття, століття, тисячоліття, ера.

Час вчинення суб'єктом кримінального правопорушення – це

час вчинення ним передбаченої Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) дії або бездіяльності – ч. 3 ст. 4 КК України. В нормах чинного Закону України про кримінальну відповідальність (КК України) застосовані, зокрема, такі його поняття:

а) *час* – наприклад, статті: 4, 19, 55, 59, 64, 117, 159, 236, 275 КК України;

б) *час виконання службових обов'язків, функцій* – наприклад, статті: 342, 365-2, 568-4 КК України;

в) *час мобілізації* – наприклад, статті: 62, 336, 336-1, 336-2 КК України;

г) *час проведення зборів* – наприклад, статті: 337, 340, 401 КК України;

д) *час бою* – стаття 429 КК України;

е) *день, дню, днів* – наприклад, статті: 53, 56, 72, 84, 100, 157 КК України;

є) *доба, доби, діб* – стаття 407 КК України;

ж) *місяць, місяців* – статті: 164, 165, 175, 195, 286, 389-2, 407 КК України;

з) *рік, роки, років* – наприклад, статті: 49, 80, 96-5, 106, 203-2, 210, 297, 407, 408, 410 КК України;

и) *час Другої світової війни* – стаття 297 КК України.

Спосіб вчинення суб'єктом кримінального правопорушення – сукупність методів, прийомів, певна послідовність рухів, що застосовуються суб'єктом для посягання на об'єкт кримінально-правової охорони. Чинний Закон України про кримінальну відповідальність (КК України) не містить у собі визначення даного поняття. Поряд з цим, в його нормах передбачені, зокрема, такі способи вчинення кримінального правопорушення:

а) *викрадення* – наприклад, статті: 146, 146-1, 149, 158, 158-1, 158-3, 185, 186, 188-1, 187, 308, 312, 313, 410, 444 КК України;

б) *привласнення* – наприклад, статті: 193, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України;

в) *вимагання* – наприклад, статті: 189, 262, 312, 313, 320, 357, 410 КК України;

г) *шахрайство* – наприклад, статті: 190, 222, 262, 308, 312, 420, 357 КК України;

д) *шантаж* – наприклад, статті: 120, 149, 258-1, 301-2, 303, 410 КК України;

е) *загально небезпечний спосіб* – наприклад, статті: 115, ч 2, 194, 195, 240, 245, 252, 292, 347, 411 КК України;

є) *умисне знищення або пошкодження* – наприклад, статті: 194, 194-1, 195, 196, 220-1 КК України;

ж) *напад* – наприклад, статті: 187, 257, 260, 261, 392, 442-1, 444 КК України;

з) *обман* – наприклад, статті: 142, 143, 144, 149, 157, 161, 303, 409 КК України;

и) *зловживання службовим становищем* – наприклад, статті: 191, 308, 312, 313, 321-1, 357, 410 КК України;

і) *проникнення* – наприклад, статті: 152, 153, 155, 185, 186, 187, 289 КК України;

ї) *підроблення* – наприклад, статті: 158-3, 205-1, 223-1, 318, 358, 366, 409 КК України;

й) *підпал вибух* – наприклад, статті: 194, 195, 239-1, 240, 347, 347-1, 352, 378, 399 КК України;

к) *підкуп* – наприклад, статті: 149, 160, 354, 368-3, 368-4, 369-3, 370, 386 КК України;

л) *жорстоке, особливо жорстоке вчинення кримінального правопорушення* – наприклад, ч. 1 ст. 299, п. 10 ч. 1 ст. 67, п. 4 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 299, ст. 434 КК України;

м) *злочинний вплив* – наприклад, статті 255-1, 255-3 КК України;

н) *ухилення* – наприклад, статті 335, 336, 336-1, 337 КК України;

о) *зловживання повноваженнями* – наприклад, статті 364-1, 365-2 КК України;

п) *використання уразливого стану потерпілого* – наприклад, статті 149, 303 КК України;

р) *експлуатація людини* – статті 149, 150 КК України.

На жаль, законодавець *лише в поодиноких випадках* надає в чинному КК України своє розуміння відповідних способів вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, в ч. 6 ст. 212, ч. 5 ст. 212-1 КК України – «злісне ухилення», в примітках до статей КК України: 149 – «використання уразливого стану», «експлуа-

тація людини»; 164, 389-2 – «злісне ухилення». Така законодавча практика *не сприяє* єдності застосування кримінального законодавства, реалізації принципів рівності перед кримінальним законом, справедливості та демократичності. Звісно, що її також не можна вважати гуманною.

Необхідно зазначити, що суди у такій ситуації змушені здійснювати *тлумачення* змісту інших окремих способів вчинення кримінальних правопорушень *на власний угляд*, виконуючи по суті законодавчі функції, що *суперечить* принципу верховенства права і не є виправданою практикою в умовах правової держави. У період незалежності України конкретизацію окремих способів вчинення кримінальних правопорушень здійснив Пленум Верховного Суду. Зокрема, у п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України №17 від 10.12. 2004 року «Про судову практику в справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» визначено спосіб *масового знищення* звірів, птахів, риби, інших видів тваринного світу (частина 2 статей 248 та 249 КК), під якими треба розуміти такі дії, які здатні спричинити чи спричинили загибель великої кількості представників дикої фауни, знищення популяції або певного виду тваринного світу в тій чи іншій місцевості чи водоймі (застосування отруйних або вибухових речовин, газу, диму, електроструму, автоматичної зброї, спрямування стада тварин на болото, травлення риби за допомогою заборонених прийомів тощо. При вирішенні питання про те, чи здійснювалося незаконне полювання або рибальство способом масового знищення, слід ретельно досліджувати характерні властивості застосованих знарядь, зокрема їхню руйнівну силу, характер взаємодії з оточуючим середовищем, обсяги шкідливого впливу на довкілля тощо.

Такі способи вчинення кримінальних правопорушень проти власності як застосування «*насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого*» (частина 2 ст.186 КК) та «*насильства, небезпечного для життя чи здоров'я особи*» (частина 1 ст.187 КК) конкретизовані відповідно в пунктах дев'ятому і десятому Постанови Пленуму Верховного Суду України №12 від 25 грудня 1992 року «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності». Це надало можливість, зокрема, відмежовувати грабіж від розбою, що має важливе значення для

кваліфікації кримінальних правопорушень проти власності. У цьому ж контексті є показовою правова позиція Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо прояву способу розбою. Так, у своїй постанові від 19 лютого 2019 року у справі № 629/1663/16-к (провадження № 51–6111км18): <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80080037>), він зазначив, що відповідно до ст. 187 КК України, розбій характеризується *нападом*, який може бути відкритим або несподіваним для потерпілого (таємним). Напад завжди супроводжується насильством над потерпілим як способом подолання дійсного чи можливого опору з метою заволодіння чужим майном. *Обов'язковою ознакою розбійного нападу є небезпечне для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, насильство.* При цьому фізичне насильство полягає у силовому впливові на потерпілого, який *призводить до* заподіяння йому легких тілесних ушкоджень з короточасним розладом здоров'я або незначною втратою працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження, а також в інших насильницьких діях, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент їх заподіяння. В останньому випадку винна особа має усвідомлювати можливість заподіяння таких тілесних ушкоджень.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України №2 від 07.02.2003 року «Про судову в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» роз'яснені, зокрема, спосіб вчинення умисного вбивства » з особливою жорстокістю» та вчинення умисного вбивства способом «небезпечним для життя багатьох осіб». Умисне вбивство визнається вчиненням з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України), якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних (шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, луку, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, тощо), психічних чи моральних (шляхом зганьблення честі, приниження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глумління тощо) страждань, а також якщо воно було поєднане із глумлінням над трупом або вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що такими діями завдає

останнім особливих психічних чи моральних страждань. Не можна кваліфікувати умисне вбивство за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України на тій підставі, що винна особа в подальшому з метою приховання цього злочину знищила або розчленувала труп (п.8 Постанови). Як вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України), умисне вбивство кваліфікується за умови, що винний, здійснюючи умисел на позбавлення життя певної особи, усвідомлював, що застосовує такий спосіб убивства, який є небезпечним для життя не тільки цієї особи, а й інших людей. При цьому небезпека для життя інших людей має бути реальною (п.9 Постанови).

В інших окремих випадках Пленум Верховного Суду роз'яснив, що відповідне кримінальне правопорушення може бути вчинене *будь-яким способом* (Див. наприклад: Вереша Р.В., Карпунцов В.В. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальному судочинстві. 7-ме видання, доповнене і перероблене. – К.: Алерта. 2024, сторінки: 24, 78, 105, 162, 175, 178 та інші).

Немає сумніву у тому, що наведені вище та інші роз'яснення правових позицій Пленумом Верховного Суду щодо способів вчинення кримінальних правопорушень, попри дискусійність окремих з них, *справляють позитивний вплив* на практику кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень. Разом з цим, це не знімає з законодавця обов'язок забезпечити необхідну правову визначеність, надавши у чинному КК України *чітко і однозначно зрозумілі* поняття способів вчинення кримінальних правопорушень, яким *притаманний оцінний характер*. Як доведено правозастосовною практикою, оцінні поняття є іноді фактором, ґрунтом, який служить як для помилок так і зловживань при застосування Закону України про кримінальну відповідальність, що прямо стосується виконання обов'язку держави щодо забезпечення прав людини. Навіть якщо ці помилки або зловживання не мають масового, системного характеру.

В даний час в Україні тривають роботи над створення проекту нового Кримінального кодексу України і це відкрило широкі можливості для вироблення сучасних кримінально-правових механізмів для подальшого підвищення ефективності реалізації форм кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних

правопорушень. Було б добре якби згадані вище та інші напрацьовані наукою кримінального пропозиції щодо регламентації способу вчинення кримінальних правопорушень знайшли своє вирішення у процесі кодифікаційної діяльності.

Засоби вчинення кримінального правопорушення. Чинний Закон України про кримінальну відповідальність (КК України) не містить у собі визначення даного поняття. В теорії кримінального права немає загально визнаного розуміння цієї ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Одні учені розглядають «знаряддя» і «засоби» вчинення суб'єктом кримінального правопорушення як самостійні поняття, але і в цьому варіанті немає одностайного їх розуміння. Інші учені вважають, що слід у цьому випадку застосовувати поняття «засоби», яке, на їх погляд, є більш широким. При такому варіанті підходу цим поняттям охоплюються знаряддя та інші засоби вчинення суб'єктом кримінального правопорушення. Можливо в аналізованому випадку доцільно застосувати єдине поняття *«засоби вчинення кримінального правопорушення»*, відмовившись від поняття «знаряддя вчинення кримінального правопорушення», та дати визначення його в Законі України про кримінальну відповідальність (КК України). В цьому контексті є наступне бачення змісту поняття *«засоби вчинення кримінального правопорушення»*, яке використане в даному курсі.

Засобами вчинення кримінального правопорушення є речі матеріального світу – предмети і технічні пристрої, речовини, фізичні, біологічні явища, підроблені документи тощо, якими суб'єкт *безпосередньо здійснює руйнівний вплив* на об'єкт кримінально-правової охорони та заподіює або створює загрозу заподіяння йому істотної шкоди. Ці засоби можна умовно класифікувати на такі такі групи: 1) засоби, якими суб'єкт *безпосередньо здійснює руйнівний вплив* на об'єкт кримінально-правової охорони та заподіює або створює загрозу заподіяння йому істотної шкоди: а) засоби, які є ознаками відповідних складів кримінальних правопорушень; б) засоби, які не є ознаками відповідних складів кримінальних правопорушень; 2) засоби, якими суб'єкт *не здійснює безпосередній руйнівний вплив* на об'єкт кримінально-правової охорони та не заподіює або не створює загрозу заподіяння йому істотної шкоди.

Засоби, якими суб'єкт безпосередньо здійснює руйнівний вплив на об'єкт кримінально-правової охорони та заподіює або створює загрозу заподіяння йому істотної шкоди. У разі коли вони є ознаками відповідних складів кримінальних правопорушень, ***обов'язково враховуються*** при кваліфікації вчиненого суб'єктом діяння. У чинному Законі України про кримінальну відповідальність (КК України) *прямо визначені* як ознаки відповідного складу кримінального правопорушення. Зокрема, такі з них: а) зброя, бойові припаси, вибухові речовини – наприклад, ст. 146, ч. 1, ст. 248, ч. 2 ст. 249, ст. 258, ст. 258-4, ч. 3 ст. 262, 294, ч. 2 ст. 365, ч. 4 ст. 296, ст. 333-2, ч. 2 ст. 404, ч. 4 ст. 405 КК України; б) зброя масового знищення – наприклад, статті: 209-1, 439, 440 КК України; в) фінанси – наприклад, статті: 110-2, 159-1, 176, 209, 209-1, 258-5, 447 КК України; г) транспортні засоби – наприклад, ч. 2 ст. 248, ст. 286, ст. 286-1, ст. 415 КК України; д) електронні засоби – наприклад, ч. 4 ст. 190, ст. 361-1, 361-2, 362 КК України; е) заборонені засоби – ст. 438, 415 КК України. При їх відсутності вчинене суб'єктом не підлягає кваліфікації за названими статтями Закону України про кримінальну відповідальність (КК України).

Як свідчить правозастосовна практика, у якості *засобу вчинення кримінального правопорушення* суб'єктом іноді може використовуватися представник тваринного світу, а також людина – особа, що не досягли віку кримінальної відповідальності, неосудна особа, особа введена суб'єктом в оману щодо дійсних обставин вчинення діяння. В такому випадку кримінальній відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення підлягає суб'єкт, який їх використав, а, за наявності інших необхідних ознак складу кримінального правопорушення, ще й за ст. 258-1 або ч. 3 ст. 301-2 чи за ст. 304 КК України. Окрім цього, вчинення суб'єктом злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством, є обставиною, яка обтяжує покарання (п. 9 ст. 67 КК України).

У другому випадку, коли ці засоби *не є ознаками* відповідних складів кримінальних правопорушень, але цими засобами суб'єкт також *безпосередньо здійснює руйнівний вплив* на об'єкт кримінально-правової охорони та заподіює або створює загрозу заподіяння йому істотної шкоди, вони *не враховуються* при квалі-

фіксації вчиненого суб'єктом діяння. У цьому разі вони можуть додатково свідчать про характер суспільної небезпечності вчиненого діяння, наявність умислу як форми вини, характеризувати особу суб'єкта, спосіб вчинення ним кримінального правопорушення, що впливає, зокрема, на призначення покарання, звільнення особи від відбування покарання з випробовуванням. Так, характер застосованих засобів при вчиненні умисного вбивства може свідчити про особливу жорстокість, застосування способу, небезпечного для життя багатьох осіб – пункти 4,5 ч.2 ст. 115 КК України, про особливу зухвалість чи винятковий цинізм при вчиненні хуліганства – ст. 296 КК України тощо.

Засоби, якими суб'єкт не здійснює безпосередній руйнівний вплив на об'єкт кримінально-правової охорони та не заподіює або не створює загрозу заподіяння йому істотної шкоди. Ними також є застосовані суб'єктом речі матеріального світу, які використовуються ним і сприяють йому для полегшення вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, відповідні засоби: відеоспостереження; відео, фото фіксації певного об'єкта чи потенційного потерпілого; зв'язку між суб'єктами кримінального правопорушення; освітлення; прослуховування телефонних розмов; транспортні засоби для втечі з місця вчинення кримінального правопорушення тощо. Оскільки ці засоби не є ознаками відповідного складу кримінального правопорушення, то їх використання не впливає на кваліфікацію вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення за відповідною статтею КК України. Поряд з цим, протиправне використання таких засобів може утворювати відповідний склад кримінального правопорушення. Наприклад, порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер – ст. 163 КК України.

Важливе значення для кваліфікації вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення має практичне відмежування засобу його вчинення від предмета відповідного складу кримінального правопорушення.

У кримінально-правовій літературі звертають увагу на цю обставину. Так, вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини є, зокрема, предметом складів кримінальних правопорушень,

передбачених статтями 262, 263, 263-1 КК України. Коли вони застосовуються суб'єктом кримінального правопорушення для вчинення, наприклад, умисного вбивства, то вони є засобами його вчинення – статті 112, 115, 348, 348-1 КК України. Вогнепальна зброя є також засобом вчинення інших кримінальних правопорушень. Зокрема, які передбачені ч. 2 ст. 146, ст. 258, 264, ч. 1 ст. 294, ч. 2 ст. 365, ч. 4 ст. 296, статтями 410-413 КК України.

Слід зазначити, що в ряді випадків застосування особою вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин *не є протиправним*. Так, відповідно до ст. 43-1 чинного Закону України про кримінальну відповідальність (КК України), не є кримінальним правопорушенням застосування вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин для захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Не є також кримінально протиправним застосування, без перевищення меж, зброї в умовах необхідної оборони, уявної оборони, затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, крайньої необхідності, виконання законного наказу або розпорядження, виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації – ч. 5 ст. 36, статті: 37, 38, 39, 41, 43 КК України.

Посягання непридатними засобами. Маються на увазі ситуації, коли суб'єктом для вчинення кримінального правопорушення застосовуються такі засоби, які він *вважав придатними, але вони виявилися не такими*. Наприклад, застосування для вчинення вбивства зіпсутої зброї або набоїв, недостатньої дози отрути, лікарських засобів, прийнятих за отруту, несправної вибухівки. За таких умов вчинене суб'єктом слід кваліфікувати як замах на вбивство.

Застосування суб'єктом для вчинення кримінального правопорушення *нікчемних марновірних містичних або ритуальних засобів* – проклинання, накладення закляття, ворожіння, звернення до надзвичайних, магічних сил, молитва тощо, які є проявом надзвичайного неумцтва чи забобонних міфів і об'єктивно не спроможні привести до настання бажаного ним суспільно небезпечного наслідку, не утворює певного складу кримінального правопорушення.

Обстановка вчинення суб'єктом кримінального правопорушення. Чинний Закон України про кримінальну відповідальність (КК України) не містить у собі визначення даного поняття. Під цим поняттям слід розуміти ті об'єктивні зовнішні обставини (умови), в яких відбувається подія кримінального правопорушення. Зокрема:

а) *умови воєнного або надзвичайного стану* – наприклад, п.11 ч.1 ст. 67, ч.2 ст. 111, ч. 2 ст. 113, ст. 114-2, ч. 4 ст. 186, ч.4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч.4 ст. 191, ч.3 ст. 201-2, ч.3 ст. 258-6, ч. 5 ст.361, ч.4 ст. 402, ч. 4 ст. 411 КК України;

б) *особливий період* – наприклад, ст. 114-1, 336,336-1, ч.3 ст. 402, ч. 3 ст.404, ч.4 ст. 407, ч. 3 ст. 408, ч. 3 ст. 409, ч.3 ст.410, ч. 3 ст.411 КК України;

в) *бойова обстановка* – наприклад, ч. 3 ст. 402, ч. 4 с. 404, ч. 4 с. 405, ч. 5 ст. 407, ч.4 ст. 408, ч. 4 ст. 409, ч.3 ст. 413, ч.3 ст. 419, ч.4 с. 425 КК України.

Кримінально-правове значення факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Необхідно ще раз наголосити, що для кваліфікації вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення мають значення місце, час, спосіб, засоби, обстановка вчинення кримінального правопорушення, які визначені у відповідній нормі Закону України про кримінальну відповідальність (КК України) як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони його складу. Їх відсутність при кваліфікації вчиненого суб'єктом діяння означає і відсутність відповідного складу кримінального правопорушення, відсутність підстави кримінальної відповідальності (ст. 2 КК України). В іншому випадку, місце, час, спосіб, засоби, обстановка вчинення кримінального правопорушення впливають певним чином на призначення покарання, звільнення особи від відбування покарання з випробовуванням. Зокрема, враховуються судом при призначенні покарання як обставина, що його обтяжує – стаття 65, пункти 9, 10, 11, 12 ч.1 статті 67 КК України.

Значення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення полягає в тому, що вона:

1) є обов'язковим елементом складу кримінального правопору-

шення. При відсутності обов'язкової її ознаки (ознак) є відсутнім склад кримінального правопорушення як підстава кримінальної відповідальності (ст. 2 КК України);

2) її ознаки служать, зокрема, для:

а) *розмежування складів кримінальних правопорушень*. Наприклад, кримінальних правопорушень, передбачених статтями 185, 186, 187, 190, 191, 192 КК України;

б) *відмежування кримінальних правопорушень від інших правопорушень*. Наприклад, протиправних діянь, передбачених ст. 185 КК України та ст. 51 КУпАП, ст.296 та ст.173 КУпАП;

в) *з'ясування суспільної небезпечності особи суб'єкта та вчиненого ним кримінального правопорушення*. Це впливає, зокрема, на вирішення судом питань призначення покарання, звільнення особи від покарання та його відбування, судимості.

3). Суб'єкт складу кримінального правопорушення: поняття та ознаки.

Лінгвістичні коріння терміну «суб'єкт», який в науковому плані набуло дуже широкого вжитку, беруть свій початок від латинського слова ***subjectum***, яке буквально означає підмет, те, що лежить внизу, перебуває в основі. В змістовному плані *під підметом* розуміють, зокрема, особу, якій приписується якесь діяння, стан чи ознака. У науці філософії поняття «суб'єкт» застосовується в значенні носія діяльності, головного учасника суспільних відносин, який пізнає навколишній світ та вчиняє вплив на нього – людину або групу людей, культуру, суспільство чи людство загалом. Тобто, під цим поняттям можна також розуміти і особу в її суспільно значимому поведінковому сприйнятті.

У правничій науці поняття «суб'єкт» застосовується в значенні *фізичної та юридичної особи* – носія відповідних прав та обов'язків, визначених чинними нормами права.

В доктрині кримінального права було висловлено багато міркувань щодо визначення поняття «суб'єкт кримінального правопорушення». Зокрема:

а) *суб'єкт складу кримінального правопорушення* – фізична, осудна особа, яка досягла встановленого законом віку і вчинила суспільно небезпечне діяння (В.Н. Кудрявцев);

б) *суб'єкт складу кримінального правопорушення* – фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, вчинила заборонене кримінальним законом суспільно-небезпечне діяння (дію чи бездіяльність) і здатна нести за це кримінальну відповідальність (А.І. Рарог);

в) *суб'єкт складу кримінального правопорушення* – фізична осудна особа, яка досягла певного віку (О.Я. Светлов);

г) *суб'єкт складу кримінального правопорушення* – особа, яка володіє сукупністю ознак, що дають підстави для притягнення її до кримінальної відповідальності (Є.Л. Стрельцов);

д) *суб'єкт складу кримінального правопорушення* – фізична осудна особа, яка досягла встановленого законом віку, з якого можливо притягнення до кримінальної відповідальності (В.Я. Тацій);

е) *суб'єкт складу кримінального правопорушення* – фізична осудна особа (людина), яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння і спроможна нанести за це кримінальну відповідальність (П.С. Матишевський);

є) *суб'єкт складу кримінального правопорушення* – людина, що вчинила умисно або через необережність суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, якщо вона досягла встановленого віку, осудна, а в певних випадках наділена деякими спеціальними ознаками, вказаними у відповідній нормі кримінального закону (Г.М. Борзенков);

ж) *суб'єкт складу кримінального правопорушення* – особа, яка умисно або через необережність вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (А.І. Коробєєв, Р.І. Міхєєв);

з) *суб'єкт складу кримінального правопорушення* – особа, яка вчинила кримінальне правопорушення і може бути притягнута до кримінальної відповідальності (Ю.А. Красіков);

и) *суб'єкт складу кримінального правопорушення* – фізична особа, яка досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, винна у вчиненні суспільно небезпечного діяння, визначеного кримінальним законом як кримінальне правопорушення (Н.В. Чернишова, М.В. Володько, М.А. Хазін);

і) *суб'єкт складу кримінального правопорушення* – фізична осудна особа, яка досягла віку, встановленого кримінальним за-

коном і знехтувала кримінально-правовою заборорою, вчинивши кримінальне правопорушення (В.Г. Павлов).

Крапку «над і» в наведеній науковій дискусії дискусії поставив законодавець. В ч. 1 ст. 18 чинного Закону України про кримінальну відповідальність (КК України) вказано: «Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність». В ч.2 цієї ж статті зазначено: «Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа». Таким чином, виокремлено на законодавчому рівні два види суб'єктів кримінального правопорушення: а) *загальний* та б) *спеціальний*. Розглянемо їх в науковому плані.

Загальний суб'єкт складу кримінального правопорушення. *Загальний суб'єкт складу кримінального правопорушення* – це обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення, яким є фізична осудна особа (людина)) – громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави, що вчинила кримінальне правопорушення у віці з якого, відповідно до чинного КК України, може наставати кримінальна відповідальність. Виходячи зі змісту цього поняття, *ознаками загального суб'єкта є:*

а) це обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення;

б) це фізична особа (людина) – громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави;

в) це фізична особа (людина) особа, яка *безпосередньо чи опосередковано* вчинила кримінальне правопорушення;

г) це фізична особа (людина), яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності;

д) це фізична особа (людина), яка вчинила кримінальне правопорушення у віці з якого, відповідно до чинного КК України, може наставати кримінальна відповідальність.

Загальний суб'єкт – це обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення. Підставою кримінальної відповідальності,

згідно ст. 2 КК України, є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом. Обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення, як матеріального так і формального, є суб'єкт.

Загальний суб'єкт – це фізична особа (людина). Чинний Закон України про кримінальну відповідальність (КК України) передбачає відповідальність лише фізичної неслужбової та фізичної службової особи. Неслужбова фізична особа – громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави (ч.1, ч. 2 ст.18 КК України. Службова фізична особа- громадянин України, громадянин іноземної держави (ч.3, ч. 4 ст.18 КК України). Тварини, рослини, предмети матеріального світу, згідно чинного КК України не є суб'єктами кримінального правопорушення. Разом з цим, світовій практиці відомі факти застосування кримінальної відповідальності до представників тваринного світу а також предметів, про що зазначено у юридичній літературі. Так, у 1593 році в тодішній Росії був засуджений церковний дзвін, який слугував засобом поданням сигналу до повстання в м. Угличі. Дзвін було знято з дзвіниці, вирвано «язик», відрізано «вухо», покарано нагайками і заслано до Сибіру в м. Тобольськ, звідки його було повернуто через 300 років. У 1474 році (м. Базель. Швейцарія) був засуджений до смертної кари через спалення звичайний півень, який нібито зніс яйце, що служило доказом його зв'язку із «нечистою силою». Відомо випадки притягнення до кримінальної відповідальності саранчі, свиней, пацюків, мишей. Зокрема, у Франції зафіксовано більше 90 історичних випадків притягнення до кримінальної відповідальності тварин. Так, у 1408 році в французькому місті Нант було засуджено свиню до смертної кари через повішення за вбивство п'ятирічного хлопчика. Поросят конфісковано на користь суду. У 1566 році там суд засудив саранчу за нанесення шкоди сільськогосподарським посівам та зобов'язав її покинути межі Франції протягом шести днів. Неодноразово суд в Парижі притягав свиней до відповідальності. Дільниця в Парижі, де виконувались вирoki щодо свиней донині має назву «Повішена свиня». У 1710 році у Франції відбувся відомий процес проти пацюків та мишей, які знищували урожай на полях. В Англії у 1662 році, за статеві зносини з тваринами, був страче-

ний Поттер разом з коровою, двома телицями, трьома вівцями та двома свинями. У 1960 році там також засудили до страти собаку за те, що покусав дітей. У 1936 році суд, у місті Ташкент, засудив осла до шести місяців виправних робіт на користь господаря, якому він заподіяв шкоду, знищивши городні посіви.

В США були спроби наукового обґрунтування можливості кримінальної відповідальності тварин. Так, лікарі Псрмон і Карпмен, провівши психо-біологічні дослідження щодо можливого вчинення кримінального правопорушення собаками, прийшли до висновку, що вони, як і інші тварини, їх вчиняють, оскільки здають собі звіт про характер своїх дій. Є факти притягнення тварин до кримінальної відповідальності. Зокрема, у штаті Вірджинія, в 1969 році було засуджено до смертної кари собаку, який загриз барана, а у 1990 році в штаті Техас (США), – собаку, яка мала кличку Маркус, за неодноразові напади на людей.

Щодо юридичних осіб. Юридичні особи, згідно чинного КК України, не є суб'єктами кримінального правопорушення. Однак, до юридичних осіб можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру (статті 96-3 – 96-11 КК України).

У практиці кримінально – правової охорони суспільних відносин від протиправних посягань з боку юридичних осіб застосовуються три підходи до вирішення даної проблематики. *Перший* – юридична особа, поряд з фізичною особою, є *самостійним суб'єктом* кримінального правопорушення. Наприклад, Франція, США, Англія, Китай, Португалія, Фінляндія, Республіка Польща. В Республіці Польща підлягають кримінальній відповідальності також і колективні суб'єкти, які не наділені ознаками юридичної особи. *Другий* – тільки фізична особа а не юридична особа є суб'єктом кримінального правопорушення. Наприклад, Болгарія, Білорусія, Угорщина. *Третій* є компромісним – юридична особа не є суб'єктом кримінального правопорушення, але щодо неї можуть застосовуватися специфічні заходи кримінально-правового характеру. Він ніби є поєднанням двох попередніх підходів. Наприклад, Австрія, Болгарія, ФРН, Італії, Іспанія, Швеція, Україна. Умовно цей підхід називається окремими вченими «квазікримінальною відповідальністю».

В доктрині кримінального права запропонований *четвертий*

підхід до вирішення проблеми кримінальної відповідальності юридичної особи у межах інституту причетності до кримінального правопорушення, який заслуговує на увагу, але потребує поглибленого наукового аналізу.

Більш детально питання кримінальної відповідальності юридичної особи розглядаються у розділі «Заходи кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб».

Загальний суб'єкт – це фізична особа (людина), яка безпосередньо чи опосередковано вчинила кримінальне правопорушення. Зазичай фізична особа, як неслужбова та і службова, за допомогою відповідних засобів або без них, безпосередньо сама здійснює руйнівний вплив на об'єкт кримінально-правової охорони. Наприклад, використовує холодну чи вогнепальну зброю, отруту, інші засоби. Однак, в практиці кримінально-правового регулювання є також випадки, коли суб'єкт вчиняє кримінальне правопорушення опосередковано. Зокрема:

1) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для вчинення суспільно небезпечного діяння особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності;

2) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для вчинення суспільно небезпечного діяння особу, щодо якої застосовано безпосередній нездоланий примус, внаслідок якого ця особа не могла керувати своїми вчинками;

3) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для вчинення суспільно небезпечного діяння неосудну особу;

4) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для вчинення суспільно небезпечного діяння особу, введену ним в оману щодо дійсного характеру вчинюваного діяння;

5) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для вчинення суспільно небезпечного діяння свійську або дику тварину. Наприклад, собаку, вовка, змію, скорпіона;

6) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для вчинення суспільно небезпечного діяння фізичні явища або об'єкти природи – воду, газ, високу або низьку температуру, вогонь, радіацію тощо.

В наведених випадках має місце **правило «продовженої руки»** суб'єкта кримінального правопорушення. Він підлягає

кримінальній відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, як його виконавець, а також за ст.304 КК України – втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. Крім цього, вчинення суб'єктом злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством, є обставиною, яка обтяжує покарання (п. 9 ст. 67 КК України).

Загальний суб'єкт – це фізична особа (людина), яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності. Осудність – це здатність фізичної особи (людини) під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними (ч. 1 ст. 19 КК України).

Обмежено осудна особа – особа, що визнана судом такою, яка під час вчинення кримінального правопорушення, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними (ч. 1 ст. 20 КК України). Особа може бути визнана обмежено осудною лише судом і встановлюється за наявності двох критеріїв: а) медичного та б) юридичного.

Медичний критерій обмеженої осудності – наявність у особи психічного розладу, який не дає підстав для визнання її неосудною, але який істотно послаблює її здатність усвідомлювати фактичну сторону, суспільну небезпечність свого діяння, його наслідків, а також істотно послаблює здатність керувати своїм діянням.

Юридичний критерій обмеженої осудності: а) інтелектуальна ознака – нездатність особи повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність); б) вольова ознака – нездатність особи повною мірою керувати своїми діями (бездіяльністю). Інтелектуальна і вольова ознаки обмеженої осудності є наслідком наявності у особи психічного розладу.

Особа, яка визнана судом обмежено осудною, підлягає кримінальній відповідальності за чинним КК України (ч. 1 ст. 20 КК України). Визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 2 ст. 20 КК України).

Неосудна особа. Неосудність – це психічний хворобливий стан фізичної особи (людини), в якому вона перебуває під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого чинним КК України, і в якому вона *не могла усвідомлювати* свої дії (бездіяльність) *та/або керувати ними* внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Така особа *не підлягає кримінальній відповідальності* (ч. 2 ст. 19 КК України)

Особа може бути визнана неосудною чи обмежено осудною *лише судом*. Суд встановлює наявності неосудності чи обмеженої осудності особи, *враховуючи висновок експерта*, на підставі двох критеріїв: а) *медичного* та б) *юридичного*.

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. Висновок експерта, як доказ у справі, згідно ч. 2 ст. 94 Кримінального процесуального кодексу України не має наперед встановленої сили. Він *не є обов'язковим* для особи або органу, яка здійснює провадження, *але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована* у відповідних постанові, ухвалі, вирoku суду – ч. 1, ч. 10 ст. 101 Кримінального процесуального кодексу України.

Статтею 242 Кримінального процесуального кодексу України передбачено, що *експертиза проводиться* експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. *Не допускається* проведення експертизи для з'ясування питань права. Слідчий або прокурор *зобов'язані забезпечити проведення експертизи*, зокрема, щодо визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності. *Примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду*. Так само ч. 1 ст. 509 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що слідчий,

дізнавач, прокурор зобов'язані залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Такими обставинами, зокрема, є:

1) наявність згідно з медичним документом у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання;

2) поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною – затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо.

Правові засади проведення експертизи визначені також *Законом України «Про судову експертизу»*.

Медичний критерій неосудності- це наявність у особи:

а) *хронічного психічного захворювання* – це захворювання ендогенного (внутрішнього) і екзогенного (зовнішнього) походження, яке має тривалий характер і практично невиліковне. Психічними хронічними захворюваннями визнано, зокрема, такі хвороби як шизофренія, епілепсія, маніакально-депресивний психоз, сифіліс мозку, прогресивний параліч, старече слабоумство, епідемічний енцефаліт;

б) *тимчасового розладу психічної діяльності* – гострого психічного захворювання, яке проходить у формі тимчасових приступів, які зазвичай носять епізодичний характер: алкогольні психози, паталогічне сп'яніння, патологічний афект, гострий реактивний психоз;

в) *недоумства* – яке не є психічною хворобою, а недорозвиненістю (зниженням розумових здібностей), набутою від народження (*олігофренія*) або набутою (*деменція*) внаслідок перенесення тяжких неврологічних захворювань (менінгіт, енцефаліт, струс мозку тощо). За ступенем глибини вродженої або набутої недорозвиненості розрізняють три види недоумства:

1) *дебільність* – легка форма розумової недорозвиненості. Тер-

мін «дебіл» походить від латинського слова *debilis*, що означає «слабкий»;

2) *імбецильність* – середня форма розумової недорозвиненості. Термін «імбецил» походить від латинського слова *imbecillus*, що означає «слабкий» або «безсилий»;

3) *ідіотія* – крайня форма розумової недорозвиненості. Термін «*idiot*» походить з латинської мови – *невігластво, неосвіченість*. В сучасній українській мові, як і в інших європейських мовах, термін «*idiot*» використовується в значенні нерозумний, дурний, придурок. У більш широкому літературному та побутовому значенні – *безумний, юродивий, причинний, божевільний, навіжений, недоумок, а в більш грубому виразі – дурень, вар'ят, глупий, урод, бовдур, телень, тупиця, ослід, бевзь, зблекітник, тощо*;

г) *іншого хворобливого стану психіки* – тимчасового розладу психіки у важкій формі, що не є хронічним. Він не є результатом психічної хвороби, недоумства, а може бути наслідком перенесених тяжких інфекційних захворювань (тиф), вроджених або набутих психопатій, наркотичного голодування у наркоманів, гострих отруень, тяжких травм голови, тощо.

Юридичний (психічний) критерій неосудності має місце за наявності хоча б однієї з його ознак – інтелектуальної або вольової.

Інтелектуальна ознака – особа під час вчинення кримінального правопорушення не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність). Тобто особа не усвідомлювала суспільну небезпеку свого діяння, настання суспільно небезпечних наслідків.

Вольова ознака – особа під час вчинення кримінального правопорушення не могла керувати своїми діями (бездіяльністю).

Інтелектуальна і вольова ознаки неосудності є наслідком наявності у особи хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але до постановлення вироку суду захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, не підлягає покаранню. До такої особи, за рішенням суду, можуть застосовуватися примусові

заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню (ч. 3 ст. 19 КК України).

Для встановлення неосудності та обмеженої осудності особи *обов'язковим* є проведення психіатричної експертизи. Відповідно до статті 509 Кримінального процесуального кодексу України слідчий, прокурор зобов'язані залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Такими обставинами, зокрема, є:

1) наявність згідно з медичним документом у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання;

2) поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо).

У разі необхідності здійснення тривалого спостереження та дослідження особи може бути проведена стаціонарна психіатрична експертиза, для чого така особа направляється до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців. Питання про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони кримінального провадження в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, а під час судового провадження – ухвалою суду.

Ухвала слідчого судді про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмова у такому направленні може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Висновок експерта, як уже зазначалося, не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних

постанові, ухвалі, вироку (ч. 10 ст. 101 Кримінального процесуального кодексу України).

Вчинення суб'єктом кримінального правопорушення в стані сп'яніння. Вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин знижує, послаблює дію механізму внутрішнього самоконтролю особи, порушує нормальний хід мотиваційних процесів у особи, створює ґрунт для девіантної поведінки такої особи.

Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані сп'яніння внаслідок *добровільного вживання* алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, *підлягає кримінальній відповідальності* (ст. 21 КК України). Поряд з цим, вчинення нею кримінального правопорушення у стані сп'яніння, згідно п. 13. ч.1 ст. 67 КК України, залежно від його характеру, може бути враховане судом як обставина, яка обтяжує покарання, а при звільненні особи від покарання з випробовуванням, суд може покласти на засудженого обов'язок пройти курс лікування від наявних розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психотропних речовин (п.5 ч. 3 ст. 76 КК України).

Фізіологічне сп'яніння особи, про яке йдеться в ст. 21 КК України, послаблює в особи функціонування гальмових процесів нервової діяльності й самоконтролю, але не позбавляє можливості усвідомлювати значення своїх та/або керувати ними. Важливо, що особа усвідомлює також, що алкоголь, наркотичний чи інший одурманюючий засіб, порушує її нормальний психічний стан, послаблює швидкість реакції, координацію рухів. Звичайне фізіологічне сп'яніння настає поступово. Воно *не може* служити підставою для визнання особи неосудною чи обмежено осудною тому, що відсутні медичний та юридичний критерії, а тому така особа визнається осудною. Вчинення кримінального правопорушення у стані такого сп'яніння є *обставиною, яка обтяжує покарання* (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України). Суд має право, залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення, не визнати цю обставину такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення (ч. 2 ст. 67 КК України).

Паталогічне сп'яніння є хворобливим психічним станом особи. Воно є наслідком хронічного алкоголізму, вживання наркотичних

чи інших одурманюючих засобів та *може свідчити* про наявність медичного та юридичного критеріїв неосудності чи обмеженої осудності. Такий стан особи може виникнути і при незначному вживанні нею алкогольного, наркотичного чи іншого одурманюючого засобу за таких несприятливих обставин як фізичне, психічне виснаження або нервові перевантаження тощо.

Окремо слід звернути увагу на *примусове введення іншою особою* в організм алкогольного, наркотичного чи іншого одурманюючого засобу особи з метою залучення її до вчинення кримінального правопорушення. В такому випадку кваліфікації вчиненого залежить від того чи визнана після цього дана особа неосудною, обмежено осудною чи осудною. Нагадаємо, що особа може бути визнана неосудною чи обмежено осудною *лише судом*. Суд встановлює наявність неосудності чи обмеженої осудності особи, враховуючи висновок експерта, на підставі двох критеріїв: а) *медичного* та б) *юридичного*. Висновок експерта не є обов'язковим для суду, але незгода з ним повинна бути вмотивована у відповідних ухвалі, постанові або вироку суду (*п. 3 ч. 2 ст. 242, ст. 332, ч. 10 ст. 101 Кримінального процесуального кодексу України*).

За таких умов, можливі *три варіанти* кваліфікації вчиненого обома названими вище особами – а) особи, яка ввела в організм особи алкогольний, наркотичний чи інший одурманюючий засіб з метою залучення її до вчинення кримінального правопорушення та б) особи, яка, в стані викликаного цим засобом *сп'яніння*, вчинила кримінальне правопорушення.

Перший варіант – у випадку визнання особи, якій інша особа *примусово ввела* в організм такі засоби, неосудною, вона не підлягає кримінальній відповідальності. *Виконавцем* вчиненого цією неосудною особою кримінального правопорушення, згідно ч. 2 ст. 27 КК України, є особа, яка *примусово ввела* цій особі алкогольний, наркотичний чи інший одурманюючий засіб і використала її як засіб його вчинення.

Другий варіант – коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, визнана осудною, вона підлягає кримінальній відповідальності. Крім цього, як уже зазначалося, вчинення нею кримінального правопорушення у стані сп'яніння, згідно п. 13. ч. 1 ст. 67 КК України, залежно від його характеру, може бути враховане

судом як обставина, яка обтяжує покарання, а при звільненні особи від покарання з випробовуванням, суд може покласти на засудженого обов'язок пройти курс лікування від наявних розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психотропних речовин(п.5 ч. 3 ст. 76 КК України).

Третій варіант – у випадку визнання особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, обмежено осудною, вона також підлягає кримінальній відповідальності. Так само, вчинення нею кримінального правопорушення у стані сп'яніння, згідно п. 13. ч.1 ст. 67 КК України, залежно від його характеру, може бути враховане судом як обставина, яка обтяжує покарання. Разом з цим, визнання особи обмежено осудною, згідно з ч. 2 ст. 20 КК України, враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування до винного примусових заходів медичного характеру.

У всіх трьох наведених вище варіантах *особа, яка примусово звела* іншій особі алкогольний, наркотичний чи інший одурманиючий засіб, з метою використання її для залучення до вчинення кримінального правопорушення, як думається, має підлягати кримінальній відповідальності за *незаконне позбавлення волі* – ст.146 КК України.

Термін «воля», застосований в названій статті КК України, а також в кримінально-правовій науці як так званий «технічний» термін щодо людини, виходячи з його широкого *побутового* тлумачення. Воля – категорія психологічна і притаманна вона лише живій людині. У психології термін «воля» найчастіше визначається через а) такі вольові якості людини: ініціативність, самовладання, витримка, наполегливість, рішучість, цілеспрямованість; б) добровільну регуляцію поведінки людини, психічних процесів; в) вольові дії людини, які визначаються за такими ознаками: усвідомленість, цілеспрямованість, подолання перешкод, ініціація дій, наявність вольового зусилля, відсутність залежності від актуальної потреби. Всі вони разом характеризують вольову дію людина у її специфіці. *Воля* – це здатність людини до свідомого управління своєю діяльністю й поведінкою, що виявляється у прийнятті рішення, подоланні труднощів і перешкод на шляху досягнення мети, виконання поставлених завдань. Таким чи-

ном, в такому варіант *розуміння терміну «воля»*, позбавлення волі людини можливе лише у спосіб заподіяння їй смерті. Тому використання даного терміну, як і інших технічних термінів, має здійснюватися виходячи з їх первісного значення у спеціальній науці. Отже, більш ретельне з'ясування змістовного наповнення понять *«позбавлення волі»* та *«позбавлення свободи»* нашою думкою про доцільність, зокрема, в контексті ст. 146 КК України, застосовувати поняття *«позбавлення свободи волі»*.

Види сп'яніння за засобом, вжитим людиною або щодо людини є такими:

а) *алкогольне сп'яніння* – це фізіологічний стан людини, який викликаний надмірним вживанням алкоголю;

б) *наркотичне сп'яніння* – це фізіологічний стан людини, який викликаний вживанням наркотичних засобів;

в) *токсичне сп'яніння* – це фізіологічний стан людини, який викликаний вживанням психотропних та інших одурманюючих засобів.

В Україні є чинним з 01.09.2021 року «Класифікатор хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я НК 025:2021», затверджений Наказом Міністерства економіки України від 04.08.2021 № 360-21. В його підрозділі «Розлади психіки та поведінки, внаслідок вживання психоактивних речовин (F10-F19)» визначені розлади психіки та поведінки внаслідок вживання: 1) алкоголю; 2) опіоїдів; 3) канабіноїдів; 4) седативних чи снодійних засобів; 4) кокаїну; 5) інших стимуляторів, включаючи кофеїн; 6) галюциногенів; 7) тютюну; 8) летких розчинників; 9) декількох препаратів та інших психоактивних речовин.

Доречно при цьому також звернути увагу на Наказ Міністерства внутрішніх справ від 09.11.2015 року № 1452/735 «Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції».

Загальний суб'єкт – це фізична особа (людина), яка вчинила кримінальне правопорушення у віці з якого, відповідно до чинного КК України, може наставати кримінальна відповідальність. Вік людини – це тривалість її життя від народження до певно часу. За

чинним Законом України про кримінальну відповідальність (ККУ України), вік особи визначається в календарних роках.

В теорії кримінального права, при дослідженні питань кримінальної відповідальності, розрізняють мінімальний та максимальний вік суб'єкта кримінальної відповідальності.

Мінімальний вік кримінальної відповідальності. При встановленні мінімального віку йдеться про кримінальну відповідальність неповнолітніх. Держави члени ООН мають в цьому випадку виходити з норм міжнародного права. В Мінімальних стандартних правилах ООН (Пекінські правила ООН), які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, вказано, що мінімальний вік кримінальної відповідальності не повинний закріплюватися на низькому рівні вікового розвитку неповнолітнього. В цьому контексті, єдиним і універсальним критерієм встановлення *вікової здатності особи* до винної відповідальності є її емоційна, духовна й інтелектуальна зрілість.

Мінімальна межа віку кримінальної відповідальності в зарубіжних державах була різною у відповідні історичні періоди. Так, в Римському праві були виділені три вікові періоди. Перший з них *infantes* – діти віком до 7 років вважалися неосудними. Другий мав назву *impuberes*. Діти чоловічого роду віком від 7 до 14 років, а жіночого-12 років не підлягали кримінальній відповідальності за певні кримінальні правопорушення, а щодо інших кримінальних правопорушень, у кожному конкретному випадку. питання вирішувалося у спосіб встановлення *doli vel culpaе сарах* – здатності до осудності. Покарання особам такого віку призначалося у зменшеному виді в порівнянні з дорослими особами. Третій називався *minores*- особи і віці до 18 років, а, згідно преторського едикту, іноді до 25 років вважалися загалом осудними, але була можливість призначення більш м'якого покарання.

В зальному такі підходи Римського права до необхідності диференціації віку кримінальної відповідальності були сприйняті і не лише європейським державами. Так, *диференціація* кримінальної відповідальності неповнолітніх на *два періоди*: а) безумовної неосудності та б) умовної осудності практикується нині у Австрії, Англії, Греції, Голандії, Данії, Іспанії, Італії, Норвегії, Португалії, Румунії, Турції, Україні, Фінляндії. При цьому перший віковий

період коливається у межах до 7 – 12 років, а другий – у межах від 7 до 16 років.

Специфічним є підхід зарубіжних держав до установлення мінімального віку кримінальної відповідальності. Зокрема, в таких державах як: Ірландія, Єгипет, Ліван, Ємен, окремі штати США, Ліван – 7 років, Шотландія, Шрі-Ланка – 8 років, Ізраїль, Ірак, Філіппіни, окремі штати США – 9 років, Англія, Австралія, Нова Зеландія, окремі штати США – 10 років, Іран – 11 років, Голландія, Туреччина, окремі штати США – 12 років, Франція, Узбекистан, Естонія, окремі штати США – 13 років, Болгарія, Грузія, окремі штати США, КНДР, КНР (за окремі види кримінальних правопорушень) Латвійська Республіка, Норвегія, ФРН, Японія, більшості держав, утворених внаслідок розпаду СРСР (за чітко визначений КК перелік кримінальних правопорушень), Австрія, Італії, Грузія, Куба, Латвія, Південна Корея, Сербія, Угорщина, Естонія – 14 років, Данія, Лаос, Норвегія, окремі штати США, Чехія, Ісландія, Фінляндія, Швеція, Швейцарія, – 15 років. в інших державах, утворених внаслідок розпаду СРСР, КНР та окремі штати США (за загальним правилом), Болівія, Бельгія, Португалія – 16 років.

Можна провести короткий екскурс кримінального законодавства в частині регламентації віку кримінальної відповідальності, який практикувався і на території України. Так, згідно ст.132 Зводу законів російської імперії, справи малолітніх до 17 років розглядалися Урядуючим Сенатом на власний розсуд. При цьому: а) діти віком від 10 років і нижче віддавалися батькам для покарання, а діти кріпаків – поміщикам для покарання; б) діти віком від 10 до 15 років каралися різками, а діти віком від 15 до 17 років – нагайками. Подібний підхід характерний і для Кримінального Уложення ро покарання кримінальні і виправні; а) діти, що не досягли віку 7 років, а так само діти віком від 7 до 10 років не підлягали покаранню та передавалися батькам чи опікунам для покарання і виправлення; б) неповнолітнім від 10 до 14 років пом'якшувалося покарання; в) неповнолітні від 14 до 21 років підлягали покаранню як дорослі, але їм пом'якшувалося покарання. Згідно ст.40 Кримінального Уложення 1903 року, діти молодші 10 років не підлягали покаранню.

Керівними началами з кримінального права 1919 року було

передбачено, що діти віком до 14 років не підлягали суду і покаранню. До них застосовувалися заходи виховного характеру. Еволюція віку кримінальної відповідальності відбувалася і в українських кримінальних кодексах: а) кримінальний кодекс 1922 року встановив вік кримінальної відповідальності з 16 років, але неповнолітнім до 18 років покарання на 1/3 від максимального строку покарання; б) кримінальний кодекс 1927 року встановив вік кримінальної відповідальності з 14 років, а кримінальний кодекс 1922 року – за загальним правилом – з 16 років, а окремі злочини з 14 років. Певні корективи щодо віку кримінальної відповідальності вносилися так званим загально-союзним законодавством. Зокрема, Постановою ВЦВК та РНК СРСР від 7 квітня 1935 року «Про заходи боротьби зі злочинністю неповнолітніх» та постанови ВЦВК та РНК СРСР від 7 квітня 1935 року «Про доповнення кримінальних і цивільних кодексів союзних республік» було встановлено вік кримінальної відповідальності з 12 років за тяжкі злочини.

Нині в Україні, за загальним правилом, кримінальній відповідальності *підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років* (ч. 1 ст. 22 КК України). В ряді випадків, за вчинення кримінальних правопорушень, *вичерпний перелік* яких визначений в ч. 2 ст. 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 14 років. А саме за: умисне вбивство (статті 115 – 117), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (статті 112, 348, 379, 400, 443), умисне тяжке тілесне ушкодження (стаття 121, частина третя статей 345, 346, 350, 377, 398), жорстоке поводження з тваринами (стаття 299), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (стаття 122, частина друга статей 345, 346, 350, 377, 398), диверсію (стаття 113), бандитизм (стаття 257), теро-

ристичний акт (стаття 258), захоплення заручників (статті 147 і 349), згвалтування (стаття 152), сексуальне насильство (стаття 153) крадіжку (стаття 185, частина перша статей 262, 308), грабіж (статті 186, 262, 308), розбій (стаття 187, частина третя статей 262, 308), вимагання (статті 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (частина друга статей 194, 347, 352, 378, частини друга та третя статті 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (стаття 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (стаття 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (частини друга, третя статті 289), хуліганство (стаття 296).

Суб'єктами ряду складів кримінальних правопорушень *фактично* можуть бути особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 18 років. Наприклад, як правило, кримінальні правопорушення проти установленого порядку несення військової служби, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності. Суб'єктом кримінального правопорушення проти правосуддя, зокрема, передбаченого ст. 375 КК України, може бути лише суддя(судді). Згідно ст. 69 Закону України «Про статус суддів, на посаду судді може бути призначений громадянин України, *не молодший тридцяти* та не старший шістдесяти п'яти років.

Особа вважається такою, що досягла відповідного віку *не в день її народження*, а після 24-ї години дня її народження, тобто фактично *з початку наступної доби*, що розпочинається за днем її народження.

Вік особи визначається *на підставі її документів*. Слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися з клопотання до слідчого судді для проведення експертизи щодо встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості – п. 4 ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України. Крім цього, згідно ч. 1 ст. 486 Кримінального процесуального кодексу України, у разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи *затримки психічного розвитку та його здатності* повністю

або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза.

Коли експертизою було встановлено *лише рік особи*, то днем народження особи вважається *останній день* цього року народження, *тобто 31 грудня*. Коли експертиза *встановить мінімальний і максимальний вік особи*, то слід виходити з її *мінімального віку*, визначеного експертизою.

Максимальний вік кримінальної відповідальності. Чинний КК України *не обмежує* максимальним віком можливість притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Однак, з огляду на вік, він обмежив можливість застосування такої форми кримінальної відповідальності як покарання. Так, щодо осіб, які досягли пенсійного віку, не можуть застосовуватися такі покарання як громадські роботи, обмеження волі – ч. 3 ст.57, ч.3 ст.61 КК України. Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб у віці 65 років – ч. 2 ст. 64 КК України. Питання неосудності та обмеженої осудності щодо осіб похилого віку також вирішуються на загальних засадах.

Щодо неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності. Це питання урегульоване статтею 498 Кримінального процесуального кодексу України, згідно якої *щодо особи, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, здійснюється кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність*. У ч. 2 ст. 97 чинного КК України передбачено, що суд застосовує примусові заходи виховного характеру і до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу. Відповідно до ст. 105 КК України, *суд може застосувати до неповнолітнього такі примусові заходи виховного характеру:*

- 1) застереження;

2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;

3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;

4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом.

До неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру, що передбачені у частині другій цієї статті. Тривалість заходів виховного характеру, передбачених у пунктах 2 та 3 частини другої цієї статті, встановлюється судом, який їх призначає.

Суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом.

3. Спеціальний суб'єкт складу кримінального правопорушення.

Як уже зазначалося, в правничій науці поняття «суб'єкт» застосовується в значенні фізичної та юридичної особи як носія відповідних прав та обов'язків, визначених чинними нормами права. В українському кримінальному праві *суб'єктом* складу кримінального правопорушення є фізична неслужбова та фізична службова особи. Неслужбова фізична особа – громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави (ч.1, ч. 2 ст.18 КК України). Службова фізична особа- громадянин України, громадянин іноземної держави (ч.3, ч. 4 ст.18 КК України). Також в теорії кримінального права виділяють два його види: а) *загальний* та б) *спеціальний*, які мають відповідні ознаки.

Загальний суб'єкт складу кримінального правопорушення – це обов'язковий елемент *відповідного* складу кримінального правопорушення, яким є фізична осудна особа (людина) – громадянин України, особа без громадянства, громадянин

іноземної держави, що вчинила кримінальне правопорушення у віці з якого, відповідно до чинного Закону про кримінальну відповідальність (КК України), може наставати кримінальна відповідальність.

Спеціальний суб'єкт складу кримінального правопорушення— це обов'язковий елемент *відповідного* складу кримінального правопорушення, яким є фізична особа (людина) – громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави, що наділена чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) ознаками загального суб'єкта кримінального правопорушення та ще *іншою спеціальною конструктивною ознакою*, яка має кваліфікуюче значення.

Класифікація спеціальних суб'єктів складів кримінальних правопорушень за чинним Законом України про кримінальну відповідальність(КК України). Будь-яка класифікація здійснюється за допомогою відповідних критеріїв. *Критерій*—це мірило, ознака виділення у групи відповідних явищ кримінально-правової дійсності. Класифікацію спеціальних суб'єктів складів кримінальних правопорушень за чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) можна здійснити за такими критеріями:

- а) соціально-правовий статус спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення;
- б) фізичні властивості спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення;
- в) специфіка кримінально-протиправного діяння спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення;
- г) характер взаємовідносин спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення з потерпілим;
- д) спосіб лінгвістичного описування спеціального суб'єкта в складі кримінального правопорушення;
- е) спосіб повноти зазначення спеціального суб'єкта в складі кримінального правопорушення.

Класифікація спеціальних суб'єктів складів кримінальних правопорушень за їх соціально-правовим статусом:

- 1) *державно-правовий статус* спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення – наприклад, громадянин Укра-

їни – статті: 111, 111-1, 111-2 КК України; іноземний громадянин, особа без громадянства – ст. 114 КК України;

2) *службовий статус* спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення, зокрема: а) службова особа – статті: 364, 367, 368 КК України; б) спеціальна службова особа: працівник правоохоронного органу, слідчий, дізнавач, прокурор – статті: 365, 365-3, 371-374 КК України; суддя – ст. 374 КК України; аудитор, оцінювач, нотаріус – ст. 365-2 КК України; член виборчої комісії або комісії з референдуму – ч. 3 ст. 157, ч. 2 ст. 158, ч. 3 ст. 158-1 КК України; керівник підприємства, установи, організації чи громадянин як суб'єкт підприємницької діяльності – ст. 175 КК України; військова службова особа – статті: 426, 426-1 КК України; службова особа суб'єкта господарської діяльності – статті: 219, 220-1, КК України; капітан судна – статті: 284, 285 КК України тощо;

3) *професійний статус*, характер виконуваної роботи, служби спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення: а) медичний працівник – ст. 139 КК України, медичний або фармацевтичний працівник – ст. 140 КК України; б) працівник залізничного, водного або повітряного транспорту – ст. 276 КК України; в) особи, які керують транспортними засобами – статті: 286, 286-1 КК України; г) військовослужбовці, військовозобов'язані – статті: 401-435 КК України; д) поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях – ч. 2 ст. 401, статті: 402, 403, 414-416, 422, 427, 429, 430, 432-435 КК України;

4) *особливий статус спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення, пов'язаний з розслідуванням кримінальних правопорушень або із здійсненням правосуддя*. Наприклад: а) свідок – статті: 384, 385 КК України; б) потерпілий – ст. 384 КК України; в) експерт – статті: 384, 385 КК України; г) перекладач – ст. 385 КК України; ґ) особа, засуджена до покарання – ст. 389 КК України; д) особа, яка відбуває покарання – статті: 390, 391-393 КК України; е) особа, щодо якої застосовано судом примусове лікування – ст. 394 КК України; є) особа, щодо якої встановлено адміністративний нагляд – ст. 395 КК України тощо.

Класифікація спеціальних суб'єктів складів криміналь-

них правопорушень за їх особистими фізичними властивостями. Наприклад:

а) жінка – ст. 117 КК України;

б) особа, яка знала про наявність певної хвороби – ч. 2 ст. 130, ст. 133 КК України;

в) особа, яка до вчинення кримінального правопорушення досягла віку 14 років -ч. 2 ст. 22 КК України;

г) повнолітня особа, тобто особа, яка до вчинення кримінального правопорушення досягла віку 18 років – наприклад, статті: 304, 323, 324 КК України.

Класифікація спеціальних суб'єктів складів кримінальних правопорушень за специфікою їх кримінально протиправного діяння. Зокрема:

а) організатор вчинення кримінального правопорушення – наприклад, статті 181, 255, 257, ч. 1 ст. 258-3, статті: 260, 293, 294, 392 КК України;

б) співвиконавець вчинення кримінального правопорушення – наприклад, ст. 257, ч. 4 ст. 260 КК України;

в) пособник вчинення кримінального правопорушення – наприклад, статті: 111, 120, 255–2, 256, 258-3, 258-4 КК України;

г) підбурювач до вчинення кримінального правопорушення – наприклад, статті: 109, 110, 111, 258-2, 295 КК України;

д) активний учасник кримінального правопорушення – наприклад, статті: 293, 294, 392, 436 КК України;

е) суб'єкт підвищеного злочинного впливу – «вор в законі». Наприклад, статті: 255, ст.255-1, 255-3 КК України.

Класифікація спеціальних суб'єктів складів кримінальних правопорушень за характером взаємовідносин їх з потерпілим. Наприклад:

а) медичний або фармацевтичний працівник, який виконує свої обов'язки щодо потерпілого – наприклад, статті: 131, 139, 140 КК України;

б) мати новонародженої дитини – наприклад, ст. 117, ч. 2 ст. 135 КК України;

в) особа, щодо якої потерпілий перебуває в матеріальній або іншій залежності – наприклад, ч. 2 ст. 120, ч. 3 ст. 143, ч. 2 ст. 144, ст. 149, ч. 2 ст. 154 КК України;

г) *батько, мати, особа, що їх замінює* – наприклад, статті: 164, 166 КК України;

д) *особа, яка залишила без допомоги особу, що перебуває в небезпечному для життя становищі* – наприклад, ст. 135 КК України;

е) *особа, яка виконує професійні чи службові обов'язки щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх* – наприклад, ст. 137 КК України;

є) *діти* – наприклад, ст. 165 КК України;

ж) *опікуни, піклувальники* – наприклад, статті: 166, 167 КК України;

з) *кривдник* – наприклад, ст.91-1, ст. 390-1 КК України.

Класифікація спеціальних суб'єктів складів кримінальних правопорушень за способом лінгвістичного описування їх у складі кримінального правопорушення:

а) *прості* – ті спеціальні суб'єкти складів кримінальних правопорушень, які визначені одним терміном – наприклад, громадянин України – ст. 111 КК України), іноземець або особа без громадянства – ст. 114 КК України, мати – ст. 117 КК України), військовозобов'язаний -ст. 337 КК України, військовослужбовець –статті: 402 – 409 та ін. КК України;

б) *складні (ускладнені)* – ті спеціальні суб'єкти складів кримінальних правопорушень, які визначені кількома термінами – наприклад, 1) службова особа, яка займає відповідальне становище; ч. 4 ст. 368, ст. 395 КК України; 2) особа, звільнена з місць позбавлення волі щодо якої встановлено адміністративний нагляд – ст. 395 КК України.

Класифікація спеціальних суб'єктів складів кримінальних правопорушень за способом повноти їх зазначення в Законі про кримінальну відповідальність (КК України):

1) спеціальні суб'єкти складів кримінальних правопорушень, які чітко *не зазначені* в статті КК України – наприклад, уповноважена службова особа – ст. 364-1, працівник правоохоронного органу – 365-3 КК України);

2) спеціальні суб'єкти складів кримінальних правопорушень, які *чітко зазначені* в статті КК України:

а) *спеціальні суб'єкти складів кримінальних правопорушень, зазначені в диспозиції норми КК в позитивній формі* – наприклад;

особа, яка перебуває в стані необхідної оборони – ст. 118 КК України); службова особа -примітки 1, 2 до ст. 364 КК України, службова особа, яка займає особливо відповідальне становище – примітка 3 до ст. 368 КК України; слідчий, прокурор, суддя – статті: 372, 373 КК України; суддя – 374 КК України. Зокрема, примітці 3 до ст. 368 КК України задекларовано, що *службовими особами, які займають особливо відповідальне становище*, у статтях 368, 368– 5, 369 та 382 КК України є:

1) Президент України, Прем'єр-міністр України, члени Кабінету Міністрів України, перші заступники та заступники міністрів, Голова та член Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голова та член Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Голова та член Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Голова та державний уповноважений Антимонопольного комітету України, Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голова Фонду державного майна України, його перший заступник та заступники, Голова та член Центральної виборчої комісії, народні депутати України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Директор Національного антикорупційного бюро України, Директор Бюро економічної безпеки України, Директор Державного бюро розслідувань, Генеральний прокурор, його перші заступники та заступники, Голова Конституційного Суду України, його заступники та судді Конституційного Суду України, Голова Верховного Суду, його заступники та судді Верховного Суду, голови вищих спеціалізованих судів, їх заступники та судді вищих спеціалізованих судів, Голова Національного банку України, його перший заступник та заступники, Секретар Ради національної безпеки і оборони України, його перший заступник та заступники, Постійний Представник Президента України в Автономній Республіці Крим, його перший заступник та заступники, радники та помічники Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України;

2) особи, посади яких згідно із статтею 6 Закону України «Про державну службу» належать до категорії «А»;

3) особи, посади яких згідно із статтею 14 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» віднесені до першої

та другої категорій посад в органах місцевого самоврядування;

б) *спеціальні суб'єкти складів кримінальних правопорушень*, зазначені в диспозиції норм КК України в *негативній формі* – наприклад, особа, яка не має спеціальної медичної освіти – статті: 134, 138 КК України;

в) *спеціальні суб'єкти складів кримінальних правопорушень*, зазначені в диспозиції норми кримінального закону в *позитивно-негативній формі* – наприклад, особа, якій доручено зберігання чи охорона чужого майна (позитивний аспект), яка не є службовою особою (негативний аспект), – ст. 197 КК України.

Особа (самість) винного у вчиненні кримінального правопорушення. Зміст поняття «особа винного» не визначено Законом України про кримінальну відповідальність (КК України). Поряд з цим, згадка про нього міститься в п. 3 ч. 1 ст. 65, ч. 1 ст. 69, ч. 1 ст. 75 КК України. Як вбачається, поняття «особа», «особистість» можуть застосовуватися *лише для позначення позитивної оцінки* людини як біолого-соціальної істоти. Далеко не кожна людина, яка вчинила кримінальне правопорушення, заслуговує повною мірою на таку оцінку. Тому, застосовуване в Законі про кримінальну відповідальність (КК України) поняття «особа винного», доцільно замінити поняттям «самість винного». Далі, з огляду на наведені вище обставини, в цьому підручнику вживатиметься словосполучення «особа (самість) винного у вчиненні кримінального правопорушення» як авторське розуміння суті аналізованого явища кримінально-правової реальності. Тобто, в поєднанні його законодавчого буття з внесеною автором пропозицією для можливої дискусії з цього питання. Якщо в новому КК України законодавець знайде за потрібне замінити поняття «особа винного» поняттям «самість винного», то потрібно буде дати одночасно його законодавче визначення.

Поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» відрізняється від поняття «особа (самість) винного у вчиненні кримінального правопорушення» за обсягом змістовного наповнення. Згадаємо, що загальний суб'єкт складу кримінального правопорушення – це *обов'язковий елемент відповідного складу* кримінального правопорушення, яким є фізична осудна особа (людина) – громадянин України, особа без громадянства, громадянин

іноземної держави, що вчинила кримінальне правопорушення у віці з якого, відповідно до чинного Закону про кримінальну відповідальність (КК України), може наставати кримінальна відповідальність.

Спеціальний суб'єкт складу кримінального правопорушення – це обов'язковий елемент *відповідного* складу кримінального правопорушення, яким є фізична особа (людина) – громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави, що наділена чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) ознаками загального суб'єкта кримінального правопорушення та ще *іншою спеціальною конструктивною ознакою*, яка має кваліфікуюче значення.

Особа (самість) винного у вчиненні кримінального правопорушення – це поняття, яке є значно ширшим від поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» та не є окремим обов'язковим елементом *відповідного* складу кримінального правопорушення.

Змістовно поняття «*особа (самість) винного у вчиненні кримінального правопорушення*» інтегрує в сукупність соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові її ознаки

Соціально-демографічні ознаки – вік, стать, місце народження та місце проживання, громадянство, освіта, сімейний стан, належність до соціальної групи, рід занять, працездатність, наявність місця праці, стаж роботи тощо.

Морально-психологічні ознаки -світогляд, світогляд, духовність, переконання, погляди, особисті ціннісні установки та орієнтації, ставленням до виконання своїх громадських обов'язків, наявність достатньої сили волі, інтелектуальні властивості- рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, широту або вузькість поглядів, зміст і різноманітність інтересів, характер, звички, потреби, інтереси, ставлення до праці, ставлення до норм права і моралі, громадська діяльність, заслуги перед державою і суспільством тощо.

Кримінально-правові ознаки особи (самості) винного у вчиненні кримінального правопорушення. Зокрема: загальний суб'єкт, спеціальний суб'єкт, осудність, обмежена осудність, мотив та мета вчинення кримінального правопорушення, наявність пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин, форма і вид вини, стадія вчинення

кримінального правопорушення, наявність добровільної відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця, форма співучасті, кількість вчинених кримінальних правопорушень, дійове каяття, наявність примирення з потерпілим, вчинення діяння за обставин, які виключають протиправність діяння, наявність судимості.

Слід виходити з того, що немає *природжених* до вчинення кримінальних правопорушень людей. Порухниками вольових приписів кримінально-правових норм людина стає в процесі її соціалізації під деформаційним впливом негативних факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Особа (*самість*) винного у вчиненні кримінального правопорушення враховуються судом при призначенні покарання (п.3 ч.1 ст. 65 КК України) через призму істотно значимих, на думку суду, його ознак, наявних в конкретній ситуації вчиненого кримінального правопорушення. Суд може, урахувуючи в такий спосіб особу винного, призначити йому більш м'яке покарання (ч.1 ст. 69 КК України) або звільнити від відбування покарання з випробовуванням (ст. 75 КК України).

Способи кримінально-протиправного руйнівного впливу суб'єкта кримінального правопорушення на об'єкт складу кримінального правопорушення. Такі способи найчастіше здійснюються його *активною поведінкою*:

1) знищення, пошкодження чи погіршення якості предмета складу кримінального правопорушення. Наприклад, статті: 113, 178, 179, 194, 196, 239, 241, 243, 245, 248, 290, 298, 347, 352, 360, 378 КК України;

2) виготовлення, посів, вирощування, підроблення або покращення якості предмета складу кримінального правопорушення. Наприклад, статті: 199, 204, 216, 224, 263, 300, 301, 307, 309, 185, 311, 321 КК України;

3) заволодіння, привласнення, приватизація, одержання, користування, використання предмета складу кримінального правопорушення. Наприклад, статті: 185, 186, 187, 190, 191, 193, 210, 229, 241, 262, 265, 267, 278, 289, 368 КК України;

4) переміщення, перевезення, ввезення, пересилання, зберігання, приховування предмета складу кримінального правопо-

рушення. Наприклад, статті: 198, 199, 201, 204, 224, 227, 267, 268, 269, 287, 300, 301, 305, 307, 309, 388 КК України;

5) надання, пропозиція, обіцянка, продаж, відчуження, збут, витрата, розтрата, випуск, ухилення від обов'язкової здачі предмета складу кримінального правопорушення. Наприклад, статті: 191, 204, 227, 318, 321, 329, 369, 413 КК України;

6) погроза вчинити незаконні дії, заклики до вчинення незаконних дій щодо предмета складу кримінального правопорушення. Наприклад, статті: 195, 266, 295, 350, 355, 377, 398, 405 КК України;

7) використання уразливого стану потерпілого. Наприклад, статті: 149, 303 КК України.

В ряді випадків *способи кримінально-протиправного руйнівного впливу суб'єкта* кримінального правопорушення на об'єкт складу кримінального правопорушення здійснюються його *пасивною поведінкою*:

1) невиконання правових обов'язків. Наприклад, статті: 137, 166, 197, 351. 351-1, 351-2, 367, 382, 389-1, 402, 403, 426 КК України;

2) ухилення. Наприклад, статті: 157, 164, 165, 212, 212-1, 237, 335, 336, 337, 389 КК України;

3) неподання – ст. 336-3 КК України;

4) неповідомлення – ст. 285 КК України;

5) бездіяльність – статті 365, 426 КК України.

4). Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення: поняття та ознаки.

Як уже зазначено в попередньому підрозділі цього курсу, лінгвістичні коріння *терміну «суб'єкт»*, який в науковому плані набуло дуже широкого вжитку, беруть свій початок від латинського слова ***subjectum***, яке буквально означає підмет, те, що лежить внизу, перебуває в основі. В змістовному плані *під підметом* розуміють, зокрема, особу, якій приписується якесь діяння, стан чи ознака. У науці філософії поняття «суб'єкт» застосовується в значенні носія діяльності, головного учасника суспільних відносин, який пізнає навколишній світ та вчиняє вплив на нього – людину або групу людей, культуру, суспільство чи людство загалом. Тобто, під цим поняттям слід також розумі-

ти і особу в її суспільно значимому поведінковому сприйнятті. У правничій науці поняття «суб'єкт» застосовується в значенні фізичної та юридичної особи – носія відповідних прав та обов'язків, визначених чинними нормами права. Виходячи з наведеного, поняття «суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення» належить розуміти, в загальних рисах, як, здійснювану на підставі вироблених наукою та правозастосовною практикою ознак, характеристику внутрішнього психічного ставлення суб'єкта щодо вчинюваного ним кримінального правопорушення та його наслідків.

На нормативному рівні, у чинному Законі про кримінальну відповідальність (КК України), немає визначення поняття «суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення». В теорії кримінального права це поняття стало предметом постійної уваги вчених. Наявні, зокрема, такі бачення ним його визначення:

1) *суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення*— це його внутрішня сторона, психічні, внутрішні процеси, які протікають в його свідомості та характеризують його волю і проявляються у вчинюваному ним діянні (М.І. Бажанов);

2) *суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення*— це елемент складу кримінального правопорушення, котрий виражає внутрішнє, психічне ставлення особи до свого суспільно небезпечного діяння і його суспільно небезпечних наслідків через вину (умисел чи необережність), мотиви і мету у вчинюваному діянні (А.В. Барков);

3) *суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення*— це внутрішня сторона кримінального правопорушення, тобто психічна діяльність особи, що відображує ставлення її свідомості і волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків (В.І. Борисов);

4) *суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення*, як психічне ставлення особи до вчинюваного діяння, являє собою взаємодію інтелектуальної (свідомості) та вольової (воля) складових психіки особи, що обумовлює її пряму залежність від психічних та психологічних особливостей особи, яка вчинює суспільно небезпечне діяння (Р.В. Вереша);

5) *суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – це його внутрішня сторона, яка відображає психічні процеси, що відбуваються у свідомості суб'єкта з приводу вчиненого ним діяння та складається з певних ознак (*О.О. Дудоров*);

6) *суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – це внутрішній зміст кримінального правопорушення, тобто його психологічна сторона, яка відображає в психіці суб'єкта об'єктивні властивості вчиненого діяння. Суб'єктивну сторону злочину становлять: вина у формі умислу або необережності, мотив та мета вчинення кримінального правопорушення, а також емоційний стан, потреби та інтереси, які мали місце при його вчиненні суб'єктом (*В.П. Ємельянов*);

7) *суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – це внутрішній бік діяння, це ті психічні процеси, що відбуваються в свідомості суб'єкта, які характеризують його волю (*М.Й. Коржанський*);

8) *суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* являє собою психологічний зміст кримінального правопорушення, його внутрішню (по відношенню до об'єктивної сторони) сторону (*В.М. Короленко*);

9) *суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – одна із обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, яка полягає в психічному ставленні суб'єкта до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння і його наслідків, яке характеризується виною, мотивом і метою (*І.П. Лановенко*);

10) *суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – це процес мислення, бажання і волі людини, в якому відображуються її об'єктивна поведінка та інші зовнішні обставини, пов'язані з вчиненням кримінального правопорушення (*П.С. Матишевський*);

11) *суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – це обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення, що характеризує психічну діяльність особи (свідомість та емоційно-вольову сферу) і виявляється у вчиненому нею кримінальному правопорушенні (*А.А. Музика*);

12) *суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – це психічна діяльність особи, безпосередньо зв'язана з

вчиненням кримінального правопорушення (А.І. Рарог);

13) *суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення* – це внутрішня сторона складу кримінального правопорушення, що включає в себе характеристику психічного ставлення особи до вчиненого діяння та наслідків, які воно викликає, а також характеристики мотиву та мети, які обумовили вчинення кримінального правопорушення, та емоційного стану, в якому перебувала особа під час його вчинення (П.Л. Фріс).

Аналіз наведених вище та інших поглядів вчених щодо поняття «суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення» дозволило запропонувати наступне його авторське визначення.

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення, який, залежно від складу кримінального правопорушення, являє собою сукупність вироблених наукою та правозастосовною практикою ознак: вина, мотив, мета та емоції, що характеризують внутрішню сторону кримінального правопорушення – психічну діяльність суб'єкта, безпосередньо зв'язану із вчиненням кримінального правопорушення.

Отже, виходячи з наведеного, можна виокремити наступні **ознаки поняття** суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення:

1) це *обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення*;

2) це *обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення, який, залежно від складу кримінального правопорушення, являє собою певну сукупність ознак: вина, мотив, мета та емоції*;

3) ця сукупність ознак *характеризує внутрішню сторону кримінального правопорушення – психічну діяльність суб'єкта безпосередньо зв'язану із вчиненням кримінального правопорушення*.

2. Ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, залежно від його складу, характеризується такими ознаками:

1) вина – обов'язкова (необхідна) ознака; 2) мотив, мета, емоції-факультативні ознаки.

Вина. Загальні підходи до розуміння інституту вини в кримінальному праві. Інститут вини в кримінальному праві має довгу і давню історію. Так, з Римського права, де він був започаткований, до нашого українського кримінального права, як і абсолютної більшості інших держав, органічно ввійшов один з найважливіших принципів – *Nullum crimen sine culpa* – **немає кримінального правопорушення без вини**. Його можна вважати одним з наріжних інтелектуальних здобутків людства, у сфері кримінально-правового регулювання суспільних відносин, на шляху цивілізованого розвитку. Він є одним із найважливіших принципів міжнародного права. Так, в п. 2 ст.14 «Міжнародного пакту про громадянські і політичні права» задекларовано, що «Кожний обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно з законом». Більш широко цей принцип закріплений в ст. 11 «Декларації прав людини»: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечується усі можливості для захисту».

Цей шлях був тернистим. *Per aspera ad astpra* – через терни до зірок, як проголошує древня філософська мудрість. На цьому шляху йшла вперта та безкомпромісна боротьба з так званим **принципом об'єктивного ставлення у вину**. Його суть, в загальних рисах, зводиться до **презумпції вини** суб'єкта у вчиненні кримінального правопорушення. Термін «*презумпція*» походить від латинського слова *praesumptio*, яке означає «припущення». Тобто, припущення вини суб'єкта, яке без належних та достатніх доказів вважається істинним до часу, коли його неправдивість не буде безспірно доведена. Тягар **доказування невинності** суб'єкта при цьому лежить на самому суб'єкті. Прогресивні філософи та учені з галузі кримінального права відстоювали і відстоюють необхідність відходу від нього як негуманного.

Об'єктивне ставлення у вину має певною мірою місце, зокре-

ма, в США, Англії, Франції при вчинені особою так званих кримінальних правопорушень «суворої» відповідальності – ***strict liability***. Компетентні органи держави, у ряді ситуацій, можуть звинувачувати особу у вчиненні кримінального правопорушення лише на підставі конкретного діяння, без встановлення її вини. Наприклад, відповідальність керівника за дії підлеглого або власника за дії працівника навіть тоді, коли вони і не підозрювали про дії підлеглого чи працівника, відповідальність корпорації за дії працівника, який діяв в її інтересах. В останньому випадку застосовується принцип трансформації вини працівника на корпорацію.

Застосування «суворої» відповідальності щодо корпорацій здійснюється, зокрема, в США за вчинення кримінального правопорушення в економічній сфері. Американських дослідники виокремлюють шість основних видів таких корпоративних порушень в економічній сфері: 1) порушення адміністративних актів і постанов – недотримання урядових розпоряджень про відкликання бракованих товарів або відмова від будівництва водо- і повітроочисних споруд тощо; 2) порушення природоохоронних розпоряджень -забруднення води та повітря, забруднення місцевості нафтою або хімічними продуктами тощо; 3) фінансові правопорушення – незаконні субсидії політичним організаціям, підкуп політиків, порушення валютного законодавства тощо; 4) недотримання положень про захист і безпеку праці; дії, що суперечать положенням про працю та заробітну плату, в тому числі дискримінація найманих робітників за ознакою раси, статі або релігії; 5) виробничі злочини – виробництво та продаж небезпечних для життя або таких, що створюють загрозу, автомобілів, літаків, автомобільних шин, приладів, продовольчих товарів, ліків тощо; 6) нечесна торговельна практика -порушення умов конкуренції, установлення договірних цін і нелегальний поділ ринку тощо.

Запровадження «суворої» відповідальності, в якості правового засобу протидії корупцією, а саме з незаконним збагаченням, визнане за доцільне у міжнародному праві. Так, стаття 20 Конвенції ООН проти корупції, прийнятої Генеральною Асамблеєю 31 жовтня 2003 року, передбачає обов'язок держав розглянути

питання про криміналізацію умисного «незаконного збагачення», тобто істотного збільшення доходів посадової особи, *яке вона не може розумним чином пояснити* і яке не є результатом її правомірної діяльності.

Такий же підхід в регламентації протидії корупції наявний у Конвенції по боротьбі з корупцією Організації Американських Держав 1996 року. Він знайшов своє втілення, зокрема, в законодавстві багатьох країн Латинської Америки – Аргентині, Барбадосі, Болівії, Бразилії, Колумбії, Домініканській Республіці, Панамі. Так, стаття 268 кримінального кодексу Аргентини передбачає кримінальну відповідальність посадової особи, яка не зможе розумним чином пояснити походження будь-якого свого помітного збагачення.

В Україні загалом кримінальна відповідальність здійснюється відповідно до **принципу суб'єктивного ставлення у вину**. Варто нагадати слова І. Канта про те, що людина у моральному сенсі буває доброю і злою. Вона сама робить себе такою, але добре і зле має бути результатом її свobodного волевиявлення, інакше він *не може ставитися йому у вину*. Цей принцип покладений в основу сучасної теорії суб'єктивного ставлення у вину.

Принцип суб'єктивного ставлення у вину закріплений в ст. 62 Конституції України, де проголошено: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь».

Щодо принципу **суб'єктивного ставлення у вину** окремі науковці – Д.Г. Михайленко, Л.Ю. Тімофєєва, В.В. Шаблистий, звернули увагу на те, що певні його прояви, на їх думку, притаманні і принципу об'єктивного ставлення у вину.

Головний зміст *принципу суб'єктивного ставлення у вину*, в загальних рисах, зводиться до **презумпції невинуватості** суб'єкта у вчиненні кримінального правопорушення. Вона полягає в наступному:

1) кожна людина, обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, має право вважатися невинуватою доти, поки її винність не буде встановлена у законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечуються усі можливості для захисту (ст. 11 «Загальної декларації прав людини»);

2) особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 2 ст. 2 КК України);

3) ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. Тут діє принцип Римського права – ***Ei incumbit probatio, qui dicit, non qui negat*** – тягар доказування лежить на тому, хто стверджує, а не на тому, хто заперечує. Обов'язок доказування обставин покладається на слідчого, прокурора та, в установлених цим Кодексом випадках, – на потерпілого (ч. 1 ст. 92 Кримінального процесуального кодексу України);

4) підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи *тлумачаться на користь такої особи* (ст. 62 Конституції України);

5) поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою (частини 2-5 ст. 17 Кримінального процесуального кодексу України);

6) при кваліфікації кримінального правопорушення слідчий, особа, яка проводить дізнання, прокурор, і суд України виходять з психічного ставлення суб'єкта до вчинюваного ним діяння та його наслідків (при матеріальних складах кримінальних правопорушень). Це передбачає встановлення цими органами конкретної форми і виду вини суб'єкта, а також мотивів, мети і емоцій, коли вони є обов'язковими ознаками даного складу кримінального правопорушення.

Визнання вини як інститут кримінального права. Цей

інститут запозичений кримінальним законодавством України із законодавства США, де визнання вини має назву ***plea bargainind***. У такому випадку, замість доказування вини, застосовується визнання вини суб'єктом взамін на пом'якшення покарання. Це спільна згода зацікавлених сторін – обвинуваченого і обвинувачення, яка вважається істиною, що не потребує доказування. Отже, визнання вини обвинуваченим прирівнюється до її наявності. На думку прихильників цього інституту, такий підхід дозволяє уникнути «рутинних» довготривалих бюрократичних процедур, спрощує правосуддя, робить його швидким і ефективним.

Засади інституту визнання вини запроваджені в Україні, зокрема, частиною другою статті 75 КК України. В ній регламентовано, що *суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини*, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням. Правила процесуального характеру визнання вини визначені, зокрема, статтями 468-476 Кримінального процесуального кодексу України.

З цього приводу Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ в п. 12 своєї Постанови № 13 від 11 грудня 2015 року *«Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод»* роз'яснив наступне.

Сторони угоди (незалежно від її виду) зобов'язані, крім іншого, *узгоджувати міру (вид, строк, розмір) покарання та звільнення від його відбування з випробуванням*, якщо домовленості щодо такого звільнення мали місце та сторони дійшли згоди.

Суд також має враховувати, що чинні КК України і Кримінального процесуального кодексу України регулюють два різновиди звільнення від відбування покарання з випробуванням: 1) загальний – коли вимагається встановлення можливості виправлення засудженого без відбування покарання; 2) спеціальний – у випадку затвердження угоди про примирення або про

визнання винуватості, для укладення якої з'ясування питань, визначених у ч. 1 ст. 75 КК, не є обов'язковим. У зв'язку з чим, якщо ж сторони узгодили покарання та досягли домовленості щодо звільнення підозрюваного/обвинуваченого від його відбування з випробуванням, відповідно до частин 2, 3 ст. 75 КК *суд зобов'язаний прийняти рішення про таке звільнення* у випадку затвердження угоди про примирення або визнання винуватості *за наявності сукупності таких умов*: 1) сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років; 2) узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням; 3) угода відповідає чинному законодавству та підстави для відмови в її затвердженні визначені Кримінальним процесуальним кодексом України (пункти 1-6 ч. 7 ст. 474) відсутні. Зокрема, коли відсутні фактичні дані для визнання винуватості особи.

У випадку *вчинення особою декількох злочинів* сторони угоди попередньо мають узгодити (визначити) *міру покарання* (вид, строк, розмір) *за кожне вчинене суспільно небезпечне діяння, остаточно (сукупну) міру покарання* (вид, строк, розмір) і лише після цього звільнення її від відбування покарання з випробуванням. *Тривалість іспитового строку та обов'язки*, які покладаються на особу, яку звільнено від відбування покарання з випробуванням згідно з ч. 3 ст. 75 КК визначаються виключно судом. У зв'язку з цим визначені сторонами угоди тривалість іспитового строку та обов'язки, що покладаються на особу, яка звільняється від відбування покарання з випробуванням, не враховуються судом, про що зазначається в мотивувальній частині судового рішення, та не є підставою для відмови у затвердженні угоди.

Чинний Закон України про кримінальну відповідальність (КК України) передбачає відповідальність за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості – ст. 389-1 КК України.

Концепції вини в теорії кримінального права. На протязі історично тривалого часу триває наукова дискусія щодо розуміння поняття вини. У цьому разі заслуговує на увагу фунда-

ментальна монографія професора Р.В. Вереси «Теорії вини в кримінальному праві» – Київ. Алерта. 2020. – 260 с. Автор, зокрема, всебічно проаналізував сформовані у науці кримінального права наступні теорії вини: а) нормативну; б) оціночну; в) об'єктивну; г) фінальну; д) психологічну.

Нормативна теорія вини. Головний зміст цієї теорії полягає в тому, що вина є: а) умовою кримінальної відповідальності; б) самостійним елементом кримінально-протиправного діяння; в) психічним ставлення суб'єкта до вчинюваного ним діяння; г) вина є родовим поняттям умислу та необережності. Для наявності вини суб'єкт має усвідомлювати заборонений характер його діяння.

Оціночна теорія вини. Основними концептуальними положеннями даної теорії вини є такі: а) поняття вини є оціночним; б) суть вини виявляється в негативній оцінці судом протиправності діяння суб'єкта; г) виною є не лише психічне ставлення суб'єкта обставин вчинюваного діяння і не зводиться до умислу чи необережності; д) вина наявна поза межами складу кримінального правопорушення; е) для наявності вини суб'єкта не є обов'язковим усвідомлення протиправності діяння.

Об'єктивна теорія вини. Найважливішими *твердженнями, які прийняті в рамках об'єктивної теорії вини* є наступні: а) вина є умовою кримінальної відповідальності; б) вина, як правило, не є конструктивною ознакою складу кримінального правопорушення; в) суб'єкт має усвідомлювати протиправність свого діяння для наявності вини; г) психологічну ознаку вини утворюють умисел та необережність; д) для встановлення вини суб'єкта у вчиненні кримінального правопорушення необхідними є три ознаки: біологічна, психологічна і нормативна.

Фінальна теорія вини. Ця теорія має в своїй основі такі концепти: а) вина є підставою кримінальної відповідальності; б) вина наявна поза межами складу кримінального правопорушення; в) усвідомлення суб'єктом порушення соціальних норм є необхідною умовою вини; г) вина не є конструктивною ознакою психологічної характеристики суб'єкта; д) умисел та необережність належать не до вини, а до вчинюваного суб'єктом діяння;

е) вина становить докірливість суб'єкту судом у вчиненні кримінального правопорушення.

Психологічна теорія. Найбільш істотно показовими положеннями характеристики психологічної теорії вини є: а) вина є умовою кримінальної відповідальності; б) виною є психічне ставлення суб'єкта до вчинюваного ним діяння та його наслідків, яке завжди виявляється у формі умислу або необережності; в) в кожному психічному акті суб'єкта є, як правило, два його прояви – інтелектуальний і вольовий, а іноді ще й емоційний; г) усвідомлення суб'єктом протиправності вчинюваного ним діяння та його наслідків не є необхідним.

Поняття вини в українському кримінальному праві. Виразно видно, що має місце відповідний вплив психологічної теорії вини на теорію кримінального права та законодавчу практику України. Згідно статті 23 КК України, виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Як уже наголошувалося, вина є бов'язковою (необхідною) конструктивною ознакою суб'єктивної сторони кожного складу кримінального правопорушення. Лише тоді має діяти відомий принцип Римського права – *Ubi culpa est, ibi poena subesse debet* – там, де є вина, там має бути покарання. Таким чином, без вини немає складу кримінального правопорушення, а отже і підстави кримінальної відповідальності суб'єкта.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України, обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, зокрема, є *винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета* вчинення кримінального правопорушення. Ухвалюючи вирок, суд повинен, зокрема, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України, вирішити чи винен обвинувачений у вчиненні цього кримінального правопорушення.

Закон про кримінальну відповідальність (КК України) регламентує дві форми вини – *умисел* та *необережність*, кожна з яких має свої види наповнені *індивідуальним змістом*.

Зміст вини – це сукупність інтелектуальних і вольових

ознак свідомості суб'єкта, що характеризують його ставлення до вчинюваного ним діяння і його наслідків – в матеріальних складах кримінальних правопорушень. Інтелектуальний момент характеризується тим, що суб'єкт усвідомлює об'єктивні обставини вчинюваного діяння – його суспільну небезпечність, спосіб вчинення, можливі суспільно небезпечний наслідок (наслідки). Вольовий – наявність усвідомленого, цілеспрямованого спрямування розумових і фізичних зусиль суб'єкта на вчинення чи на утримання від вчинення відповідної дії чи дій.

Умисна форма вини, згідно ч.1 ст.24 КК України, має два види: а) прямий умисел і б) непрямий умисел.

Прямий умисел (*dolus directus*) місце тоді, коли особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), *передбачала* його суспільно небезпечний наслідок (наслідки) і *бажала* їх настання (ч. 2 ст. 24 КК України).

Зміст прямого умислу: 1) **інтелектуальні ознаки:** а) особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер вчинюваного нею діяння; б) особа *передбачала* настання суспільно небезпечних наслідків вчинюваного нею діяння (в матеріальних складах кримінальних правопорушень); 2) **вольові ознаки:** а) особа *бажала* (прагнула) вчинення суспільно небезпечного діяння; б) особа *бажала* (прагнула) настання суспільно небезпечних наслідків вчинюваного нею діяння-в матеріальних складах кримінальних правопорушень. При вчиненні кримінальних правопорушень з формальним складом *прямий умисел* є можливим *лише* щодо суспільно небезпечного діяння.

Непрямий умисел (*dolus indirektus*) місце тоді, коли особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), *передбачала* його суспільно небезпечний наслідок (наслідки) і хоча *не бажала*, але *свідомо припускала* їх настання (ч. 3 ст. 24 КК України).

Зміст непрямого умислу: 1) **інтелектуальні ознаки:** а) особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер вчинюваного нею діяння; б) особа *передбачала* настання суспільно небезпечного наслідку (наслідків) вчинюваного нею діяння (в матеріальних складах кримінальних правопорушень); 2) **вольові ознаки:** а) особа *бажала* (прагнула) вчинення суспільно не-

безпечного діяння; б) особа *не бажала (не прагнула)* настання суспільно небезпечного наслідку (наслідків) вчинюваного нею діяння, *але свідомо припускала їх настання (погоджувалася з можливістю їх настання -в матеріальних складах кримінальних правопорушень. Непрямий умисел* може мати місце тільки при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальними складами.

Усвідомлення суспільної небезпечності вчинюваного особою діяння не означає обов'язкового усвідомлення нею і протиправності цього діяння. «Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» (ч.2 ст. 68 Конституції України). ***Ignorantia legis neminem excusat*** – незнання закону нікого не вибачає.

Різновиди прямого і непрямого умислу залежно від особливостей його виникнення і формування:

а) *заздалегідь обдуманий умисел* – виникнення умислу має місце за певний час до вчинення суспільно небезпечного діяння. Окремі кримінальні правопорушення можуть бути вчинені лише з таким умислом (наприклад, ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 186, ч. 2 ст. 187, ч. 3 ст. 191 КК України);

б) *раптовий умисел* – виникає неочікувано, раптово і відразу ж реалізується. Різновидом раптового умислу є *афективний умисел*. Він виникає внаслідок сильного душевного хвилювання породженого протизаконним насильством або тяжкою образою з боку потерпілого (наприклад, статті 116, 123 КК України).

Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України, вчинення кримінального правопорушення *під впливом сильного душевного хвилювання*, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого є *обставиною, яка пом'якшує покарання*.

Різновиди прямого і непрямого умислу залежно від ступеня уяви особою суспільно небезпечних наслідків вчинюваного ним діяння:

а) *визначений (конкретизований) умисел* – особа має під час вчинення кримінального правопорушення чітку уяву про характер і об'єм заподіюваної нею шкоди об'єктові кримінально правової охорони. Виділяють два види такого умислу: 1) *простий* – особа передбачає настання одного конкретного результату свого діяння (наприклад, смерті потерпілого). У випадку

настання смерті потерпілого, вчинене слід кваліфікувати як вбивство. Коли ж смерть потерпілого не настала незалежно від волі винного – має місце замах на вбивство; 2) *альтернативний* – особа передбачає можливість настання кількох конкретних результатів свого діяння. Наприклад, смерті потерпілого або заподіяння йому тяжкого тілесного ушкодження. У випадку настання смерті, вчинене слід кваліфікувати як вбивство. Коли ж має місце заподіяння тяжкого тілесного ушкодження – вчинене слід кваліфікувати як замах на вбивство;

б) *невизначений (неконкретизований) умисел* – суб'єкт під час вчинення кримінального правопорушення, передбачаючи можливість настання різних наслідків свого діяння, не уявляє собі достатньо повно характер і величину заподіюваної шкоди. Наприклад, суб'єкт прагнув «добре дати», «провчити» потерпілого. За наявності цього різновиду умислу, вчинене особою слід кваліфікувати за наслідками, що фактично настали.

«Голий» умисел – виявлення наміру вчинити кримінальне правопорушення. Як уже зверталася увага, під цим правовим феноменом слід розуміти думки, почуття, погляди, психічні настрої, ідеї, переконання, бажання особи, вчинені усно, письмово чи у формі конклюдентних дій, якщо їх зовнішнє вираження не утворює, передбаченого чинним Законом України про кримінальну відповідальність, складу кримінального правопорушення. Йдеться про *заклик* до вчинення та *погрозу* вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади – ч. 2 ст. 109 КК України; публічні заклики до вчинення терористичного акту – ст. 258-2 КК України; публічні заклики до агресивної війни або до розв'язання воєнного конфлікту – ст. 436 КК України; погроза вбивством – 129 КК України; погроза знищення майна – ст. 195 КК України; погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали – ст. 266 КК України; погроза щодо судді, народного засідателя чи присяжного – ст. 377 КК України; погроза або насильство щодо начальника ст. 405 КК України.

Ще в часи Римської імперії був проголошений, сприйнятий українським кримінальним правом, принцип: *Cogitationis*

роенат нето patitur – ніхто не піддається покаранню лише за думки. Він відстоювався багатьма прогресивними мислителями впродовж багатьох століть. Зокрема, Пестель П.І. наголошував, що «одна воля без її виявлення не є злочином, і тому ніхто не може бути покараний лише за зловредні думки чи наміри не приведені до виконання, оскільки кримінальне правопорушення є порушення обов'язків своїх і прав ближніх; але думка або намір без виконання нічого не порушує і тому не є злочином» (Пестель П.І. «Государственный приказ правосудия» // Антология мировой правовой мысли. Том IV/ Россия XI-IX в.в. М. «Мысль». 1999. С. 483-484).

Цей принцип є наріжним для українського законодавства. Згідно статті 34 Конституції України, кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб, на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Найважливіші особливості умисних кримінальних правопорушень:

1) умисні кримінальні правопорушення, при усіх інших рівних умовах, *мають більш високий ступінь суспільної небезпеки*, ніж кримінальні правопорушення, вчинювані з необережності;

2) особа, яка вчинила умисне кримінальне правопорушення, при усіх інших рівних умовах, *є більш суспільно небезпечною*, ніж особа, котра вчинила кримінальне правопорушення через необережність;

3) кримінальна відповідальність за вчинення окремих суспільно небезпечних діянь *є можлива лише за умови вчинення їх умисно* (наприклад, статті 125, 194, 347, 352 КК України);

4) за вчинення умисного кримінального правопорушення санкціями норм чинного КК України *передбачені більш суворі*

покарання, ніж за вчинення кримінальних правопорушень з необережності;

5) кримінальна відповідальність за вчинення суспільно небезпечного діяння *після досягнення особою 14-річного віку* можлива *лише за умови вчинення його умисно* (ч. 2 ст. 22 КК України);

6) тільки при вчиненні умисних кримінальних правопорушень *можливі такі стадії кримінального правопорушення як готування до кримінального правопорушення* (ст. 14 КК України) та *замах на кримінальне правопорушення* (ст. 15 КК України);

7) *співучасть у кримінальному правопорушенні* є можливою тільки при вчиненні умисних кримінальних правопорушень (ст. 26 КК України);

8) *непрямий умисел* може мати місце тільки при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальними складами;

9) при вчиненні кримінальних правопорушень з формальним складом є можливим *лише прямий умисел* щодо суспільно небезпечного діяння.

Необережна форма вини, згідно ч.1 ст.25 КК України, має два види: а) кримінально-протиправна самовпевненість і б) кримінально-протиправна недбалість.

Кримінально-протиправна самовпевненість має місце тоді, коли особа *передбачала* можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але *легковажно розраховувала* на їх відвернення (ч. 2 ст. 25 КК України).

Зміст кримінально протиправної самовпевненості – 1) *інтелектуальні ознаки*: а) особа передбачає не конкретну реальну, а *абстрактну можливість* настання якихось суспільно небезпечних наслідків свого діяння в даній конкретній ситуації; б) особа *усвідомлює* наявність в даній конкретній ситуації факторів, які, на її думку, здатні перешкодити настанню суспільно небезпечних наслідків її діяння. *Наприклад*: власні фізичні здібності – силу, спритність, вміння, знання, досвід, навички; дії інших осіб; дії сил природи; властивості механізмів, машин; технічних засобів тощо; в) *особа впевнена*, що в даній конкретній ситуації, будь-який суспільно небезпечний (наслідки) її діяння не

настануть, але ця впевненість виявилася помилковою, необґрунтованою, легковажною; 2) *вольові ознаки*: а) *відсутність* у особи бажання настання будь-якого суспільно небезпечного наслідку (наслідків) свого діяння; б) *відсутність* у особи свідомого припущення настання будь-якого суспільно небезпечного наслідку (наслідків) свого діяння в умовах протидії їх настанню конкретних факторів, на які вона розраховує. Винна особа легковажно розраховує на ненастання будь-якого суспільно небезпечного наслідку (наслідків) в даній конкретній ситуації. Вона впевнена, що цей наслідок (наслідки) не настануть.

Відмінність кримінально протиправної самовпевненості від непрямого умислу – 1) *за інтелектуальними ознаками*: а) при непрямому умислі особа *передбачає настання конкретного суспільно небезпечного наслідку (наслідків)* свого діяння; б) при кримінально-протиправній самовпевненості особа *передбачає абстрактну можливість настання якогось суспільно небезпечного наслідку (наслідків)* свого діяння. Вона впевнена, що такий наслідок (наслідки) можуть наступити в принципі, внаслідок такого виду діяння, але не в даній ситуації; 2) *за вольовими ознаками*: а) при непрямому умислі особа *свідомо припускає настання суспільно небезпечного наслідку (наслідків)* свого діяння, припускає можливість такого настання, погоджується з ними, або ставить до них байдуже; б) при кримінально-протиправній самовпевненості особа *не бажає настання суспільно небезпечного наслідку (наслідків)* свого діяння, вона впевнена, що за даних конкретних обставин вони не настануть, але ця впевненість виявилась необґрунтовано легковажною.

Кримінально-протиправна недбалість має місце тоді, коли особа *не передбачала* можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити (ч. 3 ст. 25 КК України).

Зміст кримінально протиправної недбалості – 1) *інтелектуальні ознаки*: а) особа *не усвідомлює суспільної небезпечки* свого діяння; б) особа *не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків* свого діяння; в) особа *повинна була і могла передбачити можливість настання суспільно небезпечних наслідків* свого діяння; 2) *вольові ознаки*: а) *наявність*

вольового рішення особи про вибір форми суспільно значимої поведінки; б) відсутність вольових актів поведінки, спрямованих на попередження суспільно небезпечних наслідків.

Критерії визначення можливості особи передбачити настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння. Для визначення можливості особи передбачити настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння застосовують два критерії: а) об'єктивний (нормативний) і б) суб'єктивний.

Об'єктивний (нормативний) критерій – обов'язок особи в даній конкретній обстановці передбачити можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння. Цей обов'язок може випливати з закону, підзаконного акту, професійних, службових обов'язків, з загальноприйнятих правил суспільного співжиття.

Суб'єктивний критерій – персональна здатність особи в даній конкретній обстановці і за своїми особистісними властивостями – життєвий досвід, фізичні дані, рівень інтелектуального розвитку, освіта, особливості психіки тощо передбачити можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння.

Законодавець в чинному КК України передбачив, як правило, відповідальність за вчинення через необережність лише кримінальних правопорушень з матеріальним складом. В окремих випадках, в КК України, передбачена відповідальність за створення через необережність загрози, небезпеки настання тяжких наслідків. Наприклад, ч.1 ст. 240, ч.1 ст. 267, ч.1 ст. 272, ч.1 ст. 273, ч.1 ст. 274, ч.1 ст. 275, ч.1 ст. 276 КК України.

Відмінність кримінально протиправної недбалості від казусу (випадку). Казус (випадок) має місце тоді, коли, наприклад, суб'єкт кримінального правопорушення, який, наприклад, вчинив позбавлення життя іншої людини, не усвідомлював і за обставинами справи не міг усвідомлювати суспільної небезпечності свого діяння або за обставинами справи не передбачав, не повинен був чи не міг передбачити можливості настання смерті цієї людини. За таких обставин, він не підлягає кримінальній відповідальності, оскільки відсутня його вина. **Casusa nullo praestatur** – за випадок ніхто не відповідає.

Подвійна (складна) форма вини. Поняття подвійної (склад-

ної) вини було вперше сформульоване німецьким вченим-криміналістом Паулем Йоганом Ансельмом фон Фейербахом. Він визначав таку вину як *«необережність, детерміновану умислом»*. Специфічною особливістю *подвійної (складної) вини* є те, що стосовно до вчинюваного діяння вина особи проявляється в *умисній формі*, а щодо наслідків вчиненого діяння вина особи проявляється в *необережній формі*.

Наприклад, кримінальні правопорушення передбачені: ч. 2 ст. 121, ч. 3, 5 ст. 134, ч. 3 ст. 135, ч. 2 ст. 271, ч. 2 ст. 272, ч. 2, 3 ст. 276 КК України.

Ступінь вини суб'єкта кримінального правопорушення.

Під цим поняттям розуміється *інтенсивність психічної участі* суб'єкта кримінального правопорушення до вчинюваного суспільно небезпечного діяння і його наслідків. Тобто, кількісний показник його вини. В цьому разі йдеться про порівняльний ступінь вини суб'єкта у вчиненні кримінального правопорушення у *співучасті*. Він є різним у виконавця, організатора, підбурювача і пособника у вчиненому спільними зусиллями кримінальному правопорушенні, хоча форма вини кожного з них є умисною, але вид умислу може бути різним. Це індивідуальний показник вини кожного співучасника, який має важливе значення для *характеристики його особи*, що враховується судом при індивідуалізації кримінальної відповідальності співучасників кримінального правопорушення та призначенні покарання (ст. 29, ст. 30, п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України).

Значення вини як ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення полягає в наступному:

1) *вина* є обов'язковою конструктивною ознакою кожного складу кримінального правопорушення. При її відсутності немає складу кримінального правопорушення, а отже і підстави для кримінальної відповідальності особи. Згідно ст. 372 КК України, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності є кримінальним правопорушенням. Див. про це більш детально: К.Ю. Скрипник «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності: склад і караність кримінального правопорушення: монографія. За ред. М.В. Шепітька. Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. – Харків: Право, 2026. 186 с.;

2) *вина* є критерієм розмежування кримінально протиправної і не кримінально протиправної поведінки особи;

3) *вина* (її форма, вид) має значення у ряді випадків для кваліфікації вчиненого особою діяння за конкретною статтею КК України;

4) *вина* зв'язує особу з вчиненням діянням і його наслідками-в матеріальних складах кримінальних правопорушень, даючи можливість встановити суспільну небезпеку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення і вчиненого ним діянням, що враховується судом при призначенні покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України).

Факультативні ознаки складу кримінального правопорушення: а) мотив; б) мета; в) емоції.

Мотив кримінального правопорушення. Термін «*мотив*» походить від латинського слова *move* – рухати, штовхати. Кожний вчинок людини, стверджував А. Шопегауер (1788-1860 р.р.), є об'єктивним наслідком його характеру і мотиву.

Мотив кримінального правопорушення – це обумовлене домінуючими інтересами і потребами суб'єкта усвідомлене внутрішнє вольове спонукання, яке викликало у нього рішучість вчинити кримінальне правопорушення і керує ним у процесі його вчинення. Це рушій, внутрішня сила волі суб'єкта, що спрямовує його до відповідного варіанту кримінально-протиправної поведінки – активної чи пасивної. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України, мотиви кримінального правопорушення є тими обставинами, які підлягають доказуванню в кримінальній справі.

На формування мотиву поведінки суб'єкта впливають відповідні чинники. Найчастіше цей вплив має полічинниковий характер. Ці чинники можна умовно класифікувати на три групи:

а) зовнішні чинники – низький рівень правопорядку, правової культури у певному соціумі, вплив інших людей, криміногенної субкультури, недоліки суспільного механізму забезпечення інтересів і потреб людини тощо;

б) внутрішні чинники – динамічні інтереси та потреби людини: безпекові, фізіологічні, політичні, економічні, національні, суспільні, культурні;

в) суб'єктивні індивідуальні особливості свідомості, психіки суб'єкта – загальні поведінкові настанови, рівень правової свідомості, ідеали, ціннісні орієнтири, емоційна особливість характеру.

Класифікація мотивів людини. Будь-яка класифікація здійснюється за допомогою відповідних критеріїв. *Критерій* – це мірило, ознака виділення у групи відповідних явищ кримінально-правової дійсності.

За *критерієм моральної оцінки* мотиви людини можна умовно класифікувати на такі групи:

а) *мотиви низького морального змісту* – корисливість, заздрість, жадоба, помста, кар'єризм, ненависть, злість, ревності, хуліганські мотиви, сексуальна маніякальність; расова, національна, релігійна ворожнеча, садизм тощо.

б) *мотиви, що позбавлені низького морального змісту* – невірно сприйняті інтереси служби, альтруїзм; сором; жаль, співпереживання, доброзичливість, щирість, цікавість, прагнення надати безкорисливу допомогу тощо;

в) *мотиви, що визнані суспільно-корисними або суспільно-прийнятими* – реакція особи на погрозу, примус, протиправне насильство або тяжку образу з боку потерпілого, мотиви захисту власних правових інтересів, інтересів держави, суспільства, інших осіб; бажання виконати законний наказ тощо.

В складах кримінальних правопорушень, передбачених чинним КК України, в якості їх ознаки, передбачені, зокрема, такі мотиви:

а) корисливі. Наприклад – ч. 3 ст. 110-2, ч. 3 ст. 114-2, п. 7 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 146, ч. 1 ст. 218-1, ч. 2 ст. 258-5, ч. 2 ст. 317, ч. 1 ст. 357 КК України;

б) хуліганські. Наприклад – п. 6 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 297, ст. 299 КК України;

в) расової, національної чи релігійної нетерпимості. Наприклад – п. 14 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України;

г) особисті. Наприклад – ст. 148, ч. 1 ст. 172, ч. 1 ст. 218-1, ст. 232, ч. 1 ст. 319, ч. 1 ст. 357, ч. 1 ст. 365 -3, ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 375 КК України.

Мотивація. Це поняття також вживається в теорії кримінального права. Під поняттям «мотивація» розуміють: а) психологічний процес, який зумовлює та підтримує поведінку людини; б) систему факторів, які зумовлюють поведінку людини (Див. Савченко А.В. *Мотив і мотивація злочину*. К. Атіка. 2002. С.32).

Мета кримінального правопорушення. Термін «мета» походить від латинського слова *meta* – майбутній стан, який бажано або необхідно досягнути.

Мета кримінального правопорушення – це той уявний і бажаний особою кінцевий результат, якого вона прагне досягнути, вчиняючи суспільно небезпечне діяння. В складах кримінальних правопорушень, передбачених чинним КК України, цей термін широко застосований. Зокрема, має місце така мета:

а) насильницька зміна чи повалення конституційного ладу або захоплення влади. Наприклад – ст.109, ст. 110-2 КК України;

б) зміна меж території або державного кордону України. Наприклад – ст. 110, ст. 110-2 КК України;

в) сприяння здійсненню збройної агресії проти України, надання допомоги збройним формуванням держави-агресора. Наприклад – ч. 3, ч.7, ч. 8 ст. 111-1, ст. 111-2 КК України;

г) залякування потерпілої чи іншої особи. Наприклад – ч. 2 ст. 121, ч.2. ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 1 ст. 127 КК України;

д) збут документів, товарів, речовин, матеріалів, предметів. Наприклад – статті: 200, 204, 224, 267-1, 300, 301, 301-1, 307, 307, 312, 321, 327 КК України;

е) перешкоджання виконанню службових обов'язків. Наприклад – статті: 343, 344, 376 КК України;

є) отримання будь-якої неправомірної вигоди. Наприклад – статті: 364, 364-1, 365-2, 369-3 КК України.

Мету кримінального правопорушення *не слід ототожнювати з суспільно-небезпечними наслідками* як конструктивною ознакою складу кримінального правопорушення. Мета кримінального правопорушення може охоплювати суспільно небезпечний наслідок (наслідки) лише при вчиненні окремих умисних кримінальних правопорушень. Наприклад, передбачених статтями 121, 187 КК України.

Кримінально-правове значення мотиву і мети:

1. Мотив і мета дозволяють більш глибоко розкрити психічне ставлення суб'єкта до вчинюваного ним кримінального правопорушення;

2. *Умисних кримінальних правопорушень без мотиву та мети немає.* Мотив та мета використовуються законодавцем для конструювання відповідних складів кримінальних правопорушень. Вони можуть бути *безпосередньо вказані* в нормі Закону про кримінальну відповідальність (КК України) як *обов'язкові (необхідні)* ознаки основного чи кваліфікованого складу відповідного кримінального правопорушення. В таких випадках вони мають кваліфікуюче значення – при їх відсутності немає складу кримінального правопорушення, а отже і підстави кримінальної відповідальності особи. Наприклад: а) мотив є *обов'язковою (необхідною)* конструктивною ознакою складів кримінальних правопорушень, зокрема, передбачених ч. 3 ст.110-2; ч.2 ст. 121; ч. 1 ст. 172; ч. 3 ст.297; ч.3 ст. 431 КК України; б) мета є *обов'язковою (необхідною)* конструктивною ознакою складів кримінальних правопорушень, зокрема, передбачених ст. 109, 110-2; 111; п.9 ч.2 ст. 115; ч.2 ст.122; ст.149; 187; 343 КК України;

3. Мотиви, *що визнані суспільно-корисними або суспільно-прийнятими*, в окремих випадках, є ознаками складів кримінальних правопорушень з пом'якшуючими обставинами. Наприклад, умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення – ст. 118 КК України, умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення – ст.124 КК України;

4. В ряді випадків *із змісту диспозиції норми кримінального закону впливає*, що мотив або мета є *обов'язковою (необхідною)* конструктивною ознакою складу кримінального правопорушення. Наприклад: а) корисливий мотив – статті 185, 186, 187, 189, 190, 368 КК України; б) мета задоволення статевої пристрасті – статті 152, 153, 154, 155 КК України, мета спотворення результатів виборів – статті 157, 158, 158-1, 159, 160 КК України;

5. *Мотив або мета, що визнані суспільно-корисними або сус-*

пільно-прийнятими, застосовується законодавцем також для конструювання норм Загальної частини Закону про кримінальну відповідальність (КК України). Наприклад а) *мета*: захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, суспільства, держави – ст. 36 КК України; виконання законного наказу чи розпорядження- ст.41 КК України; усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини чи інших осіб, інтересам суспільства чи держави – ст. 39 КК України; попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації – ст. 43 КК України; б) *мотиви*: щире каяття, сприяння розкриттю кримінального правопорушення – п. 1 ч.2 ст.66 КК України; вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин – п. 5 ч. 1 ст.66 КК України; вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність – п.6 ч.1 с. 66 КК України. В цих та інших випадках позитивна або суспільно прийнятна мотивація суб'єкта впливає із змісту названих обставин;

6. Коли мотив або мета є *обов'язковою (необхідною) конструктивною ознакою складу кримінального правопорушення*, то таке кримінальне правопорушення може бути вчинене *лише з прямим умислом*;

7. Мотив і мета, в тих випадках, *коли вони не вказані в диспозиції норми КК України як обов'язкові (необхідні) ознаки складу кримінального правопорушення*, можуть виконувати *роль пом'якшуючих або обтяжуючих обставин* при призначення винному покарання (п. 3 ст. 65, статті 66, 67, 69 КК України). Однак, при цьому слід враховувати, що відповідно до ч.4 ст. 67 КК України, якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК України як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз врахувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує;

8. Мотив та мета також певною мірою негативно або позитивно *характеризують особу винного* у вчиненні кримінального правопорушення, що відповідно до п. 3 ч.1 ст. 65 КК України

враховується судом при призначенні покарання. Знову ж таки, щодо обтяжуючих обставин, слід керуватися правилом щодо *неможливості їх подвійного врахування* при призначенні покарання, передбаченим ч.4 ст. 67 КК України.

Емоції в складі кримінального правопорушення. Етимологічний зміст термін «емоції» науковці розкривають посиляючись на латинське *emoveo* – хвилюю, збуджую. В науковий обіг термін «емоція» був введений в 1579 році у спосіб його адаптації з французьким словом *émouvoir* – «хвилювання», «збудження». Початково термін «емоція» використовували у науці для позначення *пристрастей, почуттів, ніжностей*.

Емоції є предметом дослідження багатьох наук – біології, психології, медицини, соціології, історії, юридичної психології тощо. Однак, консенсусного розуміння цього терміну немає. Звертається увага, зокрема, такі найбільш типові характерні риси емоцій: а) суб'єктивні переживання людини; б) реакція мозку людини на афективний стимул; в) психологічні стани людини, викликані відповідними чинниками; г) частина психологічних процесів людини; д) реакція людини на явища реального або вигаданого світу; е) стан людини, пов'язаний із загальним її ставленням до певної ситуації.

Немає єдиного підходу до класифікації емоцій. В психології виділяють *шість базових емоцій*: радість, здивування, сум, гнів, страх і огиду. Емоції класифікують також на *позитивні й негативні*. Позитивними вважають, зокрема, такі з них: кохання, радість, задоволення, інтерес та ентузіазм, веселощі, щастя, безтурботність, хвилювання, зацікавленість, милування тощо. Число негативних емоцій більш широке – незадоволення, роздратування, обурення, образа, гнів, ненависть, презирство, заздрість, злість, страх, переляк, туга, меланхолія, самотність, сум, відраза, сором, тощо.

В теорії кримінального права *емоції* – це психічні стани і процеси в людині, у яких реалізуються її ситуативні переживання, пов'язані з вчиненням нею кримінального правопорушення. Йдеться про **афект** – *стан сильного душевного хвилювання*. Розрізняють два його види: *патологічний та фізіологічний*.

При *патологічному афекті* має місце глибоке затьмарення

свідомості особи і вона втрачає здатність усвідомлювати свої ді-
яння або керувати ними. В цьому випадку особа визнається в
установленому порядку *неосудною* і тому *не підлягає криміналь-
ній відповідальності* (ч. 2 ст. 19 КК України). Разом з цим, відпо-
відно до ч. 3 ст. 19 КК України, не підлягає покаранню особа, яка
вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але до
постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що поз-
бавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або
керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть засто-
совуватися *примусові заходи медичного характеру*, а після оду-
жання така особа може підлягати покаранню.

Фізіологічний афект – це короткочасна, інтенсивна, доміну-
юча в свідомості людини емоція, при якій вона значною мірою
втрачає раціональний контроль за своїми діями і здатністю ке-
рувати ними. *Фізіологічний афект*, з одного боку, дещо знижує
або спотворює сприйняття особою обстановки розвитку подій,
своїх дій, дій інших осіб та їх наслідків, а з другого боку – загос-
трює, інтенсифікує, підвищує прозорість суб'єкта. *Стан фізіоло-
гічного афекту* не є підставою для визнання особи, яка вчинила
суспільно небезпечне діяння, неосудною чи обмежено осудною.

Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду, у
справі № 723/873/15-к від 16.01.2019 року, зазначив, зокрема, що
стан сильного душевного хвилювання, як емоційний процес,
характеризується своєю раптовістю, неочікуваністю, миттєвістю,
бурхливістю, швидкоплинністю.

***Кримінально-правове значення стану сильного ду-
шевного хвилювання.*** Кримінально-правове значення має *не
будь-який* стан сильного душевного хвилювання, а лише такий,
причиною виникнення якого стало протизаконне насильство,
систематичне знущання або тяжка образа *з боку потерпілого*.

В теорії кримінального права застосовується давній прин-
цип Римського права – ***delinquens per iram provocatus puniri
debet mitius*** – особа, яка вчинила кримінальне правопорушен-
ня у гніві, викликаному потерпілим, заслуговує менш суворого
покарання.

Стан сильного душевного хвилювання застосовується зако-
нодавцем, як обов'язкова (необхідна) ознака, при конструюванні

складів кримінальних правопорушень з пом'якшуючими обставинами. Чинний Кримінальний кодекс України *передбачає* такі склади кримінальних правопорушень з пом'якшуючими обставинами: умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання – стаття 116 КК України; умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання – стаття 123 КК України. Особливий психічний стан жінки, під час пологів або відразу після них, характеризує суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини – ст. 117 КК України.

Вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, крім того, є обставиною, яка пом'якшує покарання (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України). При цьому, якщо ця обставина є обов'язковою конструктивною ознакою відповідного складу кримінального правопорушення, то, згідно ч. 3 ст. 66 КК України, *вона не може бути ще раз врахована* судом при призначенні покарання.

6.2. Класифікація складів кримінальних правопорушень.

Будь-яка класифікація в кримінальному праві *завжди здійснюється* за допомогою певних критеріїв – спільних ознак виділення відповідних видів явищ кримінально-правової дійсності. ***Критерії класифікації складів кримінальних правопорушень*** – це певні формальні ознаки, властивості цих складів, за допомогою яких стає можливим здійснення системного розподілу складів кримінальних правопорушень на відповідні види. В якості таких критеріїв можна запропонувати: а) об'єкт складу кримінального правопорушення; б) особливості конструкції об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення; в) ступінь суспільної небезпечності кримінально протиправного діяння; г) спосіб описування ознак складу кримінального правопорушення; д) суб'єкт складу кримінального правопорушення; е) форма вини.

Класифікація складів кримінальних правопорушень за об'єктом складу кримінального правопорушення: а) *горизонтальна класифікація* складів кримінальних правопорушень

за родовим об'єктом (наприклад, склади кримінальних правопорушень проти: основ національної безпеки України, життя і здоров'я особи, волі, честі і гідності особи тощо – як родові об'єкти розміщені в Особливій частині КК України); б) **горизонтальна класифікація** складів кримінальних правопорушень **за безпосереднім об'єктом** (у межах родових об'єктів), наприклад, безпосередні склади кримінальних правопорушень проти: основ національної безпеки України, проти життя і здоров'я особи, проти волі, честі і гідності особи тощо – так само як родові об'єкти розміщені в Особливій частині КК України.

Класифікація складів кримінальних правопорушень за особливостями конструкції об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Застосування цього критерія дозволило виділити наступні склади кримінальних правопорушень: а) *матеріальні*; б) *формальні*; в) *своєрідні*.

Матеріальні склади кримінальних правопорушень – їх особливості: а) кримінальні правопорушення з таким складом є закінченими з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, передбачених нормою Закону про кримінальну відповідальність, яка передбачає даний склад кримінального правопорушення. Наприклад, умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, крадіжка, грабіж, службова недбалість, умисне знищення чи пошкодження майна (статті: 115, 116, 121, 185, 186, 347, 352, 367, 378, 399, 411 КК України); б) *обов'язковими ознаками* об'єктивної сторони складу такого кримінального правопорушення є: 1) суспільно небезпечне діяння; 2) суспільно небезпечний наслідок (наслідки); 3) причиново-наслідковий зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками.

Формальні склади кримінальних правопорушень – їх особливості: а) кримінальне правопорушення з таким складом вважається закінченим з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого нормою Закону про кримінальну відповідальність (КК України), яка містить в собі даний склад кримінального правопорушення. Наприклад, дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, незаконне поміщення в заклад з

надання психіатричної допомоги, незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, втеча із спеціального лікувального закладу, порушення правил адміністративного нагляду (ст.109, ч. 1 ст. 151, ч. 1, 2 ст. 263, ч. 1 ст. 265, ст. 394, ст. 395 КК України); б) обов'язковою конструктивною ознакою об'єктивної сторони такого складу кримінального правопорушення є лише суспільно небезпечне діяння.

Своєрідні склади кримінальних правопорушень. В кримінально-правовій літературі їх називають *складами sui generis*. Цей термін походить із латинської мови. Його первинний герменевтичний зміст означає своєрідний, єдиний у своєму роді, унікальний, якому немає аналогів. В кримінальному праві – це своєрідний, унікальний, якому немає аналогів, склад кримінального правопорушення, передбачений відповідною нормою Закону про кримінальну відповідальність (КК України). Він схожий загалом з іншими закінченими кримінальними правопорушеннями. Тобто, це такий склад кримінального правопорушення, при відсутності якого, вчинене суб'єктом кримінально протиправне діяння слід було б кваліфікувати як готування до конкретного кримінального правопорушення чи замах на нього або співучасть у ньому, з посилання на відповідні частини статей 14, 15 чи 27 КК України. Образно висловлюючись, цей склад кримінального правопорушення є ніби виокремлене із Загальної частини Закону про кримінальну відповідальність (КК України) певне суспільно небезпечне діяння і сконструйоване у виді окремого, самостійного складу кримінального правопорушення.

Прикладом такого конструювання є асоціація норм Закону про кримінальну відповідальність, що передбачають склади кримінальні правопорушень про відповідальність за кримінально протиправні діяння терористичного характеру – статті 258-258-6 КК України. Зокрема:

а) *втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства* (ч. 1 ст. 258-1);

б) *втягнення особи у вчинення терористичного акту або при-*

мушування до вчинення терористичного акту, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища (ч. 2 ст. 258-1);

в) публічні заклики до вчинення терористичного акту, а так само розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами – ст.258-2 КК України;

г) створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації (ч. 1 ст. 258-3 КК);

д) вербування, озброєння, навчання особи з метою вчинення терористичного акту, використання особи з цією метою (ч.1 ст. 258-4);

е) вербування, озброєння, навчання особи з метою вчинення терористичного акту, використання особи з цією метою, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища (ч.2 ст. 258-4);

є) фінансування тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації) (ч. 1 ст. 258-5);

ж) фінансування тероризму, вчинене повторно або з корисливих мотивів, або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмірі, або якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди (ч. 2 ст. 258-5);

з) фінансування тероризму, вчинене організованою групою чи в особливо великому розмірі, або якщо вони призвели до інших тяжких наслідків (ч. 3 ст. 258-5);

и) перетинання державного кордону з терористичною метою – ст. 258-6 КК України.

Материнською нормою асоціації зазначених вище норм є норма, передбачена ч. 1 ст. 258 КК України – терористичний акт. Наведені вище інші норми *sui generis*, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення терористичного характеру, можна класифікувати на: а) норми про співучасть у терористичному акті; б) норми про готування до терористичного акту; в) норми про співучасть у терористичному акті і готування до нього.

Особливості складу кримінального правопорушення *sui generis* такі:

а) суспільно небезпечне діяння даного складу кримінального правопорушення, за своєю кримінально правовою суттю, становить відповідне незакінчене кримінальне правопорушення або таке, що функціонально здійснене організаторськими, підбурювальними чи пособницькими діяннями – в розумінні частин 3, 4, 5 ст. 27 КК України;

б) призначення таких складів кримінальних правопорушень: 1) забезпечення ефективної протидії вчиненню відповідних великої суспільної небезпечності кримінальних правопорушень на початкових стадіях а також їх функціональному вчиненню організаторськими, підбурювальними чи пособницькими діяннями; 2) посилення, індуалізація кримінальної відповідальності виконавців таких кримінальних правопорушень;

в) кримінальні правопорушення з таким складом *вважаються закінченими* з досягненням кримінально протиправним діянням стадії, визначеної нормою Закону про кримінальну відповідальність (КК України), яка містить в собі даний склад кримінального правопорушення або вчинення відповідних організаторських, підбурювальних чи пособницьких діянь;

г) обов'язковою конструктивною ознакою об'єктивної сторони такого складу є *лише суспільно небезпечне діяння* – він є формальним. Такі склади кримінальних правопорушень в теорії кримінального права називають ще «*усіченими*» або «*урізаними*»;

д) суб'єкт, який вчиняє таке кримінальне правопорушення, набуває статусу виконавця – в розумінні ч. 2 ст. 27 КК України.

Стосовно матеріальних, формальних та своєрідних складів

злочинів виділяють також **факультативні ознаки** – місце, час, спосіб, засоби, обстановка вчинення кримінального правопорушення. Вони є обов'язковими для кваліфікації вчиненого лише тоді, коли *безпосередньо вказані* в нормі Закону про кримінальну відповідальність, в яка містить в собі конкретний склад кримінального правопорушення.

Основні склади кримінальних правопорушень: містять у собі ознаки відповідних кримінальних правопорушень, але не містять у собі пом'якшуючих чи обтяжуючих (кваліфікуючих) ознак. Наприклад, ч. 1 ст. 115, частини 1, 2, 4 ст. 143, ч. 1 ст. 185, ч. 2 ст. 204, ч. 1 ст. 296 КК України

В окремих статтях чинного Закону про кримінальну відповідальність (КК України) міститься *лише один – основний склад конкретного кримінального правопорушення*. Наприклад, статті 112, 113, 116, 117, 118, 138, 148, 166, 167, 179, 195, 196, 197, 198, 219, 223-1 КК України.

Склади кримінальних правопорушень із пом'якшуючими ознаками (обставинами) містить у своїй структурі ознаки основних складів кримінальних правопорушень, а також пом'якшуючі ознаки. Наприклад, умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116), умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст.117), вбивство через необережність (ст.119), умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст.123) КК України.

Склади кримінальних правопорушень з обтяжуючими (кваліфікуючими) ознаками (обставинами), або, як їх ще називають у кримінально-правовій літературі, **кваліфіковані склади кримінальних правопорушень**, містять у своїй структурі ознаки основних складів кримінальних правопорушень, або посилання на них, а також відповідні обтяжуючі (кваліфікуючі) ознаки. *Формування кваліфікованих складів кримінальних правопорушень підпорядковане принципів умовного зростання су спільної небезпечності відповідного діяння*. Як думається, кваліфіковані склади кримінальних правопорушень можна, на основі чинного КК України, *класифікувати так:*

а) склади кримінальних правопорушень **першого ступеню** – зі звичайними обтяжуючими (кваліфікуючими) ознаками

(обставинами). Наприклад, ч. 3 ст. 143, ч. 2 ст. 177, ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 259, ч. 2 ст. 306 КК України;

б) склади кримінальних правопорушень **другого ступеню** – з особливо обтяжуючими (кваліфікуючими) ознаками (обставинами). Наприклад, ч. 3 ст. 135, ч. 3 ст. 136, ч. 3 ст. 212, ч. 3 ст. 303 КК України;

в) склади кримінальних правопорушень **третього ступеню** – з винятково обтяжуючими (кваліфікуючими) ознаками (обставинами). Наприклад, ч. 4 ст. 152, ч. 4 ст. 185, ч. 4 ст. 186, ч. 4 ст. 187 КК України;

г) склади кримінальних правопорушень **четвертого ступеню** - з надзвичайно обтяжуючими (кваліфікуючими) ознаками (обставинами). Наприклад, ч. 5 ст. 185, ч. 5 ст. 186, ч. 5 ст. 191 КК України.

Розглянемо їх на прикладі ст.185 КК – крадіжка. *Основний склад крадіжки* – таємне викрадення чужого майна (крадіжка) – ч. 1 ст. 185 КК України. *Склад крадіжки першого ступеню* – зі звичайними обтяжуючими (кваліфікуючими) ознаками (кваліфікований склад крадіжки) – крадіжка вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб – ч. 2 ст. 185 КК України.

Склади крадіжки другого ступеню – з особливо обтяжуючими (кваліфікуючими) ознаками крадіжки – крадіжка, поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище або що завдала значної шкоди потерпілому – ч. 3 ст. 185 КК України.

Склад крадіжки третього ступеню – з винятково обтяжуючою (кваліфікуючою) ознакою крадіжки -крадіжка, вчинена у великих розмірах – ч. 4 ст. 185 КК України.

Склади крадіжки четвертого ступеню – з надзвичайно обтяжуючими (кваліфікуючими) ознаками крадіжки – крадіжка, вчинена в особливо великих розмірах або організованою групою – ч. 5 ст. 185 КК України.

В інших складах злочинів, передбачених чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України), наведена вище класифікація складів кримінальних правопорушень може бути не такою. Так, наприклад, в окремих випадках однакові за змістом ознаки використані законодавцем для

конструювання різних складів кримінальних правопорушень з обтяжуючими (кваліфікуючими) ознаками. Наприклад, «настання смерті або інші тяжкі наслідки» є ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ч.3 ст. 135 та ч. 2 ст. 139 КК України, в у ст. 141 КК України ця ознака є в основному складі кримінального правопорушення. Ознака «в умовах воєнного або надзвичайного стану» є в складах кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 185 та ч. 3 ст. 190 КК України, а ознака «спричинили смерть» – в складах кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 136 та ч. 2 ст. 137 КК України.

Класифікація складів кримінальних правопорушень за способом описування ознак складу кримінального правопорушення в нормі Закону про кримінальну відповідальність (КК України). За цим критерієм виділяють: а) прості склади кримінальних правопорушень та б) складні (ускладнені) склади кримінальних правопорушень.

Прості склади кримінальних правопорушень: а) містять у собі ознаки одного суспільно небезпечного діяння; б) це суспільно небезпечне діяння посягає на один об'єкт; в) характеризується однією формою вини; Наприклад, умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України), крадіжка (ч.1 ст. 185 КК України), грабіж (ч.1 ст. 186 КК України).

Складні (ускладнені) склади кримінальних правопорушень – це: а) склади кримінальних правопорушень з двома об'єктами. Наприклад, розбій – напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства (ст. 187 КК України); б) склади кримінальних правопорушень з двома або більше діями. Наприклад, самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи (ст.353 КК України); викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст.357 КК України); в) склади кримінальних правопорушень з кількома способами вчинення суспільно небезпечного діяння, Наприклад, умисне знищення або пошкодження майна шляхом підпалу, вибуху, чи іншим загально небезпечним способом (ч.

2 ст. 194 КК України); г) склади кримінальних правопорушень з кількома суспільно небезпечними наслідками. Наприклад, залишення в небезпеці, якщо воно спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 135 КК України), неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ч. 2 ст. 137 КК України); д) склади кримінальних правопорушень з складною формою вини (наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України).

Класифікація складів кримінальних правопорушень за суб'єктом складу кримінального правопорушення. За цим критерієм розрізняють: а) склади кримінальних правопорушень із загальним суб'єктом; б) склади кримінальних правопорушень із спеціальним суб'єктом.

Склади кримінальних правопорушень із загальним суб'єктом (ч.1 ст. 18 КК України). Наприклад, склади кримінальних правопорушень, передбачені у статтях 115 (умисне вбивство), 185 (крадіжка), 186 (грабіж), 257 (бандитизм), 294 (масові безпорядки), 296 (хуліганство) КК України.

Склади кримінальних правопорушень із спеціальним суб'єктом. Наприклад, склади кримінальних правопорушень, передбачені у статтях 111 (громадянин України), 114 (іноземець або особа без громадянства), 117 (мати новонародженої дитини), 364 (службова особа), 402 (військовослужбовець) КК України.

Класифікація складів кримінальних правопорушень за формою вини. За цим критерієм виділяють такі склади кримінальних правопорушень: а) з умисною формою вини; б) з необережною формою вини; в) які можуть вчинятися як умисно так і через необережність; г) з подвійною (складною) формою вини.

Склади кримінальних правопорушень з умисною формою вини. Наприклад, умисне вбивство (ст.115), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст.121), побої і мордування (ст.126), катування (ст.127), згвалтування (ст. 152) КК України.

Склади кримінальних правопорушень з необережною формою вини. Наприклад, вбивство через необережність (ст. 119), необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст.128), необережне знищення або пошкодження май-

на (ст.196), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст.412) КК України.

Склади кримінальних правопорушень, які можуть вчинятися як умисно так і через необережність. Наприклад, забруднення або псування земель (ст. 239), порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240), забруднення атмосферного повітря (ст. 241), порушення правил охорони вод (ст. 242), порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244) КК України.

Склади кримінальних правопорушень з подвійною (складною) формою вини, в яких щодо діяння умисна форма вини, а щодо наслідків – необережна. Наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121), ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, що спричинило смерть потерпілого (ч. 3 ст. ст. 136), порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, що спричинило смерть потерпілого або заподіяло тяжке тілесне ушкодження (ч.2 ст. 286 КК України).

6.3. Кримінально-правові функції складу кримінального правопорушення.

Кримінально-правове значення складу кримінального правопорушення **розкривається через його функції:** 1) *статичну*; 2) *динамічну*; 3) *відмежувальну*; 4) *інформаційну*; 5) *гарантійну*.

Статична функція складу кримінального правопорушення виявляється через наступне: а) склад кримінального правопорушення є засобом криміналізації (декриміналізації) суспільно-небезпечних діянь; б) за допомогою складу кримінального правопорушення встановлюються межі кримінальної відповідальності за конкретні суспільно-небезпечні діяння; в) склад кримінального правопорушення виступає одним із засобів визначення меж кримінально-правової охорони та регулювання суспільних відносин; г) склад кримінального правопорушення є одним із засобів фіксування рівня розвитку правової культури.

Динамічна функція складу кримінального правопорушення

виявляється через наступне: а) склад кримінального правопорушення є одним із засобів удосконалення чинного КК України; б) склад кримінального правопорушення має значення для застосування Закону про кримінальну відповідальність, адже виступає складовою об'єктивної та суб'єктивної підстав кримінальної відповідальності, є основою правильної кваліфікації кримінально-протиправного діяння.

Відмежувальна функція складу кримінального правопорушення виявляється через наступне: а) склад кримінального правопорушення дозволяє відмежувати кримінальні правопорушення між собою один від одного; б) склад кримінального правопорушення дозволяє відмежувати кримінальне правопорушення від інших правопорушень.

Інформаційна функція складу кримінального правопорушення виявляється через те, що склад кримінального правопорушення містить у собі інформацію про зміст і межі кримінально – правової заборони, що має важливе значення для законодавця, правозастосовних органів; фізичних і юридичних осіб; та науковців.

Гарантійна функція складу кримінального правопорушення виявляється через те, що він, чітко визначаючи межі кримінальної відповідальності за суспільно – небезпечні діяння, служить засобом гарантії прав і свобод людини в Україні.

РОЗДІЛ 7

СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

7.1. Поняття та види стадій вчинення кримінального правопорушення у науці кримінального права.

Терміну «стадія» властиве давнє походження. В латинській мові слово **stadium** має трояке значення – стадія, період, стадіон. За часів Вавилону була започаткована одиниця виміру відстані-**стадій**, яка набула поширення і в інших державах. Первинно вона використовувалася для позначення відстані, яку людина проходила в спокійному режимі за час сходу Сонця – близько двох хвилин. Надалі ця одиниця виміру набула метрового виразу. Так, у Вавилоні вона становила 194 метри, в Єгипті – 230,4 метра, в Римі – 185 метрів, в Греції – 178 метрів.

В умовах сучасності термін «стадія» застосовується в науковому обігу, як правило, для позначення відповідного моменту, періоду, етапу, фази, ступеня розвитку явища суспільної дійсності.

Оскільки чинний Закон про кримінальну відповідальність не містить визначення поняття «стадії кримінального правопорушення», у науці кримінального права висловлені різні варіанти його розуміння. Окремими серед них є наступні:

а) *стадії вчинення кримінального правопорушення* – це певні етапи, ступені підготовки і здійснення умисного діяння, які відрізняються між собою за характером вчинюваних дій і за моментом припинення злочинної діяльності (М.І. Бажанов);

б) *стадії вчинення кримінального правопорушення* – це етапи підготовки і здійснення діянь, які вчиняються з прямим умислом (Ф.Г. Бурчак);

в) *стадії вчинення кримінального правопорушення* – це поступові етапи завершення навмисного злочину, які різняться між собою ступенем його реалізації, закінчення (М.Й. Коржанський);

г) *стадії вчинення кримінального правопорушення* – це передбачені кримінальним законом етапи готування та безпосереднього вчинення умисного злочину, які різняться між собою за характером дій, моментом їх припинення, обсягом реалізації умислу та

ступенем суспільної небезпечності (П.В. Кобзаренко, А.А. Стрижевська);

д) *стадії вчинення кримінального правопорушення* – це етапи поступального безперервного розвитку злочинної діяльності в часі і просторі з моменту виникнення відповідного психічного ставлення до діяння і результату своєї поведінки до настання злочинного наслідку або переривання кримінально-протиправної діяльності (А.П. Козлов);

е) *стадії вчинення кримінального правопорушення* – це певні етапи різних дій, спрямованих на вчинення кримінального правопорушення з різним обсягом реалізації умислу та різним ступенем суспільної небезпечності (П.С. Матишевський);

є) *стадії вчинення кримінального правопорушення* – це певні етапи його здійснення, які істотно різняться між собою ступенем реалізації умислу, тобто характером діяння (дії або бездіяльності) і моментом його припинення (В.П. Тихий).

Проведений огляд позицій вчених дозволяє запропонувати наступне поняття стадій вчинення кримінального правопорушення.

Стадії вчинення кримінального правопорушення – це періоди виникнення та реалізації кримінально – протиправного умислу суб'єкта складу кримінального правопорушення.

Тривалий час у науці кримінального права також висловлювалися погляди вчених щодо кількості та назв стадій вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, такі з них:

а) наявними є *три ступені*, які проходить кримінальне правопорушення в своєму розвитку: воля виявлена, але не здійснювана; воля здійснювана або замах; воля здійснена або закінчений кримінальне правопорушення (М.С. Таганцев);

б) в процесі здійснення кримінально-протиправної діяльності можна виділити наступні стадії: 1) виявлення умислу (голий умисел); 2) готування до кримінального правопорушення; 3) замах на кримінальне правопорушення; 4) закінчене кримінальне правопорушення (А.А. Піонтковський, А.М. Трайнін);

в) за ступенем наближення настання кримінально – протиправних наслідків можна виділити такі стадії розвитку кримінального правопорушення: 1) виникнення умислу; 2) виявлення умислу; 3) готування до кримінального правопорушення; 4) замах

на кримінальне правопорушення; 5) закінчене кримінальне правопорушення (А.А. Герцензон);

г) стадіями здійснення кримінально – протиправного наміру є: а) готування до кримінального правопорушення; б) вчинення кримінального правопорушення (М.П. Редін);

д) стадіями злочинної діяльності є: а) стадії спрямовані на досягнення злочинного результату: формування умислу; готування до кримінального правопорушення; замах на кримінальне правопорушення; закінчення злочинної діяльності; б) стадії кримінального правопорушення: готування до кримінального правопорушення; замах на кримінальне правопорушення; закінчене кримінальне правопорушення (Л.М. Колодкін);

е) стадіями вчинення кримінального правопорушення, відповідно до чинного Закону про кримінальну відповідальність (КК України), є: а) готування до кримінального правопорушення; б) замах на кримінальне правопорушення; в) закінчене кримінальне правопорушення (М.І. Бажанов, В.К. Гришук, В.А. Клименко, П.В. Кобзаренко, М.Й. Коржанський, П.С. Матишевський, Р.І. Міхеєв, А.В. Наумов, Є.Ф.Побігайло, А.А. Стрижевська, В.П. Тихий та інші).

7.2. Види стадій вчинення кримінального правопорушення за чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).

Нагадаємо, що кримінальним правопорушенням є передбачене Законом України про кримінальну відповідальність (КК України), суспільно небезпечне, винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ст. 11 КК України).

Стадії вчинення кримінального правопорушення можна умовно розділити на два види: а) *ті, що не мають кримінально-правового значення* і б) *ті, що мають кримінально-правового значення*.

Стадії, які не мають кримінально-правового значення.

До числа стадій, які *не мають* кримінально-правового значення відносять: 1) формування, виникнення у свідомості суб'єкта умислу на вчинення кримінального правопорушення – має закритий характер; 2) виявлення умислу на вчинення кримінального правопорушення (*голий умисел*). Як уже зверталась раніше увага, думки, почуття, погляди, психічні настрої, ідеї, переконання, бажання особи, якщо їх зовнішній прояв, вираження (***так званий «голий» умисел***) не утворює передбаченого чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) складу кримінального правопорушення. В таких ситуаціях діє сприйнятий українським кримінальним правом принцип Римського права: ***cogitationis poenam nemo patitur*** – *ніхто не піддається покаранню лише за думки*. За винятком, якщо вони не виражені у певних кримінально-протиправних діяннях суб'єкта. Наприклад, публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади – ч. 2 ст. 109 КК України, погроза вбивством – 129 КК України; погроза вбивством – 129 КК України; погроза знищення майна – ст.195 КК України; погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали – ст. 266 КК України; погроза щодо судді, народного засідателя чи присяжного – ст. 377 КК України; погроза або насильство щодо начальника ст. 405 КК України.

Згідно статті 34 Конституції України, кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб, на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом лише в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Стадії, які мають кримінально-правове значення. Чинний Закон про кримінальну відповідальність (КК України) передбачає *такі стадії вчинення кримінального правопорушення, які мають кримінально-правове значення*: а) *незакінчене кримінальне*

правопорушення – готування до кримінального правопорушення; замах на кримінальне правопорушення; б) *закінчене* кримінальне правопорушення.

7.3. Незакінчене кримінальне правопорушення.

Незакінченими кримінальними правопорушеннями є: 1) *готування* до кримінального правопорушення (ст. 14 КК України); 2) *замах* на кримінальне правопорушення (ст. 15 КК України).

1). Готування до кримінального правопорушення (ст. 14 КК України). Готуванням до кримінального правопорушення є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення.

Об'єктивна сторона готування до кримінального правопорушення. Об'єктивна сторона готування до кримінального правопорушення характеризується такими суспільно небезпечними діями:

а) *підшукування* засобів чи знарядь вчинення кримінального правопорушення;

б) *пристосування* засобів чи знарядь вчинення кримінального правопорушення;

в) *підшукування* співучасників вчинення кримінального правопорушення;

г) *змова* на вчинення кримінального правопорушення;

д) *усунення* перешкод для вчинення кримінального правопорушення;

е) *інше умисне створення умов* для вчинення кримінального правопорушення. Розглянемо їх у викладеній послідовності (ст. 14 КК України).

Підшукування знарядь або засобів вчинення кримінального правопорушення – це умисні дії суб'єкта, які проявляються в набутті будь-яким способом, позичення, купівля, обмін, викрадення тощо, знарядь або засобів, необхідних для вчинення кримінального правопорушення. У випадку набуття знарядь і засобів кримінально-протиправним способом, суб'єкт підлягає кримінальній відповідальності за сукупністю кримінальних правопорушень.

Наприклад, викрадення зброї і готування до вбивства слід кваліфікувати за ст. 262 та ст. 14 і п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України.

Підшукування співучасників для вчинення кримінального правопорушення – це умисні дії суб'єкта спрямовані на залучення інших осіб (особи) до спільного вчинення кримінального правопорушення в якості співвиконавців, пособників, підбурювачів чи організаторів – найняття за оплату, підбурювання, видання наказу, застосування психічного насильства, тощо.

Змова на вчинення кримінального правопорушення – це угода двох або більше суб'єктів на спільне вчинення кримінального правопорушення або кримінальних правопорушень.

Усунення перешкод для вчинення кримінального правопорушення – умисні дії або бездіяльність суб'єкта, які полягають в усуненні об'єктивних перепон, які, на думку суб'єкта, роблять неможливим або певною мірою утруднюють вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, доведення до безпорадного стану особи, яка охороняє матеріальні цінності; заздалегідь обіцяний іншим співучасникам невихід сторожа на роботу або невключення чи відключення ним сигналізації; залишення незамкненого сейфа чи приміщення; отруєння сторожової собаки, тощо.

Інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення – це інші будь-які умисні діяння, крім підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, спрямовані на готування до вчинення суспільно небезпечного діяння та приховування його наслідків. Наприклад, вивчення об'єкта з метою вчинення нападу – схеми або плану об'єкта, наявність сигналізації та можливості її відключення; виявлення особливостей роботи охоронців; відслідковування надходження грошей або матеріальних цінностей, шляхів і порядку їх транспортування; влаштування засідки; фотографування зовнішнього і внутрішнього розміщення об'єктів; вивчення місця вчинення вбивства – графік роботи планованої жертви, особливості її відбуття до місця роботи і прибуття до місця роботи, можливості втечі виконавця вбивства, тощо; підготовка алібі; підготовка місць для зберігання викраденого майна, інших цінностей, приховування тіла вбитого, місць утримання заручників; з'ясу-

вання особливостей родинних зв'язків та «слабких місць» жертви; штучне створення надлишків матеріальних цінностей з метою їх викрадення; прибуття в населений пункт з метою вчинення певного кримінального правопорушення – вбивства на замовлення, бандитизму крадіжки, грабежу, розбою, тощо.

Необхідно звернути *особливу увагу* на те, що діяння, спрямовані на *готування до кримінального правопорушення*, утворюють в ряді випадків самостійні склади кримінальних правопорушень, передбачені в Особливій частині Закону України про кримінальну відповідальність (КК України). Зокрема:

а) *створення* злочинної спільноти чи організації утворює закінчений склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 255 КК України;

б) *організація* озброєної банди з метою нападу на підприємства, організації чи на окремих осіб утворює склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 257 КК України;

в) *створення* терористичної групи чи терористичної організації утворює склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 258-3 КК України;

г) *створення* не передбачених законами України воєнізованих або збройних формувань утворює склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 260 КК України;

д) *створення* або утримання місць розпусти утворює склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 302 КК України;

е) заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину, передбачене ст. 396 КК України.

Суб'єктивна сторона готування до кримінального правопорушення. Суб'єктивна сторона готування до кримінального правопорушення характеризується наступними ознаками:

а) діяння, які утворюють об'єктивну сторону готування до кримінального правопорушення вчиняються з *прямим умислом*;

б) у випадках, передбачених чинним КК України, обов'язковим є наявність певної *мети або мотиву*, передбачених відповідною нормою КК України, яка передбачає склад кримінального правопорушення;

в) готування суб'єкта до вчинення кримінального правопорушення перерване *незалежно від його волі, тобто відсутня його*

добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця.

Стадія готування до вчинення кримінального правопорушення *відсутня* при вчиненні такого кримінального правопорушення, де вина суб'єкта у його складі передбачена у формі прямого умислу, *який виник раптово* як наслідок сильного душевного хвилювання, викликаного застосування до винного з боку потерпілого жорстокого поводження, а також такого що принижувала його честь та гідність чи системного характеру такого поводження. Сильне душевне хвилювання -це *стан фізіологічного афекту*. Наприклад, ст.116 КК України – умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання; ст. 123 КК України – умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання;

Готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання (ч. 2 ст. 14 КК України) *не тягне за собою кримінальної відповідальності*.

2) Замах на кримінальне правопорушення (ст. 15 КК України). *Замахом на кримінальне правопорушення є вчинення суб'єктом з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, якщо при цьому кримінальне правопорушення не було доведено до кінця з причин, які не залежали від його волі.*

Об'єктивна сторона замаху на кримінальне правопорушення. Об'єктивна сторона замаху на кримінальне правопорушення характеризується такими ознаками:

а) суб'єкт розпочав виконувати суспільно небезпечну дію, яке є конструктивною ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого нормою Особливої частини КК України. Наприклад, умисне вбивство – ст. 115 КК України, крадіжка – ст. 185 КК України, згвалтування – ст.152 КК України;

б) суб'єкт не розпочав виконувати покладений на нього обов'язок – вчинити певну дію чи дії. Наприклад, надати допомогу, виконати професійний чи службовий обов'язок – статті: 135, 136, 137, 139, 140 КК України;

в) суспільно небезпечний наслідок (наслідки) не настали *незалежно від волі* суб'єкта – при вчиненні кримінальних правопорушень з *матеріальним складом*.

У кримінальних правопорушеннях з *формальним складом* стадії замаху на нього та його закінчення фактично співпадають. Якщо ж суспільно небезпечне діяння у *формальному складі* кримінального правопорушення сформульоване у виді *конкретно визначеного тривалого діяння*, то можливий замах на нього. Так, самовільне залишення військової частини або місця служби, передбачене ч.1 ст. 407 КК України, має місце коли його тривалість становить понад три доби, але не більше місяця. В ч.1 ст. 407 передбачено, зокрема, нез'явлення військовослужбовця вчасно без поважних причин тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, як ознака об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення.

У випадках, коли склад кримінального правопорушення є урізаним (усіченим), *момент закінчення* кримінального правопорушення установлений законодавцем *на стадії замаху на це кримінальне правопорушення*. Наприклад, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України – ст. 110 КК України; посягання на життя спеціальних потерпілих – статті: 112, 348, 348-1, 379, 400, 443 КК України; напад з метою заволодіння чужим майном (розбій) – ст. 187 КК України; напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення – ст. 261 КК України; напад на адміністрацію установи виконання покарання – ст. 392 КК України; напад на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист – ст. 444 КК України, тощо.

Суб'єктивна сторона замаху на кримінальне правопорушення. Суб'єктивна сторона *замаху* на кримінальне правопорушення характеризується такими ознаками:

а) дія або бездіяльність суб'єкта, що є конструктивною ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого нормою Особливої частини КК України, вчиняється з *прямим умислом*. При вчиненні кримінального правопорушення з альтернативним умислом – вчинене кваліфікується як *замах* тоді, коли винний не досягнув мети заподіяти більш тяжку шкоду.

Наприклад, винний прагну вчинити умисне вбивство потерпілого або заподіяти йому тяжкі тілесні ушкодження. Фактично ж заподіяв йому умисно тяжкі тілесні ушкодження. В такій ситуації має місце замах на умисне вбивство.

При невизначеному умислі – «хотів добре дати», «хотів прочити», «хотів дати урок ввічливості» тощо, вчинене винним слід кваліфікувати за фактичним наслідком що настав – як відповідне закінчене кримінальне правопорушення, оскільки такий наслідок охоплювався умислом суб'єкта.

б) у випадках, передбачених чинним КК України, обов'язковим є наявність певної мети або мотиву кримінального правопорушення;

в) суспільно небезпечне діяння не було доведене до кінця з причин, що *не залежали від волі* суб'єкта.

Класифікації замахів на кримінальне правопорушення. Як відомо, кожна класифікація здійснюється за допомогою відповідних критеріїв. *Критерій* – це мірило, ознака виділення у групи відповідних явищ кримінально-правової дійсності. Критерієм класифікації замахів на кримінальне правопорушення є *функціональна придатність вчинюваного діяння* для досягнення суб'єктом мети здійснюваного кримінального правопорушення. За цим критерієм замах на кримінальне правопорушення поділяються на дві групи: а) *придатні замах* на кримінальне правопорушення; та б) *непридатні замах* на кримінальне правопорушення.

Придатні замах на кримінальне правопорушення. Замах, які *об'єктивно могли* досягнути кінцевої кримінально-протиправної мети, слід вважати *придатними*. Придатними замахами на кримінальне правопорушення є: а) *незакінчений замах* на кримінальне правопорушення; б) *закінчений замах* на кримінальне правопорушення.

Незакінчений замах на кримінальне правопорушення. Його ознаки:

а) суб'єкт *не вчинив* усіх дій, які вважав необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця;

б) суб'єкт *не довів* кримінальне правопорушення до кінця з причин, що *не залежали від його волі* (ч.3 ст. 15 КК України).

Закінчений замах на кримінальне правопорушення.

Його ознаки:

а) суб'єкт повністю вчинив усі дії, які вважав необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця;

б) суб'єкт не довів кримінальне правопорушення до кінця з причин, що не залежали від його волі (ч.2 ст. 15 КК України).

Непридатні замаху на кримінальне правопорушення.

Замаху, які об'єктивно не могли досягнути кінцевої кримінально-протиправної мети, слід вважати непридатними. Непридатними замахами на кримінальне правопорушення є : а) замах на непридатний об'єкт; б) замах з непридатними засобами (знаряддями); в) нікчемний замах.

Замах на вчинення кримінального правопорушення при непридатності об'єкта. Має місце за наявності фактичної непридатності об'єкта кримінального правопорушення для заподіяння йому суб'єктом шкоди. Наприклад: спроба крадіжки грошей чи цінностей з порожнього сейфа, де, на думку винного, мали бути ці гроші чи цінності; викрадення порожнього гаманця в якому, на думку винного мали бути гроші; постріл до трупа людини чи манекена, яких винний вважав живими людьми, тощо.

Замах на вчинення кримінального правопорушення з непридатними засобами (знаряддями) має місце за наявності фактичної непридатності застосованих суб'єктом засобів (знарядь) для вчинення суспільно небезпечного діяння, яке є конструктивною ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. При цьому суб'єкт не усвідомлює того, що застосовувані ним засоби (знаряддя) є непридатними для вчинення цього кримінального правопорушення, вважає їх придатними. Наприклад, використання недостатньої дози отрути, зіпсутих патронів, вибухового пристрою для вчинення умисного вбивства.

Нікчемний замах на вчинення кримінального правопорушення. Використання з метою вчинення кримінального правопорушення засобів (знарядь), які через свою нікчемність об'єктивно не можуть заподіяти шкоду об'єктові кримінально-правової охорони. Наприклад, чаклування, наговор, наведення, проклинання, заклинання, ворожіння, тощо. Такі діяння не є замахом на кримінальне правопорушення, а проявом невігластва, яке

згідно чинного КК України, *не є кримінально караним*.

Вчинене суб'єктом при незакінченому кримінальному правопорушенні слід кваліфікувати відповідно за ч. 1 ст. 14 або ч.2 чи 3 ст. 15 КК України і за тією статтею Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за закінчене кримінальне правопорушення, яке мав на меті вчинити винний.

7.4. Добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця і дійове каяття.

Добровільною відмовою є остаточне припинення особою за власною волею готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення кримінального правопорушення до кінця (ч. 1 ст. 17 КК України). Добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця характеризується об'єктивними та суб'єктивними ознаками.

Об'єктивні ознаки добровільної відмови суб'єкта від доведення кримінального правопорушення до кінця:

а) діяння суб'єкта здійснюється у формі *бездіяльності* – він припиняє готування до кримінального правопорушення або завершення незакінченого замаху на відповідне кримінальне правопорушення;

б) діяння суб'єкта здійснюється у формі *бездіяльності та вчинення відповідних дій* – припинення закінченого замаху на кримінальне правопорушення – за умови, що він контролює розвиток причинового зв'язку між його діянням і наслідками, які можуть настати і запобігає настанню цих наслідків.

Суб'єктивні ознаки добровільної відмови суб'єкта від доведення кримінального правопорушення до кінця:

а) суб'єкт *усвідомлює можливість доведення* кримінального правопорушення до кінця;

б) суб'єкт *не бажає* настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння;

в) суб'єкт *прийняв остаточне, безумовне рішення* не доводити кримінальне правопорушення до кінця, а *не відклав* його вчинення на *інший час*.

Таким чином, добровільній відмові від доведення криміналь-

ного правопорушення до кінця властиві такі три ключові ознаки: а) добровільність; б) своєчасність; в) остаточність.

Добровільність відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця означає припинення кримінально протиправного діяння з власної волі, а не в силу якогось фактору об'єктивного характеру, який унеможливив його доведення до кінця.

Своєчасність відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця означає, що суб'єкт вчинив свої дії до його завершення, що дало можливість відповідним органам держави припинити кримінальне правопорушення.

Остаточність відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця означає, що суб'єкт прийняв безповоротне рішення про припинення готування до нього чи замаху на його вчинення, а не переніс здійснення свого кримінально протиправного умислу на інший, більш зручний для нього час.

Причини добровільної відмови суб'єкта від доведення кримінального правопорушення до кінця *кримінально-правового значення не мають*.

Кримінально-правові наслідки добровільної відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця. Вони є наступними. Суб'єкт, який одноособово вчиняв кримінальне правопорушення і добровільно відмовилася від доведення його до кінця, *підлягає* кримінальній відповідальності *лише* в тому разі, *якщо фактично* вчинене нею діяння *містить склад іншого кримінального правопорушення* (ч. 2 ст. 17 КК України). Наприклад, коли суб'єкт попередньо незаконно придбав або виготовив зброю для вчинення умисного вбивства (ст. 115 КК України), а згодом відмовився від вчинення цього кримінального правопорушення. В такій ситуації суб'єкт підлягає кримінальній відповідальності *лише* за незаконне придбання або виготовлення зброї – ст. 263 чи 263-1 КК України. Якщо ж суб'єкт, з метою вчинення умисного вбивства, вчинив постріл у потерпілого, але заподіяв йому тяжкі тілесні ушкодження, а надалі відмовився від доведення умисного вбивства до кінця, то він підлягає кримінальній відповідальності за незаконне придбання або виготовлення зброї – ст. 263 чи 263-1 КК України та за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження – ст. 121 КК України. кримінальній відповідальності *лише* за незаконне придбання або

виготовлення зброї – ст. 263 чи 263-1 КК України кримінальній відповідальності лише за незаконне придбання або виготовлення зброї – ст. 263 чи 263-1 КК України кримінальній відповідальності лише за незаконне придбання або виготовлення зброї – ст. 263 чи 263-1 КК України. Інший приклад – суб'єкт підробив відповідний документ для наступного заволодіння чужим майном (ст. 190, ст. 191 КК України), а згодом відмовився від доведення цього кримінального правопорушення до кінця. В цій ситуації він підлягає кримінальній відповідальності лише за незаконне підроблення документу – ст. 358 КК України.

Відмінність добровільної відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця від дійового каяття.

Дійове каяття – це *активна, умисна поведінка* суб'єкта, яка проявляється в тому, що він, зокрема, *з'явився зі зізнанням, щиро покався* після вчинення кримінального правопорушення, *активно сприяв* розкриттю кримінального правопорушення і повністю або частково *відшкодував* завдані ним збитки *чи усунув* заподіяну шкоду.

Добровільна відмова – це *остаточне* припинення суб'єктом *за своєю волею* готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення, якщо при цьому *він усвідомлював можливість* доведення його до кінця (ст.17 КК України).

Добровільна відмова – це *активна або пасивна поведінка* суб'єкта, а *дійове каяття*, як видно із наведеного вище його поняття, це лише *активна* форма поведінки суб'єкта. Наприклад, пасивна поведінка – суб'єкт, з метою заподіяння смерті потерпілому, вчинив у нього постріл, але промахнувся, а надалі він добровільно відмовився від наступного пострілу. Приклад активної поведінки – суб'єкт умисно підпалив будинок з метою його знищення (ст. 194 КК України), а надалі він добровільно відмовився від доведення цього кримінального правопорушення до кінця і загасив будинок.

Добровільна відмова суб'єкта від доведення кримінального правопорушення до кінця можлива лише на стадіях готування до кримінального правопорушення та замаху на кримінальне правопорушення, коли суб'єкт контролює розвиток причинового зв'язку між своїм суспільно небезпечним діянням і його наслідками та може запобігти їх настанню, а *дійове каяття* – коли кримінальне пра-

випорухнення *припинене* на стадіях готування до кримінального правопорухнення або замаху на кримінальне правопорухнення, а так само, коли воно закінчене.

При наявності добровільної відмови суб'єкта від доведення кримінального правопорухнення до кінця він *не підлягає* кримінальній відповідальності, за винятком випадків, якщо фактично вчинене ним діяння містить склад іншого кримінального правопорухнення (ч.2 ст.17 КК України). *Дійове каяття* є підставою для звільнення суб'єкта від кримінальної відповідальності лише за наявності умов, передбачених ст. 45 КК України. У всіх інших випадках – є обставиною, яка пом'якшує покарання (пункти 1, 2, 2-1 ч. 1 ст. 66 КК України).

Добровільна відмова від доведення кримінального правопорухнення до кінця є можливою лише при вчиненні суб'єктом кримінальних правопорухнень з *прямим умислом*, а *дійове каяття* – як при вчиненні *умисних* кримінальних правопорухнень *так* і кримінальних правопорухнень, вчинених *через необережність*.

7.5. Закінчене кримінальне правопорухнення.

Закінчене кримінальне правопорухнення – діяння, яке містить усі ознаки складу кримінального правопорухнення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України (ч. 1 ст. 13 КК України). Важливе значення для кваліфікації вчиненого суб'єктом має *час вчинення* кримінального правопорухнення.

Кримінальні правопорухнення з формальним складом є закінченими з часу вчинення суб'єктом суспільно небезпечного діяння, яке є конструктивною ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорухнення, передбаченого чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України). Зокрема: а) одноактні кримінальне правопорухнення з формальним складом. Наприклад, ч. 1 ст. 269, ст. 284 КК України, – є закінченими з часу вчинення суб'єктом дії чи бездіяльності; б) кримінальні правопорухнення, які характеризуються двома діями – час вчинення суб'єктом другої дії. Наприклад, ч. 1 ст. 253 КК України; в) кримінальне правопорухнення з альтернативними діями. Наприклад, ст. 263 КК України) – час вчинення суб'єктом однієї із дій, вказаних у диспозиції норми КК України, яка передбачає відпові-

дальність за дане кримінальне правопорушення; г) кримінальні правопорушення з урізаним (усіченим) складом. Наприклад, ст. 187, ст. 257, ст. 260, ст. 261 КК України – час вчинення суб'єктом суспільно небезпечного діяння;

Кримінальні правопорушення з матеріальним складом є закінченими з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, які є конструктивною ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України). До їх числа, зокрема, відносять: а) умисне вбивство, статті 115, 116, 117 та ін. КК України – є закінченими з часу настання смерті потерпілого; б) злочини проти здоров'я, статті 121, 122, 123, 124, 125 та ін. КК України – є закінченими з часу настання відповідного тілесного ушкодження; в) злочини проти власності, статті 185, 190, 191, 192 та ін. КК України – з часу заволодіння суб'єктом певним майном і набуття можливості розпорядитися ним на власний розсуд, тощо.

В окремих випадках, в Законі про кримінальну відповідальність (КК України), передбачена відповідальність за створення суб'єктом через необережність загрози, небезпеки настання тяжких наслідків. Наприклад, ч.1 ст. 240, ч.1 ст. 267, ч.1 ст. 272, ч.1 ст. 273, ч.1 ст. 274, ч.1 ст. 275, ч.1 ст. 276 КК України.

Вчинене суб'єктом закінчене кримінальне правопорушення кваліфікується за відповідною статтею Особливої частини КК України. При сукупності кримінальних правопорушень – за відповідними статтями Особливої частини КК України.

РОЗДІЛ 8

СПІВУЧАСТЬ У ВЧИНЕНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

8.1. Поняття співучасті у науці кримінального права.

Окремі поширені визначення поняття співучасті у кримінальному правопорушенні у науці кримінального права:

а) під *збігом кримінальних правопорушень* (співучастю – В.К.) розуміється таке відношення кількох осіб до одного й того ж результату, внаслідок якого кожен з них є або завідомим учасником його заподіяння, або таким, що заподіяв яке-небудь інше протизаконне діяння, але у зв'язку і в інтересах першого (А. Жиряєв);

б) *співучастю* є таке відношення декількох осіб до єдиного результату, при якому кожна з них винним чином обумовлює цей результат через відому позитивну дію (Г.С. Колоколов);

в) *співучастю* є винне вчинення одного злочину спільною діяльністю декількох осіб (С.В. Познишев);

г) *вчення про співучасть* є залишком схоластичного оброблення права із викладення загальних умов злочину, яке *необхідно відкинути* (І.Я. Фойницький);

д) *співучастю* є спільна діяльність, яка підпадає під поняття кримінально протиправної, кожний співучасник якої перебуває об'єктивно в причиновому зв'язку до події, є не лише індивідуально винним, але і спільником у винуватості інших осіб, яка визначає відповідальність співучасників (М.С. Таганцев);

е) *співучастю* є спільна участь декількох осіб у вчиненні одного й того ж злочину), участь при якій кожна із діючих осіб має бути в причиновому і винному зв'язку із злочинним результатом (А.М. Трайнін);

є) *співучастю* є умисна спільна участь двох і більше осіб у вчиненні умисного злочину (А.А. Піонтковський, Ф.Г. Бурчак, П.С. Матишевський, М.І. Бажанов та ін.);

ж) *співучастю* є навмисне спільне вчинення злочину двома або більше особами (М.Й. Коржанський).

У науці кримінального права впродовж багатьох років тривала

полеміка з питання чи підвищує співучасть суспільну небезпечність вчиненого кримінального правопорушення. Окремі погляди вчених на суспільну небезпечність вчиненого у співучасті кримінального правопорушення є такими:

а) співучасть завжди підвищує суспільну небезпечність вчиненого (*П.І. Грішаєв, Г.А. Крігер*);

б) суспільну небезпечність вчиненого кримінального правопорушення підвищує лише вчинення його групою осіб (*Р.Д. Сабіров*);

в) співучасть не підвищує суспільну небезпечність вчиненого діяння. Вона є нейтральним фактором (*М.Д. Шаргородський*);

г) співучасть із розподілом ролей не збільшує суспільної небезпечності кримінального правопорушення (*Ф.Г. Бурчак*);

д) законодавець не вважає всі дії, вчинені у співучасті, суспільно небезпечнішими, ніж ті самі дії, вчинені одноосібно (*Г.В. Новицький*);

е) умисна спільна участь у вчиненні кримінального правопорушення кількох осіб, як правило, становить більшу суспільну небезпечність, ніж вчинення кримінального правопорушення однією особою (*П.С. Матишевський*);

є) вчинення кримінального правопорушення у співучасті в принципі підвищує суспільну небезпечність вчиненого кримінального правопорушення (*М.І. Бажанов*).

Як вбачається, заслуговує на підтримку концепт, згідно якого вчинення кримінального правопорушення у співучасті підвищує суспільну небезпечність вчиненого кримінального правопорушення. Вчинення у взаємодії співучасників кримінального правопорушення істотно підвищує успішність досягнення ними мети кримінально протиправного діяння.

8.2. Поняття, ознаки, регламентація співучасті у вчиненні кримінального правопорушення в Законі про кримінальну відповідальність (КК України) та її кримінально-правове значення.

Відповідно до ст. 26 КК України, *співучастью* у вчиненні кримінального правопорушення є умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення.

Важливе значення для правильного розуміння інституту співучасті має Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 23.12.2005 року «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями».

Виходячи з наведеного вище законодавчого визначення поняття співучасті, розрізняють такі групи її ознак: а) *об'єктивні*; б) *суб'єктивні*.

Об'єктивні ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні:

1) *множина суб'єктів* кримінального правопорушення – *участь* у вчиненні кримінального правопорушення *декількох осіб*. *Якісний критерій* множини суб'єктів: кожна особа, яка приймає участь у спільному вчиненні кримінального правопорушення, наділена ознаками суб'єкта кримінального правопорушення – ст. 18 КК України. Співучасниками кримінального правопорушення *не можуть бути особи*, які: а) не досягли віку кримінальної відповідальності; б) є неосудними; в) діють невинно. Наприклад, діють під впливом омани і не усвідомлюють дійсних якостей вчинюваного діяння; г) діють за обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння; д) вчиняють кримінальне правопорушення через необережність. *Кількісний критерій* множини суб'єктів:

а) *група осіб* (ч. 1 ст. 28 КК України) – *декілька осіб* (дві або більше осіб) виконавців;

б) *група осіб за попередньою змовою* (ч. 3 ст. 28 КК України) – *декілька осіб* (дві або більше осіб);

в) *організована група* (ч. 3 ст. 28 КК України) – *декілька осіб* (три і більше осіб);

г) *злочинна організація* (у тому числі озброєна банда, піратська спільнота, не передбачене законом воєнізоване або збройне формування, терористична організація) – (ч. 4 ст. 28 КК України) – *декілька осіб* (п'ять і більше осіб);

д) *злочинна спільнота* – об'єднанням двох чи більше злочинних організацій – ч. 4 ст. 255 КК України;

е) *транснаціональна організація* – об'єднанням національних злочинних організацій двох чи більше держав – ч. 5 ст. 143 КК України.

Не можуть бути співвиконавцями кримінальних правопорушень із спеціальним суб'єктом особи, які не наділені ознаками такого суб'єкта. Вони можуть бути лише організаторами, підбурювачами чи пособниками цих кримінальних правопорушень;

2) діяння декількох суб'єктів кримінального правопорушення спрямовані на вчинення конкретного кримінального правопорушення;

3) наявність функціональної узгодженості і взаємозв'язку між суспільно небезпечними діяннями суб'єктів кримінального правопорушення. Діяння співучасників є взаємодоповнюючими, взаємозумовленими. Способи узгодження, досягнення взаємозв'язку можуть бути різними: усними, письмовими, через конклюдентні дії. Зовнішнім проявом узгодженості і взаємозв'язку може бути: а) просте об'єднання діянь суб'єктів для досягнення загального кримінально протиправного результату. Наприклад, кілька осіб спільними зусиллями ламають двері складу чи сейфу з метою вчинення крадіжки. Таке об'єднання може бути узгоджене заздалегідь, або шляхом приєднання до кримінально протиправної діяльності; б) складне об'єднання діянь суб'єктів – взаємна зумовленість, залежність різних за характером діянь співучасників, при якій вони утворюють єдиний ланцюг діянь, спрямований на досягнення спільної кримінально протиправної мети. При відсутності такої зумовленості, залежності кримінальне правопорушення не могло би бути вчинене. Наприклад, один із співучасників забезпечує групу осіб транспортним засобом для прибуття на місце крадіжки і вивезення викраденого майна, інший – відмикає сигналізацію складу з майном, інші – здійснюють винесення зі складу майна та звантаження його на транспортний засіб, а ще інший – надає приміщення для приховування викраденого майна;

4) спільні суспільно небезпечні діяння породжують спільний наслідок – для кримінальних правопорушень з матеріальним складом;

5) наявність причинового зв'язку між суспільно небезпечними діяннями співучасників і суспільно небезпечними наслідками – при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом.

Суб'єктивні ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні:

1) суб'єктивна сторона вчинюваного суб'єктами спільно кримінального правопорушення характеризується *умисною формою вини*;

2) діяння співучасників кримінального правопорушення є *умисними*. Кримінальні правопорушення з матеріальним складом вчиняються як з *прямим так і з непрямим умислом*. *Прямий умисел* має місце тоді, коли особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. (ч. 2 ст. 24 КК України). *Непрямий умисел* має місце тоді, коли особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (ч. 3 ст. 24 КК України). Тільки виконавець і пособник можуть вчиняти суспільно небезпечні діяння з непрямым умислом. Організатор і підбурювач завжди діють з прямим умислом;

3) механічне об'єднання зусиль декількох осіб в заподіянні одного суспільно небезпечного наслідку, коли кожен з них діяв окремо і не усвідомлював приєднання до його кримінально протиправного діяння іншої особи (осіб), – *не є співучастю у кримінальному правопорушенні*;

4) *передбачення кожним суб'єктом спільного результату* (суспільно небезпечного наслідку) вчинюваних діянь – *при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом*;

5) співучасть через необережності, згідно чинного КК України, *неможлива*. У випадку, коли декілька суб'єктів вчиняють одне і те ж кримінальне правопорушення через необережність, то має місце *необережне співзаподіяння або співвиконання через необережність*. У таких випадках діяння кожного суб'єкта підлягає самостійній кваліфікації як кримінальне правопорушення, вчинене через необережність;

6) *усвідомлення кожним суб'єктом спільної мети або мотиву* вчинюваних кримінально протиправних діянь – у тих випадках, коли мета або мотив є обов'язковою конструктивною ознакою складу вчинюваного кримінального правопорушення, а в інших випад-

ках мотиви і мета співучасників кримінального правопорушення *можуть бути і різними*;

7) відповідно до ч. 7 ст. 27 КК України, не є співучастю *обіцяне* до закінчення вчинення кримінального правопорушення *неповідомлення* про достовірно відоме підготовлюване або вчинюване кримінальне правопорушення. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, коли вчинене ними діяння містить ознаки іншого кримінального правопорушення.

Можна виділити *інтелектуальні та вольові ознаки* умислу співучасника кримінального правопорушення.

Інтелектуальні ознаки умислу співучасника кримінального правопорушення:

а) *усвідомлення суб'єктом* кримінального правопорушення *спільного характеру* вчинюваних суб'єктами кримінально протиправних діянь та своєї ролі в цьому;

б) *усвідомлення* суспільної небезпечності *власного діяння* та суспільної небезпечності *діяння іншого співучасника (інших співучасників)*;

в) *передбачення* можливості настання спільного кримінально протиправного результату (настання суспільно небезпечного наслідку) – *при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом*);

г) *усвідомлення кожним суб'єктом* спільної мети або мотиву вчинюваних кримінально протиправних діянь – у тих випадках, коли мета або мотив є обов'язковою конструктивною ознакою складу вчинюваного кримінального правопорушення, а в *інших випадках* мотиви і мета співучасників кримінального правопорушення *можуть бути і різними*.

Вольові ознаки умислу співучасника кримінального правопорушення:

а) при вчиненні у співучасті кримінального правопорушення з *формальним складом* вольова ознака умислу співучасника кримінального правопорушення виявляється у *бажанні* спільного вчинення суспільно небезпечного діяння;

б) при вчиненні у співучасті кримінального правопорушення з *матеріальним складом* вольова ознака умислу співучасника кримінального правопорушення виявляється: 1) у *бажанні* спіль-

ного вчинення суспільно небезпечного діяння; 2) у бажанні або свідомому припущенні настання суспільно небезпечних наслідків спільної кримінально протиправної діяльності.

Співучасть у кримінальному правопорушенні можлива на всіх стадіях його вчинення: готування, замах, закінчене правопорушення.

8.3. Поняття форм співучасті у вчиненні кримінального правопорушення в науці кримінального права.

Класифікація форм співучасті у вчиненні кримінального правопорушення. В теорії кримінального права впродовж тривалого часу тривала дискусія з цього питання. Є можливість виділити окремі історично відомі погляди вчених щодо класифікації форм співучасті у кримінальному правопорушенні:

а) співучасть *поділяється* на: 1) співучасть головного винуватого і пособника (просте, елементарне) і 2) співтовариство (*скоп* (нині – співучасть без попередньої змови – В.К.); *змова* (нині – співучасть за попередньою змовою – В.К.); *шайка* – співучасть у виді ремесла (А. Жиряєв);

б) співучасть *поділяється* на: 1) *співтовариство* як випадкове поєднання зусиль декількох осіб для вчинення кримінального правопорушення; 2) *змова* за попередньою домовленістю; 3) *банда* або *шайка* (Н. Власьев);

в) співучасть *поділяється* на: 1) *співучасть* без попередньої змови; 2) *співучасть* за попередньою змовою; 3) *шайка* (А. Лохвицкий);

г) співучасть *поділяється* на: 1) *скоп*; 2) *зговір*; 3) *змова*; 4) *шайка*. За об'єктивною стороною доцільно виділити: *проста* домовленість без наслідків, *співучасть в тісному розумінні* цього слова при виконанні особами певної ролі і третій вид як *комбінацію двох попередніх* (М.С. Таганцев);

д) співучасть *поділяється* на: 1) *співучасть* без попередньої змови; 2) *співучасть* за попередньою змовою; 3) *співтовариство*; 4) *шайка* (С.В. Познишев);

е) співучасть *поділяється* на: 1) *співучасть* без попередньої змови; 2) *співучасть* за попередньою змовою (*змова* і *шайка*); 3) *співучасть* через необережність (М.Д. Сергієвський);

е) співучасть *поділяється* на: 1) *проста* співучасть (співучасть без попередньої змови); 2) *кваліфікована* співучасть (за попередньою змовою співучасників); 3) *співучасть особливого роду* (участь в злочинній організації – банді, шайці, організації, блокові, змові) (А.Н. Трайнін);

ж) співучасть *поділяється* на: 1) *співучасть* без попередньої змови; 2) *співучасть* за попередньою змовою: а) *співучасть* за простою змовою; б) *співучасті* – організованої групи; в) *співучасті* – стійкої злочинної організації (А.А. Пionтковський);

з) співучасть *поділяється* на *три форми*: 1) *проста* форма (співвиконання); 2) *складна* форма (з розподілом ролей); 3) *злочинна організація* (В.С. Прохоров);

и) співучасть *поділяється* на *чотири форми*: 1) *проста* співучасть; 2) *складна* співучасть; 3) *злочинна група*; 3) *злочинна організація* (П.Ф. Тельнов);

і) співучасть *поділяється* на *три форми*: 1) *співвиконання*; 2) *співучасть* з розподілом ролей; 3) *співучасть* особливого роду, безпосередньо передбачена в Особливій частині КК (Ф.Г. Бурчак);

ї) співучасть *поділяється* на *два види*: 1) *співвиконання*; 2) *співучасть* з розподілом ролей, а також на *чотири форми*: 1) *співучасть* без попередньої змови; 2) *співучасть* за попередньою змовою; 3) *організована група*; 4) *злочинна організація* (Г.А. Крігер);

й) співучасть *поділяється* на *два види*: 1) *співучасть* без попередньої змови; 2) *співучасть* за попередньою змовою (проста співучасть і злочинна організація), а також на *дві форми*: 1) *співвинуватість* і 2) *співучасть* в тісному розумінні цього слова (М.І. Ковальов);

к) співучасть *поділяється*: 1) за об'єктивними ознаками – на *дві форми*: а) *проста* співучасть (співвинуватість, співвиконання) і б) *складна* співучасть (співучасть з розподілом ролей); 2) за суб'єктивними ознаками на *чотири форми*: а) вчинення кримінального правопорушення *групою осіб*; б) вчинення кримінального правопорушення *групою осіб за попередньою змовою*; в) вчинення кримінального правопорушення *організованою групою*; г) вчинення кримінального правопорушення *злочинною організацією* (М.І. Бажанов);

л) співучасть можна *класифікувати*: 1) залежно від викону-

ваних у злочині функцій – на *три види*: а) *співвиконання*; б) *співучасть* з розподілом ролей; в) *змішана співучасть*. За ступенем зорганізованості можна виділити такі форми: а) *елементарна співучасть* (співучасть з розподілом ролей); б) *групова співучасть*: а) група осіб без попередньої змови; б) група осіб за попередньою мовою; в) організована група; г) злочинне співтовариство (А.П. Козлов).

8.4. Організаційно-правові форми співучасті у кримінальному правопорушенні за чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).

Співучастю у вчиненні кримінального правопорушення, відповідно до ст. 26 КК України, є умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення.

Необхідно ще раз звернути увагу на важливе значення для правильного розуміння інституту співучасті та її форм має Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 23.12.2005 року «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями».

Форма співучасті у вчиненні кримінального правопорушення – це умисне, спільне, кількісно-якісне кримінально протиправне об'єднання суб'єктів кримінального правопорушення, що відрізняються між собою за характером та за стійкістю об'єктивних і суб'єктивних зв'язків між ними.

Чинний Закон України про кримінальну відповідальність (КК України) не містить загального поняття «*форма співучасті*», але регламентує в статті 28 КК України *види її форм*:

1) «група осіб» – ч. 1 ст. 28 КК України;
2) «група осіб за попередньою змовою» – ч. 2 ст. 28 КК України;
3) «організована група» – ч. 3 ст. 28 КК України. Організованою групою, за наявності ознак, передбачених ч. 3 ст. 28 КК України, визнається також озброєна банда;

4) «злочинна організація» – ч. 4 ст. 28 КК України. Поняттям «**злочинна організація**» охоплюються передбачені в Особливій частині КК України *інші спеціальні* кримінально протиправні об'єднання як її види:

а) *транснаціональна організація* – ч. 5 с. 143 КК України;

- б) *злочинна спільнота* – об'єднанням двох або більше злочинних організацій – ч. 4 ст. 255 КК України;
- в) *озброєна банда* – ст. 257 КК України;
- г) *терористична організація* – ст. 258-3 КК України;
- д) *не передбачене законом воєнізоване або збройне формування* – ст. 260 КК України;
- е) *піратська спільнота* – ст. 446 КК України.

В теорії кримінального права класифікацію форм співучасті у кримінальному правопорушенні доцільно здійснювати за об'єктивними та суб'єктивними критеріями. До їх числа, зокрема, відносять: кількісні та якісні ознаки співучасників; характер функцій, які виконують співучасники кримінального правопорушення; ступінь участі у спільному вчиненні кримінального правопорушення; характер домовленості між ними; організаційна стійкість; спільність мети кримінально протиправної діяльності.

З врахуванням наведених критеріїв, є підстави розрізняти такі форми співучасті у кримінальному правопорушенні:

1) *залежно від характеру виконуваних у кримінальному правопорушенні функцій*: а) співвиконання; б) співучасть з розподілом ролей;

2) *залежно від ступеня та характеру організаційної стійкості*: а) група осіб без попередньої змови; б) група осіб за попередньою мовою; в) організована група; г) злочинна організація та її спеціальні види: *транснаціональна організація; злочинна спільнота; озброєна банда; терористична організація; не передбачене законом воєнізоване або збройне формування; піратська спільнота*.

Розглянемо кримінально правову характеристику форм співучасті у кримінальному правопорушенні у викладеній вище послідовності за їх об'єктивними та суб'єктивними ознаками.

Група осіб без попередньої змови – ч. 1 ст. 28 КК України. Для цієї форми співучасті характерні такі конструктивні ознаки:

1) *об'єктивні ознаки* вчинення кримінального правопорушення *групою осіб*:

а) у вчиненні кримінального правопорушення спільно, *без попередньої змови*, приймали участь *декілька осіб* (дві або більше), які є *суб'єктами* кримінального правопорушення. Вони є *виконавцями* цього кримінального правопорушення – в розумінні ч. 2 ст.

27 КК України. Об'єднання їх зусиль має ситуативний, спонтанний характер і може здійснюватися як перед початком та і в процесі вчинення кримінального правопорушення в спосіб приєднання. Усі співучасники такої групи осіб, *без попередньої змови між собою*, але в *порозумінні між собою*, виконують суспільно небезпечне діяння об'єктивної сторони складу вчинюваного кримінального правопорушення разом або кожен якусь його частину. Порозуміння між ними про вчинення кримінального правопорушення може виникнути як до його початку так і під час його вчинення через приєднання нового чи нових співучасників з погодженням спільних дій на місці вчинення кримінального правопорушення;

б) *декілька суб'єктів* кримінального правопорушення (два або більше), без попередньої змови, *вчинили* кримінальне правопорушення, передбачене чинним КК України;

в) суспільно небезпечні діяння учасників групи були *функціонально взаємодоповнюючими, взаємозумовленими*;

г) суспільно небезпечні діяння учасників групи *спричинили спільний* суспільно небезпечний наслідок – *при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом*;

д) *наявність причинового зв'язку* між суспільно небезпечними діяннями учасників групи і спільним суспільно небезпечним наслідком – *при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом*.

2) *суб'єктивні ознаки* вчинення кримінального правопорушення *групою осіб*:

а) суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, *вчиненого* учасниками групи, характеризується умисною формою вини;

б) діяння учасників групи вчинені умисно;

в) умислом учасників групи охоплювався спільний характер вчинюваного кримінального правопорушення;

г) учасниками групи *передбачався спільний суспільно небезпечний наслідок* вчинюваних ними діянь – *при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом*;

д) учасниками групи *усвідомлювалася спільна мета або мотив* вчиненого спільними зусиллями кримінального правопорушення – у тих випадках, коли мотив або мета є обов'язковою

конструктивною ознакою складу вчиненого діяння. В інших випадках мотив або мета співучасників кримінального правопорушення можуть бути різними.

Дана форма співучасті передбачена нормами Особливої частини КК України як ознака кваліфікованого складу відповідних кримінальних правопорушень. Зокрема: ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 186, ч. 2 ст. 188-1, ч. 2 ст. 190, ч. 3 ст. 191, ч. 2 ст. 194-1, ч. 2 ст. 199 КК України.

Група осіб за попередньою змовою – ч. 2 ст. 28 КК України. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення.

Для цієї форми співучасті характерні такі конструктивні ознаки:

1) *об'єктивні ознаки* вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою;

а) у вчиненні кримінального правопорушення спільно приймали участь *декілька осіб (дві або більше), які є суб'єктами кримінального правопорушення;*

б) *декілька суб'єктів кримінального правопорушення (два або більше) вчинили кримінальне правопорушення, передбачене чинним КК України;*

в) *суспільно небезпечні діяння учасників групи були заздалегідь (до початку вчинення діяння) функціонально узгодженими, взаємодоповнюючими, взаємозумовленими. Таке узгодження може відбуватися в усній, письмовій формі, за допомогою конклюдентних дій, тощо;*

г) *суспільно небезпечні діяння учасників групи спричинили спільний суспільно небезпечний наслідок- при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом;*

д) наявність *причинового зв'язку між суспільно небезпечними діяннями учасників групи і спільним суспільно небезпечним наслідком – при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом.*

2) *суб'єктивні ознаки* вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою;

а) суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, вчиненого учасниками групи, характеризується умисною формою вини;

б) діяння учасників групи вчинені з *заздалегідь обдуманим умислом*;

в) умислом учасників групи охоплювався *спільний характер вчинюваного кримінального правопорушення*;

г) учасниками групи передбачався *спільний суспільно небезпечний наслідок*, вчинюваних ними діянь – *при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом*;

д) учасниками групи *усвідомлювалася спільна мета* або *мотив* вчиненого спільними зусиллями кримінального правопорушення – у тих випадках, коли мотив або мета є обов'язковою конструктивною ознакою складу вчиненого діяння. *В інших випадках* мотив або мета співучасників кримінального правопорушення можуть бути різними.

Така форма співучасті передбачена нормами статей Особливої частини КК України як ознака кваліфікованого складу відповідних кримінальних правопорушень. Наприклад, ч. 2 ст. 110, ч. 3 ст. 110-2, п. 12 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 186, ч. 2 ст. 187, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 318 КК України.

Організована група осіб – ч. 3 ст. 28 КК України. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у *стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних* єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого усім учасникам групи.

Для цього виду складної співучасті характерні такі конструктивні ознаки:

1) *об'єктивні ознаки* вчинення кримінального правопорушення *організованою групою*:

а) у вчиненні кримінального правопорушення приймали участь декілька осіб (три або більше), які є *суб'єктами кримінального правопорушення*;

б) група, яка вчинила кримінальне правопорушення характе-

ризується *стійкою попередньою зорганізованістю* (згуртованістю);

в) суспільно небезпечні діяння учасників групи були об'єднані єдиним планом з розподілом їх функцій, тобто ці діяння *були заздалегідь функціонально узгодженими, взаємодоповнюючими, взаємозумовленими*;

г) суспільно небезпечні діяння учасників групи спричинили *спільний суспільно небезпечний наслідок – при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом*;

д) наявність *причинового зв'язку* між суспільно небезпечними діяннями учасників групи і спільним суспільно небезпечним наслідком – *при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом*.

2) *суб'єктивні ознаки* вчинення кримінального правопорушення *організованою групою*:

а) суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, вчиненого учасниками організованої групи, характеризується *умисною формою вини*;

б) діяння учасників організованої групи вчинені з *заздалегідь обдуманим умислом*;

в) *метою* попередньої зорганізованості учасників організованої групи було вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень;

г) умислом учасників організованої групи охоплювався *спільний характер вчинюваного згідно єдиного плану – вчинення цього чи іншого (інших) кримінальних правопорушень*;

д) учасниками організованої групи *усвідомлювалась спільна мета або мотив вчиненого кримінального правопорушення – у тих випадках, коли мотив або мета є обов'язковою конструктивною ознакою складу вчиненого кримінального правопорушення. В інших випадках мотив або мета співучасників кримінального правопорушення можуть бути різними*;

е) учасниками організованої групи передбачався *спільний суспільно небезпечний наслідок – при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом*.

Такий вид складної співучасті передбачений нормами статей Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за відповідні кримінальні правопорушення. Напри-

клад, ч. 3 ст. 109, ч. 4 ст. 110-2, ч. 3 ст. 146, ч. 2 ст. 147, ч. 3 ст. 149, ч. 5 ст. 185, ч. 5 ст. 186, ч. 3 ст. 307 КК України.

Організованою групою, за наявності ознак, передбачених ч. 3 ст. 28 КК України, визнається також озброєна банда – п. 17 постанови Пленуму Верховного суду України № 13 від 23.12.2005 року «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями».

Злочинна організація – ч. 4 ст. 28 КК України. Відповідно до ч. 4 ст. 28 КК України, *злочинною організацією є стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп.*

Для злочинної організації як форми співучасті *характерні такі загальні конструктивні ознаки:*

1) *об'єктивні ознаки:*

а) *участь у злочинному об'єднанні декількох осіб (п'ять і більше), які є суб'єктами кримінального правопорушення. У цьому зв'язку слід звернути увагу на нове кримінально правове явище в теорії та законодавчій практиці кримінально правового регулювання. Приміткою 2 до ст. 255 КК України передбачений новий вид суб'єкта кримінального правопорушення – суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі». Під цим поняттям у цій статті та статтях 255-1, 255-3 КК України слід розуміти особу, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям здійснює злочинний вплив і координує злочинну діяльність інших осіб, які здійснюють злочинний вплив;*

б) *утворене злочинне об'єднання характеризується стійкістю і ієрархічністю;*

в) *наявність керівника (керівного органу), які здійснюють чи координують діяльність учасників злочинного об'єднання;*

2) суб'єктивні ознаки:

а) учасники злочинного об'єднання або його структурні частини *попередньо зорганізувалися за попередньою змовою*;

б) учасники злочинного об'єднання або його структурні частини діють з прямим умислом;

в) *метою* попередньої зорганізованості учасників злочинного об'єднання або її структурної частини є безпосереднє умисне *вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів* або керівництво чи координація кримінально протиправної діяльності інших осіб або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп;

г) *наявність загальних правил* діяльності, поведінки і дисципліни учасників злочинного об'єднання.

Вчинення кримінального правопорушення «злочинною організацією» *не передбачене* у якості самостійної ознаки *відповідних кваліфікованих складів* кримінального правопорушення в Особливій частині КК України. Тому, поняття «злочинна організація», визначене ч. 4 ст. 28 КК України, є загальним, наскрізним поняттям для Особливої частини КК України.

Поряд з цим, варто зазначити, що чинним КК України передбачено, зокрема, кримінальну відповідальність: за створення злочинної організації – стаття 255; за сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності – стаття 256; за створення терористичної групи чи терористичної організації – стаття 258-1 тощо.

Як уже зазначалося вище, поняттям **«злочинна організація»** охоплюються, визначені в Особливій частині КК України, *інші спеціальні* кримінально протиправні об'єднання суб'єктів кримінального правопорушення як її види:

а) *транснаціональна організація* – ч. 5 с. 143 КК України;

б) *злочинна спільнота* – об'єднанням двох або більше злочинних організацій – ч. 4 ст. 255 КК України;

в) *озброєна банда* – ст. 257 КК України;

г) *терористична організація* – ст. 258-3 КК України;

д) *не передбачене законом воєнізоване або збройне формування* – ст. 260 КК України;

е) *піратська спільнота* – ст. 446 КК України.

Кожному спеціальному видові злочинної організації, крім загальних ознак, передбачених ч. 4 ст. 28 КК України, притаманні також *окремі специфічні ознаки*.

Спеціальні види злочинної організації. Отже, спеціальними видами злочинної організації є: а) *транснаціональна організація*; б) *злочинна спільнота*; в) *озброєна банда*; г) *терористична організація*; д) *не передбачене законом воєнізоване або збройне формування*; е) *піратська спільнота*.

Транснаціональна організація – ч. 5 с. 143 КК України. Цей вид злочинної організації є порівняно новим у КК України. Його правове походження пов'язують з міжнародним правом. Так, Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року. У ній прямо не визначені конструктивні ознаки транснаціональної злочинної організації. Разом з цим, аналіз її положень дозволив виокремити такі її ознаки:

1) транснаціональною злочинною організацією є стійке кримінально протиправне об'єднання *у складі трьох і більше осіб (суб'єктів кримінального правопорушення – В.К.)*. Тобто, кількісна ознака такої кримінально протиправної організації є специфічною, *характерною для організованої групи*, ознаки якої визначено у ч. 3 ст. 28 КК України. Кількісна ж ознака *злочинної організації*, згідно ч. 4 ст. 28 КК України, є іншою – *декілька осіб (п'ять і більше)*.

Отже, виникла ситуація коли *має місце конкуренція* норм міжнародного права і українського кримінального права щодо поняття злочинної організації, що суперечить ч. 5 ст. 3 КК України – Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Задля збереження логічної конструктивної послідовності розуміння спеціальних видів форм злочинної організації, вказана конкуренція *має бути усунена законодавцем*;

2) це об'єднання функціонує протягом певного періоду та діє узгоджено;

3) це об'єднання діє з метою вчинення одного або декількох транснаціональних кримінальних правопорушень для одержан-

ня прямо або опосередковано фінансової або іншої матеріальної вигоди;

4) кримінальне правопорушення вважається транснаціональним якщо: а) воно вчинене на території більш ніж однієї держави; б) воно вчинене в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю мала місце в іншій державі; в) воно вчинене в одній державі, але за участю кримінально протиправного об'єднання осіб, яке провадить свою діяльність у більш ніж одній державі; г) воно вчинене в одній державі, але його істотні наслідки настали в іншій державі.

Необхідно зазначити, що в статті 28 КК України такого виду злочинної спільноти як транснаціональна організація спеціально *не передбачено і не регламентовано* її поняття. Тому, вона *може бути визнана* злочинною організацією за наявності у неї загальних конструктивних ознак, передбачених ч. 4 ст. 28 КК України.

Вчинення кримінального правопорушення транснаціональною організацією *не передбачено* в якості ознаки *кваліфікованих* складів інших кримінальних правопорушень в Особливій частині КК України, *за винятком* ч. 5 ст. 143 КК України – вчинення незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини *транснаціональною* організацією.

Злочинна спільнота – об'єднанням двох чи більше злочинних організацій – ч. 4 ст. 255 КК України. Необхідно зазначити, що в статті 28 КК України такої виду співучасті особливого роду також *не передбачено і не регламентовано* її поняття. Тому, злочинна спільнота визнається злочинною організацією за наявності у неї загальних конструктивних ознак, передбачених ч. 4 ст. 28 КК України, у кожній злочинній організації, яка входить до такого кримінально протиправного об'єднання.

Вчинення кримінального правопорушення злочинною спільнотою також *не передбачено* в якості ознаки *кваліфікованих* складів *інших* кримінальних правопорушень в Особливій частині КК України.

Для цього виду злочинної організації характерні *такі специфічні конструктивні ознаки*:

1) *об'єктивні ознаки*:

а) це є стійке об'єднання двох і більше *злочинних організацій*,

кожна з яких, за загальним правилом, наділені ознаками, передбаченими ч. 4 ст. 28 КК України;

б) наявність спеціального органу, який здійснює координацію взаємовідносин *злочинних організацій*, забезпечує спільність їх діяльності;

в) наявність узгодженості між *злочинними організаціями* способів взаємовідносин у процесі спільної кримінально протиправної діяльності;

г) *наявність спеціальних правил* діяльності, поведінки і дисципліни учасників цього кримінально протиправного об'єднання.

2) *суб'єктивні ознаки:*

а) усвідомлення учасниками злочинної спільноти належності до неї;

б) усвідомлення учасниками злочинної спільноти спільної кримінально протиправної діяльності;

в) усвідомлення учасниками спеціальної мети кримінально протиправної діяльності злочинної спільноти.

Озброєна банда – ст. 257 КК України. Озброєна банда, *за наявності конструктивних ознак, передбачених ч. 4 ст. 28 КК України, визнається також злочинною організацією* – п. 17 постанови пленуму Верховного суду України № 13 від 23.12.2005 року «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями». Для озброєної банди характерні *такі специфічні ознаки:*

1) *об'єктивні ознаки:*

а) наявність зброї. Під поняттям «зброя» слід розуміти різного роду пристрої, прилади, предмети, хімічні речовини придатні для ураження живої або іншої цілі. Зброя може бути, зокрема, вогнепальною, у тому числі гладкоствольною мисливською, холодною, вибуховою тощо. Озброєність банди означає наявність хоча б у одного з учасників банди зброї. При цьому набуття зброї можливе як до створення банди, так і в процесі її організації;

б) способом вчинення кримінального правопорушення є напад на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб. Нападом озброєної банди є дії, спрямовані на досягнення злочинного результату шляхом застосування насильства до потерпілого чи

створення загрози його застосування. Такий напад вважається здійсненим і в тих випадках, коли члени банди не застосовували зброї, яка перебувала в їх розпорядженні. Участь у вчинюваному бандою нападі може брати й особа, яка не входить до її складу. Проте дії такої особи можна кваліфікувати за ст. 257 КК тільки в тому разі, коли вона усвідомлювала, що є учасником нападу, який вчинює банда. Якщо ж зазначена особа не брала безпосередньої участі у нападі, а лише якимось чином сприяла в його вчиненні, її дії слід вважати пособництвом (п. 24, п.26 постанови пленуму Верховного суду України № 13 від 23.12.2005 року «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями»);

в) наявність спеціальних правил діяльності, поведінки і дисципліни учасників озброєної банди;

2) суб'єктивні ознаки:

а) усвідомлення учасниками банди наявності зброї та можливості її застосування у процесі нападу;

б) усвідомлення учасниками банди загальної мети – вчинення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб;

в) цілеспрямоване проведення терористичного акту з прямим умислом;

Терористична організація – ст. 258-3 КК України. Латинське слово *terror* означає «жах». Тому тероризм, у широкому сенсі цього слова, -використання або загроза застосування жахливого насильства, руйнівних акцій матеріального характеру для досягнення політичної, релігійної, ідеологічної чи іншої мети через залякування, деморалізацію суспільства, створення атмосфери страху, невпевненості, невдоволення владними структурами тощо.

Суспільна небезпека тероризму є настільки великою та вражаючою, що питання протидії йому стали *предметом міжнародного права*. Йдеться, зокрема, про такі міжнародно-правові акти:

1. Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 року;

2. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1971 року;

3. Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним 1973 року;

4. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників 1979 року;

5. Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу 1980 року;

6. Протокол про боротьбу з незаконними актами насильства в аеропортах, які обслуговують міжнародну цивільну авіацію 1988 року;

7. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 року;

8. Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі 1988 року;

9. Декларація ООН про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму 1994 року;

10. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 року;

11. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року;

12. Конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 року;

13. Регіональні правові акти: Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1976 року; Європейська конвенція про запобігання тероризму 1977 року; Дублінська угода 1979 року про застосування Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом; Шанхайська Конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом 2001 року; Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму 2005 року, Конвенція Організації Ісламського Співробітництва «Про боротьбу з міжнародним тероризмом» тощо;

14. Нормативно правові акти зарубіжних держав. Зокрема: Закон Іраку «Про боротьбу тероризмом» 2005 року, Закон Йорданії «Про запобігання тероризму» 2006 року, Закон Марокко «Про боротьбу з тероризмом» 2010 року, Закон Афганістану «Про боротьбу з фінансуванням тероризму 2005 року, Закон Ємену «Про боротьбу з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму» 2010 року, Закон Катару «Про боротьбу з тероризмом» 2004 року тощо.

Поряд з наведеним вище міжнародно правовими актами, Генеральна Асамблея ООН у вересні 2006 року прийняла Глобальну антитерористичну стратегія ООН, яка окреслила спільні стратегічні рамки держав для протидії тероризмові.

Визнання організації (групи) терористичною або пов'язаною з терористичними організаціями (групами) чи терористами визнається міжнародними організаціями, членом яких є Україна, рішеннями суду та інших компетентних органів іноземних держав.

Ефективним засобом протидії тероризмові є дані аналізу Глобального індексу тероризму (Global Terrorism Index) у механізмі якого наявна можливість виміряти рівень терористичної активності всередині будь-якої держави за такими важливими показниками: 1) кількість терористичних актів; 2) кількість загиблих осіб у наслідок їх вчинення; 3) кількість постраждалих осіб у наслідок їх вчинення; 4) рівень заподіяних матеріальних збитків. Поряд з цим, враховуються інші фактори, які опосередковано впливають на терористичну активність у відповідній державі.

Принагідно зазначимо, що Конвенцією Ради Європи про запобігання тероризмові, якою, зокрема, визначено що:

а) «публічне підбурювання до вчинення терористичного злочину» означає розповсюдження повідомлення для населення або доведення такого повідомлення до відома населення в інший спосіб з метою підбурювання його до вчинення терористичного злочину, якщо така поведінка, незалежно від того, є чи не є вона безпосередньою підтримкою терористичних злочинів, становить загрозу того, що може бути вчинено один чи більш ніж один такий злочин (ст.5);

б) «залучення до тероризму» означає спонукання іншої особи до вчинення чи участі у вчиненні терористичного злочину або до вступу до об'єднання чи групи з метою сприяння вчиненню ними одного чи більш ніж одного терористичних злочинів (ст.6);

в) «навчання тероризму» означає надання інструкцій стосовно виготовлення або використання вибухових речовин, вогнепальної чи іншої зброї або шкідливих чи небезпечних речовин або стосовно інших специфічних методів чи засобів для вчинення або сприяння вчиненню терористичного

злочину зі знанням того, що навички, які надаються, призначені для використання із цією метою (ст.7).

В Україні у 2003 році прийнято нині чинний Закон «Про боротьбу з тероризмом», статтею 24 якого, зокрема, встановлено, що:

а) з метою забезпечення національної безпеки України та попередження, виявлення і припинення терористичної діяльності формується та ведеться перелік терористичних організацій (груп). Порядок формування та ведення Переліку визначається Службою безпеки України. Цей порядок визначений наказом Центрального управління Служба безпеки України № 128 від 03.04.2025 року;

б) включення/виключення організації (групи) до/з Переліку здійснюється Антитерористичним центром при Службі безпеки України;

в) до Переліку включаються терористичні організації (групи), які здійснюють терористичну діяльність на території України та/або за її межами та створюють загрозу національній безпеці України, незалежно від наявності чи відсутності в них статусу юридичної особи, їх реєстрації уповноваженими органами України чи іноземних держав;

г) включення терористичної організації (групи) до Переліку здійснюється з урахуванням загроз національній безпеці України на підставі:

1) відомостей, сформованих міжнародними організаціями, членом яких є Україна;

2) виявлення факту існування терористичних організацій (груп) або зв'язку з терористичними організаціями (групами) чи терористами:

а) рішень компетентних органів іноземних держав, рішень іноземних судів, які визнаються Україною відповідно до міжнародних договорів України;

б) вироків судів про застосування до юридичної особи, зареєстрованої в установленому порядку на території України, заходів кримінально-правового характеру за вчинення уповноваженою особою від її імені кримінального правопорушення, передбаченого статтями 258-258-6 Кримінального кодексу України;

в) вироків судів про визнання особи винною у вчиненні кри-

мінального правопорушення, передбаченого статтями 258 – 258-6 Кримінального кодексу України, за умови встановлення причетності такої особи до терористичної організації (групи).

Чинний КК України передбачає відповідальність за суспільно небезпечні діяння терористичного характеру. Окрім створення терористичної організації – ст. 258-3, ним *передбачено, зокрема*, кримінальну відповідальність за терористичний акт – ст. 258, втягнення особи у вчинення терористичного акту – ст. 258-1, публічні заклики до вчинення тероризму – ст. 258-2, сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму – ст. 258-4, фінансування тероризму – ст. 258-5, перетинання державного кордону України з терористичною метою – ст. 258-6.

Статтею 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» також визначені наступні поняття:

а) *терористичний акт* – злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена статтею 258 Кримінального кодексу України. У разі, коли терористична діяльність супроводжується вчиненням злочинів, передбачених статтями 112, 147, 258-260, 443, 444, а також іншими статтями Кримінального кодексу України, відповідальність за їх вчинення настає відповідно до Кримінального кодексу України;

б) *терористична діяльність* – діяльність, яка охоплює, зокрема:

1) планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів;

2) підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;

3) організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;

4) вербування, озброєння, підготовку та використання терористів;

5) пропаганду і поширення ідеології тероризму;

6) пропаганду російського нацистського тоталітарного режи-

му, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України;

7) проходження навчання тероризму;

8) перетинання державного кордону України з терористичною метою;

9) фінансування та інше сприяння тероризму;

в) *фінансування тероризму* – надання чи збір будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або усвідомленням можливості того, що їх буде використано повністю або частково: 1) для будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією); 2) для організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи (організації), сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму, перетинання державного кордону України з терористичною метою, провадження будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби вчинення таких дій;

г) *терорист* – особа, яка бере участь у терористичній діяльності;

д) *терористична група* – група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів;

е) *терористична організація* – стійке об'єднання *трьох і більше осіб*, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації. Як бачимо, кількісна ознака цього поняття у даному визначенні не відповідає ч. 4 ст. 28 КК України;

є) *держава-терорист* – держава, яка відкрито, з використанням власних збройних сил, інших збройних формувань, або приховано, з використанням збройних формувань, що діють від імені та (або) в інтересах такої держави, вчиняє терористичні акти, акти міжнародного тероризму;

ж) *технологічний тероризм* – кримінальні правопорушення,

що вчиняються з терористичною метою із застосуванням ядерної, хімічної, бактеріологічної (біологічної) та іншої зброї масового ураження або її компонентів, інших шкідливих для здоров'я людей речовин, засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем та комунікаційних мереж, включаючи захоплення, виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, які прямо чи опосередковано створили або загрожують виникненням загрози надзвичайної ситуації внаслідок цих дій та становлять небезпеку для персоналу, населення та довкілля; створюють умови для аварій і катастроф техногенного характеру;

з) *міжнародний тероризм* – здійснювані у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, пов'язані з викраденням, захопленням, вбивством ні в чому не винних людей чи загрозою їх життю і здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження.

Стаття 258-3 КК України передбачає кримінальну відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації. Однак, в цій статті, а також в інших антитерористичних статтях КК України, *не надано поняття* терористичної організації. Тому, терористична організація *визнається злочинною організацією за наявності у неї конструктивних ознак*, передбачених ч. 4 ст. 28 КК України.

Звертає на себе увагу *певна непослідовність законодавця* при регламентації кількісної ознаки «злочинної організації». А саме: в ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначено поняття «терористична організація», яке за кількісною ознакою відрізняється від поняття «злочинна організація» – *три і більше осіб*, від кількісної її ознаки, яка передбачена у ч. 4 ст. 28 КК України – *п'ять і більше осіб*. Наяву ніби *конкуренція* цих норм. Слід нагадати, що визначення цього поняття в ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», на час його прийняття, за кількісною ознакою, повністю відповідало чинній тоді ч. 4 ст.

28 КК України – *три і більше осіб*. Законом України від 15 квітня 2008 р. № 270-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів *України* щодо гуманізації кримінальної відповідальності» було змінено редакцію ч. 4 ст. 28 КК України і кількісний склад злочинної організації замість *«трьох і більше осіб»* був визначений у кількості *«п'ять і більше осіб»*. При цьому відповідні зміни до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» не були внесені.

Відповідно до ч. 3 ст. 3 КК України, кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки *визначаються тільки цим Кодексом*. Тому при кваліфікації злочинної організації слід керуватися ч. 4 ст. 28 КК України.

З метою забезпечення принципу правової визначеності, конкуренцію норм ч. 4 ст. 28 КК України і ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», які визначають кількісну ознаку поняття «терористична організація», *необхідно усунути законодавчими засобами*.

Враховуючи наведені вище аргументи, терористичній організації властиві такі специфічні ознаки:

1) *об'єктивні ознаки*:

а) терористична організація – це стійке об'єднання *п'ятьох або більше осіб*. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації;

б) *спосіб злочинних дій* – порушення громадської безпеки, залякування населення та провокування конфліктів шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій;

в) *чіткий розподіл функцій* членів терористичної організації;

г) *наявність спеціальних правил* діяльності, поведінки і дисципліни учасників терористичної організації;

2) *суб'єктивні ознаки*:

а) *метою* здійснення терористичної діяльності є застосуван-

ня насильства або його загрози для досягнення політичних, релігійних чи ідеологічних *цілей*;

б) прямого умислу *цілеспрямоване* проведення терористичного акту з прямим умислом.

Терористичні організації *можна умовно класифікувати на чотири групи*:

а) анархічні метою яких є вирішення відповідної проблеми. Наприклад, охорона навколишнього середовища, протидія глобалізму тощо;

б) національного спрямування – визволення з під влади іншої держави і створення самостійної національної держави;

в) релігійного спрямування – забезпечення існування або домінування певної релігії або секти, її канонічних віровчень;

г) ідеологічного спрямування – зорієнтовані на реалізацію відповідного світогляду якогось соціального класу, соціальної групи.

Не передбачене законом воєнізоване або збройне формування – ст. 260 КК України. Суспільна небезпечність створення та діяльності неконтрольованих державою та суспільством воєнізованих та збройних формувань полягає в тому, що вони є джерелами підвищеної небезпеки для суспільства. Наявність таких формувань створює відомі можливості щодо використання їх для організованої кримінально протиправної діяльності.

Протидія організації та діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань має конституційно-правову основу. Відповідно до Конституції України «на території України *забороняється* створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом» (ч. 6 ст. 17 Конституції України), «політичні партії та громадські організації *не можуть мати* воєнізованих формувань» – ч. 2 ст. 37 Конституції України, ч. 2 ст. 4 Закону України «Про об'єднання громадян». Також, згідно із ч. 1 ст. 4 Закону України «Про об'єднання громадян», *заборонено утворення і діяльність* громадських об'єднань, мета (цілі) або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підлив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропа-

ганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, пропаганду російської імперської політики та її символіки, комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки, порушення рівноправності громадян залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; поширення відомостей, що містять виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього конфлікту, громадянського конфлікту, громадянської війни, заперечення тимчасової окупації частини території України; пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну.

Приміткою до ст. 260 КК України визначено що:

а) *під воєнізованими* слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка:

б) *під збройними формуваннями* слід розуміти *воєнізовані групи*, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю.

Не передбачені законом воєнізовані або збройні формування, як уже зазначалося вище, є спеціальними видами злочинної організації і тому їм притаманні конструктивні ознаки, передбачені ч. 4 ст. 28 КК України. Крім цього, їм властиві *такі специфічні ознаки*:

1) *об'єктивні ознаки*:

а) вони мають *незаконну організаційну структуру* військового типу, а саме: *єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну*;

б) *в них проводиться* військова або стройова чи фізична підготовка;

в) вони незаконно *мають на озброєнні* придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю;

г) наявність спеціальних правил взаємовідносин у воєнізованому або збройному формуванні;

2) *суб'єктивні ознаки*:

а) суб'єктивна сторона вчинених ними тяжких і особливо тяжких злочинів характеризується прямим умислом;

б) мета та мотиви створення і діяльності не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування можуть бути різними. Як правило, такі формування створюються для виконання завдань, які властиві силовим структурам – забезпечення охорони та захисту об'єктів чи відповідних осіб, здійснення протиправного впливу на інших суб'єктів суспільних відносин, участь у агресивній війні тощо.

Піратська спільнота – ст. 446 КК України. Слово *пірат* (лат. *pirata*) за поширеною етимологією походить з грецької мови – *πειρατής*, *πειράω* – «випробувати». У звичному прямому побутовому значенні – *морський грабіжник, розбійник*.

Зазвичай, на енциклопедичному рівні, «*піратство*» визначають переважно як суспільне або суспільно–правове явище. Зокрема, у Вікіпедії роз'яснено, що ***піратство*** – явище *морського розбою*, широко відоме ще зі стародавніх часів. *Це будь-який неправомірний акт* насилля, затримання або будь-який грабіж, що здійснюється з приватною метою екіпажем або пасажирями будь-якого приватного судна проти будь-якого судна, особи або майна на борту судна.

Піратство визнано злочином більшістю держав світу, так само і у міжнародному праві – Конвенція про відкрите море 1958 року, Конвенція ООН про морське право 1982 року, Конвенція про боротьбу із незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 року. Так, статтею 3 Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 року задекларовано, що будь-яка особа вчиняє цей злочин, якщо вона незаконно і умисно:

1) захоплює судно або здійснює контроль над ним силою чи загрозою сили, або шляхом будь-якої іншої форми залякування;

2) вчиняє акт насильства проти осіб на борту судна, якщо цей

акт може загрожувати безпечному плаванню даного судна;

3) руйнує судно або спричиняє судну чи його вантажу пошкодження, яке може загрожувати безпечному плаванню даного судна;

4) розміщує або вчиняє дії з метою розміщення на борту судна яким би то не було чином пристрій чи речовину, яка може зруйнувати це судно, завдавати цьому судну чи його вантажу пошкодження, що загрожує чи може загрожувати безпечному плаванню даного судна;

5) руйнує морське навігаційне обладнання чи завдає йому серйозні пошкодження, чи створює серйозні перешкоди в його експлуатації, якщо будь-який такий акт може загрожувати безпечному плаванню судна;

6) повідомляє завідомо брехливі відомості, створюючи цим загрозу безпечному плаванню судна;

7) наносить рану будь-якій особі чи вбиває її в зв'язку з вчиненням чи спробою вчинення якого-небудь із злочинів, зазначених вище;

8) намагається вчинити який-небудь із злочинів, зазначених вище;

9) підбурює до вчинення якого-небудь із злочинів, зазначених вище, що вчинюється будь-якою особою або є іншим чином співучасником особи, яка вчиняє такий злочин;

10) погрожує, з умовою чи без такої, як це передбачено національним законодавством, з метою примусити фізичну чи юридичну особу вчинити яку-небудь дію чи утриматися від неї, вчинити який-небудь із злочинів, зазначених у пунктах 2, 3, 5, якщо ця загроза може погрожувати безпечном уплаванню судна.

Статтею 446 КК України визначено, що *піратство* – використання з метою одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди озброєного чи неозброєного судна для захоплення іншого морського чи річкового судна, застосування насильства, пограбування або інших ворожих дій щодо екіпажу чи пасажирів такого судна.

Піратській спільноті притаманні ознаки, передбачені ч. 4 ст. 28 КК України. Зокрема, як уже зазначалося, оскільки чинним законодавством спеціально не визначено кількісну ознаку цієї зло-

чинної організації, то з позиції формальної логіки необхідно виходити з кількісної ознаки злочинної організації, передбаченої ч. 4 ст. 28 КК України, а саме – стійке об'єднання *декілька осіб* (п'ять і більше осіб). Якщо ця кількість є меншою, то має місце *група осіб за попередньою змовою або організована група*. Крім цього, піратській спільноті властиві *такі специфічні конструктивні ознаки*:

1) *об'єктивні ознаки*:

а) наявність керівника, якого зазвичай називають капітаном;
б) члени піратської спільноти незаконно *мають на озброєнні* придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю;
в) місцем вчинення піратських нападів, згідно ст. 4 Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 року, є *води*, розташовані за зовнішньою межею територіального моря будь-якої однієї держави або за боковими межами її територіального моря з сусідніми державами. Вчинення піратських дій у межах території держави кваліфікується за іншими відповідними статтями КК України. Зокрема, як захоплення морського чи річкового судна (ст. 278 КК), бандитизм (ст. 257 КК), розбій (ст. 187 КК), грабіж (ст. 186 КК), бандитизм (ст. 257 КК) тощо;

г) предметом піратського нападу може бути морське або річкове судно;

д) засобом вчинення піратського нападу є судно, незалежно від того кому воно належить;

е) *наявність спеціальних правил* діяльності, поведінки і дисципліни учасників піратської спільноти;

2) *суб'єктивні ознаки*:

а) наявність спеціальних правил діяльності, поведінки і дисципліни учасників піратської спільноти;

б) *метою* піратської спільноти є одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди.

Поняття «стійкість» як ознака організованої групи, злочинної організації та її видів. Відповідно до ч.3 та ч.4 ст. 28 КК України, «стійкість» є ознакою організованої групи і злочинної організації та її видів. Поряд з цим, чинний КК України *не містить* визначення цього поняття. Проведений аналіз кримінально правової літератури та судової практики дозволив виокремити такі

ситуативні характерні ознаки поняття «стійкість»:

а) *постійність кількісного складу*: наявність *трьох або більше* осіб – для організованої групи або *п'ятьох і більше осіб* – для злочинної організації чи двох і більше злочинних організацій – для злочинної спільноти та транснаціональної організації;

б) *тривалість функціонування* цих кримінально протиправних організаційних утворень;

в) *стабільність* керівного ядра їх організаційного механізму, певного ступеня *ієрархічного підпорядкування*, що дозволяє здійснювати необхідний рівень *керівництва чи координації* діяльності співучасників, *розраховувати* на взаємну допомогу і підтримку один одного при готуванні та вчиненні кримінального правопорушення;

г) *високий ступінь зорганізованості* – налагодженість *сталих зв'язків* між учасниками таких організаційних утворень та *взаємодії* між її структурними частинами, *розподіл* функціональної ролі учасників, *ретельний аналіз* потенційних об'єктів посягання, *розроблення планів* їх вчинення, як правило, не одного, а кількох нетяжких злочинів, інших кримінальних правопорушень – для організованої групи, або кількох тяжких чи особливо тяжких злочинів – для злочинної організації, злочинної спільноти та транснаціональної організації;

д) *наявність* внутрішніх спеціальних правил поведінки, суворої дисципліни, відповідальності учасників цих організаційних утворень;

е) *продуманість* системи матеріального забезпечення вчинення кримінально протиправного діяння – фінансами, знаряддями та засобами тощо;

є) *нерідко наявність* ефективної системи моніторингу конкурентної діяльності інших кримінально протиправних організаційних утворень, протидії різним заходам соціального контролю та протидії з боку суспільства, також і в частині безпеки співучасників цих кримінально протиправних об'єднань у тому числі засобами корупційних зв'язків;

ж) *відносна постійність* форм і методів кримінально протиправної діяльності співучасників цих кримінально протиправних об'єднань;

з) *інтенсивність* за короткий проміжок часу, період кримінально протиправних діяльності, групи, що характеризується значною кількістю вчинених цими співучасниками кримінальних правопорушень;

и) *єдиний* для співучасників цих кримінально протиправних об'єднань *прямий, заздалегідь обдуманий* умісел на спільне вчинення кількох нетяжких злочинів, інших кримінальних правопорушень – для організованої групи, або кількох тяжких чи особливо тяжких злочинів – для злочинної організації, злочинної спільноти та транснаціональної організації.

Час створення форми співучасті – кримінально протиправного об'єднання суб'єктів кримінального правопорушення. У правозастосовній практиці, при кваліфікації кримінальних правопорушень, користуються критеріями визначення часу створення відповідної форми співучасті – кримінально протиправного об'єднання суб'єктів кримінального правопорушення, які є наступними.

Групу осіб слід вважати *створеною* з моменту досягнення її учасниками домовленості про вчинення до початку кримінального правопорушення або взаємного порозуміння у процесі його вчинення;

Групу осіб за попередньою змовою слід вважати *створеною* з моменту досягнення її учасниками домовленості про вчинення кримінального правопорушення до його початку;

Створення організованої групи слід вважати з моменту досягнення її учасниками домовленості про вчинення першого нетяжкого злочину або іншого кримінального правопорушення, за наявності планів щодо подальшої спільної кримінально протиправної діяльності.

Моментом створення *злочинної організації* (ч.4 ст. 28 КК України) та її видів слід вважати *момент досягнення* її учасниками *згоди* про об'єднання, *визначення* керівного органу та спеціальних *правил* діяльності, поведінки, дисципліни і відповідальності учасників цих кримінально протиправних організаційних утворень.

При розгляді питання кримінально правової регламентації протидії злочинній організації, злочинній спільноті варто звернути увагу на зарубіжний досвід. Зокрема, у 1982 році криміналь-

ний кодекс Італії вперше закріпив визначення «мафії» як синонім злочинної організації.

Мафія – це своєрідна модель сім'ї. До її складу входять мафіозі, які як «брати» є рівними між собою і повинні беззастережно підкорятися «капо» – батькові мафії. Він має слідкувати щоб всі члени цієї спільноти дотримувалися *спеціальних правил поведінки* – п'яти заповідей крові:

1. Кожний мафіозі зобов'язаний допомагати своєму «братові», виручати його з біди, навіть ціною власного життя;

2. Кожний мафіозі зобов'язаний заступитися за свого «брата» у випадку його образи або приниження з боку чужого. Кожну таку образу він має сприймати як образу мафії і зобов'язаний негайно помститися;

3. негайно виконувати наказ «капо», розглядаючи його як вираз особливої довіри до нього;

4. Мафіозі ніколи не повинен звертатися з будь-яких питань в поліцію чи до органів правосуддя;

5. Кожний мафіозі зобов'язаний, всупереч очевидності, заперечувати існування мафії та нікому не говорити про свої обов'язки і дії в мафії, не визнавати належності до мафії кого-небудь із своїх «братів». Діє неписаний закон мовчання – «Омерта», який крім мовчання передбачає певні правила, манери поведінки; вміння володіти ситуацією; застосовувати обман, лицемірство для влаштування «пастки», в яку заманити жертву удаваною люб'язністю та добротою, поставивши її у безвихідь; вміння ефективно захиститися.

В мафії застосовується «вендетта», як особлива форма відповідальності, – жорстока кривава помста як один вид кари – смерть.

Своєрідними злочинними організаціями є також «якудза» в Японії та «тріада» в Китайській народній республіці, Тайвані та Гонконзі.

Кримінально-правове значення інституту співучасті у вчиненні кримінального правопорушення:

а) інститут співучасті у кримінальному правопорушенні *сприяє* встановленню кола осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за вчинене спільними зусиллями кримінальне правопорушення;

б) інститут співучасті у кримінальному правопорушенні *сприяє* здійсненню диференціації кримінальної відповідальності співучасників кримінального правопорушення;

в) інститут співучасті у кримінальному правопорушенні *сприяє* індивідуалізації покарання співучасників кримінального правопорушення *через врахування*:

1) характеру і ступеня участі кожного співучасника у вчиненні діяння, його ступеня вини. Під *ступенем вини* суб'єкта кримінального правопорушення розуміється *інтенсивність психічної участі* суб'єкта у вчиненні кримінального правопорушення. Тобто, йдеться про *кількісний показник*, порівняльний ступінь вини суб'єкта у вчиненні кримінального правопорушення *у співучасті*. Він є різним у виконавця, організатора, підбурювача і пособника у вчиненому спільними зусиллями кримінальному правопорушенні, хоча форма вини кожного з них є умисною, але вид умислу може бути різним. Це індивідуальний показник вини кожного співучасника, який має важливе значення *для характеристики його особи*, що враховується судом при індивідуалізації кримінальної відповідальності співучасників кримінального правопорушення та призначенні покарання – ст. 29, ст.30, п.3 ч.1 ст. 65 КК України;

2) вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою в якості обставини, яка обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України).

8.5. Види співучасників у вчиненні кримінального правопорушення за чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).

Ролі співучасників кримінального правопорушення визначені у ст. 27 КК України: 1. *виконавець* – ч. 2 ст. 27 КК України; 2. *організатор* – ч. 3 ст. 27 КК України; 3. *підбурювач* – ч. 4 ст. 27 КК України; 4. *пособник* – ч. 5 ст. 27 КК України. У теорії кримінального права була висловлена пропозиція виділення «*ініціатора*» кримінального правопорушення як ще одного співучасника. На думку Ф.Г. Бурчака, ініціатором кримінального правопорушення може бути будь-хто із співучасників, за винятком пособника. Ініціатором кримінального правопорушення при цьому не завжди обов'язково є організатор (Див. Бурчак Ф.Г. Уче-

ние о соучастии по советскому уголовном праву К. 1969. С. 134).

Проведемо *кримінально правову характеристику видів співучасників* кримінального правопорушення, передбачених статтею 27 КК України, у викладеній вище послідовності.

Виконавець кримінального правопорушення. Виконавцем (співвиконавцем) кримінального правопорушення є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами кримінального правопорушення безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за вчинене, вчинила кримінальне правопорушення, передбачене КК України – ч. 2 ст. 27 КК України.

Виконавцем (співвиконавцем) кримінального правопорушення може бути лише особа, яка згідно чинного КК України є суб'єктом кримінального правопорушення – ст. 18 КК України. У тих складах кримінальних правопорушень, де суб'єкт є спеціальний, коло виконавців кримінального правопорушення обмежується особами, які наділені ознаками спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. Однак, організатором, підбурювачем, пособником можуть бути і особи, які наділені лише ознаками загального суб'єкта кримінального правопорушення.

Об'єктивна сторона участі виконавця у вчиненому спільно з іншими співучасниками кримінальному правопорушенні:

а) *виконавець*, спільно з іншими співучасниками, вчиняє передбачені чинним КК України: 1) готування до кримінального правопорушення; 2) замах на кримінальне правопорушення; 3) закінчене кримінальне правопорушення;

б) *виконавець* кримінального правопорушення, безпосередньо одноосібно, повністю або частково виконує суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), яке згідно чинного КК України, становить готування до кримінального правопорушення, замах на кримінальне правопорушення або закінчене кримінальне правопорушення. При цьому, як уже зазначалося, у різних ситуаціях, можуть бути наявні: 1) організатор; 2) підбурювач і організатор; 3) підбурювач і пособник; 4) підбурювач, організатор, пособник; 5) підбурювач; 6) пособник; тощо;

в) *виконавець* кримінального правопорушення, безпосередньо спільно з іншим виконавцем (виконавцями), повністю або частково

виконує суспільно небезпечне діяння, яке становить готування до кримінального правопорушення, замах на кримінальне правопорушення або закінчене кримінальне правопорушення – кримінальне правопорушення вчиняється групою осіб або групою осіб за попередньою змовою, або організованою групою або злочинною організацією. При цьому, *в різних ситуаціях, також можуть бути наявні*: 1) організатор; 2) підбурювач і організатор; 3) підбурювач і пособник; 4) підбурювач, організатор, пособник; 5) підбурювач; 6) пособник, тощо;

г) *виконавець* кримінального правопорушення *посередньо*, шляхом використання осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за вчинене, повністю або частково виконує суспільно небезпечне діяння, яке згідно чинного КК України, становить готування до кримінального правопорушення, замах на кримінальне правопорушення або закінчене кримінальне правопорушення. При цьому, *в різних ситуаціях, також можуть бути наявні*: 1) організатор; 2) підбурювач і організатор; 3) підбурювач і пособник; 4) підбурювач, організатор, пособник; 5) підбурювач; 6) пособник, тощо;

д) діяння *виконавця* кримінального правопорушення *перебувають у причиновому зв'язку* з діяннями інших співучасників.

Суб'єктивна сторона участі виконавця у вчинюваному спільно з іншими співучасниками кримінальному правопорушенні:

а) *виконавець* кримінального правопорушення вчиняє суспільно небезпечне діяння з *прямим умислом* – він усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, діянь інших співучасників, спільний характер вчинення кримінального правопорушення, а також *передбачає* можливість настання суспільно небезпечних наслідків спільної кримінально протиправної діяльності і *бажає їх настання* – при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом;

б) *виконавець* кримінального правопорушення вчиняє суспільно небезпечне діяння з *непрямим умислом* – він усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, діянь інших співучасників, спільний характер вчинення кримінального правопорушення, а також *передбачає* можливість настання суспільно небезпечних наслідків спільної кримінально протиправної ді-

яльності і хоча не бажає, але свідомо припускає їх настання – при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом;

в) *виконавець* кримінального правопорушення усвідомлює мету і мотив вчинюваного кримінального правопорушення – у випадках, коли вони є обов'язковими ознаками складу цього правопорушення. При *готуванні до кримінального правопорушення і замахові на кримінальне правопорушення* виконавець кримінального правопорушення усвідомлює і мету своєї діяльності – вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Організатором кримінального правопорушення є особа, яка організувала вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. *Організатором кримінального правопорушення* також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організувала приховування кримінально протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації (ч. 3 ст. 27 КК України).

Особливості, що стосуються організатора:

1. *Організатором кримінального правопорушення може бути лише особа, яка згідно чинного КК України є суб'єктом кримінального правопорушення* (див. ст. 18 КК України);

2. *Уряді випадків, передбачених чинним КК України, дії організатора вчинення кримінального правопорушення можуть утворювати самостійний склад кримінального правопорушення. Наприклад: організацію ним групи для здійснення посягання на здоров'я людей під приводом проповідкування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів слід кваліфікувати як закінчене кримінальне правопорушення, передбачене ст. 181 КК України; створення ним злочинної організації – як закінчене кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 255 КК України; організацію ним озброєної банди – як закінчене кримінальне правопорушення, передбачене ст. 257 КК України; створення ним терористичної групи чи терористичної організації – як закінчене кримінальне правопорушення, передбачене ст. 258-3 КК України; створення ним не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань – як закінчене кримінальне правопорушення, пе-*

редбачене ст. 260 КК України; організацію організованої групи з метою вчинення дій, що дезорганізують роботу виправних установ – як закінчене кримінальне правопорушення, передбачене ст. 392 КК України;

3. У тих складах кримінальних правопорушень, де суб'єкт є спеціальний, організатором кримінального правопорушення може бути і особа, наділена лише ознаками загального суб'єкта кримінального правопорушення;

4. Співучасть у кримінальному правопорушенні відсутня у випадках умисного залучення суб'єктом (організатором) до вчинення кримінального правопорушення осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за вчинене. Як уже зазначалося, співучасниками кримінального правопорушення не можуть бути особи, які: а) не досягли віку кримінальної відповідальності; б) є неосудними; в) діють невинно. Наприклад, діють під впливом омани і не усвідомлюють дійсних якостей вчинюваного діяння; г) діють за обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння; д) вчиняють кримінальне правопорушення через необережність. У таких випадках даний суб'єкт є виконавцем кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 27 КК України). Крім того, цей суб'єкт підлягає кримінальній відповідальності за ст. 304, якщо якась із залучених до вчинення кримінального правопорушення осіб є неповнолітньою. Також, вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством, є обтяжуючою обставиною, яка враховується судом при призначенні покарання – п. 9 ч. 1 ст. 67, п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України.

Об'єктивна сторона участі організатора у вчинюваному спільно з іншими співучасниками кримінальному правопорушенні:

а) вчинюваним організатором, спільно з іншими співучасниками кримінальним правопорушенням, може бути готування до кримінального правопорушення, замах на кримінальне правопорушення, закінчене кримінальне правопорушення, передбачені чинним КК України;

б) дії організатора перебувають у причиновому зв'язку з ді-

яннями виконавця, а в ряді випадків і з діяннями інших співучасників;

в) дії організаційного характеру полягають в об'єднанні діянь інших співучасників і спрямуванні їх на вчинення одного чи декількох кримінальних правопорушень. Суспільно небезпечне діяння *організатора* кримінального правопорушення може проявитися у вчиненні *наступних дій*:

1) *організація* вчинення кримінального правопорушення; 2) *керування* підготовкою кримінального правопорушення, координація діянь співучасників у процесі його вчинення; 3) *утворення* злочинної організації чи організованої групи; 4) *керування* злочинною організацією чи організованою групою; 5) *забезпечення фінансування* злочинної організації чи організованої групи; 6) *приховування* кримінально протиправної діяльності злочинної організації чи організованої групи.

Пленум Верховного Суду України у Постанові від 23 грудня 2005 року № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» дав, зокрема, професійне роз'яснення розуміння названих вище дій *організатора* кримінального правопорушення. Виходячи зі змісту даного професійного роз'яснення, розглянемо *дії організатора* у викладеній вище послідовності.

Організація вчинення кримінального правопорушення може полягати, зокрема, у залученні співучасників усіх видів – виконавців, пособників, підбурювачів, інших організаторів або лише одного з них. Наприклад, виконавця і здійснюватися у формі наказу, угоди, прохання, підкупу, доручення, замовлення тощо. Мета організатора – зберегти єдність співучасників для подальшої кримінально протиправної діяльності при цьому ним не переслідується.

Керування підготовкою кримінального правопорушення може полягати, зокрема, у *цілеспрямованні* дій виконавця, пособника, підбурювача на готування до одного чи декількох кримінальних правопорушень. А саме на: *замовлення* кримінального правопорушення; *підшукування* або *пристосування* засобів чи знарядь; *залучення* співучасників, інструктування їх щодо виконання відповідних кримінально протиправних діянь; *усунення* перешкод.

Організатор може здійснювати також інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, *розроблення заходів* щодо нейтралізації діяльності правоохоронних органів – організація підкupu працівника такого органу, застосування насильства до нього або його близьких, усунення з посади, блокування його діяльності, яка може перешкодити реалізації кримінально протиправної мети співучасників.

Керування підготовкою кримінального правопорушення (правопорушень) виявляється у *спрямуванні* дій виконавця, пособника, підбурювача на готування до одного чи декількох кримінальних правопорушень. Зокрема, на *визначення* місць переховування співучасників після вчинення кримінального правопорушення, знарядь його вчинення, предметів, здобутих внаслідок вчинення кримінального правопорушення, тощо. Керування вчиненням кримінального правопорушення (правопорушень) передбачає *цілеспрямовання* зусиль інших співучасників на безпосереднє виконання діянь, що становлять об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення або на *забезпечення* такого виконання. Також керування може полягати в *інструктуванні* учасників кримінального правопорушення щодо виконання тих чи інших діянь, які становлять об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення; *забезпечення* їх виконання; у *координації* кримінально-протиправних дій співучасників – розставлення останніх на місці кримінального правопорушення, визначення послідовності їх дій в часі, налагодження зв'язку між ними; у *забезпеченні прикриття* цих дій тощо.

Утворення (створення) організованої групи чи злочинної організації слід розуміти як *сукупність дій* з організації (формування, заснування) стійкого злочинного об'єднання для заняття злочинною діяльністю. Зазначені дії за своїм змістом включають *підшукування* співучасників, об'єднання їхніх зусиль, детальний розподіл між ними обов'язків, складення плану, *визначення* способів його виконання. Основною метою організатора такої групи (організації) є *утворення* стійкого об'єднання осіб для заняття злочинною діяльністю, *забезпечення* взаємозв'язку між діями всіх учасників, *упорядкування* взаємодії всіх його структурних частин.

Забезпечення фінансування злочинної діяльності організованої

групи чи злочинної організації може полягати: в організації постачання їм коштів іншими особами; в безпосередньому його здійсненні. Кошти при цьому можуть спрямовуватись на фінансування різних витрат, пов'язаних як із функціонуванням організованої групи чи злочинної організації так і з вчиненням конкретного кримінального правопорушення. Наприклад: придбання автотехнічних засобів; зброї чи іншого майна; оренда приміщення; виплата коштів членам цих об'єднань за виконання ними відповідних функцій; винагороди виконавцям та іншим співучасникам кримінальних правопорушень; підкуп представників влади; здійснення розвідувальних заходів; вкладання коштів у незаконну підприємницьку діяльність, тощо.

Здійснення при цьому іншого, крім фінансового, зокрема, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації за змістом ч. 3 ст. 27 КК не є підставою для визнання особи організатором.

Керування організованою групою або злочинною організацією полягає у вчиненні сукупності цілеспрямованих дій на управління їх функціонуванням як стійких об'єднань осіб. Наприклад: забезпечення існування, відповідного рівня організованості; дотримання загальних правил поведінки, дисципліни і відповідальності; вербування нових учасників, розподіл або перерозподіл між ними функціональних обов'язків; планування конкретних кримінальних правопорушень та кримінально протиправної діяльності у цілому; організація заходів щодо прикриття останньої; вдосконалення структури об'єднання та здійснення ними кримінально протиправної діяльності – визначення її мети і напрямів, конкретних завдань об'єднання, його структурних частин або окремих учасників, координація їхніх дій; ініціювання здійснення певного виду кримінально протиправної злочинної діяльності чи вчинення конкретних кримінальних правопорушень, тощо. Названі дії організаційного характеру можуть здійснюватися, зокрема, у формі: віддання наказів, розпоряджень; давання доручень; проведення інструктажів; прийняття звітів про виконання тих чи інших дій; застосування заходів впливу щодо учасників злочинного об'єднання за невиконання наказів і доручень або порушення установлених у ньому правил поведінки.

Організація приховування кримінально протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації може полягати у: координації дій щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних зазначеними об'єднаннями внаслідок кримінально протиправної діяльності; підкупі осіб, уповноважених на виконання функцій держави; створенні необхідних умов для проникнення учасників цих об'єднань до органів влади з метою забезпечення кримінально протиправної діяльності та виїзду її учасників за межі регіону чи держави; налагодженні збуту предметів, здобутих кримінально-протиправних шляхом; маскуванні кримінального правопорушення; фізичному знищенні потерпілих чи свідків, а також тих співучасників, які могли б виступити як свідки.

Необхідно звернути увагу, що приховування, на організацію якого були спрямовані дії організатора, саме собою може утворювати склад окремого кримінального правопорушення. Наприклад, умисне убивство, умисне знищення або пошкодження майна, підкуп. В таких випадках його дії необхідно додатково кваліфікувати ще й як організацію відповідного кримінального правопорушення.

Суб'єктивна сторона участі організатора у вчинюваному спільно з іншими співучасниками кримінальному правопорушенні:

а) *організатор* кримінального правопорушення вчиняє суспільно небезпечні дії з *прямим умислом* – він усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї організаторської діяльності, діянь інших співучасників, спільний характер вчинення кримінального правопорушення, а також передбачає настання суспільно небезпечних наслідків при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом чи організованої ним спільної діяльності і бажає цього;

б) *організатор* кримінального правопорушення усвідомлює *мотив і мету* організованого ним кримінального правопорушення – у випадках, коли вони є обов'язковими ознаками складу цього кримінального правопорушення;

в) суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, яке організовується винним, характеризується *умисною формою вини*.

Необхідно звернути увагу на те, що в ч. 5 ст. 255 передбачений специфічний вид організатора – **«вор в законі»** як особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу. У п. 2

примітки до ст.255 задекларовано, що під поняттям **«вор в законі»** слід розуміти особу, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям здійснює злочинний вплив і координує злочинну діяльність інших осіб, які здійснюють злочинний вплив. Таке нововведення викликало кілька застережень. *Перше* – якщо це є особливі форми організаторських дій, то вочевидь необхідно було внести відповідні зміни до ч. 3 ст. 27 КК України. *Друге* – якщо це нові види співучасників кримінального правопорушення, то відповідна детальна регламентація діянь **«суб'єкта підвищеного злочинного впливу»** та **«вора в законі»** мала бути здійснена окремо в ст. 27 КК України. *Третє* – в українській мові слово **«вор»** відсутнє. Зазвичай таку особу окреслюють словом **«зłodий»**, а рідше – **«крадій»**;

Підбурювач до кримінального правопорушення. Підбурювачем до кримінального правопорушення є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення (ч. 4 ст. 27 КК України).

Особливості підбурювача до кримінального правопорушення:

1. Підбурювачем до кримінального правопорушення може бути лише особа, яка згідно чинного КК України є суб'єктом кримінального правопорушення (див. ст. 18 КК України);

2. Підбурювач до кримінального правопорушення не приймає безпосередньої участі у вчиненні суспільно небезпечного діяння виконавцем (виконавцями);

3. В ряді випадків, передбачених чинним КК України, підбурювання до кримінального правопорушення дії підбурювача до вчинення кримінального правопорушення можуть утворювати самостійний склад кримінального правопорушення, передбачений в Особливій частині КК України. Наприклад: публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій – ч. 2 ст. 109 КК України; публічні заклики до зміни меж території або на порушення порядку, встановленого Конституцією України чи розповсюдження матеріалів із такими закликами – ст. 110 КК України; публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій

держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України – ч. 1 ст.111-1 КК України; публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами – ч. 1 ст. 258 КК України; публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту – ст. 295 КК України; публічні заклики до вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій – ст. 299 КК України; публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів – ст.436 КК України; публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів – ч. 2 ст. 442 КК України.

4. У тих складах кримінальних правопорушень де *суб'єкт є спеціальний*, підбурювачем кримінального правопорушення може бути і особа, наділена *лише ознаками загального суб'єкта кримінального правопорушення*.

В Римському кримінальному праві наголошувалося на особливій ролі підбурювача до кримінального правопорушення. Принциповими були, зокрема, такі положення:

1. *Nullus dicitur felo principalis nisi actor, aut gui praesens est, abettans aut auxilians actorem ad felniam faciendam* – ніхто не називається головним винуватцем, за винятком виконавця або ж особи, яка присутня на місці вчинення кримінального правопорушення і *підбурює* до вчинення кримінального правопорушення або пособляє йому в цьому;

2. *Persuadere plus est quam compelli atque cogi sibi parere* – під-

бурити це більш зловмисно, ніж заставити і примусити до покори.

Об'єктивна сторона участі підбурювача у вчинюваному спільно з іншими співучасниками кримінальному правопорушенні:

а) *підбурювання* до кримінального правопорушення характеризується *лише* активною формою поведінки – суспільно небезпечною дією. Схилення суб'єкта до вчинення кримінального правопорушення шляхом бездіяльності неможливе;

б) *підбурювач* безпосередньо схиляє *суб'єкта* – викликає у нього рішучість до вчинення передбаченого чинним КК України кримінального правопорушення. Не виключається наявність *декількох* підбурювачів до вчинення кримінального правопорушення. Підбурення до кримінального правопорушення особи, *яка не є суб'єктом кримінального правопорушення*, якщо підбурювач усвідомлював цю обставину, не утворює співучасті у вчиненні кримінального правопорушення. Підбурювач у цьому випадку *є виконавцем* кримінального правопорушення. Якщо ж підбурювач до кримінального правопорушення *не усвідомлював* того факту, що підбурювана ним особа *не є суб'єктом* кримінального правопорушення, то має місце *замах на підбурювання*. У випадку умисного *підбурювання* до вчинення кримінального правопорушення *неповнолітнього*, підбурювач підлягає також кримінальній відповідальності за ст. 304 КК України;

в) *підбурювач* схиляє конкретного суб'єкта (суб'єктів) до вчинення відповідного кримінального правопорушення, передбаченого чинним КК України. Приміром, крадіжки, вбивства, грабежу, тощо. Заклики загального характеру, що не спрямовані на схилення конкретної особи (осіб) до вчинення конкретного кримінального правопорушення не є підбурювання до вчинення кримінального правопорушення. В ряді випадків такі дії, як уже зазначалося, можуть утворювати відповідний склад кримінального правопорушення. Наприклад, ч. 2 ст. 109, ст. 110, ст. 111-1, ст. 258-2, ст. 295, ст. 299, ст. 436, ч. 2 ст. 442 КК України;

г) *підбурювання* суб'єкта до вчинення кримінального правопорушення може бути вчинене у наступних *формах*: 1) усній; 2) письмовій; 3) у формі конклюдентних дій. Воно може бути вчинене як при безпосередньому контакті підбурювача з суб'єк-

том, так і з допомогою технічних засобів – телефона, комп'ютера, тощо);

д) *підбурювання* суб'єкта до вчинення кримінального правопорушення може вчинятися такими *способами*: 1) переконуючі – умовляння, підкуп, пропозиція; 2) примушуючі- психічне насильство: погроза заподіяти моральну, майнову або фізичну шкоду; фізичне насильство, при якому особа зберігає можливість керувати своїми діями і не перебуває в стані крайньої необхідності (ст. 39 КК України); 3) інші способи схилення суб'єкта до вчинення кримінального правопорушення – порада, доручення, заклик, наказ (неправомірний, усвідомлений винним);

е) діяння підбурювача до кримінального правопорушення перебувають у *причиновому зв'язку* з діяннями інших співучасників (іншого співучасника) кримінального правопорушення.

Суб'єктивна сторона участі підбурювача у вчинюваному спільно з іншими співучасниками кримінальному правопорушенні:

а) *підбурювач* до кримінального правопорушення вчиняє суспільно небезпечні дії з *прямим умислом* – він усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї підбурювальної діяльності, діянь інших співучасників, спільний характер вчинюваного кримінального правопорушення, а також передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків підбуреної спільної кримінально протиправної діяльності і *бажає* їх настання – при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом;

б) *підбурювач* до кримінального правопорушення усвідомлює мотив і мету кримінального правопорушення, до вчинення якого він схиляє суб'єкта – у випадку, коли мотив і мета є обов'язковими ознаками складу цього кримінального правопорушення;

в) при підбурюванні готування до кримінального правопорушення, замаху на кримінальне правопорушення підбурювач усвідомлює також і мету своєї діяльності – вчинення виконавцем (виконавцями) конкретного кримінального правопорушення;

г) суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, до вчинення якого підбурює винний, характеризується *умисною формою вини*.

Пособник кримінального правопорушення. *Пособником кримінального правопорушення є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками (іншим співучасником), а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення чи предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим шляхом сприяти приховуванню кримінального правопорушення (ч. 5 ст. 27 КК України).*

Особливості пособника кримінального правопорушення:

1. *Пособником кримінального правопорушення може бути лише особа, яка згідно чинного КК України є суб'єктом кримінального правопорушення (ст. 18 КК України);*

2. *Пособник кримінального правопорушення не приймає безпосередньої участі у вчиненні суспільно небезпечного діяння виконавцем (виконавцями);*

3. *Пособник кримінального правопорушення сприяє вчиненню кримінального правопорушення іншими особами (іншою особою) – суб'єктам кримінального правопорушення;*

4. *У тих складах кримінальних правопорушень, де суб'єкт є спеціальний, пособником кримінального правопорушення може бути і особа, наділена лише ознаками загального суб'єкта кримінального правопорушення;*

5. *Заздалегідь не обіцяє придбання або збут чи зберігання майна, завідомо здобутого кримінально протиправним шляхом слід кваліфікувати за ст. 198 КК України;*

6. *Заздалегідь не обіцяє приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 396 КК України;*

7. *Дії пособника щодо вчинення кримінального правопорушення можуть утворювати самостійний склад кримінального правопорушення передбачений в Особливій частині КК України. Наприклад: сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвордженню тимчасової окупації частини території України – ч. 3 ст.111-1 КК України; сприяння*

у проведенні злочинного зібрання (сходки) представників злочинних організацій або організованих груп, або осіб, які здійснюють злочинний вплив, для планування вчинення одного або більше злочинів, матеріального забезпечення чи координації злочинної діяльності, у тому числі розподілу доходів, одержаних злочинним шляхом, або сфер злочинного впливу – ст. 255-2 КК України; сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів ст. 256 КК України; сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації – ст. 258-3 КК України; сприяння ст. 332 КК України;

Об'єктивна сторона участі пособника у вчинюваному спільно з іншими співучасниками кримінальному правопорушенні:

а) пособник сприяє спільному вчиненню кримінального правопорушення, передбаченого чинним КК України;

б) суспільно небезпечне діяння *пособника* кримінального правопорушення *може здійснюватися* як у формі дії (дій), так і у формі бездіяльності;

в) розрізняють два види *пособництва*:

1) *інтелектуальне пособництво* – надання порад, вказівок і заздалегідь обіцяне приховування: а) знарядь чи засобів вчинення кримінального правопорушення; б) особи, яка вчинила кримінальне правопорушення) слідів кримінального правопорушення; в) предметів здобутих кримінально протиправним шляхом; г) заздалегідь обіцяне придбання чи збут предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом; д) заздалегідь обіцяне сприяння іншим чином приховати кримінальне правопорушення. Відмінність *підбурювання і інтелектуального пособництва* полягає у способі надання порад, вказівок. Підбурювання формує у виконавця рішучість вчинити кримінальне правопорушення, а інтелектуальне пособництво зміцнює уже наявну рішучість виконавця вчинити кримінальне правопорушення;

2) *фізичне пособництво* – надання засобів чи знарядь, усу-

нення перешкод для вчинення кримінального правопорушення іншими співучасниками.

Не є співучастю у кримінальному правопорушенні:

1) *не обіцяє заздалегідь переховування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, знарядь чи засобів вчинення кримінального правопорушення, слідів кримінального правопорушення, предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом, або придбання чи збут таких предметів. Особи, які вчинили ці діяння, як уже зазначалося, підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, передбачених статтями 198 та 396 КК України – ч. 6 ст. 27 КК України;*

2) *обіцяє до закінчення вчинення кримінального правопорушення неповідомлення про достовірно відоме підготовлюване або вчинюване кримінальне правопорушення. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, коли вчинене ними діяння містить ознаки іншого складу кримінального правопорушення – ч. 7 ст. 27 КК України.*

г) *діяння пособника кримінального правопорушення перебувають у причиновому зв'язку з діяннями інших співучасників (іншого співучасника).*

Суб'єктивна сторона участі пособника у вчинюваному спільно з іншими співучасниками кримінальному правопорушенні:

а) *пособник кримінального правопорушення вчиняє суспільно небезпечне діяння з прямим умислом – він усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, діянь інших співучасників, спільний характер вчинення кримінального правопорушення, а також передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків спільної діяльності і бажає їх настання – при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом;*

б) *пособник кримінального правопорушення вчиняє суспільно небезпечне діяння з непрямым умислом – він усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, діянь інших співучасників, спільний характер вчинення кримінального правопорушення, а також передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків спільної кримінально протиправної діяльності і свідомо припускає їх настання – при вчиненні кримі-*

нальних правопорушень з матеріальним складом;

в) *умисне* пособлення вчиненню суспільно небезпечного діяння особі, яка згідно чинного *КК України* не підлягає кримінальній відповідальності за вчинене, *не утворює співучасті* у кримінальному правопорушенні. Винний у вчиненні такого пособництва підлягає кримінальній відповідальності як *виконавець*, якщо фактично вчинене ним *утворює склад* кримінального правопорушення, передбаченого чинним *КК України*;

г) *пособник* кримінального правопорушення усвідомлює *мотив і мету* кримінального правопорушення, вчиненню якого пособляє – у випадку, коли вони є обов'язковими ознаками цього кримінального правопорушення;

д) суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, вчиненню якого пособляє винний, характеризується *умисною формою вини*.

8.6. Відповідальність співучасників у вчиненні кримінального правопорушення.

Окремі теоретичні концепти відповідальності співучасників кримінального правопорушення. Проблема кримінальної відповідальності співучасників кримінального правопорушення має свою історію. В Римському кримінальному праві не було загального поняття співучасті у кримінальному правопорушенні, хоча в його нормах про відповідальність за окремі правопорушення зазначалися діяння виконавця, підбурювача та пособника.

В процесі еволюції вчення про кримінальну відповідальність співучасників кримінального правопорушення вченими представлено багато теоретичних концепцій вирішення даної проблеми. Це, зокрема, еквівалентна, фінальна, акцесорна теорії відповідальності співучасників кримінального правопорушення. Основна суть *еквівалентної* теорії зводиться до того, що відповідальність співучасників базується на принципі їх рівної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, *фінальної* – основним, вирішальним фактором, який визначає межі відповідальності співучасників є кінцева спрямованість його волі, виражена у вчиненому кримінальному правопорушенні. Тобто, йдеться про своєрідний принцип індивідуальної відповідальності співучас-

ників за вчинене кримінальне правопорушення. Більш широкою є можливість надати концептуальні принципи *акцесорної* теорії відповідальності співучасників кримінального правопорушення. Вони, зокрема, полягають в наступному:

1) головним є принцип *accessorius sequitur naturam sui principalis*- співучасник прямує за головним винуватцем не може звинувачуватися у більш тяжкому кримінальному правопорушенні, ніж головний винуватець.

2) *Діяння іншого співучасника* кримінального правопорушення не мають самостійного кримінально-правового значення окремо від діяння виконавця кримінального правопорушення. Отже, якщо виконавець кримінального правопорушення не підлягає кримінальній відповідальності, то інші співучасники кримінального правопорушення також не підлягають кримінальній відповідальності.

3) *караність діяння іншого співучасника* кримінального правопорушення визначається тією ж статтею (статтями) кримінального закону, що й караність діяння *виконавця* кримінального правопорушення. Коли виконавець *вчинив незакінчений кримінальне правопорушення*, *інший співучасник* кримінального правопорушення *також підлягає* кримінальній відповідальності за незакінчене кримінальне правопорушення.

В теорії кримінального права, законодавчій та правозастосовній практиці протидії кримінальним правопорушенням України, як вбачається, частково гармонійно поєднані окремі аспекти принципів названих вище теорій відповідальності співучасників кримінального правопорушення – переважно акцесорної.

Засади відповідальності співучасників за чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).

Підставою кримінальної відповідальності співучасника кримінального правопорушення є вчинення ним суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого чинним КК України (ст.2 КК України).

Кримінальна відповідальність співучасників підпорядкована засаді *індивідуалізації* – ґрунтується на *теорії автономної*

(самостійної) відповідальності кожного співучасника кримінального правопорушення за вчинене.

Особливістю підстави кримінальної відповідальності організатора кримінального правопорушення, підбурювача до кримінального правопорушення і пособника кримінального правопорушення є те, що вона регламентована як в Загальній частині КК України (ст. 27, ст. 28, 31 КК України) так і у відповідній статті (частині статті) Особливої частини КК України.

Ознаки, що характеризують особу окремого співучасника кримінального правопорушення, ставляться у вину лише цьому співучасникові. Інші обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини КК України як ознаки кримінального правопорушення, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться у вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини (ч. 3 ст. 29 КК України).

У разі вчинення виконавцем незакінченого кримінального правопорушення інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому кримінальному правопорушенні (ч. 4 ст. 29 КК України).

Співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом (ч. 5 ст. 29 КК України).

Особисті обтяжуючі обставини співучасника кримінального правопорушення ставляться у вину лише тому співучасникові, який є їх носієм. Наприклад, повторність, рецидив кримінальних правопорушень, «вор в законі», тощо.

Окремі особливості відповідальності співучасників кримінального правопорушення:

а) організатор організованої групи чи злочинної організації підлягає кримінальній відповідальності за всі кримінальні правопорушення, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом (ч. 1 ст. 30 КК України). Інші учасники організованої групи чи злочинної організації підлягають кримінальній відповідальності за кримінальні правопорушення, у підготовці чи вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував у кримінальному правопорушенні кожен із них (ч. 2 ст. 30 КК України);

б) відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України суб'єктом кримінального правопорушення, вчиненого організованою групою, може визнаватись лише особа, яка є учасником такого об'єднання, причому не тільки та, котра була одним і виконавців кримінального правопорушення, а й та, котра його готувала;

в) при кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою або злочинною організацією, необхідно дотримуватися положень ч. 1 ст. 30 КК про умови відповідальності організаторів та учасників таких об'єднань, враховуючи при цьому, що зазначені умови є неоднаковими і залежать від того, у складі якого об'єднання особа вчиняла кримінальні правопорушення, – організованої групи чи злочинної організації. Якщо в першому випадку відповідальність настає тільки за кримінально протиправні дії осіб, які зорганізувалися, то в другому – і за саму організацію для кримінально протиправної діяльності. Тобто, кримінальними правопорушеннями визнаються і створення злочинної організації та (або) вступ до неї, безвідносно до того, чи розпочали її учасники вчинювати конкретні злочини. Тому, вчинене у складі злочинної організації, належить самостійно кваліфікувати за відповідними нормами за сукупністю з нормою, яка передбачає відповідальність за створення такої організації, участь у ній чи у вчинюваних нею кримінальних правопорушеннях (ч. 1 ст. 255 КК України) – *пункт 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 року №13;*

г) у тих випадках, коли наприклад, статтею КК України *не передбачений кваліфікований склад* даного кримінального правопорушення *організованою групою або злочинною організацією чи злочинною спільнотою*, а передбачено відповідальність за вчинення цього кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, вчинене організованою групою або злочинною організацією чи злочинною спільнотою підлягає кваліфікації за частиною цієї статті, яка передбачає відповідальність за вчинення даного кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою.

д) коли статтею чинного КК України *спеціально не передбачена відповідальність* за вчинення даного кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою, злочинною організацією чи злочинною спільнотою то вчинене кваліфікується за статтею, яка передбачає відповідальність за даний кримінальне правопорушення (наприклад, за ст. 194 КК). За таких обставин, як думається, вчинення кримінального правопорушення, групою осіб за попередньою змовою має враховуватися судом як обставина, що обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України);

е) вчинення у *співвиконанні* кримінального правопорушення *групою осіб (двоє або більше) без попередньої змови між собою* – ч. 1 ст. 28 КК України має окремі особливості кваліфікації. Як уже зазначалося вище, усі співучасники такої групи осіб, *без попередньої змови між собою, але в порозумінні між собою*, виконують суспільно небезпечне діяння об'єктивної сторони складу вчинюваного кримінального правопорушення разом або кожен якусь його частину. Порозуміння між ними про вчинення кримінального правопорушення може виникнути як до його початку так і під час його вчинення через приєднання нового чи нових співучасників з погодженням спільних дій на місці вчинення кримінального правопорушення. Суспільно небезпечний наслідок або наслідки вчиненого діяння *є результатом їх спільного* успішного діяння (діянь) – при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом. Вчинення кримінального правопорушення групою осіб уряді випадків *передбачено в Особливій частині КК України у якості ознаки* відповідного кваліфікованого складу кримінального правопорушення. Наприклад, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 296, ч. 2 ст. 404, ч. 4 ст. 405 КК України. У такому випадку при кваліфікації вчиненого такою групою осіб кримінального правопорушення *не потрібно* посилатися на ч. 2 ст. 27 КК України – ч. 1 ст. 29 КК України. Отже, співучасники цієї групи (*двоє або більше*) *є виконавцями* кримінального правопорушення, *а поряд з ними* організатор, підбурювач та пособник *відсутні*. При такій формі співучасті є можливою наявність декількох виконавців, підбурювачів, пособників. Можливі також різні комбінації їх співучасті: 1) ор-

ганізатор, виконавець; 2) організатор, виконавець, пособник; 3) підмовник, виконавець; 4) підмовник, організатор, виконавець; 5) підмовник, організатор, виконавець, пособник. Разом з цим, при цій формі співучасті є можливою наявність декількох організаторів, виконавців, підбурювачів, пособників. У одному суб'єктові *може бути одночасно поєднано* функції організатора і виконавця, підбурювача і пособника, організатора і пособника кримінального правопорушення, тощо;

є) якщо вчинення кримінального правопорушення *передбачено* в Особливій частині КК України *у якості ознаки* відповідного кваліфікованого складу кримінального правопорушення то вчинене кожним співучасником у складі такої групи осіб з розподілом ролей кваліфікується за відповідною частиною ст. 28 КК України та нормою статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене ними кримінальне правопорушення – ч. 2 ст. 29 КК України. *Винятком є співучасть у складі організованої групи та злочинної організації*, де при вчиненні відповідного кримінального правопорушення також може бути наявний відповідний розподіл ролей співучасників, але при цьому всі співучасники є *співвиконавцями* – ч. 2 ст. 30 КК України. Тобто, в такій ситуації вчинене ними кваліфікується *без посилання* на відповідну частину ст. 28 КК України, а лише за нормою статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення;

ж) якщо вчинення кримінального правопорушення *не передбачено* в Особливій частині КК України *у якості ознаки* відповідного кваліфікованого складу кримінального правопорушення то вчинене кожним співучасником у складі такої групи осіб з розподілом ролей слід також кваліфікувати за відповідною частиною ст. 28 КК України та нормою статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене ними кримінальне правопорушення – ч. 2 ст. 29 КК України. Наприклад, при вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених статтями: 141, 146-1, 148, 151, 155, 213, 231, 245, 378 КК України. Крім цього, при призначенні покарання співучасникам таких кримінальних правопорушень, суд враховує обтя-

жуючу обставину – вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою – п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України. Таким чином, *виконавець, організатор, підбурювач та пособник* виконують різні за характером діяння і є *співучасниками*, але не завжди є *співвиконавцями* кримінального правопорушення.

8.7. Спеціальні питання кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні.

До їх числа можна віднести питання: опосередкованого вчинення кримінального правопорушення, невдалої співучасті, ексцесу виконавця, провокації кримінального правопорушення, співучасті зі спеціальним суб'єктом, добровільної відмови при співучасті, відмежування співучасті від діяння суб'єкта у своєрідних складах кримінальних правопорушень – складах *sui generis*, кримінальної відповідальності військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників.

Опосередковане вчинення суб'єктом кримінального правопорушення. В практиці кримінально-правового регулювання є також випадки, коли суб'єкт вчиняє кримінальне правопорушення *опосередковано*. До їх числа, зокрема, можна віднести наступні, ніби подібні до співучасті, випадки:

1) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для вчинення суспільно небезпечного діяння особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності;

2) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для вчинення суспільно небезпечного діяння особу, щодо якої застосовано безпосередній нездоланний примус, внаслідок якого ця особа не могла керувати своїми вчинками;

3) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для вчинення суспільно небезпечного діяння неосудну особу;

4) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для вчинення суспільно небезпечного діяння особу, введену ним в оману щодо дійсного характеру вчинюваного діяння;

5) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для вчинення суспільно небезпечного діяння свійську або дику тварину. Наприклад, собаку, вовка, змію, скорпіона;

6) суб'єкт кримінального правопорушення використовує для вчинення суспільно небезпечного діяння фізичні явища або об'єкти природи – воду, газ, високу або низьку температуру, вогонь, радіацію тощо.

В наведених випадках має місце так зване **правило «продовженої руки»** суб'єкта кримінального правопорушення коли він підлягає кримінальній відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, як його виконавець, а, за наявності інших необхідних ознак складу кримінального правопорушення, ще й за ст. 149, ст.258-1 або ч. 3 ст. 301-2 чи за ст.304 КК України. Окрім цього, вчинення суб'єктом злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством, є обставиною, яка обтяжує покарання (п. 9 ст. 67 КК України). Тобто, **за таких обставин співучасть відсутня.**

Невдала співучасть у вчиненні кримінального правопорушення. Невдала співучасть має місце тоді, коли умисні діяння співучасників кримінального правопорушення не досягли бажаного ними кримінально протиправного результату незалежно від їх волі.

Залежно від обставин справи, *виконавець (виконавиці) кримінального правопорушення* підлягає кримінальній відповідальності за *готування* до відповідного кримінального правопорушення або *замах* на відповідне кримінальне правопорушення. Його дії кваліфікуються відповідно за статтями 14 і 15 КК України та за статтею Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення, яке ним *готувалось чи замах* на яке він вчинив.

Інші співучасники кримінального правопорушення підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у готуванні до відповідного кримінального правопорушення чи співучасть у замахові на відповідне кримінальне правопорушення. Їх дії кваліфікуються за статтею 14 або статтею 15 та відповідними частинами статті 27 КК України і за статтею Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення, яке ними *готувалось чи замах* на яке ними вчинено.

Невдалі спроби організатора налагодити вчинення кримінального правопорушення слід також кваліфікувати як *готуван-*

ня до відповідного кримінального правопорушення, вчинення якого він намагався організувати.

Невдале підбурювання – підбурюваний суб'єкт, давши попередньо згоду вчинити відповідне кримінальне правопорушення, згодом відмовився від його вчинення. За такої умови він *не підлягає* кримінальній відповідальності. *Підбурювач* до даного кримінального правопорушення *підлягає* кримінальній відповідальності *за готування* до відповідного кримінального правопорушення, до вчинення якого він схиляв потенційного виконавця за ознакою «інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення» (ч. 1 ст. 14 КК України).

Невдале пособництво кримінального правопорушення – передбачуваний виконавець спочатку погодився на сприяння пособника, але пізніше, відмовився від вчинення кримінального правопорушення або якщо допомога пособника запізнюється і надається після закінчення кримінального правопорушення або надається помилково іншій особі, яка не планувала і не вчиняла кримінального правопорушення. Суб'єкт, який *вчинив невдале пособництво* вчиненню кримінального правопорушення *підлягає* кримінальній відповідальності *за замах на вчинення* відповідного кримінального правопорушення, вчиненню якого він намагався пособити (ч.1 ст. 15 КК України).

Ексцес виконавця при співучасті. Етимологічний зміст терміну «**ексцес**» походить від латинського слова *excessus* – *вихід, відхилення, відступ, крайній прояв, надмірність*. В кримінальному праві *ексцес виконавця* – вчинення співучасником кримінального правопорушення іншого кримінального правопорушення, яке не охоплювався прямим чи непрямым умислом інших співучасників кримінального правопорушення. З цього приводу Пленум Верховного Суду України у Постанові «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07 лютого 2003 року № 2 роз'яснив, зокрема, що, при вчиненні кримінально протиправних посягань проти життя та здоров'я, *ексцес виконавця* має місце тоді, коли один із співучасників виходить за межі домовленості щодо обсягу злочинних дій і вчиняє більш тяжкий або інший злочин. Наприклад, якщо між співучасниками була попередня домовленість щодо заподіяння тілесних ушкоджень, але виконавець

замість цього позбавив потерпілого життя, такий випадок буде розцінюватися як *ексцес виконавця*. Згідно ч. 5 ст. 29 КК України, інші співучасники кримінального правопорушення в такій ситуації *не підлягають* кримінальній відповідальності.

Є можливими такі види ексцесу виконавця: а) кількісний; б) якісний; в) кількісно-якісний.

Кількісний ексцес виконавця – співучасник вчиняє інше однорідне кримінальне правопорушення. Наприклад, він вчиняє грабіж чи розбій в той час, коли заздалегідь узгодженим умислом інших співучасників охоплювалося лише вчинення крадіжки. Співучасть у вчиненні грабежу чи розбою даній ситуації відсутня. Співучасник, який вчинив грабіж чи розбій підлягає кримінальній відповідальності за вчинене ним кримінальне правопорушення (ст. 186 чи 187 КК України), а також за співучасть у вчиненні відповідної крадіжки (ст. 185 КК України), а інші співучасники – лише за вчинення відповідної крадіжки у співучасті (ст. 185 КК України).

Якісний ексцес виконавця. Співучасник вчиняє зовсім інше – неоднорідне кримінальне правопорушення, яке не охоплювалося заздалегідь узгодженим умислом інших співучасників. Наприклад, під час вчинення спільно з іншими співучасниками крадіжки майна він викрадає офіційні документи. Оскільки викрадення офіційних документів кримінальне правопорушення України), а той співучасник, який викрав офіційні документи, – ще й за ст. 357 КК України. Співучасть у вчиненні викрадення офіційних документів відсутня.

Кількісно-якісний ексцес виконавця. Типовим прикладом можуть послужити обставини справи при яких організована група співучасників вчиняє крадіжку, а власник майна намагається перешкодити реалізації їх кримінально протиправного умислу. Один із співучасників, з метою полегшення заволодіння майном та приховування вчиненого кримінального правопорушення, вбиває власника майна. В цій ситуації крадіжка «переросла» в розбій – має місце кількісний ексцес виконавця, а вбивство власника майна – якісний ексцес виконавця. В цьому випадку інші співучасники організованої групи підлягають підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення відповідної крадіжки у співу-

часті (ст. 185 КК України). Їх співучасть у вчиненні кримінальних правопорушень іншим співучасником відсутня. Дії цього іншого співучасника організованої групи належить кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень: за вчинення відповідної крадіжки у співучасті (ст. 185 КК України) та за ч. 4 ст. 187 КК України – розбій і за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України – умисне вбивство з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення.

Провокація кримінального правопорушення. Під провокацією кримінального правопорушення слід розуміти *умисні дії суб'єкта кримінального правопорушення, які полягають у підбуренні, схилянні іншого суб'єкта до вчинення кримінального правопорушення з метою його подальшого викриття перед компетентними органами держави чи іншими особами для притягнення до кримінальної відповідальності.* Зазначені дії належить кваліфікувати як *співучасть* у вчиненні даного кримінального правопорушення у *виді підбурювання* (ч. 4 ст. 27 КК України). Такі дії слід *відмежовувати від опосередкованого вчинення кримінального правопорушення.* Разом з цим, стаття 370 КК України передбачає кримінальну відповідальність за вчинення *провокації підкупу* – дій службової особи з підбурення особи на пропонування, обіцянки чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду.

Необхідно звернути увагу на те, що відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 271 Кримінального процесуального кодексу України, під час підготовки та проведення заходів із контролю за вчиненням кримінального правопорушення, *забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити кримінальне правопорушення, якого вона не вчинила б, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем.* Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні. *Ця заборона* провокації (підбурювання) особи на вчинення кримінального правопорушення під час проведення негласних слідчих (розшу-

кових) дій та оперативно-розшукових заходів у кримінальному провадженні *має наскрізний характер*.

Наведений вище правовий принцип співзвучний з усталеною судовою практикою Європейського суду з прав людини. Зокрема, в рішеннях у справах: «Едвардс і Льюїс проти Сполученого Королівства», «Раманаускас проти Литви», «Худобін проти Росії», «Тейксейра де Кастро проти Португалії», «Баннікова проти Росії», «Константін і Стоян проти Румунії», «Шеннон проти Сполученого Королівства», «Барк Хун проти Туреччини», «Малінінас проти Литви», «Ваньян проти Росії», «Веселов та інші проти Росії», «Сепіл проти Туреччини», «Алі проти Румунії», «В. проти Фінляндії», «Лагутін та інші проти Росії»).

Показовою у наведеному контексті є правова позиція, викладена в постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 8 квітня 2020 року у справі № 164/104/18, провадження № 51–10414км18. Згідно якої, *підбурювання до вчинення кримінального правопорушення з боку працівника правоохоронного органу, вчинене з метою подальшого викриття засудженого, має місце у випадку, якщо такий працівник без дотримання вимог щодо запобігання провокації злочину спеціально залучив свідка для проведення оперативно-розшукових заходів щодо засудженого до відкриття кримінального провадження, надав свідку до першої зустрічі із засудженим спеціальні засоби прихованого аудіо-, відеофіксування подій, а також ідентифіковані помічені грошові кошти для організації їх передачі як неправомірної вигоди засудженому*.

Співучасть у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом. Як уже наголошувалося, *не можуть бути співвиконавцями кримінальних правопорушень із спеціальним суб'єктом особи, які не наділені ознаками такого суб'єкта*. Вони можуть бути лише організаторами, підбурювачами чи пособниками цих кримінальних правопорушень.

При співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом дії виконавця (спеціального суб'єкта) кваліфікуються лише за відповідною статтею (частиною статті) КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення. Дії інших співучасників, які не є спеціальними суб'єктами, залежно від виконуваних ними функцій, слід кваліфікувати за

частинами 3, 4, 5 ст. 27 КК України і за тією ж статтею (частиною статті) КК України що й дії виконавця кримінального правопорушення – спеціального суб'єкта. Наприклад, суб'єкти, які не є військовослужбовцями, підлягають кримінальній відповідальності *за співучасть* у військових кримінальних правопорушеннях за відповідними статтями розділу «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» (ч.3 ст. 401 КК України).

Добровільна відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця при співучасті. Добровільною відмовою є остаточне припинення особою за власною волею готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення кримінального правопорушення до кінця (ч. 1 ст. 17 КК України). Отже, добровільній відмові від доведення кримінального правопорушення до кінця властиві такі три ключові ознаки: а) добровільність; б) своєчасність; в) остаточність.

Добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця можлива *лише на стадіях* готування або замаху на його вчинення. ***Причини*** добровільної відмови суб'єкта від доведення кримінального правопорушення до кінця *кримінально-правового значення не мають*.

Не є добровільною відмовою від доведення кримінального правопорушення до кінця ***дійове каяття*** – з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, тощо. Такі діяння *не є підставою* для звільнення винного від кримінальної відповідальності, а *лише* обставинами, які *пом'якшують покарання* (п.1, п. 2, п. 2-1 ч. 1 ст. 66 КК України). Дійове каяття *є підставою для звільнення* суб'єкта від кримінальної відповідальності *тільки за наявності умов, передбачених* ст. 45 КК України.

Слід враховувати, що дійове каяття *є можливим* як при вчиненні *умисних* кримінальних правопорушень *так і* кримінальних правопорушень, вчинених *через необережність*, а добровільна від-

мова від доведення кримінального правопорушення до кінця *лише* при вчиненні суб'єктом кримінальних правопорушень з *прямим умислом*.

При співучасті є наступні правила *кваліфікації добровільної відмови* від доведення кримінального правопорушення до кінця:

а) *виконавець* кримінального правопорушення *не підлягає* кримінальній відповідальності у разі добровільної відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця, лише за наявності умов, передбачених статтею 17 КК України (ч. 1 ст. 31 КК України);

б) у випадку *добровільної відмови виконавця* від доведення кримінального правопорушення до кінця, *інші співучасники* кримінального правопорушення *підлягають* кримінальній відповідальності за готування до того кримінального правопорушення або замах на те кримінальне правопорушення, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець (ч. 1 ст. 31 КК України);

в) організатор, підбурювач до кримінального правопорушення чи пособник кримінального правопорушення *не підлягають* кримінальній відповідальності при добровільній відмові, *якщо вони відвернули* виконання кримінального правопорушення *або своєчасно повідомили* відповідні органи державної влади про кримінальне правопорушення, що *готується чи вчиняється*.

Під відверненням виконання кримінального правопорушення організатором, підбурювачем чи пособником слід розуміти недопущення його початку або вжиття заходів до його припинення. Способи відвернення можуть бути різними: переконання; застосування правових засобів психічного чи фізичного примусу, ізоляція співучасника чи потерпілого в закритому приміщенні (затримання, крайня необхідність, необхідна оборона); усунення, приведення в стан непридатності засобі вчинення кримінального правопорушення; залучення інших осіб, тощо. В такій ситуації важливим є те щоб організатор, підбурювач чи пособник своєю активністю повністю спричинили неуспішність кримінально протиправної діяльності виконавця.

Повідомлення про підготовлюване або вчинюване кримінальне правопорушення має бути здійснене відповідному орга-

нові державної влади. Залежно від конкретних обставин ним може бути будь-який орган державної влади, починаючи від сільського старости. Таке повідомлення, залежно від конкретних обставин, повинне містити, зокрема, конкретні дані: про особу чи осіб, які готують або вчиняють кримінальне правопорушення, місце, час, спосіб, засоби його вчинення, особу наявного чи потенційного потерпілого та інші обставини, істотні для реалізації його відвернення.

Своечасність означає, що суб'єкт вчинив свої дії до його початку або завершення, що дало можливість відповідним органам держави припинити кримінальне правопорушення. Коли повідомленням про підготовлюване або вчинюване кримінальне правопорушення було *несвоечасним*, то такий суб'єкт не звільняється від кримінальної відповідальності, але дана обставина може бути визнана судом як така, що пом'якшує покарання.

Добровільною відмовою *пособника* кримінального правопорушення є *також* ненадання ним засобів чи знарядь вчинення кримінального правопорушення або не усунення перешкод вчиненню кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 31 КК України);

г) у разі добровільної відмови *будь-кого із співучасників* кримінального правопорушення виконавець підлягає кримінальній відповідальності за готування до кримінального правопорушення або замах на кримінальне правопорушення, залежно від того, на якій із цих стадій його діяння було припинено (ч. 3 ст. 31 КК України);

д) при співучасті *особливого роду* є спеціальні *особливості кваліфікації добровільної відмови* від доведення кримінального правопорушення до кінця, передбачені в статтях Особливої частини КК України. Зокрема, при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 110-2, ч. 6 ст. 255, ч. 2 ст. 255-2, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 3 ст. 258-4, ч. 4 ст. 258-5, ч. 6 ст. 260 КК України. Так, згідно ч. 5 ст. 110-2, звільняється від кримінальної відповідальності особа, крім керівника організованої групи, за дії, передбачені цією статтею, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину *добровільно заявила* про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру, про відповідну незаконну діяльність

або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину. Так само звільняється від кримінальної відповідальності якщо вона:

а) *до повідомлення* їй про підозру у вчиненні створення злочинної організації *добровільно повідомила* про її створення або участь у ній та активно спряла її розкриттю (ч.6 ст. 255 КК України);

б) *до повідомлення* їй про підозру у вчиненні сприяння або участі у злочинному зібранні (сходці), крім організатора зібрання (сходки), *добровільно повідомила* про цей злочин та активно спряла його розкриттю (ч.2 ст. 255-2 КК України);

в) *до повідомлення* їй про підозру у вчиненні погрози терористичного акту, *добровільно повідомила* правоохоронний орган про цей злочин, сприяла його припиненню або розкриттю, *у разі якщо* внаслідок цього і вжитих заходів *було відвернено* небезпеку для життя чи здоров'я людини або *заподіяння* майнової шкоди чи *настання інших тяжких наслідків*, якщо в її діях немає іншого складу злочину (ч.6 ст.258 КК України);

г) *добровільно повідомила* правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, крім організатора та керівника терористичної групи чи терористичної організації, *сприяла* її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створення або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину(ч.2 ст. 258-3 КК України);

д) *добровільно повідомила* про проходження навчання тероризму, відмовилася від подальшої злочинної діяльності, *сприяла* запобіганню або припиненню терористичної діяльності, пов'язаної із вчиненням нею злочином (ч. 3 ст. 258-4 КК України);

е) *добровільно до притягнення* до кримінальної відповідальності, крім організатора та керівника терористичної групи чи терористичної організації, *повідомила* про відповідну терористичну діяльність або іншим чином *сприяла* її припиненню або запобіганню, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину (ч. 4 ст.258-5 КК України);

е) перебувала в складі не передбачених законом воєнізованих

або збройних формувань, якщо вона *добровільно вийшла* з такого формування і *повідомила* про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування (ч. 6 ст.260 КК України).

Відмежування співучасті від діяння суб'єкта у своєрідних складах кримінальних правопорушень – складах sui generis. Як уже зверталась увага, термін *sui generis* походить з латинської мови. Його первинний герменевтичний зміст означає своєрідний, єдиний у своєму роді, унікальний якому немає аналогів. В кримінальному праві – це своєрідний, якому немає аналогів, склад кримінального правопорушення, передбачений відповідною нормою Закону про кримінальну відповідальність (КК України). Він схожий загалом з іншими закінченими кримінальними правопорушеннями. Тобто, це такий склад кримінального правопорушення, при відсутності якого, вчинене суб'єктом кримінально протиправне діяння слід було б кваліфікувати як готування до конкретного кримінального правопорушення чи замах на нього або вчинення його у співучасті з посилання на відповідні частини статей 14, 15 чи 27 КК України. Образно висловлюючись, цей склад кримінального правопорушення є ніби виокремлене із Загальної частини Закону про кримінальну відповідальність (КК України) певне суспільно небезпечне діяння і сконструйоване у виді окремого, самостійного складу кримінального правопорушення.

Прикладом такого конструювання може послужити асоціація норм Закону про кримінальну відповідальність, що передбачають склади кримінальні правопорушень про відповідальність за кримінально протиправні діяння терористичного характеру – статті 258-258-6 КК України. Зокрема:

а) *втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства* (ч. 1 ст. 258-1);

б) *втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища* (ч. 2 ст. 258-1);

в) *публічні заклики* до вчинення терористичного акту, а так само *розповсюдження, виготовлення чи зберігання* з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами – ст.258-2 КК України;

г) *створення* терористичної групи чи терористичної організації, *керівництво* такою групою чи організацією або *участь* у ній, а так само організаційне чи інше *сприяння* створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації (ч. 1 ст. 258-3 КК);

д) *вербування, озброєння, навчання* особи з метою вчинення терористичного акту, *використання* особи з цією метою (ч.1 ст. 258-4);

е) *вербування, озброєння, навчання* особи з метою вчинення терористичного акту, *використання* особи з цією метою, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або *за попередньою змовою групою осіб*, або службовою особою з використанням свого службового становища (ч.2 ст. 258-4);

є) *фінансування* тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, *втягнення* у вчинення терористичного акту, *публічних закликів* до вчинення терористичного акту, *сприяння* вчиненню терористичного акту, *створення* терористичної групи (організації) (ч. 1 ст. 258-5);

ж) *фінансування* тероризму, вчинене повторно або з корисливих мотивів, або *за попередньою змовою групою осіб*, або у великому розмірі, або якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди (ч. 2 ст. 258-5);

з) *фінансування* тероризму, *вчинене організованою групою* чи в особливо великому розмірі, або якщо вони призвели до інших тяжких наслідків (ч. 3 ст. 258-5);

и) *перетинання державного кордону* з терористичною метою – ст. 258-6 КК України.

Материнською нормою асоціації зазначених вище норм є норма, передбачена ч. 1 ст. 258 КК України – терористичний акт. Наведені вище інші норми *sui generis*, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення терористичного характеру, можна класифікувати на: а) норми про співучасть у терористичному акті; б) норми про готування до терористичного акту; в) норми про

одночасні співучасть у терористичному акті і готування до нього.

Особливості складів кримінальних правопорушень sui generis, в контексті співучасті, є наступними:

а) призначення таких складів кримінальних правопорушень:
1) забезпечення ефективної протидії функціональному вчиненню організаторськими, підбурювальницькими чи пособницькими діями відповідних великої суспільної небезпечності кримінальних правопорушень; 2) посилення індивідуалізації кримінальної відповідальності виконавців таких кримінальних правопорушень;

б) кримінальні правопорушення з таким складом *вважаються закінченими* з часу вчинення відповідних організаторських, підбурювальницьких чи пособницьких діянь;

в) обов'язковою конструктивною ознакою об'єктивної сторони такого складу *є лише суспільно небезпечне діяння* – він є формальним. Такі склади кримінальних правопорушень в теорії кримінального права називають ще «*усіченими*» або «*урізаними*»;

г) суб'єкт, який вчиняє таке кримінальне правопорушення, набуває статусу виконавця – в розумінні ч. 2 ст. 27 КК України;

д) суспільно небезпечне діяння даного складу кримінального правопорушення, за своєю кримінально правовою суттю, становить функціонально здійснене організаторськими, підбурювальницькими чи пособницькими діями – в розумінні частин 3, 4, 5 ст. 27 КК України. Однак, законодавець сконструював в Особливій частині КК України самостійні склади кримінальних правопорушень, в яких ці діяння є ознаками їх об'єктивної сторони. Так, зокрема: а) *підбурювання до кримінального правопорушення може утворювати окремий склад кримінального правопорушення*. Приміром, ч. 2 ст. 109, ст. 110, ст. 111-1, ст. 258-2, ст. 295, ст. 299, ст. 436, ч. 2 ст. 442 КК України. У випадку умисного підбурювання до вчинення кримінального правопорушення *неповнолітнього*, підбурювач підлягає також кримінальній відповідальності за ст. 304 КК України; б) *організація кримінального правопорушення може утворювати окремий склад кримінального правопорушення*. Приміром, кримінальні правопорушення, передбачені статтями: 181, 255, 257, 260, 294, 317, 322, 392 КК України; в) *пособницькі діяння у виді сприяння вчиненню відповідних кримінально протиправних діянь утворює відповідний склад кримінального правопорушення*.

Приміром, передбаченого ч. 3 ст. 111-1, ст. 111-2, ст. 255-2, ст. 256, ст. 258-3, ст. 258-4, ст. 258-5, ч. 1 ст. 332, ст. 427 КК України. Заздалегідь *не обіцяне* приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину *слід кваліфікувати* за ч. 1 ст. 396 КК України.

Наведені вище організаторські, підбурювальницькі чи пособницькі діяння *не є співучастю* у вчиненні кримінального правопорушення. Вони *підлягають самостійній кваліфікації за загальними правилами*.

Кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників.

Питання кримінальної відповідальності військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників регламентовані статтею 31-1 КК України. Нею установлені *спеціальні правила* кваліфікації діянь *спеціального суб'єкта*: а) військового командира або іншої особи, яка фактично діє як військовий командир (*примітка 1, 2 до цієї статті*); б) начальника, який не є військовим командиром (*примітка 3 до цієї статті*).

Об'єктивні ознаки діяння військового командира або іншої особи, яка фактично діє як військовий командир:

а) *підлеглою особою*, яка перебувала на момент вчинення злочину під фактичним командуванням і контролем військового командира або, залежно від обставин, під його фактичною владою і контролем, будь-який із злочинів, передбачених статтями: 437-439, 442 і 442-1 КК України;

б) діяння такого військового командира полягають у *бездіяльності* – *нездійснення ним належного контролю над підлеглою особою*, яка перебувала на момент вчинення злочину під його фактичним командуванням: він *не вжив дій* у межах своїх повноважень для *запобігання чи припинення* вчинення злочину або для *повідомлення* про такий злочин компетентного органу;

в) військовий командир *повинен був і міг* вжити у межах своїх повноважень для *запобігання чи припинення* вчинення злочину або для *повідомлення* про такий злочин компетентного органу.

Суб'єктивні ознаки діяння військового командира або іншої особи, яка фактично діє як військовий командир:

а) він *знав* або, зважаючи на обставини, що склалися на той час, *повинен був і міг знати*, що підлегла особа вчинила або мала намір вчинити будь-який із злочинів, передбачених статтями: 437-439, 442 і 442-1 КК України;

б) *мотив і мета* діяння такого військового командира не визначені.

Об'єктивні ознаки діяння начальника, який не є військовим командиром:

а) *підлеглою особою*, яка перебувала на момент вчинення злочину під фактичною владою і контролем начальника, який не є військовим командиром, *вчинений* будь-який із злочинів, передбачених статтями: 437-439, 442 і 442-1 КК України;

б) діяння начальника, який не є військовим командиром, полягають у *бездіяльності – нездійснення ним належного контролю над підлеглою особою*, яка перебувала на момент вчинення злочину під його фактичною владою і контролем: він *не вжив дій* у межах своїх повноважень для *запобігання чи припинення* вчинення злочину або для *повідомлення* про такий злочин компетентного органу;

в) начальник, який не є військовим командиром, *повинен був і міг вжити* у межах своїх повноважень для *запобігання чи припинення* вчинення злочину або для *повідомлення* про такий злочин компетентного органу.

Суб'єктивні ознаки діяння начальника, який не є військовим командиром:

а) начальник, який не є військовим командиром, *знав* або, зважаючи на обставини, що склалися на той час, *повинен був і міг знати*, що підлегла особа вчинила або мала намір вчинити будь-який із злочинів, передбачених статтями: 437-439, 442 і 442-1 КК України;

б) *мотив і мета* діяння начальника, який не є військовим командиром, не визначені.

Відповідно до ч. 3 ст.31-1 військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, інший начальник у таких випадках підлягає кримінальній відповідальності *за відповідною частиною цієї статті та статтею (частиною статті) Особливої частини КК України (статті*

437-439, 442 і 442-1), що передбачає кримінальну відповідальність за злочин, вчинений підлеглою особою.

Вказана стаття 31-1 **помилково розміщена** законодавцем у розділі VI КК України «Співучасть у кримінальному правопорушенні», оскільки **ознак співучасті у даному випадку немає**. Зокрема, таких **об'єктивних ознак співучасті у кримінальному правопорушенні**:

1) *множина суб'єктів* кримінального правопорушення – *участь у вчиненні кримінального правопорушення декількох осіб* спільному вчиненні кримінального правопорушення;

2) *діяння* декількох суб'єктів кримінального правопорушення *спрямовані* на вчинення конкретного кримінального правопорушення;

3) *наявність* функціональної узгодженості і взаємозв'язку між суспільно небезпечними діями суб'єктів кримінального правопорушення;

4) *спільні* суспільно небезпечні дії породжують спільний наслідок – *для кримінальних правопорушень з матеріальним складом*;

5) *наявність* причинового зв'язку між суспільно небезпечними діями співучасників і суспільно небезпечними наслідками – *при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом*.

Також відсутні такі суб'єктивні ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні:

а) дії співучасників кримінального правопорушення завжди є *умисними*. В діях військового командира або іншої особи, яка фактично діє як військовий командир, іншого начальника, якщо виходити з аналізовано законодавчої конструкції ст.31-1 КК України, *наявна кримінально протиправна небалість*;

б) *передбачення* кожним суб'єктом *спільного результату* (суспільно небезпечного наслідку) вчинюваних дій – *при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом*;

в) *усвідомлення* кожним суб'єктом *спільної мети* або мо-

тиву вчинюваних кримінально протиправних діянь – у тих випадках, коли мета або мотив є обов'язковою конструктивною ознакою складу вчинюваного кримінального правопорушення.

Думається, що, якщо виходити із законодавчої конструкції ст.31-1 КК України, то вона має пряме відношення до військових злочинів, а тому її доцільно було розмістити як доповнення до ст. 401 КК України або ж як окрему статтю після неї.

8.8. Кримінально-правове значення інституту співучасті у вчиненні кримінального правопорушення:

а) інститут співучасті у кримінальному правопорушенні *сприяє* встановленню кола осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за вчинене спільними зусиллями кримінальне правопорушення;

б) інститут співучасті у кримінальному правопорушенні *сприяє* здійсненню диференціації кримінальної відповідальності співучасників кримінального правопорушення;

в) інститут співучасті у кримінальному правопорушенні *сприяє* індивідуалізації покарання співучасників кримінального правопорушення *через врахування*:

1) характеру і ступеня участі кожного співучасника у вчиненні діяння, його ступеня вини. Під *ступенем вини* суб'єкта кримінального правопорушення розуміється *інтенсивність психічної участі* суб'єкта у вчиненні кримінального правопорушення. Тобто, йдеться про *кількісний показник*, порівняльний ступінь вини суб'єкта у вчиненні кримінального правопорушення *у співучасті*. Він є різним у виконавця, організатора, підбурювача і пособника у вчиненому спільними зусиллями кримінальному правопорушенні, хоча форма вини кожного з них є умисною, але вид умислу може бути різним. Це індивідуальний показник вини кожного співучасника, який має важливе значення *для характеристики його особи*, що враховується судом при індивідуалізації кримінальної відповідальності співучасників кримінального правопорушення та призначенні покарання – ст. 29, ст.30, п.3 ч.1 ст. 65 КК України;

2) вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою в якості обставини, яка обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України).

РОЗДІЛ 9

ПРИЧЕТНІСТЬ СУБ'ЄКТА ДО ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

9.1. Поняття причетності суб'єкта до вчинення кримінального правопорушення в науці кримінального права.

Чинний Закон про кримінальну відповідальність (КК України) *не містить поняття причетності* до вчинення кримінального правопорушення. В теорії кримінального права відсутня єдність вчених щодо розуміння цього поняття. Ними, зокрема, запропоновані такі поняття *причетності до кримінального правопорушення*:

а) *причетність до кримінального правопорушення* – це така кримінально протиправна діяльність, котра хоч і зв'язана з вчинюваним кримінальним правопорушенням, але не є співучастю в ньому (М.І. Бажанов);

б) *причетність до кримінального правопорушення* – суспільно небезпечне діяння суб'єкта, передбачене кримінальним законодавством України, що посягає на суспільні відносини у сфері правосуддя, яке виникає у зв'язку з предикатним кримінальним правопорушенням іншої особи й не сприяє його вчиненню, оскільки не є співучастю в ньому (А.С. Беніцький);

в) *причетність до кримінального правопорушення* – передбачене Особливою частиною КК суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), яке пов'язане із кримінальним правопорушенням іншої особи (вже вчиненим або достовірно відомим – підготовлюваним або вчинюваним), але не є співучастю в ньому через відсутність причинового зв'язку (можна сказати і так: зв'язок є, але він не є сприянням) – (О.О. Дудоров);

г) *причетністю до кримінального правопорушення* називаються дії, що пов'язані з злочином, але які не сприяли його вчиненню, не обумовили його підготовку і вчинення (М.Й. Коржанський);

д) *причетність до кримінального правопорушення* – це умисна дія або бездіяльність, яка посягає на суспільні відносини у

сфері попередження і припинення злочинів, вчинена загальним або спеціальним суб'єктом, якому достовірно відомо про вчинене або підготовлюване злочинне діяння, та полягає у заздалегідь не обіцяному приховуванні цього злочину, потуранні йому або недонесенні про нього, а також вчинення інших дій спрямованих на використання предмету попереднього кримінального правопорушення або інше сприяння його виконавцям чи співучасникам (О.М. Лемешко);

е) *причетність до кримінального правопорушення* – це різновид суспільно небезпечної поведінки особи, що не містить ознак співучасті у злочині, вчиненому чи такому, що вчиняється іншою особою, але перебуває з ним у певному зв'язку і тим самим об'єктивно сприяє вчиненню цього злочину чи перешкоджає його виявленню або розкриттю (П.С. Матишевський);

е) *під причетністю до кримінального правопорушення* розуміється умисна дія або бездіяльність, яка пов'язана зі здійсненням злочинної діяльності іншою особою, але не є співучастю в ній через відсутність об'єктивної й суб'єктивної спільності зі злочинною діяльністю такої особи (М.І. Мельник);

ж) *причетність до кримінального правопорушення* характеризується наступними рисами: 1) це діяння, передбачене Особливою частиною КК. Тобто, причетність має власну об'єктивну сторону, вона становить конкретні діяння, описані в КК; 2) існує у формах, передбачених Особливою частиною КК. Причетність не становить якогось одного злочину. Це – збірне поняття, яке охоплює ряд посягань, кожне з яких передбачене окремою кримінально-правовою нормою; 3) вона пов'язана з кримінальним правопорушенням, вчиненим іншою особою (його ще називають предикатним); 4) кримінальне правопорушення, щодо якого має місце причетність, вже вчинене іншою особою, або є достовірно відомим підготовлюваним або вчиненим (В.О.Навроцький);

з) *під причетністю в теорії кримінального права* прийнято розуміти умисну діяльність, пов'язану із закінченням або незакінченням кримінальним правопорушенням (П.Л.Фріс).

Причетність суб'єкта до кримінального правопорушення – це, передбачене в Особливій частині чинного Закону про кримінальну відповідальність (КК України), умисне діяння

суб'єкта кримінального правопорушення, що хоча і пов'язане з вчиненням або вчинюванням *іншою особою (особами)* кримінальним правопорушенням, але *не перебуває з ним у винному причиновому зв'язку*, з огляду на це *не є співучастю* у ньому, проте, у відповідному випадку, *заздалегідь не обіцяно ним*: а) *потурає* вказаному кримінальному правопорушенню; б) *приховує* його вчинення; в) *не повідомляє* про його вчинення; г) *сприяє* його вчиненню, *перешкоджаючи* своєчасному його виявленню, припиненню або розкриттю. Отже, ознаками причетності до кримінального правопорушення є:

а) *діяння* суб'єкта кримінального правопорушення, *передбачене* в Особливій частині чинного Закону про кримінальну відповідальність (КК України) як кримінальне правопорушення;

б) *діяння* суб'єкта кримінального правопорушення, пов'язане з вчиненням або вчинюванням *іншою особою (особами)* кримінальним правопорушенням, але *не перебуває з ним у винному причиновому зв'язку*, з огляду на що *не є співучастю* у ньому;

в) *діяння* суб'єкта кримінального правопорушення яке *є умисним*;

г) *діяння* суб'єкта кримінального правопорушення яке, у відповідному випадку, *заздалегідь не обіцяне ним*;

д) *діяння* суб'єкта кримінального правопорушення яке: 1) *потурає* вказаному кримінальному правопорушенню; 2) *приховує* його вчинення; 3) *не повідомляє* про його вчинення; 4) *сприяє* його вчиненню, *перешкоджаючи* своєчасному його виявленню, припиненню або розкриттю.

9.2. Види причетності суб'єкта до кримінального правопорушення та їх кримінально-правова характеристика.

Видами причетності до кримінального правопорушення є:

а) *заздалегідь не обіцяне* суб'єктом потурання вчиненню кримінального правопорушення;

б) *заздалегідь не обіцяне* суб'єктом приховування кримінального правопорушення;

в) *заздалегідь не обіцяне* суб'єктом неповідомлення про кримінальне правопорушення;

г) заздалегідь не обіцяє суб'єктом сприяння вчиненню кримінального правопорушення.

Особливості причетності до кримінального правопорушення. Щодо причетності до кримінального правопорушення та її видів є такі особливості:

а) чинний КК України *не містить* у собі визначення *поняття та видів* причетності до кримінального правопорушення;

б) причетність суб'єкта до кримінального правопорушення *не є співучастю* у вчиненому або вчинюваному *іншою особою (особами)* кримінальному правопорушенні. Причетність суб'єкта до кримінального правопорушення, у ряді випадків, законодавець сконструював в окремих складах кримінальних правопорушень як такі діяння, що є *альтернативними* в складі відповідного кримінального правопорушення. Такі діяння, залежно від обставин події кримінального правопорушення, також *можна розглядати як причетність* до нього лише за умови, *якщо вони пов'язані з його вчиненням іншою особою (особами)*. Наприклад: *неповідомлення* про небезпечний для життя стан належним установам чи особам, за умови, що *ненадання допомоги вчинене іншою особою* – ч. 1, ч. 2 ст. 136 КК України, *ненадання допомоги* зустрінутим у морі або на іншому водному шляху *особам, які зазнали лиха* внаслідок діянь іншої особи або осіб – ст. 284 КК України.

Так само щодо приховування кримінального правопорушення. Наприклад, *приховування* даних про долю потерпілого чи місце його перебування – ч.ч. 1, 2 ст. 146-1, КК України;

в) відповідно до ч. 7 ст. 27 КК України, *не є співучастю обіцяне* суб'єктом до закінчення вчинення кримінального правопорушення *неповідомлення про достовірно відоме підготовлюване або вчинюване* кримінальне правопорушення. Ці особи підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, коли вчинене ними діяння містить ознаки іншого кримінального правопорушення;

г) *заздалегідь обіцяні* суб'єктом кримінального правопорушення *потурання, приховування, неповідомлення, сприяння, пов'язані з вчиненим або вчинюваним іншою особою (особами)* кримінальним правопорушенням, *є співучастю у ньому*;

д) *заздалегідь обіцяні чи заздалегідь не обіцяні* суб'єктом кримінального правопорушення *потурання, приховування, неповідомлення, сприяння*, пов'язані з вчиненням або вчинюваним *іншою особою (особами)* кримінальним правопорушенням, який є учасником групи осіб, групи осіб за попередньою змовою, організованої групи, злочинної організації чи злочинної спільноти, слід кваліфікувати як *співучасть* у такому кримінальному правопорушенні;

е) *за умов*, передбачених ст. 43 КК України, суб'єкт, який виконує спеціальне завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, *не підлягає* кримінальній відповідальності за причетність до вчинення кримінального правопорушення.

Заздалегідь не обіцяне потурання вчиненню кримінального правопорушення – це, передбачена в *Особливій частині чинного КК України* у виді окремого складу кримінального правопорушення, *умисна бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення, яка *не обіцяна* до початку або під час вчинення кримінального правопорушення, яка *не є співучастю* у вчиненому або вчинюваному *іншою особою (особами)* кримінальному правопорушенні, оскільки *не перебуває* з ним у винному причиновому зв'язку, *та полягає у невиконанні ним свого обов'язку* запобігти вчиненню кримінального правопорушення або припинити його вчинення, за наявності можливості вчинити такі дії.

Заздалегідь не обіцяне потурання вчиненню кримінального правопорушення має наступні ознаки – це:

а) *умисна бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення;

б) *винна бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення;

в) *бездіяльність* суб'єкта, яка *не обіцяна* ним до початку або в процесі вчинення кримінального правопорушення;

г) *бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення, яка *не є співучастю* у вчиненому або вчинюваному *іншою особою (особами)* кримінальному правопорушенні, *оскільки не перебуває* з ним у винному причиновому зв'язку;

д) *бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення, яка *полягає у невиконанні ним свого обов'язку* запобігти вчинен-

ню кримінального правопорушення або припинити вчинення кримінального правопорушення, за наявності можливості вчинити такі дії;

е) *бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення, *передбачена* в Особливій частині чинного Закону про кримінальну відповідальність (КК України) у виді окремого складу кримінального правопорушення

Заздалегідь обіцяне потурання суб'єктом вчиненню кримінального правопорушення (до початку або в процесі його вчинення) є *співучастю* у вчиненні кримінального правопорушення у виді пособництва (ч. 5 ст. 27 КК України).

Суб'єкт *підлягає* кримінальній відповідальності за заздалегідь *не обіцяне* потурання вчиненню кримінального правопорушення у випадках, передбачених чинним КК України. Потурання вчиненню кримінального правопорушення *може мати місце* при вчиненні, наприклад, зловживання владою або службовим становищем – ст. 364 КК України, службової недбалості – 367 КК України, *невжиття* заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист – ст. 380 КК України, недбалого ставлення до військової служби – ст. 425 КК України, бездіяльності військової влади – 426 КК України.

Заздалегідь не обіцяне приховування кримінального правопорушення. Заздалегідь не обіцяне приховування кримінального правопорушення – це, *передбачене в Особливій частині чинного КК України* у виді окремого складу кримінального правопорушення, *умисне діяння* (дія або бездіяльність) суб'єкта кримінального правопорушення, яке *не обіцяне* ним до початку або в процесі вчинення кримінального правопорушення і яке *не є співучастю* у вчиненому або вчинюваному іншою особою (особами) кримінальному правопорушенні, оскільки не перебуває з ним у винному причиновому зв'язку та *полягає у переховуванні* особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, знарядь і засобів його вчинення чи предметів здобутих кримінально протиправним шляхом, або придбання чи збут таких предметів.

Отже, *заздалегідь не обіцяне* приховування кримінального правопорушення має такі ознаки – це:

а) *дія або бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення;

б) *умисна дія або бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення;

в) *дія або бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення, *яка не обіцяна* ним до початку або в процесі вчинення кримінального правопорушення;

г) *дія або бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення, *яка не є співучастю* у вчинюваному або вчиненому *іншою особою* (особами) кримінальному правопорушенні, оскільки *не перебуває* з ним у винному причиновому зв'язку;

д) *дія або бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення, *яка полягає у переховуванні* особи, *яка вчинила* кримінальне правопорушення, *знарядь і засобів його вчинення* чи предметів здобутих кримінально протиправним шляхом, або придбання чи збут таких предметів;

е) діяння суб'єкта кримінального правопорушення, *передбачене* в Особливій частині чинного Закону про кримінальну відповідальність (КК України) у виді окремого складу кримінального правопорушення

Різновидами *заздалегідь не обіцяного приховування* кримінального правопорушення є, наприклад, такі умисні кримінальні правопорушення: *заздалегідь не обіцяне укриття злочинної діяльності* учасників злочинних організацій – ст. 256 КК України, *заздалегідь не обіцяне приховування* тяжкого чи особливо тяжкого злочину – ст. 396 КК України.

Не підлягають кримінальній відповідальності *за заздалегідь не обіцяне* приховування кримінального правопорушення члени сім'ї чи близькі родичі особи, *яка вчинили* кримінальне правопорушення (ч. 2 ст. 396 КК України). *Близькі родичі та члени сім'ї* – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, *яка перебуває* під опікою або піклуванням, а також особи, *які спільно проживають*, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, *які спільно проживають*, але не перебувають у шлюбі – п.1 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України.

За наявності спрямованості *умислу саме на приховування* кримінального правопорушення, можуть розглядатися, зокрема, як *приховування*, такі *заздалегідь не обіцяні умисні* діяння суб'єкта кримінального правопорушення: *розголошення* відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист – ст. 381 КК України; *завідомо неправдиве повідомлення* про вчинення кримінального правопорушення – ст. 383 КК України; *перешкоджання* з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку – ст. 386 КК України); *розголошення* даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування – ст. 387 КК України; *незаконні дії* щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації – ст. 388 КК України.

Заздалегідь *обіцяне* приховування кримінального правопорушення (до початку а бо в процесі його вчинення) *є співучастю* у вчиненні кримінального правопорушення. Відповідно до ч. 5 ст. 27 КК України, особа, яка заздалегідь обіцяла переховати особу, яка вчинила злочин, знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення чи предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення *є пособником* кримінального правопорушення.

Заздалегідь не обіцяне повідомлення суб'єктом про кримінальне правопорушення. Заздалегідь необіцяне повідомлення про кримінальне правопорушення – це, *передбачена в Особливій частині чинного КК України* у виді окремого складу кримінального правопорушення, *умисна бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення, яка *не обіцяна* ним до початку, в процесі вчинення або після закінчення кримінального правопорушення і яка *не є співучастю* у вчиненому або вчинюваному *іншою особою (особами)* кримінальному правопорушенні, оскільки *не перебуває* з ним у винному причиновому зв'язку та *полягає у повідомленні* про вчинене або вчинюване кримінальне правопорушення, особу, яка його вчинила, знаряддя і засоби та інші обставини його вчинення.

Отже, *заздалегідь не обіцяне* повідомлення кримінального правопорушення має такі ознаки – це:

а) *бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення;
б) *умисна бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення;

в) *бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення, *яка не обіцяна* ним до початку, у процесі або після вчинення кримінального правопорушення. *Обіцяне до закінчення* кримінального правопорушення *неповідомлення* про достовірно відоме кримінальне правопорушення, відповідно до ч. 7 ст. 27 КК України, *не є співучастю* у його вчиненні. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, коли вчинене ними становить склад іншого кримінального правопорушення;

г) *бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення, *яка не є співучастю* у вчиненому або вчинюваному іншою особою (особами) кримінальному правопорушенні, оскільки *не перебуває* з ним у винному причиновому зв'язку;

д) *бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення, *яка полягає у неповідомленні* про вчинюване або вчинене кримінальне правопорушення, особу, *яка його вчинила*, *знаряддя і засоби* та інші обставини його вчинення;

е) *бездіяльність* суб'єкта кримінального правопорушення, *яка передбачена* в Особливій частині чинного КК України у виді *окремого складу* кримінального правопорушення.

Чинний Закон України про кримінальну відповідальність (КК України), на відміну від кримінального кодексу 1960 року, *не передбачає* окремого складу кримінального правопорушення про *неповідомлення* (в КК України 1960 року – *недонесення*). В чинному КК України до числа складів кримінальних правопорушень, можна віднести, *вчинені без мети приховування* вчиненого іншою особою кримінального правопорушення, *заздалегідь необіцяні*: а) *неповідомлення* компетентних органів про забруднення моря – ч. 3 ст. 243 КК України; б) *завідомо неправдиве показання* свідка, потерпілого, *завідомо неправдивий висновок* експерта – ст. 384 КК України; в) *відмова свідка від давання показань* або *відмова експерта чи перекладача від виконання* покладених на них обов'язків – ст. 385 КК України. Такі заздалегідь не обіцяні діяння можуть бути вчинені також *і з метою приховування* вчиненого іншою особою кримінального правопорушення.

Заздалегідь не обіцяне суб'єктом сприяння вчиненню кримінального правопорушення. Заздалегідь необіцяне сприяння вчиненню кримінального правопорушення – це, *передбачені в Особливій частині чинного КК України у виді окремого складу кримінального правопорушення, умисні дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення, які не обіцяні ним до початку або в процесі вчинення кримінального правопорушення і які не є співучастю вчинюваному іншими особами кримінальному правопорушенні, оскільки не перебувають з ним у винному причиновому зв'язку та полягають у пособленні вчинюваному кримінальному правопорушенні.*

Отже, *заздалегідь не обіцяне сприяння вчиненню кримінального правопорушення* має такі ознаки – це:

а) *дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення;*

б) *умисна дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення;*

в) *дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення, яка не обіцяна ним до початку або в процесі вчинення кримінального правопорушення;*

г) *дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення, яка не є співучастю у вчинюваному іншими особами кримінальному правопорушенні, оскільки не перебуває з ним у винному причиновому зв'язку;*

д) *дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення, яка полягає у пособленні кримінально протиправній діяльності;*

е) *дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення, передбачені в Особливій частині чинного Закону про кримінальну відповідальність (КК України) у виді окремого складу кримінального правопорушення.*

Нині чинний Закон України про кримінальну відповідальність (КК України) передбачає такі дві групи *сприяння вчиненню кримінального правопорушення*:

1) кримінальні правопорушення в конструкції складів яких суспільно небезпечне діяння *чітко визначене як заздалегідь не обіцяне*. До цієї групи можна віднести такі з них: а) *заздалегідь не*

обіцяне придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом – ст. 198 КК України; б) заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, а також заздалегідь не обіцяне здійснення інших дій по створенню умов, які сприяють їх злочинній діяльності – ст. 256 КК України. При цьому *укриття*, злочинної діяльності злочинних організацій, як уже зазначено вище, є по суті і *прихованням* кримінального правопорушення;

2) кримінальні правопорушення в конструкції складів яких суспільно небезпечне діяння *не визначене* як заздалегідь не обіцяне. Зокрема:

а) фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України – ст. 110-2 КК України;

б) пособництво державі-агресору- ст. 111-2 КК України;

в) вчинення пропаганди *з метою сприяння* здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України ч. 3 ст. 111-1 КК України;

г) перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань – ст. 114-1 КК України;

д) легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом – ст. 209 КК України;

е) організація, сприяння у проведенні злочинного зібрання (сходки) – ст. 255-2 КК України;

є) сприяння вчиненню терористичного акту – ст. 258-4 КК України;

ж) фінансування тероризму – ст. 258-5 КК України.

Заздалегідь обіцяні названі вище діяння. залежно від обставин справи, *можуть бути також співучастю* у вчиненні відповідного кримінального правопорушення, передбаченого, зокрема, статтями: 110, 111, 113, 114, 255, 257, 258, 364, 368, 368-5 КК України.

РОЗДІЛ 10

МНОЖИННІСТЬ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

10.1. Поняття та ознаки множинності кримінальних правопорушень в науці кримінального права.

Чинний Закон України про кримінальну відповідальність (КК України) *не містить поняття множинності* кримінальних правопорушень. Серед вчених з теорії кримінального права наявна розбіжність поглядів щодо розуміння цього поняття. Зокрема, запропоновані такі поняття *множинності кримінальних правопорушень*:

а) *множинність кримінальних правопорушень* – це збіг декількох правопорушень, передбачених кримінальним законом, у поведінці однієї і тієї ж особи (Р. Галіакбаров, М. Єфімов, І. Фролов);

б) *множинність кримінальних правопорушень* – це вчинення особою кількох (двох і більше) кримінальних правопорушень, кожне з яких передбачене окремою кримінально-правовою нормою і зберігає своє кримінально-правове значення (О.О. Дудоров);

в) *множинність кримінальних правопорушень* – це вчинення особою самостійно (або у співучасті) двох чи більше кримінальних правопорушень, кожне з яких утворює самостійний склад кримінального правопорушення, за умови, що кожне з цих діянь не втратило кримінально-правового значення і є відсутніми перешкоди для здійснення кримінального судочинства (І.О. Зінченко, В.І. Тютюгін);

г) *множинність кримінальних правопорушень* – це вчинення однією особою двох чи більше кримінальних правопорушень, передбачених різними уголовно-правовими нормами, кожен з яких має окремий склад і є підставою уголовної відповідальності (М.Й. Коржанський);

д) *множинність кримінальних правопорушень* – це вчинення однією і тією самою особою кількох кримінальних правопорушень, кожне з яких визначене в законі як окремий самостійний склад кримінального правопорушення (П.С. Матишевський);

е) *множинність кримінальних правопорушень* – це вчинення

однією особою двох чи більше кримінальних правопорушень, кожне з яких передбачене окремою кримінально-правовою нормою і за які особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності (В.О.Навроцький);

є) *множинність кримінальних правопорушень* – це вчинення особою двох або більше самостійних одиничних кримінальних правопорушень (А.О. Пінаєв).

ж) *множинність кримінальних правопорушень* – це вчинення однією особою самостійно або у співучасті двох чи більше умисних кримінальних правопорушень, кожне з яких утворює склад самостійного кримінального правопорушення, за кожне з яких особа не притягалася до кримінальної відповідальності або вчинення нового умисного кримінального правопорушення особою, яка має непогашену (незняту) судимість за раніше вчинене кримінальне правопорушення (П.Л. Фріс);

з) *множинність кримінальних правопорушень* – це вчинення особою двох або більше кримінальних правопорушень, кожне з яких впливає на кримінальну відповідальність цієї особи (С.Д. Шапченко).

Множинність кримінальних правопорушень – це вчинення одним суб'єктом самостійно або у співучасті декількох (двох і більше) одиничних кримінальних правопорушень, передбачених КК України, кожне із яких має кримінально-правове значення.

Ознаки множинності:

а) вчинення одним суб'єктом кримінального правопорушення декількох (двох і більше) одиничних кримінальних правопорушень;

б) кожне із вчинених суб'єктом одиничних кримінальних правопорушень має кримінально-правове значення.

Множинність кримінальних правопорушень можуть утворювати і кримінальні правопорушення, вчинені у співучасті. Наприклад, здійснення функцій виконавця в одному кримінальному правопорушенні і функцій пособника в іншому кримінальному правопорушенні; виконання функцій організатора в одному кримінальному правопорушенні і функцій пособника в іншому кримінальному правопорушенні.

Множинність кримінальних правопорушень можуть, наприклад, утворювати: готування до одного кримінального правопо-

рушення, замах на інше кримінальне правопорушення або інше закінчене кримінальне правопорушення; готування до одного кримінального правопорушення і замах на вчинення іншого кримінального правопорушення; готування до одного кримінального правопорушення і інше закінчене кримінальне правопорушення; замах на вчинення одного кримінального правопорушення і інше закінчене кримінальне правопорушення.

Чинний КК України *визначає* такі *форми множинності* кримінальних правопорушень, а також *їх поняття*:

- а) повторність кримінальних правопорушень – ст. 32 КК України;
- б) сукупність кримінальних правопорушень – ст. 33 КК України;
- в) рецидив кримінальних правопорушень – ст. 34 КК України.

10.2. Одиначне кримінальне правопорушення: поняття, ознаки та види.

Одиначним кримінальним правопорушенням є вчинене одним суб'єктом кримінального правопорушення суспільно небезпечне, кримінально-протиправне, винне, каране діяння, яке утворює склад одного кримінального правопорушення, передбаченого чинним КК України.

Нагадаємо, що *кримінальним правопорушенням* є передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 11 КК України). *Не є кримінальним правопорушенням* дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але *через малозначність* не становить суспільної небезпеки, тобто *не заподіяла і не могла заподіяти* істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК України).

Ознаки одиначного кримінального правопорушення. Одиначне кримінального правопорушення це:

- а) діяння *суб'єкта* кримінального правопорушення. Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці з якого може наставати кримінальна відповідальність – ст.ст.18, 19, 22 КК України;

б) *суспільно небезпечне* діяння суб'єкта кримінального правопорушення. Тобто, таке діяння, яке *заподіяло* істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі або створило загрозу заподіяння такої шкоди;

в) *кримінально протиправне* діяння суб'єкта кримінального правопорушення. Тобто, таке діяння, яке містить склад відповідного кримінального правопорушення, передбаченого чинним КК України;

г) *винне* діяння суб'єкта кримінального правопорушення. Тобто, таке діяння, яке вчинене суб'єктом кримінального правопорушення умисно або через необережність;

д) *каране* діяння суб'єкта кримінального правопорушення. Тобто, таке діяння, суб'єкта кримінального правопорушення за вчинення якого він, відповідно до чинного КК України, *може бути* притягнений до кримінальної відповідальності і йому *може бути* призначене покарання.

Види одиничних кримінальних правопорушень. Видами одиничних кримінальних правопорушень є: а) *прості* одиничні кримінальні правопорушення; б) *ускладнені* одиничні кримінальні правопорушення.

Прості одиничні кримінальні правопорушення. Розрізняють такі види простих одиничних кримінальних правопорушень:

а) кримінальне правопорушення *з одним діянням і одним наслідком* – кримінальне правопорушення з матеріальним складом. Наприклад, вбивство – ч. 1 ст. 115 КК України; крадіжка – ч. 1 ст. 185 КК України;

б) кримінальне правопорушення *з одним діянням* – кримінальне правопорушення з формальним складом. Наприклад, незаконне заволодіння транспортним засобом – ч. 1 ст. 289 КК України; незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні – ст. 339 КК України.

Ускладнені одиничні кримінальні правопорушення. Розрізняють такі види ускладнених одиничних кримінальних правопорушень:

а) кримінальне правопорушення *з одним суспільно небезпечним діянням, декількома суспільно небезпечними наслідками і складною формою вини* – кримінальне правопорушення з мате-

ріальним складом. Наприклад, порушення правил ядерної або радіаційної безпеки – ч. 2 ст. 274 КК України;

б) кримінальне правопорушення *з двома* суспільно небезпечними діяннями, які утворюють одне кримінальне правопорушення з одним або декількома суспільно небезпечними наслідками. Наприклад, проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля – ст. 253 КК України;

в) кримінальне правопорушення *з декількома* альтернативними суспільно небезпечними діяннями. Наприклад, незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами –ст. 263 КК України; порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами ст. 326 КК України. Інший приклад – статтею 442-1 КК України «Злочини проти людяності» передбачена відповідальність за умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення таких дій:

1) переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі;

2) депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави;

3) насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави;

4) зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства;

5) оборнення в рабство або торгівлі людьми;

6) насильницького зникнення;

7) незаконного позбавлення волі;

8) катування;

9) інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю;

г) кримінальне правопорушення з *одним діянням, одним наслідком і складною (подвійною) формою вини*. Наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого – ч. 2 ст. 121 КК України;

д) *триваюче кримінальне правопорушення* – таке одиничне кримінальне правопорушення, розпочате дією або бездіяльністю суб'єкта кримінального правопорушення, яке далі продовжується безперервно протягом певного часу. Наприклад, незаконне позбавлення волі або викрадення людини – ст. 146 КК України; ухилення від сплати аліментів на утримання дітей – ст. 164 КК України; ухилення від військового обліку або навчальних (спеціальних) зборів – ст. 337 КК України;

е) *продовжуване кримінальне правопорушення* – одиничне кримінальне правопорушення, яке вчиняється декількома тотожними діяннями, *об'єднаними єдиним кримінально протиправним наміром*, які в цілому утворюють єдине кримінальне правопорушення – ч. 2 ст. 32 КК України. Продовжуваними кримінальними правопорушеннями можуть бути, наприклад, крадіжка – ст. 185 КК України; викрадення, привласнення зброї, бойових припасів або вибухових речовин – ст. 262 КК України; викрадення, привласнення прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем – ст. 312 КК України; викрадення, привласнення військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових речовин або інших речовин – ст. 410 КК України;

є) *складне (складене) кримінальне правопорушення* – одиничне кримінальне правопорушення, яке утворюється двома або більше кримінально протиправними діяннями, кожне з яких, якщо оцінювати його окремо, утворює самостійне кримінальне правопорушення, але в силу їх органічної єдності вони складають одне одиничне кримінальне правопорушення, передбачене статтею, частиною статті КК України. Наприклад, грабіж, поєднаний з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого – с. 186 КК України; напад з метою заволодіння чужим

майном, поєднаний з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу (розбій) – ст. 187 КК України.

Кримінально протиправна діяльність. В теорії кримінального права під кримінально протиправною діяльністю розуміють систему об'єднаних єдиною метою і мотивами умисних одиничних кримінальних правопорушень суб'єкта (суб'єктів) кримінального правопорушення, що вчиняються впродовж певного часу. Кримінально протиправна діяльність властива, як правило, при співучасті особливого роду – групі, групі осіб за попередньою змовою, організованій групі, злочинній організації, у тому числі банді, злочинній спільноті, транснаціональній організації.

10.3. Кримінально-правова характеристика форм множинності кримінальних правопорушень за чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).

Як уже зазначалося, чинний КК України *визначає* такі *форми множинності* кримінальних правопорушень, а також *їх поняття*:

а) повторність кримінальних правопорушень – ст. 32 КК України;

б) сукупність кримінальних правопорушень – ст. 33 КК України;

в) рецидив кримінальних правопорушень – ст. 34 КК України.

Важливе значення для розуміння множинності кримінальних правопорушень та відповідної їх кваліфікації має Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 4 червня 2010 року «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки». З врахуванням правових позицій Пленуму Верховного Суду, викладених в цій Постанові, розглянемо види кримінальних правопорушень за чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).

1). Повторність кримінальних правопорушень: поняття, ознаки та її види.

Є підстави розрізняти: а) *загальну* повторність кримінальних правопорушень і б) *спеціальну* повторність кримінальних правопорушень.

Загальна повторність кримінальних правопорушень.

Загальна повторність кримінальних правопорушень *має місце* при вчиненні суб'єктом *будь-якого нового* кримінального правопорушення *після раніше вчиненого* ним кримінального правопорушення, *незалежно від того*, що за раніше вчинене кримінальне правопорушення суб'єкта було *звільнено* від кримінальної відповідальності за підставами, установленими законом, або якщо судимість за попереднє кримінальне правопорушення було *погашено* або *знято*. Цей вид повторності враховується судом як *обтяжуюча обставина* при призначенні покарання – п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України.

Спеціальна повторність кримінальних правопорушень. Законодавче поняття спеціальної повторності кримінальних правопорушень визначене в Загальній частині КК України. Відповідно до ч. 1 ст. 32 КК України, повторністю кримінальних правопорушень визнається *вчинення суб'єктом двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті* Особливої частини КК України. Цей вид повторності кримінальних правопорушень, *спеціально передбачений* у нормах Особливої частини КК України. Він має значення для *кваліфікації* кримінальних правопорушень за відповідною частиною статті КК України, а це у свою чергу визначально *впливає* на призначення судом відповідного виду, строку (розміру) покарання засудженому суб'єктові.

Виходячи із змісту ч. 1 ст. 32 КК України, можна виділити такі *кількісні та якісні ознаки спеціальної повторності* кримінальних правопорушень:

1) *кількісні ознаки спеціальної повторності* кримінальних правопорушень:

а) повторність – це *вид множинності* кримінальних правопорушень;

б) повторність – це вид множинності кримінальних правопорушень, *при якому* суб'єктом кримінального правопорушення вчинено *декілька* (два або більше), у різних варіантах їх поєд-

нання, одиничних закінчених або незакінчених кримінальних правопорушень;

2) *якісні ознаки загальної* повторності кримінальних правопорушень:

а) вчинені суб'єктом кримінальні правопорушення передбачені *тією самою статтею або частиною статті* Особливої частини КК України;

б) одиничні кримінальні правопорушення, що утворюють повторність, *вчинені суб'єктом різночасно*;

в) повторність має місце *незалежно* від того *чи був* суб'єкт засуджений за раніше вчинене кримінальне правопорушення чи ні;

г) жодне з вчинених суб'єктом одиничних кримінальних правопорушень *не втратило кримінально-правового значення*.

В теоретико-прикладному аспекті, враховуючи зазначені вище ознаки, можна запропонувати наступне визначення поняття *спеціальної повторності* кримінальних правопорушень.

Спеціальна повторність кримінальних правопорушень – це вид множинності кримінальних правопорушень, при якому *суб'єктом різночасно* вчинено *декілька* (два або більше) *одиничних* закінчених або незакінчених кримінальних правопорушень, у різних варіантах їх поєднання, передбачених *тією самою статтею або частиною статті* Особливої частини КК України, *незалежно* від того *чи був* суб'єкт засуджений за раніше вчинене кримінальне правопорушення чи ні, жодне з яких *не втратило кримінально-правового значення*.

Види спеціальної повторності кримінальних правопорушень. Чинний КК України *не визначає* види *спеціальної повторності* кримінальних правопорушень. При визначенні видів *спеціальної повторності* кримінальних правопорушень необхідно виходити з відповідних критеріїв. Таким критеріями можуть бути, зокрема: а) факт *засудження* за раніше вчинене кримінальне правопорушення; б) кримінально правове *значення* повторності вчиненого кримінального правопорушення – є воно конструктивною ознакою його складу чи ні.

За фактом *засудження* за раніше вчинене кримінальне правопорушення розрізняють:

а) повторність кримінальних правопорушень, яка *не пов'язана* з засудженням суб'єкта за раніше вчинене кримінальне правопорушення – *фактична повторність*;

б) повторність кримінальних правопорушень, яка *пов'язана* з засудженням за раніше вчинене кримінальне правопорушення – *рецидив кримінальних правопорушень*.

За кримінально правовим значенням повторності вчиненого кримінального правопорушення розрізняють:

а) повторність, яка *не є конструктивною ознакою* відповідного складу кримінального правопорушення – загальна повторність, яка, як уже зазначалося, *враховується судом як обтяжуюча обставини* при призначенні покарання – п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України. Наприклад, вчинення раніше крадіжки – ч. 1 ст. 185, а годом погрози вбивством – ч. 1 ст. 129 КК України. В цьому випадку має місце також *реальна сукупність* кримінальних правопорушень;

б) повторність, яка *є конструктивною ознакою* відповідного складу кримінального правопорушення. Зокрема:

1) повторність *тотожних* кримінальних правопорушень. Наприклад, вчинення суб'єктом у різний час двох крадіжок – ч. 2 ст. 185 КК України;

2) *систематичне* вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, кримінальних правопорушень, передбачених: ст. 126-1, ст. 390, ст. 442-1 КК України. Під поняттям «систематичність» в теорії та практиці кримінально правового регулювання розуміють вчинення відповідного діяння три і більше разів. Такою є і позиція судової практики. Зокрема, Касаційний кримінальний суд, у справі №583/3295/19 – щодо застосування ст.126-1, зазначив, що словосполучення «*систематичне* вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння. Закінченням кримінальне правопорушення вважається *з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства* – фізичного, психічного чи економічного **втретє**;

3) *неодноразове* вчинення кримінального правопорушення, як спеціальний різновид повторності, передбачене в ст. 434 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за погане поводження з військовополоненими, яке мало місце *неодноразово*. Під поняттям «неодноразово» в теорії та практиці кримінально

правового регулювання розуміють *вчинення* зазначених в цій статті дій *два і більше разів*.

4) *вчинення кримінального правопорушення у вигляді промислу* передбачене ст. 249 КК України. Пленум Верховного Суду України в п. 12 своєї Постанови №17 від 10.12. 2004 року «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» роз'яснив, що *під промислом* розуміють як *один акт* добування риби, тварин чи рослин *так і неодноразове вчинення* таких дій.

Окремі види спеціальної повторності кримінальних правопорушень у чинному КК України. Зокрема:

а) *повторним* визнається кримінальне правопорушення, вчинене суб'єктом, який раніше вчинив будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених статтями: 185, 186, 187 та 189-191 або ст. 262 КК України – примітка до ст. 185 КК України. В цій ситуації йдеться про кримінально протиправні *посягання проти власності* як окремого роду (виду) кримінальних правопорушень *у широкому його розумінні*;

б) *повторним* незаконним заволодінням транспортним засобом є вчинення таких дій суб'єктом, який раніше вчинив незаконне заволодіння транспортним засобом або інше кримінальне правопорушення, передбачене статтями: 185, 186, 187, 189-191, 262, 290, 410 КК України – примітка до ст. 289 КК України. В цій ситуації також йдеться про кримінально протиправні *посягання проти власності* як окремого роду (виду) кримінальних правопорушень *у більш широкому його розумінні*;

в) *повторним* незаконним виробництво, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням, пересиланням чи збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є, зокрема, вчинення таких дій суб'єктом, який раніше вчинив одне із кримінальних правопорушень, передбачених статтями: 307, 308-310, 312, 314, 315, 317 КК України – ч. 2 ст. 307 КК України. В цій ситуації йдеться про кримінально протиправні *посягання щодо наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів* як окремого роду (виду) кримінальних правопорушень *у широкому його розумінні*;

г) *повторним* є незаконний посів або вирощування снотвор-

ного маку чи конопель суб'єктом, який раніше вчинив одне із кримінальних правопорушень, передбачених статтями: 310, 307, 309, 311, 317 КК України – ч. 2 ст. 310 КК України. В цій ситуації йдеться про кримінально протиправні *посягання щодо наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів як окремого роду (виду) кримінальних правопорушень у децю звуженому його розумінні*;

д) *повторним* у статтях 354, 368, 368-3, 368-4 і 369 КК України визнається злочин, вчинений суб'єктом, який раніше вчинив будь-який із злочинів, передбачених зазначеними статтями – примітка до ст. 354 КК України. В цій ситуації йдеться про кримінально протиправні *посягання щодо неправомірної вигоди* як окремого роду (виду) кримінальних правопорушень;

е) *повторним* є з'ясування, вчинене суб'єктом, який раніше вчинив будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 152 та статтями 153-155 КК України – ч. 2 ст. 152 КК України. В цій ситуації йдеться про кримінально протиправні *посягання проти статевої свободи* як окремого роду (виду) кримінальних правопорушень.

2). Особливості кваліфікації спеціальної повторності кримінальних правопорушень:

1) *повторність* утворює вчинення суб'єктом декількох (двох або більше), у різних варіантах поєднання, одиничних закінчених або незакінчених кримінальних правопорушень, *спеціально* передбачених в Особливій частині КК України:

а) *однією статтею*, як кваліфікований *склад одного* відповідного одиничного кримінального правопорушення, – наприклад, ч. 2 ст. 110 КК України, ч. 3 ст. 110-2 КК України, ч. 2 ст. 127 КК України, ч. 2 ст. 152 КК України;

б) *різними статтями* КК України, які становлять *різні склади* відповідних одиничних кримінальних правопорушень. Так, наприклад, у першій примітці до ст. 185 КК України визначено, що *повторним* у статтях 185, 186 та 189-191 визнається кримінальне правопорушення, вчинене особою, яка раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених цими статтями або статтями 187, 262 цього Кодексу;

2) *готування* до кримінального проступку або злочину, за який статтею КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності – ч. 2 ст.14 КК України, а тому *не може враховуватися* при встановленні *повторності* кримінальних правопорушень;

3) *повторність має місце незалежно* від того *чи був суб'єкт засуджений* за раніше вчинене кримінальне правопорушення чи ні. Коли суб'єкта *не було засуджено* за раніше вчинене кримінальне правопорушення, то *одночасно є наявною сукупність і повторність кримінальних правопорушень*. Коли ж суб'єкта *було засуджено* за раніше вчинене умисне кримінальне правопорушення, то *має місце і рецидив* кримінальних правопорушень;

4) *повторність відсутня*, якщо за раніше вчинене кримінальне правопорушення суб'єкта *було звільнено* від кримінальної відповідальності за підставами, установленими законом, або якщо судимість за це кримінальне правопорушення *було погашено* або *знято*, а також *після відбуття покарання за вчинення кримінального проступку* – ч. 4 ст. 32 КК України;

5) *у межах повторності кримінальних правопорушень їх неодноразово* вчинення означає, що *не збігаються* за часовими показниками початкові моменти вчинення кожного зі кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим *повторність можуть утворювати* кримінальні правопорушення, одне з яких *було вчинене* у період, коли інше кримінальне правопорушення *уже розпочалось*, але ще не закінчилося;

6) *при повторності тотожних кримінальних правопорушень*. У разі коли всі вчинені суб'єктом тотожні кримінальні правопорушення є закінченими, перший злочин кваліфікується за частиною першою відповідної статті Особливої частини КК України, а один чи декілька наступних, за відсутності інших кваліфікуючих ознак, – за тією частиною (пунктом частини) відповідної статті, яка передбачає відповідальність за дане кримінальне правопорушення, *вчинене повторно*. Наприклад, за ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 216, п. 13 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст.110-2 КК України;

7) коли одне або всі вчинені суб'єктом *тотожні* кримінальні правопорушення є *незакінченими*, вчинене кваліфікується так

само, але з додатковим посиланням на ч. 1 ст. 15 КК України. Наприклад, ч. 1 ст. 15 і ч. 1 ст. 185 та ч. 2 ст. 185 КК України;

8) при *повторності однорідних кримінальних правопорушень* кожне із кримінальних правопорушень *кваліфікується окремо* за відповідною статтею КК. Наприклад, якщо суб'єкт вчинив спочатку крадіжку, а пізніше грабіж, то вчинене кваліфікується *за сукупністю* кримінальних правопорушень – ч. 1 ст. 185 і ч. 2 ст. 186 (повторність) КК України;

9) при *повторності різнорідних кримінальних правопорушень* вчинене суб'єктом кваліфікується *як сукупність кримінальних правопорушень*. Наприклад, суб'єктом спочатку була вчинена незаконна лікувальна діяльність – ст. 138 КК України, а пізніше вбивство через необережність – ч. 1 ст. 119 КК України. У кожному із цих складів кримінальних правопорушень повторність *не є конструктивною ознакою* їх складу. Вчинене суб'єктом кримінального правопорушення за таких обставин враховується судом як обставина, що обтяжує покарання – п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України;

10) якщо повторність є конструктивною ознакою відповідного складу кримінального правопорушення, то вчинення його повторно *не може* враховуватися судом як обставина, що обтяжує покарання – ч. 4 ст. 67 КК України;

11) якщо в одній статті (частині статті) Особливої частини КК України передбачені *різні за своїм змістом альтернативні діяння*, то їх вчинення суб'єктом у різний час *не утворює повторності кримінальних правопорушень* у випадках, коли такі діяння охоплювались *єдиним умислом*. У цих випадках вчинені суб'єктом діяння стають елементами одного кримінального правопорушення. Наприклад, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення наркотичних засобів і наступне їх зберігання чи пересилання – ст. 307 КК України; незаконне придбання вогнепальної зброї та бойових припасів і наступне їх зберігання та носіння – ст. 263 КК України.

3). Відмежування спеціальної повторності кримінальних правопорушень від продовжуваного кримінального правопорушення:

Повторність відсутня при вчиненні суб'єктом продовжуваного

кримінального правопорушення, яке складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним кримінально протиправним наміром – ч. 2 ст. 32 КК України;

Об'єднання тотожних діянь суб'єкта єдиним кримінально протиправним наміром означає, що до вчинення першого з низки тотожних діянь він усвідомлює, що для реалізації його наміру необхідно вчинити декілька таких діянь, кожне з яких спрямовано на реалізацію цього наміру. Такі діяння не утворюють повторності, оскільки кожне з них стає елементом одиничного (єдиного) кримінального правопорушення і окремим (самостійним) кримінальним правопорушенням щодо будь-якого іншого з цих діянь бути не може. При повторності тотожних кримінальних правопорушень кожне із них має свою суб'єктивну сторону, зокрема самостійний умисел, який виникає щоразу перед вчиненням окремого кримінального правопорушення.

Якщо склад кримінального правопорушення, визнаного продовжуваним, передбачає певні кількісні показники, які впливають на його кваліфікацію – розмір викраденого майна, розмір заподіяної шкоди тощо, то при його кваліфікації враховується загальна сума таких показників, пов'язаних з кожним із вчинених особою діянь, що утворюють продовжуване кримінальне правопорушення. При визначенні їх розміру необхідно виходити з кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, вираховуваних за кожен період вчинення продовжуваного кримінального правопорушення окремо.

При повторності кримінальних правопорушень відповідні кількісні показники обчислюються за кожне кримінальне правопорушення окремо. Розмір цих показників визначається в порядку, установленому на час вчинення кожного діяння, і загальна їх сума на кваліфікацію кримінальних правопорушень не впливає.

4). Сукупність кримінальних правопорушень: поняття, ознаки та її види.

Відповідно до ч. 1 ст. 33 КК України, сукупністю кримінальних правопорушень визнається вчинення особою двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України,

за жодне з яких її не було засуджено. Отже, у більш широкому теоретичному розумінні **сукупність кримінальних правопорушень** – це вид множинності кримінальних правопорушень, при якому суб'єктом кримінального правопорушення *вчинено декілька*, у різних варіантах їх поєднання, одиничних закінчених або незакінчених кримінальних правопорушень (два або більше), передбачених *різними статтями*, або *різними частинами однієї статті*, за жодне з яких суб'єкта кримінального правопорушення не було засуджено і жодне з яких не втратило кримінально-правового значення.

Виходячи із змісту ч. 1 ст. 33 КК України, можна виділити такі кількісні та якісні ознаки сукупності кримінальних правопорушень:

1) *кількісні ознаки* сукупності кримінальних правопорушень:

а) сукупність – це *вид множинності* кримінальних правопорушень;

б) сукупність – це вид множинності кримінальних правопорушень, *при якому* суб'єктом кримінального правопорушення вчинено *декілька* (два або більше), у різних варіантах їх поєднання, одиничних закінчених або незакінчених кримінальних правопорушень;

2) *якісні ознаки* сукупності кримінальних правопорушень:

а) вчинені суб'єктом кримінальні правопорушення передбачені *різними статтями* або *різними частинами однієї статті* Особливої частини КК України;

б) одиничні кримінальні правопорушення, що утворюють сукупність, *вчинені* суб'єктом кримінального правопорушення *різночасно*;

в) *за жодне з вчинених* одиничних кримінальних правопорушень суб'єктом кримінального правопорушення його *не було засуджено*;

г) жодне з вчинених суб'єктом одиничних кримінальних правопорушень *не втратило кримінально-правового значення* – його не звільнено від кримінальної відповідальності.

Особливості кваліфікації сукупності кримінальних правопорушень:

1) при вчиненні суб'єктом кримінального правопорушення де-

кількох (двох або більше), у різних варіантах їх поєднання, одиничних закінчених або незакінчених кримінальних правопорушень, може мати місце їх *повторність* і *сукупність*;

2) *готування* до кримінального проступку або злочину, за який статтею КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності – ч. 2 ст.14 КК України, а тому *не може враховуватися* при визначенні *сукупності* кримінальних правопорушень;

3) при визначенні *сукупності* кримінальних правопорушень *не враховуються* правопорушення, за які суб'єкта кримінального правопорушення було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, установленими законом – ч. 1 ст. 33 КК України. Чинний КК України передбачає у своїй Загальній частині такі види звільнення від кримінальної відповідальності: а) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям – ст. 45 КК України; б) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примирення винного з потерпілим – ст. 46 КК України; в) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки – ст. 47 КК України; г) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки – ст. 48 КК України; д) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінчення строків давності ст. 49 України. В Особливій частині КК України передбачені спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності. Наприклад, ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 255-2, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 3 ст. 258-4, ч. 4 ст. 258-5, ч.4 ст. 258-6, ч.6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447 КК України;

4) при *сукупності* кримінальних правопорушень *кожне з них* підлягає кваліфікації *окремо* за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини чинного КК України – ч. 2 ст. 33 КК України;

5) *покарання* при *сукупності* кримінальних правопорушень *призначається* за правилами, передбаченими ст. 70 КК України.

Види сукупності кримінальних правопорушень. Чинний

КК України *не визначає* видів сукупності кримінальних правопорушень, а також *не містить* визначень їх понять. В теорії кримінального права виокремлюють такі види сукупності кримінальних правопорушень: а) *реальна* сукупність кримінальних правопорушень; б) *ідеальна* сукупність кримінальних правопорушень; в) *реально-ідеальна* сукупність кримінальних правопорушень.

Реальна сукупність кримінальних правопорушень. Реальна сукупність кримінальних правопорушень має місце при вчиненні суб'єктом кримінального правопорушення *різночасно, різними діями декількох* одиничних однорідних або неоднорідних чи тотожних, закінчених або незакінчених *кримінальних правопорушень* – у різних варіантах їх поєднання, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України. Наприклад, раніше суб'єктом кримінального правопорушення було вчинене домашнє насильство – ч. 2 ст. 126-1 КК України, а після нього замах на крадіжку – ч. 2 ст. 15 і ч. 1 ст. 185 КК України.

Ідеальна сукупність кримінальних правопорушень. Ідеальна сукупність кримінальних правопорушень при вчиненні суб'єктом кримінального правопорушення *одним діям і одночасно декількох різнорідних* одиничних, закінчених або незакінчених *кримінальних правопорушень*, у різних варіантах їх поєднання, передбачених різними статтями Особливої частини КК України. Наприклад, суб'єктом кримінального правопорушення вчинено одним пострілом з мисливської рушниці умисне вбивство – ст. 115 КК України і умисне тяжке тілесне ушкодження – ч. 1 ст. 121 КК України. Вчинене за таких обставин слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень. Інший варіант – цим пострілом суб'єкта кримінального правопорушення заподіяно смерть двом особам. У такому випадку *сукупності* кримінальних правопорушень *немає*. Вчинене суб'єктом кримінального правопорушення утворює один склад кримінального правопорушення – умисне вбивство двох і більше осіб, яке передбачене п. 1 ч.2 ст. 115 КК України.

Ідеальна сукупність кримінальних правопорушень є можливою лише при вчиненні суб'єктом одночасно кількох *різнорідних*

умисних або кількох необережних кримінальних правопорушень. Не вбачається можливість ідеальної сукупності кримінальних правопорушень при одночасному вчиненні умисного і необережного кримінального правопорушення з огляду на відмінні інтелектуальні ознаки цих форм вини.

Реально-ідеальна сукупність кримінальних правопорушень. Реально-ідеальна сукупність кримінальних правопорушень має місце при вчиненні суб'єктом кримінального правопорушення декількох одиничних закінчених або незакінчених кримінальних правопорушень кримінальних правопорушень (двох і більше), у різних варіантах їх поєднання, окремими діями, принаймні одне з яких одночасно охоплюється кількома складами кримінальних правопорушень. Наприклад, суб'єктом кримінального правопорушення раніше була вчинена крадіжка – ч. 1 ст. 185 КК України та умисне вбивство потерпілого під час заволодіння транспортним засобом. Вчинене ним слід кваліфікувати, в хронологічній послідовності їх вчинення і залежно від обставин справи, як сукупність кримінальних правопорушень – за ч. 1 ст. 185 КК України, а також за відповідною частиною ст. 289 та за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України.

5). Відмежування сукупності кримінальних правопорушень від конкуренції норм кримінального права.

Закон України про кримінальну відповідальність (КК України) не містить визначення поняття конкуренції норм кримінального права.

Конкуренція норм кримінального права – це нетипова ситуація в правозастосуванні, яка зумовлена вчиненням одного кримінального правопорушення та наявністю у кримінальному законодавстві принаймні двох функціонально зв'язаних норм кримінального права, які містять його ознаки та частково збігаються як за обсягом, так і за змістом.

Виходячи із запропонованого розуміння поняття конкуренції норм кримінального права, її ознаками є:

а) суб'єктом кримінального правопорушення вчинено одне кримінальне правопорушення;

б) кримінальне правопорушення підпадає під ознаки двох або більше норм кримінального права;

в) дві або більше *норм кримінального права є чинними*;

г) конкуруючі норми *перебувають між собою у функціональному зв'язку*, тобто частково збігаються як за обсягом, так і за змістом.

Від конкуренції норм кримінального права необхідно відрізнити колізію норм Закону про кримінальну відповідальність (КК України). *Колізія норм* Закону про кримінальну відповідальність (КК України) – це *протиріччя між конкретними його нормами, яке існує незалежно від діяння суб'єкта кримінального правопорушення і може бути усунене лише законодавцем*.

Види конкуренції норм кримінального права. В теорії кримінального права виокремили такі види конкуренції норм кримінального права: а) конкуренція *загальної та спеціальної* норм; б) конкуренція частини і цілого; в) конкуренція спеціальних норм кримінального права. Розглянемо їх у викладеній послідовності.

Конкуренція загальної та спеціальної норм – це *вид конкуренції норм кримінального права, при якому одна з них – загальна норма охоплює визначене коло діянь, та інша спеціальна – частину цього кола, тобто різновид діянь, передбачених загальною нормою, а взаємозв'язок між ними має характер підпорядкування за об'ємом*. Наприклад, *загальною* є норма кримінального права, яка міститься у п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України – умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконання цієї особою службового або громадського обов'язку, а спеціальними щодо неї є такі кримінально-правові норми, які містяться у статтях: 112, 348, 348-1, 379, 400, ч. 5 ст. 404, 443 КК України, якими передбачено умисне вбивство спеціальних потерпілих: державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, журналіста, судді, народного засідателя чи присяжного, захисника, начальника, представника іноземної держави. При конкуренції загальної та спеціальної норм підлягає застосуванню *спеціальна норма*.

Підвиди конкуренції загальної та спеціальної норм кримінального права:

1. Конкуренція норм кримінального права *за об'єктом* суспільно небезпечного посягання. *За об'єктом* суспільно небезпечного посягання конкуренція даного виду *полягає в тому, що*

конкуруючими нормами передбачається один і той самий об'єкт складу кримінального правопорушення, але *ступінь деталізації його в нормах з різним об'ємом охоплення різна*. Наприклад, норми: а) про основний склад умисного вбивства – ч. 1 ст. 115 КК України і б) про кваліфікований вид вбивства у виді умисного вбивства жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності – п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України. Частина 1 ст. 115 КК України є загальною нормою щодо норми п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України, яка є спеціальною. При такій конкуренції, з врахування обставин справи, застосовується спеціальна норма кримінального права – п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України;

2. Конкуренція норм кримінального права *за предметом* суспільно небезпечного посягання. *За предметом* кримінально протиправного посягання конкурують норма про контрабанду – ст. 201 КК України, як загальна норма, та про контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів – ст. 305 КК України, як спеціальна норма. За обставинами справи, застосовується спеціальна норма кримінального права – ст. 305 КК України;

3. Конкуренція норм кримінального права *за ознаками об'єктивної сторони* складу кримінального правопорушення:

а) коли у складі кримінального правопорушення передбачене діяння, окремі прояви якого у поєднанні з відповідними обставинами утворюють склад іншого кримінального правопорушення, то *конкуренція норм кримінального права відсутня*. Такі діяння, повинні кваліфікуватися окремо. Так, за сукупністю кримінальних правопорушень, в хронологічній послідовності їх вчинення, необхідно кваліфікувати використання при шахрайстві завідомо підробленого документа – ст. 358 КК України та ст. 190 КК України. Конкуренція норм кримінального права *також відсутня* у випадках коли окреме з таких діянь враховане законодавцем у диспозиції певної статті Особливої частини КК України як ознака складу кримінального правопорушення. У цих випадках таке діяння *окремої кваліфікації не потребує*. Наприклад, погроза вбивством при вчиненні зґвалтування чи розбою охоплюється відповідними частинами статей 152 та 187 КК України;

б) конкуренція норм кримінального права *також відсут-*

ня коли конструктивною ознакою *об'єктивної сторони* складу кримінального правопорушення передбачене діяння, яке у поєднанні з іншими обставинами завжди утворює склад іншого кримінального правопорушення. Наприклад, зміст діяння полягає у застосуванні фізичного насильства при вчиненні певного кримінального правопорушення, то питання про його кримінально-правову оцінку необхідно вирішувати з урахуванням того, наскільки охоплюється складом цього кримінального правопорушення таке діяння. Також необхідно врахуванням зміст санкцій відповідних статей (частин статей) Особливої частини КК України. Так, у випадку, коли складом певного кримінального правопорушення охоплюється вчинене одночасно з ним відповідне діяння і санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України встановлене за це кримінальне правопорушення більш суворе максимальне основне покарання, ніж за відповідне діяння, то таке діяння не утворює сукупності кримінальних правопорушень і окремої кваліфікації не потребує. Наприклад, заподіяння умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження при вчиненні розбою або вимагання охоплюється відповідною частиною статті 187 КК України чи частиною третьою статті 189 КК України і окремої кваліфікації за відповідною частиною статті 122 КК України не потребує. Коли таке діяння *виходить за межі* складу певного кримінального правопорушення, то *відсутня конкуренція норм кримінального права та наявна* сукупність кримінальних правопорушень. Такі діяння, повинні кваліфікуватися окремо. Наприклад, заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, при вчиненні розбою або вимаганні належить кваліфікувати відповідно за ч. 4 ст. 187 КК України або за ч. 4 ст. 189 КК України та частиною другою статті 121 КК України;

в) конкуренція норм кримінального права *також відсутня* у випадку коли стаття чи частина статті Особливої частини КК України передбачає у складі кримінального правопорушення вчинення іншого кримінального правопорушення, не вказуючи на його видові ознаки. Зокрема, п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України передбачена відповідальність за умисне вбивство, вчинене з ме-

тою приховати інше кримінальне правопорушення, не вказуючи на видові його ознаки. Вчинення суб'єктом таких кримінальних правопорушень належить розглядати як їх сукупність з окремою кваліфікацією кожного із злочинів. При цьому сукупності кримінальних правопорушень *не утворюють* лише ті з них, які відповідають одному і тому самому складу кримінального правопорушення. Наприклад, вчинення суб'єктом двох умисних вбивств за обставин, що обтяжують відповідальність, одне з яких вчинене з метою приховати інше, слід кваліфікувати лише за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України;

г) конкуренція норм кримінального права може відбуватися, зокрема, *між нормами, які розкривають* ознаки діяння у формі дії або бездіяльності, а також так звані факультативні ознаки: місце час, спосіб, обстановка, знаряддя, засоби вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, норма, передбачена ст. 429 КК України – *самовільне залишення поля бою* або відмова діяти зброєю є спеціальною за *ознакою обстановки вчинення* кримінального правопорушення щодо норми, передбаченої ч. 1 ст. 407 КК України – *самовільне залишення військової частини або місця служби*. Тому, за наявності фактичних обставин справи, вчинене слід кваліфікувати за ст. 429 КК України;

4. Конкуренція норм кримінального права *за суб'єктивною стороною* складу кримінального правопорушення *можлива* за ознаками *мотиву та мети* вчинення з кримінального правопорушення. Наприклад, за ознаками мети вчинення кримінального правопорушення конкурують норми, закріплені у ст. 257 КК України «Бандитизм» та ст. 113 КК України «Диверсія». Тобто, у випадках, коли дії, які об'єктивно становлять собою бандитизм, вчиняються з метою ослаблення держави, кваліфікувати їх належить за ст. 113 КК України. В конкуренції загальної та спеціальної знаходяться норми про умисне вбивство – ч. 1 ст. 115 КК України та умисне вбивство з корисливих мотивів – п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України. В цій ситуації вчинене належить кваліфікувати за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України.

Окремо слід зупинитися на ситуації коли в складі кримінального правопорушення, передбаченого в статті Особливої частини КК України, є ознака *загибель людей* під якою в судовій прак-

тиці розуміють заподіяння смерті двом і більше людям через необережність. Заподіяння таких наслідків через необережність охоплюється цією статтею чи частиною статті і окремої (додаткової) кваліфікації за іншими статтями Особливої частини КК України не потребує. Зокрема, необережне заподіяння смерті при захопленні заручників, умисному знищенні або пошкодженні майна, перевищенні влади або службових повноважень кваліфікується відповідно за ч. 2 ст. 147 КК України, ч. 2 ст. 194 КК України і окремої кваліфікації за ч. 2 ст. 119 КК України не потребує. Коли в статті Особливої частини КК України не передбачене спричинення загибелі людей, заподіяння таких наслідків через необережність, за відповідних умов, утворює сукупність кримінальних правопорушень має кваліфікуватись окремо. Наприклад, спричинення таких наслідків при вчиненні незаконного проведення дослідів над людиною – ст. 142 КК України, незаконної лікувальної діяльності – 138 КК України.

У разі коли стаття Особливої частини КК України прямо передбачає заподіяння загибелі однієї або кількох осіб чи така загибель є проявом передбачених нею особливо тяжких або тяжких наслідків, умисне заподіяння при вчиненні такого злочину смерті одній людині або декільком людям цією статтею не охоплюється. Наприклад, при посяганні на територіальну цілісність і недоторканість України ч. 3 ст. 110 КК України, умисне знищення чи пошкодження майна – ч. 2 ст. 194 КК України. Таке заподіяння потребує окремої, додаткової кваліфікації за відповідною частиною статті 115 КК України. За наявності відповідних підстав, вчинене умисне вбивство підлягає кваліфікації за посягання на життя спеціального потерпілого. Зокрема, передбачене статтями: 112, 348, 348-1, 379, 400, ч. 5 ст. 404, 443 КК України. При цьому вчинене умисне вбивство додаткової кваліфікації за загальною нормою – ст. 115 КК України не потребує;

5) Конкуренція норм кримінального права за суб'єктом складу кримінального правопорушення. За цією ознакою можуть *конкурувати* норми про кримінальні правопорушення де є загальний – спеціальний суб'єкт. Наприклад, протидія законній господарській діяльності – ч. 1 ст. 206 КК України та протидія законній підприємницькій діяльності вчинена службовою осо-

бою з використанням свого службового становища – ч. 3 ст. 206 КК України. Кваліфікація вчиненого здійснюється за ч. 3 ст. 206 КК України, у випадку вчинення названого діяння спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення – службовою особою.

Конкуренція частини і цілого у підпорядкуванні за змістом. Це вид конкуренції кримінально-правових норм, при якому кримінально-правові норми, на підставі яких відбувається притягнення особи до кримінальної відповідальності, *перебувають у підпорядкуванні за змістом*. А саме: одна з них – ціле – охоплює вчинене в цілому та разом, а інші – норми – частини – *визнаються як самостійні кримінальні правопорушення лише частини* вчиненого суспільно небезпечного посягання. В такій ситуації, при кваліфікації вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення, завжди повинна застосовуватись та норма, яка охоплює з найбільшою повнотою всі фактичні ознаки вчиненого діяння (ціле). Вона має перевагу перед нормою, яка передбачає лише частину того, що вчинив винний суб'єкт кримінального правопорушення.

Підвиди конкуренції частини і цілого:

1. Конкуренція частини і цілого за об'єктом кримінального правопорушення. Конкуренція частини і цілого зустрічається між нормами про кримінальні правопорушення, об'єкт одного з яких є частиною об'єкта іншого, входить до його складу у якості додаткового обов'язкового або додаткового факультативного безпосереднього об'єкта. Наприклад, об'єктом умисного легкого тілесного ушкодження є суспільні відносини щодо охорони здоров'я людини, а об'єктом умисного знищення або пошкодження чужого майна – відносини власності. Ці об'єкти можуть бути додатковими об'єктами складу хуліганства, основний об'єкт якого – суспільні відносини громадського порядку. Норма про хуліганство є цілим, а норми про умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження чи умисного пошкодження або знищення чужого майна – частинами. Вчинене суб'єктом кримінального правопорушення слід кваліфікувати як хуліганство – ст. 296 КК України, об'єкт якого є більш широкий.

2. Конкуренція частини і цілого за ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. За ознаками

об'єктивної сторони конкурують норми про кримінальні правопорушення, *що посягають на один і той же об'єкт*. Наприклад, при конкуренції цілого і частини в межах одного об'єкта відносин власності розміщені норми про грабіж та розбій.

У випадку конкуренції норм кримінального права *за об'єктивною стороною* можливі наступні *варіанти* співвідношення норм:

а) *дії*, передбачені однією нормою, *є лише частиною* дій, передбачених іншою нормою – нанесення побоїв – ст. 126 КК України *є лише частиною* об'єктивної сторони опору працівникові правоохоронного органу – ст. 342 КК України;

б) *суспільно небезпечні наслідки*, передбачені однією нормою, *є частиною наслідків*, передбачених іншою нормою – розкрадання майна у великому розмірі (ч. 4 ст. 185 КК України) *є епізодом* розкрадання майна в особливо великому розмірі (ч. 5 ст. 185 КК України);

в) *одна норма* передбачає вчинення *лише діяння* чи *можливість настання наслідків* цього діяння, а *інша* – охоплює також й його наслідки. Наприклад, ч. 1 ст. 254 КК України передбачає відповідальність за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, а ч. 2 ст. 245 КК України – якщо такі дії спричинили загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки. Інший приклад, ч. 1 ст. 271 КК України передбачає відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці, а ч. 2 ст. 271 КК України – якщо таке діяння спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки. Вчинене, у випадку настання таких наслідків, *підлягає кваліфікації* за нормою, *що найбільш повно* охоплює об'єктивну сторону вчиненого посягання. Тобто, у наведених вище прикладах, відповідно за ч. 2 ст. 245 КК України та за ч. 2 ст. 271 КК України;

г) *норма*, яка передбачає посягання, *що є способом* вчинення іншого кримінального правопорушення, *конкурує* з нормою, яка *передбачає* це кримінальне правопорушення *у цілому*. Підлягає застосуванню саме ця *остання норма*, крім випадків, коли спосіб вчинення кримінального правопорушення *є більш небезпечним*. Наприклад, кримінальне правопорушення розбій, передбачене ст. 187 КК України охоплює кримінальне правопо-

рушення, передбачене ст. 121 КК України і не охоплює кримінальне правопорушення умисне вбивство, передбачене у ст. 115 КК України. Тому, коли має місце конкуренція норм кримінального права, передбачених статтям 187 та 121 КК України, застосуванню підлягає ст. 187 КК України, оскільки спосіб вчинення розбою є більш небезпечним – посягання здійснено на майно і на власника майна. Коли при розбої вчинено умисне вбивство, вчинене кваліфікується за сукупністю кримінальних правопорушень – розбій (ст. 187 КК України) та умисне вбивство (ст. 115 КК України), оскільки способом вчинення розбою *не охоплюється* умисне вбивство.

3. Конкуренція норм кримінального права *за суб'єктивною стороною складу* кримінального правопорушення. Така конкуренція можлива, за правилами *частини і цілого*, між нормами, які *закріплюють склад кримінального правопорушення з необережною* формою вини та нормою, що *закріплює склад кримінального правопорушення з складною (подвійною)* формою вини. *Перевага віддається* нормі, що передбачає більш тяжку форму вини, більш небезпечну мету або мотив вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, ч. 2 ст. 121 КК України є цілим стосовно до ст. 119 КК України. Тому, в такій ситуації, спричинення смерті потерпілому належить кваліфікувати за ч. 2 ст. 121 КК України, оскільки передбачене в ній діяння є умисним.

4. Конкуренція норм кримінального права *за суб'єктом складу* кримінального правопорушення. Прикладом такої конкуренції норм є конкуренція між нормами, які передбачають відповідальність за підроблення документів – ст. 358 та ст. 366 КК України. Застосуванню, у випадку вчинення такого діяння службовою особою, підлягає ст. 366 КК України.

5. Конкуренція норм кримінального права, які передбачають відповідальність за *готування, замах та закінчене* кримінальне правопорушення. Якщо готування, замах та закінчене кримінальне правопорушення *передбачені однією й тією самою статтею* Особливої частини, *то кожна наступна* стадія «поглинає» попередню і норма кримінального права про відповідальність за закінчене кримінальне правопорушення є *більш повною* і тому вона *підлягає застосуванню*. Наприклад, склад закінченої кра-

діжки «поглинає» замах або готування до цього кримінального правопорушення.

6. Конкуренція норм кримінального права, які передбачають відповідальність за *співучасть у кримінальному правопорушенні і самостійне кримінальне правопорушення*. Вчинене кваліфікується як *співучасть у кримінальному правопорушенні*, якщо у даному випадку співучасть є *більш тяжким* кримінальним правопорушенням, *ніж самостійне кримінальне правопорушення*. Наприклад, у випадку, коли придбане майно, здобуте кримінально протиправним шляхом, було заздалегідь обіцяним, а суб'єкт кримінального правопорушення, крім цього, попередньо підмовив виконавця до крадіжки. Оскільки придбання майна, здобутого кримінально протиправним шляхом, було заздалегідь обіцяним виконавцю крадіжки, має місце співучасть у вчиненні крадіжки. Тому той, хто попередньо підмовив виконавця до крадіжки, є співучасником крадіжки і підлягає кримінальній відповідальності як пособник за ч.5 ст. 27 та відповідною частиною ст. 185 КК України.

Конкуренція спеціальних норм кримінального права. Конкуренція *спеціальних норм* кримінального права – це вид конкуренції кримінально-правових норм, *при якому* вчинене діяння *підпадає* під ознаки двох спеціальних норм, що *не перебувають* у підпорядкуванні ні за об'ємом, ні за змістом, однак функціонально пов'язані з третьою нормою, яка є спеціальною для них, *але мають спільні ознаки*, які можуть одночасно міститися у вчиненому.

Підвиди конкуренції спеціальних норм між собою:

1. Конкуренція норм кримінального права, що містять *склад кримінального правопорушення з обтяжуючими обставинами і склад кримінального правопорушення з особливо обтяжуючими обставинами*, – застосовуватись повинна норма, яка містить склад кримінального правопорушення з *особливо обтяжуючими обставинами*. Наприклад, крадіжка у великих розмірах – ч. 4 ст. 185 КК України та крадіжка з проникненням у житло – ч. 3 ст. 185 КК України. Вчинене слід кваліфікувати за ч. 4 ст. 185 КК України, оскільки вона містить склад кримінального правопорушення з *більш обтяжуючими обставинами*.

2. Конкуренція норм кримінального права, що містять *склади кримінальних правопорушень з пом'якшуючими обставинами*. Наприклад, при конкуренції норми ст. 116 КК України, яка передбачає відповідальність за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, та норми ст. 118 КК України – умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Застосуванню підлягає ст. 118 КК України, оскільки санкція цієї норми передбачає більш м'яке покарання.

3. Конкуренція норм кримінального права, що містять *склад кримінального правопорушення з пом'якшуючими обставинами і склад кримінального правопорушення з обтяжуючими обставинами*. В теорії кримінального права та правозастосовній практиці виходять з того, що в такій ситуації повинна застосовуватись норма, що передбачає склад кримінального правопорушення, з пом'якшуючими обставинами. З цього приводу у абзаці 1 п. 23 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я людини» від 7 лютого 2003 року №2 зазначено, що «умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України), або при перевищенні меж необхідної оборони чи в разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила злочин (ст. 118 КК України), кваліфікується тільки за цими статтями КК, навіть якщо воно й мало ознаки особливої жорстокості».

6). Рецидив кримінальних правопорушень: поняття, ознаки, його види класифікації та особливості кваліфікації.

Рецидивом кримінальних правопорушень визнається вчинення нового умисного кримінального правопорушення особою, яка має судимість за умисне кримінальне правопорушення – ст. 34 КК України.

Ознаки рецидиву кримінальних правопорушень. Рецидив кримінальних правопорушень:

- а) це вид множинності кримінальних правопорушень;
- б) це вид множинності кримінальних правопорушень, при

якому суб'єктом кримінального правопорушення вчинено *нове умисне* кримінальне правопорушення або кілька умисних кримінальних правопорушень;

в) цей суб'єкт кримінального правопорушення *має судимість* за попередньо вчинене *умисне* кримінальне правопорушення – ст. 88-91 КК України.

Враховуючи наведені вище ознаки, є можливість запропонувати наступне теоретико-прикладне розуміння поняття рецидиву кримінальних правопорушень.

Рецидив кримінальних правопорушень – це вид множинності кримінальних правопорушень, при якому суб'єктом кримінального правопорушення, *за наявності* судимості за *попередньо* вчинене ним *умисне* кримінальне правопорушення, вчинено *нове умисне кримінальне правопорушення* або *кілька умисних* кримінальних правопорушень.

Щодо рецидиву кримінальних правопорушень, у чинному КК України застосовуються словосполучення:

а) «вчинене особою, яка » *раніше була засуджена* за цією статтею». Так, ч. 2 ст. 204 КК України передбачена відповідальність за незаконне виготовлення спирту етилового, спиртових дистилятів, алкогольних напоїв, пива, тютюнових виробів, тютюну, промислових замінників тютюну, пального або інших підакцизних товарів або вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею;

б) вчинене «особою, яка *була засуджена* за цією статтею чи яка раніше вчинила одне із кримінальних правопорушень». Так, ч. 2 ст. 310 КК України передбачена відповідальність за незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель особою, яка *була засуджена* за цією статтею чи яка раніше вчинила одне із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 307, 309, 311, 317 КК України;

в) вчинене «особою, яка *раніше вчинила*» – ч. 2 ст. 153, ч. 2 ст. 313, ч. 2 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 316, ч. 2 ст. 318 КК України. Зокрема, ч. 2 ст. 316 КК України передбачена відповідальність за публічне незаконне вживання наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян, вчинене особою, яка *раніше вчинила* одне із кримінальних пра-

вопорушень, передбачених статтями 307, 310, 314, 315, 317, 318 КК України;

г) вчинене *«особою, раніше судимою»* за вчинення відповідного кримінального правопорушення. Наприклад, щодо кримінальних правопорушень, передбачених: ч. 2 ст. 133, ч. 2 ст. 164, ч. 2 ст. 165, ч.ч.2, 4 ст. 197-1, ч. 2 ст. 201, ч. 3 ст. 240, ч. 3 ст. 382 КК України. Зокрема, ч. 3 ст. 240 КК України передбачена відповідальність за порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин, вчинене особою, *раніше судимо* за такий злочин.

В наведених вище та інших випадках кваліфікації рецидиву кримінальних правопорушень слід враховувати, що *суб'єкт* кримінального правопорушення *має судимість* за попередньо вчинене *умисне* кримінальне правопорушення. У цьому зв'язку законодавець, у примітці 3 до ст. 201 КК України, стосовно контрабанди, регламентував, що *«під особою, раніше судимою за контрабанду, слід розуміти особу, що має судимість за вчинення злочину, передбаченого статтями 201, 201-1, 201-3, 201 – 4, 305 цього Кодексу»*. Такий же підхід до розуміння цього поняття наявний в теорії та практиці кримінально правового регулювання *і щодо інших* кримінальних правопорушень. Нагадаємо, що *питання наявності судимості* за попередньо вчинене *умисне* кримінальне правопорушення вирішується *за правилами*, передбаченими статтями 88-91 КК України.

Види класифікації рецидиву кримінальних правопорушень. Чинний Закон України про кримінальну відповідальність (КК України) *не містить* класифікації рецидиву кримінальних правопорушень. В якості критеріїв класифікації рецидиву кримінальних правопорушень можуть послужити:

а) *характер кримінальних правопорушень*, які входять у рецидив кримінальних правопорушень;

б) *кількість судимостей* суб'єкта вчинених кримінальних правопорушень;

в) *ступінь суспільної небезпечності* рецидиву кримінальних правопорушень.

Класифікація рецидиву кримінальних правопорушень за характером кримінальних правопорушень, які входять до нього:

1. *Загальний рецидив кримінальних правопорушень* – це такий вид рецидиву кримінальних правопорушень, який утворюють різнорідні одиничні кримінальні правопорушення – не однакові об'єкти, різні форми вини. Наприклад, суб'єкт кримінального правопорушення вчинив крадіжку – ч. 1 ст. 185 КК України, а пізніше, за наявності судимості за це кримінальне правопорушення, вчинив зґвалтування – ч. 1 ст. 152 КК України.

2. *Спеціальний рецидив кримінальних правопорушень* – це такий вид рецидиву кримінальних правопорушень, який утворюють тотожні або однорідні одиничні кримінальні правопорушення – тотожні або подібні об'єкти, однакова форма вини. Наприклад, суб'єкт кримінального правопорушення вчинив грабіж (ч. 1 ст. 186 КК), а пізніше за наявності судимості, знову вчинив це ж кримінальне правопорушення, або крадіжку – ч. 1 ст. 185 КК України.

Класифікація рецидиву кримінальних правопорушень за кількістю судимостей:

1. *Простий рецидив кримінальних правопорушень* – вид рецидиву кримінальних правопорушень, який утворюється за наявності двох судимостей суб'єкта кримінального правопорушення.

2. *Складний (багаторазовий) рецидив кримінальних правопорушень* – вид рецидиву кримінальних правопорушень, який утворюється за наявності трьох і більше судимостей суб'єкта кримінального правопорушення.

Класифікація рецидиву кримінальних правопорушень за ступенем суспільної небезпечності рецидиву кримінальних правопорушень:

1. *Пенітенціарний рецидив кримінальних правопорушень* – вид рецидиву кримінальних правопорушень, який утворюється у випадку, коли суб'єкт кримінального правопорушення засуджений до позбавлення волі, в період відбування цього покарання, знову вчинив умисне кримінальне правопорушення, за яке засуджується до позбавлення волі.

2. *Рецидив тяжких і особливо тяжких злочинів* – вид рецидиву кримінальних правопорушень, який утворюється у випадку, коли суб'єкт кримінального правопорушення в період судимості за вчинений ним умисний тяжкий чи особливо тяжкий

злочин, знову вчиняє таке ж кримінальне правопорушення.

Особливості кваліфікації рецидиву кримінальних правопорушень:

1. Оскільки, відповідно до частини першої статті 88 КК України, особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду і до погашення або зняття судимості, то вчинення саме в цей період нового умисного кримінального правопорушення утворює з попереднім умисним кримінальним правопорушенням їх рецидив.

2. У тих випадках, коли рецидив кримінальних правопорушень є конструктивною ознакою відповідного кваліфікованого складу кримінального правопорушення, вчинене суб'єктом кваліфікується лише за відповідною частиною статті Особливої частини КК України, яка передбачає такий склад кримінального правопорушення. Наприклад, вчинене суб'єктом кримінального правопорушення нове умисне вбивство, за наявності судимості за раніше вчинене умисне вбивство, за винятком вбивств, передбачених ст.ст. 116 – 118 України, належить кваліфікувати за п. 13 ч. 2 ст. 115 України, а вчинення хуліганства особою, раніше судимою за хуліганство, чи пов'язаного з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, – за ч. 3 ст. 296 КК України.

3. Коли ж стаття чинного КК України не містить у собі складу відповідного кваліфікованого кримінального правопорушення, конструктивною ознакою якого є рецидив кримінальних правопорушень, вчинене кваліфікується за тією частиною даної статті, яка передбачає відповідальність за повторне вчинення даного кримінального правопорушення. Наприклад, вчинення за таких умов прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 368 КК України.

4. У всіх інших випадках, коли а ні рецидив кримінальних правопорушень а ні повторність кримінальних правопорушень не є ознаками відповідних кваліфікованих складів кримінальних правопорушень, рецидив кримінальних правопорушень, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України є обставиною, яка обтяжує покарання.

10.4. Правові наслідки множинності (повторності, сукупності та рецидиву) кримінальних правопорушень.

Правові наслідки множинності (повторності, сукупності та рецидиву) кримінальних правопорушень визначені статтею 35 КК України. А саме:

а) множинність кримінальних правопорушень враховується при кваліфікації кримінальних правопорушень, зокрема:

1) повторність тотожних кримінальних правопорушень є в ряді випадків кваліфікуючою конструктивною ознакою складів кримінальних правопорушень, передбачених в Особливій частині КК України. Наприклад, п. 13 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 169 КК України);

2) повторність однорідних кримінальних правопорушень передбачена, як виняток, лише у спеціально вказаних в Особливій частині КК України випадках. Наприклад, п. 1 примітки до ст. 185; ч. 2 ст. 307 КК України;

3) як при ідеальній, так і при реальній сукупності кримінальних правопорушень кожне із кримінальних правопорушень підлягає окремій кваліфікації за відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК України;

4) загальний рецидив кримінальних правопорушень не впливає на кваліфікацію вчиненого кримінального правопорушення – він кваліфікується за тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за його вчинення;

5) спеціальний рецидив кримінальних правопорушень також кваліфікується за тією частиною статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за його вчинення.

б) множинність кримінальних правопорушень враховується при призначенні покарання, зокрема:

1) множинність кримінальних правопорушень характеризує ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення і особу винного (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України);

2) вчинення кримінального правопорушення повторно та рецидив кримінальних правопорушень є *обставинами, які обтяжують покарання* (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України);

3) призначення покарання при множинності кримінальних

правопорушень має певні *особливості* – статті 70, 71 КК України.

в) множинність кримінальних правопорушень враховується при звільненні особи від кримінальної відповідальності, зокрема:

1) множинність кримінальних правопорушень є *перешкодою* для звільнення особи від кримінальної відповідальності, передбаченого в загальній частині КК України – статті 45-49 КК України. В Особливій частині КК України також передбачені спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності. Наприклад, ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 255-2, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 3 ст. 258-4, ч. 4 ст. 258-5, ч. 4 ст. 258-6, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447 КК України;

2) повторність кримінальних правопорушень і реальна сукупність кримінальних правопорушень є тими обставинами (умовами), які *переривають* перебіг *строку давності* притягнення до кримінальної відповідальності за попереднє кримінальне правопорушення – ч. 3 ст. 49 КК України.

г) множинність кримінальних правопорушень враховується при вирішенні питань щодо звільнення особи від покарання, зокрема:

1) у зв'язку з втратою нею суспільно небезпечності – ч. 4 ст. 74 КК України;

2) на підставі закону України про амністію – ст. 86 КК України;

3) на підставі акту про помилування – ст. 87 КК України.

д) множинність кримінальних правопорушень враховується при вирішенні питань щодо звільнення особи від відбування покарання, зокрема:

1) звільнення від відбування покарання з випробуванням – статті 75, 78, 79, 83 КК України;

2) звільнення від відбування покарання у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку – ч. 4 ст. 80 КК України;

3) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання – ч. 3 ст. 81 КК України.

е) множинність кримінальних правопорушень враховується при вирішенні питань заміни не відбутої частини покарання більш м'яким покаранням – ч. 4 ст. 82 КК України.

є) множинність кримінальних правопорушень враховується при вирішенні питань погашення та зняття судимості – статті 89- 91 КК України.

РОЗДІЛ 11

ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

11.1. Поняття та ознаки обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння суб'єкта кримінального правопорушення.

Чинний Закон України про кримінальну відповідальність (КК України) *не визначає поняття* обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння суб'єкта кримінального правопорушення. В теорії кримінального права висловлені різні погляди щодо розуміння цього поняття. Зокрема, запропоновані такі поняття обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння суб'єкта кримінального правопорушення:

а) *обставини, що виключають суспільну небезпечність чи протиправність діяння* – це умови, за наявності яких діяння, котрі своїми зовнішніми ознаками збігаються формально з ознаками діянь, передбачених кримінальним законом як кримінальне правопорушення, є правомірними через припис закону про можливість, необхідність чи обов'язковість їх вчинення (П.П. Андрушко);

б) *обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння* – це передбачені КК, а також іншими законодавчими актами зовнішньо схожі з кримінальними правопорушеннями суспільно корисні (суспільно прийнятні) і правомірні вчинки, які здійснені за наявності певних підстав і виключають кримінальну протиправність діяння, а тим самим і кримінальну відповідальність особи за заподіяну шкоду (Ю.В. Баулін);

в) *обставинами, що виключають кримінальну протиправність діяння*, є обставини, за яких формально протиправне діяння не є кримінальним правопорушенням в силу відсутності одного з таких його ознак, як суспільна небезпека чи винність (І.Є. Звєчаровський);

г) під обставинами, що виключають кримінальну проти-

правність діяння, розуміють діяння, які за своїми зовнішніми ознаками мають схожість з діяннями, передбаченими кримінальним законом як кримінальне правопорушення і які, за певних умов, вважаються правомірними (П.С. Матишевський);

д) обставинами, що виключають кримінальну протиправність діяння в силу відсутності протиправності і вини, визнаються дії (бездіяльність), хоча й зовнішньо подібні до діянь, передбачених кримінальним законом, та виявляються в заподіянні шкоди охоронюваним правом інтересам, але вчинені особою при здійсненні свого суб'єктивного права, виконанні юридичного обов'язку чи виконанні службового обов'язку з додержанням умов їх правомірності (Є.Ф. Побігайло);

е) під обставинами, що виключають кримінальну протиправність діяння розуміються такі обставини, наявність яких перетворює зовнішньо схожі з кримінальними правопорушеннями діяння як правомірні, а деякі – навіть в суспільно корисні (Ю.М. Ткачевський).

Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння – це передбачені чинним КК України, зовнішньо схожі з кримінальними правопорушеннями, але суспільно корисні або суспільно прийнятні діяння суб'єкта кримінального правопорушення, що є правовими можливостями для реалізації його суб'єктивного права чи виконання юридичного обов'язку, які виключають кримінальну відповідальність за заподіяну ним шкоду.

Ознаки обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння:

а) це діяння суб'єкта кримінального правопорушення, які передбачені чинним КК України;

б) ці діяння суб'єкта кримінального правопорушення зовнішньо схожі з кримінальними правопорушеннями;

в) ці діяння суб'єкта кримінального правопорушення не є кримінальними правопорушеннями в силу своєї суспільної корисності або суспільної прийнятності;

г) діяння суб'єкта кримінального правопорушення, які є правовими можливостями для реалізації його суб'єктивного права чи виконання юридичного обов'язку;

д) ці діяння суб'єкта кримінального правопорушення *виключають його кримінальну відповідальність* за заподіяну шкоду.

Важливо звернути особливу увагу на те, *що особи, котрі не наділені ознаками суб'єкта кримінального правопорушення, також мають суб'єктивне право на вчинення таких діянь, що виключають кримінальну протиправність*. Звісно, що здійснення кожного суб'єктивного права всіма учасниками суспільних відносин має відбуватися у правовому полі. Вже у Римському праві діяв принцип: *Nullum videtur dolo facere, qui jure suo utitur* – ніхто не діє зловмисно, якщо користується своїм правом.

11.2. Система обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння суб'єкта кримінального правопорушення, передбачені чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України):

1. Необхідна оборона – ст. 36 КК України;
2. Уявна оборона – ст. 37 КК України;
3. Затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення – ст. 38 КК України;
4. Крайня необхідність – ст. 39 КК України;
5. Фізичний або психічний примус – ст. 40 КК України;
6. Виконання наказу або розпорядження – ст. 41 КК України;
7. Діяння, пов'язане з ризиком – ст. 42 КК України;
8. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації – ст. 43 КК України;
9. Виконання обов'язку щодо захисту вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України – ст. 43-1 КК України.

11.3. Кримінально правова характеристика обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення:

1). Необхідна оборона: поняття, ознаки, умови правності та перевищення її меж (ексцес оборони).

Необхідна оборона з давніх давен визнана природнім суб'єктивним правом людини. На нинішньому етапі розвитку світової цивілізації воно має надійні міжнародно правові та державні га-

рантії. В Україні право на необхідну оборону гарантоване на рівні Конституції України. Зокрема, *кожен має право:*

а) будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань – ч. 5 ст. 55 Конституції України;

б) захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань – ч. 2 ст. 27 Конституції України;

в) на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади – ч. 2 ст. 36 КК України.

Право на необхідну оборону є *суб'єктивним правом особи*, а не її обов'язком – ч. 2 ст. 36 КК України. Воно виникає незалежно від наявності можливості уникнути посягання у будь-який спосіб – заховатися у відповідному недоступному приміщенні, втекти, звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади, тощо.

Для відповідних *службових осіб* захист охоронюваних законом прав та інтересів особи, суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання, залежно від обставин справи, може бути *не лише правом, але й є службовим обов'язком*. Наприклад, для працівників поліції, Служби безпеки України, військовослужбовців. Невиконання цього обов'язку може утворювати склад кримінального правопорушення, передбаченого чинним КК України, зокрема, статтями 365, 367, 420, 421, 426 КК України.

Залежно від обставин справи, дії особи, вчинені в стані необхідної оборони, за своєю змістовною суттю, є *суспільно корисними* або *суспільно прийнятними*.

Не всі суспільно небезпечні посягання, які вчиняються особою, *потребують їх негайного припинення чи відвернення* шляхом застосування необхідної оборони. Наприклад, щодо суспільно небезпечних посягань, які передбачені статтями 200, 212, 213, 254, 339 КК України.

Важливе практичне значення для кваліфікації діянь, як вчинених у стані необхідної оборони, має Постанова Пленуму Верховного Суду України №1 від 26 квітня 2002 року «Про судову практику у справах про необхідну оборону».

Виходячи із закріпленого у ч. 1 статті 36 КК України поняття необхідної оборони, а також наведених вище та інших наявних

в теорії кримінального права підходів до його розуміння, можна запропонувати наступне її визначення.

Необхідна оборона є передбачена чинним КК України обставина, що виключає кримінальну відповідальність – *суб'єктивне право, правовою можливістю або правовим обов'язком* особи на вчинення дій *з метою захисту* охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави *від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягав шкоди*, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Ознаками необхідної оборони, виходячи з наведеного вище її поняття, є такі:

а) це передбачена чинним КК України обставина, що виключає кримінальну відповідальність суб'єкта кримінального правопорушення;

б) це дії, вчинені фізичною особою, яка наділена ознаками суб'єкта кримінального правопорушення, або службовою особою, яка звісно є суб'єктом кримінального правопорушення. Особа, яка не має ознак суб'єкта кримінального правопорушення – ст. 18 КК України, не підлягає кримінальній відповідальності за дії, вчинені при перевищенні меж необхідної оборони. Дія – це активна, вольова форма поведінки людини;

в) ці дії суб'єкта кримінального правопорушення є суб'єктивним правом, правовою можливістю або правовим обов'язком особи, на вчинення з метою захисту охоронюваних законом: 1) прав та інтересів особи, яка захищається; 2) прав та інтересів іншої особи; 3) інтересів суспільства; 4) інтересів держави;

г) захист здійснюється від суспільно небезпечного посягання щодо якого є негайна потреба застосувати акт необхідної оборони;

д) захист здійснюється суб'єктом кримінального правопорушення шляхом заподіяння посягаючому шкоди;

е) заподіяна суб'єктом кримінального правопорушення шкода має бути не надмірною, а необхідною і достатньою в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання;

є) суб'єктом кримінального правопорушення, який застосував

необхідну оборону, *не було допущено перевищення меж необхідної оборони.*

Необхідна оборона, як уже зазначалося, має здійснюватися особою межах правового поля. У цьому зв'язку, для юридичного аналізу наявності чи відсутності стану необхідної оборони, застосовують відповідні правила. Ці правила є **умовами правності** необхідної оборони – відповідності її правовим приписам. Застосовуючи логічний підхід, можна розглянути дві групи цих правил: а) які стосуються акту посягання; б) які стосуються акту оборони.

Умови правності необхідної оборони, які стосуються акту посягання. До їх числа відносяться наступні умови.

1) посягання, що відвертається чи припиняється, *має бути суспільно небезпечним*, тобто таким, що заподіює істотну шкоду об'єктам кримінально-правової охорони або *створює реальну загрозу* заподіяння такої шкоди. Якщо немає суспільно небезпечного посягання, то *відсутня «необхідність»* для негайного вчинення акту захисту. Етимологічне значення слова «необхідна» – така, без якої неможливо обійтися, *конче потрібна* для забезпечення нормального життя людини. Тому, *необхідність* застосування акту необхідної оборони можлива лише у випадку вчинення суспільно небезпечних посягань, які потребують їх *негайного відвернення чи припинення*. Як правило, *це відповідні посягання* на основи національної безпеки життя, здоров'я, фізичну свободу, статеву свободу та недоторканість особи, право власності, громадську безпеку чи громадський порядок, авторитет органів державної влади, правосуддя, тощо.

2) суспільно небезпечне посягання, що відвертається або припиняється, має бути *наявним* (дійсним, реальним), *тобто існуючим об'єктивно, а не в уяві особи*, яка здійснює акт захисту. *Посягання є наявним*, коли: а) існує реальна загроза його вчинення; б) воно розпочалося і триває; в) воно зупинене, але в будь-який момент може продовжитися. Закінченим є посягання, коли воно: а) припинене посягаючи; б) перерване захистом.

3) посягання має бути *об'єктивно* суспільно небезпечним і *не обов'язково* таким, що є кримінально протиправним через призму чинного КК України. Отже, необхідна оборона *допускається*

також проти посягань: а) особи, яка згідно чинного КК України не є суб'єктом кримінального правопорушення – особи, що не досягла віку кримінальної відповідальності, неосудної особи; б) особи, яка діє через необережність; в) особи, яка вчиняє посягання невинно; г) особи, яка діє під впливом помилки; д) особи та свійської або дикої тварини, яка використовує їх як знаряддя для вчинення посягання. Якщо ж свійські або дикі тварини вчинюють напад самотійно, то в такій ситуації наявний *стан крайньої необхідності* – ст.39 КК України.

4) *не допускається* застосування необхідної оборони проти: а) суспільно небезпечного посягання особи *у виді бездіяльності*. Бездіяльність – це винна, протиправна, *пасивна поведінка* особи, яка безпосередньо чи опосередковано заподіяла істотну шкоду чи створила загрозу заподіяння такої шкоди об'єктові кримінально-правової охорони; б) діяння, яке хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого чинним КК України, але *через малозначність* не становить суспільної небезпеки. Тобто, не заподіяло і не могло заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. – ч. 2 ст. 11 КК України; в) особи, яка *діє у межах правового поля* – використовує своє суб'єктивне право або здійснює виконання свого обов'язку у правовому полі. Наприклад, особа здійснює своє право на працю, на відпочинок, розпоряджається своїм майном, *діє за обставин, що виключають* кримінальну протиправність діяння – статті 36-43-1 КК України, працівник правоохоронного органу, інша службова особа виконує свої службові обов'язки.

5) необхідна оборона *допускається також і проти явно беззаперечних кримінально протиправних* дій будь-яких службових осіб і в тому числі працівників правоохоронних органів.

6) право на необхідну оборону *не виникає* у особи, яка *спровокувала* посягання іншої особи з метою використати його для розправи з цією особою.

Необхідну оборону чинний в кримінально правовому значенні слід відмежовувати від необхідної оборони в адміністративному праві. Кодекс України про адміністративні правопорушення також *передбачає* необхідну оборону як обставину, що виключає адміністративну протиправність діяння – ст. 19 КУпАП. У цьо-

му випадку дії нападника не є суспільно небезпечним, а суспільно шкідливими.

Умови правності необхідної оборони, які стосуються акту захисту:

1) *предметом захисту* можуть бути виключно охоронювані законом права та інтереси: а) особи, що захищається; б) інших осіб; в) суспільства; г) держави. При цьому термін «закон» слід розуміти в широкому його значенні – як всі нормативні акти: Конституція України, закони та підзаконні акти держави;

2) *дії, що утворюють акт захисту* повинні бути своєчасними – зумовленими, як уже зазначалося, потребою негайного відвернення чи припинення суспільно небезпечного посягання на охоронювані законом права та інтереси особи, суспільства, держави. Така потреба, наприклад, відсутня при вчиненні ухилення від сплати податків – ст. 212 КК України, порушення порядку здійснення заготівлі металобрухту – ст. 213 КК України, незаконної порубки лісу – ст. 246 КК України, безгосподарного використання земель – ст. 254 КК України, незаконного підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні – ст. 339 КК України, тощо. В таких ситуаціях потреби негайного відвернення чи припинення суспільно небезпечного посягання на охоронювані законом права та інтереси особи немає. Особі, зацікавленій в припиненні таких діянь, *достатньо звернутися* до компетентних органів держави;

3) *захист* здійснюється у спосіб *вимушеного заподіяння шкоди нападникові, а не третім особам*. Шкода, вимушено заподіявана нападникові, повинна бути *необхідною і достатньою* для негайного відвернення чи припинення посягання. Вона може бути: 1) *фізичною* – нанесення ударів, заподіяння не тяжких тілесних ушкоджень, позбавлення фізичної свободи: зв'язування, ізоляція у відповідному приміщенні, тощо; 2) *майновою* – заподіяння шкоди особистому одягові, використовуваним ним засобам посягання; 3) *комбінованою*. Ця шкода *не повинна перевищувати меж необхідної оборони*. Коли шкода заподіяна *третім особам*, які перебували поруч з нападником чи нападниками, то вчинене, залежно від обставин справи, належить кваліфікувати як: а) умисне кримінальне правопорушення; б) кримінальне

правопорушення, що вчинене через необережність; в) казус – випадок. Не виключається можливість наявності *казусу (випадку)* – невинного заподіяння шкоди, коли суб'єкт кримінального правопорушення не усвідомлював і за обставинами справи не міг усвідомлювати суспільної небезпечності свого діяння або за обставинами справи не передбачав, не повинен був чи не міг передбачити можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння. У таких ситуаціях він *діяв без вини* і тому не підлягає кримінальній відповідальності;

4) КК України *не вимагає*, щоб захист здійснювався тими ж засобами, що й посягання. Засоби захисту можуть бути і більш ефективними. Отже, *захист може здійснюватися* усіма наявними в даній обстановці захисту засобами, *не забороненими* нормами права. Так, застосування суб'єктом кримінального правопорушення зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від *нападу озброєної особи або нападу групи осіб*, а також для *відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості* шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає *не є перевищенням* меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність – ч. 5 ст. 36 КК України. При застосуванні засобів захисту *не повинні перевищуватися межі* необхідної оборони.

Перевищення меж необхідної оборони – ексцес оборони. Питання про перевищення меж необхідної оборони виникає *лише у разі умисного вбивства* нападника або заподіяння йому *тяжких тілесних ушкоджень* тільки суб'єктом кримінального правопорушення. Особа, яка *не наділена* ознаками суб'єкта кримінального правопорушення, при перевищенні меж необхідної оборони, *не підлягає* кримінальній відповідальності відповідно до ст. 22 чинного КК України.

Відповідно до ч. 3 ст. 36 КК України, ***перевищенням меж необхідної оборони*** визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, *тяжкої шкоди, яка явно не відповідає* небезпечності посягання або обстановці захисту.

Ознаками перевищення меж необхідної оборони, виходячи з її законодавчого поняття, є:

а) наявність стану необхідної оборони;

б) вчинення *умисних дій* суб'єкта кримінального правопорушення, який застосовує акт необхідної оборони;

в) *умисними діями* суб'єкта кримінального правопорушення *заподіяна особі, яка посягає* на охоронювані законом права та інтереси цієї особи, суспільні інтереси чи інтереси держави *надмірна, тяжка шкода*, що *явно* не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Відповідно до ч. 3 ст. 36 КК України, суб'єкт кримінального правопорушення *підлягає* кримінальній відповідальності за перевищення меж необхідної оборони лише за ст. 118 КК України – *умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони* або за ст. 124 КК України – *заподіяння тяжких тілесних ушкоджень*.

У разі коли при перевищенні меж необхідної оборони заподіяно тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть посягаючого, то дії винного, за відсутності умислу на позбавлення потерпілого життя, належить кваліфікувати за ст. 124 КК України – абзац 3 п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України №1 від 26 квітня 2002 року «Про судову практику у справах про необхідну оборону». Думається, що назване роз'яснення Пленуму Верховного Суду України *є неточним*. Коли має місце умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, вчинене належить кваліфікувати за ч. 2 ст. 121 КК України, якщо ставлення винного до настання смерті потерпілого є у формі *необережності*. Не виключається кваліфікація дій винного, за наявності підстав, *як замах на умисне вбивство* при перевищенні меж необхідної оборони – ст. 15 і ст. 118 КК України.

Якщо ж в стані необхідної оборони заподіяно шкоду у виді *середньої тяжкості* тілесного ушкодження, або *легкого* тілесного ушкодження, *матеріальної чи іншої шкоди*, то, відповідно до ч. 3 ст. 36 КК України, така шкода *не повинна визнаватися* ознакою перевищенням меж необхідної оборони.

Нагадаємо ще раз, що застосування суб'єктом кримінального правопорушення *зброї або будь-яких інших засобів чи предметів* для захисту від *нападу озброєної особи або нападу групи осіб*, а також для *відвернення протиправного насильницького вторгнення* у житло чи інше приміщення, *незалежно від тяжкості* шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає *не є перевищенням* меж необхідної

оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність – ч. 5 ст. 36 КК України.

Якщо ж за обставинами справи не було об'єктивних підстав вважати, що має місце посягання, винний підлягає кримінальній відповідальності на загальних засадах.

Згідно ч. 1 ст. 1169 Цивільного кодексу України, цивільно правова шкода, завдана особою при здійсненні нею права на самозахист від протиправних посягань, у тому числі у стані необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені її межі, не відшкодовується. Тобто, наслідком перевищення меж необхідної оборони є також відшкодування цивільно правової шкоди в установленому законодавством порядку.

У разі, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, суб'єкт кримінального правопорушення не міг оцінити відповідність заподіяної ним шкоди небезпечності посягання чи обставині захисту, він не підлягає кримінальній відповідальності – ч. 4 ст. 36 КК України. В судовій практиці у цьому зв'язку виходять з того, що, встановлюючи наявність чи відсутність ознак перевищення меж необхідної оборони, необхідно враховувати не лише відповідність чи невідповідність знарядь захисту і нападу, а й характер небезпеки, що загрожувала суб'єктові кримінального правопорушення, який застосував акт захисту, та обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищався, їхні фізичні дані – вік, стать, стан здоров'я та інші обставини.

2). Уявна оборона: поняття, ознаки, умови правності.

Уявною обороною, відповідно до ч. 1 ст. 37 КК України, визнаються дії, вчинені особою, якими заподіяна шкода потерпілому за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного діяння не було і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.

Ознаки уявної оборони :

а) це передбачена чинним КК України обставина, що виключає кримінальну відповідальність суб'єкта кримінального правопорушення;

б) це дії, вчинені особою – фізичною чи службовою, яка є суб'єктом кримінального правопорушення;

в) цими діями суб'єкта кримінального правопорушення заподіяна шкода потерпілому;

г) шкода заподіяна потерпілому за обставин, коли *реального суспільно небезпечного посягання не було і суб'єкт кримінального правопорушення, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускав наявність* такого посягання.

За суб'єктивними ознаками уявну оборону можна поділити на два види:

а) *уявна оборона внаслідок добросовісної помилки*, коли особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковість свого припущення про наявність суспільно небезпечного посягання, а обстановка, що склалася, давала цій особі підстави вважати, що мало місце реальне посягання. Питання про те, чи дійсно в особи були підстави для помилкового висновку про наявність суспільно небезпечного посягання, вирішується з врахуванням конкретних обставин справи. Така уявна оборона виключає кримінальну відповідальність – ч. 2 ст. 37 КК України;

б) *уявна оборона внаслідок недобросовісної помилки*, коли особа, в обстановці, що склалася, не усвідомлювала, але могла усвідомлювати помилковість свого припущення про наявність суспільно небезпечного посягання. Така особа підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди через необережність. Тобто, за вбивство через необережність – ст. 119 КК України, або за необережне тяжке тілесне ушкодження – ст. 128 КК України (ч. 4 ст. 37 КК України).

Якщо при уявній обороні внаслідок добросовісної помилки особа перевищила межі захисту, вона підлягає кримінальній відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони – ч. 3 ст. 37 КК України. Як уже раніше зверталася увага, у разі коли при перевищенні меж необхідної оборони заподіяно тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть посягаючого, то дії винного, за відсутності умислу на позбавлення потерпілого життя, належить кваліфікувати за ст. 124 КК України – абзац 3 п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України №1 від 26 квітня 2002 року «Про судову практику у справах про необхідну оборо-

ну». Думається, що назване роз'яснення Пленуму Верховного Суду України є *неточним*. Коли має місце умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, вчинене належить кваліфікувати за ч. 2 ст. 121 КК України, якщо ставлення винного до настання смерті потерпілого є у формі необережності. Не виключається кваліфікація дій винного, за наявності підстав, як *замах на умисне вбивство* при перевищенні меж необхідної оборони – ст. 15 і ст. 118 КК України.

Якщо ж в стані необхідної оборони заподіяно шкоду у виді *середньої тяжкості* тілесного ушкодження, або *легкого* тілесного ушкодження, *матеріальної чи іншої шкоди*, то, відповідно до ч. 3 ст. 36 КК України, така шкода *не повинна визнаватися* ознакою перевищенням меж необхідної оборони.

Застосування суб'єктом кримінального правопорушення зброї або *будь-яких інших засобів чи предметів* для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення *протиправного насильницького вторгнення* у житло чи інше приміщення, *незалежно від тяжкості* шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає *не є перевищенням* меж необхідної оборони і *не має наслідком* кримінальну відповідальність – ч. 5 ст. 36 КК України.

Якщо ж за обставинами справи *не було об'єктивних підстав* вважати, що має місце посягання, винний підлягає кримінальній відповідальності *на загальних засадах*.

3). Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення: поняття, ознаки, умови правності, перевищення його меж.

Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, згідно ч. 1 ст. 38 КК України, – *це дії* потерпілого та інших осіб *безпосередньо після вчинення посягання*, спрямовані на *затримання особи*, яка вчинила кримінальне правопорушення, і *доставлення її* відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи.

Ознаки затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення:

а) *це передбачена* чинним КК України обставина, що виклю-

чає кримінальну відповідальність суб'єкта кримінального правопорушення;

б) це *умисне* вчинення *потерпілим* та *іншими особами*, які є *суб'єктами* кримінального правопорушення дій, які зовні *подібні* до кримінального правопорушення;

в) ці дії вчинені *потерпілим* та *іншими особами* *безпосередньо* після вчинення кримінально протиправного посягання;

г) ці дії вчинені *потерпілим* та *іншими особами* з метою *затримання особи*, яка вчинила кримінальне правопорушення, і доставлення її відповідним органам влади;

д) цими діями *не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання особи*, що вчинила кримінальне правопорушення.

Умови правності затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення:

а) особа, що затримується, *вчинила кримінальне правопорушення*. Тобто, така особа є *суб'єктом кримінального правопорушення*. Щодо осіб, які не є *суб'єктами кримінального правопорушення*, застосовуються правила крайньої необхідності – ст. 39 КК України;

б) *характер вчиненого кримінального правопорушення*, а також *обстановка вчинення кримінального правопорушення* та *ознаки*, що характеризують особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, свідчать про необхідність здійснення її затримання і доставлення її відповідним органам влади;

в) *затримання здійснюється безпосередньо після вчинення посягання*. Винятком з цього правила є втеча особи з метою ухилення від слідства чи відбування покарання;

г) *правність затримання* такої особи визначається також спеціальними законами, зокрема: «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року; «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 року; «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року; «Про Державну прикордонну службу» від 03 квітня 2003 року. Наприклад, згідно ст. 37 Закону України «Про Національну поліцію», поліція уповноважена *затримувати особу* на підставах, у порядку та на строки, визначені Конституцією України, Кримінальним процесуальним кодексом України та Кодек-

сом України про адміністративні правопорушення, а також іншими законами України. При цьому поліцейський уповноважений у виняткових випадках, відповідно до ст. 46 названого Закону, застосовувати вогнепальну зброю, зокрема:

1) для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти;

2) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського;

3) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського;

д) *метою затримання* є доставлення особи, що вчинила кримінальне правопорушення, відповідним органам влади. Відповідними органами влади є: правоохоронні органи, суд, органи державної влади і управління, органи місцевого самоврядування;

е) насильство, яке застосовується при затриманні особи, що вчинила кримінальне правопорушення, є *вимушеним* – особа ухиляється від доставлення її відповідним органам влади. Насильство щодо такої особи, *не може переслідувати мету помсти або розправи* за вчинене кримінальне правопорушення. Особа, яка вчинить таке насильство, *підлягає кримінальній відповідальності на загальних засадах*;

є) *відсутнє перевищення заходів*, необхідних для затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, тобто умисного заподіяння такій особі *тяжкої шкоди, яка явно не відповідає* небезпечності посягання або обставині затримання – умисне вбивство – ст. 118 КК України або умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень – ст. 124 КК України.

Шкода, яка заподіюється при затриманні особи, що вчинила кримінальне правопорушення, може бути фізичною, майновою, комбінованою.

Від затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, як обставини, яка виключає кримінальну протиправність діяння, необхідно відрізнити затримання, що є тимча-

совим запобіжним заходом, яке застосовується з підстав та в порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України. Зокрема, згідно його ч. 2 ст. 207, *кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу, крім осіб, зазначених у статтях 482 і 482 -2 цього Кодексу:*

1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення;

2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідну особу в порядку, передбаченому частиною другою цієї статті, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Уповноважена службова особа, згідно ст. 208 Кримінального процесуального кодексу України, *має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках:*

1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;

2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України;

4) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого статтями 255, 255-1, 255-2 Кримінального кодексу України.

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, відповідно до ст. 211 Кримінального процесуального кодексу України, не може перевищувати *сімдесяти двох годин з моменту затримання*, який визначається згідно з вимогами статті 209 цього Кодексу. Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа *не пізніше шістдесяти годин* з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.

Перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. *Перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, згідно ч. 2 ст. 38 КК України, – це умисні дії потерпілого та інших осіб, якими особі, що вчинила кримінальне правопорушення, заподіяна тяжка шкода, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення.*

Ознаки перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення:

а) *це умисні дії потерпілого або інших осіб, які застосовують затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;*

б) *це умисні дії, вчинені в умовах правного затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;*

в) *це умисні дії, якими особі, що вчинила кримінальне правопорушення заподіяна тяжка шкода, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Під поняттям «тяжка шкода» слід розуміти умисне вбивство або умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження. Шкодою, яка не відповідає небезпечності або обстановці затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, є шкода очевидна, безспірна. Наприклад, працівник поліції застосовував зброю, заподіявши особі, яка вчинила кримінальне правопорушення тяжке тілесне ушкодження, коли була можливість легко його наздогнати і затримати за допомогою наявного автотранспорту.*

Особа, яка допустила перевищення заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення підлягає кримінальній відповідальності лише за умисне вбив-

ство – ст. 118 КК України або у разі умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень – ст. 124 КК України.

Спірним, як уже зверталася увага, є положення абзацу 3 п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України №1 від 26 квітня 2002 року «Про судову практику у справах про необхідну оборону» про те, що у разі коли при перевищенні меж необхідної оборони заподіяно тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть посягаючого, то дії винного, за відсутності умислу на позбавлення потерпілого життя, належить кваліфікувати за ст. 124 КК України. Думається, що назване роз'яснення Пленуму Верховного Суду України є *неточним*. Коли має місце умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, вчинене належить кваліфікувати за ч. 2 ст. 121 КК України, якщо ставлення винного до настання смерті потерпілого є у формі необережності. Не виключається кваліфікація дій винного, за наявності підстав, як *замах на умисне вбивство* при перевищенні меж необхідної оборони – ст. 15 і ст. 118 КК України.

Якщо ж у стані необхідної оборони заподіяно шкоду у виді середньої тяжкості тілесного ушкодження, або легкого тілесного ушкодження, матеріальної чи іншої шкода, то, відповідно до ч. 2 ст. 37 КК України, така шкода не повинна визнаватися ознакою перевищенням меж необхідної оборони.

Умисне заподіяння шкоди особі, що вчинила кримінальне правопорушення, після її затримання слід кваліфікувати як умисне кримінальне правопорушення на загальних засадах.

Відмінність затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, від необхідної оборони можна продемонструвати за такими критеріями:

1) *за часом вчинення*. Дії потерпілого та інших осіб спрямовані на затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, можуть бути здійснені лише безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, а необхідна оборона допускається вже проти суспільно небезпечного посягання, яке реально загрожує або яке розпочалося;

2) *за метою вчинення*. Метою затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, є доставлення її відповідним

органам влади, а метою необхідної оборони є відвернення чи припинення суспільно небезпечного посягання;

3) *за колом осіб застосування. Затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, може застосовуватися лише щодо особи, яка є суб'єктом кримінального правопорушення, а необхідна оборона може застосовуватися щодо будь-якої особи, яка вчиняє суспільно небезпечне посягання, або коли з її боку існує реальна загроза такого посягання;*

4) *за розміром шкоди, яка може бути заподіяна. При затриманні особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, шкода має відповідати небезпечності посягання і обстановці затримання, тобто має бути мінімально допустимою, а при необхідній обороні вона може і перевищувати відвернену шкоду. Так, у разі застосування суб'єктом кримінального правопорушення зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, тяжкість шкоди, яку може бути заподіяно тому, хто посягає не обмежується – ч. 5 ст. 36 КК України.*

4). Крайня необхідність: поняття, ознаки, умови її правності, перевищення її меж, відмінність від необхідної оборони.

Крайня необхідність, згідно ст. 39 КК України, – це заподіяння шкоди охоронюваним правом інтересам для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожувала особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності. Заподіяння суб'єктом кримінального правопорушення шкоди у умовах крайньої необхідності не є кримінальним правопорушенням. Особи, які не наділені ознаками суб'єкта кримінального правопорушення, як відомо, не підлягають кримінальній відповідальності.

Ознаки крайньої необхідності:

а) це передбачена чинним КК України обставина, що виклю-

чає кримінальну відповідальність суб'єкта кримінального правопорушення;

б) це *умисне* вчинення суб'єктом кримінального правопорушення дії або бездіяльності, які зовні подібні до кримінального правопорушення;

в) це *умисні* діяння (дії або бездіяльність) суб'єкта кримінального правопорушення, якими *вимушено* заподіяна шкода охоронюваним правом інтересам;

г) ці діяння суб'єкта кримінального правопорушення, *вчинені для усунення небезпеки*, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави;

д) цю небезпеку в даній обстановці *не можна було усунути іншими* засобами ніж цими діяннями суб'єкта кримінального правопорушення;

е) при вчиненні цих діянь суб'єктом кримінального правопорушення *не було допущено перевищення* меж крайньої необхідності.

Умови правності крайньої необхідності:

а) наявність *реальної небезпеки* неминучості заподіяння шкоди особі охоронюваним нормами права її правам, інтересам суспільства або держави;

б) ця реальна небезпека *не може бути відвернена іншим способом*, ніж *умисним* заподіянням шкоди іншим охоронюваним нормами права правам особи, інтересам суспільства чи держави. За наявності *потенційної, реальної можливості* відвернути небезпеку для охоронюваних законом правам чи інтересів *без заподіяння шкоди іншим* охоронюваним правом правам чи інтересам, суб'єкт кримінального правопорушення, який заподіяв таку шкоду, *підлягає кримінальній відповідальності на загальних засадах*;

в) заподіяна суб'єктом кримінального правопорушення шкода *не є більш значною*, ніж шкода відвернена – вона є *рівнозначною або меншою*. Тобто, суб'єктом кримінального правопорушення *не було допущено перевищення* меж крайньої необхідності. Заподіяна шкода має бути *необхідною і розумно збалансованою*. Така шкода, як правило, заподіюється *третьім особам*, які *не є*

причетними до виникнення реальної небезпеки неминучості заподіяння шкоди охоронюваним нормами права правам особи, інтересам суспільства чи держави. Якщо суб'єкт кримінального правопорушення добросовісно помилився щодо наявності більшої значності шкоди, яка ним відвертається, то він не підлягає кримінальній відповідальності.

Для фізичної особи крайня необхідність є суб'єктивним правом, а для відповідних службових осіб, наприклад, працівників правоохоронних органів, вчинення таких дій є службовим обов'язком.

Джерелом небезпеки, що загрожує охоронюваним законом правам чи інтересам, можуть бути: 1) сили природи – засуха, мороз, повінь, снігопад, буря, землетрус, ураган, пожежа, тощо; 2) техногенні фактори: поломка механізмів чи пристроїв – автомобіля, трактора, потягу, автоматизованої системи, аварії, техногенні катастрофи, тощо; 3) поведінка дикої чи свійської тварини; 4) людина: а) фізіологічні процеси в організмі людини – спрага, голод, хвороба; б) стан людини – загострення тяжкої хвороби, небезпечний для життя стан; 5) дія іншої людини, яка також діє у стані крайньої необхідності. Класичним прикладом, який надається у юридичній літературі, є дії водія транспортного засобу, який з метою уникнути наїзду на людину, яка раптом вибігла на дорогу, звертає на зустрічну смугу дороги. У свою чергу, водій зустрічного автомобіля, уникаючи зіткнення, різко звертає праворуч та вчине наїзд на іншу людину, яка була на тротуарі; 6) колізія обов'язків службової чи посадової особи – наприклад, необхідність одночасного виїзду служби пожежної безпеки для гасіння кількох пожеж.

Перевищення меж крайньої необхідності. *Перевищенням меж крайньої необхідності, відповідно до ч. 2 ст. 39 КК України, є:*

а) умисне заподіяння суб'єктом кримінального правопорушення шкоди охоронюваним правом правам чи інтересам. Заподіяння ним такої шкоди через необережність не є перевищенням меж крайньої необхідності;

б) заподіяна суб'єктом кримінального правопорушення шкода є більш значною, ніж відвернена шкода. Отже, якщо суб'єктом

кримінального правопорушення *заподіяна шкода є менш значною або рівнозначною*, то перевищення меж крайньої необхідності немає. *Значність заподіяної шкоди*, у кінцевому рахунку, встановлюється судом у кожному конкретному випадку з урахуванням всіх обставин застосування крайньої необхідності.

Про наявність перевищення меж крайньої необхідності може свідчити ситуація в якій працівник поліції застосовував вогнепальну зброю для припинення бійки двох чоловіків, заподіявши одному з них тяжкі тілесні ушкодження, коли достатньо було застосувати для припинення бійки наявні у нього інші спеціальні засоби. Прикладом правності застосування крайньої необхідності може бути протиправне заволодіння транспортним засобом для того, щоб терміново доставити тяжко хвору людину до лікарні, протистояти стихійному лихові, усунути іншу небезпеку, яка загрожує людині, інтересам суспільства чи держави – п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 14 від 23 грудня 2005 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті». Необхідно також зазначити, що, відповідно до п. 2.7 «Правил дорожнього руху», водій транспортного засобу, крім водіїв транспортних засобів дипломатичних та інших представництв іноземних держав, міжнародних організацій, оперативних і спеціальних транспортних засобів, *повинен надавати транспортний засіб*:

а) поліцейським та працівникам охорони здоров'я для доставлення до найближчого закладу охорони здоров'я осіб, які потребують екстреної (швидкої) медичної допомоги;

б) поліцейським для виконання непередбачених і невідкладних службових обов'язків, пов'язаних із переслідуванням правопорушників, доставленням їх до органів Національної поліції, та для транспортування пошкоджених транспортних засобів. Якщо водій не виконує названого обов'язку і не надає транспортного засобу, працівник поліції має право діяти в умовах крайньої необхідності.

Певну складність, щодо кваліфікації вчиненого, утворює позбавлення життя людини у разі застосування суб'єктом криміналь-

ного правопорушення правил крайньої необхідності. Важливим є питання щодо можливості врятування власного життя за рахунок життя іншої людини. Як думається, така можливість є допустимою, коли загроза для життя обох або більше осіб є одночасно реальною як і можливість настання їх смерті. Яскравим прикладом такої ситуації є відрізання страхувальної мотузки альпіністом при неможливості одночасно врятувати себе і того, хто відірвався від скелі над прірвою. Тобто, при відверненні загибелі обох альпіністів ціною життя одного з них. Застосування такого принципу *не допускається при трансплантації*. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» донором *людських органів і тканин* може бути людина лише за її згодою. Згідно ст. 52 Основ законодавства про охорону здоров'я, медичним працівникам забороняється здійснення евтаназії – навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань. Вчинене для трансплантації *людських органів і тканин* позбавлення життя людини, як за її згодою так і при її відсутності, належить кваліфікувати як умисне вбивство. Необхідно також звернути увагу на те, що ч. 4 ст. 281 Цивільного кодексу України *забороняється задоволення прохання* фізичної особи про припинення її життя.

За перевищення *меж крайньої необхідності* суб'єкт кримінального правопорушення підлягає кримінальній відповідальності *на загальних засадах*. Однак, відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 66 КК України, вчинення ним кримінального правопорушення з перевищенням меж крайньої необхідності є *обставиною, яка пом'якшує покарання*.

Суб'єкт кримінального правопорушення не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок *сильного душевного хвилювання*, викликаного небезпекою, що загрожувала, *він не міг оцінити* відповідності заподіяної шкоди цій небезпеці – ч. 3 ст. 39 КК України.

Згідно зі ст. 1171 Цивільного кодексу України, *шкода, завдана особі* у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо цю небезпеку за даних умов не можна було усунути іншими засобами в умовах крайньої не-

обхідності, відшкодовується особою, яка її завдала. Особа, яка відшкодувала шкоду, має право пред'явити зворотну вимогу до особи, в інтересах якої вона діяла. Враховуючи обставини, за яких було завдано шкоди у стані крайньої необхідності, суд може покласти обов'язок її відшкодування на особу, в інтересах якої діяла особа, яка завдала шкоди, або зобов'язати кожного з них відшкодувати шкоду в певній частці або звільнити їх від відшкодування шкоди частково або в повному обсязі. В цивільному праві під поняттям «особа» розуміють фізичну особу та юридичну особу – ч.1 ст. 2 Цивільного кодексу України.

Відмінність крайньої необхідності від необхідної оборони можна провести за наступними критеріями:

1) за джерелом небезпеки – при необхідній обороні джерелом небезпеки є суспільно небезпечне посягання людини, а при крайній необхідності – будь-які фактори: діяння людини, поведінка тварин, сили природи, техногенні фактори, фізіологічні процеси людини, тощо;

2) за характером діяння – крайня необхідність може виражатися як в діях так і в бездіяльності суб'єкта кримінального правопорушення – наприклад, колізія обов'язків – пожежники виїхали на гасіння іншого, більш важливого об'єкта, а необхідна оборона здійснюється лише шляхом його дій;

3) за заподіяваною шкодою – а) при крайній необхідності заподіювана суб'єктом кримінального правопорушення шкода не може перевищувати шкоду відвернену, а при необхідній обороні така умова не є необхідною – шкода має бути такою, що відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту; б) при крайній необхідності шкода наноситься суб'єктом кримінального правопорушення охоронюваним правом інтересам або правам третіх осіб, а при необхідній обороні – лише посягаючому.

Відмінність крайньої необхідності від затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення:

а) умовою правомірності крайньої необхідності є наявність реальної небезпеки – неминучість заподіяння шкоди для охоронюваним законом правам і інтересам особи, інтересам суспільства або держави, а умовою правомірності затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення є вчинення особою кримінального

правопорушення – якщо особа ухиляється від доставлення його відповідним органам влади;

б) при крайній необхідності *право* на усунення суб'єктом кримінального правопорушення небезпеки, що загрожує, *існує з моменту виникнення небезпеки і до її усунення*, а право на затримання виникає безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення.

5). Фізичний або психічний примус: поняття, ознаки та умови його правності.

Згідно ч. 1 ст. 40 КК України, *не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду охоронюваним правом інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками*. Частиною другою цієї статті встановлено, що питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди охоронюваним правом інтересам, *якщо ця особа зазнала фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, вирішується відповідно до положень статті 39 цього Кодексу*.

Ознаки фізичного або психічного примусу, що включають кримінальну відповідальність:

а) це передбачена чинним КК України обставина, що виключає кримінальну відповідальність суб'єкта кримінального правопорушення;

б) це умисне вчинення суб'єктом кримінального правопорушення дії або бездіяльності, які зовні подібні до кримінального правопорушення;

в) дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу;

г) дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу – нездоланного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками. *Нездоланний фізичний примус* є різновидом **Vis major** – нездоланної сили природи, дій людини, поведінки тварин, техногенних аварії чи катастрофи, тощо;

д) дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу

су – нездоланного примусу не є кримінальним правопорушенням;

е) *школа* охоронюваним правом інтересам, заподіяна суб'єктом кримінального правопорушення, який зазнав *фізичного примусу*, внаслідок якого він зберігав можливість керувати своїми діями, а також *психічного примусу*, є *правною* – відповідає правилами крайньої необхідності, передбаченим ст. 39 КК України.

Нагадаємо, що **умовами правності крайньої необхідності є:**

а) наявність *реальної небезпеки* неминучості заподіяння шкоди особі охоронюваним нормами права її правам, інтересам суспільства або держави;

б) ця реальна небезпека *не може бути відвернена іншим способом*, ніж умисним заподіянням шкоди іншим охоронюваним нормами права правам особи, інтересам суспільства чи держави. За наявності *потенційної, реальної можливості* відвернути небезпеку для охоронюваних законом правам чи інтересів *без заподіяння шкоди іншим* охоронюваним правом правам чи інтересам, суб'єкт кримінального правопорушення, який заподіяв таку шкоду, *підлягає кримінальній відповідальності на загальних засадах*;

в) заподіяна суб'єктом кримінального правопорушення шкода *не є більш значною*, ніж шкода відвернена – вона є *рівнозначною або меншою*. Тобто, суб'єктом кримінального правопорушення *не було допущено перевищення меж крайньої необхідності*. Заподіяна шкода має бути *необхідною і розумно збалансованою*. Така шкода, як правило, заподіюється *третім особам*, які *не є причетними* до виникнення *реальної небезпеки неминучості* заподіяння шкоди охоронюваним нормами права правам особи, інтересам суспільства чи держави. Якщо суб'єкт кримінального правопорушення *добросовісно помилився* щодо наявності більшої значності шкоди, яка ним відвертається, то він *не підлягає кримінальній відповідальності*.

Фізичний примус – це застосування до особи фізичного насильства, що являє собою кримінально протиправний вплив на організм людини, який вчиняється проти її волі і спричиняє їй фізичну шкоду з метою змусити її до протиправної дії чи бездіяльності. Таке насильство може застосовуватися у виді тілесних ушкоджень, нанесення ударів, побоїв, інших дій, які завдають

болісного впливу, незаконного позбавлення фізичної свободи, не-надання їжі, позбавлення сну, пошкодження майна, примушування до вживання алкоголю, наркотичних чи інших одурманюючих засобів, заподіяння шкоди улюбленим домашнім тваринам, заподіяння шкоди родичам чи іншим близьким особам, доля яких має для потерпілого істотне значення, тощо.

Психічний примус – погроза заподіяти особі або її близьким родичам чи іншим близьким особам, доля яких має для нього істотне значення, позбавлення життя, фізичну, майнову шкоду, а також заподіяти шкоду улюбленим домашнім тваринам, розголосити будь-які відомості, які ця особа хоче зберегти в таємниці, зокрема, ті, що ганьблять особу, з метою змусити цю особу до протиправної дії чи бездіяльності.

Поняття близьких родичів та членів сім'ї визначене, зокрема, у Кримінальному процесуальному кодексі України. Так у п. 1 ст. 3 зазначено, що *близькі родичі та члени сім'ї* – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Поняття *близької особи* також чітко викладене у Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року. В ч. 3 ст. 1 цього закону зазначено, що *близькі особи* – члени сім'ї суб'єкта, а також чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний та двоюрідний брати, рідна та двоюрідна сестри, рідний брат та сестра дружини (чоловіка), племінник, племінниця, рідний дядько, рідна тітка, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, батько та мати дружини (чоловіка) сина (дочки), усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням зазначеного суб'єкта.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» зазначено, що *погроза* – це: 1) обіцянка заподіяти яке-небудь зло, неприємність (залякування); 2) можливість або неминучість ви-

никнення, настання чогось небезпечного, прикрого для кого-, чо-го-небудь (те, що може заподіяти зло, неприємність).

У кримінальному праві *погроза* визначається як суспільно небезпечна дія, що полягає у передачі від одного суб'єкта до іншого, необов'язково потерпілого, інформації, словесним чи іншим способом, *з дійсною або удаваною обіцянкою* заподіяти йому у майбутньому конкретну визначену кримінальним законом шкоду з метою залякування. *Погроза* вчинення кримінального правопорушення вважається закінченою з часу передачі суб'єктом інформації адресатові. Вона має бути реальною. Реальність погрози визначається *не наміром суб'єкта*, який її вчиняє, а *суб'єктивним сприйняттям* її потерпілим як такої, зумовленим його побоювання за свою безпеку чи безпеку інших осіб, емоційною невпевненістю, нездатністю в силу фізичного та психічного стану захистити себе, тощо.

Як свідчить правозастосовна практика, способи вираження погрози можуть бути, зокрема, такими:

а) словесним – текстовим або цифровим. У цьому разі текст передається адресанту усно або письмово. При цифровому – надсилання листа з відповідною цифрою або комбінацією цифр. Зокрема, у Японії числом 4, оскільки ієрогліф, яким позначається це число, означає *смерть*. При словесному – звернення до потерпілого у злому стилі: з наголосом, зниженим шепотом перед обличчям або на вухо, з яскраво вираженою зловісністю у голосі, незадоволеним гмиканням, застосування нецензурних лайливих висловів, тощо;

б) несловесними: жести, вираз мімікою – демонстрація руками, ногами, іншими частинами тіла, предметами, зброєю, понуре спостереження над потерпілим, вдивляння у нього прискіпливим поглядом, пильний погляд у вічі, з -під лоба тощо;

в) демонстрація загрозливого стану обличчя чи стану свого тіла, які дають потерпілому достатні підстави вважати таку поведінку реальним наміром заподіяти відповідну шкоду;

г) застосування для підтвердження своєї погрози акту насильства, знищення майна, яке належить потерпілому;

д) демонстрація малюнка, схеми, відео, тощо із відповідним погрозливим змістом. Наприклад, із заподіянням вбивства люди-

ни, застосуванням побиттів, мордування, сексуального насильства, тощо.

Достатньо широке законодавче визначення *насильства* надане у п. 3 ст. 1 закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року, де задекларовано, *що насильство* – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що ї постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Питання відповідальності за застосування фізичного або психічного примусу. Перш за все, в ст. 40 КК України змістовно йдеться про застосування *фізичного або психічного примусу суб'єктом* кримінального правопорушення до особи, *яка є суб'єктом* кримінального правопорушення, *в контексті можливості їх кримінальної відповідальності*. Особа, яка не наділена ознаками *суб'єкта* кримінального правопорушення *не підлягає* кримінальній відповідальності. Разом з цим, кримінальній відповідальності за вчинене *внаслідок його протиправного нездоланного фізичного або психічного примусу* кримінальне правопорушення, в обох випадках *як виконавець*, підлягає суб'єкт, який застосував такий примус. Крім цього, він підлягає кримінальній відповідальності за відповідне насильницьке кримінальне правопорушення проти особи. У кримінальному праві погроза належить наскрізних кримінально-правових понять. У чинному КК України погроза є суспільно небезпечним діянням. Наприклад, статті 129, 195, 345, 345-1, 346, 350, 377 КК України, а також способом вчиненням кримінальних правопорушень. Наприклад, передбачених статтями: 147, 206, 280, 355 КК України.

Однак, у тих випадках, *коли застосоване суб'єктом кримінального правопорушення фізичне насильство чи погроза вбивством є ознаками складу вчиненого кримінального правопорушення*, кваліфікація його дій за сукупністю кримінальних

правопорушень виключається. Наприклад, *при вчиненні розбою – ст. 187 КК України, вимагання – ст. 189 КК України*. Разом з цим, залежно від обставин справи, такий *суб'єкт* кримінального правопорушення підлягає кримінальній відповідальності за статтями 303 або 404 КК України.

Як уже зазначалося, питання про кримінальну відповідальність *суб'єкта* за заподіяння шкоди охоронюваним правом інтересам, у випадку застосування до нього *фізичного примусу*, внаслідок якого він зберігав можливість керувати своїми діями, а також *психічного примусу*, вирішується відповідно за правилами крайньої необхідності – за ст. 39 КК України. Тобто йдеться про перевищення меж крайньої необхідності. *Перевищенням меж крайньої необхідності*, відповідно до ч. 2 ст. 39 КК України, є:

а) *умисне заподіяння суб'єктом кримінального правопорушення шкоди охоронюваним правом правам чи інтересам. Заподіяння ним такої шкоди через необережність не є перевищенням меж крайньої необхідності*;

б) *заподіяна суб'єктом кримінального правопорушення шкода є більш значною, ніж відвернена шкода. Отже, якщо суб'єктом кримінального правопорушення заподіяна шкода є менш значною або рівнозначною, то перевищення меж крайньої необхідності немає. Значність заподіяної шкоди, у кінцевому рахунку, встановлюється судом у кожному конкретному випадку з урахуванням всіх обставин застосування крайньої необхідності*.

У тих випадках, коли суб'єкт *притягається до кримінальної відповідальності за вчинене під впливом фізичного чи психічного примусу кримінальне правопорушення*, ця обставина може бути врахована судом як така, що пом'якшує його покарання – п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України.

6). Виконання наказу або розпорядження: поняття, ознаки та умови його правності.

Виходячи із змісту ч. 1 ст. 41 КК України, **виконання наказу або розпорядження** це обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння – *дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення, якою заподіяно шкоду охоро-*

нюваним правом інтересам, якщо вона вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження.

Ознаки виконання наказу або розпорядження:

а) це передбачена чинним КК України обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння;

б) це дія або бездіяльність, вчинена суб'єктом кримінального правопорушення;

в) це дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення, якою заподіяно шкоду охоронюваним правом інтересам;

г) дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення, якою заподіяно шкоду охоронюваним правом інтересам з метою виконання законного наказу або розпорядження.

Виходячи із змісту вольових державних приписів, які містяться в ст.41 КК України, коли йдеться про кримінальну відповідальність, то особа, яка віддала наказ як і особа чи особи, яким відданий наказ, є суб'єктами кримінального правопорушення.

Наказ, розпорядження – це усна або письмова вимога відповідної службової особи до іншої особи чи осіб вчинити чи не вчиняти певні дії. Лише законний наказ або розпорядження є обов'язковим для виконання.

Наказ і розпорядження, відповідно до сутнісного змісту ч. 2 ст.41 КК України, є законними, якщо вони: а) віддані відповідною службовою особою; б) повноважень відповідної службової особи; в) за змістом не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина. Отже, дана службова особа є спеціальним суб'єктом складу кримінального правопорушення.

Суб'єкт кримінального правопорушення, який відмовилася виконувати явно кримінально протиправний наказ або розпорядження, не підлягає кримінальній відповідальності – ст. 60 Конституції України, ч. 3 ст. 41 КК України. При цьому, у випадку колізії між нормою кримінального закону і нормою іншого нормативного акту, застосуванню підлягає КК України.

Суб'єкт кримінального правопорушення, який виконав явно кримінально протиправний наказ або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних засадах – ч. 4 ст. 41 КК України. Відповідна службова особа, яка віддала такий наказ

є співучасником вчиненого кримінального правопорушення, залежно від обставин справи, – підбурювачем, організатором. Коли ж відповідна службова, яка віддала явно *протиправний* наказ чи розпорядження, ще й приймала участь у виконанні такого наказу чи розпорядження, вона є ще й *співвиконавцем* вчиненого кримінального правопорушення.

Суб'єкт кримінального правопорушення, який не усвідомлював кримінальної протиправності наказу чи розпорядження, але за обставинами справи повинен був і міг усвідомлювати їх кримінально протиправний характер, підлягає кримінальній відповідальності за кримінальне правопорушення, вчинене через необережність.

У разі, коли суб'єкт кримінального правопорушення *вчинив діяння*, спрямовані на виконання кримінально протиправного наказу чи розпорядження або виконав їх, *не усвідомлюючи кримінальної протиправності наказу чи розпорядження*, то він *не підлягає кримінальній відповідальності за вчинене*. Виконавцем кримінального правопорушення у такому випадку є відповідна службова особа, яка віддала протиправний наказ чи розпорядження – ч. 5 ст. 41 КК України, ч. 2 ст. 27 КК України.

7). Діяння, пов'язане з ризиком: поняття, ознаки та умови його правності.

В «Юридичній енциклопедії» зазначено, що термін «ризик» походить від від французького слова *risqué* та італійського *rischo* – ризик, небезпека. В латинській мові *risicare* – обгинати виступ. Ризик -це характеристика діяльності за умови невизначеності для суб'єкта її наслідків і наявності передбачень про можливі негативні наслідки на випадок неуспіху. Зокрема, небезпека виникнення непередбачуваних витрат очікуваного прибутку, доходу, майна, коштів у зв'язку з випадковою зміною умов економічної діяльності, несприятливими обставинами або дією непереборної сили; ступінь імовірності певної негативної події, яка може відбутися в певний час або за певних обставин, тобто можлива подія, поява якої має ймовірний і випадковий характер та зумовлює небажані наслідки для учасника відповідних правовідносин.

Сучасна соціальна реальність характерна загострення про-

блеми безпеки життєдіяльності людини в умовах зростання ризиків науково технічного прогресу, техногенної діяльності і непередбачуваності дії стихійних сил природи. Будь-якому видові людської діяльності, в цій реальності, іноді, при збігові несприятливих умов і факторів, що впливають на вірогідність досягнення бажаного результату прийнятих суспільно корисних рішень, доводиться мати *ризик його недосягнення*. Поняття ризику дуже багатопланове. В теорії права часто називають такі його види: 1) професійний ризик; 2) виробничий ризик; 3) господарський ризик; 4) новаторський ризик; 5) медичний ризик; 6) науковий ризик; 7) техногенний ризик; 8) екологічний ризик; 9) соціально-політичний ризик; 10) побутовий ризик; 11) комерційний ризик; 12) оперативно-розшуковий ризик, тощо.

Згідно ч. 1 ст. 42 КК України, не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду охоронюваним правом інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети.

Ознаки діяння, пов'язаного з ризиком:

а) це *передбачена* чинним КК України обставина, що виключає кримінальну відповідальність *суб'єкта* кримінального правопорушення;

б) це *умисне* вчинення *суб'єктом* кримінального правопорушення *діяння або діяльності*, які зовні *подібні* до кримінального правопорушення;

в) ці *діяння або діяльності* вчинені *суб'єктом* кримінального правопорушення для *досягнення значної суспільно корисної мети*;

г) *цю мету* суб'єкта кримінального правопорушення *не можна* було досягти в даній обстановці діянням чи діяльністю *не поєднаною* з ризиком;

д) ці *діяння або діяльність* вчинені *суб'єктом* кримінального правопорушення в умовах *усвідомленої вірогідності, ймовірності* заподіяння *шкоди* охоронюваним правом інтересам особи, держави, суспільства;

е) суб'єкт кримінального правопорушення, який допустив ризик, *обґрунтовано розраховував*, що вжиті ним заходи є достатніми для відвернення шкоди охоронюваним правом інтересам;

е) *ці діяння або діяльність*, вчинені суб'єктом кримінального правопорушення, *призвели до* заподіяння *шкоди* охоронюваним правом інтересам особи, держави, суспільства;

ж) *шкода* охоронюваним правом інтересам особи, держави, суспільства заподіяна *під впливом несприятливих умов і чинників* небезпеки;

з) *заподіяння шкоди* охоронюваним правом інтересам особи, держави, суспільства *настало за наявності вмотивованого* розрахунку *щодо її запобігання*;

и) *діяння або діяльності*, вчинені суб'єктом кримінального правопорушення, *завідомо не створювали* загрозу для життя інших людей *або загрозу* екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій – ч. 3 ст. 42 КК України. *Катастрофа* – велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків – п. 19 ч. 1 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України.

Відповідно до ч. 2 ст. 42 КК України, ризик визнається *виправданим*, якщо мету, що була поставлена, *не можна було* досягнути в даній обстановці дією (бездіяльністю), не поєднаною з ризиком, і суб'єкт, який допустив ризик, *обґрунтовано розраховував*, що вжиті ним заходи є достатніми для відвернення шкоди охоронюваним правом інтересам.

Частиною третьою ст. 42 КК України встановлено *істотний виняток* з цих правил – ризик *не визнається виправданим*, якщо він *завідомо створював* загрозу для життя інших людей *або загрозу* екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

Питання про ризик при застосуванні кримінального права *наявне у разі*, коли *вчинене ризиковане діяння чи ризикована діяльність* пов'язані із *заподіянням шкоди* охоронюваним правом інтересам особи, суспільства або держави. *Виключення* кримінальної відповідальності за заподіяну шкоду у такому разі, як зазначено вище, можливе *лише за наявності виправданого ризику*.

Виходячи із змісту наведених вище законодавчих положень чинного КК України, є можливість запропонувати наступне розуміння поняття діяння, *пов'язаного з ризиком* у кримінальному праві.

Діяння, пов'язане з ризиком у кримінальному праві – це *передбачена* чинним КК України обставина, що виключає криміналь-

ну відповідальність, яка є умисним вчиненням суб'єктом кримінального правопорушення діяння або діяльності, зовні подібних до кримінального правопорушення, для досягнення значної суспільно корисної мети в умовах усвідомленої вірогідності, ймовірності заподіяння шкоди охоронюваним правом інтересам особи, держави, суспільства, яка настала під впливом несприятливих умов і чинників небезпеки, за наявності вмотивованого розрахунку щодо запобігання настанню цієї шкоди.

Особа, яка заподіяла шкоду при невиправданому ризику підлягає кримінальній відповідальності, залежно від обставин справи, за кримінальне правопорушення, вчинене через необережність або кримінальне правопорушення, вчинене умисно.

8). Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації: поняття, ознаки та умови його правності.

Згідно ч.1 ст.43 КК України, не є кримінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди охоронюваним правом інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності.

Ознаки виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації:

а) це передбачена чинним КК України обставина, що виключає кримінальну відповідальність суб'єкта кримінального правопорушення;

б) це умисне вчинення суб'єктом кримінального правопорушення діяння або діяльності, які зовні подібні до кримінального правопорушення;

в) це діяння вчинені суб'єктом кримінального правопорушення, який відповідно до закону виконував спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності;

г) цим діянням суб'єкта кримінального правопорушення *вимушено заподіяна шкода* охоронюваним правом інтересам.

Діяльність щодо попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності здійснюється у правовому полі. Правовою основою цієї діяльності служать: а) Конституція України; б) Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»; в) Закон України «Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю»; г) КК України; д) Кримінальний процесуальний кодекс України, інші нормативні акти.

Перш за все, діяльність щодо попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності здійснюється компетентними органами. Оперативно-розшукова діяльність, згідно ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», здійснюється оперативними підрозділами:

1) Національної поліції – підрозділами кримінальної та спеціальної поліції;

2) Державного бюро розслідувань – оперативними, оперативно-технічними, внутрішнього контролю, забезпечення особистої безпеки;

3) Служби безпеки України – оперативними підрозділами Центрального управління, регіональних органів та органів військової контррозвідки;

4) Служби зовнішньої розвідки України – агентурної розвідки, оперативно-технічними, власної безпеки;

5) Державної прикордонної служби України – розвідувальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону (агентурної розвідки, оперативно-технічним, власної безпеки), підрозділами забезпечення внутрішньої безпеки та власної безпеки, оперативно-го документування, оперативно-розшуковими та оперативно-технічними;

6) Управління державної охорони – підрозділом оперативного забезпечення охорони виключно з метою забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона;

7) Органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України;

8) Розвідувального органу Міністерства оборони України – опе-

ративними, оперативно-технічними, власної безпеки;

9) Національного антикорупційного бюро України – детективів, оперативно-технічними, внутрішнього контролю;

10) Бюро економічної безпеки України – підрозділами детективів, оперативно-технічними підрозділами.

Проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами зазначених органів, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими, приватними організаціями та особами забороняється.

Оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, за наявності передбачених статтею 6 «Про оперативно-розшукову діяльність» підстав, згідно п. 8 ч. 1 ст. 8 цього Закону надається право: виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації згідно з положеннями статті 272 Кримінального процесуального кодексу України. Для виконання цього спеціального завдання, п. 13 ч. 1 ст. 8 цього Закону також надане право мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників.

Статтею 13 Закону України «Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю», при здійсненні протидії організованій злочинності, якщо інших заходів для розкриття організованої злочинності та притягнення винних до відповідальності недостатньо, *можуть залучатися штатні та нештатні негласні співробітники*, які вводяться під легендою прикриття в організовані злочинні угруповання в порядку, визначеному Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України.

Введення негласного співробітника в організовані злочинні угруповання здійснюється за наявності відомостей про організовану злочинну діяльність та на підставі відповідного письмового доручення. Для виконання доручення негласний співробітник вправі під легендою прикриття вступати в трудові, цивільно-правові та інші відносини. Шкода або збитки, завдані діями негласного співробітника під час виконання доручення, відшкодовуються за рахунок державного бюджету.

Питання діяльності *негласних співробітників*, соціальні та

інші гарантії для них регулюються Положенням про негласного співробітника спеціального підрозділу по боротьбі з організованою злочинністю, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

Для здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю *учасники організованих злочинних угруповань*, згідно ст. 14 Закону України «Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю», *можуть залучатися* до співробітництва в порядку, визначеному Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України. Учасник організованого злочинного угруповання може бути частково або повністю звільнений від кримінальної відповідальності та покарання у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, якщо він у процесі оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування чи судового провадження сприяє викриттю організованих злочинних угруповань та вчинених ними кримінальних правопорушень, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню шкоди фізичним чи юридичним особам або державі.

Таким чином, особою, *яка виконує спеціальне завдання* може бути: а) працівник, у тому числі і негласний, оперативних підрозділів органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність; б) член організованої групи чи злочинної організації, який погодився на співпрацю з правоохоронними органами; е) інша особа, яка дала згоду на співпрацю з правоохоронними органами і на проникнення в організовану групу чи злочинну організацію для виконання спеціального завдання.

Відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України, кримінальне правопорушення ***визнається вчиненим організованою групою***, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Кримінальне правопорушення, згідно ч. 4 ст. 28 КК України, визнається ***вчиненим злочинною організацією***, якщо він вчинений стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб

(п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп.

Разом з цим, до числа злочинних організацій, зокрема, відносять: а) *банду* – ст. 257; б) *терористичну групу чи терористичну організацію* – ст. 258-3 КК України; в) кримінально протиправну спільноту, яка вчиняє *піратство* – ст. 446 КК України; г) *злочинну спільноту* – об'єднанням двох чи більше злочинних організацій – ч.4 ст. 255 КК України; д) *транснаціональну організацію* – об'єднанням національних злочинних організацій двох чи більше держав – ч. 5 ст. 143 КК України.

Особа, яка виконує спеціальне завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєднаного з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настання інших тяжких або особливо тяжких наслідків – ч. 2 ст. 43 КК України.

Тяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років – ч. 5 ст. 12 КК України.

Особливо тяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі – ч. 6 ст. 12 КК України.

Під іншими тяжкими або особливо тяжкими наслідками

слід розуміти заподіяння смерті одній чи декільком особам, заподіяння значної майнової шкоди, ускладнення міждержавних відносин, поширення епідемій, епізоотій, тощо.

Особа, яка виконує спеціальне завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, не може бути засуджена за вчинений злочин до довічного позбавлення волі, а покарання у виді позбавлення волі не може бути призначене їй на строк, більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей злочин – ч. 3 ст. 43 КК України.

Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення, відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 66 КК України, є обставиною, яка пом'якшує покарання.

9). Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України: поняття, ознаки та умови його правності.

Виходячи із змісту ч. 1 ст. 43-1 КК України, є можливість визначити наступне поняття *виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України*.

Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України – це обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння, яка є дією або бездіяльністю суб'єкта кримінального правопорушення, вчиненою в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду охоронюваним правом інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Ознаки виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України:

а) це обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння;

б) це дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення;

в) це дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення, вчинена в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту;

г) це дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення, яке спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни;

д) цією дією або бездіяльністю суб'єкта кримінального правопорушення заподіяно шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяно шкоду охоронюваним правом інтересам;

е) при вчиненні цієї дії або бездіяльності суб'єкта кримінального правопорушення відсутні ознаки катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України шанування її державних символів, відповідно до ст. 65 Конституції України, є обов'язком громадян України. Кожна особа має право на захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України незалежно від можливості уникнення зіткнення, заподіяння шкоди або звернення за допомогою до інших осіб чи органів державної влади, Збройних Сил України – ч. 2 ст. 43-1 КК України.

Міжнародним правом заборонено використання збройної агресії проти будь-якої суверенної держави. Зокрема, в п. 4 ст. 2 Статуту ООН визначено, що всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями Об'єднаних Націй.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень – *ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»*.

Збройний конфлікт. Термін *конфлікт* походить від латинського слова *conflictus* — зіткнення. В п.1 та п.7 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку» визначено, що *воєнний конфлікт* – форма розв’язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили. *Основними видами воєнного конфлікту є війна та збройний конфлікт. Збройний конфлікт, в контексті ст.43-1 КК України,* – це збройне зіткнення між державами, міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні.

Збройний конфлікт – це украй гостра форма вирішення наявних політичних та економічних протиріч між ворогуючими державами, який характеризується двостороннім з широким застосуванням його сторонами спеціальних або регулярних військових підрозділів та військово-технічних засобів.

До числа основних джерел міжнародного права, які регулюють питання збройних конфліктів належать: а) Женевські конвенції 1949 року – щодо: поранених і хворих у діючих арміях; поранених і хворих та осіб, які зазнали аварії корабля, зі складу збройних сил на морі; поводження з військовополоненими; захисту цивільного населення під час війни; б) додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1977 року; в) Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років про закони і звичаї сухопутної війни, про відкриття воєнних дій, про права й обов’язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної й морської війни; г) Гаазька конвенція 1954 року

про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту.

Шкодою, заподіяною життю або здоров'ю особи, яка здійснює агресію проти України, є позбавлення життя, нанесення тяжких, середньої тяжкості чи легких тілесних ушкоджень, ударів – за відсутності ознак катування, позбавлення фізичної свободи.

Не допускається при виконанні обов'язку щодо захисту *Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.* Чинним КК України, зокрема, заборонено:

а) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Такі діяння є *воєнними злочинами* – ст. 438 КК України;

б) *застосування зброї масового знищення*, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України – ст. 439 КК України;

в) *розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення*, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України – ст. 440 КК України;

г) *масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Екоцид* – ст. 441 КК України;

д) *геноцид*, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої шляхом: 1) позбавлення життя членів цієї групи; 2) заподіяння членам групи серйозної шкоди; 3) створення для

групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 4) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі; 5) насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу. *Геноцид* – ст. 442 КК України;

е) *умисне вчинення* в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення: 1) переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі; 2) депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави; 3) насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави; 4) зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства; 5) оборнення в рабство або торгівлі людьми; 6) насильницького зникнення; 7) незаконного позбавлення волі; 8) катування; 9) інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю; 10) умисного вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення злочину апартеїду, винищення, вбивств. *Злочини проти людяності* – ст. 442-1 КК України;

є) напад на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист, а також викрадення або позбавлення волі цих осіб з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень, а також погроза вчинення таких дій. *Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист* – ст. 444 КК України.

Суб'єкт кримінального правопорушення не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна – ч. 3 ст. 43-1 КК України.

Згідно ч. 2 ст. 43-1 КК України, *не вважається виконанням обов'язку* щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта кримінального правопорушення, спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, *яке явно не відповідає* небезпечності агресії або обстановці відсічі та стримування, *не було необхідним* для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та *створило загрозу для життя* інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання *інших надзвичайних подій* більшого масштабу. У цьому разі такий суб'єкт кримінального правопорушення, залежно від обставин справи, підлягає кримінальній відповідальності за вчинення кримінального правопорушення умисно або через необережність.

11.4. Значення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння суб'єкта кримінального правопорушення.

Значення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння проявляється у тому, що вони:

1) виконують роль *гарантій* конституційних прав і свобод людини. Зокрема, статтями: 27, 28, 29, 30, 32, 33, 39, 41, 44, 47, 55, 58, 60 Конституції України;

2) сприяють формуванню *активної* життєвої позиції особи, *поваги* до встановленого державою правового порядку, *зміцненню* її позитивної кримінальної відповідальності;

3) є важливими засобами для *посилення протидії* кримінальним правопорушенням, *зміцнення* правового порядку;

4) мають істотне значення для забезпечення ефективності *профілактики* кримінальних правопорушень;

5) є правовими обставинами для здійснення *правильної кваліфікації* кримінальних правопорушень;

6) забезпечують належний *рівень* правових знань, *формування* правової свідомості осіб, які вивчають право;

7) служать основою для *наукових пошуків* удосконалення чинного кримінального законодавства щодо правових механізмів їх реалізації.

РОЗДІЛ 12

ЗВІЛЬНЕННЯ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

12.1. Поняття звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінально-правової відповідальності в науці кримінального права.

Чинний Закон України про кримінальну відповідальність (КК України) не містить *поняття звільнення від кримінальної відповідальності*. В теорії кримінального права вченими висловлені, зокрема, такі його розуміння:

а) *звільнення від кримінальної відповідальності* – це передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України (Ю.В. Баулін);

б) *звільнення від кримінальної відповідальності* – це наявність законних підстав та певних умов, які обумовлюють звільнення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, від її обов'язку піддатися судовому осуду і перетерпіти покарання (Р.В. Вереша);

в) *звільнення від кримінальної відповідальності* – це здійснювана відповідно до кримінального, кримінального процесуального закону відмова держави в особі відповідного суду від застосування заходів кримінально-правового характеру щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (С.С. Геценко);

г) *звільненням від кримінальної відповідальності* – відмова держави в особі компетентних органів від притягнення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, до кримінальної відповідальності (О.О. Дудоров);

д) *звільнення від кримінальної відповідальності* – дострокова форма припинення кримінально правових відносин, яке відбувається до початку реалізації кримінальної відповідальності (О. О. Житний);

е) *звільнення від кримінальної відповідальності* – це відмова держави в особі компетентних органів від офіційного осуду

особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, виражена у формі обвинувального вироку (*І.Є. Звєчаровський*);

є) звільнення від кримінальної відповідальності – форма реалізації позитивного аспекту кримінальної відповідальності виражена у передбачених кримінальним законодавством обставинах (*В.П. Смельянов*);

ж) звільнення від кримінальної відповідальності – це звільнення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, але після цього втратила свою попередню суспільну небезпечність в силу обставин, вказаних в законі, відмова від застосування до неї з боку держави заходів кримінально-правового характеру (*Н.Є. Крилова, Ю.М. Ткачевський*);

з) звільнення від кримінальної відповідальності – це наявність законних підстав та певних умов, які обумовлюють звільнення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення від її обов'язку піддатися судовому осуду і перетерпіти покарання (*П. С. Матишевський*);

и) звільнення від кримінальної відповідальності – це незастосування відносно особи, винної у вчиненні кримінально караного діяння, негативних правових наслідків, передбачених законом за його вчинення, завдяки втраті чи істотного зниження суспільної небезпеки діяння чи особи, яка його вчинила, про що свідчить її посткримінальна поведінка (*І.І. Митрофанов*);

і) звільнення від кримінальної відповідальності – поблагливе зважання держави на позитивну посткримінальну поведінку особи, що робить недоцільним постановлення обвинувального вироку та засудження особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (*О. Р. Михайленко*);

ї) звільнення від кримінальної відповідальності – відмова держави від осуду особи, діяння якої містить склад кримінального правопорушення, та від передбачених законом обмежень особистого, майнового та іншого характеру, що визначаються вироком суду і покладаються на винного спеціально уповноваженими органами держави (*Т. Б. Ніколаєнко*);

й) звільнення від кримінальної відповідальності – це непризначення особі кримінального покарання за вчинене нею кримінальне правопорушення (*П.Л. Фріс*);

к) звільнення від кримінальної відповідальності – здійснювана відповідно до кримінального, кримінального процесуального закону відмова держави в особі відповідного суду від застосування заходів кримінально-правового характеру щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, до кримінальної відповідальності (С. С. Яценко) .

Звільнення від кримінальної відповідальності – це гуманний акт компромісу з боку держави, який здійснюється виключно судом, за наявності передбачених Законом України про кримінальну відповідальність підстав та умов, і полягає у *осуді*– офіційній, критичній, несхвальній оцінці судом у своєму рішенні вчиненого суб'єктом діяння і його особи та *відмові від* призначення йому покарання, *його виконання та забезпечення* щодо нього *негативних наслідків*, пов'язаних із судимістю з метою реалізації завдань *запобігання* вчинення кримінальних правопорушень як даним суб'єктом так і іншими суб'єктами.

Виходячи з наведеного розуміння поняття звільнення від кримінальної відповідальності, *виокремимо такі його ознаки:*

а) це гуманний акт компромісу з боку держави;

б) це гуманний акт компромісу з боку держави, який здійснюється за наявності передбачених Законом України про кримінальну відповідальність *підстав і умов з метою* заохочення суб'єкта кримінального правопорушення до правослухняної поведінки;

в) це гуманний акт компромісу з боку держави, який здійснюється *компетентним органом держави – виключно судом*;

г) це гуманний акт компромісу з боку держави, який *полягає у осуді*– офіційній, критичній, несхвальній оцінці судом у своєму рішенні вчиненого суб'єктом діяння та його особи та *відмові від* призначення йому покарання, *його виконання та забезпечення* щодо нього *негативних наслідків*, пов'язаних із судимістю;

д) це гуманний акт компромісу з боку держави, який здійснюється *з метою* реалізації завдань *запобігання* вчинення кримінальних правопорушень як даним суб'єктом так і іншими суб'єктами.

У цьому зв'язку необхідно звернути увагу на наступні важливі положення:

1. Суб'єкт кримінального правопорушення *вчинив суспільно небезпечне діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України, тобто є підстави для притягнення його до кримінальної відповідальності*;

2. Суб'єкт кримінального правопорушення *може бути звільнений судом від кримінальної відповідальності до набрання обвинувальним вироком суду законної сили. Якщо вирок суду набрав законної сили, то може, за наявності підстав, розглядатися питання лише про звільнення від покарання. Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 року № 9-рп/99 у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність), кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду*;

3. Метою звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності є: через реалізацію принципів гуманності, та справедливості підвищити ефективність механізму кримінально-правового регулювання і охорони суспільних відносин, спрямованого на запобігання вчиненню кримінальних правопорушень як суб'єктом звільненим від кримінальної відповідальності так і іншими суб'єктами (загальна і спеціальна превенція);

4. Суб'єкт кримінального правопорушення, який вчинив кримінальне правопорушення, *звільняється від потенційного перетерпіння передбачених КК України позбавлень та обмежень його прав і свобод*;

5. Суб'єкт кримінального правопорушення, що вчинив кримінальне правопорушення, *може бути звільнений від кримінальної відповідальності лише за наявності його письмової згоди* – ч. 2 ст. 286 та ч. 1 абз. 2 ст. 287 Кримінального процесуального кодексу України. При її відсутності, досудове розслідування та судове провадження проводяться судом в повному обсязі в загальному порядку – ч. 3 ст. 285 Кримінального процесуального кодексу України. Такий підхід законодавця *корелюється з презумпцією невинуватості*. Відповідно до ст. 62 Конституції України та ст. 17 Кримінального процесуального кодексу України, обвинувачена особа *не повинна доводити свою невинність. Визнання вини обвинуваченим*

означає, що особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, погоджується з тим, що вона вчинила кримінальне правопорушення. Коли обвинувачений стверджує, що невинний, встановити чи спростувати це має сторона звинувачення. Невизнання підозрюваним, обвинуваченим вини у вчиненні кримінального правопорушення не є правовою підставою для відмови в задоволенні клопотання сторони кримінального провадження щодо такого звільнення, якщо є згода цих осіб на звільнення від кримінальної відповідальності у передбачених законом випадках, а також за умови, що суд роз'яснив їм суть підозри чи обвинувачення, підстав звільнення від кримінальної відповідальності та права заперечувати проти закриття кримінального провадження. З цього приводу важливе значення має правова позиція Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду викладена у постанові в справі № 552/5595/18 від 29 липня 2021 року (провадження № 51-5289км19) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98728753>, яка є наступною. Згідно зі статтями 284–288 КПК України підставами для звільнення особи від кримінальної відповідальності при розгляді справи в суді є наявність норми кримінального закону, яка передбачає таке звільнення, клопотання сторони кримінального провадження про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності та згода обвинуваченого на закриття кримінального провадження на цих підставах. Ці умови є правовою підставою для прийняття судом рішення про звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення як обов'язкової умови такого звільнення кримінальним процесуальним законом не передбачено. Визнання винуватості є правом, а не обов'язком підозрюваного, обвинуваченого, а тому невизнання цими особами своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення за наявності їхньої згоди на звільнення від кримінальної відповідальності не може бути перешкодою в реалізації ними свого права на таке звільнення та правовою підставою для відмови судом у задоволенні заявленого клопотання;

6. Суб'єкт кримінального правопорушення, звільнений від кримінальної відповідальності в установленому законом порядку не має судимості (ст. 88 КК України);

7. Звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності *не звільняє* його від інших видів правової відповідальності. Зокрема, дисциплінарної та матеріальної;

8. *Не є підставою* звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності вчинення *малозначного діяння*. Таке діяння, відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України, *не є кримінальним правопорушенням*, а звільнення від кримінальної відповідальності можливе *лише при вчиненні* кримінального правопорушення. *При встановленні малозначності діяння* суб'єкта кримінального правопорушення, прокурор, згідно п. 1 ч. 2 ст. 283 Кримінального процесуального кодексу України, *зобов'язаний у найкоротший строк*, після повідомлення особі про підозру, закрити кримінальне провадження;

9. Вчинення суб'єктом кримінального правопорушення нового кримінального правопорушення після звільнення від кримінальної відповідальності *не утворює повторності* кримінальних правопорушень;

10. Звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності *здійснюється судом*. *Змістовними елементами процедури звільнення від кримінальної відповідальності*, відповідно до ст. 288 Кримінального процесуального кодексу України, є такі:

1). Розгляд клопотання прокурора здійснюється у присутності сторін кримінального провадження та потерпілого в загальному порядку, передбаченому цим Кодексом, із особливостями, установленними цією статтею.

2). Суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

3). Суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених Законом України про кримінальну відповідальність.

У разі закриття судом кримінального провадження та звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у порядку, передбаченому частиною п'ятою статті 401

Кримінального кодексу України, суд своєю ухвалою зобов'язує після набрання такою ухвалою законної сили невідкладно поновити звільнену особу на військовій службі та звільнену особу не пізніше 72 годин зобов'язує прибути до відповідної військової частини або місця служби для продовження проходження військової служби.

4). У випадку встановлення судом необґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд своєю ухвалою відмовляє у його задоволенні та повертає клопотання прокурору для здійснення кримінального провадження в загальному порядку або продовжує судове провадження в загальному порядку, якщо таке клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду.

5). Ухвала суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності може бути оскаржена в апеляційному порядку;

11. Щодо осіб, які не є суб'єктами кримінального правопорушення інститут звільнення від кримінальної відповідальності не застосовується, оскільки вони не підлягають кримінальній відповідальності. У разі вчинення ними суспільно небезпечного діяння, до них можуть застосовуватися, зокрема, залежно від обставин справи, примусові заходи медичного або виховного характеру статті 93-96, 105 КК України, статті 498, 501, 502, 503, 505 Кримінального процесуального кодексу України.

12.2. Підстави та умови звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінально-правової відповідальності.

Погляди окремих вчених щодо розуміння поняття підстав звільнення від кримінальної відповідальності:

а) підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності є певна її посткримінальна поведінка, яка заохочується державою, або настання події, з якою КК України пов'язує звільнення особи від кримінальної відповідальності (Ю.В. Баулін);

б) підставами звільнення від кримінальної відповідальності для більшості її видів є відсутність або невеликий ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення або особи, яка його

вчинила, а також у спеціальних випадках дійового каяття – вчинення винним суспільно корисних дій, передбачених в Особливій частині КК (В.С. Єгоров);

в) підставами звільнення від кримінальної відповідальності є одночасна наявність двох обставин: 1) невеликий ступінь суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення; 2) невеликий ступінь суспільної небезпеки особи винного (С.Г. Келіна);

г) підставами звільнення від кримінальної відповідальності є юридичний факт або фактичний (юридичний) склад, при наявності якого з особи повністю або частково знімається обов'язок перетерпіти заходи державно-примусового впливу за вчинене кримінальне правопорушення (Г.К. Сухоруков).

Підстави звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності – це достатні правові приводи для прийняття судом рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Класифікація підстав звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності. Порівняно найбільш повною видається така класифікація підстав звільнення від кримінальної відповідальності: а) матеріальні – кримінально правові підстави; б) процесуальні – кримінально процесуальні підстави; в) морально-психологічні підстави, що характеризують особу винного у вчиненні кримінального правопорушення; г) фактичні підстави, які наявні у реальних обставинах події вчиненого особою відповідного кримінального правопорушення.

Правові підстави звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності. Згідно ст. 44 КК України:

1. Суб'єкт кримінального правопорушення, який вчинив кримінальне правопорушення, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК України;

2. Звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК України, здійснюються виключно судом;

3. Порядок звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності встановлюється виключно законом. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності

визначається Кримінальним процесуальним кодексом України.

Умови звільнення від кримінальної відповідальності – це передбачені Законом України про кримінальну відповідальність обставини, які свідчать про необхідність (обов'язок суду) або можливість (право суду) для звільнення суб'єкта кримінального правопорушення, який вчинив кримінальне правопорушення, від кримінальної відповідальності.

Необхідно мати на увазі, що чинний Закон України про кримінальну відповідальність (КК України) містить окремо підстави та умови звільнення суб'єкта кримінального правопорушення, який вчинив кримінальне правопорушення, від кримінальної відповідальності, що передбачені:

- а) в Загальній частині КК України – загальні види звільнення від кримінальної відповідальності;
- б) в Особливій частині КК України – спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності.

12.3. Критерії класифікації звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінально-правової відповідальності за чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).

Критерій – мірило, ознака виділення видів звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності. Можна запропонувати наступні критерії класифікації звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності:

- а) *сфера поширення* звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності;
- б) *характер* можливості звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності;
- в) *наявність* чи *відсутність* певних умов звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності;
- г) *характер* виникнення умов звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності.

Класифікація звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності за сферою їх поширення:

а) *загальні види* звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності – це види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені в Загальній частині КК України – статті 45-49, 97, 106 КК України;

б) *спеціальні види* звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності – це види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені в Особливій частині КК України. Наприклад, ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 255-2, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 3 ст. 258-4, ч. 4 ст. 258-5, ч. 4 ст. 258-6, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447 КК України.

Класифікація звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності за характером можливості такого звільнення:

а) *обов'язкові (імперативні) види* звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності. Наприклад, передбачені статтями: 45, 46, ч. 1, 2 ст. 49, ч. 1, 2 ст. 106, ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 5 ст. 447 КК України. В цих випадках *суд зобов'язаний* звільнити суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності за наявності його згоди;

б) *необов'язкові (факультативні, диспозитивні) види* звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності. Наприклад, передбачені статтями: 47, 48, 97, ч. 4 ст. 49 КК України. В цих випадках *суд має право* звільнити суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності;

Класифікація звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності залежно від наявності чи відсутності певних умов звільнення:

а) *умовне звільнення* суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності. Наприклад, ст. 47 КК Укра-

їни – за умови, що він протягом року з дня передачі його на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадський порядок); ст. 97 КК України – якщо суд визнає, що виправлення неповнолітнього можливе без застосування покарання, застосувавши до нього примусові заходи виховного характеру;

б) *безумовне звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності за наявності певних правових підстав*. Наприклад, передбачене статтями: 45-49, ст. 106, ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 5 ст. 447 КК України.

Класифікація звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності залежно від характеру виникнення умов звільнення:

а) звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності, *умови застосування яких виникають у зв'язку з наявністю визначених законом подій*. Наприклад, передбачені статтями: 48, 49, 106 КК України;

б) звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності *умови застосування яких пов'язані з позитивною посткримінальною поведінкою суб'єкта кримінального правопорушення*. Наприклад, передбачені статтями: 45-47, ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 5 ст. 447 КК України.

Звільнення підозрювано, обвинуваченого від кримінальної відповідальності можлива лише за наявності його письмової згоди – ч. 2 ст. 286, ст. 287 Кримінального процесуального кодексу України. Якщо ж вони *заперечують проти свого звільнення*, то, згідно ч. 3 ст. 285 Кримінального процесуального кодексу України, *досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку*.

12.4. Види звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінально-правової відповідальності, передбачені в Загальній частині чинного Закону України про кримінальну відповідальність (КК України).

1). Звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінально-правової відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям – ст. 45 КК України.

Об'єктивні умови звільнення суб'єкта від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям – обставини, що характеризують вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення:

1. Суб'єкт вчинив кримінальне правопорушення *вперше*. Кримінальне правопорушення вважається вчиненим *вперше* якщо:

а) суб'єкт до вчинення цього кримінального правопорушення не вчинив іншого суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки складу кримінального правопорушення;

б) суб'єкт раніше вчинив кримінальне правопорушення, однак воно втратило кримінально-правове значення. Кримінальне правопорушення втрачає кримінально-правове значення якщо суб'єкт:

1) звільнений судом від кримінальної відповідальності. Згідно з ч. 1 ст. 88 КК України така особа не має судимості, оскільки обвинувальний вирок судом при звільненні від кримінальної відповідальності не виноситься;

2) звільнений від покарання – ч. 3 ст. 88 КК України;

3) вчинив діяння, караність якого усунута законом (діяння *декриміналізоване*) – ч. 3 ст. 3 КК України, ч. 3 ст. 88 КК України;

4) був реабілітований – ч. 4 ст. 88 КК України;

5) судимість його *погашена* чи *знята* в установленому законом порядку – статті 89, 91 КК України;

6) був засуджений вироком суду іноземної держави за вчинене ним діяння, яке згідно чинного КК України не є кримінальним правопорушенням;

2. Суб'єктом вчинено *вперше* кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин. Кримінальним проступком є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в

розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі – ч. 2 ст.12 КК України. Нетяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років – ч.4 ст. 12 КК України.

Кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин не має відноситися до корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Корупційними кримінальними правопорушеннями, відповідно примітки до ст. 45 КК України, вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369- 2 КК України. Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією є кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2 та 366-3 КК України. Зокрема:

а) ч. 2 ст. 191 КК України – заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

б) ч. 2 ст. 262 КК України – заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем;

в) ч. 2 ст. 308 КК України – заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем;

г) ч. 2 ст. 312 КК України – заволодіння прекурсорами шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем;

д) ч. 2 ст. 313 КК України – заволодіння обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

е) ч. 2 ст. 320 КК України – порушення установлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що призвели до заволодіння ними шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

є) ст. 357 КК України – заволодіння документами, штампами, печатками шляхом зловживання особи своїм службовим становищем;

ж) ч. 2 ст. 410 КК України – заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими або іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою чи іншим військовим майном шляхом зловживання військовою службовою особою службовим становищем;

з) ст. 210 КК України – нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням;

и) ст. 354 КК України – підкуп працівника підприємства, установи чи організації;

і) ст. 364 КК України – зловживання владою або службовим становищем;

ї) ст. 364-1 КК України – зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

й) ст. 365-2 КК України – зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги;

к) ст. 366–2 – декларування недостовірної інформації;

л) ст. 366-3 неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

м) ст. 368 КК України – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою;

н) ст. 368-3 КК України – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

о) ст. 368-4 КК України – підкуп особи, яка надає публічні послуги;

п) ст. 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

р) ст. 369-2 КК України – зловживання впливом.

Відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, передбачена ст. 286-1 КК України.

Суб'єктивні умови звільнення суб'єкта від кримінальної відповідальності у зв'язку з його дійовим каяттям – обставини, що характеризують суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення. Під *дійовим каяттям* слід розуміти:

1. *Щире каяття* винного після вчинення кримінального правопорушення. *Щире каяття* винного після вчинення злочину – це діяння суб'єкта, що вчинив кримінальне правопорушення, які виражають критичну оцінку суб'єктом вчиненого ним кримінального правопорушення і можуть проявитися в наступних формах: а) визнання своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення; б) добросовісному, а не удаваному висловленні жалю з приводу вчинення кримінального правопорушення перед органами дізнання, слідства, судом, потерпілим, іншими особами; в) засудження вчиненого кримінального правопорушення і вираження готовності підлягати кримінальній відповідальності; г) неперешкоджання розкриттю кримінального правопорушення, тощо;

2. *Активне сприяння* винним розкриттю кримінального правопорушення. Активним сприянням розкриттю злочину слід вважати надання суб'єктом правоохоронним органам будь-якої необхідної допомоги для встановлення невідомих їм обставин справи;

3. *Повне відшкодування суб'єктом* завданих ним збитків або усунення заподіяної шкоди. Повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди полягає в добровільному задоволенні винним або іншими особами, зокрема батьками чи близькими родичами, обґрунтованих претензій потерпілого щодо

відшкодування заподіяної злочином матеріальної та моральної шкоди, в загладжуванні її в інший спосіб, наприклад, шляхом прилюдного вибачення за завдану образу.

Збитками є шкода майнового характеру, виражена у грошовій формі. Вони можуть проявитися у знищенні майна, посівів, насаджень, втраті годувальника, втраті заробітної плати у зв'язку з інвалідністю, тощо. *Усунення заподіяної шкоди* може проявитися у відновленні попереднього стану предмету, повернення викраденого або рівноцінного майна, наданні потерпілому коштів, які він витратив, наприклад, на ремонт речі, лікування, компенсація моральної шкоди, тощо;

4) *Суб'єкт, що вчинив кримінальне правопорушення, надав письмову згоду на застосування даного виду звільнення його від кримінальної відповідальності.*

2). Звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінально-правової відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – ст. 46 КК України.

Потерпілий, згідно ч. 4 ст. 56 Кримінального процесуального кодексу України, має право, на всіх стадіях кримінального провадження, примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. Примирення винного з потерпілим і звільнення його від кримінальної відповідальності є підставою для закриття кримінального провадження – п.1 ч. 2 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України.

У разі невиконання угоди про примирення потерпілий має право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. Клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, може бути подано протягом установлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення – ст. 476 Кримінального процесуального кодексу України.

Чинний Закон України про кримінальну відповідальність (КК України) передбачає відповідальність за умисне невиконання угоди про примирення – ст. 389-1 КК України.

Об'єктивні умови звільнення суб'єкта від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – об-

ставини, що характеризують вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення:

1. *Суб'єкт вчинив кримінальне правопорушення вперше.* Кримінальне правопорушення вважається вчиненим вперше якщо:

а) *суб'єкт до вчинення цього кримінального правопорушення не вчинив іншого суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки складу кримінального правопорушення;*

б) *суб'єкт раніше вчинив кримінальне правопорушення, однак воно втратило кримінально-правове значення.* Кримінальне правопорушення втрачає кримінально-правове значення якщо суб'єкт:

1) *звільнений судом від кримінальної відповідальності.* Згідно з ч. 1 ст. 88 КК України така особа не має судимості, оскільки обвинувальний вирок судом при звільненні від кримінальної відповідальності не виноситься;

2) *звільнений від покарання* – ч. 3 ст. 88 КК України;

3) *вчинив діяння, караність якого усунута законом (діяння декриміналізоване)* – ч. 3 ст. 3 КК України, ч. 3 ст. 88 КК України;

4) *був реабілітований* – ч. 4 ст. 88 КК України;

5) *не має судимості* – судимість його *погашена* чи *знята* в установленому законом порядку – статті 89, 91 КК України;

6) *був засуджений вироком суду іноземної держави за вчинене ним діяння, яке згідно чинного КК України не є кримінальним правопорушенням;*

2. *Суб'єктом вчинено вперше кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин.* Кримінальним проступком є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі – ч. 2 ст. 12 КК України. Нетяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років – ч. 4 ст. 12 КК України.

Кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин не має відноситися до корупційних кримінальних правопорушень,

кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Корупційними кримінальними правопорушеннями, відповідно примітки до ст. 45 КК України, КК України, вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369- 2 КК України. Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією є кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2 та 366-3 КК України. Зокрема:

а) ч. 2 ст. 191 КК України – заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

б) ч. 2 ст. 262 КК України – заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

в) ч. 2 ст. 308 КК України – заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

г) ч. 2 ст. 312 КК України – заволодіння прекурсорами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

д) ч. 2 ст. 313 КК України – заволодіння обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

е) ч. 2 ст. 320 КК України – порушення установлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що призвели до заволодіння ними шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

є) ст. 357 КК України – заволодіння документами, штампами, печатками шляхом зловживання особою своїм службовим становищем;

ж) ч. 2 ст. 410 КК України – заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими або іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою чи іншим військовим майном шляхом зловживання військовою службовою особою службовим становищем;

з) ст. 210 КК України – нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням;

и) ст. 354 КК України – підкуп працівника підприємства, установи чи організації;

і) ст. 364 КК України – зловживання владою або службовим становищем;

ї) ст. 364-1 КК України – зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

й) ст. 365-2 КК України – зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги;

к) ст. 366 – 2 – декларування недостовірної інформації;

л) ст. 366-3 неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

м) ст. 368 КК України – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою;

н) ст. 368-3 КК України – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

о) ст. 368-4 КК України – підкуп особи, яка надає публічні послуги;

п) ст. 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

р) ст. 369-2 КК України – зловживання впливом.

Відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, передбачена ст. 286-1 КК України.

Суб'єктивні умови звільнення суб'єкта від кримінальної відповідальності у зв'язку з його *примиренням з потерпілим* – обставини, що характеризують суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення:

1) *Примирення* винного суб'єкта з потерпілим. *Примирення* – це досягнення злагоди між суб'єктом, що вчинив кримінальне правопорушення і потерпілим, змістом якої є прощення винному вчиненого кримінального правопорушення з боку потерпілого. Досягнення примирення може супроводжуватися відшкодуванням або усуненням винним заподіяної потерпілому майнової та моральної шкоди. Про примирення потерпілий ставить до відома орган дізнання, досудового слідства, суд;

2) *Відшкодування* винним суб'єктом завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. *Збитки є шкодою майнового характеру, вираженого в грошовій формі*. Вони можуть проявитися у знищенні майна, посівів, насаджень, втраті годувальника, втраті заробітної плати у зв'язку з інвалідністю, тощо. *Усунення заподіяної шкоди* може проявитися у відновленні попереднього стану предмету, повернення викраденого або рівноцінного майна, наданні потерпілому коштів, які він витратив, наприклад, на ремонт речі, лікування, компенсація моральної шкоди, тощо;

3) *Суб'єкт, що вчинив кримінальне правопорушення, надав письмову згоду на застосування даного виду звільнення його від кримінальної відповідальності*.

У тих випадках, коли винний у вчиненні кримінального правопорушення суб'єкт не звільняється від кримінальної відповідальності, примирення його з потерпілим *враховується судом при призначенні покарання як обставина, яка пом'якшує покарання* – ч. 2 ст. 66 КК України.

3). Звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінально-правової відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації – ст. 47 КК України.

Об'єктивні умови звільнення суб'єкта від кримінальної відповідальності у зв'язку з *передачею його на поруки* – обставини, що характеризують вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення:

1. *Суб'єкт вчинив кримінальне правопорушення вперше.* Кримінальне правопорушення вважається вчиненим вперше якщо:

а) *суб'єкт до вчинення цього кримінального правопорушення не вчинив іншого суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки складу кримінального правопорушення;*

б) *суб'єкт раніше вчинив кримінальне правопорушення, однак воно втратило кримінально-правове значення.* Кримінальне правопорушення втрачає кримінально-правове значення якщо суб'єкт:

1) *звільнений судом від кримінальної відповідальності.* Згідно з ч. 1 ст. 88 КК України така особа не має судимості, оскільки обвинувальний вирок судом при звільненні від кримінальної відповідальності не виноситься;

2) *звільнений від покарання* – ч. 3 ст. 88 КК України;

3) *вчинив діяння, караність якого усунута законом (діяння декриміналізоване)* – ч. 3 ст. 3 КК України, ч. 3 ст. 88 КК України;

4) *був реабілітований* – ч. 4 ст. 88 КК України;

5) *не має судимості* – судимість його *погашена чи знята* в установленому законом порядку – статті 89, 91 КК України;

6) *був засуджений вироком суду іноземної держави за вчинене ним діяння, яке згідно чинного КК України не є кримінальним правопорушенням;*

2. *Суб'єктом вчинено вперше кримінальний проступок або нетяжкий злочин.* Кримінальним проступком є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі – ч. 2 ст. 12 КК України. Нетяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років – ч. 4 ст. 12 КК України.

Кримінальний проступок або нетяжкий злочин не має відноситися до корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керува-

ли транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Корупційними кримінальними правопорушеннями, відповідно примітки до ст. 45 КК України, КК України, вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369- 2 КК України. Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією є кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2 та 366-3 КК України. Зокрема:

а) ч. 2 ст. 191 КК України – заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

б) ч. 2 ст. 262 КК України – заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

в) ч. 2 ст. 308 КК України – заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

г) ч. 2 ст. 312 КК України – заволодіння прекурсорами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

д) ч. 2 ст. 313 КК України – заволодіння обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

е) ч. 2 ст. 320 КК України – порушення установлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що призвели до заволодіння ними шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

є) ст. 357 КК України – заволодіння документами, штампами, печатками шляхом зловживання особою своїм службовим становищем;

ж) ч. 2 ст. 410 КК України – заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими або іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою чи

іншим військовим майном шляхом зловживання військовою службовою особою службовим становищем;

з) ст. 210 КК України – нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням;

и) ст. 354 КК України – підкуп працівника підприємства, установи чи організації;

і) ст. 364 КК України – зловживання владою або службовим становищем;

ї) ст. 364-1 КК України – зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

й) ст. 365-2 КК України – зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги;

к) ст. 366 – 2 – декларування недостовірної інформації;

л) ст. 366-3 неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

м) ст. 368 КК України – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою;

н) ст. 368-3 КК України – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

о) ст. 368-4 КК України – підкуп особи, яка надає публічні послуги;

п) ст. 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

р) ст. 369-2 КК України – зловживання впливом.

Відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, передбачена ст. 286-1 КК України.

Суб'єктивні умови звільнення суб'єкта від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею його на поруки – обставини,

що характеризують *суб'єкта*, який вчинив кримінальне правопорушення:

1. *Наявність клопотання* колективу підприємства, установи, організації про передачу їм *суб'єкта*, який вчинив кримінальне правопорушення, на поруки;

2. *Суб'єкт*, що вчинив кримінальне правопорушення, *надав письмову згоду на застосування даного виду звільнення його від кримінальної відповідальності*;

3. *Суб'єкт*, який вчинив кримінальне правопорушення, бере на себе зобов'язання, що він *протягом року*: а) *виправдає* довіру колективу; б) *не ухилятиметься від заходів виховного характеру*; в) *не порушуватиме громадський порядок*.

У разі порушення *суб'єктом* умов передачі його на поруки, він притягається до кримінальної відповідальності за вчинене ним кримінальне правопорушення – ч. 2 ст. 47 КК України. Статтею 289 Кримінального процесуального кодексу України передбачена наступна процедура відновлення провадження при відмові від поручительства:

1. Якщо протягом року з дня передачі особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації вона не виправдає довіру колективу, ухилятиметься від заходів виховного характеру та порушуватиме громадський порядок, загальні збори відповідного колективу можуть прийняти рішення про відмову від поручительства за взяті ними на поруки особу. Відповідне рішення направляється до суду, який прийняв рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

2. Суд, отримавши рішення загальних зборів колективу про відмову від поручительства, розглядає питання притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення в порядку, передбаченому статтею 288 Кримінального процесуального кодексу України.

3. Переконавшись у порушенні особою умов передачі на поруки, суд своєю ухвалою скасовує ухвалу про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки та направляє матеріали провадження для проведення досудового розслідування в загальному порядку чи здійснює судове провадження

в загальному порядку, якщо питання про звільнення від кримінальної відповідальності було прийняте після направлення обвинувального акта до суду.

4). Звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінально-правової відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки – ст. 48 КК України.

Об'єктивні умови звільнення суб'єкта від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки – обставини, що характеризують вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення:

1. *Суб'єкт вчинив кримінальне правопорушення вперше.* Кримінальне правопорушення вважається вчиненим вперше якщо:

а) *суб'єкт до вчинення цього кримінального правопорушення не вчинив іншого суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки складу кримінального правопорушення;*

б) *суб'єкт раніше вчинив кримінальне правопорушення, однак воно втратило кримінально-правове значення.* Кримінальне правопорушення втрачає кримінально-правове значення якщо суб'єкт:

1) *звільнений судом від кримінальної відповідальності.* Згідно з ч. 1 ст. 88 КК України така особа не має судимості, оскільки обвинувальний вирок судом при звільненні від кримінальної відповідальності не виноситься;

2) *звільнений від покарання* – ч. 3 ст. 88 КК України;

3) *вчинив діяння, караність якого усунута законом (діяння декриміналізоване)* – ч. 3 ст. 3 КК України, ч. 3 ст. 88 КК України;

4) *був реабілітований* – ч. 4 ст. 88 КК України;

5) *не має судимості* – судимість його *погашена* чи *знята* в установленому законом порядку – статті 89, 91 КК України;

6) *був засуджений вирокком суду іноземної держави за вчинене ним діяння, яке згідно чинного КК України не є кримінальним правопорушенням;*

2. *Суб'єктом вчинено вперше кримінальний проступок або нетяжкий злочин.* Кримінальним проступком є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або

інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі – ч. 2 ст.12 КК України. Нетяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років – ч.4 ст. 12 КК України.

Кримінальний проступок або нетяжкий злочин не має відноситися до корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Корупційними кримінальними правопорушеннями, відповідно примітки до ст. 45 КК України, вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369- 2 КК України. Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією є кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2 та 366-3 КК України. Зокрема:

а) ч. 2 ст. 191 КК України – заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

б) ч. 2 ст. 262 КК України – заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем;

в) ч. 2 ст. 308 КК України – заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем;

г) ч. 2 ст. 312 КК України – заволодіння прекурсорами шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем;

д) ч. 2 ст. 313 КК України – заволодіння обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних

речовин або їх аналогів, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

е) ч. 2 ст. 320 КК України – порушення установлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що призвели до заволодіння ними шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

є) ст. 357 КК України – заволодіння документами, штампами, печатками шляхом зловживання особи своїм службовим становищем;

ж) ч. 2 ст. 410 КК України – заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими або іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою чи іншим військовим майном шляхом зловживання військовою службовою особою службовим становищем;

з) ст. 210 КК України – нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням;

и) ст. 354 КК України – підкуп працівника підприємства, установи чи організації;

і) ст. 364 КК України – зловживання владою або службовим становищем;

ї) ст. 364-1 КК України – зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

й) ст. 365-2 КК України – зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги;

к) ст. 366 – 2 – декларування недостовірної інформації;

л) ст. 366-3 неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

м) ст. 368 КК України – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою;

н) ст. 368-3 КК України – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

о) ст. 368-4 КК України – підкуп особи, яка надає публічні послуги;

п) ст. 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

р) ст. 369-2 КК України – зловживання впливом;

Відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, передбачена ст. 286-1 КК України.

3. *Внаслідок зміни обстановки* діяння суб'єкта, на час провадження у справі, *втратило суспільну небезпечність*. Зміну обстановки слід розуміти, перш за все, в широкому розумінні цього вислову. Тобто, як зміну соціальних, економічних, політичних, духовних, міжнаціональних, воєнних, міжнародних, природних, організаційних, виробничих та інших процесів у масштабах держави – зміна принципів господарювання; скасування надзвичайного стану; зміна засад кримінальної політики, так і регіону, області, міста, району. Зокрема, при переході від планового ведення економічної системи господарювання до ринкової економіки, втратили суспільну небезпечність такі діяння як «спекуляція» та «комерційне посередництво», які були декриміналізовані. Так само щодо окремих суб'єктів господарювання – зміна в установленому порядку щодо сплати податків, обов'язкових зборів; відведення ділянки лісу, де було вчинено незаконну порубку лісу, під будівництво промислового об'єкту, автомагістралі, усунення службовою особою матеріальної шкоди державі, установі, організації, суб'єктові господарювання, особі, заподіяної внаслідок її службової недбалості, тощо.

Поряд з цим, *зміну обстановки слід розуміти* і в її вузькому значенні – як зміну об'єктивних (зовнішніх) особистих умов життя, в яких перебував суб'єкт на час вчинення кримінального правопорушення, та які значною мірою позначались на його суспільній небезпечності. Таким чином, для застосування ст. 48 КК України необхідно встановити, що після вчинення суб'єктом певного кримінального правопорушення обстановка змінилася настільки, що вчинене ним діяння вже перестало бути суспільно небезпечним.

Суб'єктивні умови звільнення суб'єкта від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки – обставини, що характеризують суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення:

1. *Внаслідок зміни обстановки*, на час провадження у справі, суб'єкт, який вчинив діяння, *перестав бути* суспільно небезпечним – коли він сам або обстановка навколо нього зазнала таких змін, що унеможливають вчинення ним нового кримінального правопорушення. Про це може свідчити: влаштування винного на роботу, створення сім'ї, тривала правослухняна, суспільно-корисна поведінка, участь у захисті Батьківщини добровільно чи під час строкової військової служби або військової служби за контрактом, позитивна характеристика за місцем праці, навчання проживання, відзначення державною нагородою чи відзнакою, тяжка хвороба винного, поміщення неповнолітнього за рішенням суду до загальноосвітньої школи чи професійного училища соціальної реабілітації, інвалідність винного, його конфіденційна співпраця з правоохоронними органами, тощо;

2. Суб'єкт, що вчинив кримінальне правопорушення, *надав письмову згоду на застосування даного виду звільнення його від кримінальної відповідальності*.

5). Звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінально-правової відповідальності у зв'язку з закінчення передбачених законом строків давності – ст. 49 КК України.

Об'єктивні умови звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності у зв'язку з закінчення строків давності – обставини, що характеризують вчинене кримінальне правопорушення:

1. З дня вчинення суб'єктом кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

а) два роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;

б) три роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у виді обмеження волі, чи у разі вчинення нетяжкого злочину, за який передбачено покарання

у виді позбавлення волі на строк не більше двох років;

в) п'ять років – у разі вчинення нетяжкого злочину, крім випадку, передбаченого у пункті «б»;

г) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину;

д) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

2. Давність не застосовується у разі вчинення кримінальних правопорушень:

1) проти основ національної безпеки України:

а) дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України);

б) посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України);

в) фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України);

г) державна зрада (ст. 111 КК України);

д) посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України);

е) диверсія (ст. 113 КК України);

є) шпигунство (ст. 114 КК України);

ж) перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК України);

з) несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану – ст. 114-2 КК України;

2) катування, передбаченого частиною третьою статті 127 КК України;

3) проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку:

а) планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни – ст. 437 КК України;

б) порушення законів та звичаїв війни – ст. 438 КК України;
в) застосування зброї масового знищення – ст. 439 КК України;

г) геноцид – ст. 442 КК України;

4) проти людяності (ст. 442-1 КК України) – умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення:

а) переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі;

б) депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави;

в) насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави;

г) зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства;

д) оборнення в рабство або торгівлі людьми;

е) насильницького зникнення;

є) незаконного позбавлення волі;

ж) катування;

з) інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю;

и) умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення злочину апартеїду, винищення, вбивств.

3. Обчислення строків, визначених частинами першою і дру-

гою ст. 49 КК України, при вчиненні кримінальних правопорушень стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи, розпочинається з дня, коли така потерпіла особа досягла повноліття або, у разі її смерті, мала б досягти повноліття – ч. 6 ст. 49 КК України. Такий спосіб обчислення строків давності застосовується при вчиненні стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи таких кримінальних правопорушень:

- а) примушування до шлюбу – ст. 151-2 КК України;
- б) зґвалтування – ст. 152 КК України;
- в) сексуальне насильство – ст. 153 КК України;
- г) примушування до вступу в статевий зв'язок – ст. 154 КК України;
- д) вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку – ст. 155 КК України;
- е) розбещення неповнолітніх – ст. 156 КК України;
- є) домагання дитини для сексуальних цілей – ст. 156-1 КК України;
- ж) одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження – ст. 301-1 КК України;
- з) проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи – ст. 301-2 КК України;
- и) створення або утримання місць розпусти і звідництво – ст. 302 КК України;
- і) сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією – ст. 303 КК України.

4. Питання про застосування давності до особи, що вчинила *особливо тяжкий злочин*, за який згідно із законом може бути призначено *довічне позбавлення волі*, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосовувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначено і замінюється позбавленням волі на певний строк – ч. 4 ст. 49 КК України.

Суб'єктивні умови звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності у зв'язку з закінчення строків давності – обставини, що характеризують особу, яка вчинила кримінальне правопорушення:

1. *Перебіг давності не був зупинений. Початок часу спли-*

ву строку давності – наступна доба, що йде за днем вчинення кримінального правопорушення. *Нагадаємо, що часом вчинення кримінального правопорушення є час вчинення суб'єктом передбаченого КК дії або бездіяльності – ч. 3 ст. 4 КК України. Часом вчинення незакінченого кримінального правопорушення (готування до кримінального правопорушення, замаху на кримінальне правопорушення) є час його припинення незалежно від волі суб'єкта діяння, яке є конструктивною ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого нормою КК України. Часом вчинення кримінальних правопорушень з формальним складом:* а) одноактного кримінального правопорушення з формальним складом (наприклад, ч. 1 ст. 269, ст. 284 КК України) – час вчинення суб'єктом дії чи бездіяльності; б) кримінального правопорушення, що характеризується двома діями – час вчинення другої дії (наприклад ч. 1 ст. 253 КК України); в) кримінального правопорушення з альтернативними діями (наприклад ст. 263 КК України) – час вчинення суб'єктом однієї із дій, вказаних у диспозиції норми КК України, яка передбачає відповідальність за дане кримінальне правопорушення; г) кримінальних правопорушень з урізаним (усіченим) складом (наприклад ст. 187, ст. 257 КК України) – час вчинення суб'єктом суспільно небезпечного діяння. Часом вчинення продовжуваного кримінального правопорушення – час вчинення суб'єктом останньої з тотожних дій, спрямованих на реалізацію єдиного кримінально правового умислу, що утворюють одиничне кримінальне правопорушення (наприклад, статті 185, 268 КК України). Часом вчинення триваючого кримінального правопорушення – час вчинення суб'єктом дії або бездіяльності, з якої починається «кримінально протиправний стан» суб'єкта (наприклад, статті 135, 136 КК України). Часом вчинення кримінальних правопорушень з матеріальним складом – час настання суспільно небезпечних наслідків, передбачених нормою кримінального закону, який передбачає відповідальність за даний кримінальне правопорушення (наприклад, ч. 1 ст. 115, ч. 1 ст. 192 КК України).

Перебіг давності зупиняється якщо суб'єкт, що вчинив кримінальне правопорушення, ухилилася від досудового розслідування або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюєть-

ся з дня його з'явлення із зізнанням або затримання, а з часу вчинення кримінального проступку – *п'ять років*. У цьому разі суб'єкт звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення ним кримінального правопорушення минуло п'ятнадцять років – ч. 2 ст. 49 КК України, незалежно від того, що вона протягом цього строку ухилялася від слідства і суду.

2. *Перебіг давності не був перерваний. Перебіг часу давності переривається*, якщо до закінчення зазначених у частинах першій та другій статті 49 КК України строків суб'єкт вчинив новий злочин, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років – ч. 3 ст. 49 КК України. Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення нового кримінального правопорушення. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожне кримінальне правопорушення.

3. *Суб'єкт, що вчинив кримінальне правопорушення, надав письмову згоду на застосування даного виду звільнення його від кримінальної відповідальності.*

12.5. Кримінально-правове значення звільнення суб'єкта, що вчинив кримінальне правопорушення, від кримінально-правової відповідальності:

а) суб'єкт, який вчинив кримінальне правопорушення і звільнений від кримінальної відповідальності *не засуджується* від імені держави вироком суду, *йому не призначається покарання*;

б) суб'єкт, який вчинив кримінальне правопорушення і звільнений від кримінальної відповідальності *визнається несудимим*;

в) щодо суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення і звільнений від кримінальної відповідальності *скасовуються* всі заходи кримінального процесуального примусу, застосовані щодо нього;

г) суб'єкт, який вчинив кримінальне правопорушення і звільнений від кримінальної відповідальності, *не звільняється* від цивільно-правової або/та дисциплінарної відповідальності за наслідки вчинення кримінального правопорушення;

д) вчинення суб'єктом кримінального правопорушення нового кримінального правопорушення після звільнення від кримі-

нальної відповідальності *не утворює повторності* кримінальних правопорушень;

е) у разі вчинення суб'єктом, який звільнений від кримінальної відповідальності, нового умисного кримінального правопорушення, ця обставина враховується судом при призначенні йому покарання як така, що *характеризує його особу* – п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України;

е) якщо *протягом року з дня передачі* суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення і звільнений від кримінальної відповідальності, *на поруки* колективу підприємства, установи чи організації він не виправдає довіру колективу, ухилятиметься від заходів виховного характеру та порушуватиме громадський порядок, загальні збори відповідного колективу можуть прийняти рішення про відмову від поручительства за взяту ними на поруки цього суб'єкта. Відповідне рішення направляється до суду, який прийняв рішення про його звільнення від кримінальної відповідальності. За таких умов, цей суб'єкт притягається до кримінальної відповідальності за вчинене ним кримінальне правопорушення – ч. 2 ст. 47 КК України, ст. 289 Кримінального процесуального кодексу України;

ж) звільнення судом суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення, від кримінальної відповідальності є *гуманним актом, який сприяє досягненню мети загального та спеціального запобігання вчиненню кримінальних правопорушень як звільненням суб'єктом так і іншими суб'єктами.*

РОЗДІЛ 13

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА МЕТА ПОКАРАННЯ, СИСТЕМА ТА ВИДИ ПОКАРАНЬ, ЯКІ МОЖУТЬ БУТИ ПРИЗНАЧЕНІ СУДОМ СУБ'ЄКТОВІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

13.1. Поняття та ознаки покарання в науці кримінального права та чинному Законі України про кримінальну відповідальність (КК України).

На початку необхідно звернути увагу на цілком *нелогічне застосування* в окремих наукових публікаціях та навчальній і методичній літературі поняття **«кримінальне покарання»**. Покарання *властиве лише* кримінальному праву. В *інших галузях* українського права *таке поняття не застосовується*. В адміністративному праві, наприклад, застосовується поняття *«адміністративне стягнення»*, в цивільному праві правовими заходами впливу є *«негативні наслідки майнового характеру»*, в трудовому праві – *«дисциплінарні стягнення»*, в кримінальному процесуальному праві – *«заходи забезпечення кримінального провадження»*. Крім цього, термін *«кримінальне»* часто використовується в юридичній літературі та в засобах масової інформації як в позитивному так і в негативному змістовному значенні. Наприклад, *«кримінальне середовище»*, *«кримінальна субкультура»*, *«кримінальний бізнес»*. Поняття *«кримінальна відповідальність»* також можна трактувати як в позитивному так і в негативному значеннях. В негативному значенні як *відповідальність «за поняттями»*, яка має місце в організованих злочинних структурах. Тому більш виправданим в науковому плані є застосування поняття *«кримінально правова відповідальність»*. Ще одне, лінгвістичний термін *«кримінальне»* походить від латинського слова **crimen** – злочин. Отже, буквально змістовне значення поняття *«кримінальне покарання»* – *злочинне покарання*, що з пункту бачення логічного підходу, державницького правового призначення інституту покарання є *недопустимим для його застосування*.

Покарання суб'єкта кримінального правопорушення, який

вчинив кримінальне правопорушення, є однією із форм реалізації його кримінальної відповідальності. У сучасній науці кримінального права вченими досить широко представлено визначення поняття покарання. Зокрема:

а) *покарання* – це захід державного примусу, що застосовується судом за вироком до особи, котра вчинила кримінальне правопорушення, і є за своєю суттю карою, яка виражає від імені держави негативну оцінку як кримінального правопорушення так і особи, що його вчинила (М.І. Бажанов);

б) *покарання* – найбільш суворий кримінально-правовий захід, що має примусовий характер, застосовується судом за обвинувальним вироком від імені держави за вчинення конкретною особою кримінального правопорушення і полягає у позбавленні або обмеженні прав і свобод такої особи, призначенні їй конкретної міри покарання та наявності особливого кримінально-правового статусу винної особи – судимості (П.С. Берзін);

в) *покарання* полягає у передбаченому кримінальним законом позбавленні та обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання завжди завдає суб'єкту кримінального правопорушення певні страждання і позбавляє його деяких благ, прав і свобод чи обмежує їх (Р.В. Вереша);

г) *покаранням* називається застосовувана судом міра державного спонукання, яка заподіює злочинцю певні втрати і висловлює йому від імені держави заперечливу, докірливу, юридичну і моральну оцінку його поведінці (М.Й. Коржанський);

д) *покарання* є найсуворішою формою державного примусу, його зміст виражається в передбачених законом позбавленні чи обмеженні прав і свобод засудженого (І.І. Митрофанов);

е) *покарання*, з одного боку, є заходом державного примусу, який застосовується до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в заподіянні засудженому певних позбавлень або обмежень його прав і свобод, а з другого – встановлюється державою в інтересах суспільства для досягнення корисного суспільного результату (М.М. Становський);

є) *покарання* є мірою примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаче-

них законом *втратах та обмеженнях* прав і свобод засудженого (О.Г. Фролова);

ж) покарання – це *вид примусових заходів* кримінально-правового впливу, що *застосовується* судом від імені держави і полягають в *примусовому обмеженні* прав і свобод особи *та покладанні* на неї додаткових обов'язків (М.І. Хавронюк);

з) *покарання* – це примусовий захід кримінально-правового впливу на злочинця, який застосовується на основі осуду винного *вироком суду* і полягає в *цілеспрямованому каральному позбавленні чи обмеженні* засудженого прав і свобод у відповідності з тяжкістю вчиненого кримінального правопорушення (Ю.Л. Шевцов).

Як вбачається, **покарання** – це *форма реалізації* кримінальної відповідальності, історично мінливий, найбільш суворий, *крайній вид* державного публічно-правового примусу, який має особистісний характер і *призначається* згідно закону від імені держави *за вироком суду, суб'єктові* кримінального правопорушення, *визнаному винним* у вчиненні кримінального правопорушення, *змістом якого є кара* – позбавлення або обмеження чи одночасне позбавлення і обмеження його прав і свобод, що *породжує* для нього особливий правовий статус – судимість. У свій час Езоп (біля 640 р. – 560 р. до н.е.) ствердив, **що часто покарання буває більш дієвим, ніж сила.**

У чинному Законі України про кримінальну відповідальність (КК України) визначено, що *покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженої особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення* – ч. 1. ст. 50 КК України.

Ознаки покарання за кримінальним правом України. Покарання це:

а) *форма реалізації* кримінальної відповідальності суб'єкта кримінального правопорушення. Кримінальна відповідальність його має *три форми реалізації*: а) осуд; б) покарання; в) судимість;

б) історично мінливий, найбільш суворий, *крайній вид державного примусу*. Покарання, державі демократичного спрямування є **ultima ratio** -засобом крайнього впливу, крайньої необхідності,

який застосовується для досягнення мети протидії кримінальним правопорушенням;

в) *вид державного публічно-правового примусу*, який призначається згідно закону України про кримінальну відповідальність (КК України) та положень Кримінального процесуального кодексу України. Покарання має чітко визначені кількісно-якісні межі та процедуру призначення. Воно є наслідком державної оцінки діяння суб'єкта кримінального правопорушення як кримінально протиправного;

г) *вид державного примусу, що має особистісний характер* – застосовується лише виключно до суб'єкта кримінального правопорушення, який визнаний в установленому законом порядку винним у вчиненні кримінального правопорушення. Ця ознака узгоджується з зі ст. 61 Конституції України, де проголошено, що юридична відповідальність має індивідуальний характер, а також зі ст. 62 Конституції України, де закріплений принцип винної відповідальності суб'єкта кримінального правопорушення;

д) *вид державного примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду*. Жоден інший державний орган не має таких повноважень. Як відомо, судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Судові рішення не можуть бути переглянуті іншими органами чи особами поза межами судочинства, за винятком рішень про амністію та помилування. Невиконання судових рішень має наслідком юридичну відповідальність, установлену законом. Зокрема, умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню, тягне за собою кримінальну відповідальність, передбачену ст. 382 КК України;

е) *вид державного примусу, змістом якого є кара* – позбавлення або обмеження чи одночасне позбавлення і обмеження прав і свобод засудженого суб'єкта кримінального правопорушення. *Кари має об'єм* – конкретно визначені в КК України та Кримінально-виконавчому кодексі України позбавлення або обмеження чи одночасне позбавлення і обмеження прав і свобод засудженого

суб'єкта, що містить *конкретний вид* покарання *або сукупність* призначених судом покарань. Кара має бути узгодженою з «Мінімальними стандартами та правилами поводження з ув'язненими» і з «Європейськими тюремними правилами», якими запропоновані рекомендації щодо створення мінімальних загальновизнаних гуманних умов тримання позбавлених волі осіб, які б забезпечували повагу людської гідності;

є) в ч. 1 ст. 50 КК України зазначено, зокрема, що покарання *полягає* в передбаченому законом *обмеженні* прав і свобод засудженого, визнаному винним у вчиненні кримінального правопорушення. Це положення слід вважати *помилковим, неточним*, оскільки фактична дійсність є іншою. В чинному КК України передбачені покарання, які за своєю назвою та змістом свідчать про це. Так, в ст. 51 КК України передбачені, зокрема, покарання: «*позбавлення* військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу», «*позбавлення* права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю», «*позбавлення волі* на певний строк», «*довічне позбавлення волі*». У цьому зв'язку заслуговує також на розгляд ще одне важливе питання – йдеться про позбавлення, чи обмеження лише прав і свобод чи також **обов'язків винного** у вчиненні кримінального правопорушення. Наприклад, чи може засуджений до позбавлення волі чи довічного позбавлення волі, за власним бажанням, виконувати свій обов'язок, відповідно до укладеного ним контракту, щодо захисту «Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України», передбачений ст.55 Конституції України? Законом України «Про військовий обов'язок та військову службу» така можливість обмежена. Згідно ч. 2 ст. 4 цього закону, Збройні Сили України та інші військові формування не можуть комплектуватися особами, які мають судимість за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, вчинення умисного вбивства двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєднаного із з'валтуванням або сексуальним насильством, або особливо тяжких корупційних кримінальних правопорушень чи мають судимість за вчинення кримінальних правопорушень, які передбачені статтями 152-156-1, 258 – 258-6, ч. 4. ст.286-1, статтею 348 Кримінального кодексу України, а також засудженими службовими особами, які згідно з підпунктом 1 п. 3

примітки до ст. 368 КК України займали особливо відповідальне становище, якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку;

ж) *вид державного примусу, який породжує для засудженого суб'єкта кримінального правопорушення судимість як його особливий правовий статус – статті 88-90 КК України. Судимість:*

1) *є обставиною, яка обтяжує покарання* (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України), тобто впливає на вибір судом виду покарання, його строку (розміру) засудженому суб'єктові кримінального правопорушення;

2) *у випадках, передбачених чинним КК України, впливає на кваліфікацію вчиненого кримінального правопорушення. Зокрема, повторність кримінальних правопорушень, рецидив кримінальних правопорушень, має місце тільки при наявності судимості за раніше вчинене кримінальне правопорушення і лише за цієї умови вчинене суб'єктом кримінального правопорушення утворює кваліфікований склад відповідного кримінального правопорушення. Наприклад, п. 13 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 133, ч. 2 ст. 164, ч. 3 ст. 296 КК України;*

3) *є негативною умовою, яка виключає можливість звільнення суб'єкта кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності у зв'язку з його дійовим каяттям* (ст. 45 КК України), *у зв'язку з примиренням винного з потерпілим* (ст. 46 КК України), *у зв'язку з передачею його на поруки* (ст. 47 КК України), *у зв'язку зі зміною обстановки* (ст. 48 КК України);

4) *давність не застосовується у разі засудження за катування, передбачене частиною третьою статті 127, кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачені статтями 437-439, 442, 442-1 (ч. 6 ст. 80 КК України);*

5) *враховується при призначенні суб'єктом кримінального правопорушення покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Застосування цього покарання замість позбавлення волі неможливе щодо осіб, які раніше відбули покарання у виді позбавлення волі (ч. 2 ст. 62 КК України);*

6) *враховується як обставина, що негативно характеризує*

особу суб'єкта кримінального правопорушення при вирішенні судом питання: про призначення йому більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України); про звільнення його від відбування покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75, ст. 104 КК України);

7) *враховується при визначенні фактичного відбутої засудженою особою частини покарання при умовно-достроковому звільненні від відбування покарання* (п. 2 ч. 3 ст. 81, п. 2 ч. 3 ст. 107 КК України) та при заміні їй невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням (п. 2 ч. 4 ст. 82 КК України);

8) *впливає на визначення засудженій особі виду установи виконання покарання*;

9) наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого *враховуються при обранні запобіжного заходу* (п. 8 ч. 1 ст. 178 КПК України).

Судимість породжує для засудженого суб'єкта інші відповідні обмеження конституційного, адміністративного, трудового та цивільного правового характеру. Про це буде детально викладено в розділі цього підручника «Судимість».

13.2. Мета покарання в науці кримінального права та чинному Законі України про кримінальну відповідальність (КК України).

Мета покарання – це той соціально значимий результат, якого прагне досягти держава, встановлюючи в санкціях Особливої частини КК України види, строки (розміри) покарань за вчинення кримінальних правопорушень, а також загальні засади, порядок і правила їх призначення в Загальній частині КК України.

Розуміння мети покарання дискутувалося впродовж багатьох століть. Мета покарання була предметом уваги видатних філософів, теологів, правників. З часу Гуго Гроція і до кінця 19-го століття, як ствердив професор М.Д. Сергієвський, стосовно покарання та його мети було висунуто 24 філософські системи і близько 100 теорій різновидів цих систем (Сергиевский Н.Д. Русское уголовное право: Пособие к лекциям. – Спб., 1915. с. 68).

В сучасній теорії кримінального права всі ці теорії класифі-

кують на три види: а) *абсолютні*; б) *відносні* – *утилітарні*, *тобто корисні*; в) *змішані або інтегративні*, які, в загальних рисах, зводяться до наступних поглядів.

Абсолютні теорії були поширені в епоху Відродження. Представники цих теорій розглядають кримінальне правопорушення як вияв злої волі людини, котра здійснила вільний вибір між правослухняною і протиправною поведінкою. Тобто, між «добром» і «злом». Головним змістом мети покарання згідно *абсолютних теорій* є **відплата**, «злом» за «злом», **помста** за вчинене кримінальне правопорушення, яка не підпорядкована досягненню будь-якої іншої корисної мети.

Відносні – утилітарні, тобто корисні теорії. Суть мети покарання відносних (утилітарних, тобто корисних) – залякування суворими покараннями осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень, **психічний тиск** на них. Покарання призначається для досягнення двояко корисної мети, якою є **запобігання** вчиненню кримінальних правопорушень, як засудженням так і іншими суб'єктами кримінального правопорушення, а також **виправлення** покараного суб'єкта кримінального правопорушення.

Змішані (інтегративні) теорії покарання є органічним поєднанням у собі ідей абсолютної та відносної (утилітарної) теорій. Покарання розглядається як заподіяння особі необхідного зла для досягнення суспільно корисної мети. Мету покарання представники цих теорій вбачають у **залякуванні, відплаті, карі** та у **виправленні** покараного суб'єкта кримінального правопорушення, а також у спеціальному та загальному **запобіганні** вчиненню кримінальних правопорушень. Саме такий подібний підхід до розуміння мети и покарання наявний у чинному КК України. Відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України, покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженою особою, так і іншими особами. З огляду на це законодавче визначення, можна виокремити *обов'язкову мету і три факультативні, бажані* види мети, які не завжди досягаються.

Обов'язкова мета, тобто така, що завжди досягається при призначенні і виконанні покарання – *кара засудженого суб'єкта кримінального правопорушення, тобто позбавлення або обмеження чи*

одночасне позбавлення і обмеження його прав і свобод. Тому кара є невідомою ознакою кожного покарання. Вона характеризується його строком, розміром, позбавленням, обмеженням прав, наявністю індивідуальних моральних страждань суб'єкта кримінального правопорушення, якому покарання призначене і виконується.

Факультативна мета, тобто бажана, така, що не завжди досягається – виправлення засудженого суб'єкта кримінального правопорушення. *Виправлення засудженого* – це такі якісно глибокі зміни свідомості суб'єкта кримінального правопорушення, внаслідок яких він позбавляється тих негативних рис, що сприяють його схильності до вчинення протиправних діянь.

Факультативна мета, тобто бажана, така, що не завжди досягається – запобігання вчиненню засудженим суб'єктом кримінального правопорушення нового кримінального правопорушення.

Факультативна мета, тобто бажана, така, що не завжди досягається – запобігання вчиненню кримінальних правопорушень іншими суб'єктами кримінального правопорушення.

В ч. 3 ст. 50 КК України задекларовано, що *покарання* не має на меті *завдати* фізичних страждань або *принизити* людську гідність. До наведеного положення слід ставитися у міру критично. Перше, це те, що етимологічне значення терміну «*страждання*» є багатоманітним. Воно досить широкий спектр індивідуальних негативних фізичних та емоційних станів і ситуацій – болю, психічного дискомфорту, життєвих труднощів, які відчуває людина. З огляду на це, важко собі уявити, що будь-яке покарання, передбачене у ст. 51 КК України, є таким, що не завдає засудженому суб'єктові кримінального правопорушення принаймні мінімального рівня емоційних страждань. Як правило, суб'єкт кримінального правопорушення, який визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення і якому судом призначене покарання, відчуває психічний дискомфорт – ганьбу, сором перед своїми рідними та близькими, співпрацівниками. У цьому зв'язку заслуговує на увагу відверто реалістична позиція професора, члена Академії наук Норвегії та Швеції Нільса Крісті про суть покарання. На його переконання: «призначення покарання відповідно до правових приписів означає заподіяння болю і його призначення полягає саме в цьому»; «покарання є

умисне заподіяння зла»; «в межах виправних установ ті, кого карують, повинні отримувати щось таке, що робить їх нещасними»; «за винятком смертної кари, довічного позбавлення волі, можливо кастрації, не виявилося яких-небудь мір впливу, щодо яких вдалося довести, що вони ефективніші інших в попередженні рецидиву»; «система покарань існує для того, щоби робити людям неприємності, а не допомагати їм їх лікувати. І біль заподіюється не в інтересах того, хто страждає, а в інтересах інших людей. Якщо ті, хто страждає, стають кращими, то це добре. Але основний об'єкт впливу – населення»; «покарання є заподіяння зла і, відповідно, це є позбавлення благ» (Кристи Н. «Пределы наказания». – М.: Прогресс, 1985, сторінки: 19, 25, 26, 34, 45, 127).

Ще раніше з цього приводу відомий німецький та австрійський вчений, професор Франц фон Ліст писав, що **покарання є зло**, яке присуджується суддею злочинцеві за злочин, воно **є порушенням юридичних благ**. Покарання є порушенням юридичного блага носієм якого є злочинець і власне з метою пошкодити йому в його інтересі (Ф. Лист. Учебник уголовного права. Общая часть. – М.: Типография А.И. Мамонтова, 1903. – С. 274, 277).

Друге, не можна сприйняти беззастережно і положення, що покарання не принижує людську гідність. Дивним було б погодитися з твердженням, що воно возвеличує людську гідність. Людська гідність виражає самоцінність та суспільну значимість людини, що визначається наявним рівнем суспільних відносин, загальносуспільними уявленнями про свободу, справедливість, рівність. Джерелом людської гідності є природне право, а не позитивне і тому вона наділена абсолютним характером – наддержавність, незалежність від особливостей правового регулювання державою прав, свобод та обов'язків людини. Людська гідність, як суб'єктивне право, належить кожній людині в однаковій мірі. Вона, як цінність, є нормативною основою, тлумачним принципом для визначення прав, свобод та обов'язків людини. Людська гідність, за сутнісним проявом, має два нормативних критерії: а) позитивний – суб'єктивність (автономія) людини і б) негативний – заборона ставити людину в такі ситуації або поводитися з нею в такий спосіб, що заперечує її людську гідність.

Тому, враховуючи наведене вище, положення ч. 3 ст. 50 КК України про те, що *покарання* не має на меті *завдати* фізичних страждань або *принизити* людську гідність, слід розглядати як принцип, дороговказ законодавця, спрямований до суду та органів виконання покарань діяти у межах правового поля, відповідно до принципів права. Покарання *не є помстою*, покарання *не є відплатою* за вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення. Відповідно до ч. 2 ст. 65 КК України, суб'єктові кримінального правопорушення, який вчинив кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, *необхідне й достатнє* для його виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для його виправлення та попередження вчинення ним нових кримінальних правопорушень.

13.3. Система покарань за чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).

Система – це множина взаємно зв'язаних складових елементів, які утворюють засноване на певних принципах єдине логічно розбудоване ціле та мають відповідну спільну функціональну мету. Системність означає внутрішній органічний взаємозв'язок, цілісність. Система покарань не просто сукупність установлених державою покарань, а *інтелектуальна система цих покарань*, структурована за ідеями, концептами, категоріями та принципами теорії кримінального права. Вона становить *своєрідний системний перелік пріоритетів*, які виражають домінуючі ціннісні уяви суспільства, конструктивне розміщення покарань послідовно за принципом «від менш суворого до більш суворого». *Елементами системи покарань є*: а) вичерпний перелік покарань, які можуть бути застосовані судом до осіб, які визнані винними у вчиненні кримінального правопорушення – ст. 51 КК України; б) поділ покарань на: 1) основні; 2) додаткові; 3) покарання, які можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові – ст. 52 КК України.

Вичерпний перелік покарань, який є обов'язковим для суду, міститься у ст. 51 КК України, а також у санкціях статей Особливої

частини КК України, які передбачають відповідальність за конкретне вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення. Система покарань, передбачена в ст. 51 КК України, побудована за принципом *«від менш суворого покарання до більш суворого покарання»*. Статтею 51 КК України встановлено, що до осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, судом можуть бути застосовані такі види покарань:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- 3) позбавлення державної нагороди України;
- 4) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 5) громадські роботи;
- 6) виправні роботи;
- 7) службові обмеження для військовослужбовців;
- 8) конфіскація майна;
- 9) пробаційний нагляд;
- 10) арешт;
- 11) обмеження волі;
- 12) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- 13) позбавлення волі на певний строк;
- 14) довічне позбавлення волі.

Подібними до покарань за назвою, але відмінними за змістовним впливом, є окремі адміністративні стягнення, передбачені ст. 24 Кодексу законів про адміністративні правопорушення. Серед них: штраф, конфіскація, позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, арешт.

13.4. Класифікація покарань в науці кримінального права.

Системна класифікація покарань можлива за допомогою наступних критеріїв:

- а) зміст позбавлення або обмеження прав чи одночасне тимча-

сове позбавлення і обмеження і свобод засудженого суб'єкта кримінального правопорушення;

б) суб'єкт кримінального правопорушення, до якого можуть застосовуватись відповідні покарання;

в) можливість визначення строку покарання засудженому суб'єктові кримінального правопорушення;

г) характер пенітенціарного впливу на засудженого суб'єкта кримінального правопорушення;

д) кримінально правовий статус покарання.

Класифікація покарань за змістом позбавлення або обмеження чи одночасне тимчасове позбавлення і обмеження прав і свобод засудженого суб'єкта кримінального правопорушення:

1) покарання, що *позбавляють* засудженого суб'єкта кримінального правопорушення відповідних прав і свобод: *штраф, конфіскація майна, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення державної нагороди України*. Зокрема: а) штраф позбавляє засудженого суб'єкта кримінального правопорушення відповідної суми грошових коштів; б) конфіскація майна – визначеної законом частини майна; в) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – права займати відповідні посади або займатися відповідною діяльністю, для здійснення яких є обов'язковим наявність певного звання, рангу, чину або класу, а також тих благ, пільг та привілеїв матеріального і нематеріального характеру, якими він був наділений у зв'язку з наявністю у нього певного звання, рангу, чину або класу; г) позбавлення державної нагороди України – права на всі права і пільги, що були отримані цим суб'єктом;

2) покарання, що *обмежують права і свободи* засудженого суб'єкта кримінального правопорушення: *обмеження волі, пробаційний нагляд*;

3) покарання, що *тимчасово позбавляють* засудженого суб'єкта кримінального правопорушення окремих прав та свобод і *одночасно обмежують можливість користуватися іншими* окремими правами і свободами. Зокрема, покарання у виді *позбавлення права обіймати певні посади, або займатися певною діяльністю* позбавляє права обіймати відповідні посади і одночасно обмеж-

ує право на працю; покарання у виді *службових обмежень* для *військовослужбовців* обмежує розмір грошового забезпечення засудженого суб'єкта кримінального правопорушення і одночасно, на час відбування цього покарання, він не може бути підвищений за посадою, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання; покарання у виді *громадських робіт* обмежує особисту свободу і право на відпочинок засудженого суб'єкта кримінального правопорушення і одночасно, на час відбування цього покарання, він позбавляється права на оплату виконаної праці; покарання у виді *виправних робіт* обмежує особисту фізичну свободу засудженого суб'єкта кримінального правопорушення і одночасно, на час відбування цього покарання, він позбавляється частини заробітку у розмірі, встановленому вироком суду, у розмірі від десяти до двадцяти відсотків; покарання у виді арешту, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі – *тимчасове позбавлення фізичної свободи* та *тимчасово обмежують можливість* користуватися засудженими окремими конституційними правами і свободами людини і громадянина. Зокрема, передбачених статтями 33, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 53 Конституції України;

Класифікація покарань за суб'єктом кримінального правопорушення, до якого можуть застосовуватись відповідні покарання:

1) *загальні покарання* – можуть застосовуватися в межах закону до будь-якого суб'єкта кримінального правопорушення: *штраф, конфіскація майна, позбавлення волі на певний строк, позбавлення державної нагороди України, пробацийний нагляд*;

2) *спеціальні покарання* – можуть застосовуватися лише до певного кола суб'єктів кримінального правопорушення: *позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; довічне позбавлення волі*.

Класифікація покарань за можливістю визначення строку по-

карання засудженому суб'єктові кримінального правопорушення:

1) строкові покарання: *пробаційний нагляд, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі;*

2) безстрокові покарання: *штраф, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення державної нагороди України, конфіскація майна.*

Класифікація покарань за характер пенітенціарного впливу на засудженого суб'єкта кримінального правопорушення:

1) покарання, що *пов'язані* з виправно-трудовим впливом на засудженого суб'єкта кримінального правопорушення: *пробаційний нагляд, громадські роботи; виправні роботи; обмеження волі; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі; службові обмеження для військовослужбовців, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;*

2) покарання, що *не пов'язані* з виправно-трудовим впливом на засудженого суб'єкта кримінального правопорушення: *штраф; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу; позбавлення державної нагороди України, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; конфіскація майна; арешт.*

Класифікація покарань за кримінально правовим статусом покарання:

1) основні покарання: *громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; пробаційний нагляд, арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі – ч. 1 ст. 52 КК України;*

2) додаткові покарання: *позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення державної нагороди України; конфіскація майна – ч. 2 ст. 52 КК України;*

3) покарання, які можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові: *штраф, позбавлення права обіймати певні посади або*

займатися певною діяльністю – ч. 3 ст. 52 КК України.

Згідно ч. 4 ст. 52 КК України, за одне кримінальне правопорушення може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбаченому КК України.

13.5. Кримінально-правова характеристика окремих видів покарань, передбачених чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).

1). Вступна частина: смертна кара – позбавлення життя іншої людини. До історії наукової проблеми.

Перш за все, необхідно зазначити, що чинний КК України *не передбачає такого основного виду покарання*. Конституція України містить ряд принципових правових положень щодо захисту життя людини. Зокрема:

а) людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю – ст. 3 Конституції України;

б) права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави – ст. 3 Конституції України;

в) ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави- захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань – ст. 27 Конституції України;

г) кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань – ст. 55 Конституції України.

Разом з наведеними положеннями, Конституція України, на відміну конституцій окремих зарубіжних держав, не містить положення про смертну кару. В якості прикладу може послужити конституція штату Орегон, в якій передбачено, що покаранням за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах може бути смертна

кара, а в конституції штату Арізона визначено, що смертна кара виконується за допомогою задущуючого газу – азоту.

Нагадаємо, що 29 грудня 1999 року Конституційний Суд України визнав неконституційними положення статті 24 та відповідні положення санкцій норм статей 58, 59, 60, 93, 190-1 Особливої частини чинного тоді Кримінального кодексу України, які передбачали можливість застосування смертної кари – . Законом України від 22 лютого 2000 року «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» смертну кару було замінено на довічне позбавлення волі.

В названому рішенні Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року про невідповідність смертної кари як виду покарання Конституції України зазначені наступні мотиваційні положення:

1) Конституція України проголошує, що конституційні права і свободи, зокрема право людини на життя, гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга статті 22), що забороняється внесення будь-яких змін до Конституції України, якщо вони передбачають скасування прав і свобод людини і громадянина (частина перша статті 157). Не допускається також звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, в тому числі невід'ємного права людини на життя, в разі прийняття нових або внесення змін до чинних законів (частина третя статті 22);

2) за своїм змістом положення частини другої статті 22 Конституції України передбачають, з одного боку, обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи, насамперед право людини на життя, а з другого – утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування конституційних прав і свобод, а отже – і права людини на життя. Виходячи з положень частини другої статті 8 Конституції України, норма частини другої її статті 22 має враховуватись при прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання відповідних суспільних відносин. Позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарання, навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням невід'ємного права людини на життя, що не відповідає Конституції України. Тому відповідні положення Кримінального кодексу України, які

передбачають застосування смертної кари, суперечать зазначеним вище положенням Конституції України;

3) виходячи з того, що Україна є соціальною, демократичною і правовою державою (стаття 1 Конституції України), в якій життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини визнані найвищою соціальною цінністю (стаття 3 Конституції України), смертна кара як вид покарання має розглядатись як така, що не узгоджується з зазначеними положеннями Конституції України;

4) смертна кара як вид покарання суперечить також статті 28 Конституції України, відповідно до якої «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню». Названа стаття відтворює положення статті 3 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року. Невідповідність смертної кари цій статті Конвенції підтверджує Європейський суд з прав людини, юрисдикцію якого щодо тлумачення зазначеної Конвенції визнала Україна (пункт перший Закону України від 17 липня 1997 року). Наведене дає підстави для висновку, що невід'ємне право кожної людини на життя нерозривно поєднано з її правом на людську гідність. Як основні права людини вони зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані.

Рішення Конституційного Суду України, як відомо, оскарженню не підлягає. Разом з цим, це не виключає його наукового аналізу. Сьогодні вже можна зазначити, що згадане рішення Конституційного Суду дещо заполітизоване, прийняте без всебічного дослідження соціальної зумовленості смертної кари в умовах об'єктивної української реальності часу його прийняття і без прогнозування можливих його наслідків на можливу осяжну перспективу, зокрема, агресивної війни проти України з боку Російської Федерації. Конституційний Суд не надав чітко зрозумілого визначення розуміння поняття *«свавільно»*, зазначивши, що його розуміння є дискусійним. Знову ж таки, є незаперечним факт відсутності в Конституції України жодного положення про смертну кару, про що в своєму рішенні констатував Конституційний Суд. Однак, як видається, не може бути прийнятним аргумент про те, що смертна кара принижує гідність людини,

оскільки можна прийти до логічного висновку, що усі інші види покарання також принижують людську гідність. Ніхто, наприклад, не почувається безмежно щасливим і переповненим почуттям гідності в разі конфіскації майна, відбуваючи довічне чи строкове позбавлення волі як і у випадках призначення та виконання інших основних чи додаткових покарань. Тому потенційно відкритою є можливість застосування такої мотивації і щодо кожного з них.

Щодо невід'ємного права на життя, передбаченого статтею 27 Конституції, де проголошено, що ніхто не може бути **свавільно позбавлений життя**. Нагадаємо, що відповідно до статті 2 «Право на життя», «Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини» від 04 листопада 1950 року, позбавлення життя людини не розглядається як порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- а) при захисті будь-якої людини від незаконного насильства;
- б) при здійсненні законного арешту або при запобіганні втечі людини, що законно перебуває під вартою;
- в) у діях, законно вчинених з метою придушення бунту або заколоту.

Стаття 6 «Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права» 1966 року, який ратифікований Україною, містить загальне правило – право на життя є невід'ємним правом кожної людини і що ніхто не може бути **свавільно** позбавлений життя. В державах, де смертна кара не скасована, смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону. Це покарання може бути здійснене тільки на виконання остаточного вироку, винесеного компетентним судом. З наведеного можна зробити висновок, що усі інші випадки здійснення смертної кари не визнавалися свавільними.

Законом України № 1484 від 22 лютого 2000 року ратифіковано Протокол № 6 до «Конвенції про захист прав і основних свобод людини», який стосується скасування смертної кари. Стаття друга цього протоколу «Смертна кара під час війни» містить такі положення: «Держава може передбачити у своєму законодавстві смертну кару за діяння, вчинені під час війни або невідвортної загрози війни; таке покарання застосовується лише у випадках,

передбачених цим законодавством і згідно з його положеннями. Держава повідомляє Генерального секретаря Ради Європи про відповідні положення цього законодавства». Далі, в 2002 році, Протоколом №13 до «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» встановлено повну заборону на застосування смертної кари за будь-яких обставин без жодного виключення. Цей Протокол ратифіковано Україною 28.11.2002 року Законом України «Про ратифікацію Протоколу №13 до Конвенції про захист основоположних свобод, який стосується смертної кари за будь-яких обставин». Отже, смертна кара в Україні, в сучасних умовах, формально вже не може бути застосована. Тобто, наявні нині заклики в медійному просторі до встановлення смертної кари за вчинення корупції, злочину проти основ національної безпеки України чи іншого злочину, не мають правової основи для реалізації.

Практика протидії злочинам проти основ національної безпеки та іншим особливо тяжким кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану свідчить про передчасність скасування смертної кари. Вона може стати важливим і ефективним правовим засобом протидії цим кримінальним правопорушенням не лише в умовах воєнного, але й надзвичайного стану, стану війни. Як вбачається, наявний правовий шлях вирішення проблеми застосування смертної кари в Україні, виправивши допущену стратегічну помилку в сучасних умовах загрози втрати Україною незалежності і державного суверенітету. Перше, що в цьому напрямі слід зробити, це скасувати Верховною Радою Закону України «Про ратифікацію Протоколу №13 до Конвенції про захист основоположних свобод, який стосується смертної кари за будь-яких обставин». Далі внести відповідні зміни до Конституції України або вирішити це питання через Всеукраїнський референдум про допустимість застосування смертної кари в умовах воєнного та надзвичайного стану, стану війни за особливо тяжкі та тяжкі кримінальні правопорушення.

Як уже зазначалося, за порядком, способом призначення покарання засудженому суб'єктові кримінального правопорушення, відповідно до чинного КК України, розрізняють: 1) основні покарання; 2) додаткові покарання; 3) покарання, які можуть

застосовуватися як основні, так і як додаткові. Розглянемо їх в такій послідовності.

2). Кримінально-правова характеристика основних покарань.

Основними є ті покарання, які можуть призначатися судом у межах санкцій норм Особливої частини КК України, лише самостійно і незалежно одне від іншого. Згідно ч. 1 ст. 52 КК України, до основних покарань належать:

- а) *громадські роботи* – ст. 56 КК України;
- б) *виправні роботи* – ст. 57 КК України;
- г) *службові обмеження для військовослужбовців* – ст. 58 КК України;
- д) *пробаційний нагляд* – ст. 59-1 КК України;
- е) *арешт* – ст. 60 КК України;
- є) *обмеження волі* – ст. 61 КК України;
- ж) *тримання в дисциплінарному батальйоні для військовослужбовців* – ст. 62 КК України;
- з) *позбавлення волі на певний строк* – ст. 63 КК України;
- и) *довічне позбавлення волі* – ст. 64 КК України.

Кара, як важлива змістовна якість покарання, має об'єм – конкретно визначене в КК України позбавлення або обмеження чи одночасне позбавлення і обмеження прав та свобод засудженого суб'єкта, що містить конкретний вид покарання або сукупні види призначених судом покарань.

Громадські роботи – ст. 56 КК України. Змістовною функціональною *сутністю* цього покарання є покладення на засудженого суб'єкта кримінального правопорушення *трудового обов'язку без фізичної ізоляції від суспільства*. Також покарання у виді громадських робіт *тимчасово* обмежує особисту свободу і право на відпочинок засудженого суб'єкта кримінального правопорушення і одночасно, на час відбування цього покарання, він позбавляється права на оплату виконаної праці. В силу того, що громадські роботи є покаранням, вони *не вважаються примусовою працею* згідно ч. 3 ст. 43 Конституції України.

Громадські роботи можуть призначатися у разі коли вони передбачені як покарання у санкції відповідної статті Особливої

частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення. Не виключається призначення громадських робіт у порядку реалізації положень ст. 69 КК України. Тобто, при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено в санкції статті Особливої частини КК України. Вони можуть бути також застосовані і при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням – ст. 82 КК України.

Не можуть призначатися судом громадські роботи суб'єктам кримінального правопорушення, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби. Якщо після ухвалення судового рішення, згідно ч. 3 ст. 37 Кримінально – виконавчого кодексу України, засуджений суб'єкт кримінального правопорушення визнаний інвалідом першої або другої групи або досяг пенсійного віку, а також щодо жінки, яка стала вагітною, уповноважений орган з питань пробації направляє до суду подання про звільнення їх від подальшого відбування покарання.

Громадські роботи є одним із основних видів строкового покарання, яке може призначатися судом на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин, а відбуватися не більше чотирьох годин на день.

Порядок та умови, характер позбавлень та обмежень, які застосовуються до засуджених у процесі виконання покарання у виді громадських робіт, їх права визначається Кримінально-виконавчим кодексом України. Вони є наступними.

За заявою засудженого суб'єкта кримінального правопорушення, громадські роботи можуть відбуватися до восьми годин на день, але не менше сорока годин на місяць, а неповнолітніми – не більше двох годин на день, але не менше двадцяти п'яти годин на місяць – ч. 2 ст. 38 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Графік виходу на роботу засудженого суб'єкта кримінального правопорушення встановлюється власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем відбування громадських робіт з урахуванням часу роботи (нав-

чання) засудженого суб'єкта кримінального правопорушення на основній роботі (навчанні) та режиму роботи підприємства, установи, організації за місцем відбування громадських робіт – ч. 2 ст. 38 Кримінально – виконавчого кодексу України.

Судове рішення, відповідно до ч. 4 ст. 36 Кримінально – виконавчого кодексу України, приводиться до виконання не пізніше десятиденного строку з дня набрання судовим рішенням законної сили або звернення його до виконання.

Засуджені до покарання у виді громадських робіт, згідно ст. 13-1 Кримінально-виконавчого кодексу України, оплачують витрати, пов'язані з виконанням судового рішення. Від оплати витрат, пов'язаних з виконанням судового рішення, звільняються неповнолітні, особи з інвалідністю першої або другої групи, особи, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, особи віком понад шістдесят років, які не працюють та не отримують пенсію. У разі скасування судового рішення оплата витрат, пов'язаних з виконанням судового рішення, не здійснюється, а раніше оплачені витрати підлягають поверненню. Максимальний розмір витрат, пов'язаних з виконанням судового рішення, не може перевищувати 50 відсотків прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на 1 січня календарного року, в якому прийнято відповідне судове рішення.

Надання засудженим щорічної відпустки за основним місцем роботи не зупиняє виконання покарання у виді громадських робіт. Засудженим забороняється без погодження з уповноваженим органом з питань пробації виїжджати за межі України – ч. 2 ст. 37 Кримінально – виконавчого кодексу України.

Громадські роботи полягають у виконанні засудженим суб'єктом кримінального правопорушення за місцем проживання або в межах міста чи області, в яких він проживає, у вільний від роботи чи навчання час, *безоплатних суспільно корисних робіт*, вид яких визначається органами місцевого самоврядування. Тому громадські роботи *не можуть бути* джерелом поповнення бюджету і використовуються вони на користь суспільства, а не на користь потерпілого від кримінального правопорушення. Ці роботи *не повинні принижувати* честь та гідність засуджених.

Вони покликані *сприяти* формуванню у засуджених поваги до суспільства і суспільних інтересів, корекції його поведінки у правослухняне русло.

Перелік об'єктів, на яких засуджені відбувають громадські роботи, визначає уповноважений орган з питань пробації за погодженням з органами місцевого самоврядування. До переліку таких об'єктів можуть бути включені підприємства, установи, організації будь-якої форми власності, крім приватної – ч 1 ст. 36 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Стаття 39 Кримінально-виконавчого кодексу України *покладає обов'язки* на власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу за місцем відбування засудженими покарання у виді громадських робіт. Зокрема:

а) *погодження* з уповноваженим органом з питань пробації *переліку об'єктів*, на яких засуджені відбувають громадські роботи, та видів цих робіт;

б) *організація* транспортування засуджених до об'єкта відбування громадських робіт та у зворотному напрямку, якщо такий об'єкт розташований поза межами району, міста, селища, села, де проживає засуджений;

в) *контроль за виконанням* засудженими визначених для них робіт та дотриманням правил техніки безпеки;

г) *своєчасне повідомлення* уповноваженого органу з питань пробації про ухилення засудженої особи від відбування покарання та переведення її на інше місце роботи, появу на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння, порушення громадського порядку;

д) *ведення обліку* та щомісячне інформування уповноваженого органу з питань пробації про кількість відпрацьованих засудженою особою годин та її ставлення до праці.

У разі *систематичного несвоєчасного подання інформації* про виконання громадських робіт або нездійснення контролю відповідальною особою за роботою та поведінкою засудженої особи, а також невиконання інших вимог цієї статті орган з питань пробації *надсилає матеріали* правоохоронним органам для відповідного реагування *для вирішення* питання про притягнення винних осіб до відповідальності згідно із законом.

Згідно ст. 37 Кримінально – виконавчого кодексу України, засуджена до покарання у виді громадських робіт особа, зобов'язана:

а) *додержуватися* установлених відповідно до закону порядку і умов відбування покарання;

б) *сумлінно* ставитися до праці;

в) *працювати* на визначених для них об'єктах і відпрацьовувати встановлений судом строк громадських робіт;

г) *повідомляти* уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання;

д) *з'являтися за викликом* до уповноваженого органу з питань пробації. Поважними причинами неявки засудженої особи за викликом уповноваженого органу з питань пробації у призначений строк є несвоєчасне одержання виклику, хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють його можливості своєчасно прибути за викликом і документально підтверджені.

У разі *ушкодження здоров'я* внаслідок нещасного випадку під час виконання громадських робіт відшкодування шкоди засудженій особі здійснюється відповідно до законодавства – ч. 3 ст. 39 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Контроль за виконанням покарання у виді громадських робіт покладається на уповноважений орган з питань пробації. Уповноваженим органом з питань пробації є орган виконання покарань, який забезпечує виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та пробації щодо повнолітніх суб'єктів пробації, а також певних видів адміністративних стягнень щодо повнолітніх осіб. У межах кожної області ці функції здійснюють *уповноважені підрозділи* філії Державної установи «Центр пробації» – районні відділи, сектори, міжрайонні, міські, міськрайонні відділи.

Функціональні обов'язки уповноваженого органу з питань пробації визначені в ч. 5 ст. 36 Кримінально-виконавчого кодексу України. Цей орган, зокрема:

а) *веде облік* засуджених до покарання у виді громадських робіт;

б) *роз'яснює* засудженим порядок та умови відбування покарання;

в) здійснює контроль за додержанням засудженими порядку та умов відбування покарання у виді громадських робіт;

г) здійснює контроль за додержанням судового рішення власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засуджених;

д) *вживає* заходів з припинення порушень судових рішень;

е) *веде* сумарний облік відпрацьованого засудженою особою часу;

є) *вживає* першочергових заходів з виявлення засуджених, місце знаходження яких невідоме;

ж) *звертається* до відповідних правоохоронних органів щодо розшуку засуджених, місцезнаходження яких невідоме.

За порушення порядку та умов відбування покарання у виді громадських робіт, а також порушення громадського порядку, за яке засуджену особу було притягнуто до адміністративної відповідальності, до нього уповноваженим органом з питань пробації, згідно ст. 40 Кримінально-виконавчого кодексу України, може бути *застосоване застереження* у виді письмового попередження про притягнення її до кримінальної відповідальності. Стосовно засудженої особи, *яка ухиляється* від відбування покарання у виді громадських робіт, уповноважений орган з питань пробації *надсилає матеріали* правоохоронним органам для відповідного реагування та вирішення питання про *притягнення* її до кримінальної відповідальності відповідно до статті 389 Кримінального кодексу України. *Ухиленням* засудженої особи від відбування покарання у виді громадських робіт є:

а) *систематичне* невиконання установлених обов'язків, порушення порядку та умов відбування покарання;

б) *притягнення* до адміністративної відповідальності за правопорушення, які були вчинені після письмового попередження;

в) *невихід* більше двох разів протягом місяця на громадські роботи без поважних причин;

г) *допущення* більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця;

д) *поява* на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння.

Засуджена особа, яка ухиляється від відбування покарання у

виді громадських робіт, підлягає кримінальній відповідальності за ч. 2 ст.389 КК України.

Кодексом законів про адміністративні правопорушення також передбачений такий вид адміністративного стягнення як громадські роботи за вчинення адміністративного проступку. Відповідно до ст. 30-1 цього кодексу, громадські роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Громадські роботи призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею) на строк від двадцяти до шістдесяти годин і відбуваються не більш як чотири години на день. Вони не призначаються особам з інвалідністю першої або другої групи, вагітним жінкам, жінкам, старше 55 років та чоловікам, старше 60 років.

Статтею 31-1 *Кодексу законів про адміністративні правопорушення* передбачений також такий вид адміністративного стягнення як *суспільно корисні роботи*. Ці суспільно корисні роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, оплачуваних робіт, вид яких та перелік об'єктів, на яких порушники повинні виконувати ці роботи, визначає відповідний орган місцевого самоврядування. Вони також призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею) на строк від ста двадцяти до трьохсот шістдесяти годин і виконуються не більше восьми годин, а неповнолітніми – не більше двох годин на день. Суспільно корисні роботи не призначаються особам з інвалідністю першої або другої групи, вагітним жінкам, жінкам, старше 55 років та чоловікам, старше 60 років.

Злісне ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт є кримінально караним діянням, відповідальність за яке передбачена ст. 389-2 КК України. Під *злісним ухиленням* особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт для цілей цієї статті слід розуміти продовження ухилення від відбування суспільно корисних робіт особою, яку притягнуто до адміністративної відповідальності на підставі ст. 183-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, тобто неприбуття до місця ви-

конання суспільно корисних робіт (підприємства, установи, організації) протягом двох днів з дати, визначеної у направленні уповноваженою посадовою особою уповноваженого органу з питань пробації без поважних причин, невихід на суспільно корисні роботи або відмова від виконання роботи, вид якої визначений підприємством, установою, організацією, більше двох разів протягом місяця без поважних причин, а також поява на робочому місці у стані алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння. При цьому поважними причинами є хвороба та інші документально підтверджені обставини, що фактично позбавляють можливості порушника прибути для відпрацювання суспільно корисних робіт.

Від громадських робіт як виду покарання та адміністративного стягнення слід відрізняти громадські та тимчасові суспільно корисні роботи, *які не є* а ні покаранням а ні адміністративним стягненням. Механізм організації цих робіт, а також фінансування їх організації здійснюється відповідно до «Порядку організації громадських та інших робіт тимчасового характеру», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 року № 175. До виконання громадських та інших робіт тимчасового характеру *на добровільних засадах* залучаються *такі категорії осіб*: 1) зареєстровані безробітні; 2) особи, які перебувають на обліку в територіальних органах Державної служби зайнятості у районах, містах, районах у містах як такі, що шукають роботу (далі – особи, які шукають роботу); 3) працівники, які втратили частину заробітної плати внаслідок вимушеного скорочення до 50 відсотків передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції.

На осіб, які беруть участь у громадських та інших роботах тимчасового характеру, *поширюються* державні соціальні гарантії, передбачені законодавством про працю та зайнятість населення і загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Громадські та інші роботи тимчасового характеру виконуються *виключно* на створених для цього тимчасових робочих місцях. Роботодавці подають територіальним органам інформацію про потребу в робочій силі для укомплектування тимчасових робочих місць, відповідно до якої територіальні органи здійснюють направлення осіб, зазначених у пункті 3 «Порядку організації

громадських та інших робіт тимчасового характеру». З особами, які беруть участь у громадських та інших роботах тимчасового характеру, роботодавці укладають в письмовій формі строкові трудові договори на строк, що сумарно протягом року не може перевищувати 180 календарних днів. *Про участь* осіб у таких роботах роботодавці *вносять* записи до трудових книжок відповідно до законодавства про працю.

Не відносяться до громадських робіт та інших робіт тимчасового характеру роботи, що пов'язані з ризиком для життя, перелік яких затверджено Наказом № 15 Державного комітету з нагляду за охороною праці від 26 січня 2005 року.

На окрему увагу заслуговує «Порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 753. Цим нормативним актом запроваджено *трудова повинність* – короткостроковий трудовий обов'язок у період воєнного стану з метою виконання суспільно корисних робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, які виникли в період воєнного стану, та їх наслідків, що не потребує обов'язкової згоди особи, стосовно якої запроваджується такий трудовий обов'язок.

Згідно п. 5 «Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану», до суспільно корисних робіт *залучаються працездатні особи*, у тому числі особи, що не підлягають призову на військову службу, які за віком і станом здоров'я не мають обмежень до роботи в умовах воєнного стану (*крім* працездатних осіб, що залучені до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і заброньовані за підприємствами у період воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також осіб, залучених до здійснення заходів національного спротиву), *а саме*: зареєстровані безробітні та інші незайняті особи, зокрема внутрішньо переміщені; працівники функціонуючих в умовах воєнного стану підприємств (за погодженням з їх керівниками), що не залучені до виконання мобілізаційних завдань (замовлень) та не зараховані до складу об'єктових формувань

цивільного захисту, – у порядку переведення; особи, зайняті в особистому селянському господарстві; студенти вищих, учні та слухачі професійно-технічних навчальних закладів; особи, які забезпечують себе роботою самостійно.

З кожною із зазначених вище осіб *укладається* строковий трудовий договір відповідно до чинного трудового законодавства та забезпечується оплата відповідно до умов оплати праці, установлених за професією (посадою), на яку їх зараховано, і розмір такої оплати не може бути нижчим від розміру середньої заробітної плати за основним місцем роботи. Іншим працездатним особам за виконання суспільно корисних робіт *забезпечується оплата* відповідно до умов оплати праці, установлених за професією (посадою), на яку їх зараховано, і розмір такої оплати у разі виконання норми праці *не може бути* нижчим від розміру мінімальної заробітної плати, установленого на дату її нарахування за повністю виконану місячну (годинну) норму праці, установлену з урахуванням положень Законів України «Про оплату праці» та «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». За працівниками, залученими до виконання суспільно корисних робіт, на час виконання таких робіт *зберігається* попереднє місце роботи (посада).

Заборонено залучати до цих суспільно корисних робіт малолітніх дітей та дітей віком від чотирнадцяти до п'ятнадцяти років, жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також вагітних жінок у разі, коли виконання таких робіт може негативно вплинути на стан їх здоров'я.

«Порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 753, доповнено *додатком* «Орієнтовний перелік суспільно корисних робіт, що виконуються в умовах воєнного стану. До їх числа віднесено:

1) ремонтно-відновлювальні роботи, насамперед роботи, що виконуються на об'єктах забезпечення життєдіяльності;

2) розбір завалів, розчищення залізничних колій та автомобільних доріг;

3) будівництво захисних споруд цивільного захисту, швидко споруджуваних захисних споруд цивільного захисту та ство-

рення найпростіших укриттів, протизсувних, протиповеневих, протиселевих, протилавинних, протиерозійних та інших інженерних споруд спеціального призначення;

4) ремонт і будівництво житлових приміщень;

5) роботи з підтримання у готовності захисних споруд цивільного захисту до використання за призначенням та їх експлуатації, пристосування існуючих наземних або підземних приміщень під найпростіші укриття;

6) вантажно-розвантажувальні роботи, що виконуються на залізницях, у портах тощо;

7) сільськогосподарські роботи – весняно-польові роботи, збирання врожаю, сінокосіння.

Виправні роботи – ст. 57 КК України. Покарання у виді виправних робіт, за своєю змістовною функціональною сутністю, *тимчасово обмежує особисту свободу засудженого суб'єкта кримінального правопорушення без фізичної ізоляції від суспільства і одночасно, на час відбування цього покарання, він позбавляється частини заробітку у розмірі, встановленому вироком суду.*

Виправні роботи є одним із видів *основних строкових покарань*. Частиною першою ст. 57 КК України передбачено, що покарання у виді виправних робіт встановлюється *на строк від шести місяців до двох років і відбувається за місцем роботи засудженої особи*. Із суми її заробітку *проводиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків.*

Оскільки виправні роботи є покаранням, то вони, в силу ч. 3 ст. 43 Конституції України, *не вважаються примусовою працею.*

Виправні роботи *можуть призначатися* у разі коли вони передбачені як покарання у санкції відповідної статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення, а також при призначенні *більш м'якого покарання*, ніж передбачено в санкції статті Особливої частини КК України – ст. 69 КК України та застосовані і *при заміні* невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням – ст. 82 КК України.

Виправні роботи *не можуть застосовуватися* судом до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за

дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли шістнадцяти років, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, приватних виконавців, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування – ч.2 ст. 57 КК України.

Засудженій особі, *яка стала непрацездатною* після постановлення вироку суду, *суд може*, відповідно до ч. 3 ст.57 КК України, за поданням уповноваженого органу з питань пробації, *замінити виправні роботи штрафом* із розрахунку трьох установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт. *Стосовно жінки*, яка стала вагітною після постановлення вироку суду, уповноважений орган з питань пробації вносить подання до суду *про її дострокове звільнення* від відбування покарання.

Порядок та умови, характер позбавлень та обмежень, які застосовуються до засуджених, їх права *у процесі виконання* покарання у виді виправних робіт, здійснюється відповідно до статей 41 – 46 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Зокрема:

1) судове рішення, яким засудженому суб'єктові кримінального правопорушення призначені виправні роботи, *виконується не пізніше* десятиденного строку з дня набрання ним законної сили або звернення його до виконання;

2) *строк покарання* у виді виправних робіт обчислюється роками, місяцями і днями, протягом яких засуджена особа працювала і з її заробітку провадилося відрахування. Число днів, відпрацьованих нею, має бути не менше числа робочих днів, які припадають на кожний місяць установленого судом строку покарання. Якщо засуджена особа не відпрацювала зазначену кількість днів і відсутні підстави, установлені Кримінально-виконавчим кодексом для заліку невідпрацьованих днів у строк покарання, відбування покарання триває до повного відпрацювання нею призначеної кількості робочих днів. *Початком строку* відбування покарання вважається день, з якого фактично розпочато відрахування із заробітку засудженої особи. У строк відбування покарання *зарахову-*

ється час, протягом якого засуджена особа не працювала з поважних причин і за нею відповідно до закону зберігалася заробітна плата, а також час, коли їй не надавалася робота на підприємстві, в установі, організації, та час, протягом якого засуджений перебував на обліку в державній службі зайнятості і йому було надано статус безробітного. У строк відбування покарання *не зараховується* час хвороби засудженої особи, викликаній алкогольним, наркотичним або токсичним сп'янінням або діями, пов'язаними з ним, грубим порушенням правил техніки безпеки, умисним заподіянням собі тілесних ушкоджень; час відбування адміністративного стягнення у виді адміністративного арешту або виправних робіт, а також тримання під вартою як запобіжного заходу в іншому кримінальному провадженні у період відбування покарання у випадках, коли вина у вчиненні кримінального правопорушення доведена в установленому законом порядку;

3) *відбування покарання* у виді виправних робіт здійснюється на підприємстві, в установі, організації незалежно від форми власності за місцем роботи засудженого суб'єкта кримінального правопорушення на основі участі його у суспільно корисній праці і контролю за поведінкою відповідно до вимог Кримінально-виконавчого кодексу України;

4) на *власника* підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу за місцем відбування засудженим покарання у виді виправних робіт *покладаються такі обов'язки:*

а) *щомісячне* відрахування визначеної судовим рішенням частини заробітної плати засуджених і перерахування утриманої суми в доход держави;

б) *додержання* порядку та умов відбування покарання засудженими, передбачених цим Кодексом;

в) *своєчасне* інформування уповноваженого органу з питань пробації про ухилення засудженої особи від відбування покарання, переведення її на іншу роботу чи посаду, а також його звільнення;

г) *щомісячне* інформування уповноваженого органу з питань пробації про кількість робочих днів за графіком на підприємстві, в установі, організації, кількість фактично відпрацьованих засудженими робочих днів, розмір заробітної плати і утримань з неї

за вироком суду, кількість прогулів, кількість днів тимчасової непрацездатності за листком непрацездатності та з інших причин. У разі систематичного *неправильного або несвоєчасного відрахування* сум із заробітку засудженої особи, а також невиконання інших вимог цієї статті уповноважений орган з питань пробації *звертається* до правоохоронних органів для відповідного реагування для вирішення питання *про притягнення* винної особи до відповідальності відповідно до чинного законодавства;

5) *власник* підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган щодо засудженої особи до покарання у виді виправних робіт *може* застосовувати *заходи заохочення і стягнення*, передбачені законодавством про працю. Уповноважений орган з питань пробації за зразкову поведінку і сумлінне ставлення до праці щодо засудженої особи *може застосовувати такі заходи заохочення*:

а) *подання до суду* матеріалів про умовно-дострокове звільнення засудженої особи від покарання. Подання про умовно-дострокове звільнення засудженої особи від покарання надсилає до суду уповноважений орган з питань пробації з урахуванням його характеристики, підготовленої власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженої особи;

б) зарахування часу щорічної відпустки засудженої особи у строк відбування покарання;

б) засуджений до покарання у виді виправних робіт суб'єкт кримінального правопорушення *зобов'язаний*:

а) *додержуватися* установлених відповідно до закону порядку та умов відбування покарання;

б) *сумлінно* ставитися до праці;

в) *працевлаштуватися* або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися для взяття на облік до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітних, якщо на час виконання вироку вони не працюють або звільнені з роботи відповідно до законодавства про працю та працевлаштуватися, якщо їм буде запропоновано відповідну посаду (роботу);

г) *повідомляти* уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання;

д) *погоджувати* з уповноваженим органом з питань пробації зміну місця роботи;

е) *з'являтися* за викликом до уповноваженого органу з питань пробації. Поважними причинами неявки засудженої особи за викликом уповноваженого органу з питань пробації у призначений строк є несвоечасне одержання виклику, хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють її можливості своєчасно прибути за викликом і документально підтверджені;

7) протягом строку відбування покарання засудженим *забороняється* звільнитися з роботи за власним бажанням без дозволу уповноваженого органу з питань пробації. Дозвіл на звільнення може бути наданий після перевірки обґрунтованості заяви засудженої особи та за наявності довідки з нового місця роботи про можливість його працевлаштування;

8) суб'єктові кримінального правопорушення, засудженому до покарання у виді виправних робіт, надається щорічна відпустка, *час якої не зараховується* до строку відбування покарання. Час відбування ним покарання у виді виправних робіт *зараховується* йому в загальний стаж роботи;

9) засудженому суб'єктові кримінального правопорушення *забороняється* без погодження з уповноваженим органом з питань пробації виїжджати за межі України;

10) *контроль* за виконанням покарання у виді виправних робіт покладається на уповноважений орган з питань пробації. Уповноваженим органом з питань пробації є орган виконання покарань, який забезпечує виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та пробації щодо повнолітніх суб'єктів пробації, а також певних видів адміністративних стягнень щодо повнолітніх осіб. У межах кожної області ці функції здійснюють *уповноважені підрозділи* філії Державної установи «Центр пробації» – районні відділи, сектори, міжрайонні, міські, міськрайонні відділи;

11) уповноважений орган з питань пробації *здійснює* такі функціональні *обов'язки*:

а) *веде облік* засуджених до покарання у виді виправних робіт;

б) *роз'яснює* засудженим порядок та умови відбування покарання;

в) *здійснює* контроль за додержанням засудженими порядку та умов відбування покарання;

г) *здійснює* контроль за додержанням порядку та умов відбування покарання власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженої особи;

д) *вживає* заходів з припинення порушень судових рішень;

е) *направляє* засуджених до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітних, якщо на час виконання вироку вони не працюють або звільнені з роботи відповідно до законодавства про працю;

є) *погоджує* зміну місця роботи засуджених протягом строку відбування ними покарання у виді виправних робіт;

ж) *застосовує* заходи заохочення;

з) *вживає* першочергових заходів з виявлення засуджених, місцезнаходження яких невідоме;

и) *звертається* до відповідних правоохоронних органів щодо розшуку засуджених, місцезнаходження яких невідоме;

12) уповноважений орган з питань пробації *здійснює контроль* за правильністю і своєчасністю відрахувань із заробітку засуджених до виправних робіт і перерахуванням відрахованих сум у доход держави. Відрахування *проводяться* з усієї суми заробітку засуджених, без виключення з цієї суми податків та інших платежів і незалежно від наявності претензій до них за виконавчими документами, за кожний відпрацьований місяць при виплаті заробітної плати. Щодо засуджених, які працюють за сумісництвом, відрахування *проводяться* із заробітку *за кожним місцем роботи*. Відрахування відповідно до судового рішення починаються з наступного дня після надходження судового рішення та повідомлення на підприємство, в установу чи організацію, але не раніше ніж судові рішення набрало чинності. Відрахування *не проводяться* з грошових допомог, які одержуються засудженим в порядку загальнообов'язкового державного соціального страхування і соціального забезпечення, виплат одноразового характеру, не передбачених системою оплати праці, сум, які виплачуються як компенсація за витрати, пов'язані з відрядженням, та інших компенсаційних виплат;

13) за порушення засудженим порядку та умов відбuvання покарання у виді виправних робіт уповноваженим органом з питань пробації до нього може застосовуватися *застереження у виді письмового попередження* про притягнення до кримінальної відповідальності. Якщо *засуджена особа ухиляється* від відбuvання покарання у виді виправних робіт, уповноважений орган з питань пробації *звертається* до правоохоронних органів для відповідного реагування для вирішення питання про притягнення її до кримінальної відповідальності. *Ухиленням засудженої особи від відбuvання покарання у виді виправних робіт є:*

- а) *систематичне* невиконання установлених обов'язків;
- б) *порушення* порядку та умов відбuvання покарання;
- в) *вчинення* проступку, за який її було притягнуто до адміністративної відповідальності;
- г) *допущення* більше двох разів протягом місяця прогулів, а також більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця або поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

14) засуджена особа, *яка ухиляється* від відбuvання покарання у виді виправних робіт, *підлягає* кримінальній відповідальності за ч. 2 ст.389 КК України;

15) виправні роботи передбачені також ст. 31 Кодексу законів про адміністративні правопорушення. Вони застосовуються на строк до двох місяців з відбuvанням їх за місцем постійної роботи особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, і з відрахуванням до двадцяти процентів її заробітку в доход держави. Виправні роботи призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею).

Службові обмеження для військовослужбовців – ст. 58 КК України. Покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців можуть застосовуватися як *основне покарання* за вироком суду до засуджених військовослужбовців не строкової служби. Воно є одним із основних видів строкових покарань, яке призначатися *на строк від шести місяців до двох років без фізичної ізоляції від суспільства*. Це покарання може *призначатися судом у випадках, передбачених* санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України за відповідні військові злочини, а також у

випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк.

Із суми грошового забезпечення, засуджених до службового обмеження, провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому за вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків. Під час відбування цього покарання засуджена особа не може бути підвищена за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується їй у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання.

Отже, покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, за своєю змістовною функціональною сутністю, полягає: а) у *тимчасовому позбавленні* засудженого суб'єкта кримінального правопорушення грошового забезпечення у визначеному судом розмірі; б) *не зарахуванні* йому строку відбування покарання в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання; в) *обмеженні*, на час відбування цього покарання, можливості бути підвищеним за посадою.

Порядок та умови виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців передбачений ст. 47 Кримінально-виконавчого кодексу України, згідно якої:

а) суд, який постановив вирок про службове обмеження для військовослужбовця, після набрання ним законної сили *направляє копію вироку* командирі військової частини, де проходить службу засуджений військовослужбовець;

б) *протягом трьох днів* після одержання копії вироку командир військової частини *видає відповідний наказ*, у якому зазначаються розмір відрахувань у дохід держави з грошового забезпечення засудженого військовослужбовця, строк, протягом якого він не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а також який строк не зараховується йому до строку вислуги років для присвоєння чергового військового звання. *Наказ оголошується* по військовій частині і доводиться до відома засудженого військовослужбовця;

в) *про прийняття вироку* до виконання командир військової частини протягом *трьох днів сповіщає суд*, який постановив ви-

рок. *Строк відбування* покарання у виді службового обмеження для військовослужбовця *обчислюється* роками, місяцями і днями, протягом яких засуджений військовослужбовець перебував на військовій службі та з його грошового забезпечення провадилося відрахування. *Початком строку* відбування покарання *вважається день*, з якого фактично розпочато відрахування із грошового забезпечення військовослужбовця;

г) *за три дні* до закінчення встановленого вироком суду строку службового обмеження для військовослужбовця *командир* військової частини *видає наказ* про припинення його виконання із зазначенням дати припинення;

д) *засуджені*, які відбувають покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців і визнані військово-лікарською комісією *непридатними* за станом здоров'я до військової служби із зняттям з військового обліку або непридатними до військової служби у мирний час, *звільняються* судом від покарання за *поданням командира* військової частини *і висновком* військово-лікарської комісії.

Слід при цьому звернути увагу на те, що відповідно до ст. 15 Кодексу законів про адміністративні правопорушення, військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, а також особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, поліцейські *підлягають відповідальності* за адміністративні правопорушення *за дисциплінарними статутами*. За порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією, вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування у разі винесення термінового заборонного припису, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформа-

ції, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, зазначені особи підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. До зазначених осіб *не може бути застосовано* громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт. *У разі* притягнення таких осіб до відповідальності за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі направлення особи, яка вчинила таке насильство, на проходження програми для осіб, які вчинили домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, здійснюється *на загальних підставах*.

Пробаційний нагляд – ст. 59-1 КК України. Латинське слово ***probatio***, стосовно розглядуваної проблематики, означає *випробовування*.

Розрізняють пробацію **в двох значеннях**: 1) *пробація у широкому розумінні* цього слова; 2) *пробація у вузькому розумінні* цього слова – *пробаційний нагляд* як вид покарання. Розглянемо їх послідовно.

1. Пробація у широкому розумінні цього слова. Поняття, види, правова основа, мета, завдання, підстави, принципи пробації, правовий статус органу пробації та суб'єктів пробації визначені Законом України «Про пробацію».

Поняття пробації. Слід зазначити, що поняттю «пробація» властивий *інтердисциплінарний* науковий характер. В **широкому значенні**, у науках кримінально правового спрямування, зокрема у кримінальному праві, кримінології, кримінальному процесуальному та кримінальному виконавчому праві, у кримінальній політиці під поняттям ***пробація*** розуміють *систему правових заходів* наглядового і соціально-виховного характеру, *які застосовуються за рішенням суду до засуджених*, при виконанні щодо них певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та *забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого*.

Види пробації. Закон України «Про пробацію» передбачені наступні види пробації *в її широкому розумінні*:

1) *досудова пробація*, яка здійснюється для забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності. Цей вид пробації здійснюється для підготовки *досудової доповіді* органом пробації, який має право отримувати інформацію про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та від громадян. Досудова доповідь про обвинуваченого повинна містити: соціально-психологічну характеристику; оцінку ризиків вчинення суб'єктом повторного кримінального правопорушення; висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Обвинуваченому надається право брати участь у підготовці досудової доповіді – надати персоналу органу пробації інформацію, необхідну для підготовки такої доповіді;

2) *наглядова пробація* полягає у здійсненні наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, пробаційного нагляду, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді пробаційного нагляду, громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, виконання покарання у виді штрафу, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів. Під час наглядової пробації орган пробації реалізовує пробаційні програми стосовно осіб, засуджених до пробаційного нагляду або звільнених від відбування покарання з випробуванням, передбачених Постановою Кабінету Міністрів України № 24 від 18 січня 2017 р. Зокрема, програм: «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин», «Формування життєвих навичок»;

З метою реалізації пробаційних програм можуть залучатися підприємства, установи та організації незалежно від форми власності;

3) *пенітенціарна пробація* полягає у підготовці осіб, які відбу-

вають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання. У цьому зв'язку, *орган пробації, спільно з державними органами та органами місцевого самоврядування, сприяє засудженим, які готуються до звільнення, до вирішення таких питань:*

- а) визначення місця проживання після звільнення;*
- б) влаштування до спеціалізованих установ для звільнених;*
- в) госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги;*
- г) працевлаштування працездатних осіб.*

Правова основа пробації. Правовою основою застосування пробації є Конституція України, Кримінальний кодекс, Кримінальний процесуальний, та Кримінально-виконавчий кодекси України, Закон України «Про пробацію» та інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Мета пробації. Головною метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень. Звісно, що застосування цього покарання також має відомий *профілактичний вплив* на інших суб'єктів кримінального правопорушення, схильних до вчинення кримінального правопорушення.

Завдання пробації. Завданнями *пробації в широкому розумінні* є:

- 1) підготовка досудових доповідей щодо обвинувачених;*
- 2) здійснення нагляду за засудженими до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, засудженим, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей віком до трьох років, засудженими до покарання у виді пробаційного нагляду та за засудженими, яким покарання у виді обмеження волі або*

позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді пробаційного нагляду;

3) виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі;

4) *направлення* засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів;

5) *реалізація* пробаційних програм стосовно засуджених до пробаційного нагляду, або осіб звільнених від відбування покарання з випробуванням. Зокрема, передбачених Постановою Кабінету Міністрів України № 24 від 18 січня 2017 р. таких програм: «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин», «Формування життєвих навичок»;

6) *проведення* соціально-виховної роботи із засудженими;

7) *здійснення* заходів з підготовки засуджених, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення;

8) *реалізація* інших заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

Принципи пробації. Здійснення пробації ґрунтується на принципах: а) справедливості; б) законності; в) невідворотності виконання покарань; г) дотримання прав і свобод людини і громадянина; д) поваги до людської гідності; е) рівності перед законом; є) диференційованого та індивідуального підходу; ж) конфіденційності; з) неупередженості; и) взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування.

Підстави для застосування пробації. Суд, при вирішенні питання про застосування до суб'єкта пробації, бере до уваги характер вчиненого кримінального правопорушення та соціально-психологічну характеристику особи обвинуваченої або засудженої особи, яку готує персонал органу пробації або адміністрація установи виконання покарань. Для застосування *пробації в широкому розумінні* є наступні підстави:

1) *письмовий запит* суду до органу пробації про надання судової доповіді щодо обвинуваченого;

2) *обвинувальний вирок суду*, яким суб'єкта засуджено до по-

карання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, штрафу, пробаційного нагляду;

3) *обвинувальний вирок суду*, яким суб'єкта засуджено до позбавлення волі на певний строк;

4) *обвинувальний вирок суду*, яким суб'єкта засуджено до обмеження волі;

5) *обвинувальний вирок суду*, яким суб'єкта звільнено від відбування покарання з випробуванням;

6) *ухвала суду* про заміну суб'єктові покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк покаранням у виді пробаційного нагляду, громадських робіт або виправних робіт;

7) *ухвала суду* про звільнення від відбування покарання вагітної жінки або жінки, яка має дитину віком до трьох років;

8) *акт про помилування*, яким засудженій особі замінено покарання або невідбуту частину покарання покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт.

Правовий статус органу пробації. Орган пробації, у межах своїх повноважень, здійснює ряд організаційних заходів щодо реалізації завдань пробації. Зокрема, *він організовує*:

а) забезпечення суду досудовими доповідями про обвинувачених;

б) здійснення нагляду за засудженими;

в) виконання покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, пробаційного нагляду;

г) реалізацію пробаційних програм стосовно осіб, засуджених до пробаційного нагляду, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України № 24 від 18 січня 2017 р. передбачені такі програми: «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин», «Формування життєвих навичок»;

д) соціально-виховну роботу із засудженими;

е) підготовку до звільнення засуджених, які відбувають покарання у виді обмеження волі та позбавлення волі на певний строк.

Під час здійснення нагляду *персонал органу пробації має право*:

1) *перебувати* на земельних ділянках, у жилих та інших приміщеннях громадян за їхньою згодою, а також на території і в приміщеннях підприємств, установ і організацій з повідомленням про це керівника або уповноваженої ним особи;

2) *відвідувати* суб'єктів пробації за місцем їх проживання, роботи або навчання;

3) *викликати* суб'єктів пробації до органу пробації та отримувати від них усні чи письмові пояснення;

4) *виносити* постанову про стягнення із засудженої особи витрат, пов'язаних з виконанням судового рішення, яка є виконавчим документом.

Органу пробації *безоплатно надається* в установлений ним строк інформація, необхідна для здійснення його повноважень. *Невиконання* законних вимог персоналу органу пробації тягне за собою відповідальність, установлену законом.

До виконання пробаційних заходів можуть залучатися *волонтери*. Відповідно до «Положення про організацію діяльності волонтерів пробації», затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 17.01.2017№ 98/5, діяльність волонтерів може здійснюватися за такими напрямками:

а) *здійснення* наглядових заходів за місцем роботи та навчання засуджених;

б) *проведення* соціально-виховної роботи із засудженими;

в) *складання* та реалізація індивідуальних планів роботи із засудженими;

г) *проведення* індивідуально-профілактичної роботи із засудженими;

д) *надання* консультативної, психологічної та інших видів допомоги засудженим;

е) *надання* допомоги у працевлаштуванні засуджених, залученні їх до навчання, виховних заходів та соціально корисної діяльності;

є) *реалізація* пробаційних програм стосовно суб'єктів, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Зокрема, передбачених Постановою Кабінету Міністрів України № 24 від 18 січня 2017 р. таких програм: «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попереджен-

ня вживання психоактивних речовин», «Формування життєвих навичок»;

ж) здійснення заходів з підготовки суб'єктів, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення;- реалізація інших заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

Суб'єкти пробації. Суб'єктами пробації є засуджені особи, щодо яких за рішенням суду та відповідно до закону застосовуються наглядові, соціально-виховні заходи, засуджені до покарання у виді штрафу та обвинувачені, щодо яких органом пробації готується досудова доповідь. До їх числа відносяться:

1) обвинувачені, стосовно яких органом пробації готується досудова доповідь;

2) засуджені до покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, пробаційного нагляду;

3) засуджені, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, пробаційного нагляду;

4) засуджені, яким покарання у виді штрафу замінено покаранням у виді громадських або виправних робіт;

5) засуджені, звільнені від відбування покарання з випробуванням;

6) звільнені від відбування покарання вагітні жінки і жінки, які мають дітей віком до трьох років;

7) засуджені до обмеження волі, які направляються для відбування покарання до виправних центрів;

8) засуджені, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, стосовно яких вживаються заходи з підготовки їх до звільнення.

2. Пробація як вид покарання – пробаційний нагляд.

Покарання у виді пробаційного нагляду є одним із основних строкових покарань, яке полягає у тимчасовому обмеженні прав і свобод, без фізичної ізоляції від суспільства засудженого суб'єкта кримінального правопорушення, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та

соціально-виховних заходів *без ізоляції його від суспільства*.

Пробаційний нагляд призначається судом *на строк від одного до п'яти років*. Строк покарання у виді пробаційного нагляду обчислюється з дня постановки засудженого суб'єкта кримінального правопорушення на облік уповноваженим органом з питань пробації. У строк покарання за правилами, передбаченими статтею 72 Кримінального кодексу України, зараховується час попереднього ув'язнення або цілодобового домашнього арешту.

Пробаційний нагляд *може призначатися* судом у разі коли він передбачений як покарання у санкції відповідної статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення, а також при призначенні *більш м'якого покарання*, ніж передбачено в санкції статті Особливої частини КК України – ст. 69 КК України та застосований *при заміні* невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням – ст. 82 КК України. *Не призначається* пробаційний нагляд особам, які під час відбування цього виду покарання *вчинили кримінальне правопорушення*.

Про окремі *тимчасові обмеження прав і свобод* засудженого суб'єкта кримінального правопорушення, *які визначаються судом*. Призначаючи засудженому суб'єктові кримінального правопорушення покарання у виді пробаційного нагляду, суд покладає на нього *такі обов'язки*:

1) *періодично з'являтися* для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;

2) *повідомляти* уповноважений орган з питань пробації про зміну свого місця проживання, роботи або навчання;

3) *не виїжджати за межі України* без погодження з уповноваженим органом з питань пробації.

Крім названих обов'язків, суд *може покласти* на засудженого до пробаційного нагляду наступні обов'язки:

1) *використовувати* електронний засіб контролю і нагляду та проживати за вказаною у рішенні суду адресою. Обов'язок використовувати електронний засіб контролю і нагляду встановлюється судом на строк від одного місяця до одного року. *Порядок застосування електронних засобів контролю та наг-*

ляду за поведінкою осіб, на яких покладено цей обов'язок, затверджений Наказом Міністерства юстиції України № 709/5 від 18.03.2024 року ;

2) *дотримуватися* установлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля;

3) *працевлаштуватися* або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано посаду (роботу);

4) *виконувати заходи*, передбачені пробаційною програмою;

5) *пройти курс лікування* від наркотичної, алкогольної залежності, розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Порядок та умови виконання, характер тимчасових позбавлень та обмежень, які застосовуються до засуджених до пробаційного нагляду, їх права та обов'язки у процесі виконання цього покарання, врегульовані статтями: 49-1, 49-2, 49-3 Кримінального-виконавчого кодексу України. Зокрема:

1) судові рішення виконується *не пізніше десятиденного строку* з дня набрання ним законної сили або звернення його до виконання. Виконання покарання у виді пробаційного нагляду *покладається* на уповноважений орган з питань пробації. Уповноваженим органом з питань пробації є орган виконання покарань, який забезпечує виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та пробації щодо повнолітніх суб'єктів пробації, а також певних видів адміністративних стягнень щодо повнолітніх осіб. У межах кожної області ці функції здійснюють *уповноважені підрозділи* філії Державної установи «Центр пробації» – районні відділи, сектори, міжрайонні, міські, міськрайонні відділи за місцем проживання засудженого суб'єкта кримінального правопорушення;

2) уповноважений орган з питань пробації при цьому *має такі повноваження*:

а) *веде облік* засуджених до покарання у виді пробаційного нагляду;

б) *роз'яснює* засудженим порядок відбування покарання;
в) *здійснює* контроль за додержанням засудженими порядку відбування покарання;

г) *визначає* порядок та періодичність явки засудженого суб'єкта кримінального правопорушення на реєстрацію;

д) *здійснює* контроль за виконанням засудженим суб'єктом кримінального правопорушення обов'язків, покладених на нього судом, звертається до суду з поданням про зміну покладених обов'язків за результатами оцінки ризику вчинення засудженим повторного кримінального правопорушення;

е) *за заявою засудженого суб'єкта кримінального правопорушення*, на якого покладено обов'язок використовувати електронний засіб контролю та нагляду і проживати за вказаною в рішенні суду адресою, звертається до суду з поданням про зміну визначеної в рішенні суду адреси місця відбування покарання;

є) *вживає заходів* з припинення порушень виконання судового рішення;

ж) *вживає першочергових заходів* з виявлення засуджених, місця знаходження яких невідоме;

з) *звертається* до відповідних правоохоронних органів щодо розшуку засуджених, місце знаходження яких невідоме;

и) *звертається* до правоохоронних органів з поданням про притягнення до кримінальної відповідальності засуджених, які ухиляються від відбування покарання;

3) *на засуджених* до покарання у виді пробаційного нагляду покладеться виконання таких *обов'язків*:

а) *виконувати* визначені законом та покладені судом *обов'язки*;

б) *з'являтися* за викликом до уповноваженого органу з питань пробації. Поважними причинами неявки засудженого суб'єкта кримінального правопорушення за викликом уповноваженого органу з питань пробації у призначений строк є не своєчасне одержання виклику, хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють засудженого суб'єкта кримінального правопорушення можливості своєчасно прибути за викликом і які документально підтверджені;

4) *наслідки ухилення від відбування покарання у виді проба-*

ційного нагляду. У разі невиконання засудженим покладених на нього судом обов'язків, вчинення адміністративного правопорушення із засудженим *проводиться* індивідуальна профілактична бесіда та застосовується письмове попередження про притягнення до кримінальної відповідальності. *Письмове попередження* не застосовується, якщо покладений обов'язок не був виконаний з поважних причин. У випадку ухилення засудженого суб'єкта кримінального правопорушення від прибуття за викликом уповноваженого органу з питань пробації письмове попередження вважається винесеним, якщо його направлено через Національного оператора поштового зв'язку або вручено в інший спосіб та отримано підтвердження про його вручення. Ухиленням від відбування покарання у виді пробаційного нагляду є *систематичне невиконання* засудженим покладених на нього судом обов'язків або вчинення адміністративних правопорушень, зникнення з місця проживання, створення умисних перешкод для функціонування електронного засобу контролю та нагляду. *Систематичним вважається невиконання* без поважних причин три і більше разів обов'язків, покладених на засудженого суб'єкта кримінального правопорушення рішенням суду, або вчинення трьох і більше адміністративних правопорушень;

5) у разі ухилення засудженого суб'єкта кримінального правопорушення від відбування покарання у виді пробаційного нагляду, уповноважений орган з питань пробації надсилає матеріали до органів Національної поліції для вирішення питання про притягнення його до кримінальної відповідальності відповідно до ч. 3 ст. 389 Кримінального кодексу України.

Необхідно звернути увагу на ту обставину, що пробаційний нагляд *не передбачений* як вид адміністративного стягнення Кодексом законів про адміністративні правопорушення.

Арешт – ст. 60 КК України. Термін *арешт* походить від латинського слова *ad restare* – затримувати. У розглядуваному його значенні – *затримання*.

Застосування арешту, за своєю змістовною функціональною сутністю, *тимчасово позбавляє* засудженого суб'єкта кримінального правопорушення *особистої фізичної свободи* та *тимчасово і*

частково обмежує його можливість користуватися окремими конституційними правами і свободами людини і громадянина. Зокрема, передбачених статтями 33, 39, 41, 53 Конституції України.

Арешт є одним із видів основних строкових покарань, яке може призначатися судом щодо засудженого військовослужбовця на строк від одного до шести місяців з фізичною ізоляцією його від суспільства. Він не застосовується до вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років.

Арешт може призначатися у разі коли він передбачений як покарання у санкції відповідної статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення. Наприклад, ч. 1 ст. 406, ч. 1 ст. 413 КК України. Також це покарання може застосовуватися при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено в санкції статті Особливої частини КК України – ст. 69 КК України та при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням – ст. 82 КК України.

Застосування покарання у виді арешту має бути узгодженим з «Мінімальними стандартами та правилами поводження з ув'язненими», а також з «Європейськими тюремними правилами», якими запропоновані рекомендації щодо створення мінімальних загальноновизнаних гуманних умов тримання позбавлених волі осіб, які б забезпечували повагу людської гідності.

Особливості відбування арешту, характер позбавлень та обмежень, які застосовуються до засуджених військовослужбовцями, їх права визначені, зокрема, в статтях 14 та 55 Кримінально-виконавчого кодексу України та Наказом Міністерства оборони України № 394 від 03.11.2020 року «Про затвердження Порядку тримання засуджених, узятих під варту, заарештованих та затриманих військовослужбовців». Вони є наступними:

*1) виконання покарання у виді арешту здійснює гауптвахта військової частини Збройних Сил України, де засуджені військовослужбовці відбувають, в умовах ізоляції, це покарання. Етимологічне значення змісту терміну «*гауптвахта*» виводять від німецького слова *hauptwache* – головна варта, місце в армії, де примусово утримують військовослужбовців, які порушили військову дисципліну;*

2) на гауптвахті *роздільно тримаються*:

а) *засуджені* військовослужбовці з числа офіцерського складу окремо від інших категорій військовослужбовців;

б) *засуджені* військовослужбовці, які мають звання прапорщиків, мічманів, сержантів і старшин, окремо від військовослужбовців рядового складу;

в) *засуджені* військовослужбовці, які проходять службу за призовом, окремо від засуджених військовослужбовців, які проходять службу за контрактом.

3) *військовослужбовці*, засуджені до арешту, направляються на гауптвахту для відбування арешту *у десятиденний строк* після одержання розпорядження суду про виконання вироку;

4) *час відбування арешту* до загального строку військової служби і вислуги років для присвоєння чергового військового звання *не зараховується*, крім випадків, передбачених частиною восьмою цієї статті;

5) *під час відбування арешту* засуджений військовослужбовець *не може бути* представлений до присвоєння чергового військового звання, призначений на вищу посаду, переведений на нове місце служби, звільнений з військової служби, *за винятком* випадків визнання його непридатним до військової служби за станом здоров'я;

6) *засудженим* військовослужбовцям під час відбування арешту *виплачується* оклад за військове звання;

7) *за сумлінну поведінку і ставлення до військової служби* до засуджених військовослужбовців *можуть застосовуватися* заходи заохочення у виді подяки, дострокового зняття раніше накладеного стягнення чи зарахування часу відбування арешту в загальний строк військової служби повністю або частково;

8) *за порушення порядку відбування покарання* до засуджених військовослужбовців *можуть застосовуватися заходи стягнення* у виді догани чи переведення в одиночну камеру на строк до десяти діб;

9) *правом застосування заходу заохочення у виді зарахування часу відбування арешту до загального строку військової служби* користується начальник органу управління військової служби правопорядку у Збройних Силах України. *Правом застосування*

інших заходів заохочення і стягнення користуються *начальник* органу управління військової служби правопорядку у Збройних Силах України і *начальник* гарнізону.

За втечу засуджених військовослужбовців з-під арешту передбачено *кримінальну відповідальність* за ст. 393 Кримінального кодексу України.

Кодекс законів про адміністративну відповідальність України передбачає такий *вид адміністративного стягнення як арешт з утриманням на гауптвахті*, який, згідно ст. 32-1, встановлюється і застосовується лише у виключних випадках за окремі види військових адміністративних правопорушень на строк до п'ятнадцяти діб. Арешт з утриманням на гауптвахті *призначається* районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею). Він не може застосовуватися до військовослужбовців-жінок.

Крім того, Кодекс законів про адміністративну відповідальність України передбачає такий *вид адміністративного стягнення*, який застосовується до *невійськових осіб*. Відповідно до ст. 32 цього кодексу, адміністративний арешт установлюється і застосовується лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень *на строк* до п'ятнадцяти діб. Адміністративний арешт *призначається* районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею). Він *не може застосовуватись* до вагітних жінок, жінок, що мають дітей віком до дванадцяти років, до осіб, які не досягли вісімнадцяти років, до осіб з інвалідністю першої і другої груп.

Слід відмежовувати *арешт* як вид покарання від *запобіжного заходу* у виді *домашнього арешту* та *екстрадиційного арешту*.

Домашній арешт. Відповідно до ст.181 Кримінального процесуального кодексу України, *домашній арешт*, як *запобіжний засіб*, може бути застосований до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у виді позбавлення волі. Він застосовується під час досудового розслідування та до початку підготовчого судового засідання – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора.

Строк дії ухвали про тримання особи під домашнім арештом

не може перевищувати двох місяців. У разі необхідності строк тримання особи під домашнім арештом може бути продовжений за клопотанням прокурора в межах строку досудового розслідування в порядку, передбаченому статтею 199 Кримінального процесуального кодексу України. Сукупний строк тримання особи під домашнім арештом під час досудового розслідування не може перевищувати шести місяців. По закінченню цього строку ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту припиняє свою дію і запобіжний захід вважається скасованим.

Домашній арешт *полягає в забороні* підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби.

Ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту *передається для виконання* органу Національної поліції за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого, який повинен *негайно поставити на облік* особу, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, і повідомити про це слідчому або суду, якщо запобіжний захід застосовано під час судового провадження.

Працівники органу Національної поліції *з метою контролю за поведінкою* підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, *мають право з'являтися в житло цієї особи, вимагати надати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням покладених на неї зобов'язань*, використовувати *електронні засоби контролю*. Порядок застосування *електронних засобів контролю* та нагляду за поведінкою осіб, на яких покладено цей обов'язок, затверджений Наказом Міністерства юстиції України № 709/5 від 18.03.2024 року.

Екстрадиційний арешт. Цей вид арешту передбачений статтею 584 Кримінального процесуального кодексу України *як запобіжний захід*. Він застосовується *за ухвалою слідчого судді*. Згідно ч. 1 ст. 584 КК України, після надходження запиту компетентного органу іноземної держави про видачу особи за дорученням або зверненням центрального органу України прокурор звертається з клопотанням про її екстрадиційний арешт до слідчого судді за місцем тримання особи під вартою.

Обмеження волі – ст. 61 КК України. Обмеження волі, за своєю змістовною функціональною сутністю, *полягає у тимчасовому*

триманні засудженої особи у кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції його від суспільства у виправних центрах, в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням її до праці. Обмеження волі є покаранням і тому обов'язкове залучення засудженого до праці, в силу ч. 3 ст. 43 Конституції України, не вважається примусовою працею.

Застосування обмеження волі *тимчасово позбавляє засуджену особу фізичної свободи та тимчасово обмежує його можливість користуватися окремими конституційними правами і свободами людини і громадянина. Зокрема, передбачених статтями 33, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 53 Конституції України.*

Обмеження волі є одним із видів *основних строкових покарань*, яке може призначатися судом засудженій особі *на строк від одного до п'яти років і не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів першої і другої груп. Обчислення строку покарання у виді обмеження волі розпочинається з дня прибуття засудженої особи і постановки його на облік у виправному центрі. До строку покарання зараховується час попереднього ув'язнення під вартою, а також час слідування під вартою до виправного центру за правилами, передбаченими ст. 72 КК України.*

Обмеження волі *може призначатися у разі коли воно передбачене як покарання у санкції відповідної статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення. Наприклад, ч. 1 ст. 406, ч. 1 ст. 413 КК України. Також це покарання може застосовуватися:* а) *при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено в санкції статті Особливої частини КК України – ст. 69 КК України;* б) *при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням – ст. 82 КК України;* в) *у разі ухилення засудженої особи від сплати штрафу або від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадських чи виправних робіт, пробаційного нагляду – ст. 389 КК України.*

Необхідно критично ставитися до застосуванням законодавцем у чинному КК України таких понять як «*обмеження волі*» та

*«позбавлення волі». Воля, категорія психічна. Вона як вища психічна функція притаманна **живій людині**. Воля відсутня лише у мертвої людини. Тому виправданим є замість названих понять «обмеження волі» та «позбавлення волі», застосовувати поняття **«обмеження фізичної свободи»** та **«позбавлення фізичної свободи»**.*

Застосування покарання у виді обмеження волі має бути узгодженим з «Мінімальними стандартами та правилами поводження з ув'язненими», а також з «Європейськими тюремними правилами», якими запропоновані рекомендації щодо створення мінімальних загальновизнаних гуманних умов тримання позбавлених волі осіб, які б забезпечували повагу людської гідності.

Порядок та умови, характер позбавлень та обмежень, права засуджених до обмеження волі, у процесі відбування ними цього покарання, їх права визначені, зокрема, в статтях 16 та 56 – 70 Кримінально-виконавчого кодексу України, затвердженим Наказом Міністерства юстиції України №932/5 від 13.03.2020 року Порядком визначення засудженим виду установи виконання покарань, направлення для відбування покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту, обмеження волі та їх переведення та Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань», затверджених Наказом Міністерства юстиції України № 2823/5 від 28.08.2018 року. Вони, зокрема, є наступними:

1) засуджені до обмеження волі, відбувають покарання у *виправних центрах, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до їх місця проживання до засудження;*

2) засуджені до обмеження волі, *прямують за рахунок держави до місця відбування покарання самотійно. Уповноважений орган з питань пробації згідно з вироком суду вручає засудженим *припис про виїзд* до місця відбування покарання. Не пізніше трьох діб з дня одержання *припису* засуджений зобов'язаний виїхати до місця відбування покарання і прибути туди відповідно до вказаного в *приписі* строку;*

3) з урахуванням особи та інших обставин кримінального провадження *суд може* направити засуджену особу до обмеження волі до місця відбування покарання у *порядку, установленому для осіб,*

засуджених до позбавлення волі. У цьому випадку засуджена особа звільняється з-під варти при прибутті до місця відбування покарання;

4) у разі *невиїзду* засудженої особи до місця відбування покарання без *поважних причин* або ухилення засудженої особи від отримання припису *суд за поданням* уповноваженого органу з питань пробації *направляє* її до місця відбування покарання в порядку, установленому для засуджених до позбавлення волі. *Поважними причинами невиїзду* засудженої особи після отримання припису до місця відбування покарання в призначений строк є хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють його можливості своєчасно прибути за викликом і документально підтверджені. *Належним підтвердженням* отримання засудженою особою припису є *його підпис* про отримання припису;

5) у разі *неприбуття* засудженої особи до обмеження волі до місця відбування покарання та в разі, якщо його місцезнаходження невідоме, уповноважений *орган з питань пробації надсилає* органам Національної поліції *подання про оголошення її в розшук* та подання до суду для вирішення питання направлення засудженої особи до місця відбування покарання в порядку, установленому для засуджених до позбавлення волі. *Після затримання* засуджена особа направляється до місця відбування покарання в порядку, установленому для засуджених до позбавлення волі;

6) органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування *зобов'язані сприяти* адміністрації виправних центрів у трудовому і побутовому влаштуванні засуджених;

7) новоприбулі до виправного центру засуджені *тримаються в окремих приміщеннях*, де протягом чотирнадцяти діб проходять медичне обстеження для виявлення інфекційних та інших захворювань, а також первинне психолого-педагогічне та інше вивчення;

8) засуджені до обмеження волі *мають право*:

а) носити цивільний одяг, мати при собі портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них, гроші, мобільні телефони та аксесуари до них, цінні речі, користуватися грішми без обмежень;

б) відправляти листи, отримувати посилки (передачі) і бандеролі, одержувати короткострокові побачення без обмежень, а тривалі побачення – до трьох діб один раз на місяць;

в) користуватися засобами мобільного зв'язку;

г) одержувати невідкладну правову допомогу, конфіденційні юридичні консультації (побачення) з особами, визначеними абзацом першим частини другої статті 8 Кримінально-виконавчого кодексу України, у робочі, вихідні, святкові, неробочі дні у будь-який час з 8 години до 20 години;

д) створювати самодіяльні організації засуджених і брати участь в їх роботі. У виправних установах, як і в інших державних установах і організаціях, відповідно до ст. 37 Конституції України, *не допускається створення і діяльність* політичних партій та організацій;

9) засудженим *може бути дозволено* короточасні виїзди за межі виправного центру за обставин, передбачених законом для осіб, засуджених до позбавлення волі, а також з інших поважних причин *у таких випадках*:

а) за необхідності звернутися в медичний заклад з приводу захворювання чи лікування за наявності відповідного медичного висновку;

б) для складання іспитів у навчальному закладі;

в) за викликом слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді чи суду – на період здійснення кримінального провадження;

г) для попереднього вирішення питань трудового і побутового влаштування після звільнення – строком до семи діб, без урахування часу на дорогу;

д) у разі виникнення інших життєво необхідних обставин, які потребують присутності засудженої особи;

10) засуджені до обмеження волі, *зобов'язані*:

а) *виконувати* законні вимоги адміністрації виправного центру, які стосуються порядку відбування призначеного покарання;

б) *сумлінно* працювати у місці, визначеному адміністрацією виправного центру;

г) *постійно знаходитися* в межах виправного центру під наглядом, залишати його межі лише за спеціальним дозволом адмі-

ністрації цього центру, проживати за особистим посвідченням, яке видається взамін паспорта;

д) *проживати*, як правило, у спеціально призначених гуртожитках;

е) *з'являтися* за викликом адміністрації виправного центру;

є) *виконувати* в разі залучення роботу із самообслуговування та благоустрою виправного центру;

11) засудженим до обмеження волі *забороняється*:

а) *придбавати, використовувати, зберігати* при собі та на території, де вони проживають, а також доставляти на цю територію предмети, вироби і речовини, перелік яких визначений Міністерством юстиції України. У разі виявлення таких предметів, виробів і речовин у засудженого вони підлягають вилученню і зберіганню до його звільнення, а вилучені з обігу – знищуються. Якщо в засудженого виявлені предмети, вироби і речовини, придбання і використання яких здійснюються за особливими дозволами і вичерпний перелік яких визначений законодавством, а також предмети, вироби і речовини, виготовлення, придбання, зберігання, збут і розповсюдження яких забороняються законодавством, вони передаються адміністрацією виправного центру до органів Національної поліції для прийняття рішення відповідно до законодавства. Про вилучення предметів, виробів і речовин посадовою особою виправного центру складається протокол;

б) *вживати* спиртні напої і пиво, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби;

12) засуджені, які відбувають покарання у виді обмеження волі, а також приміщення, в яких вони проживають, *можуть піддаватися обшуку*, а їхні речі, посилки, передачі і бандеролі, що надійшли, – *огляду*. Огляди і обшуки приміщень, де проживають засуджені з сім'ями, провадяться за наявності установлених законом підстав, за вмотивованим рішенням суду. Жиле приміщення, де проживає засуджений із сім'єю, може відвідуватися, як правило, в денний час уповноваженими працівниками виправного центру;

13) засуджені, які *не допускають порушень* установленого порядку виконання покарання у виді обмеження волі і мають сім'ї, після відбуття шести місяців строку покарання *можуть* за постановою начальника виправного центру *проживати за межами*

гуртожитку із своїми сім'ями або проживати із своїми сім'ями в орендованих квартирах або придбавати житло в межах виправного центру. Ці особи зобов'язані від одного до чотирьох разів на тиждень з'являтися у виправний центр для реєстрації;

14) засуджені особи, яка після постановлення вироку *визнані особою з інвалідністю першої чи другої групи або досягла пенсійного віку, або захворіли на тяжку хворобу, яка перешкоджає відбуванню покарання, а також стосовно жінки, яка завагітніла, уповноважений орган з питань пробації чи адміністрація виправного центру вносить до суду подання про звільнення такої особи від відбування покарання;*

15) засуджені до обмеження волі *залучаються* до суспільно корисної оплачуваної праці за строковим трудовим договором, як правило, на виробництві виправних центрів, а також на договірній основі на підприємствах, в установах чи організаціях усіх форм власності за умови забезпечення належного нагляду за їхньою поведінкою. *Праця засуджених до обмеження волі регулюється законодавством про працю, за винятком правил прийняття на роботу, звільнення з роботи, переведення на іншу роботу. Переведення засуджених на іншу роботу, в тому числі в іншу місцевість, може здійснюватися власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за погодженням з адміністрацією виправного центру;*

16) засудженим, незалежно від усіх відрахувань, *належить виплачувати* не менш як сімдесят п'ять відсотків загальної суми заробітку, а засудженим, які мають заборгованість за виконавчими документами, – не менш як п'ятдесят відсотків загальної суми заробітку;

17) засуджені *можуть залучатися без оплати праці* лише до робіт з благоустрою виправних центрів і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення виправних центрів продовольством. До цих робіт засуджені залучаються в порядку черговості в неробочий час і *не більш як на дві години на день;*

18) засуджені до обмеження волі, *залучені* до суспільно корисної оплачуваної праці за строковим трудовим договором, *підлягають* загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;

19) засуджені *мають право* на загальних підставах на призначення та отримання пенсії за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених законодавством про пенсійне забезпечення. *Пенсії* засудженим за наявності відповідного права призначаються територіальними органами Пенсійного фонду України за місцем відбування покарання. Виплата особам, засудженим до обмеження волі, призначених пенсій здійснюється територіальними органами Пенсійного фонду України на рахунок установи за місцем відбування покарання. *Із пенсій* засуджених до обмеження волі *відшкодовуються витрати* на їх утримання в установах виконання покарань в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України;

20) *адміністрація виправного центру* веде облік засуджених, роз'яснює порядок і умови відбування покарання, організовує трудове і побутове влаштування засуджених; забезпечує додержання умов праці засуджених, порядку та умов відбування покарання; здійснює нагляд і заходи попередження порушень порядку відбування покарання; проводить із засудженими соціально-виховну роботу; застосовує установлені законом заходи заохочення і стягнення; здійснює роботу щодо підготовки засуджених до звільнення;

21) *власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган* за місцем роботи засуджених до обмеження волі *зобов'язаний* забезпечити їх залучення до суспільно корисної праці з урахуванням стану здоров'я та, за можливістю, спеціальності, організовувати первинну професійну підготовку і створити необхідні побутові умови. *Власнику* підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу, де працюють засуджені, *забороняється* звільняти їх з роботи, крім таких випадків:

а) *звільнення* від відбування покарання на підставах, передбачених Кримінальним кодексом України;

б) *переведення* засудженої особи на роботу на інше підприємство, в установу чи організацію або для дальшого відбування покарання до іншого виправного центру;

в) *набрання законної сили* вироком суду, за яким особа, що відбуває покарання у виді обмеження волі, засуджена до позбавлення волі;

г) *неможливість виконання даної роботи за станом здоров'я;*

22) *лікувально-профілактична і протиепідемічна робота у виправних центрах організовується і проводиться на загальних підставах відповідно до законодавства про охорону здоров'я закладами охорони здоров'я. Засудженим до обмеження волі, які перебувають у лікувальних закладах, гарантується правова допомога та користування мобільним зв'язком в установленому порядку. Засудженим, які не працюють у зв'язку із захворюванням, а також з причин, від них не залежних, і не одержують за цей час заробітної плати або інших доходів, харчування та комунально-побутові послуги надаються за установленими нормами за рахунок виправного центру. Засуджені, які направлені на лікування до лікувальних закладів охорони здоров'я, забезпечуються цими лікувальними закладами всіма видами догляду на загальних підставах;*

23) засуджені, які тримаються у виправних центрах, *забезпечуються* індивідуальним спальним місцем, інвентарем і постільними речами, а продукти харчування, одяг, взуття, білизну і предмети першої потреби придбавають за власні кошти. *Норма жилої площі* на одного засудженого не може бути меншою чотирьох квадратних метрів. Комунально-побутові та інші послуги оплачуються засудженими на загальних підставах;

24) з засудженими, які відбувають покарання у виді обмеження волі, адміністрацією виправного центру, а також власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом, де працюють засуджені, і громадськими організаціями *проводиться соціально-виховна робота;*

25) засуджені, які відбувають покарання у виді обмеження волі, *можуть* створювати самодіяльні організації засуджених і брати участь в їх роботі. У виправних центрах, як і в інших державних установах і організаціях, відповідно до ст. 37 Конституції України, *не допускається створення і діяльність* політичних партій та організацій;

26) за сумлінну поведінку і ставлення до праці до засуджених можуть застосовуватися такі *заходи заохочення*: подяка; нагородження похвальною грамотою; грошова премія; нагородження подарунком; дострокове зняття раніше накладеного стягнення;

дозвіл на виїзд до близьких родичів за межі виправного центру на святкові, неробочі та вихідні дні;

27) засуджені, які стали на шлях виправлення або сумлінною поведінкою і ставленням до праці *довели своє виправлення, можуть бути* в установленому законом порядку *представлені* до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання;

28) до засуджених, які *порушують* трудову дисципліну і установлений порядок відбування покарання, адміністрація виправного центру може застосовувати *такі заходи стягнення*: попередження; догана; суворі догани; заборона проживати поза гуртожитком строком до трьох місяців; заборона виходу за межі виправного центру у вільний від роботи час на строк до трьох місяців; поміщення в дисциплінарний ізолятор строком до десяти діб.

У випадках самовільного залишення місця обмеження волі або злісного ухилення від робіт, або систематичного порушення громадського порядку чи установлених правил проживання, адміністрація виправного центру *надсилає прокуророві* матеріали для вирішення питання *про притягнення* засуджену особу до кримінальної відповідальності відповідно до статті 390 Кримінального кодексу України.

Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців – ст. 62 КК України. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців є *одним із видів основного строкового покарання, яке може призначатися судом*: військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період, військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, на строк *від шести місяців до двох років, у випадках*:

а) *передбачених у санкції* відповідної статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене військовослужбовцем кримінальне правопорушення. Наприклад, при засудженні військовослужбовця за вчинення кримінальних пра-

вопорушень, передбачених ч. 1 ст. 402, ч. 1 ст. 403, ч. 1 ст. 404, ч. 1 ст. 405, ч. 1, 2 ст. 406 КК України;

б) якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого військовослужбовця, вважатиме за можливе замінити йому позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк.

Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі *не може застосовуватися до військовослужбовців-жінок, а також до військовослужбовців, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.*

Застосування тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, за своєю змістовною функціональною сутністю, *тимчасово позбавляє засудженого особистої фізичної свободи та тимчасово обмежує його можливість користуватися окремими конституційними правами і свободами людини і громадянина. Зокрема, передбачених статтями 33, 38, 39, 41, 42, 43, 53 Конституції України.*

Застосування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні має бути узгодженим з «Мінімальними стандартами та правилами поводження з ув'язненими», а також з «Європейськими тюремними правилами», якими запропоновані рекомендації щодо створення мінімальних загальновизнаних гуманних умов тримання позбавлених волі осіб, які б *забезпечували повагу людської гідності.*

Порядок та умови, характер позбавлень та обмежень, які застосовуються до засуджених при виконанні покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, їх права передбачені статтями 71-85 Кримінально-виконавчого кодексу України, нормативними актами Міністерства оборони України, Міністерства юстиції України. Зокрема:

1) покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців *виконується дисциплінарним батальйоном;*

2) *направлення і прийняття засуджених військовослужбовців у дисциплінарний батальйон здійснюється у порядку, визначеному Міністерством оборони України. Зокрема, Наказом Міністра оборони України № 155 від 04.06.2021 року «Про затвер-*

дження Порядку відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні»;

3) *строк відбування* покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців обчислюється з дня, *визначеного вироком суду*, з урахуванням відповідно до статті 72 КК України часу тримання засудженого в місцях попереднього ув'язнення;

4) на засуджених військовослужбовців, які тримаються в дисциплінарному батальйоні, *поширюються правові положення* щодо суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, громадського впливу. Із засудженими також *проводяться* військові навчання;

5) засуджені, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, *виконують обов'язки та користуються правами*, установленими законодавством для військовослужбовців строкової служби Збройних Сил України, за винятком права на відпустку, та з обмеженнями, передбаченими Кримінально-виконавчим кодексом України;

6) *пропозиції, заяви та скарги* засуджених військовослужбовців розглядаються у *порядку*, визначеному законодавством;

7) засуджені військовослужбовці *зобов'язані* дотримуватися правових вимог режиму;

8) всі засуджені військовослужбовці, незалежно від їхнього військового звання та характеру попередньої служби, *перебувають* в дисциплінарному батальйоні як *солдати* і носять єдині установлені для даного дисциплінарного батальйону форму одягу та знаки розрізнення;

9) засуджені військовослужбовці *мають право* на короткострокові і тривалі побачення. Короткострокові побачення з родичами чи іншими особами надаються один раз на місяць тривалістю до чотирьох годин у спеціально обладнаному приміщенні під контролем представника дисциплінарного батальйону у вільний від роботи та занять час у дні і години, установлені командиром дисциплінарного батальйону. Тривалі побачення надаються тільки з близькими родичами один раз на три місяці тривалістю до трьох діб з правом спільного проживання в спе-

ціально обладнаних приміщеннях дисциплінарного батальйону. *На час* тривалого побачення засуджені військовослужбовці звільняються від роботи і занять;

10) засуджені військовослужбовці, *можуть* вести телефонні розмови без обмеження їх кількості, *у порядку*, установленому командиром дисциплінарного батальйону, в тому числі під час перебування в стаціонарних закладах охорони здоров'я;

11) засудженим військовослужбовцям, у тому числі під час їх перебування у стаціонарних закладах охорони здоров'я, для одержання правової допомоги, конфіденційних юридичних консультацій, *надається право* на невідкладні побачення з особами, визначеними абзацом першим частини другої статті 8 Кримінально-виконавчого кодексу України цього, *без обмеження* в часі та кількості в робочі, вихідні, святкові, неробочі дні у будь-який час з 8 години до 20 години за ініціативою таких осіб, засудженого військовослужбовця або його родичів. Побачення засуджених військовослужбовців *є конфіденційними*. *Аудіофіксація* такого побачення *забороняється*. *Відеофіксація* такого побачення *здійснюється*: а) *відкрито* – засуджений військовослужбовець та особи, які до нього прибули, мають бути повідомлені про місце встановлення камери. *Відеофіксація* побачення камерою, *про яку не повідомлено* учасників побачення, *забороняється*; б) *у спосіб*, що *унеможливує фіксацію* змісту документів, якими користується засуджений військовослужбовець та/або особа (особи), яка (які) до нього прибула (прибули) та змісту розмови засудженого військовослужбовця з особою (особами), яка (які) до нього прибула (прибули); в) *у присутності* на такому побаченні інших осіб за письмовою заявою засудженого військовослужбовця, складеною ним у присутності особи (осіб), яка (які) прибула (прибули) до нього, або за письмовою заявою такої особи (таких осіб);

12) командування дисциплінарного батальйону, адміністрація закладу охорони здоров'я, в якому на лікуванні перебуває засуджений військовослужбовець, *зобов'язані* при пред'явленні особами документа, що посвідчує їх особу, та одного з документів, визначених статтею 50 Кримінального процесуального кодексу України, або довіреності, договору із засудженим військовослужбовцем чи договору з його родичами про представлення інтересів засудже-

ного військовослужбовця в Європейському суді з прав людини або інших документів, що підтверджують їх право на таке побачення із засудженим військовослужбовцем, *негайно забезпечити* побачення з ним;

13) засудженим військовослужбовцям *дозволяється* відправляти і отримувати листи та телеграми без обмеження їх кількості. Вручення листів, що надходять, проводиться представником дисциплінарного батальйону, в присутності якого засуджений військовослужбовець *зобов'язаний* їх розпечатати. *Зміст* листів перевіряє *не підлягає*. Виявлені при цьому заборонені вкладення вилучаються. *Розпечатувати* листи, які відправляють засуджені, *заборонено*;

14) у зв'язку з *винятковими обставинами* (смерть або тяжка хвороба близького родича, яка загрожує життю хворого; стихійне лихо, яке завдало значної матеріальної шкоди майну засудженого військовослужбовця та його сім'ї) засудженому військовослужбовцю *може бути дозволено* короткочасний виїзд за межі дисциплінарного батальйону на строк до семи діб, не враховуючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці;

15) засуджені військовослужбовці *мають право* на одержання посилок (передач) і бандеролей без обмеження їх кількості, *які підлягають огляду*. У разі виявлення в посилці (передачі) чи бандеролі речей або предметів, які засудженому військовослужбовцю мати заборонено, *їх вилучають*, заносять до опису особистих речей засудженого і зберігають разом з іншими його особистими речами *до закінчення строку* відбування покарання. *При цьому* вогнепальну і холодну зброю, боєприпаси, отруйні речовини, наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори, інші предмети, вилучені з цивільного обігу, *вилучають* і засудженому військовослужбовцю *не повертають*. У разі виявлення таких предметів складається акт, а про їх вилучення командир дисциплінарного батальйону *негайно* повідомляє прокурора;

16) засуджені військовослужбовці *залучаються до праці* на підприємствах, в установах та організаціях, які належать до сфери управління Міністерства оборони України, у майстернях дисциплінарного батальйону, а також до робіт з інженерного об-

ладнання позицій (районів), будівництва інженерних споруд з метою зміцнення обороноздатності держави, відновлення інфраструктури населених пунктів в умовах особливого періоду, в тому числі воєнного стану чи в бойовій обстановці, а також після їх завершення до закінчення відбудовного періоду, який закінчується в момент офіційного оголошення про це. *Праця засуджених військовослужбовців організовується з дотриманням правил охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії, установленими законодавством про працю і оплачується відповідно до законодавства про працю. Нараховані суми заробітку засудженим військовослужбовцям зараховуються в установленому порядку на їх особові рахунки.*

17) із засудженими військовослужбовцями організовується і проводиться *навчання* за спеціальною програмою, розробленою Міністерством оборони України;

18) із засудженими військовослужбовцями командування дисциплінарного батальйону *організовує і проводить* соціально-виховну роботу. У дисциплінарних батальйонах, як і в інших державних установах і організаціях, відповідно до ст. 37 Конституції України, *не допускається створення і діяльність* політичних партій та організацій;

19) до засуджених військовослужбовців, за сумлінну поведінку і ставлення до праці та військової служби, *можуть бути застосовані* такі заходи заохочення: подяка; зняття раніше накладеного дисциплінарного стягнення; надання одного додаткового короткострокового побачення; нагородження цінним подарунком або премією в розмірі місячного грошового забезпечення; зарахування до числа тих, хто виправляється, представлення командиром дисциплінарного батальйону, в установленому законом порядку, до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання;

20) *за порушення* установленого порядку відбування покарання до засуджених військовослужбовців можуть бути застосовані такі *дисциплінарні стягнення*: зауваження; догана; сувора догана; призначення в наряд на роботу – до п'яти днів у вільний від роботи і навчання час; арешт з триманням на гауптвахті – до десяти діб; виключення з числа тих, хто виправляється;

21) засуджені військовослужбовці, заарештовані в дисциплінарному порядку, *відбувають арешт на гауптвахті* в одиначних камерах дисциплінарного батальйону згідно з *Суб'єкт*, що вчинив кримінальне правопорушення, *надав письмову згоду на застосування даного виду звільнення його від кримінальної відповідальності*.

Вони *забезпечуються* речовим майном та продовольством за нормами, установленими для військовослужбовців строкової служби, *щомісячним* грошовим забезпеченням у розмірі окладу, установленного за першим тарифним розрядом для солдатів, матросів першого року строкової служби, окладу за військовим званням та надбавки за вислугу років для військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, осіб офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, осіб офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовців, призваних на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, *зараховують* на їхні особові рахунки;

22) *хворих* засуджених військовослужбовців у разі потреби направляють на лікування *до госпіталю під вартою*;

23) засуджені військовослужбовці, які відбувають покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні і *визнані військово-лікарською комісією непридатними за станом здоров'я* до військової служби зі зняттям з військового обліку або непридатними до військової служби у мирний час, *звільняються* судом від покарання за поданням командира дисциплінарного батальйону і висновком військово-лікарської комісії.

Відповідальність за втечу з дисциплінарного батальйону військовослужбовців. Питання кваліфікації *втечі* військовослужбовця з дисциплінарного батальйону є дискусійним у науці кримінального права. З цього приводу вченими запропоновані наступні міркування:

а) *втечу* військовослужбовця з дисциплінарного батальйону належить кваліфікувати за ст. 408 КК України як *дезертирство*;

б) *втечу* військовослужбовця з дисциплінарного батальйону

належить кваліфікувати, залежно від обставин справи, за статтями 407-409 КК України як *ухилення від військової служби*;

в) *втечу військовослужбовця з дисциплінарного батальйону* належить кваліфікувати за сукупністю статей 393 і 408 КК України як *втечу з місць позбавлення волі та ухилення від військової служби*;

г) *втечу військовослужбовця з дисциплінарного батальйону* належить кваліфікувати за ст. 393 КК України як *втечу з місць позбавлення волі*. Ця позиція вчених є переконливою, оскільки військовослужбовець, який втік з дисциплінарного батальйону, посягнув на кримінально правові та кримінально виконавчі відносини застосування та виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні, а не на правові відносини несення військової служби.

Позбавлення волі на певний строк – ст. 63 КК України. Застосування позбавлення волі на певний строк, за своєю змістовною функціональною сутністю, *тимчасово позбавляє* засудженого суб'єкта кримінального правопорушення *особистої фізичної свободи* та *тимчасово обмежує його можливість* користуватися окремими конституційними правами і свободами людини і громадянина. Зокрема, передбачених статтями 33,37, 38,39,41, 42, 43, 53 Конституції України.

Позбавлення волі на певний строк є одним із видів основних *строкових покарань*, яке може призначатися судом щодо засудженого суб'єкта кримінального правопорушення *на строк від одного до п'ятнадцяти років*. Однак, згідно ч. 2 ст. 71 КК України, при складанні покарань у виді позбавлення волі загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, не повинен перевищувати п'ятнадцяти років, а у випадку, якщо хоча б одне із кримінальних правопорушень є особливо тяжким злочином, загальний строк позбавлення волі може бути більшим п'ятнадцяти років, але не повинен перевищувати двадцяти п'яти років.

Позбавлення волі на певний строк *може призначатися* у разі коли визначене як покарання у санкції відповідної статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення. Наприклад,

статтями: 109-114, 115-124, 185-191 КК України. Також це покарання може застосовуватися *при заміні* покарання або невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням. Згідно ч. 5 ст. 82 КК України, покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання.

Застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк має бути узгодженим з «Мінімальними стандартами та правилами поводження з ув'язненими», а також з «Європейськими тюремними правилами», якими запропоновані рекомендації щодо створення мінімальних загальновизнаних гуманних умов тримання позбавлених волі осіб, які б забезпечували повагу людської гідності.

Порядок та умови, характер позбавлень та обмежень, які застосовуються до засуджених при виконанні покарання у виді позбавлення волі на певний строк, їх права визначені, зокрема, у розділі третьому «Виконання покарання у виді позбавлення волі» Кримінально-виконавчого кодексу України та відповідними нормативними актами Міністерства юстиції України. Зокрема:

1) кожному суб'єктові кримінального правопорушення засудженому до позбавлення волі *Державною пенітенціарною службою України* визначається, в установленому порядку, вид установи виконання покарань, у якій він відбуватиме це покарання;

2) особи, засуджені до позбавлення волі, направляються для відбування покарання *не раніше спливу триденного та не пізніше десятиденного строку* з дня набрання вироком законної сили або з дня надходження із суду розпорядження про виконання вироку, що набрав законної сили. *Порядок* направлення засуджених до виправних і виховних колоній встановлюється нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України;

3) адміністрація колонії *протягом трьох діб* повідомляє суд, який постановив вирок, про приведення його до виконання і про місце відбування покарання засудженим. *Одночасно* направляється повідомлення одному із членів сім'ї або близьких родичів за вибором засудженого, у якому вказується адреса колонії і роз'яснюються права засудженого;

4) засуджений до позбавлення волі *відбуває весь строк* покарання в одній виправній чи виховній колонії, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його місця проживання до засудження або місця постійного проживання родичів засудженого. *Переведення* засудженого для дальшого відбування покарання з однієї виправної чи виховної колонії до іншої допускається за виняткових обставин, які перешкоджають дальшому перебуванню засудженого в цій виправній чи виховній колонії;

5) з метою індивідуалізації виконання покарання у виправних і виховних колоніях створюються такі структурні дільниці, які *відрізняються* за умовами тримання засуджених, зокрема:

а) у виховних колоніях та виправних колоніях мінімального і середнього рівня безпеки *створюються такі ізольовані дільниці*: карантину, діагностики і розподілу; ресоціалізації; соціальної адаптації;

б) у виправних колоніях максимального рівня безпеки *створюються такі ізольовані дільниці*: карантину, діагностики і розподілу; ресоціалізації; посиленого контролю;

6) *рівень позбавлення фізичної свободи та обмежень прав і свобод* засуджених визначений *режимом* виправних і виховних колоніях, передбаченим статтями 94-101 Кримінально-виконавчого кодексу України. Режим у виправних і виховних колоніях – це установлений законом та іншими нормативно-правовими актами *порядок виконання і відбування* покарання, який *забезпечує* ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених. Він має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності та створювати умови для суспільно корисної праці засуджених, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, соціально-виховної роботи та громадського впливу;

7) у колоніях засуджені *носять одяг єдиного зразка*. Форма одя-

гу визначається Міністерством юстиції України. Вони, їхні речі і одяг, а також приміщення та територія колоній підлягають обшуку і огляду. Особистий обшук проводиться особами однієї статі із засудженими. Порядок проведення обшуків і оглядів визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України. Адміністрація колонії має право, за наявності підстав, проводити огляд громадян, їх речей, транспортних засобів, які знаходяться на території колонії, а також вилучати документи, а також предмети, вироби і речовини, зберігання і використання яких засудженим заборонено. Порядок проведення обшуків і оглядів визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України;

8) перелік і кількість предметів і речей, які засуджені можуть мати при собі, визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України. Зберігання засудженими при собі речей, а також предметів, які заборонено використовувати в колоніях, не допускається. Виявлені у засуджених речі та предмети, які заборонено використовувати в колоніях, вилучаються, про що посадовою особою колонії складається протокол. За клопотанням установи виконання покарання слідчий суддя розглядає питання про конфіскацію таких речей та предметів або про передачу їх на зберігання до звільнення засудженого. Зберігання грошей, цінних паперів забезпечується адміністрацією колонії;

9) адміністрація колонії має право використовувати аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби для попередження втеч та інших кримінальних правопорушень, порушень установленого законодавством порядку відбування покарання, отримання необхідної інформації про поведінку засуджених. Адміністрація колонії зобов'язана повідомити засуджених про застосування технічних засобів нагляду і контролю;

10) в колоніях, в установленому законом порядку, оперативними підрозділами органів і установ виконання покарань, здійснюється оперативно-розшукова діяльність, основним завданням якої є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп з метою: забезпечення безпеки засуджених, персоналу колоній та інших осіб; попередження і виявлення кримінальних правопорушень, вчинених у колоніях, а також порушень установленого порядку відбування покарання; вивчення

причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень; надання правоохоронним органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність або кримінальне провадження, допомоги в розкритті, припиненні та попередженні кримінальних правопорушень;

11) у випадках стихійного лиха, епідемій, аварій важливих для життєзабезпечення систем, масових заворушень, проявів групової непокори засуджених або в разі виникнення реальної загрози збройного нападу на колонію чи у зв'язку з введенням надзвичайного чи воєнного стану в районі розташування колонії посилюється охорона, нагляд за засудженими, здійснюються інші додаткові режимні заходи;

12) до осіб, позбавлених волі, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колонії, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захваті заручників або чинять інші насильницькі дії, а також у разі втечі з-під варти з метою припинення вказаних протиправних дій, а також запобігання заподіяння цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовуються, в установленому законом порядку, фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя. Застосуванню заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї має передувати попередження про намір використання вказаних заходів і засобів, якщо дозволяють обставини. Без попередження вказані заходи, засоби і зброя можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб. До засуджених неповнолітніх і жінок гамівна сорочка не застосовується. Забороняється застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та неповнолітніх, крім випадків вчинення ними групового або збройного нападу, який загрожує життю і здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору;

13) засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право в порядку, установленому Кримінально-виконавчим кодексом України і нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України:

а) *одержувати інформацію і роз'яснення* про умови відбування і порядок виконання покарання у виді позбавлення волі;

б) *користуватися послугами*, які надаються в місцях позбавлення волі, в тому числі додатковими, оплачуваними;

в) *брати участь* у трудовій діяльності;

г) *отримувати* медичну допомогу і лікування, у тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких в закладах охорони здоров'я, які мають ліцензію Міністерства охорони здоров'я України та не віднесені до відання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань. Надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі здійснюється згідно «Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі», затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 15.08. 2014 року №1348/5/572. Час перебування засудженого в лікувальній установі під час відбування покарання у виді позбавлення волі, відповідно до ч. 1 ст. 540 Кримінального процесуального кодексу України, зараховується у строк позбавлення волі;

д) *розпоряджатися* грошовими коштами, придбавати, володіти і розпоряджатися предметами, речами, виробами;

е) *здійснювати* листування з особами, які знаходяться за межами колоній, вести з ними телефонні розмови, у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет;

є) *одержувати і відправляти* посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі;

ж) *зустрічатися* з родичами та іншими особами;

з) *подавати* пропозиції, заяви і скарги в усній чи письмовій формі від свого імені;

и) *брати участь* у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості, займатися фізичною культурою і спортом. У виправних установах, як і в інших державних установах і організаціях, відповідно до ст. 37 Конституції України, *не допускається створення і діяльність* політичних партій та організацій;

і) *придбавати, користуватися і зберігати* предмети першої

потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування;

ї) *розпоряджатися* вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки;

й) *одержувати освіту* відповідно до законодавства про освіту;

к) *одержувати* правову допомогу від адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи;

л) *звертатися* до адміністрації з проханням *внести подання* щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням;

м) *триматися* в належних умовах. Звертатися до Комісії з розгляду скарг на неналежні умови тримання в установах для попереднього ув'язнення та установах виконання покарань щодо встановлення факту та/або строку *тримання в неналежних умовах* з метою поновлення порушених прав та у разі незгоди з рішенням Комісії оскаржувати його в судовому порядку;

14) *засуджені зобов'язані*:

а) *дотримуватися* норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня колонії, правомірних взаємовідносин з іншими засудженими, персоналом колонії та іншими особами;

б) *утримувати* в чистоті і порядку приміщення, дбайливо ставитися до майна колонії і предметів, якими вони користуються при виконанні дорученої роботи, здійснювати за ними належний догляд і використовувати їх тільки за призначенням;

в) *виконувати* установлені законодавством вимоги персоналу колонії;

г) *виконувати* необхідні роботи по самообслуговуванню, благоустрою колонії;

д) *дотримуватися* санітарно-гігієнічних норм, вимог пожежної безпеки і безпеки праці;

15) *засудженим забороняється*:

а) *самовільно* залишати колонію, порушувати лінію охорони;

б) *спілкуватися* із засудженими та іншими особами з порушенням установлених правил ізоляції, звертатися до них з проханням про виконання незаконних дій;

в) *придбавати, виготовляти, зберігати і використовувати* гроші, цінності, предмети, речі, речовини і вироби, заборонені до використання в колонії;

г) *продавати, дарувати або відчужувати* в інший спосіб на користь інших осіб предмети, вироби і речі, що перебувають в особистому користуванні;

д) *умисно заподіювати* собі тілесні ушкодження, у тому числі з допомогою іншої особи, завдавати шкоду своєму здоров'ю з метою ухилення від відбування покарання або виконання установлених обов'язків;

е) *умисно завдавати шкоду* державному, комунальному майну, майну інших юридичних чи фізичних осіб, у тому числі майну інших засуджених, створювати загрозу заподіяння шкоди такому майну;

є) *вживати* спиртні напої, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби;

ж) *чинити опір* законним діям персоналу колонії, перешкоджати виконанню ним своїх службових обов'язків, підбурювати до цього інших засуджених;

з) *грати* в настільні та інші ігри з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди;

и) *вживати* нецензурні та жаргонні слова, давати і присвоювати прізвиська;

і) *самовільно* залишати призначену для перебування ізольовану територію, приміщення або визначене місце роботи, а також перебувати без дозволу адміністрації колонії у гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють;

ї) *завіщувати чи міняти* без дозволу адміністрації колонії спальні місця, а також обладнувати їх у комунально-побутових та інших службових або виробничих приміщеннях;

й) *готувати та вживати їжу* в непередбачених для цього місцях, виносити продукти харчування з їдальні без дозволу адміністрації колонії;

к) *мати при собі* предмети і речі в асортименті і кількості, що виходять за межі, установлені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної

політики у сфері виконання покарань. Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань є Державна кримінально-виконавча служба України, яка діє на підставі Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»;

л) *курити* у не відведених для цього місцях та неповнолітнім у виховних колоніях;

м) *надсилати та отримувати* кореспонденцію всупереч порядку, установленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виконання покарань. Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань є Державна кримінально-виконавча служба України, яка діє на підставі Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»;

н) *наносити* собі або іншим особам татуювання;

п) *тримати тварин* без дозволу адміністрації установи виконання покарань;

о) *виготовляти, зберігати* саморобні електроприлади та користуватися ними;

п) *самовільно* перепланувати, змінювати конструктивні елементи будівель та споруд колонії, споруджувати на виробничих об'єктах різні об'єкти (лазні, пральні, душові, сейфи, будиночки, будки, приміщення та засоби для відпочинку, опалення);

16) *за невиконання покладених обов'язків та порушення* установлених заборон до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, можуть застосовуватися *такі заходи стягнення*: попередження; догана; сувора догана; грошовий штраф до двох мінімальних розмірів заробітної плати; скасування поліпшених умов тримання; поміщення засуджених чоловіків, які тримаються у виправних колоніях, у дисциплінарний ізолятор з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до чотирнадцяти діб, а засуджених жінок – до десяти діб; поміщення засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, у карцер без виведення на роботу на строк до чотирнадцяти діб; переведення засуджених, які тримаються у виправних колоніях, крім засуджених, які

тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до приміщення камерного типу (одиначної камери) на строк до трьох місяців. Вагітні жінки, жінки, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, особи з інвалідністю першої групи в дисциплінарний ізолятор, карцер, приміщення камерного типу (одиначну камеру) не поміщаються;

17) *за виконання покладених обов'язків та дотримання правил поведінки*, до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, можуть застосовуватися *такі заходи заохочення*: подяка; дострокове зняття раніше накладеного стягнення; нагородження похвальною грамотою; присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою», «активний учасник самодіяльності» тощо; виплата грошової премії; нагородження подарунком; переведення на поліпшені умови тримання; надання дозволу для виїзду за межі колонії з метою відвідування рідних до семи діб засудженим, які тримаються у дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки; надання додаткового короткострокового або тривалого побачення; дозвіл додатково витрачати гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до п'ятдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати; збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в дільницях посиленого контролю колоній і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, до двох годин.

Особливості виконання покарання щодо військовополонених. У період дії воєнного стану в Україні та протягом двох років після його припинення чи скасування, функції виправних колоній щодо військовополонених, засуджених до позбавлення волі на певний строк або до довічного позбавлення волі, виконують табори для тримання військовополонених. Засуджені військовополонені тримаються окремо від інших військовополонених та відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.

Вчинення засудженою особою втечі з місця позбавлення волі слід кваліфікувати за ст.393 КК України.

Довічне позбавлення волі – ст. 64 КК України. Довічне поз-

бавлення застосовується в Україні порівняно недавно. 29 грудня 1999 року Конституційний Суд України *визнав неконституційними* положення статті 24 та відповідні положення санкцій норм статей 58, 59, 60, 93, 190-1 Особливої частини чинного тоді Кримінального кодексу України, *які передбачали можливість застосування смертної кари*. Законом України від 22 лютого 2000 року «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України» *смертну кару було замінено на довічне позбавлення волі*.

Довічне позбавлення волі *на є одним із видів основних строків покарань, найбільш суворе з них, яке може призначатися судом щодо засудженого суб'єкта кримінального правопорушення за вчинення особливо тяжких злочинів*, коли воно визначене як покарання у санкції відповідної статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення, *якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк*. Наприклад: ч. 2 ст. 115, ч. 6 ст. 152, ч. 6 ст. 153, ч. 3 ст. 258, ч. 3 ст. 321-1, ст. 348, ст. 348-1, ст. 379, ст. 400, ч. 5 ст. 404 КК України. Нагадаємо при цьому, що *особливо тяжким злочином*, згідно ч. 6 ст. 12 КК України, є передбачене цим кодексом дія чи бездіяльність, *за вчинення якої передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі*.

Не може застосовуватися довічне позбавлення волі до осіб, які вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку. Це покарання, згідно ч. 4 ст. 68 КК України, *не може застосовуватися за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених статтями 110, 111, 111-1, 112, 113, кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених статтями 437-439, частиною першою статті 442 та статтями 442-1 і 443 КК України*. Також, *якщо суд не вважає за можливе застосувати*

давність, – довічне позбавлення волі *не може бути призначене і замінюється* позбавленням волі на певний строк – ч. 4 ст. 49, ч. 5 ст. 80 КК України. Зазначимо, що *давність*, згідно ч. 5 ст. 49, ч. 6 ст. 80 КК України, *не застосовується* у разі вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, передбачених статтями 109-114-2, катування, передбаченого частиною третьою статті 127, а також кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених статтями: 437-439, 442, 442-1 КК України.

Застосування довічного позбавлення волі, за своєю змістовною функціональною сутністю, *ізолює* засудженого суб'єкта кримінального правопорушення від суспільства, *тимчасово позбавляє* його *особистої фізичної свободи* та *тимчасово обмежує* його *можливість* користуватися окремими конституційними правами і свободами людини і громадянина. Зокрема, передбачених статтями 33,37, 38,39,41, 42, 43, 53 Конституції України. *Тимчасово тому*, що згідно:

а) ч. 5 ст. 80 КК України, покарання у *виді довічного позбавлення волі може бути замінене* на покарання у *виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років*, якщо засуджений *відбув не менше п'ятнадцяти років* призначеного судом покарання;

б) ч. 1 ст. 84-1 КК України, засуджений, який відбуває покарання у *виді довічного позбавлення волі*, стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про його передачу для обміну як військовополоненого, *звільняється судом від відбування призначеного покарання*;

в) ч. 2 ст. 87 КК України, актом Президента України про помилування, *може бути здійснена заміна* засудженому призначеного судом покарання у *виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років*;

г) ч. 5 ст. 82 КК України, покарання у *виді довічного позбавлення волі може бути замінене* на покарання у *виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років*, якщо засуджений *відбув не менше п'ятнадцяти років* призначеного судом покарання;

д) п. 3 ч. 3 ст. 81 КК України, *умовно – дострокове звільнення* від відбування покарання можливе *у разі заміни* покарання у виді довічного позбавлення волі *на покарання у виді позбавленням волі на певний строк*.

Застосування покарання у виді довічного позбавлення волі *має бути узгодженим* з «Мінімальними стандартами та правилами поводження з ув'язненими», а також з «Європейськими тюремними правилами», якими запропоновані *рекомендації щодо створення мінімальних загальновизнаних* гуманних умов тримання позбавлених волі осіб, які б забезпечували повагу людської гідності.

Порядок та умови, характер позбавлень та обмежень, які застосовуються до засуджених при виконанні покарання у виді довічного позбавлення волі, їх права визначені, зокрема, у розділі четвертому «Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі» Кримінально-виконавчого кодексу України та відповідними нормативними актами Міністерства юстиції України. Серед них, зокрема, такі положення:

1) засуджені до довічного позбавлення волі *відбувають покарання в умовах ізоляції від суспільства*:

а) *чоловіки* – у секторах максимального рівня безпеки виправних колоній середнього рівня безпеки та виправних колоніях максимального рівня безпеки. У період дії воєнного стану в Україні та протягом двох років після його припинення чи скасування чоловіки, засуджені до довічного позбавлення волі, можуть відбувати покарання у секторах максимального рівня безпеки слідчих ізоляторів з дотриманням вимог суворої ізоляції від інших категорій осіб, які тримаються у цих установах;

б) *жінки* – у секторах середнього рівня безпеки виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання. Для жінок, засуджених до довічного позбавлення волі, встановлюється режим, передбачений для тримання засуджених у виправній колонії середнього рівня безпеки;

2) засуджені до довічного позбавлення волі *тримаються окремо від інших засуджених, крім тих*, які після відбуття десяти років покарання у приміщеннях камерного типу переведені до звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки;

3) *відбування* засудженими покарання у виді довічного поз-

бавлення волі здійснюється у приміщеннях камерного типу, як правило, по дві особи. Вони носять одяг спеціального зразка. За заявою засудженого та в інших необхідних випадках з метою захисту засудженого від можливих посягань на його життя з боку інших засуджених чи запобігання вчиненню ним злочину або при наявності медичного висновку за постановою начальника колонії його можуть тримати в одиночній камері;

4) зміна умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі здійснюється в порядку, визначеному статтею 100 Кримінально-виконавчого кодексу України. При цьому є такі, зокрема, особливості щодо засуджених до довічного позбавлення волі чоловіків:

а) вони можуть бути переведені з приміщень камерного типу, в яких тримаються дві особи, до багатомісних приміщень камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки з наданням дозволу на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру в порядку, установленому законодавством, – після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менш як п'яти років строку покарання;

б) вони можуть бути переведені з багатомісних приміщень камерного типу до звичайних жилих приміщень виправної колонії максимального рівня безпеки – після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менш як п'яти років строку покарання;

в) засуджені до довічного позбавлення волі, які злісно порушують установлений порядок відбування покарання, можуть бути переведені із звичайних жилих приміщень до приміщень камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки;

г) зміна умов тримання не застосовується до засуджених до довічного позбавлення волі, які хворіють на венеричні захворювання, активну форму туберкульозу, та з психічними розладами;

4) на осіб, які відбувають довічне позбавлення волі, поширюються права і обов'язки засуджених до позбавлення волі, передбачені статтею 107 Кримінально-виконавчого кодексу України з певними окремими особливостями. Зокрема:

а) засуджені до довічного позбавлення волі залучаються до

праці тільки на території колонії з урахуванням вимог тримання їх у приміщеннях камерного типу;

б) для тих з засуджених, які не мають загальної середньої освіти, у виправних колоніях утворюються консультаційні пункти;

в) засуджені до довічного позбавлення волі, крім названих вище, мають, зокрема, право:

1) Витратити для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби гроші, зароблені у виправній колонії, одержані за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу, без обмеження їх обсягу;

2) Одержувати один раз на місяць короткострокове побачення та один раз на два місяці тривале побачення з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти;

3) На побачення з особами, визначеними абзацом першим частини другої статті 8 Кримінально-виконавчого кодексу України, без обмеження в часі та кількості в робочі, вихідні, святкові, неробочі дні у будь-який час з 8 години до 20 години для одержання правової допомоги, конфіденційних юридичних консультацій, що невідкладно організовуються адміністрацією установи виконання покарань за ініціативою засуджених, їхніх родичів та/або осіб, визначених зазначеною статтею;

4) На медичну допомогу. Надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі здійснюється згідно «Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі», затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 15.08. 2014 року №1348/5/572;

5) Засудженим надається щоденна прогулянка тривалістю одна година;

6) Засудженим до довічного позбавлення волі може бути подано клопотання про його помилування після відбуття ним не менше п'ятнадцяти років призначеного покарання.

Вчинення засудженою до довічного позбавлення волі особою втечі з місця позбавлення волі слід кваліфікувати за ст.393 КК України.

3). Кримінально-правова характеристика додаткових покарань.

Додатковими є ті покарання, які *не можуть* призначатися за вироком суду *самостійно*, вони застосовуються судом *тільки з приєднанням* до основного покарання. Згідно ч. 2 ст. 52 КК України, до додаткових покарань належать: а) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; б) позбавлення державної нагороди України; в) конфіскація майна .

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – ст. 54 КК України. Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу *полягає у позбавленні* засудженого суб'єкта кримінального правопорушення права займати відповідні посади або займатися відповідною діяльністю, для здійснення яких є обов'язковим наявність певного звання, рангу, чину або класу, а також тих благ, пільг та привілеїв матеріального і нематеріального характеру, якими він був наділений у зв'язку з наявністю у нього певного звання, рангу, чину або класу. Це покарання є *безстроковим*. Погашення чи зняття судимості, звільнення від відбування цього покарання за актами амністії або помилування *не відновлює* права на військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас. Натомість, *правова реабілітація як форма відновлення у правах та поновлення репутації осіб, потерпілих внаслідок протиправного притягнення до кримінальної відповідальності, відновлює* право на військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу *може застосовуватися* судом до засудженого за *тяжкий чи особливо тяжкий злочин* суб'єкта кримінального правопорушення, який має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас.

Правовою основою присвоєння військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу є відповідні закони України, відомчі нормативні акти. Зокрема:

Військові звання – установлені Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Статутом внутрішньої служби

збройних сил України», затвердженого Законом України від 24 березня 1999 року № 548-XIV, для військовослужбовців: а) Збройних Сил України, б) Служби зовнішньої розвідки України, в) Служби безпеки України, г) Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, д) Національної гвардії України, е) Державної прикордонної служби України, є) Державної спеціальної служби транспорту, ж) Управління державної охорони України, з) інших утворених відповідно до законів України військових формувань, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», установлені такі військові звання: **армійські та корабельні. Армійські звання:** 1) рядовий склад: рекрут (до прийняття присяги), солдат, старший солдат; 2) **сержантський склад:** а) **молодший сержантський склад** – молодший сержант, сержант; б) **старший сержантський склад** – старший сержант, головний сержант, штаб-сержант; в) **вищий сержантський склад** – майстер-сержант, старший майстер-сержант, головний майстер-сержант; 3) а) **молодший офіцерський склад** – молодший лейтенант, лейтенант, старший лейтенант, капітан; б) **старший офіцерський склад** – майор, підполковник, полковник; в) **вищий офіцерський склад** – бригадний генерал, генерал-майор, генерал-лейтенант, генерал. **Корабельні військові звання:** 1) **рядовий склад** – рекрут, матрос, старший матрос; 2) **старшинський склад:** а) **молодший старшинський склад** – старшина 2 статті, старшина 1 статті; б) **старший старшинський склад** – головний старшина, головний корабельний старшина, штаб-старшина; в) **вищий старшинський склад** – майстер-старшина, старший майстер-старшина, головний майстер-старшина; 3) **офіцерський склад:** а) **молодший офіцерський склад** – молодший лейтенант, лейтенант, старший лейтенант, капітан-лейтенант; б) **старший офіцерський склад** – капітан III рангу, капітан II рангу, капітан I рангу; в) **вищий офіцерський склад** – коммодор; контрадмірал, віце-адмірал, адмірал. До військових звань осіб офіцерського складу юридичної, медичної та капеланської служб Збройних Сил України та інших військових формувань, а також підрозділів адміністративно-юрисдикційної діяльності органів Державної прикор-

донної служби України, які мають відповідну освіту та займають відповідну штатну посаду, додаються слова «юстиції», «медичної служби», «капеланської служби». До військових звань громадян України, які перебувають у запасі чи у відставці або проходять службу у військовому резерві, додаються слова відповідно «запасу», «у відставці» або «резерву».

Спеціальні звання, ранги як різновиди спеціального звання, – установлені, зокрема, для поліцейських, державних службовців, посадових осіб органів державної податкової служби, посадових осіб органів державної податкової служби, дипломатичним службовцям. Зокрема:

1) статтею 80 Закону України «Про Національну поліцію» установлені такі *спеціальні звання* поліцейських: а) спеціальні звання молодшого складу – рядовий поліції, капрал поліції, сержант поліції, старший сержант поліції; б) спеціальні звання середнього складу – молодший лейтенант поліції, лейтенант поліції, старший лейтенант поліції, капітан поліції, майор поліції, підполковник поліції, полковник поліції; в) спеціальні звання вищого складу поліції – генерал поліції третього рангу, генерал поліції другого рангу, генерал поліції першого рангу;

2) статтею 11 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» установлені такі *спеціальні звання* для осіб начальницького складу: а) середній начальницький склад – лейтенант Національного антикорупційного бюро України, старший лейтенант Національного антикорупційного бюро України, капітан Національного антикорупційного бюро України; б) старший начальницький склад – майор Національного антикорупційного бюро України, підполковник Національного антикорупційного бюро України, полковник Національного антикорупційного бюро України;

3) статтею 39 Закону України «Про державну службу» установлені *дев'ять рангів* державних службовців державних службовців, які є *видом спеціальних звань*:

а) державним службовцям, які займають посади державної служби категорії «А», – 1, 2, 3 ранг;

б) державним службовцям, які займають посади державної служби категорії «Б», – 3, 4, 5, 6 ранг;

в) державним службовцям, які займають посади державної служби категорії «В», – 6, 7, 8, 9 ранг;

4) статтею 343 «Податкового кодексу України» установлені такі *спеціальні звання* посадових осіб органів державної податкової служби:

а) головний державний радник податкової служби; б) державний радник податкової служби I рангу; в) державний радник податкової служби II рангу; г) державний радник податкової служби III рангу; д) радник податкової служби I рангу; е) радник податкової служби II рангу; є) радник податкової служби III рангу; ж) інспектор податкової служби I рангу; з) інспектор податкової служби II рангу; и) інспектор податкової служби III рангу;

5) статтею 24 Закону України «Про дипломатичну службу» установлені такі *ранги* дипломатичних службовців як *спеціальні звання*: а) Надзвичайний і Повноважний Посол; б) Надзвичайний і Повноважний Посланник першого класу; в) Надзвичайний і Повноважний Посланник другого класу; г) радник першого класу; д) радник другого класу; е) перший секретар; є) другий секретар; ж) третій секретар; з) аташе;

Кваліфікаційні класи – установлені, зокрема:

а) *для судових експертів* науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України Наказом Міністерства юстиції України від 30.12.2011 № 3660/5: – вищий, перший, другий, третій, четвертий, п'ятий кваліфікаційні класи;

б) *для судово-психіатричних експертів* Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 02.08.2017 № 889 – вищий, перший, другий, третій, четвертий, п'ятий кваліфікаційні класи;

в) *для судових експертів* Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.09.2020 № 675 п'ятий, четвертий, третій, другий, перший і вищий кваліфікаційні класи.

Класні чини – присвоювалися працівникам прокуратури. Інститут класних чинів працівникам прокуратури *було скасовано* Законом України від 19.09.2019 № 113-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформування органів прокуратури», яким, зокрема, *скасовано* Постанову Верховної Ради України від 06.11.1991 № 1795-XII «Про

затвердження Положення про класні чини працівників органів прокуратури України» та відповідні норми Закону України від 05.11.1991 № 1789-XII «Про прокуратуру».

Порядок виконання покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Статтею 29 Кримінально-виконавчого кодексу установлений такий порядок виконання цього покарання:

а) суд, який постановив вирок про позбавлення засудженого військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, після набрання ним законної сили, направляє копію вироку органів чи посадовій особі, які присвоїли це звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас;

б) після одержання копії вироку, яким засудженого позбавлено військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, орган чи посадова особа, які присвоїли це звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, вносить до відповідних документів запис про позбавлення засудженого цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу і вживає заходів до позбавлення його всіх прав і пільг, пов'язаних з цим званням, рангом, чином або кваліфікаційним класом;

в) стосовно військовозобов'язаного чи резервіста копія вироку надсилається до територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем перебування на військовому обліку, а стосовно військовозобов'язаного чи резервіста Служби безпеки України або Служби зовнішньої розвідки України – до відповідного органу (підрозділу) Служби безпеки України або Служби зовнішньої розвідки України відповідно;

г) орган або посадова особа протягом місяця з дня одержання копії вироку сповіщає суд, який постановив вирок, про його виконання.

Позбавлення державної нагороди України – ст. 54-1 КК України. Позбавлення державної нагороди України *полягає у позбавленні засудженого суб'єкта кримінального правопорушення права мати, носити відповідну нагороду, офіційно посилатися на неї*, а також тих благ, пільг та привілеїв матеріального і нематеріального характеру, якими він був наділений у зв'язку з наявністю у нього певної державної нагороди. Дане додаткове покарання

може бути призначене судом у обвинувальному вирокі суб'єктові кримінального правопорушення, засудженому за тяжкий чи особливо тяжкий злочин, кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також кримінальне правопорушення, передбачене статтями 258-258-5, 260, 261 КК України.

Тяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років – ч. 5 ст.12 КК України.

Особливо тяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі – ч. 6 ст. 12 КК України.

Датою, з якої засудженого позбавлено державних нагород, є дата набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

Правовою основою державних нагород є Конституція України, Закон України «Про державні нагороди України», відповідні Укази Президента України. Статтею 92 Конституції України задекларовано, що державні нагороди встановлюються виключно законами України. Президент України затверджує: статут – для звання Герой України та кожного ордену; положення – для інших державних нагород. Статуту і положення про державні нагороди визначають підстави для нагородження, містять опис державної нагороди, а також встановлюють порядок нагородження, вручення, носіння державних нагород та інші правила.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державні нагороди України», державні нагороди України є вищою формою відзначення громадян за видатні заслуги у розвитку економіки, науки, культури, соціальної сфери, захисті Вітчизни, охороні конституційних прав і свобод людини, державному будівництві та громадській діяльності, за інші заслуги перед Україною.

Державними нагородами можуть бути нагороджені громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Нагородження

державними нагородами *провадиться указом Президента України*. Нагородженому вручається державна нагорода та документ, що посвідчує нагородження нею. Нагородження державними нагородами може бути проведено посмертно.

Видами державних нагород, згідно ст.3 Закону України «Про державні нагороди України», є: 1) звання Герой України; 2) орден; 3) медаль; 4) відзнака «Іменна вогнепальна зброя»; 5) почесне звання України; 6) Державна премія України; 7) Президентська відзнака.

Звання Герой України. Звання Герой України є вищим ступенем відзнаки в Україні. Воно присвоюється громадянам України за здійснення визначного героїського вчинку або визначного трудового досягнення. Герою України вручається орден «Золота Зірка» за здійснення визначного героїського вчинку або орден Держави – за визначні трудові досягнення.

Ордени України. Законом України «Про державні нагороди України» установлені *такі ордени*: 1) орден Свободи; 2) орден князя Ярослава Мудрого I, II, III, IV, V ступеня; 3) орден «За заслуги» I, II, III ступеня; 4) орден Богдана Хмельницького I, II, III ступеня; 5) орден Героїв Небесної Сотні; 6) орден «За мужність» I, II, III ступеня; 7) орден княгині Ольги I, II, III ступеня; 8) орден Данила Галицького; 9) орден «За доблесну шахтарську працю» I, II, III ступеня.

Медалі України. Законом України «Про державні нагороди України» установлені *такі медалі*: 1) «За військову службу України»; 2) «За бездоганну службу» I, II, III ступеня; 3) «Захиснику Вітчизни»; 4) «За врятоване життя».

Відзнака «Іменна вогнепальна зброя». Ця відзнака *установлена* Законом України «Про державні нагороди України» *для нагородження офіцерського складу Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також Державної спеціальної служби транспорту, Бюро економічної безпеки України, поліцейських та державних службовців, які мають офіцерське звання, за визначні заслуги у забезпеченні обороноздат-*

ності України, недоторканності її державного кордону, підтримці високої бойової готовності військ, зміцненні національної безпеки, боротьбі зі злочинністю, захисті конституційних прав і свобод громадян, *за бездоганну багаторічну службу*, зразкове виконання військового та службового обов'язку, виявлені при цьому честь і доблесть.

Почесні звання України. Законом України «Про державні нагороди України» установлені такі почесні звання України: 1) «Народний артист України»; 2) «Народний архітектор України»; 3) «Народний вчитель України»; 4) «Народний художник України»; 5) «Заслужений артист України»; 6) «Заслужений архітектор України»; 7) «Заслужений будівельник України»; 8) «Заслужений винахідник України»; 9) «Заслужений вчитель України»; 10) «Заслужений гірник України»; 11) «Заслужений діяч мистецтв України»; 12) «Заслужений діяч науки і техніки України»; 13) «Заслужений донор України»; 14) «Заслужений економіст України»; 14) «Заслужений енергетик України»; 15) «Заслужений журналіст України»; 16) «Заслужений землевпорядник України»; 17) «Заслужений лікар України»; 18) «Заслужений лісівник України»; 19) «Заслужений майстер народної творчості України»; 20) «Заслужений машинобудівник України»; 21) «Заслужений металург України»; 22) «Заслужений метролог України»; 23) «Заслужений працівник ветеринарної медицини України»; 24) «Заслужений працівник культури України»; 25) «Заслужений працівник освіти України»; 26) «Заслужений працівник охорони здоров'я України»; 27) «Заслужений працівник промисловості України»; 28) «Заслужений працівник транспорту України»; 29) «Заслужений працівник туризму України»; 30) «Заслужений працівник сільського господарства України»; 31) «Заслужений працівник соціальної сфери України»; 32) «Заслужений працівник сфери послуг України»; 33) «Заслужений працівник фармації України»; 34) «Заслужений працівник фізичної культури і спорту України»; 35) «Заслужений працівник цивільного захисту України»; 36) «Заслужений природоохоронець України»; 37) «Заслужений раціоналізатор України»; 38) «Заслужений художник України»; 39) «Заслужений шахтар України»; 40) «Заслужений юрист України»; 41 «Мати-героїня».

Державні премії України. Законом України «Про держав-

ні нагороди України» установлені такі Державні премії України: 1) Національна премія України імені Тараса Шевченка; 2) Національна премія України імені Бориса Патона; 3) Державна премія України в галузі архітектури; 4) Державна премія України імені Олександра Довженка; 5) Державна премія України в галузі освіти; 6) Державна премія України імені Мирослава Скорика.

Президентські відзнаки. Статтею 12 Закону України «Про державні нагороди України» встановлено, що Президент України встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними. Таке право Президента України передбачене п. 25 ст. 106 Конституції України. Встановлено, зокрема, такі відзнаки Президента України: 1) Хрест Івана Мазепи; 2) «За участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС»; 3) «За участь в антитерористичній операції»; 4) «За гуманітарну участь в антитерористичній операції»; 5) «Національна легенда України»; 6) «Хрест бойових заслуг»; 7) «За оборону України»; 8) «Золоте серце»; 9) «Стрічка до Бойового Прапора військової частини «За мужність та відвагу»; 10) медаль «За працю і звитягу».

Позбавлення державних нагород, згідно ст. 16 Закону України «Про державні нагороди України» може бути також здійснено за рішенням Ради національної безпеки і оборони України про застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), введеним в дію указом Президента України, яким до особи, нагородженої державною нагородою, застосовано санкцію у виді позбавлення державної нагороди України.

Датою, з якої особу позбавлено державних нагород у цьому випадку, є дата набрання чинності указом Президента України, яким введено в дію відповідне рішення Ради національної безпеки і оборони України про застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій). З набранням чинності такого указу Президента України, особа, позбавлена державної нагороди, а також члени сім'ї такої особи втрачають право на всі права і пільги, що були отримані особою, яка позбавлена державної нагороди України.

Державні нагороди і відповідні документи про нагородження, що належали особі, яку позбавлено державних нагород вироком суду чи рішенням Ради національної безпеки і оборони Украї-

ни, підлягають поверненню протягом 30 днів постійно діючому допоміжному органу, утвореному Президентом України.

Статтею 17 Закону України «Про державні нагороди України» передбачено, що *поновлення у правах на державні нагороди осіб, які були позбавлені цих нагород, здійснює Президент України у випадках, передбачених законом. Після набрання чинності Указом Президента України про поновлення у правах на державні нагороди нагородженому повертаються його нагороди і документи про нагородження.*

Відповідальність за незаконні дії щодо державних нагород:

1) *Адміністративна відповідальність.* Відповідно до ст. 186-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, є адміністративними правопорушеннями:

а) купівля, продаж, обмін чи інша оплатна передача ордена, медалі, нагрудного знака до почесного звання, нагрудного знака лауреата державної премії, президентської відзнаки, орденської стрічки, стрічки медалей на планках або без таких, а так само їх привласнення або носіння особою, яка не має на те права, чи незаконне зберігання;

б) незаконне виготовлення ордена, медалі, нагрудного знака до почесного звання, нагрудного знака лауреата державної премії, президентської відзнаки, орденської стрічки, стрічки медалей на планках або без таких з метою збуту або носіння такої незаконно виготовленої державної нагороди особою, яка не має на це права, або збут підробленого ордена, медалі, нагрудного знака до почесного звання, нагрудного знака лауреата державної премії, президентської відзнаки, орденської стрічки, стрічки медалей на планках або без таких;

2) *Кримінальна відповідальність.* Документи про нагородження є офіційними документами, які видаються компетентним органом держави. Згідно примітки до ст. 358 КК України, *під офіційним документом у цій статті та статтях 357 і 366 цього Кодексу слід розуміти, зокрема, документи, що містять зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи – докази у правозастосовчій діяльно-*

сті, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади. Як уже зазначалося, документ про нагородження державною нагородою України підтверджує відповідні права і пільги нагородженої особи. Тому, залежно від обставин справи, суб'єкт кримінального правопорушення, який вчинив незаконні дії щодо державних нагород, підлягає кримінальній відповідальності відповідно за статтями 357 або 358 чи 366 КК України. *Не виключається*, за наявності передбачених законом підстав, кримінальна відповідальність службової особи, винної у вчиненні незаконних дії щодо державних нагород, за зловживання владою або службовим станом – ст. 364 КК України.

Конфіскація майна – ст. 59 КК України. Лінгвістичний зміст терміну «конфіскація» походить від латинського слова *confiscatio* – «*відібрання в казну*» належного особі на праві власності майна.

Право власності є наріжним, фундаментальним здобутком цивілізованого суспільства. Його охорона і захист здійснюється, у першу чергу, нормами міжнародного права. Зокрема, у статті 1 першого протоколу до Конвенції про захист прав і основних свобод людини проголошено, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, інакше як в громадських інтересах і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Разом з цим зазначено, що названі положення, однак, ніяким чином не обмежують право держави запроваджувати такі закони, які на її думку необхідні для здійснення контролю за використанням майна відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків або інших зборів чи штрафів.

Згідно ст. 41 Конституції України, *кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися* своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності *набувається* в порядку, визначеному законом. *Громадяни* для задоволення своїх потреб *можуть користуватися* об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. *Ніхто* не може бути *протиправно позбавлений* права власності. Право приватної власності є *непорушним*. Примусове відчуження

об'єктів права приватної власності *може бути застосоване лише як виняток* з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, установлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. *Примусове відчуження* таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості *допускається лише* в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна *може бути застосована виключно* за рішенням суду у випадках, *обсязі та порядку*, установлених законом. Використання власності *не може завдавати шкоди* правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Конфіскація майна *полягає у безоплатному, примусовому позбавленні засудженого суб'єкта кримінального правопорушення всього або частини* його майна, *яке належить йому на праві власності*, і відповідно *права власності* – володіння, користування та розпорядження цим майном. Тобто, конфіскація може бути *повною або частковою*. При *конфіскації частини майна*, суд повинен зазначити, *яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються*.

Дане додаткове покарання *призначається судом, лише у випадках спеціально передбачених в Особливій частині КК України*, суб'єктові кримінального правопорушення, *засудженому за тяжкі чи особливо тяжкі корисливі злочини*, а також *за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від їх тяжкості*.

Корисливими є злочини при вчиненні яких винний бажав досягнути мету протиправно набути матеріальні блага для себе або інших осіб, зокрема, заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном, набути чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків, зокрема, одержати спадщину, позбавитися боргу, звільнитися від платежу або досягти іншої матеріальної вигоди.

Тяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років – ч. 5 ст.12 КК України. Корисливими

тяжкими злочинами є, наприклад, злочини, передбачені: ч. 4 ст. 185, ч. 4 ст. 186, ч. 2 ст. 187, ч. 3 ст. 189, ч. 2 ст. 199, ч. 2 ст. 201-1, ч. 2 ст. 209, ч. 3 ст. 212, ч. 3 ст. 303 КК України.

Особливо тяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі – ч. 6 ст. 12 КК України. Корисливими особливо тяжкими злочинами є, наприклад, злочини, передбачені: ч. 5 ст. 185, ч. 5 ст. 186, ч. 3-4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 5 ст. 190, ч. 5 ст. 191, ч. 3 ст. 199, ч. 2 ст. 201, ч. 3 ст. 201-1, ч. 4 ст. 303 КК України.

Конфіскація майна *передбачена в санкціях* норм Особливої частини КК України у двох видах: а) як обов'язкове додаткове покарання. Наприклад: ч. 2 ст. 111, ч. 4 ст. 111-1, ч. 2 ст. 113, ч. 5 ст. 185, ч. 5 ст. 186, ч. 2-3-4 ст. 187, ч. 3-4 ст. 199 КК України; і б) як *факультативне* додаткове покарання. Наприклад: ст. 109, ч. 2, 5-6-7 ст. 111-1, ст. 111-2, ст. 112, ч. 1 ст. 113, ст. 149, ч. 2 ст. 233, ст. 258, ст. 260, ч. 2-4 ст. 369, ч. 2-3 ст. 447 КК України. При цьому необхідно звернути вагу на *установлений законодавцем виняток* при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Згідно ч. 2 ст. 69 КК України, на підставах, передбачених у частині першій цієї статті, *суд може не призначати додаткового покарання*, що передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України як обов'язкове, *за винятком випадків* призначення покарання за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Частиною першою статті 69 КК України встановлено, зокрема, що *за наявності* кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, *з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, кримінальне правопорушення, яке передбачене статтями 403, 405, 407, 408, 429, 437-439, 442, 442-1 КК України, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, за*

катування, вчинене представником держави, у тому числі іноземної, *призначити* основне покарання, нижче від найнижчої межі, установленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, *або перейти* до іншого, більш м'якого виду основного покарання, *не зазначеного* в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за це кримінальне правопорушення. У цьому випадку *суд не має права* призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання у Загальній частині КК України.

Порядок та умови конфіскації майна визначені Кримінально-виконавчим кодексом України та Законом України «Про виконавче провадження». Зокрема, статтею 48 Кримінально-виконавчого кодексу України встановлено таке:

а) *суд, який постановив вирок, що передбачає як додаткове покарання конфіскацію майна, після набрання ним законної сили, надсилає виконавчий лист, копію опису майна і копію вироку для виконання органу державної виконавчої служби, про що сповіщає відповідну фінансову установу. У разі відсутності у справі опису майна засудженого надсилається довідка про те, що опису майна не проводилося;*

б) *виконання покарання у виді конфіскації майна здійснюється органом державної виконавчої служби за місцезнаходженням майна відповідно до Закону України «Про виконавче провадження».*

Конфіскації, згідно статті 49 Кримінально-виконавчого кодексу України, підлягає майно, що є власністю засудженого, в тому числі його частка у спільній власності, статутному фондi суб'єктів господарської діяльності, гроші, цінні папери та інші цінності, включаючи ті, що знаходяться на рахунках і на вкладах чи на зберіганні у фінансових установах, а також майно, передане засудженим у довірче управління.

Не підлягає конфіскації майно, перелік якого визначений додатком до Закону України «Про виконавче провадження», яким встановлено, що стягнення за виконавчими документами не може бути звернено на таке майно, що належить йому на праві власності або є його часткою у спільній власності, необхідне для нього, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні, крім майна та речей, що належать до предметів мистецтва, колекціо-

нування та антикваріату, дорогоцінних металів та дорогоцінного, напівдорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення в сировині, необробленому та обробленому вигляді (виробах). Зокрема:

1) *предмети щоденного побутового особистого вжитку* для задоволення щоденних фізіологічних та гігієнічних потреб – посуд, постільна білизна, засоби гігієни, речі індивідуального користування – одяг, взуття, всі дитячі речі;

2) *лікарські засоби, окуляри та інші вироби медичного призначення*, необхідні боржникові, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, за медичними показаннями;

3) *меблі* – по одному ліжку та стільцю на кожну особу, один стіл, одна шафа на сім'ю;

4) *один холодильник* на сім'ю;

5) *один телевізор, персональний комп'ютер* на сім'ю, *один мобільний телефон* – на кожну особу;

6) *запас питної води, продукти харчування*, необхідні для особистого споживання боржникові, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, – з розрахунку на три місяці або гроші, необхідні для придбання запасів питної води та продуктів харчування для нього, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні, – з розрахунку трикратного розміру мінімальної заробітної плати, що діє на день звернення стягнення, на кожну особу;

7) *майно, необхідне для відправлення релігійних культів та його ритуальних обрядів*, членами його сім'ї та особами, які перебувають на його утриманні, його професійних занять, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні, якщо воно є єдиним джерелом доходу таких осіб, знаряддя особистої кустарної і ремісничої праці, книги;

8) *паливо*, необхідне йому, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, для приготування щоденної їжі та опалення, протягом опалювального сезону, житлового приміщення;

9) *використовувані для цілей, не пов'язаних із провадженням підприємницької діяльності, племінна, молочна і робоча худоба* – по одній одиниці, *кролики* – дві пари, *птиця* – п'ять штук,

корми, необхідні для їхнього утримання до вигону на пасовища;

10) *насіння, необхідне для чергового посіву, та незібраний урожай* – в осіб, які займаються індивідуальним сільським господарством, крім земельних ділянок, на які накладено стягнення;

11) *сільськогосподарський інвентар* – в осіб, які займаються індивідуальним сільським господарством;

12) *допоміжні засоби реабілітації*, що забезпечують компенсацію або усунення стійких обмежень життєдіяльності людей з інвалідністю та інших категорій осіб, автомобіль, яким відповідно до закону за медичними показаннями забезпечена людина з інвалідністю безоплатно або на пільгових умовах;

13) *призи, державні нагороди, почесні та пам'ятні знаки*, якими він нагороджений;

14) *не може бути звернено стягнення за виконавчими документами на природний газ оператора газосховищ, що використовується для забезпечення власної господарської діяльності, у тому числі для власних виробничо-технічних потреб, покриття витрат та виробничо-технологічних витрат, та на природний газ оператора газотранспортної системи, що використовується для наповнення та забезпечення належного функціонування газотранспортної системи, у тому числі для власних потреб, виробничо-технологічних витрат, балансування газотранспортної системи.*

Конфіскацію майна як вид покарання слід відрізняти від:

а) *спеціальної конфіскації*, що не є покаранням, а відноситься до інших заходів кримінально-правового характеру – ст. 96-1, ст. 96-2 КК України;

б) *конфіскації майна як виду заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб* – 96-8 КК України;

в) *конфіскації майна в адміністративному праві* як вид адміністративного стягнення, що полягає в примусовому безоплатному вилученні майна у власність держави. Статтею 29 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлено конфіскацію предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, яка полягає в примусовій безоплатній передачі цього предмета у власність держави за рішенням суду. Конфісковано може бути лише предмет, який є

у приватній власності порушника, якщо інше не передбачено законами України. Конфіскація вогнепальної зброї, інших знарядь полювання і бойових припасів *не може* застосовуватись до осіб, для яких полювання є основним джерелом існування;

г) *конфіскації майна як виду* адміністративного стягнення за порушення митних правил, установлені статтею 461 Митного кодексу України, якою *передбачена конфіскація* товарів, транспортних засобів комерційного призначення – безпосередніх предметів порушення митних правил, товарів, транспортних засобів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю (крім транспортних засобів комерційного призначення, які використовуються виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України за визначеними маршрутами та рейсами, що здійснюються відповідно до розкладу руху на підставі міжнародних договорів, укладених відповідно до закону), а також транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України поза місцем розташування митного органу;

д) *конфіскації майна в цивільному праві*. **Цивільна конфіскація є, зокрема, одним із найновіших правових засобів протидії корупції в Україні – позбавлення прав на майно публічних службовців, які не змогли довести законність його набуття.** Статтею 354 Цивільного кодексу України встановлена конфіскація як *підстава* припинення права власності – *позбавлення права власності* на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення. Одним із видів санкцій, встановлених статтею 4 Закону України «Про санкції», є *стягнення в дохід держави активів*, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними. Статтею 290 Цивільного процесуального кодексу України встановлений порядок здійснення цього виду конфіскації. Зокрема, *що позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід*

держави подається та представництво держави в суді здійснюється *прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. У справах* про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави *щодо активів працівника Національного антикорупційного бюро України, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури чи активів, набутих іншими особами в передбачених цією статтею випадках, звернення до суду та представництво держави в суді здійснюються прокурорами Генеральної прокуратури України* за дорученням Генерального прокурора;

е) *конфіскації земельної ділянки*. Статтею 148 Земельного кодексу України встановлено, що земельна ділянка *може бути конфіскована* виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. *Зокрема*, у разі припинення права власності на земельну ділянку особи, якщо земельна ділянка не може належати їй на праві власності та/або у зв'язку з порушенням обов'язку щодо її відчуження протягом встановленого законом строку – ст. 145 Земельного кодексу України.

Відповідальність за незаконні дії щодо майна, яке підлягає конфіскації. Кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо майна, яке підлягає конфіскації, встановлена статтею 388 КК України, згідно якої *незаконними є*: розтрата, відчуження, приховування, підміна, пошкодження, знищення майна або інші незаконні дії з майном, яке підлягає конфіскації за рішенням суду, що набрало законної сили, із заставленим майном або майном, яке описано, чи порушення обмеження (обтяження) права користуватися таким майном, здійснене особою, якій це майно ввірено, а також здійснення представником банку або іншої фінансової установи банківських операцій з коштами, на які накладено арешт.

4). Кримінально-правова характеристика покарань, які можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові. Покарання, які можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові, це ті покарання, що можуть призначатися судом *як у межах санкцій норм Особливої частини КК України, так і у випадках, коли вони у них не передбачені*. Згідно ч. 3 ст. 52 КК України, до цих покарань належать: *а) штраф і б) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю*.

Штраф – ст. 53 КК України. Лінгвістичний зміст терміну «штраф» має латинське походження: *poena pecuniaria* – грошова кара, грошове покарання. В німецькій мові слово *strafe* означає покарання, стягнення, штраф, кара, а слово *geldstrafe* – грошове покарання, грошова кара. Штраф *полягає у примусовому позбавленні засудженого суб'єкта кримінального правопорушення відповідної суми грошових коштів.*

У кримінальному праві *штраф* визначають як грошове покарання – засіб матеріального впливу на засудженого суб'єкта кримінального правопорушення. Згідно ч. 1 ст. 53 КК України, *штраф, як основне так і додаткове покарання, це грошове стягнення, що накладається судом на нього у випадках і розмірі, установлених КК України з урахуванням положень ч. 2 ст. 53 КК України.*

Як додаткове покарання штраф може бути призначений суб'єктові якщо воно також спеціально передбачене в санкції статті норми Особливої частини КК України – ч. 3 ст. 53 КК України. Додаткове покарання у виді штрафу, відповідно до ч. 3 ст. 53 КК України, може бути призначене суб'єктові у разі, коли воно не передбачене в санкції норми Особливої частини КК України, виключно у випадку затвердження судом угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, та за умови узгодження сторонами угоди додаткового покарання у виді штрафу. Розмір штрафу узгоджується сторонами угоди та призначається судом суб'єктові кримінального правопорушення у таких межах:

1) від двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до ста двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – *у разі вчинення нетяжкого злочину;*

2) від ста двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до шести мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – *у разі вчинення тяжкого злочину;*

3) від двохсот сімдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до дванадцяти мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – *у разі вчинення особливо тяжкого злочину.*

Розмір штрафу визначається судом з урахуванням майнового стану суб'єкта кримінального правопорушення, у межах від тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями КК України не передбачено вищого розміру штрафу.

За вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом суб'єктові кримінального правопорушення, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією норми Особливої частини КК України. Суд, встановивши, що таке кримінальне правопорушення вчинено у співучасті і роль виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника у його вчиненні є незначною, може призначити таким суб'єктам покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті норми Особливої частини КК України, без урахування розміру майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу – ч. 2 ст. 53 КК України.

Ураховуючи майновий стан суб'єкта кримінального правопорушення, суд може, згідно ч. 4 ст. 53 КК України, призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року. Це положення щодо штрафу є дуже важливим, оскільки воно сприяє досягненню установленної ч. 2 ст. 50 КК України мети покарання – не тільки кари, але й виправлення засудженого, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженим, так і іншими особами. З огляду на це, невиправданими є такі розміри штрафу, які не можуть бути сплачені засудженим.

Штраф як вид покарання слід відрізняти від:

а) *штрафу як виду адміністративного стягнення, передбаченого ст. 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення;*

б) *штрафу як виду заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб – 96-6 КК України;*

в) *штрафу як виду покарання, передбаченого ст. 98 КК України;*

г) *штрафу як виду* адміністративного стягнення за порушення митних правил, установлені статтею 461 Митного кодексу України;

д) *штрафу як виду* неустойки, передбаченого ст. 549 Цивільного кодексу України;

е) *адміністративно-господарського штрафу*, установленого ст. 15 Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб»;

є) *штрафної санкції* (фінансової санкції, штрафу) – плати у вигляді фіксованої суми та/або відсотків, що справляється з осіб, що вчинили податкове правопорушення або порушення іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, а також штрафні санкції за порушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності, передбаченої ст. 14.1.265 Податкового кодексу України;

ж) *грошового штрафу*, передбаченого ч. 1 ст. 132 Кримінально-виконавчого кодексу України;

з) *штрафу як заходу реагування*, передбаченого ст. 99 Закону України «Про медіа», який застосовується за рішенням Національної ради з питань телебачення і радіомовлення;

и) *штрафу*, який накладається постановою державного чи приватного виконавця згідно Закону України «Про виконавче провадження».

Порядок та умови виконання штрафу визначені Кримінально-виконавчим кодексом України та Законом України «Про виконавче провадження», «Порядком виконання уповноваженими органами з питань пробації судових рішень про призначення покарання у виді штрафу», затвердженим Наказом Міністерства юстиції України № 1301/5 від 27.04.2018 року. Зокрема, статтею 26 Кримінально-виконавчого кодексу України встановлено таке:

а) засуджений зобов'язаний *сплатити штраф у місячний строк* після набрання вироком суду законної сили і *повідомити про це* уповноважений орган з питань пробації за місцем проживання шляхом пред'явлення документа про сплату штрафу;

б) у разі призначення штрафу *з розстрочкою виплати певними частинами* засуджений зобов'язаний сплачувати штраф у розмі-

рі та строки, встановлені вироком суду. Про сплату відповідної частини штрафу засуджений повідомляє уповноважений орган з питань пробації за місцем проживання шляхом пред'явлення документа про сплату відповідної частини штрафу;

в) уповноважений орган з питань пробації: веде облік засуджених до покарання у виді штрафу; викликає засуджених для з'ясування причин щодо несплати ними штрафу у строк, передбачений частиною першою цієї статті, або несплати ними чергового платежу під час призначення штрафу з розстрочкою виплати у строк виплати чергового платежу; звертається до органів державної податкової служби з метою отримання інформації про джерела доходів засудженого; вживає першочергових заходів для виявлення засуджених, місцезнаходження яких невідоме; вживає заходів з припинення порушень судових рішень;

г) у разі якщо засуджений повідомив про неможливість сплати штрафу в повному обсязі, суд за поданням уповноваженого органу з питань пробації розглядає питання про розстрочку виплати несплаченої суми штрафу;

д) у разі несплати штрафу у строк, передбачений частиною першою цієї статті, або якщо судом було відмовлено у задоволенні подання про розстрочку виплати штрафу, або у разі несплати засудженим чергового платежу під час призначення штрафу з розстрочкою виплати у строк виплати чергового платежу уповноважений орган з питань пробації через один місяць після закінчення строку сплати штрафу або чергового платежу звертається до суду із заявою про видачу виконавчого листа. Виконавчий лист, виданий судом, надсилається уповноваженим органом з питань пробації до органу державної виконавчої служби для стягнення штрафу в порядку, визначеному законом;

е) у разі повернення органом державної виконавчої служби виконавчого листа у зв'язку з неможливістю стягнення штрафу уповноважений орган з питань пробації вносить до суду подання про заміну несплаченої суми штрафу покаранням у виді громадських робіт, виправних робіт або позбавлення волі відповідно до частини п'ятої статті 53 Кримінального кодексу України.

Кримінальна відповідальність за несплату штрафу. Несплата засудженим суб'єктом кримінального правопорушення визначеної

судом суми штрафу *тягне за собою посилення карального впливу на нього*. Відповідно до ч. 5 ст. 53 КК України:

1) у разі несплати штрафу в розмірі *не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та відсутності підстав для розстрочки його виплати* суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді: а) *громадських робіт* із розрахунку одна година громадських робіт за один установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян або б) *виправними роботами* із розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років;

2) у разі несплати штрафу в розмірі *понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати* суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у таких межах:

а) від одного до *п'яти років позбавлення волі* – у випадку призначення штрафу за вчинення нетяжкого злочину;

б) від *п'яти до десяти років позбавлення волі* – у випадку призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину;

в) від *десяти до дванадцяти років позбавлення волі* – у випадку призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину.

Коли під час розрахунку строку позбавлення волі цей строк становить більше встановлених ч. 5 ст. 53 КК України меж, суд замінює суб'єктові покарання у виді штрафу покаранням у виді позбавлення волі *на максимальний строк*, передбачений для кримінального правопорушення відповідної тяжкості цією частиною статті.

За *ухилення засудженого суб'єкта кримінального правопорушення від сплати штрафу* передбачається кримінальна відповідальність у частині 1 ст. 389 КК України. Ухиленням від сплати штрафу є *умисне невиконання* засудженим до цього виду покарання суб'єктом кримінального правопорушення, покладеного на нього правового обов'язку *сплатити штраф*. Ухиленням від сплати штрафу є такі дії чи бездіяльність засудженого, які свідчать про його намагання уникнути цього покарання за наявності у ньо-

го реальної можливості сплатити штраф. Зокрема, його відмова сплати штраф, несплата його без поважних причин, приховування, розтрата, відчуження, знищення майна, знищення або приховування документів, що підтверджують право на майно, приховування джерел доходів, місця праці, підроблення, знищення документів, які свідчать про його доходи тощо.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – стаття 55 КК України. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю *полягає у позбавленні на певний строк суб'єкта кримінального правопорушення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю і відповідного правового статусу – прав та обов'язків, установлених законодавством для осіб, які займають певну посаду або займаються певною діяльністю.*

Важливе значення для розуміння суті та механізму призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року №7. Однак, при цьому слід зважати на ті зміни, які внесені до чинного КК України, а також сучасну практику Верховного Суду.

Покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене судом лише суб'єктові кримінального правопорушення, який, під час вчинення кримінального правопорушення, обіймав певну посаду або займався певною діяльністю. Тобто, вчинення кримінального правопорушення було пов'язане з обійманою підсудним посадою або із заняттям ним певною діяльністю. Ті обставини, що підсудний був призначений на обійману посаду протиправно або займався певною діяльністю протиправно чи що до постановлення вироку підсудний вже не обіймає певну посаду або не займається певною діяльністю, з якими було пов'язане вчинення кримінального правопорушення, не є перешкодою для застосування судом до нього цього по карання. Показовою в цьому контексті є правова позиція об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у кримінальному провадженні за обвинуваченням суб'єкта кримінального правопорушення у розбещенні неповно-

літніх – ч. 2 ст. 156 КК України. Зокрема, об'єднана палата *дійшла висновку* щодо застосування ст. 55 КК України та вказала, що згідно з положеннями зазначеної статті у випадку, коли санкцією відповідної частини статті Особливої частини КК України передбачено можливість призначення особі *додаткового покарання* у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, суд, визнаючи особу винуватою у вчиненні відповідного кримінального правопорушення, має право призначити таке додаткове покарання незалежно від того, чи обвинувачений обіймав певну посаду або займався певною діяльністю на час вчинення кримінального правопорушення (*Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 4 вересня 2023 року у справі № 404/2081/22: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396688>*).

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є *строковим покаранням*. Суд може призначити суб'єктові кримінального правопорушення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю:

1) як *основне покарання, за загальним правилом*, – на строк від двох до п'яти років, у випадках, передбачених санкціями норм Особливої частини КК України;

2) як *додаткове покарання, за загальним правилом*, – на строк від одного до трьох років, у випадках, передбачених санкціями норм Особливої частини КК України. Статтею 55 КК України встановлені винятки з цього правила:

а) у справах, передбачених Законом України «Про очищення влади» – *на строк* п'ять років. Згідно ст. 1 та ст. 7 цього Закону, така заборона, застосовується до посадових та службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, в тому числі суддів, співробітників органів внутрішніх справ, прокуратури та інших правоохоронних органів, стосовно яких встановлено рішенням суду, яке набрало законної сили, що вони:

1) співпрацювали із спецслужбами інших держав як таємні інформатори в оперативному отриманні інформації;

2) своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), спрямовані на підрив основ

національної безпеки, оборони чи територіальної цілісності України;

3) закликали публічно до порушення територіальної цілісності та суверенітету України;

4) розпалювали міжнаціональну ворожнечу;

5) своїми протиправними рішеннями, дією чи бездіяльністю призвели до порушення прав людини та основоположних свобод, визнаних рішенням Європейського суду з прав людини;

б) за вчинення кримінального правопорушення проти виборчих прав і свобод громадянина, передбачених статтями 157-160 КК України, – *на строк п'ять років*;

в) у справах про порушення правил дорожнього руху – *на строк до десяти років*. Однак, суд не вправі призначити це покарання суб'єктові кримінального правопорушення, який *не має права* керувати транспортними засобами. Позбавлення права керувати транспортними засобами *може бути призначене судом* як додаткове покарання *незалежно від того, що він уже позбавлений* такого права в порядку адміністративного стягнення (*п. 21 Постанови Пленуму Верховного суду України № 14 від 23.12.2005 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті»*);

3) як *додаткове покарання* позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене суб'єктові кримінального правопорушення судом й у випадках, коли воно *не передбачене* в санкцією норми Особливої частини КК України за умови, що з урахуванням характеру кримінального правопорушення, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи *суд визнає за неможливе збереження за ним права* обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. У таких випадках *суд призначає* суб'єктові кримінального правопорушення покарання *у межах*, установлених в ст. 55 КК України;

4) як *основне або додаткове покарання у виді* позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національ-

ної безпеки України, передбачених статтями 111-1, 111-2 КК України, – на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

При призначенні *більш м'якого покарання*, ніж передбачено законом, суд може, відповідно до ст. 69 КК України, *не призначати* позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, як основне або додаткове покарання, лише за наявності декількох обставин, які пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, і з урахуванням особи винного.

Оскільки позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є строковим покарання, *то при призначенні його як додаткового покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк – воно поширюється* на увесь час відбування основного покарання і, крім цього, на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. При цьому *строк додаткового покарання обчислюється з моменту* відбуття основного покарання, а при призначенні покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового до інших основних покарань, *а також у разі застосування статті 77 цього Кодексу – з моменту* набрання законної сили вироком. Відповідно до ч. 1 ст. 77 КК України, додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене судом у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Рішення суду про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, як зазначено в п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України «*Про практику призначення судами кримінального покарання*» від 24 жовтня 2003 року №7, має бути *чітко сформульоване* в резолютивній частині вироку для того, щоб не виникло жодних сумнівів під час виконання останнього. Якщо в санкції норми Особливої частини КК України зазначено характер посад або вид діяльності, наприклад, статті 286, 287 КК України, *то рішення* про призначення додаткового покарання, наведене в резолютивній частині вироку, *повинно відповідати змісту цієї санкції*.

Порядок та умови виконання, характер тимчасових позбав-

лень та обмежень, які застосовуються до засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, їх права та обов'язки у процесі виконання цього покарання, врегульовані статтями: 30, 31, 32, 33, 34, 35 Кримінального-виконавчого кодексу України. Зокрема:

1) *виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як основне покарання, а також як додаткове до основних покарань, покладається на уповноважені органи з питань пробації. Уповноваженим органом з питань пробації є орган виконання покарань, який забезпечує виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та пробації щодо повнолітніх суб'єктів пробації, а також певних видів адміністративних стягнень щодо повнолітніх осіб. У межах кожної області ці функції здійснюють уповноважені підрозділи філії Державної установи «Центр пробації» – районні відділи, сектори, міжрайонні, міські, міськрайонні відділи за місцем проживання засудженого суб'єкта кримінального правопорушення. Уповноважений орган з питань пробації:*

а) *веде облік засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;*

б) *роз'яснює засудженим особам порядок та умови відбування покарання;*

в) *здійснює контроль за додержанням порядку та умов відбування покарання засудженими особами;*

г) *здійснює контроль за додержанням вимог судового рішення власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженого, а також органом, що має право анулювати дозвіл на заняття відповідним видом діяльності, забороненим засудженому;*

д) *вживає заходів з припинення порушень вимог судових рішень;*

е) *вживає першочергових заходів з виявлення засуджених, місцезнаходження яких невідоме;*

є) *звертається до відповідних правоохоронних органів щодо розшуку засуджених, місцезнаходження яких невідоме;*

2) *виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як*

додаткове покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк, під час відбування основного покарання *покладається на адміністрацію* кримінально-виконавчої установи, *командування* дисциплінарного батальйону, військової частини чи начальника гарнізону. *Адміністрація* кримінально-виконавчої установи, командування дисциплінарного батальйону, військової частини чи начальник гарнізону, *де відбуває покарання* засуджений до додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, *не може використовувати* засудженого на роботах, виконання яких йому заборонено згідно з вироком. *Після відбуття* засудженим основного покарання *або в разі* умовно-дострокового звільнення чи заміни покарання більш м'яким *надсилає* копію вироку суду до уповноваженого органу з питань пробації за місцем проживання засудженого або до військової частини за місцем служби засудженого;

3) *власник* підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган за місцем роботи засудженого *зобов'язаний*:

а) *не пізніше трьох днів* після одержання копії судового рішення *звільнити* засудженого з посади, яку він обіймає, *або від того виду професійної діяльності*, права на яку його позбавлено, *подати* для внесення в порядку, встановленому Пенсійним фондом України за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення, до реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування *відомості* про відповідну підставу звільнення працівника та інформацію про позбавлення його права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю із зазначенням відповідних підстав і строку та *повідомити* уповноважений орган з питань пробації про виконання судового рішення;

б) *за вимогою* уповноваженого органу з питань пробації *надавати* йому документи, пов'язані з виконанням покарання;

4) *засуджений* до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю *зобов'язаний*:

а) *виконувати* судові рішення;

б) *надавати* на вимогу уповноваженого органу з питань пробації

ції документи, пов'язані з виконанням даного покарання;

в) *повідомляти* уповноважений орган з питань пробації про місце роботи і проживання чи їх зміну;

г) *з'являтися* за викликом до уповноваженого органу з питань пробації. *Поважними причинами* неявки засудженого за викликом уповноваженого органу з питань пробації у призначений строк є несвоєчасне одержання виклику, хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють його можливості своєчасно прибути за викликом і документально підтверджені;

д) *засудженому забороняється* без погодження з уповноваженим органом з питань пробації *вийжджати* за межі України.

Відповідальність за порушення порядку та умов виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю:

а) *у разі невиконання* власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом судового рішення щодо особи, позбавленої права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, уповноважений орган з питань пробації *повідомляє* про можливі наслідки невиконання судового рішення, а у разі його подальшого невиконання надсилає матеріали до органу Національної поліції для відповідного реагування;

б) *стосовно особи, яка ухиляється* від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, уповноважений орган з питань пробації *надсилає* матеріали до органів Національної поліції для відповідного реагування;

в) *ухилення засудженого від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю* є кримінальним правопорушенням, відповідальність за який передбачена частиною 1 ст. 389 КК України. *Ухиленням* від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є *невиконання* засудженим обов'язків, передбачених статтею 34 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Адміністративна відповідальність. Необхідно звернути увагу на те, що статтею 30 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлене *адміністративне стягнення* у виді поз-

бавлення спеціального права, наданого даному громадянину, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Так, позбавлення наданого даному громадянину *права полювання* застосовується на строк до трьох років за грубе або систематичне порушення порядку користування цим правом, а позбавлення наданого даному громадянину права керування транспортними засобами застосовується на строк до трьох років *за грубе або повторне* порушення порядку користування цим правом або на строк до десяти років за систематичне порушення порядку користування цим правом. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначається судом *на строк* від шести місяців до одного року, незалежно від того, чи передбачене воно в нормі статті Особливої частини Кодексу України про адміністративні правопорушення, *коли з урахуванням* характеру адміністративного правопорушення, вчиненого за посадою, особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, та інших обставин справи *суд визнає за неможливе* збереження за нею права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

РОЗДІЛ 14

ПРИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТОВІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ВЧИНЕНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ

14.1. Поняття призначення покарання та його ознаки – статті 65 – 73 КК України.

У чинному Законі України про кримінальну відповідальність (КК України), у ч. 1. ст. 50 КК України, визначено, що *покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженої особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення.*

Покарання – це форма реалізації кримінальної відповідальності, історично мінливий, найбільш суворий, крайній вид державного публічно-правового примусу, який має особистісний характер і призначається згідно закону від імені держави за вироком суду суб'єктові кримінального правопорушення, визнаному винним у вчиненні кримінального правопорушення, змістом якого є кара – позбавлення або обмеження чи одночасне позбавлення і обмеження його прав і свобод, що породжує для нього особливий правовий статус – судимість.

Призначення покарання – це спосіб (різновид) застосування закону України про кримінальну відповідальність, який здійснюється, в установленому законом порядку та з дотримання принципів кримінального права, виключно вироком суду і полягає у визначенні суб'єктові, визнаному винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого у цьому Законі виду і строку (розміру) покарання (покарань). Виходячи з наведеного визначення, можна виокремити такі ознаки призначення покарання:

1) це спосіб (різновид) застосування Закону України про кримінальну відповідальність. Закон про кримінальну відповідальність *може реалізуватися* у таких можливих *формах*: а) дотримання установленної заборони; б) виконання покладеного

обов'язку; в) використання наданого права; г) застосування компетентним органом держави. Закон України про кримінальну відповідальність *також застосовується*, зокрема, при: а) кваліфікації кримінального правопорушення; б) звільненні суб'єкта від кримінальної відповідальності; в) звільненні засудженого від покарання з випробуванням; г) звільненні засудженого від покарання або від відбування покарання; д) умовно-достроковому звільненні засудженого від відбування покарання; е) заміні засудженому невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням; є) вирішенні питань судимості; ж) призначенні інших заходів кримінально-правового характеру; з) призначенні заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; и) вирішенні питань щодо кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх;

2) покарання здійснюється в *установленому законом порядку виключно вироком суду*. Тобто, компетентним органом держави. Згідно ст. 62 Конституції України, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Порядок призначення покарання установлений *Кримінальним процесуальним кодексом України*;

3) покарання *полягає у визначенні суб'єктові, визнаному винним у вчиненні кримінального правопорушення, виду і строку (розміру) покарання*, передбаченого чинним Законом України про кримінальну відповідальність. Види, строки (розмір) покарання визначені в санкції норми Особливої частини КК України, яка *передбачає відповідальність* за вчинене особою кримінальне правопорушення;

4) покарання призначається судом з додержання принципів кримінального права: 1) правності (відповідності правовим приписам) -раніше називали «*принцип законності*»); 2) демократичності; 3) рівності осіб перед кримінальним правом, 4) справедливості; 5) людяності (гуманності); 6) винної кримінальної відповідальності.

Важливе значення для розуміння суті та механізму призначення покарання має Постанова Пленуму Верховного Суду України «*Про практику призначення судами кримінального покарання*»

від 24 жовтня 2003 року №7. Однак, при цьому слід зважати на ті зміни, які внесені до чинного КК України, а також сучасну практику Верховного Суду.

14.2. Поняття загальних засад призначення покарання.

Загальні засади призначення покарання – це система правил, що визначають межі та порядок діяльності суду при призначенні покарання. В основу *загальних засад призначення покарання, які визначені* статтею 65 КК України, покладено *принцип домірності (пропорційності)*. Принцип домірності (пропорційності) зобов'язує суд у кожному конкретному випадку застосовувати види покарання та (або) інші заходи кримінально-правового характеру:

1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 цього Кодексу ;

2) відповідно до положень Загальної частини КК України;

3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Проаналізуємо цей принцип у викладеній послідовності.

14.3. Призначення судом покарання у межах, установлених у санкції норми статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення.

При цьому слід ще раз наголосити на двох обставинах:

1) *кримінальна протиправність і караність*, а також *інші кримінально-правові наслідки діяння* визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння – ч. 2 ст. 4 КК України. У випадках, коли на час призначення покарання є чинним новий кримінальний закон, покарання призначається судом з врахуванням правил про зворотну дію закону про кримінальну відповідальність, передбачених ст. 5 КК України;

2) норми Особливої частини чинного КК України *не мають* абсолютно визначених санкцій.

3) Згідно ч. 4 ст. 52 КК України, *суд може призначити за одне кримінальне правопорушення лише одне основне покарання у відповідних межах*, передбачених санкцією норми Особливої частини КК України, а саме:

а) *коли санкція норми статті Особливої частини КК України є відносно визначеною*, тобто такою, що передбачає один вид основного покарання і його *верхню і нижню межі*. Наприклад, ч. 2 ст. 325, ч. 2 ст. 373 КК України;

б) *коли санкцією норми Особливої частини КК України визначена лише верхня межа* покарання, наприклад, ч. 1 ст. 329 КК України – позбавлення волі на строк до трьох років, то *нижня межа* становить один рік – ч. 2 ст. 63 КК України;

в) визначивши основне покарання, суд визначає додаткове покарання, якщо воно передбачене в санкції норми як обов'язкове, а якщо як факультативне – суд вирішує питання про доцільність його застосування до даної особи, а далі визначає його строк (розмір) – *у межах*, встановлених санкцією норми Особливої частини КК України, а у випадку, коли воно не передбачене у ній, – *у межах*, встановлених для даного виду додаткового покарання у Загальній частині КК України. До основного покарання *може бути приєднане одне чи кілька* додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених КК України – ч. 4 ст. 52 КК України;

г) *коли санкція норми статті Особливої частини КК України є альтернативною і відносно визначеною*, наприклад, ч. 1 ст. 367, ч. 2 ст. 387 КК України, суд спочатку визначає вид основного покарання і призначає його *у тих же межах*, що й при відносно визначеній санкції і далі так само вирішує питання про призначення додаткового покарання.

Таким чином, суд призначає покарання у межах, установлених у санкції норми статті Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, *за винятком, зокрема, таких випадків*:

а) розмір штрафу *визначається* судом з урахуванням майнового стану винного *у межах* від тридцяти неоподатковуваних

мінімумів доходів громадян до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, *якщо* статтями КК України не передбачено вищого розміру штрафу. За вчинення суб'єктом кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, *не може бути меншим за розмір майнової шкоди*, завданої кримінальним правопорушенням, або отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією норми статті Особливої частини КК України – ч. 2 ст. 53 КК України;

б) додаткове покарання у виді штрафу *може бути призначене у разі*, коли воно не передбачено в санкції норми статті Особливої частини КК України, *виключно у випадку* затвердження судом угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, та за умови узгодження сторонами угоди додаткового покарання у виді штрафу – ч. 3 ст. 53 КК України;

в) відповідно до ч. 2, ч. 3 ст. 43, ч. 4 ст. 49, ч. 4 ст. 53, статті 69, 69-1, ст. 82 КК України суб'єктові, що вчинив кримінальне правопорушення, *може бути призначене більш м'яке покарання*, ніж це передбачене за вчинене кримінальне правопорушення відповідною статтею Особливої частини КК України. *Більш м'яким є* покарання, яке в меншому об'ємі позбавляє або обмежує права і свободи засудженої особи. Таким покаранням найчастіше є:

1) основне покарання того ж виду, але з меншим строком відбування;

2) інший вид більш м'якого основного покарання (див. статті 51, 52 КК України);

3) основне покарання того ж виду, але з меншим строком відбування і без одного з кількох додаткових покарань, яке було призначене за вчинене кримінальне правопорушення;

4) більш м'яке інше основне покарання, але без одного чи кількох додаткових покарань, які було призначено за вчинене кримінальне правопорушення;

5) винному у вчиненні кримінального правопорушення,

може бути призначене більш суворе покарання, ніж передбачене санкцією норми статті Особливої частини КК України за вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення. Зокрема, коли суд визнає за необхідне: а) позбавити винного військового спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – ст. 54 КК України; б) позбавлення винного права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – ст. 55 КК України. Крім цього, більш суворе покарання, ніж передбачене санкції норми статті Особливої частини КК України за вчинене особою кримінальне правопорушення, може призначатися: а) за сукупністю кримінальних правопорушень або за сукупністю вироків – ч. 2 ч. 4 ст. 70, ч. 2, ч. 5 ст. 71 КК України; б) при несплаті штрафу – ч. 5 ст. 53 КК України. Наприклад, при вчиненні суб'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 144, ч. 1 ст. 154, ч. 1 ст. 173, ч. 1 ст. 183, ч. 1 ст. 184, статтями: 200, 201-3, 203-1, 203-2 КК України.

14.4. Призначення судом покарання відповідно до положень Загальної частини КК України.

Загальна частина КК України – це система кримінально-правових норм, які встановлюють загальні засади кримінальної відповідальності, застосування покарання та інших засобів кримінально-правового характеру. Вона поділяється на такі розділи: загальні положення; Закон про кримінальну відповідальність; кримінальне правопорушення, його види та стадії; особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт кримінального правопорушення); вина та її форми; співучасть у кримінальному правопорушенні; повторність, сукупність та рецидив кримінальних правопорушень; обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння; звільнення від кримінальної відповідальності; покарання та його види; призначення покарання; звільнення від покарання та його відбування; судимість; обмежувальні заходи; інші заходи кримінально-правового характеру; заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. *Норми цих розділів є тими дороговказами, віхами, які визначають права та обов'язки суду при призначенні покарання.*

14.5. Врахування судом при призначає покарання ступеня тяжкості вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення, особи (самості – В.К.) винного у вчиненні кримінального правопорушення.

Ступінь тяжкості вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення – це індивідуальний показник, що виражає рівень його суспільної небезпечності. Визначаючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, суди виходять з класифікації кримінальних правопорушень, регламентованих уст. 12 КК України, а також із особливостей конкретного кримінального правопорушення й обставин його вчинення – форми вини, мотиву і мети, способу, стадії вчинення, кількості епізодів кримінально протиправної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо кримінальне правопорушення вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо.

Особа (самість) винного у вчиненні у вчиненні кримінального правопорушення. Зміст поняття «особа винного» не визначено Законом України про кримінальну відповідальність (КК України). Поряд з цим, згадка про нього міститься, зокрема, і у ч. 1 ст. 69, ч. 1 ст. 75 КК України. Як вбачається, поняття «особа», «особистість» можуть застосовуватися *лише для позначення позитивної оцінки* людини як біолого-соціальної істоти. Далеко не кожна людина, яка вчинила кримінальне правопорушення, заслуговує повною мірою на таку оцінку. Тому, застосовуване в Законі про кримінальну відповідальність (КК України) поняття «особа винного», доцільно замінити поняттям **«самість винного»**. Далі, з огляду на наведені вище обставини, в цьому підручнику вживатиметься словосполучення «особа (самість) винного у вчиненні кримінального правопорушення» як авторське розуміння суті аналізованого явища кримінально-правової реальності. Тобто, в поєднанні його законодавчого буття з внесеною автором пропозицією для можливої дискусії з цього питання. Якщо в новому КК України законодавець знайде за потрібне замінити поняття «особа винного» поняттям «самість винного», то потрібно буде дати одночасно його законодавче визначення.

Особа (самість) кримінального правопорушника – це змістовно

широке поняття, що інтегрує сукупність його кримінально-правових, фізичних, соціальних та морально-психологічних ознак. Зокрема:

1) *кримінально правові ознаки* – наявність ознак суб'єкта кримінального правопорушення *в межах складу* кримінального правопорушення, *спрямованість* його кримінально протиправної поведінки на відповідний об'єкт, *мотив і мета* кримінального правопорушення, *наявність* у нього судимості, адміністративних стягнень, повторності, рецидиву кримінальних правопорушень, тривалість кримінально протиправної діяльності, його посткримінальна поведінка, готовність до примирення, дійове каяття тощо;

2) *фізичні ознаки* – стать, вік, стан здоров'я, здатність до праці тощо;

3) *соціальні ознаки* – професія, фах, обіймана посада, ставлення до праці чи навчання, наявність державних та інших нагород, відзнак, почесних звань, сім'ї, ставлення до інших членів суспільства, громадська діяльність, поведінка до вчинення кримінального правопорушення на роботі, в побуті, додержання вимог суспільного співжиття, майновий стан, наявність осіб на його утриманні тощо;

4) *морально-психологічні ознаки* – соціальна спрямованість, коло інтересів, потреб, світогляду, загальний культурний розвиток, погляди, інтереси, сукупність принципів і мотивів поведінки суб'єкта, здатність до самокорекції та самовиправлення, адаптації до суспільного середовища, наявність чи відсутність психічного розладу, темперамент, характер, соціальна спрямованість. *Темперамент особи (самості)* винного – це сукупність психічних особливостей, пов'язаних з емоційним станом, тобто зі швидкістю виникнення почуттів та їх силою. Грецький лікар Гіппократ (близько 460-377 роки до нашої ери), який в широких колах медичних фахівців вважається батьком медицини, *виділяв 4 види осіб за темпераментом*:

а) *холерики* – енергійні, сміливі, впевнені, рішучі, ініціативні, однак запальні, нестримані, нетерпеливі, погано володіють собою;

б) *сангвініки* – енергійні, жваві, емоційні, товариські, здатні, як правило, легко і швидко пристосовуватися до обстановки;

в) *флегматики* – спокійні і незворушні, здатні до тривалої і

напруженої праці, їх важко вивести із душевної рівноваги, вони повільні;

г) *меланхоліки* – невпевнені, безініціативні, боязливі, недовірливі, з пригніченим настроєм, легко пристосовуються до зміни умов життя, в небезпечні і складні хвилини розгублюються.

Характер особи (самості) винного – стійкий цілісний склад душевного стану, що виявляється у психічних актах, манерах, звичках, емоційних переживаннях.

При призначенні покарання суд враховує *лише ті з названих ознак, які мають прямий стосунок* до вчинення суб'єктом відповідного кримінального правопорушення.

Кримінально-правове значення особи (самості) кримінального правопорушника:

1) *ознаки*, що характеризують особу (самість) окремого суб'єкта, який є співучасником кримінального правопорушення, ставляться у вину *лише йому як співучасникові* – ч. 3 ст. 29 КК України;

2) *ознаки особи (самості) суб'єкта* враховуються судом при вирішенні, *зокрема*, таких питань:

а) встановлення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння – статті: 36-43-1 КК України;

б) звільнення суб'єкта від кримінальної відповідальності – статті: 45-49, ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 255-2, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 3 ст. 258-4, ч. 4 ст. 258-5, ч. 4 ст. 258-6, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447 КК України;

в) застосування норм інституту давності – ст. 49 КК України;

г) призначення покарання: 1) його виду, строку, розміру – п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України. Так, ознаки, що характеризують особу суб'єкта мають значення при призначенні конкретного виду покарання – ч. 4, ч. 5 ст. 53, ст. 54, ч. 2 ст. 55, ч. 3 ст. 56, ч. 2, 3 ст. 57, ч. 1 ст. 58, ч. 5 ст. 59-1, ч. 2 ст. 60, ч. 3 ст. 61, ст. 62 ч. 2 ст. 64 КК України; 2) призначення покарання суб'єктові за сукупністю кримінальних правопорушень та за сукупністю вироків – статті: 70-71 КК України; 3) врахування судом як обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання – статті: 66-67 КК України;

д) звільнення засудженого суб'єкта від покарання та його від-

бування, заміни покарання. Наприклад: ч. 4 ст. 74, ч. 1 ст. 75, ч. 2 ст. 78, ст. 79, частини: 3, 4, 5, 6 ст. 80, частини: 2, 4 ст. 81, частини: 3, 7 ст. 82, ст. 83, ст. 84 КК України;

е) погашення та зняття судимості судимості – пункти: 1, 2, 5-9 ч. 1 ст. 89, частини: 1, 2 ст. 91 КК України;

є) призначення примусових заходів медичного характеру статті: 93 – 96 КК України);

ж) призначення примусових заходів виховного характеру – ст. 97 КК України;

з) призначення покарання неповнолітнім – статті 98-103 КК України;

и) звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання, його відбування, погашення та зняття судимості – статті: 104 – 108 КК України тощо.

14.6. Врахування судом при призначенні покарання обставин, які пом'якшують покарання.

Суб'єктові який вчинив кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, *необхідне й достатнє* для його виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень – ч. 2 ст. 65 КК України. Покарання, як уже зазначалося, *не є помстою*, покарання *не є відплатою* за вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення.

Суд покликаний здійснити *індивідуалізацію покарання*. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначити лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення суб'єкта та попередження вчинення ним нових кримінальних правопорушень. Індивідуалізація покарання здійснюється судом, зокрема, за допомогою *врахування при призначенні покарання обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання*.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України, ухвалюючи вирок, *суд повинен вирішити питання чи є обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання обвинуваченого, і які саме*.

Обставини, які пом'якшують покарання – це передбачені ч. 1 ст. 66 КК України або визнані такими судом, чинники,

що характеризують подію відповідного кримінального правопорушення, особу суб'єкта та *знижують* суспільну небезпечність вчиненого, а тому враховуються судом при призначенні винному менш суворого виду і строку (розміру) покарання.

Перелік обставини, які пом'якшують покарання не має вичерпного характеру в КК України. Тобто, будь-які інші чинники можуть враховуватися судом як такі, що пом'якшують покарання.

Розглянемо обставини, які пом'якшують покарання, в тій послідовності як вони задекларовані в ч. 1 ст. 66 КК України.

З'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення – п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України.

З'явлення із зізнанням – це добровільне, тобто таке, що ґрунтується на внутрішньому переконанні особи, *усне або письмове* повідомлення особою, з будь-яких мотивів, *про* підготовлюване, вчинюване або вчинене *нею* кримінальне правопорушення про яке не було відомо правоохоронному органу, суду, іншому органу держави.

Щире каяття винного після вчинення кримінального правопорушення – це діяння особи, що вчинила кримінальне правопорушення, *які виражають критичну оцінку* особою вчиненого кримінального правопорушення і можуть проявитися в *наступних формах*: 1) визнання своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення; 2) добросовісному, а не удаваному висловленні жалю з приводу вчинення кримінального правопорушення перед органами дізнання, слідства, судом, потерпілим, іншими особами; 3) засудження вчиненого і вираження готовності підлягати кримінальній відповідальності; 4) неперешкоджання розкриттю кримінального правопорушення тощо.

Активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення – добровільні дії особи, що вчинила кримінальне правопорушення, *спрямовані на допомогу* органам дізнання, досудового слідства, суду у встановленні ознак складу вчиненого кримінального правопорушення (особисто чи іншими особами), а також інших обставин, які мають кримінально-правове значення, тощо.

Добровільне відшкодування завданого збитку або усу-

нення заподіяної шкоди – п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України.

Добровільне відшкодування завданого збитку – це здійснювана особисто або за дорученням чи на прохання винного іншою особою, до винесення обвинувального вироку, *повне відшкодування* потерпілому в грошовій формі шкоди майнового характеру.

Усунення заподіяної шкоди – повне відновлення попереднього стану предмета, повернення викраденого або рівноцінного майна, надання потерпілому коштів, які він витратив на ремонт предмета чи на власне лікування тощо, компенсація моральної шкоди, до винесення обвинувального вироку. У випадку часткового відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, суд може врахувати це як обставину, що *позитивно характеризує особу* винного.

Надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення – п. 2-1 ч. 1 ст. 66 КК України.

Надання медичної або іншої допомоги має бути вчинене безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, а не через тривалий час. Для наявності цієї обставини не обов'язково самотійно надавати таку допомогу при відсутності до цього спеціальних навиків. Наприклад, вчасний виклик швидкої медичної допомоги, особисте доставлення потерпілого до медичного закладу чи до лікаря, активне сприяння гасінню підпаленого винним будинку, автомобіля, урожаю на полі тощо також слід вважати обставиною, що пом'якшує покарання.

Вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім – п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України. *Неповнолітнім* є суб'єкт, якому до вчинення кримінального правопорушення не виповнилося 18 років. Такий суб'єкт, згідно ст.6 Сімейного кодексу України, є дитиною. *Малолітньою* вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. *Неповнолітньою* вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Вчинення кримінального правопорушення жінкою в стані вагітності – п. 4 ч. 1 ст. 66 КК України. *Вагітність* – це унікальний природний стан жінки в період зародження та розвитку дитини в її утробі, який завершується пологами. Вагітність викликає у жінки почуття роздратування, неврівноваженість, надмірну

збудженість, гарячковість, що знижує можливість самоконтролю до неадекватної оцінки нею життєвих обставин і вчинення протиправного діяння.

Вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин – п. 5 ч. 1 ст. 66 КК України *Збіг тяжких особистих, сімейних чи інших обставин* – наявність таких обставин, які заподіюють особі страждання, негативно впливають на її психіку, можуть викликати у неї стан розпачу, надмірну дратівливість, гарячковість: смерть або тяжка хвороба рідної чи близької людини; хвороба винного; втрата роботи; складні житлові умови; подружня зрада; конфлікт у сім'ї; важкий матеріальний стан тощо.

Вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність – п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України.

Погроза – це спосіб психічного примусу, який проявляється у вираженні реального наміру заподіяти особі або її рідним чи близьким фізичну, майнову чи моральну шкоду, поєднане з вимогою вчинити кримінальне правопорушення.

Примус – застосування до особи, з метою змусити її до вчинення кримінального правопорушення, психічного чи фізичного примусу. Фізичний примус – це протиправний вплив на організм іншої людини шляхом нанесення ударів, побоїв, мордування тощо. Психічне насильство може проявитися і у застосуванні фізичного насильства до рідних чи близьких особи з метою змусити її до вчинення кримінального правопорушення.

Матеріальна залежність – це таке становище винного, при якому він повністю або частково перебуває на утриманні особи, яка схилила його до вчинення кримінального правопорушення, або має перед цією особою зобов'язання майнового характеру. Такими особами можуть бути: батьки, родичі, опікуни, кредитори, спадкоємці, інші особи, які забезпечують винного житлом, харчуванням, одягом, грошима або надали йому майно чи вигоди майнового характеру.

Службовою є залежність винного від іншої особи в силу підпорядкованості чи підконтрольності її за посадою чи виконуваною роботою, що ґрунтується на побоюванні негативної оцінки його

службової діяльності, бути звільненим з роботи, пониженим в посаді, позбавленим премії або на його очікуванні підвищення в посаді, матеріальної або іншої винагороди.

Інша залежність – будь-яка залежність винного, що виникла через життєві обставини і внаслідок якої він відчуває себе зобов'язаним перед такою особою – винний зобов'язаний врятуванням життя когось з його рідних чи близьких або від нього залежить включення винного до виборчого списку партії або її відомі обставини, які винний бажає зберегти в таємниці тощо.

Вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого – п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України. *Сильне душевне хвилювання* – сильні, такі, що швидко виникають та бурхливо протікають, *короткочасні стани психіки* винного, причиною яких було системне жорстоке поведіння, або поведіння, що принижує честь і гідність особи, вчинене з боку потерпілого, які викликали жах, відчай, лють суб'єкта, що звузило його здатність до самоконтролю при вчиненні кримінально протиправних дій. Такі дії потерпілого можуть бути спрямовані як проти суб'єкта, так і проти його рідних або близьких осіб.

Системний характер поведіння що принижує честь і гідність особи з боку потерпілого. Касаційний кримінальний суд, у справі №583/3295/19, що *систематичне* вчинення насильства має місце при вчиненні *хоча б однієї із трьох його форм* – фізичного, психічного чи економічного ***втретє***.

Вчинення кримінального правопорушення з перевищенням меж крайньої необхідності – п. 8 ч. 1 ст. 66 КК України.

Крайня необхідність – це заподіяння шкоди охоронюваним правом інтересам для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожувала особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

Перевищення меж крайньої необхідності є умисне заподіяння

шкоди охоронюваним правом інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода – ч. 2 ст. 39 КК України. Особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрожувала, вона не могла оцінити відповідності заподіяної шкоди цій небезпеці – ч. 3 ст. 39 КК України.

Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених КК України – п. 9 ч. 1 ст. 66 КК України.

Згідно ч. 1 ст. 43 КК України, не є кримінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди охоронюваним правом інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності.

Особою, яка виконує спеціальне завдання може бути: а) працівник (в тому числі і негласний) оперативних підрозділів органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність; б) працівник розвідувального органу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність; в) працівник іншого підрозділу органу, який має право здійснювати оперативно-розшукову діяльність; г) штатний чи позаштатний або негласний співробітник спеціального підрозділу по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ чи Служби безпеки України; д) член організованої групи чи злочинної організації, який погодився на співпрацю з правоохоронними органами; е) інша особа, яка дала згоду на співпрацю з правоохоронними органами і на проникнення в організовану групу чи злочинну організацію для виконання спеціального завдання – ст. 5, п. 8 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року № 2135-XII; статті 5, 13, 14 Закону України «Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року № 3341-XII.

Така особа підлягає кримінальній відповідальності лише за

вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєднаного з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настання інших тяжких або особливо тяжких наслідків – ч. 2 ст. 43 КК України. При цьому дана особа не може бути засуджена до довічного позбавлення волі, а покарання у виді позбавлення волі не може бути призначене їй на строк, більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей кримінальне правопорушення – ч. 3 ст. 43 КК України.

Під іншими тяжкими або особливо тяжкими наслідками слід розуміти заподіяння смерті одній чи декільком особам, заподіяння значної майнової шкоди, ускладнення, міждержавних відносин, поширення епідемій, епізоотій, тощо.

При призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 66 КК України.

Відповідно до ч. 3 ст. 66 КК України, якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК України як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує.

14.7. Врахування судом при призначенні покарання обставин, які обтяжують покарання.

Обставини, які обтяжують покарання – це вичерпно визначені в КК України чинники, що характеризують подію відповідного кримінального правопорушення, особу суб'єкта та підвищують суспільну небезпечність вчиненого, а тому враховуються судом при призначенні винному більш суворого виду і строку (розміру) покарання.

З самого початку варто наголосити на таких законодавчих положеннях:

а) перелік обставини, які обтяжують покарання має вичерпний характер в КК України – ч. 3 ст. 67 КК України. Тобто, будь-

які інші чинники не можуть враховуватися судом як такі, що обтяжують покарання;

б) у всіх випадках, коли будь-яка зазначена в ст. 67 КК України обставина, що обтяжує покарання, є ознакою відповідного кваліфікованого складу кримінального правопорушення, передбаченого в Особливій частині КК України, вона не може бути врахована судом повторно як така, що обтяжує покарання – ч. 4 ст. 67 КК України;

в) залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення, суд може не визнати будь-яку з обставин, за винятком зазначених у пунктах 2, 6, 6¹, 7, 9, 10, 12 ст. 67 КК України, такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирoku – ч. 2 ст. 67 КК України;

г) обов'язковою умовою врахування судом при призначенні покарання обставини, яка обтяжує покарання, є те, що вона усвідомлювалася винним при вчиненні кримінального правопорушення.

Перелік обставин, які обтяжують покарання, задекларований в ч. 1 ст. 67 КК України, згідно якої при призначенні судом покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються:

1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
2) вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28 КК України);

3) вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності;

4) вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;

5) тяжкі наслідки, завдані злочином;

6) вчинення кримінального правопорушення щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або у присутності дитини;

7) вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя

чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах;

8) вчинення кримінального правопорушення щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;

9) вчинення кримінального правопорушення щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;

10) вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;

11) вчинення злочину з особливою жорстокістю;

12) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;

13) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;

14) вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів. Розглянемо їх в наведеній послідовності.

Вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів – п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України. У цьому випадку йдеться:

а) про повторність ***саме злочинів а не іншого кримінального правопорушення***. Класифікація кримінальних правопорушень регламентована статтею 12 КК України, згідно якої кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини. *Злочини* поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі. *Нетяжким злочином* є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого *передбачене основне покарання* у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років. *Тяжким злочином* є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого *передбачене основне покарання* у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років. *Особливо тяжким злочином* є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого *передбачене основне покарання* у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів

доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі;

б) *про загальну повторність*. Загальна повторність злочинів має місце при вчиненні суб'єктом *будь-якого нового* злочину після раніше вчиненого ним злочину, незалежно від того, що за раніше вчинений злочин суб'єкта було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, установленими законом чи якщо судимість за попередній злочин була *погашена* або *знята*.

Повторність відсутня при вчиненні суб'єктом *продовжуваного* злочину, який складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним кримінально протиправним наміром – ч. 2 ст. 32 КК України. *Об'єднання* тотожних діянь єдиним кримінально протиправним умислом означає, що до вчинення першого з низки тотожних діянь суб'єкт усвідомлює, що для реалізації його умислу необхідно вчинити декілька таких діянь, кожне з яких має бути спрямоване на його *реалізацію*. Такі діяння *не утворюють повторності*, оскільки кожне з них стає елементом одиничного (єдиного) злочину.

Від загальної повторності слід відрізняти **спеціальну повторність** злочинів. Законодавче поняття *спеціальної повторності* злочинів слід визначати зі змісту ч. 1 ст. 32 КК України, згідно якої повторністю злочинів є *вчинення суб'єктом двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті* Особливої частини КК України. Цей вид повторності злочинів, *спеціально передбачений* у нормах Особливої частини КК України. Він має значення для *кваліфікації* злочинів за відповідною частиною статті КК України. У такому разі цей вид повторності визначально впливає на призначення судом відповідного виду, строку (розміру) покарання засудженому суб'єктові, але *не може повторно враховуватися* судом як обтяжуюча обставина.

Рецидив злочинів, виходячи зі змісту ст. 34 КК України, – це вид множинності злочинів, при якому суб'єктом кримінального правопорушення, *за наявності* судимості за *попередньо вчинений ним умисний злочин*, вчинено новий умисний злочин або кілька умисних злочинів.

Щодо *рецидиву* злочинів, у Особливій частині чинного КК України застосовуються, наприклад, словосполучення «вчинене

особою, яка раніше була засуджена за цією статтею» ч. 2 ст. 204 КК України, або «особою, яка була засуджена за цією статтею чи яка раніше вчинила одне із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 307, 309, 311, 317 цього Кодексу» ч. 2 ст. 310 КК України В інших статтях КК України застосовуються словосполучення «особою, раніше судимою» за вчинення відповідного кримінального правопорушення. Наприклад, щодо кримінальних правопорушень, передбачених: ч. 2 ст. 133, ч.ч. 2, 4 ст. 197-1, ч. 3 ст. 240, ч. 3 ст. 382 КК України. Законодавець, у примітці 3 до ст. 201 КК України, стосовно контрабанди, регламентував, що «під особою, раніше судимою за контрабанду, слід розуміти особу, *що має судимість за вчинення злочину, передбаченого статтями 201, 201-1, 201-3, 201-4, 305 цього Кодексу*». У названих випадках рецидив є кваліфікуючою ознакою відповідного кримінального правопорушення і тому не може повторно враховуватися судом як обтяжуюча обставина при призначенні суб'єктові покарання.

Оскільки, відповідно до ч. 1 ст. 88 КК України, суб'єкт визнається таким, що має судимість з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду і до погашення або зняття судимості, то вчинення саме в цей період нового умисного кримінального правопорушення утворює з попереднім умисним кримінальним правопорушенням їх рецидив.

Суд може, згідно ч. 2 ст. 67 КК України, не визнати цю обставину такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вироку.

Вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя ст. 28 КК України) – п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України. Частиною другою ст. 28 КК України встановлено, що кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення, а частиною третьою КК України – що кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопору-

шень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, *відомого усім учасникам групи.*

Ознаки об'єктивної сторони вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб є такими:

1) у вчиненні кримінального правопорушення приймали участь *декілька осіб (дві або більше), які є суб'єктами кримінального правопорушення;*

2) *декілька суб'єктів кримінального правопорушення (два або більше) вчинили кримінальне правопорушення, передбачене чинним КК України;*

3) суспільно небезпечні діяння учасників групи: а) *були заздалегідь (до початку вчинення діяння) функціонально узгодженими, взаємодоповнюючими, взаємозумовленими;* б) *породили спільний суспільно небезпечний наслідок – при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом;* в) між суспільно небезпечними діяннями учасників групи і спільним суспільно небезпечним наслідком наявний *причиновий зв'язок – при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом.*

Суб'єктивна сторона вчиненого групою осіб за попередньою змовою групою кримінального правопорушення характеризується такими ознаками:

1) діяння учасників групи вчинені з *заздалегідь обдуманим умислом;*

2) умислом учасників групи охоплювався *спільний характер вчинюваного кримінального правопорушення;*

3) учасниками групи *передбачався спільний суспільно небезпечний наслідок* вчинюваних ними діянь – *при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом;*

4) учасниками групи *усвідомлювалася спільна мета або мотив* вчиненого спільними зусиллями кримінального правопорушення – у тих випадках, коли мотив або мета є обов'язковою ознакою складу вчиненого діяння. *В інших випадках* мотив або мета співучасників кримінального правопорушення можуть бути різними.

В Особливій частині КК України вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб у ряді складів кримінальних правопорушень передбачене у виді кваліфікуючої

ознаки – ч. 2 ст. 110, ч. 3 ст. 110-2, ч. 3 ст. 114-2, п. 12 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 127, ч. 3 ст. 157, ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 200, ч. 2 ст. 303 КК України. У цих та інших таких випадках ця ознака не може повторно враховуватися судом як обтяжуюча обставина при призначенні суб'єктові покарання.

За логікою законодавця щодо розуміння суті та призначення обтяжуючих покарання обставин, під поняттям «група осіб», у даному випадку, **слід було б розуміти:**

а) групу осіб (ч. 1 ст. 28 КК України) – декілька (два або більше) виконавців;

б) групу осіб за попередньою змовою (ч. 3 ст. 28 КК України) – декілька (дві або більше особи);

в) організовану групу (ч. 3 ст. 28 КК України) – декілька осіб (три і більше);

г) злочинну організацію – (ч. 4 ст. 28 КК України) – декілька осіб (п'ять і більше);

д) злочинну спільноту – об'єднанням двох чи більше злочинних організацій – ч. 4 ст. 255 КК України;

е) транснаціональну організацію – об'єднанням національних злочинних організацій двох чи більше держав – ч. 5 ст. 143 КК України.

Зрозуміло, що при такій постановці питання, уточнення «за попередньою змовою» було б зайвим.

Вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності – п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України. В основі расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або статевої приналежності лежать антинаукові погляди про неповноцінність людей певної раси, національності, а релігійної ворожнечі або розбрату, статевої приналежності – хибні уяви про переваги одного віросповідання над іншим чи однієї конфесії над іншою всередині одного віросповідання, однієї статі людини над іншою. У тих та інших випадках, коли вчинення відповідних кримінальних правопорушень здійснене на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату, аналізована обтяжуюча обставина не може бути врахована судом повторно при призначенні винному покарання. Зокрема, при вчиненні: посягання на

територіальну цілісність і недоторканість України – ч. 2 ст. 110 КК України; умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості – п.14 ч. 2 ст. 115 КК України; порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, релігійної належності, релігійних переконань – ст. 161 КК України; пошкодження релігійних споруд або культових будинків – ст. 178 КК України; незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних споруд – ст. 179 КК України; перешкоджання здійсненню релігійного обряду – с. 180 КК України; посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів – ст. 181 КК України.

Суд може, згідно ч. 2 ст. 67 КК України, не визнати цю обставину такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирок.

Вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку – п. 4 ч. 1 ст. 67 КК України. *Вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку* – це вчинення цього кримінального правопорушення з метою перешкодити діяльності потерпілого у виконанні ним службового або громадського обов'язку у правовому полі, а так само з мотиву помсти за таку діяльність незалежно від часу, що минув з моменту виконання потерпілим своїх обов'язків до вчинення винним кримінального правопорушення.

Під виконанням службового обов'язку слід розуміти таку діяльність потерпілого, що входить до кола установлених правовими нормами її службових повноважень, а громадського обов'язку – здійснення спеціально покладених на потерпілого нормами права громадських повноважень – член будинкового комітету, член громадського формування з охорони громадського порядку чи державного кордону, тощо, чи будь-яких інших дій в інтересах суспільства або окремих громадян – припинення правопорушення, повідомлення правоохоронним органам про кримінальне правопорушення, вчинене винним, сприяння їм у розкритті кримінального правопорушення, тощо.

У тих випадках, коли виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку характеризує склад відповідного кримі-

нального правопорушення, то суд *не може враховувати цю ознаку повторно* при призначенні винному покарання. Наприклад: умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку – п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України; втручання у діяльність державного діяча – ст. 344 КК України; погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу – ст. 345 КК України; погроза або насильство щодо журналіста – ст. 345-1 КК України; погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча – ст. 346 КК України; погроза або насильство щодо начальника – ст. 405 КК України.

Суд може, згідно ч. 2 ст. 67 КК України, не визнати цю обставину такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирoku.

Тяжкі наслідки, завдані злочином – п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України. У цьому випадку також йдеться про тяжкі наслідки, завдані **саме злочином а не іншим кримінальним правопорушенням**. Класифікація кримінальних правопорушень регламентована статтею 12 КК України, згідно якої кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини. Злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі. *Нетяжким злочином* є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого *передбачене основне покарання* у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років. *Тяжким злочином* є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого *передбачене основне покарання* у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років. *Особливо тяжким злочином* є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого *передбачене основне покарання* у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Тяжкі наслідки, завдані злочином – це ті суспільно небезпечні майнові, фізичні, моральні та інші зміни в об'єкті кримінально-правової охорони, які викликані вчиненням злочину, *але такі*,

що виходять за межі його складу: смерть однієї чи декількох осіб; значна шкода здоров'ю людей; майнова шкода у великому чи особливо великому розмірах; масова загибель об'єктів рослинного чи тваринного світу; забруднення довкілля; екологічна чи техногенна катастрофа; істотне порушення прав людини, тощо. Якщо ж тяжкі наслідки є ознакою відповідного складу злочину, то суд не може враховувати цю ознаку повторно при призначенні винному покарання. Наприклад: залишення в небезпеці – ч. 3 ст. 135 КК України; незаконна лікувальна діяльність – ст. 138 КК України; ненадання допомоги хворому медичним працівником – ч. 2 ст. 139 КК України; захоплення заручників – ч. 2 ст. 147 КК України; сексуальне насильство – ч. 5 ст. 153 КК України; самовільна без нагальної потреби зупинка поїзда – ч. 2 ст. 283 КК України.

Вчинення кримінального правопорушення щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або у присутності дитини – п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України.

Особами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року – ст. 10 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16 грудня 1993 року № 3721-XII.

Безпорадний стан – це обумовлений суб'єктивними і об'єктивними факторами стан особи, в якому вона не може чинити опір насильницьким діям або уникнути кримінально протиправного посягання – малолітній вік, фізичні вади, розлад душевної діяльності, хворобливий або непритомний стан, тощо. В чинному КК України вжито також термін «уразливий стан особи». Згідно примітки 2 до ст. 149 КК України, під уразливим станом особи, у

Особа, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, не може повною мірою об'єктивно усвідомлювати значення

вчинюваного щодо неї діяння, *адекватно реагувати* в частині захисту себе та своїх правових інтересів. Така особа може мати:

а) *хронічне психічне захворювання* – захворювання ендогенного (внутрішнього) і екзогенного (зовнішнього) походження, яке має тривалий характер і практично невиліковне. Психічними хронічними захворюваннями визнано, зокрема, такі хвороби як шизофренія, епілепсія, маніакально-депресивний психоз, сифіліс мозку, прогресивний параліч, старече слабоумство, епідемічний енцефаліт;

б) *тимчасовий розлад психічної діяльності* – гостре психічне захворювання, яке проходить у формі тимчасових приступів, які зазвичай носять епізодичний характер: алкогольні психози, паталогічне сп'яніння, паталогічний афект, гострий реактивний психоз;

в) *інший хворобливий стан психіки* – тимчасовий розлад психіки у важкій формі, що не є хронічним. Він не є результатом психічної хвороби, недоумства, а може бути наслідком перенесених тяжких інфекційних захворювань (тиф), вроджених або набутих психопатій, наркотичного голодування у наркоманів, гострих отруень, тяжких травм голови, тощо;

г) *недоумство* – не є психічною хворобою, а недорозвиненістю (зниженням розумових здібностей), набутою від народження (*олігофренія*) або набутою (*деменція*) внаслідок перенесення тяжких неврологічних захворювань (менінгіт, енцефаліт, струс мозку тощо). За ступенем глибини вродженої або набутої *недорозвиненості* розрізняють *три види недоумства*:

1) *дебільність* – легка форма розумової недорозвиненості. Термін «дебіл» походить від латинського слова ***debilis***, що означає «слабкий»;

2) *імбецильність* – середня форма розумової недорозвиненості. Термін «імбецил» походить від латинського слова ***imbecillus***, що означає «слабкий» або «безсилий»;

3) *ідіотія* – крайня форма розумової недорозвиненості. Термін ***«idiot»*** походить з латинської мови – *невігластво, неосвіченість*. В сучасній українській мові, як і в інших європейських мовах, термін ***«idiot»*** використовується в значенні нерозумний, дурний, придурак. У більш широкому літературному та побутовому зна-

ченні – безумний, юродивий, причинний, божевільний, навіжений, недоумок, а в більш грубому виразі – дурень, вар'ят, глупий, урод, бовдур, телепень, тупиця, ослід, бевзь, зблекітник, тощо.

Дитиною, згідно ст.6 Сімейного кодексу України, є особа, якій, до вчинення кримінального правопорушення не виповнилося 18 років. *Малолітньою* вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. *Неповнолітньою* вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

У ряді передбачених КК України випадків *малолітній є потерпілим від кримінального правопорушення*. Зокрема, при вчиненні: експлуатації дітей – ст. 150 КК країни; використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом – ст. 150-1 КК України; згвалтування – ч. 3 ст. 152 КК України; сексуальне насильство – ч. 4 ст. 153 КК України; вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку – ст. 155 КК України. Крім цього, втягнення неповнолітніх і втому числі малолітніх у кримінально протиправну діяльність також може утворювати самостійний склад кримінального правопорушення. Наприклад, передбачених ч. 4 ст. 301-2, ч. 4 с. 302, ч. 4 ст. 303, ст. 304 КК України. У названих та інших таких випадках *суд не може* враховувати цю обставину *повторно* при призначенні покарання суб'єктові, який вчинив таке кримінальне правопорушення.

Вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах – п. 6¹ ч. 1 ст. 67 КК України.

Подружжя – це чоловік і дружина, які перебувають у шлюбі відповідно до чинного законодавства і здійснюють спільне життя. Статтею 3 Сімейного кодексу України встановлено, що сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. *Подружжя* вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно.

Колишнім подружжям вважаються чоловік і жінка, які від-

повідно до чинного законодавства розірвали шлюб. Вони, *зазвичай*, не проживають спільно.

Близькі відносини мають місце, зокрема, *при* фактичному подружжі, спільному проживанні, веденні спільного господарства, підприємницької діяльності, тощо.

Вчинення кримінального правопорушення щодо жінки, яка завідомо для винного перебуває в стані вагітності – п. 7 ч. 1 ст. 67 КК України. *Вагітність* – це унікальний природний стан жінки в період зародження та розвитку дитини в її утробі, який в середньому триває 40 тижнів і завершується народженням дитини. Прислівник «завідомо» означає *умисно, свідомо, задалегідь відомо*. Тобто, суб'єктом усвідомлювався стан вагітності жінки до вчинення кримінального правопорушення.

Вчинення кримінального правопорушення щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного – п. 8 ч. 1 ст. 67 КК України. *Матеріальна залежність* – це таке становище винного, при якому він повністю або частково перебуває на утриманні особи, яка схилила його до вчинення кримінального правопорушення, або має перед цією особою зобов'язання майнового характеру. Такими особами можуть бути: батьки, родичі, опікуни, кредитори, спадкоємці, інші особи, які забезпечують винного житлом, харчуванням, одягом, грошима або надали йому майно чи вигоди майнового характеру.

Службовою є залежність винного від іншої особи в силу підпорядкованості чи підконтрольності її за посадою чи виконуваною роботою, що ґрунтується на побоюванні негативної оцінки його службової діяльності, бути звільненим з роботи, пониженням в посаді, позбавленням премії або на його очікуванні підвищення в посаді, матеріальної або іншої винагороди.

Інша залежність – будь-яка залежність винного, що виникла через життєві обставини і внаслідок якої він відчуває себе зобов'язаним перед такою особою – винний зобов'язаний врятуванням життя когось з його рідних чи близьких або від нього залежить включення винного до виборчого списку партії або їй відомі обставини, які винний бажає зберегти в таємниці, тощо.

Суд може, згідно ч. 2 ст. 67 КК України, не визнати цю об-

ставину такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирок.

Вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством – п. 9 ч. 1 ст. 67 КК України. Згідно ст. 6 Сімейного кодексу України, *малолітньою* вважається дитина до досягнення нею *чотирнадцяти* років. У цьому випадку суб'єкт кримінального правопорушення використовує для вчинення суспільно небезпечного діяння особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності. За цієї обставини має місце **правило «продовженої руки»** суб'єкта кримінального правопорушення. Він вчиняє кримінальне правопорушення *опосередковано* і тому підлягає кримінальній відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення як його виконавець і, за наявності інших необхідних ознак складу кримінального правопорушення, ще й за ч. 2 ст. 304 КК України.

Втягнення малолітніх у кримінально протиправну діяльність може утворювати самостійний склад кримінального правопорушення. Наприклад, передбачений ч. 4 ст. 301-2, ч. 4 ст. 302, ч. 4 ст. 303 КК України. У названих та інших подібних випадках *суд не може* враховувати цю обставину *повторно* при призначенні покарання суб'єктові, який вчинив таке кримінальне правопорушення. Крім цього, необхідність додаткової кваліфікації вченого суб'єктом ще й за ч. 2 ст. 304 відсутня, оскільки названі норми статей є *спеціальними* щодо неї.

Як уже зазначалося вище, *особою, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство*, і в силу цього *не може* повною мірою *об'єктивно усвідомлювати* значення вчинюваного щодо неї діяння, *адекватно реагувати* в частині захисту себе та своїх правових інтересів, є особа, яка має:

а) *хронічне психічне захворювання* – захворювання ендогенного (внутрішнього) і екзогенного (зовнішнього) походження, яке має тривалий характер і практично невиліковне. Психічними хронічними захворюваннями визнано, зокрема, такі хвороби як шизофренія, епілепсія, маніакально-депресивний психоз, сифіліс мозку, прогресивний параліч, старече слабоумство, епідемічний енцефаліт;

б) *тимчасовий розлад психічної діяльності* – гостре психічне захворювання, яке проходить у формі тимчасових приступів, які зазвичай носять епізодичний характер: алкогольні психози, паталогічне сп'яніння, патологічний афект, гострий реактивний психоз;

в) *інший хворобливий стан психіки* – тимчасовий розлад психіки у важкій формі, що не є хронічним. Він не є результатом психічної хвороби, недоумства, а може бути наслідком перенесених тяжких інфекційних захворювань (тиф), вроджених або набутих психопатій, наркотичного голодування у наркоманів, гострих отруєнь, тяжких травм голови, тощо;

г) *недоумство* – не є психічною хворобою, а недорозвиненістю (зниженням розумових здібностей), набутою від народження (*олігофренія*) або набутою (*деменція*) внаслідок перенесення тяжких неврологічних захворювань (менінгіт, енцефаліт, струс мозку тощо). За ступенем глибини вродженої або набутої *недорозвиненості* розрізняють *три види недоумства*:

1) *дебільність* – легка форма розумової недорозвиненості. Термін «дебіл» походить від латинського слова *debilis*, що означає «слабкий»;

2) *імбецильність* – середня форма розумової недорозвиненості. Термін «імбецил» походить від латинського слова *imbecillus*, що означає «слабкий» або «безсилий»;

3) *ідіотія* – крайня форма розумової недорозвиненості. Термін «*idiot*» походить з латинської мови – *невігластво, неосвіченість*. В сучасній українській мові, як і в інших європейських мовах, термін «*idiot*» використовується в значенні нерозумний, дурний, придурак. У більш широкому літературному та побутовому значенні – *безумний, юродивий, причинний, божевільний, навіжений, недоумок, а в більш грубому виразі – дурень, вар'ят, глупий, урод, бовдур, телепень, тупиця, ослід, бевзь, зблекітник, тощо*.

Вчинення кримінального правопорушення з особливою жорстокістю – п. 10 ч.1 ст. 67 КК України. *Особлива жорстокість* – вияв при вчиненні кримінального правопорушення безжалісності, безсердечності до потерпілого – завдання потерпілому особливих страждань, зокрема, способом глумління, тортур, мордування, мучення, в тому числі з використанням струму, води,

газу, стисненого повітря, високої або низької температури, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень як щодо потерпілого, так, щодо його рідних чи близьких. Так, Пленум Верховного Суду України у п. 8 своєї Постанови від 07.02.2003 № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» зазначив, що умисне вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю, якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних (шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, тощо), психічних чи моральних (шляхом зганьблення честі, пониження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глуmlinня тощо) страждань, а також якщо воно було поєднане із глуmlinням над трупом або вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань. Як видно, у наведеній Постанові поняття «особлива жорстокість» є поняттям оцінним, наявність якого, в кінцевому рахунку, встановлюється судом.

Вдала спроба тлумачення таких понять як *побої*, *заподіяння мук*, *мордування* здійснена в ст. 3 Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, де визначено таке:

1. *Побої* не становлять особливого виду ушкоджень. Вони характеризуються заподіянням багаторазових ударів. Якщо після побоїв на тілі потерпілого залишились ушкодження, їх оцінюють за ступенем тяжкості, виходячи із звичайних ознак. Якщо побої не залишили після себе ніяких об'єктивних слідів, судово-медичний експерт відмічає скарги потерпілого, вказує, що об'єктивних ознак ушкоджень не виявлено і не встановлює ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.

2. *Заподіяння мук* – це дії, що спрямовані на тривале позбавлення людини їжі, пиття чи тепла, залишання його в шкідливих для здоров'я умовах та інші подібні дії.

3. *Мордування* – це дії, що полягають в багаторазовому або тривалому спричиненні болю: щипання, шмагання, нанесення чис-

ленних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостроколючими предметами, діяння термічних факторів та інші аналогічні дії.

Глумління – це злісне висміювання, насміхання над потерпілим, його рідними чи близькими.

Вчинення кримінального правопорушення з особливою жорстокістю є у ряді випадків конструктивною ознакою відповідного складу кримінального правопорушення, передбаченого в Особливій частині КК України. Зокрема: умисне вбивство з особливою жорстокістю – п. 4 ч.2 ст. 115 КК України; жорстоке поводження з тваринами – ч.3 ст.299 КК України; злочинні дії військовослужбовця, який перебуває у полоні – ч. 2 ст. 431 КК України; погане поводження з військовополоненими – ст. 434 КК України. У таких та інших подібних випадках *суд не може* враховувати обставину ***вчинення кримінального правопорушення з особливою жорстокістю*** повторно при призначенні покарання суб'єктові, який вчинив кримінальне правопорушення у такий спосіб.

Вчинення кримінального правопорушення з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій – п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України. *Воєнний стан*, згідно ч. 1 ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Надзвичайний стан, згідно ч. ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що

призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Інші надзвичайні події. Мається на увазі *надзвичайна ситуація*, якою, згідно п. 24 ч. 1 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України, є обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності.

Суд може, згідно ч. 2 ст. 67 КК України, не визнати цю обставину такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирок.

Вчинення кримінального правопорушення загальнонебезпечним способом – п. 12 ч. 1 ст. 67 КК України. Загальнонебезпечний спосіб вчинення кримінального правопорушення характеризується використанням засобів, які створюють небезпеку для багатьох людей або призводять до великої майнової шкоди. Зокрема: вибух, підпал, зараження чи отруєння продуктів харчування, водойм, затоплення, використання автоматичних пристроїв, електричного струму, газу, ловчих ям, мінування предметів чи частини території, тощо.

Пленум Верховного Суду України у п. 9 Постанови » Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я» зазначив, зокрема, що умисне вбивство вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК), кваліфікується за умови, що винний, здійснюючи умисел на позбавлення життя певної особи, усвідомлював, що застосовує такий спосіб убивства, який є небезпечним для життя *не тільки цієї особи, а й інших людей*. При цьому *небезпека для життя інших людей має бути реальною*.

У чинному КК України наявні склади кримінальних правопорушень конструктивною ознакою яких є *вчинення кримінального правопорушення загальнонебезпечним способом*. Серед них: умисне знищення або пошкодження майна – ч. 2 ст. 194 КК України»; знищення або пошкодження об'єктів електромереж – ч. 2 ст. 194-1 КК України»; погроза знищення майна – ст.195 КК України; знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу – ст. 245 КК України; умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу– ч. 2 ст. 347 КК України; умисне знищення або пошкодження майна журналіста ч. ст. 347-1 КК України; умисне знищення або пошкодження військового майна – ч. 2 ст. 411 КК України. У цих та інших таких подібних випадках *суд не може* враховувати цю обставину *повторно* при призначенні покарання суб'єктові, який вчинив таке кримінальне правопорушення. У названих та інших таких та інших подібних випадках *суд не може* враховувати цю обставину *повторно* при призначенні покарання суб'єктові, який вчинив таке кримінальне правопорушення.

Вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває в стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів – п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України. *Стан сп'яніння*. Такий стан особи *може бути* алкогольним, наркотичним, або викликаним під впливом інших одурманюючих засобів, і у тому числі під впливом лікарських засобів, *що може* викликати *затьмарення* свідомості, *знижує* увагу та швидкість фізіологічної реакції особи, *порушує* координацію її рухів, нормальне володіння мовою, *ослаблює* пам'ять та ефективність вольового, емоційного механізму самоконтролю, *зумовлює* таку поведінку особи, яка не відповідає ситуації. Тоб-

то, будь-який стан сп'яніння є наслідком інтоксикації організму людини, який призводить до істотних змін у її психологічних, фізіологічних та поведінкових функціях.

Встановлення стану сп'яніння здійснюється у процесі дізнання чи досудового слідства та, у кінцевому рахунку судом при призначенні винному покарання – в силу п. 5 ч. 1 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України. Важливе значення для практики встановлення стану сп'яніння суб'єкта має постанова Пленуму Верховного Суду України від 11 жовтня 1985 року № 7 «Про практику застосування судами України законодавства, спрямованого на подолання пияцтва і алкоголізму, викоренення самогонуваріння».

Дізнання – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків – п. 4 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України.

Досудове слідство – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування злочинів – п. 6 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України.

Необхідно звернути при цьому увагу на особливості встановлення стану сп'яніння водіїв транспортних засобів та військовослужбовців:

а) *порядок встановлення стану сп'яніння водіїв транспортних засобів визначає* «Інструкція про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції», затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України 09.11.2015 №1452/735. Стан сп'яніння має місце коли кількість алкоголю у крові водія транспортного засобу *перевищує допустиму норму*. Одиниця вимірювання вмісту концентрації алкоголю в крові — **проміле** (‰). Українське законодавство *допускає вміст алкоголю у крові до 0,2 ‰;*

б) *встановлення стану сп'яніння військовослужбовців визначає* «Порядок направлення військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів, а також військовослужбовців Збройних Сил для огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом лікарських препа-

ратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, та проведення такого огляду», затверджений Постановою Кабінету міністрів України № 32 від 12 січня 2024 року.

Вчинення кримінального правопорушення у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, згідно ст. 21 КК України, *не звільняє* суб'єкта від кримінальної відповідальності.

Стан сп'яніння *підвищує суспільну небезпечність* суб'єкта та вчинюваного ним кримінального правопорушення. Однак, як думається, *не завжди*. Зокрема, цей стан *не здійснює такого впливу* при вчиненні: надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або інше несанкціоноване втручання в роботу Державного реєстру виборців ст. 158 КК України; ухилення від сплати аліментів на утримання дітей – ст. 164 КК України; контрабанда товарів – ст. 201-3 КК України; легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом – ст. 209 КК України; підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів чи бланків – ст. 358 КК України, тощо. Тому, *суд може*, згідно ч. 2 ст. 67 КК України, *не визнати* цю обставину у цих та подібних випадках *такою, що обтяжує покарання*, навівши мотиви свого рішення у вирок.

Вчинення кримінального правопорушення у стані сп'яніння є *конструктивною ознакою* таких складів кримінальних правопорушень, передбачених в Особливій частині КК України: здійснення професійної діяльності членом екіпажу або обслуговування повітряного руху диспетчером управління повітряним рухом (диспетчером служби руху) у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних чи психотропних речовин ст. 276-1 КК України; порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння – ст. 286-1 КК України; злісне ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт – ст. 389-2 КК України. У цих випадках *суд не може* враховувати стан сп'яніння *повторно* як обтяжуючу обставину при призначенні покарання суб'єктові, який вчинив таке кримінальне правопорушення.

Певний інтерес викликає також зарубіжна *практика регламентації обставин*, які пом'якшують та обтяжують покарання. Зокрема, заслуговують на увагу такі з них:

1) обставини, які обтяжують покарання:

а) покладення вини за вчинення кримінального правопорушення на іншу особу – ст. 48 КК Латвійської Республіки;

б) особливо активна участь у вчиненні кримінального правопорушення; вчинення кримінального правопорушення із фанатизму чи з використанням форменного одягу чи документів представника влади – ст. 60 КК Азербайджанської Республіки;

в) насильство, застосоване щодо родича по прямій лінії чи чоловіка – ст. 260 КК Південної Кореї;

2) обставини, які пом'якшують покарання:

а) вчинення кримінального правопорушення особою, яка була введена у серйозну спокусу поведінкою жертви – ст. 64 КК Швейцарії;

б) активна допомога у розшуку майна, здобутого в результаті кримінального правопорушення;

в) надання медичної допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину;

г) *спроба* діяти згоди з потерпілим – ст. 59 КК Азербайджанської Республіки;

д) *спеціальний перелік обставин*, які пом'якшують покарання відсутній, наприклад, у кримінальному законодавстві Республіки Польща, Японії, Турецької Республіки. Відповідні обставини передбачені у різних нормах;

е) *правило щодо неприпустимості* повторного врахування одних і тих же пом'якшуючих обставин передбачено, наприклад, у ст. 62 КК Італії, ст. 47 Латвійської Республіки, ст. 63 Республіки Білорусь, ст. 55 Грузії.

14.8. Спеціальні види призначення покарання.

До числа *спеціальних видів* призначення покарання відносяться:

1) призначення покарання за *незакінчене* кримінальне правопорушення та за кримінальне правопорушення, вчинене у *співучасті*;

2) призначення *більш м'якого* покарання, ніж передбачено законом;

3) призначення покарання *за наявності* обставин, що пом'якшують покарання;

4) призначення *більш м'якого* покарання, ніж передбачено законом, у випадках укладання угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, *пов'язаних з корупцією*;

5) призначення покарання *за сукупністю кримінальних правопорушень*;

6) призначення покарання *за сукупністю вироків*.

1). Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті – ст. 68 КК України.

Незакінченим кримінальним правопорушенням є готування до кримінального правопорушення і замах на кримінальне правопорушення – ст. 13 КК України.

Готуванням до кримінального правопорушення, згідно ст.14 КК України, є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення.

Замахом на кримінальне правопорушення, згідно ст.15 КК України, є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу, якщо при цьому кримінальне правопорушення не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі.

Замах на вчинення кримінального правопорушення є закінченим, якщо особа виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця, але кримінальне правопорушення не було закінчено з причин, які не залежали від її волі.

Замах на вчинення кримінального правопорушення є не-

закінченим, якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця.

Особливості призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення:

1. Виходячи з загальних засад призначення покарання, передбачених ст. 65 КК України, і керуючись положеннями статей 66-67 КК України, суд має врахувати при призначенні покарання: а) *ступінь тяжкості* вчиненого особою кримінального правопорушення (див. ст. 12 КК України); б) *ступінь здійснення* кримінально протиправного наміру; в) *причини*, внаслідок яких кримінальне правопорушення не було доведено до кінця.

2. Суд не може призначити, за вчинення *готування до кримінального правопорушення*, строк або розмір покарання, який *перевищує половину максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання*, передбаченого санкцією норми статті Особливої частини КК України – ч. 2 ст. 68 КК України;

3. Суд не може призначити, за вчинення *замаху на кримінальне правопорушення* строк або розмір покарання, який *перевищує дві третини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання*, передбаченого санкцією норми статті Особливої частини КК України – ч. 3 ст. 68 КК України;

4. Не тягне за собою кримінальної відповідальності *готування до кримінального проступку або злочину*, за який нормою статті Особливої частини КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або *інше*, більш м'яке покарання – ч. 2 ст. 14 КК України;

5. Не застосовується, згідно ч. 4 ст. 68 КК України, покарання у виді довічного позбавлення волі за вчинення *готування до кримінального правопорушення та вчинення замаху на кримінальне правопорушення*, крім таких випадків:

1) *вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України:*

а) ст. 110 – посягання на територіальну цілісність і недоторканність України;

б) ст. 111 КК України – державна зрада;

в) ст. 111-1 КК України- колабораційна діяльність;

г) ст. 112 КК України – посягання на життя державного чи громадського діяча;

д) ст. 113 КК України – диверсія;

2) *вчинення кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку:*

а) ст. 437 КК України – планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни;

б) ст. 438 КК України – порушення законів та звичаїв війни;

в) ст. 439 КК України – застосування зброї масового знищення;

г) ст. 442 КК України – геноцид;

д) ст. 442-1 КК України – злочини проти людяності;

е) ст. 443 КК України – посягання на життя представника іноземної держави;

6. *Кримінальна відповідальність* за готування до кримінального правопорушення і замах на кримінальне правопорушення *настає* за статтею 14 або 15 і за тією нормою статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за закінчене кримінальне правопорушення – ст. 16 КК України.

Співучастю у вчиненні кримінального правопорушення, відповідно до ст. 26 КК України, є умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення.

Чинний Закон України про кримінальну відповідальність не містить визначення *форм* співучасті, але регламентує її *види* у ст. 28 КК України – «група осіб», «група осіб за попередньою змовою», «організована група», «злочинна організація». Крім цього, у ч. 5 с. 143 КК України згадана «*транснаціональна організація*», а у ч. 4 ст. 255 КК України – «*злочинна спільнота*, але не надається їх визначення.

Важливе значення для правильного розуміння інституту співучасті має Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 23.12.2005 року «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями».

Щодо форм співучасті, то учені-криміналісти розрізняють *просту співучасть, складну співучасть та співучасть особливого роду*.

Проста форма співучасті, якою є вчинення у *співвиконанні*

кримінального правопорушення *групою осіб* (двоє або більше) без попередньої змови – ч. 1 ст. 28 КК України. Залежно від обставин справи, ця форма співучасті може бути простою або складною. **Простою** її називають умовно тому, що усі співучасники цієї групи (двоє або більше) є виконавцями кримінального правопорушення, а поряд з ними організатор, підбурювач та пособник відсутні. Усі співучасники такої групи осіб, без попередньої змови між собою, але в порозумінні між собою, виконують суспільно небезпечне діяння об'єктивної сторони складу вчинюваного кримінального правопорушення разом або кожен якусь його частину. Таке порозуміння може виникнути як до початку вчинення кримінального правопорушення так і під час його вчинення через приєднання нового чи нових співучасників. Суспільно небезпечний наслідок або наслідки вчиненого діяння є результатом їх спільного успішного діяння (діянь) – при вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом. Вчинення кримінального правопорушення групою осіб уряді випадків **передбачено в Особливій частині КК України у якості ознаки** відповідного кваліфікованого складу кримінального правопорушення. У такому випадку при кваліфікації вчиненого такою групою осіб кримінального правопорушення не потрібно посилається на ч. 2 ст. 27 КК України – ч. 1 ст. 29 КК України.

Складною форми співучасті вважається *співучасть з розподілом ролей співучасників*. Ролі співучасників визначені у ст. 27 КК України: 1) *виконавець* – ч. 2 ст. 27 КК України; 2) *організатор* – ч. 3 ст. 27 КК України; 3) *підбурювач* – ч. 4 ст. 27 КК України; 4) *пособник* – ч. 5 ст. 27 КК України. Разом з цим, при такій формі співучасті є можливою наявність декількох виконавців, підбурювачів, пособників.

При такій формі співучасті є можливою наявність декількох виконавців, підбурювачів, пособників. Можливі також різні комбінації їх співучасті: а) організатор, виконавець; б) організатор, виконавець, пособник; в) підмовник, виконавець; г) підмовник, організатор, виконавець; д) підмовник, організатор, виконавець, пособник. Разом з цим, при цій формі співучасті є можливою наявність декількох організаторів, виконавців, підбурювачів, пособників. В одному суб'єктові *може бути одночасно поєднано функції*

організатора і виконавця, підбурювача і пособника, організатора і пособника кримінального правопорушення, тощо.

Ця форма співучасті *не передбачена* в Особливій частині КК України у якості ознаки відповідного кваліфікованого складу кримінального правопорушення. Тому кваліфікація вчиненого кримінального правопорушення при такій співучасті застосовується щодо основних складів кримінальних правопорушень. Вчинене кожним співучасником у складі такої групи осіб з розподілом ролей кваліфікується за відповідною частиною ст. 28 КК України та нормою статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене ними кримінальне правопорушення.

Отже, усі названі суб'єкти – *виконавець, організатор, підбурювач та пособник* виконують різні за характером діяння і є *співучасниками*, але *не завжди є співвиконавцями* кримінального правопорушення. **Співучасниками** в широкому розумінні (ч. 1 ст. 27 КК України) вони можуть бути при кваліфікації *будь-якого* основного складу кримінального правопорушення, передбаченого у Особливій частині КК України, за винятком *співучасті особливого роду*. При вчиненні відповідного кримінального правопорушення у *співучасті особливого роду* також наявний відповідний розподіл ролей співучасників, але при цьому всі співучасники є **співвиконавцями**. *Тобто*, лише у разі, коли у Особливій частині КК України передбачено вчинення кримінального правопорушення «групою осіб за попередньою змовою», «організованою групою», «злочинною організацією», «злочинною спільнотою», «транснаціональною організацією». Вчинене кожним співучасником кримінального правопорушення у *співучасті особливого роду* кваліфікується *лише за нормою* статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене ними кримінальне правопорушення, без посилання на ч. 2 ст. 27 КК України – ч. 1 ст. 29 КК України. Наприклад, при вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 127 КК України, ч. 2 ст. 147 КК України, ч. 4 ст. 255 КК України, ст. 257 КК України (*тут – основний склад*), ч. 5 ст. 143 КК України.

Співучастю особливого роду вважається вчинення кримінального правопорушення:

1) *групою осіб за попередньою змовою* – ч. 2 ст. 28 КК України;

2) *організованою групою осіб* – ч. 3 ст. 28 КК України;

3) *злочинною організацією* – ч. 4 ст. 28 КК України;

4) *злочинною спільнотою* – об'єднанням двох чи більше злочинних організацій – ч. 4 ст. 255 КК України;

5) *транснаціональною організацією* – об'єднанням національних злочинних організацій двох чи більше держав – ч. 5 ст. 143 КК України.

Більше інформації про співучасть надано у розділі цього підручника «Співучасть у вчиненні кримінального правопорушення».

Особливості призначення покарання за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті:

1. *Підставою кримінальної відповідальності* співучасника кримінального правопорушення є *вчинення ним* суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого чинним КК України – ст. 2 КК України. *Особливістю підстави кримінальної відповідальності* організатора кримінального правопорушення, підбурювача до кримінального правопорушення і пособника кримінального правопорушення є те, що вона регламентована як в Загальній частині КК України (ст. 27, ст. 28, 31 КК України) так і у відповідній статті (частині статті) Особливої частини КК України;

2. *Кримінальна відповідальність* співучасників усіх форм співучасті підпорядкована засаді *індивідуалізації* – ґрунтується на *теорії автономної (самостійної) відповідальності* кожного співучасника кримінального правопорушення за вчинене. *Призначаючи покарання співучасникам* кримінального правопорушення суд, керуючись положеннями статей 65-67 КК України, з метою *індивідуалізації покарання*, має *враховувати* характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні кримінального правопорушення – ч. 5 ст. 68 КК України. Під *ступенем вини* суб'єкта кримінального правопорушення розуміється *інтенсивність психічної участі* суб'єкта у вчиненні кримінального правопорушення. Тобто, йдеться про *кількісний показник*, порівняльний ступінь вини суб'єкта у вчиненні кримінального правопорушення у *співучасті*.

Він є різним у виконавця, організатора, підбурювача і пособника у вчиненому спільними зусиллями кримінальному правопорушенні, хоча форма вини кожного з них є умисною, але вид умислу може бути різним. За наявності при вчиненні кримінального правопорушення у *співучасті* кількох виконавців бо організаторів чи підбурювачів, пособників *кількісний показник*, порівняльний ступінь кожного з них у вчиненні кримінального правопорушення у *співучасті* також різний. Це *індивідуальний показник* кожного співучасника, який має важливе значення також і для *характеристики його особи*, що враховується судом при індивідуалізації кримінальної відповідальності співучасників кримінального правопорушення та призначенні покарання – ст. 29, ст.30, п.3 ч.1 ст. 65 КК України. Таким чином, інститут співучасті у кримінальному правопорушенні *сприяє* індивідуалізації покарання співучасників кримінального правопорушення;

3. *Ознаки*, що характеризують особу окремого співучасника кримінального правопорушення, *ставляться у вину* лише цьому співучасникові. *Інші обставини*, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини КК України як *ознаки кримінального правопорушення*, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, *ставляться у вину лише співучаснику*, який усвідомлював ці обставини – ч. 3 ст. 29 КК України;

4. У разі вчинення виконавцем незакінченого кримінального правопорушення *інші співучасники підлягають* кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому кримінальному правопорушенні – ч. 4 ст. 29 КК України;

5. Співучасники *не підлягають* кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, *якщо воно не охоплювалося їхнім умислом* – ч. 5 ст. 29 КК України. Тобто, коли має місце **ексцес виконавця** – вчинення співучасником кримінального правопорушення іншого кримінального правопорушення, яке не охоплювався прямим чи непрямым умислом інших співучасників кримінального правопорушення;

6. Коли ознакою відповідного *кваліфікованого або основного складу* кримінального правопорушення є його вчинення відповідно: «групою осіб» «групою осіб за попередньою змовою», «організованою групою», «злочинною організацією», «злочинною спільнотою»,

«транснаціональною організацією», вчинене суб'єктом належить кваліфікувати *лише за відповідною частиною статті* КК України, *яка передбачає цю ознаку* складу кримінального правопорушення. Наприклад, за: ч. 3 ст. 152 КК України – згвалтування; ч. 3 ст. 153 КК України – сексуальне насильство; ч. 3 ст. 299 КК України – жорстоке поводження з тваринами. При цьому не потрібно посилалися на ч. 2 ст. 27 КК України – ч. 1 ст. 29 КК України. Разом з цим, характер та ступінь участі у спільно вчиненому кримінальному правопорушенні характеризує, зокрема, особу винного, що, відповідно до п. 3 ч.1 ст. 65 КК України, враховується судом при призначенні йому *міри* (виду, строку, розміру) *покарання*.

7. Особисті обтяжуючі обставини співучасника кримінального правопорушення ставляться у вину лише тому співучасникові, який є їх носієм. Наприклад, повторність, рецидив кримінальних правопорушень, «вор в законі», тощо.

2). Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом – ст. 69 КК України.

Більш м'яким є покарання, яке в меншому об'ємі позбавляє або обмежує права і свободи засудженого. Таким покаранням найчастіше є:

а) основне покарання того ж виду, але з меншою його мірою – строком чи розміром;

б) інший вид основного покарання, яке є більш м'яким. У статті 51 КК України передбачений системний перелік покарань залежно від ступеня позбавлення або обмеження прав і свобод засудженого за принципом «від менш суворого до більш суворого»;

в) основне покарання того ж виду, але без додаткового покарання;

г) основне покарання того ж виду, з додатковим покаранням, але з меншою його мірою – строком чи розміром;

д) більш м'яке інше основне покарання, але без додаткового покарання. До основного покарання *може бути приєднане одне чи кілька* додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених КК України – ч. 4 ст.52 КК України. Тому, суд, за наявності підстав для призначення *кількох* додаткових покарань, може обмежитися призначенням лише одного з них. У такому разі призначене судом покарання *буде також більш м'яким*.

Умови призначення судом більш м'якого покарання, ніж передбачено законом:

1) наявність кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. *Обставини, які пом'якшують покарання – це передбачені ч. 1 ст. 66 КК України або визнані такими судом, чинники, що характеризують подію відповідного кримінального правопорушення, особу суб'єкта та знижують суспільну небезпечність вчиненого, а тому враховуються судом при призначенні винному менш суворого виду і строку (розміру) покарання.*

Згідно ч. 1 ст. 66 КК України, при призначенні покарання обставинами, які його пом'якшують, визнаються:

а) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення;

б) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;

в) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення;

г) вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім;

д) вчинення кримінального правопорушення жінкою в стані вагітності;

е) вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;

є) вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;

и) вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого;

і) вчинення кримінального правопорушення з перевищенням меж крайньої необхідності;

ї) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених цим Кодексом.

Перелік обставини, які пом'якшують покарання *не має вичерпного характеру* в КК України. Тобто, будь-які інші чинники *можуть враховуватися судом як такі*, що пом'якшують покарання – ч. 2 ст. 66 КК України;

2) суб'єктивні ознаки особи (самості) винного у вчиненні кримінального правопорушення свідчать про знижений ступінь його суспільної небезпеки та про те, що він заслуговує призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Особа (самість) винного у вчиненні кримінального правопорушення – це поняття, яке є значно ширшим від поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» та не є окремим обов'язковим елементом відповідного складу кримінального правопорушення.

Змістовно поняття «особа (самість) винного у вчиненні кримінального правопорушення» інтегрує в сукупність соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові її ознаки

Соціально-демографічні ознаки – вік, стать, місце народження та місце проживання, громадянство, освіта, сімейний стан, належність до соціальної групи, рід занять, працездатність, наявність місця праці, стаж роботи тощо.

Морально-психологічні ознаки – світогляд, духовність, переконання, погляди, особисті ціннісні установки та орієнтації, ставленням до виконання своїх громадських обов'язків, наявність достатньої сили волі, інтелектуальні властивості- рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, широту або вузькість поглядів, зміст і різноманітність інтересів, характер, звички, потреби, інтереси, ставлення до праці, ставлення до норм права і моралі, громадська діяльність, заслуги перед державою і суспільством тощо.

Кримінально-правові ознаки особи (самості) винного у вчиненні кримінального правопорушення. Зокрема: загальний суб'єкт, спеціальний суб'єкт, осудність, обмежена осудність, мотив та мета вчинення кримінального правопорушення, наявність пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин, форма і вид вини, стадія вчинення кримінального правопорушення, наявність добровільної відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця, форма співучасті, кількість вчинених кримінальних правопорушень, дійове каяття, наявність примирення з потерпілим, вчинення діян-

ня за обставин, які виключають протиправність діяння, наявність судимості.

З) не може призначатися більш м'яке покарання при засудженні суб'єкта за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, а також кримінальне правопорушення, яке передбачене статтями 403, 405, 407, 408, 429, 437-439, 442, 442-1 КК України, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, за катування, вчинене представником держави, у тому числі іноземної.

Суд при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом *може*:

а) призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції норми статті Особливої частини цього КК України;

б) перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції норми статті Особливої частини КК України за це кримінальне правопорушення. У цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині цього КК України;

в) за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, суд з підстав, передбачених цією частиною, може призначити основне покарання у виді штрафу, розмір якого не більше ніж на чверть нижчий від найнижчої межі, встановленої в санкції норми статті Особливої частини цього КК України;

г) не призначати додаткового покарання, що передбачене в санкції норми статті Особливої частини КК України як обов'язкове, за винятком випадків призначення покарання за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Призначаючи більш м'яке покарання, ніж передбачено законом суд зобов'язаний у мотивувальній частині вироку *вказати, які саме обставини справи або дані про особу підсудного він визнає такими, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кри-*

мінального правопорушення і впливають на пом'якшення покарання, а в резолютивній – послатися на ч. 1 ст. 69 КК України. При цьому необхідно враховувати не тільки мету й мотиви, якими керувалась особа при вчиненні злочину, а й її роль серед співучасників, поведінку під час та після вчинення кримінально-протиправних дій тощо. Щодо особи, винної у вчиненні декількох злочинів, суд може призначити більш м'яке покарання, ніж передбачене законом, окремо за кожний злочин або тільки за один із них і остаточно визначити покарання за правилами ст. 70 КК України. Застосування положень ст. 69 КК України щодо покарання (як основного, так і додаткового), призначеного за сукупністю злочинів чи за сукупністю вироків, є неприпустимим (*п.8 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року №7*).

3). Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання – ст. 69-1 КК України.

Умови призначення судом більш м'якого покарання, ніж передбачено законом:

а) наявність двох обставин, що пом'якшують покарання:

1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення. *З'явлення із зізнанням – це добровільне*, тобто таке, що ґрунтується на внутрішньому переконанні особи, *усне або письмове* повідомлення особою, з будь-яких мотивів, *про* підготовлюване, вчинюване або вчинене нею кримінальне правопорушення про яке не було відомо правоохоронному органу, суду, іншому органу держави. *Щире каяття* винного *після вчинення* кримінального правопорушення – це діяння особи, що вчинила кримінальне правопорушення, *які виражають критичну оцінку* особою вчиненого кримінального правопорушення і можуть проявитися в наступних формах: а) визнання своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення; б) добросовісному, а не удаваному висловленні жалю з приводу вчинення кримінального правопорушення перед органами дізнання, слідства, судом, потерпілим, іншими особами; в) засудження вчиненого і вираження готовності підлягати кримінальній відповідальності; г) неперешкоджання розкриттю кримінального правопорушення тощо. *Активне сприяння розкриттю кримінального правопору-*

шення – добровільні дії особи, що вчинила кримінальне правопорушення, спрямовані на допомогу органам дізнання, досудового слідства, суду у встановленні ознак складу вчиненого кримінального правопорушення (особисто чи іншими особами), а також інших обставин, які мають кримінально-правове значення, тощо;

2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. *Добровільне відшкодування завданого збитку* – це здійснювана особисто або за дорученням чи на прохання винного іншою особою, до винесення обвинувального вироку, *повне відшкодування* потерпілому в грошовій формі шкоди майнового характеру. *Усунення заподіяної шкоди* – повне відновлення попереднього стану предмета, повернення викраденого або рівноцінного майна, надання потерпілому коштів, які він витратив на ремонт предмета чи на власне лікування тощо, компенсація моральної шкоди, до винесення обвинувального вироку. У випадку часткового відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, суд може врахувати це як обставину, що *позитивно характеризує особу* винного.

Як видається, *спеціальним видом усунення заподіяної шкоди* є надання медичної або іншої допомоги потерпілому *безпосередньо* після вчинення кримінального правопорушення – п. 2-1 ч. 1 ст. 66 КК України. *Надання медичної або іншої допомоги* має бути вчинене *безпосередньо* після вчинення кримінального правопорушення, а не через тривалий час. Для наявності цієї обставини не обов'язково *самостійно* надавати таку допомогу при відсутності до цього спеціальних навиків. Наприклад, вчасний виклик швидкої медичної допомоги, особисте доставлення потерпілого до медичного закладу чи до лікаря, активне сприяння гасінню підпаленого винним будинку, автомобіля, урожаю на полі тощо також слід вважати обставиною, що пом'якшує покарання;

б) відсутні обставин, що обтяжують покарання. *Обставини, які обтяжують покарання* – це *вичерпно визначені* в КК України *чинники*, що характеризують подію відповідного кримінального правопорушення, особу суб'єкта та *підвищують* суспільну небезпечність вчиненого, а тому *враховуються судом* при призначенні винному *більш суворого виду і строку (розміру) покарання*.

Перелік обставин, які обтяжують покарання, задекларований

в ч. 1 ст. 67 КК України, згідно якої при призначенні судом покарання обставинами, які його обтяжують, *визначаються*:

- 1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
- 2) вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою – частина друга або третя статті 28 КК України;
- 3) вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності;
- 4) вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
- 5) тяжкі наслідки, завдані злочином;
- 6) вчинення кримінального правопорушення щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або у присутності дитини;
- 7) вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах;
- 8) вчинення кримінального правопорушення щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 9) вчинення кримінального правопорушення щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;
- 10) вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;
- 11) вчинення злочину з особливою жорстокістю;
- 12) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
- 13) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;
- 14) вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів;

в) визнання обвинуваченим своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення. *Виною* є психічне ставлення особи до вчи-

нюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності – ст.ст.23, 24, 25 КК України. Вина є обов'язковою конструктивною ознакою суб'єктивної сторони кожного складу кримінального правопорушення. При її відсутності є відсутнім і склад кримінального правопорушення, а отже, і підстава кримінальної відповідальності – ч.1 ст.2 КК України.

Строк або розмір покарання за таких умов *не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання*, передбаченого відповідною нормою санкції статті Особливої частини КК України.

Стосовно призначення судами більш м'якого покарання, ніж передбачено законом Пленуму Верховного Суду України роз'яснив таке:

а) *правила статті 69-1 КК України не поширюються на осіб, що вчинили, кримінальне правопорушення за яке санкцією закону передбачено найбільш суворий вид покарання – довічне позбавлення волі, крім тих, що вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років, і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, які були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку;*

б) *положення частин 2 і 3 статті 68 КК України та статті 69-1 КК України застосовуються лише при призначенні найбільш суворого виду основного покарання, яке передбачено у відповідній санкції норми статті Особливої частини КК України. Якщо ж така санкція норми є альтернативною, то суд має право застосовувати вимоги частин 2 і 3 статті 68 КК України або статті 69-1 КК України стосовно максимального строку (розміру) лише найбільш суворого виду основного покарання з числа тих декількох, які у цій санкції норми передбачено. Інші ж менш суворі види основних покарань, передбачені у санкції норми відповідної статті як альтернативні, призначаються судом у межах тих максимальних строків (розмірів), які встановлені для них у цій санкції норми (п. 6-2, 6-3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року №7).*

4). Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у випадках укладання угоди про визнання ви-

нуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією – ст. 69-2 КК України.

Умови призначення судом більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у випадках укладання угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією є наступними:

а) наявність угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. Можливість такої угоди передбачена статтею 468 Кримінального процесуального кодексу України. Вона може бути укладена за ініціативою прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого у будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку – ч. 2, ч. 5 ст. 469 Кримінального процесуального кодексу України;

б) угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим, згідно п. 2 та п. 2-1 частини четвертої статті 469 Кримінального процесуального кодексу України, укладена у провадженні щодо:

1) корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Корупційними кримінальними правопорушеннями, відповідно примітки до ст. 45 КК України, вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369- 2 КК України. Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією є кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2 та 366-3 КК України. Зокрема:

а) ч. 2 ст. 191 КК України – заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

б) ч. 2 ст. 262 КК України – заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

в) ч. 2 ст. 308 КК України – заволодіння наркотичними засоба-

ми, психотропними речовинами або їх аналогами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

г) ч. 2 ст. 312 КК України – заволодіння прекурсорами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

д) ч. 2 ст. 313 КК України – заволодіння обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

е) ч. 2 ст. 320 КК України – порушення установлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що призвели до заволодіння ними шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

є) ст. 357 КК України – заволодіння документами, штампами, печатками шляхом зловживання особою своїм службовим становищем;

ж) ч. 2 ст. 410 КК України – заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими або іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою чи іншим військовим майном шляхом зловживання військовою службовою особою службовим становищем;

з) ст. 210 КК України – нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням;

и) ст. 354 КК України – підкуп працівника підприємства, установи чи організації;

і) ст. 364 КК України – зловживання владою або службовим становищем;

ї) ст. 364-1 КК України – зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

й) ст. 365-2 КК України – зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги;

к) ст. 366 -2 – декларування недостовірної інформації;

л) ст. 366-3 неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

м) ст. 368 КК України – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою;

н) ст. 368-3 КК України – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

о) ст. 368-4 КК України – підкуп особи, яка надає публічні послуги;

п) ст. 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

р) ст. 369-2 КК України – зловживання впливом;

2) *корупційних* кримінальних проступків, нетяжких або тяжких корупційних злочинів, а також кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, у разі відсутності ознак вчинення цих кримінальних правопорушень у співучасті, що підтверджується матеріалами кримінального провадження, і за умови повного відшкодування підозрюваним або обвинуваченим завданого збитку або заподіяної шкоди, якщо таких збитків або шкоди було завдано. Згідно ст. 12 КК України:

- *кримінальним проступком* дія чи бездіяльність, за вчинення якої передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі;

- *нетяжким злочином* є дія чи бездіяльність, за вчинення якої передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років;

- *тяжким злочином* є дія чи бездіяльність, за вчинення якої передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років;

в) *наявність викриття* підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи (осіб) у вчиненні будь-якого корупційного кримінального правопорушення чи кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, та якщо *інформація* щодо вчинення такою особою (особами) кримінального правопорушення *буде підтверджена доказами* – п. 2 ч. 4 ст. 469 Кримінального процесуального кодексу України;

г) здійснення повного або часткового, з урахуванням характеру та ступеня участі особи у вчиненні злочину, *відшкодування* підозрюваним або обвинуваченим завданого збитку або заподіяної шкоди, якщо такі збитки або шкода були завдані – п. 2-1 ч. 4 ст. 469 Кримінального процесуального кодексу України;

д) *сторонами угоди* про визнання винуватості *узгоджено* покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції норми статті Особливої частини КК України, але не нижче від найнижчої межі, встановленої у Загальній частині КК України;

е) *якщо суд переконується*, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами *міру покарання* (вид, строк, розмір) – ч.1 ст. 475 Кримінального процесуального кодексу України.

Відповідно до ч. 2 ст. 69-2 КК України, у разі призначення судом більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, *у випадках укладання угоди* про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, засуджена особа *не може бути звільнена* від відбування такого покарання з випробуванням на підставі статті 75 КК України.

Призначаючи покарання, суд має, зокрема, *узгоджено враховувати* з положеннями статті 69-2 КК України рекомендації *постанови Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» від 11 грудня 2015 року № 13.*

5). Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень – ст. 70 КК України.

Сукупність кримінальних правопорушень. Відповідно до ч. 1 ст. 33 КК України, сукупністю кримінальних правопорушень визнається вчинення особою двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України, за жодне з яких її не було засуджено. Отже, *у більш широкому* теоретичному розумінні **сукупність кримінальних правопорушень** – це вид множинності кримінальних правопорушень, при якому суб'єктом кримінального правопорушення *вчинено декілька*, у різних варіантах

їх поєднання, одиничних закінчених або незакінчених кримінальних правопорушень (два або більше), передбачених *різними статтями*, або *різними частинами однієї статті*, за жодне з яких суб'єкта кримінального правопорушення не було засуджено і жодне з яких не втратило кримінально-правового значення.

Виходячи із змісту ч. 1 ст. 33 КК України, можна виділити такі кількісні та якісні ознаки сукупності кримінальних правопорушень:

1) *кількісні ознаки* сукупності кримінальних правопорушень:

а) сукупність – це *вид множинності* кримінальних правопорушень;

б) сукупність – це вид множинності кримінальних правопорушень, *при якому* суб'єктом кримінального правопорушення вчинено *декілька* (два або більше), у різних варіантах їх поєднання, одиничних закінчених або незакінчених кримінальних правопорушень;

2) *якісні ознаки* сукупності кримінальних правопорушень:

а) вчинені суб'єктом кримінальні правопорушення передбачені *різними статтями* або *різними частинами однієї статті* Особливої частини КК України;

б) одиничні кримінальні правопорушення, що утворюють сукупність, *вчинені* суб'єктом кримінального правопорушення *різночасно*;

в) *за жодне* з вчинених одиничних кримінальних правопорушень суб'єктом кримінального правопорушення його *не було засуджено*;

г) жодне з вчинених суб'єктом одиничних кримінальних правопорушень *не втратило кримінально-правового значення* – його *не звільнено* від кримінальної відповідальності.

Особливості кваліфікації сукупності кримінальних правопорушень:

1) при вчиненні суб'єктом кримінального правопорушення *декількох* (двох або більше), у різних варіантах їх поєднання, одиничних закінчених або незакінчених кримінальних правопорушень, може мати місце їх *повторність* і *сукупність*;

2) *готування* до кримінального проступку або злочину, за який статтею КК України передбачене покарання у виді позбавлення

волі на строк до двох років або інакше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності – ч. 2 ст.14 КК України, а тому не може враховуватися при визначенні сукупності кримінальних правопорушень;

3) при визначенні сукупності кримінальних правопорушень, як уже зазначалося, не враховуються правопорушення, за які суб'єкта кримінального правопорушення було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, установленими законом – ч. 1 ст. 33 КК України. Чинний КК України у своїй Загальній частині передбачає такі види звільнення від кримінальної відповідальності: а) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям – ст. 45 КК України; б) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примирення винного з потерпілим – ст. 46 КК України; в) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки – ст. 47 КК України; г) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки – ст. 48 КК України; д) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінчення строків давності ст. 49 України. В Особливій частині КК України передбачені спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності. Наприклад, ч. 5 ст. 110-2, ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 255-2, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 3 ст. 258-4, ч. 4 ст. 258-5, ч.4 ст. 258-6, ч.6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447 КК України;

4) при сукупності кримінальних правопорушень кожне з них підлягає кваліфікації окремо за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини чинного КК України – ч. 2 ст. 33 КК України;

5) покарання при сукупності кримінальних правопорушень призначається за правилами, передбаченими ст. 70 КК України.

Види сукупності кримінальних правопорушень. Чинний КК України не визначає видів сукупності кримінальних правопорушень, а також не містить визначень їх понять. В теорії кримінального права виокремлюють такі види сукупності кримінальних правопорушень: а) *реальна* сукупність кримінальних правопорушень; б) *ідеальна* сукупність кримінальних правопо-

рушень; в) *реально-ідеальна* сукупність кримінальних правопорушень.

Реальна сукупність кримінальних правопорушень. Реальна сукупність кримінальних правопорушень має місце при вчиненні суб'єктом кримінального правопорушення *різночасно, різними діяннями декількох* одиничних однорідних або неоднорідних чи тотожних, закінчених або незакінчених *кримінальних правопорушень* – у різних варіантах їх поєднання, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України. Наприклад, раніше суб'єктом кримінального правопорушення було вчинене домашнє насильство – ч. 2 ст. 126-1 КК України, а після нього, через деякий час, замах на крадіжку – ч. 2 ст. 15 і ч. 1 ст. 185 КК України.

Ідеальна сукупність кримінальних правопорушень. Ідеальна сукупність кримінальних правопорушень при вчиненні суб'єктом кримінального правопорушення *одним діянням і одночасно декількох різнорідних* одиничних, закінчених або незакінчених *кримінальних правопорушень*, у різних варіантах їх поєднання, передбачених різними статтями Особливої частини КК України. Наприклад, суб'єктом кримінального правопорушення вчинено одним пострілом з мисливської рушниці умисне вбивство – ст. 115 КК України і умисне тяжке тілесне ушкодження – ч. 1 ст. 121 КК України. Вчинене за таких обставин слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень. Інший варіант – цим пострілом суб'єкта кримінального правопорушення заподіяно смерть двом особам. У такому випадку *сукупності* кримінальних правопорушень *немає*. Вчинене суб'єктом кримінального правопорушення утворює один склад кримінального правопорушення – умисне вбивство двох і більше осіб, яке передбачене п. 1 ч.2 с. 115 КК України.

Ідеальна сукупність кримінальних правопорушень є можливою лише при вчиненні суб'єктом одночасно кількох *різнорідних умисних* або *кількох* необережних кримінальних правопорушень. Не вбачається можливість ідеальної сукупності кримінальних правопорушень при одночасному вчиненні умисного і необережного кримінального правопорушення з огляду на відмінні інтелектуальні ознаки цих форм вини.

Реально-ідеальна сукупність кримінальних правопорушень. Реально-ідеальна сукупність кримінальних правопорушень має місце при вчиненні суб'єктом кримінального правопорушення декількох одиничних закінчених або незакінчених кримінальних правопорушень кримінальних правопорушень (двох і більше), у різних варіантах їх поєднання, окремими діяннями, принаймні одне з яких одночасно охоплюється кількома складами кримінальних правопорушень. Наприклад, суб'єктом кримінального правопорушення раніше була вчинена крадіжка – ч. 1 ст. 185 КК України та умисне вбивство потерпілого під час заволодіння транспортним засобом. Вчинене ним слід кваліфікувати, в хронологічній послідовності їх вчинення і залежно від обставин справи, як сукупність кримінальних правопорушень – за ч. 1 ст. 185 КК України, а також за відповідною частиною ст. 289 та за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України.

*Сукупність кримінальних правопорушень необхідно відмежовувати від **конкуренції норм** кримінального права. Щодо цього питання широка інформація міститься у розділі 10 цього підручника «Множинність кримінальних правопорушень».*

Порядок та правила призначення судом покарання за сукупністю кримінальних правопорушень визначені чинним КК України і є наступними.

1. *Суд призначає покарання за кожне кримінальне правопорушення окремо. Згідно ч. 4 ст. 52 КК України, за одне кримінальне правопорушення судом може бути призначене лише одне основне покарання, передбачене в санкції норми статті Особливої частини КК України. При цьому, винному у вчиненні кримінального правопорушення суб'єктові, може бути призначене більш суворе покарання, ніж передбачене санкцією норми статті Особливої частини КК України за вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення. Зокрема, воно може призначатися: а) за сукупністю кримінальних правопорушень або за сукупністю вироків – ч. 2 ч. 4 ст. 70, ч. 2, ч. 5 ст. 71 КК України; б) при несплаті штрафу – ч. 5 ст. 53 КК України.*

За окремими епізодами злочинної діяльності або за окремими пунктами статті (частини статті) КК, які не мають самостійної санкції, покарання не призначається (ч. 2 п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року №7).

2. Суд призначає *остаточне покарання* за її сукупністю призначених основних покарань. *Остаточне покарання* при складанні покарань за сукупністю кримінальних правопорушень визначається у межах *встановлених санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК, яка передбачає більш суворе покарання*. Якщо хоча б одне із кримінальних правопорушень є *умисним тяжким або особливо тяжким* – у межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК України. *Якщо хоча б за один із вчинених кримінальних правопорушень призначено довічне позбавлення волі*, то *остаточне покарання за сукупністю кримінальних правопорушень визначається шляхом поглинення будь-яких менш суворих покарань довічним позбавленням волі* – ч. 2 ст. 70 КК України.

3. *Остаточне покарання за сукупністю кримінальних правопорушень* призначається судом на основі одного із трьох принципів:

а) *поглинення менш суворого покарання більш суворим*. Наприклад, суд, визнавши винним К. у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 122 КК України і ст. 166 КК України, призначив за перший із цих кримінальних правопорушень покарання у виді позбавлення волі на строк 2 роки, а за другий кримінальне правопорушення – у виді позбавлення волі на строк 3 роки. За сукупністю кримінальних правопорушень – позбавлення волі на строк 5 років – у межах *встановлених санкцією ст. 166 КК України, яка передбачає більш суворе покарання*;

б) *повного складання* призначених покарань. Наприклад, суд, визнавши винним С. у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 122 КК України і ч. 4 ст. 296 КК України, призначив С. за перший з цих кримінальних правопорушень покарання у виді позбавлення волі на строк 3 роки, а за другий – у виді позбавлення волі на строк 5 років. За сукупністю кримінальних правопорушень – позбавлення волі на строк 10 років – у межах *максимального строку*, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК України, оскільки злочин, передбачений ч. 4 ст. 296 КК України є *тяжким*;

в) *принцип часткового складання* призначених покарань. Наприклад, суд, визнавши винним Н. у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 122 КК України і ч. 2 ст. 311 КК України, призначив Н. за перший із цих кримінальних правопорушень покарання у виді позбавлення волі на строк 3 роки, а за другий – у виді позбавлення волі на строк 4 роки. За сукупністю кримінальних правопорушень суд призначив позбавлення волі на строк 5 років – у межах *встановлених санкцією* ч. 2 ст. 311 КК України, *яка передбачає більш суворе покарання*, оскільки обидва вчинені винним кримінальні правопорушення не є тяжкими.

При виборі принципу призначення покарання суд повинен враховувати, крім даних про особу винного та обставин, що *пом'якшують* та *обтяжують* покарання, також кількість кримінальних правопорушень, що входять в сукупність, форму вини і мотиви кожного з них, вид сукупності – *ідеальна, реальна, реально-ідеальна*, тяжкість наслідків кожного кримінального правопорушення.

Окреслений вище *підхід щодо застосування принципів призначення покарання має практичне значення*: 1) він сприяє досягненню мати покарання, забезпечуючи індивідуалізацію і невідворотність покарання; 2) він забезпечує апеляційній і касаційній інстанціям можливість перевірки винесеного вироку; 3) дає змогу правильно застосувати положення кримінального закону про його зворотну дію; 4) у разі прийняття закону про амністію він дає можливість чітко визначити кримінальні правопорушення, що підлягають під амністію.

4. До основного покарання, призначеного за сукупністю кримінальних правопорушень, згідно ч. 4 ст. 52 та ч. 3 ст. 70 КК України, *суд може приєднати* додаткове або додаткові покарання, призначені судом за кримінальні правопорушення, у вчиненні яких суб'єкта визнано винним. Зокрема, коли суд визнає за необхідне: 1) позбавити винного військового спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – ст. 54 КК України; 2) позбавлення винного права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – ст. 55 КК України.

5. У випадку коли після постановлення вироку у справі буде

встановлено, що засуджений винний у вчиненні ще й іншого кримінального правопорушення, вчиненого ним до постановлення попереднього вироку, суд також призначає покарання за правилами, викладеними вище – ч. 4 ст. 70 КК. У цьому випадку процес призначення покарання *проходить дві стадії*: 1) суд призначає покарання за розкриті кримінальне правопорушення; 2) суд визначає остаточне покарання за сукупністю кримінальних правопорушень, зараховуючи в строк остаточного покарання повністю або частково відбуте покарання за попереднім вирокіом *за правилами складання покарань*, передбачених статтею 72 КК України. При цьому суд *не може змінювати* призначені покарання за попереднім вирокіом, а остаточне покарання *за сукупністю вироків*, крім випадків, коли воно призначається шляхом поглинення одного покарання іншим, призначеним у максимальному розмірі, *має бути більшим* від покарання, призначеного за нове кримінальне правопорушення, а також невідбутої частини покарання за попереднім вирокіом – ч. 4. Ст. 71 КК України.

6. При вчиненні декількох кримінальних правопорушень, суд може призначити більш м'яке покарання, ніж передбачене законом, окремо за кожний із кримінальних правопорушень, а остаточне покарання – за правилами ст. 70 КК України. *Неприпустимо призначати за правилами ст. 69 КК України більш м'яке покарання щодо остаточного покарання, призначеного за сукупністю кримінальних правопорушень чи вироків (ч. 5 п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року №7).*

6). Призначення покарання за сукупністю вироків – ст. 71 КК України.

Сукупність вироків має місце у тому разі, коли суд призначив засудженому суб'єктові покарання за нове вчинене кримінальне правопорушення у період після постановлення вироку за раніше вчинене кримінальне правопорушення і до повного відбуття ним призначеного судом за нього покарання. Отже, йдеться про наявність двох постановлених судом вироків за якими суб'єкт має відбувати покарання. За таких умов, це свідчить про *підвищену* суспільну небезпечність *особи виконавця* вчинених ним кримінальних правопорушень.

Порядок та правила призначення судом покарання за сукупністю вироків визначені чинним КК України і є наступними.

1. Суд призначає покарання за *нове кримінальне правопорушення*, керуючись загальними засадами призначення покарання, встановленими ст. 65 КК України.

2. До покарання, призначеного за новим вироком, суд повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком. При цьому менш суворий вид покарання переводиться у більш суворий за правилами, передбаченими ст. 72 КК України.

3. При складанні *покарань за сукупністю вироків* загальний строк покарання *не може перевищувати* максимального строку покарання, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК України.

4. При складанні *покарань у виді позбавлення волі* загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, *не повинен перевищувати п'ятнадцяти років*, а у випадку, якщо хоча б одне із кримінальних правопорушень є особливо тяжким, загальний строк позбавлення волі *може* бути більшим п'ятнадцяти років, але *не повинен перевищувати двадцяти п'яти років*.

5. При складанні *покарань у виді довічного позбавлення волі та будь-яких менш суворих покарань* загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, визначається шляхом поглинення менш суворих покарань довічним позбавленням волі (ч. 2 ст. 71 КК України).

6. Призначене хоча б за одним із вироків *додаткове покарання або невідбута його частина* за попереднім вироком *підлягає приєднанню до основного покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків* – ч. 3 ст. 71 КК України.

7. *Остаточне покарання за сукупністю вироків* призначається судом на основі одного із трьох принципів:

а) *принцип повного складання покарань за сукупністю вироків* – суд до покарання, призначеного за новим вироком, повністю приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком. Наприклад, С. було засуджено за ч. 2 ст. 277 КК України. Суд призначив йому покарання у виді позбавлення волі на строк п'ять років. Відбувши два роки позбавлення волі С. вчинив дії,

що дезорганізують роботу виправних установ – ст. 392 КК України. Суд призначив йому за це вчинене кримінальне правопорушення покарання у виді позбавлення волі на строк *вісім років*, а *сукупністю вироків* – позбавлення волі на строк *одинадцять років*;

б) *принцип часткового складання покарань за сукупністю вироків* – суд до покарання, призначеного за новим вироком, частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком. Наприклад, Р. було засуджено за створення не передбачених законом збройних формувань – ч. 2 ст. 260 КК України. Суд призначив йому покарання у виді позбавлення волі на строк вісім років. Відбувши *один рік* позбавлення волі, С. вчинив дії, що дезорганізують роботу виправних установ-ст. 392 КК України. Суд призначив йому за вчинене кримінальне правопорушення покарання у виді позбавлення волі на строк *дев'ять років*, а *за сукупністю вироків* – позбавлення волі на строк *п'ятнадцять років*;

в) *принцип поглинання покарання*: 1) якщо за знову вчинене кримінальне правопорушення призначене максимальне покарання, *невідбута частина покарання за попереднім вироком підлягає поглиненню*; 2) коли за одне із кримінальних правопорушень призначене довічне позбавлення волі, то воно поглинає менш суворе покарання (*п. 25 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року №7*).

8. *Остаточне покарання за сукупністю вироків*, крім випадків, коли воно визначається шляхом поглинення одного покарання іншим, призначеним у максимальному розмірі, *має бути більшим* від покарання, призначеного за нове кримінальне правопорушення, а також від невідбутої частини покарання за попереднім вироком – ч. 4 ст. 71 КК України.

9. У разі коли суджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив два або більше кримінальних правопорушень, суд призначає покарання за ці нові кримінальні правопорушення за правилами, передбаченими у ст. 70 КК України, а потім до остаточного покарання, призначеного за сукупністю злочинів, повністю чи частково приєднує невідбуту

частину покарання за попереднім вироком у межах, встановлених у ч. 2 ст. 71 КК України – ч. 5 ст. 71 КК України.

10. *Невідбутою частиною покарання за попереднім вироком суду необхідно вважати:*

а) покарання, від відбування якого особу звільнено з випробуванням – статті: 75, 79, 104 КК України;

б) частину покарання, від відбування якого особу звільнено умовно-достроково – статті: 81, 107 КК України;

в) невідбуту частину більш м'якого покарання, призначеного судом особі в порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким – ст. 82, ч. 3 ст. 86 КК України;

г) частину покарання, від відбування якого звільнено вагітну жінку або жінку, яка має дитину (дітей) віком до трьох років – ст. 83 КК України;

д) невідбуту частину певного строку позбавлення волі, яким замінено довічне позбавлення волі – ст. 87 КК України;

е) невідбуту засудженим частину будь-якого основного покарання;

є) додаткове покарання (або його невідбуту частину) за попереднім вироком;

ж) покарання, від відбування якого звільнено неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру – ст. 105 КК України (*п. 26 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року №7*).

Правила складання покарань за сукупністю кримінальних правопорушень та сукупністю вироків та зарахування строку попереднього ув'язнення, домашнього арешту – ст. 72 КК України.

1. При складанні покарань за сукупністю кримінальних правопорушень та сукупністю вироків менш суворий вид покарання переводиться в більш суворий вид виходячи з такого їх співвідношення:

1) одному дню позбавлення волі відповідають:

а) один день тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту;

б) два дні пробаційного нагляду;

- в) два дні обмеження волі;
- г) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;
- д) вісім годин громадських робіт;
- 2) одному дню тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту відповідають:
 - а) два дні обмеження волі;
 - б) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;
 - в) два дні пробаційного нагляду;
- 3) одному дню обмеження волі відповідають три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;
- 4) одному дню обмеження волі або арешту відповідають вісім годин громадських робіт;
- 5) одному дню обмеження волі відповідає один день пробаційного нагляду;
- 6) при призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень або вироків у виді виправних робіт або службових обмежень для військовослужбовців складанню підлягають лише строки цих покарань. Розміри відрахувань із заробітку засудженого складанню не підлягають і обчислюються за кожним вирокіом самостійно;
- 7) основні покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю при призначенні їх за сукупністю кримінальних правопорушень і за сукупністю вироків складанню з іншими видами покарань не підлягають і виконуються самостійно;
- 8) додаткові покарання різних видів у всіх випадках виконуються самостійно;
- 9) попереднє ув'язнення зараховується судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день або за правилами, передбаченими у частині першій цієї статті. При призначенні покарань, не зазначених у частині першій цієї статті, суд, враховуючи попереднє ув'язнення, може пом'якшити покарання або повністю звільнити засудженого від його відбування;
- 10) встановлені в частині першій статті 72 КК України правила

співвідношення видів покарань можуть застосовуватись і в інших випадках, передбачених Загальною частиною цього Кодексу;

11) домашній арешт зараховується судом у строк покарання за правилами, передбаченими в частині першій цієї статті, виходячи з такого їх співвідношення – три дні цілодобового домашнього арешту відповідають одному дню позбавлення волі;

12) *строки покарання* обчислюються відповідно в роках, місяцях та годинах. При заміні або складанні покарань, а також у разі зарахування попереднього ув'язнення *допускається* обчислення строків покарання у днях – ст.73 КК України.

РОЗДІЛ 15

ЗВІЛЬНЕННЯ ЗАСУДЖЕНОЇ ОСОБИ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ, ЗАМІНА НЕВІДБУТОЇ ЧАСТИНИ ПОКАРАННЯ БІЛЬШ М'ЯКИМ ПОКАРАННЯМ

15.1. Поняття та ознаки звільнення засудженої особи від покарання та його відбування в науці кримінального права.

Чинний КК України не містить визначення поняття *звільнення від покарання*. В сучасній науці кримінального права наявні, зокрема, такі розуміння цього поняття:

а) *звільнення від покарання* – це виражена в акті суду (амністії чи помилування) і обґрунтована відповідно до закону відмова держави від покладення на особу, притягнену до кримінальної відповідальності, обов'язку (умовно чи безумовно) нести повністю або частково кримінальне покарання за вчинене нею кримінальне правопорушення (*І.Я. Козаченко*);

б) під *звільненням від покарання* треба розуміти рішення, яке приймається уповноваженими на те органами держави, про незастосування покарання до особи, яка визнана винною і засудженою, чи про звільнення її від подальшого відбування цього покарання (*Н.В. Чернишова, М.В. Володько, М.А. Хазін*);

в) *звільнення від покарання* – це самостійний інститут кримінального права, що регламентує застосування судом до осіб засудженим за вчинення правопорушень (в тому числі і тяжких) безумовного або умовного звільнення від покарання, що не усуває судимість особи (*В.Б. Харченко*);

г) *звільнення від покарання* означає, що обвинувальним вироком суду особа визнається винною у вчиненні кримінального правопорушення, але покарання їй або взагалі не призначається, або призначене покарання за встановлених законом підстав виконанню не підлягає (*А.О. Пінаєв*);

д) під *звільненням від покарання та його відбування* слід розуміти передбачені в КК випадки незастосування судом до особи, винної у вчиненні кримінального правопорушен-

ня, покарання або припинення подальшого його відбування (В.І. Осадчий);

е) при звільненні від покарання особа, що вчинила кримінальне правопорушення, засуджується судом до конкретного покарання (тобто притягається до кримінальної відповідальності), але в подальшому, в силу певних обставин, визначених в законі, звільняється судом від відбування чи подальшого відбування призначеного йому покарання (П.А. Дубовець).

Звільнення засудженої особи від покарання – це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженої особи за вчинене кримінальне правопорушення, який здійснюється за наявності правових підстав і умов компетентним органом держави – судом, Верховною Радою України, Президентом України, та полягає у звільненні засудженого від перетерпіння тих позбавлень або (і) обмежень його прав і свобод, в яких проявляється зміст покарання, а також від судимості з метою забезпечення реалізації завдань запобігання вчиненню кримінальних правопорушень як засудженою особою так і іншими особами.

Таким чином, виходячи з наведеного поняття, можна виокремити ознаки звільнення від покарання та його віжбування:

а) це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженого за вчинене ним кримінальне правопорушення;

б) це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженого, який здійснюється за наявності правових підстав і умов;

в) це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженого, який здійснюється відповідним компетентним органом держави – судом, Верховною Радою України, Президентом України;

г) це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженого, який полягає у звільненні засудженого від перетерпіння тих позбавлень або (і) обмежень його прав і свобод, в яких проявляється зміст покарання та від судимості;

д) це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженого, який здійснюється з метою забезпечення реалізації

завдань запобігання вчинення кримінальних правопорушень як засудженим так і іншими особами.

15.2. Види звільнення засудженої особи від покарання та його відбування, пом'якшення покарання за чинним Законом України про кримінальну відповідальність (КК України).

До числа *спеціальних видових інститутів* комплексного інституту звільнення від покарання, та його відбування відносяться:

1) *звільнення засудженої особи від покарання* – ч. 2 ст. 74, ч. 4 ст. 74, ч. 5 ст. 74, ч. 1 ст. 78, ч. 4 ст. 79, ч. 4 ст. 83, ч. 2 ст. 84, ст. 85, ч. 1 ст. 105 КК України;

2) *звільнення засудженої особи від відбування призначеного судом покарання* – ч. 5 ст. 72, статті: 75, 79, 80, 81, 81-1, 83, 1 ст. 84, ч. 2, ч. 3 ст. 84, ч. 1 ст. 84-1, ч. 2, ч. 4 ст. 86, статті: 87, 104, 106, 107 КК України, ст. 2 Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 року № 392/96-ВР, ст. 2 Положення про порядок здійснення помилування, затвердженого указом Президента України від 21 квітня 2015 року № 223/2015;

3) *пом'якшення засудженій особі призначеного судом покарання* – ч. 5 ст. 72, ч. 3 ст. 74, ч. 4 ст. 83, ч. 2 ст. 87 КК України.

Перші два види звільнення названих вище інститутів кримінального права стосуються *звільнення від покарання та його відбування*. Звільнення від покарання та його відбування можна виразити ти єдиним словосполученням «*звільнення від покарання*», оскільки, як видається, *змістовною суттю* цих інститутів є саме це.

Названі вище *спеціальні види інститутів* комплексного інституту звільнення від покарання, його відбування, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням *слід відрізняти* від інститутів *відстрочки виконання вироку та звільнення обвинувченого з-під варті*.

Відстрочка виконання вироку. Виконання вироку про засудження особи до виправних робіт, пробаційного нагляду, арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі, згідно ст. 536 Кримі-

нального процесуального кодексу України, *може бути відстро-
чено у разі:*

1) тяжкої хвороби засудженого, яка перешкоджає відбуванню покарання, – до його видужання;

2) вагітності засудженої або за наявності у неї малолітньої дитини – на час вагітності або до досягнення дитиною трьох років, якщо особу засуджено за кримінальний проступок або злочин, що не є особливо тяжким;

3) якщо негайне відбування покарання може потягти за собою винятково тяжкі наслідки для засудженого або його сім'ї через особливі обставини (пожежа, стихійне лихо, тяжка хвороба або смерть єдиного працездатного члена сім'ї тощо) – на строк, встановлений судом, але не більше одного року з дня набрання вироком законної сили.

Звільнення обвинуваченого з-під варти. Статтею 377 Кримінального процесуального кодексу України встановлені такі правила:

1. Якщо обвинувачений *тримається під вартою, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання у разі виправдання; звільнення від відбування покарання; засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання;*

2. При засудженні до обмеження волі *суд з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право звільнити обвинуваченого з-під варти;*

3. Якщо обвинувачений, що тримається під вартою, *засуджений до арешту чи позбавлення волі, суд у виняткових випадках з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право змінити йому запобіжний захід до набрання вироком законної сили на такий, що не пов'язаний з триманням під вартою, та звільнити такого обвинуваченого з-під варти.*

Правові підстави та умови звільнення засудженої особи від покарання, його відбування, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням визначені відповідними чинними правовими нормами:

а) кримінального кодексу України;

- б) кримінального процесуального кодексу України;
- в) закону України про амністію;
- г) указу Президента України про помилування особи;
- д) кримінально-виконавчого кодексу України.

15.3. Класифікація видів звільнення засудженої особи від покарання та його відбування.

Класифікацію видів звільнення від покарання та його відбування доцільно провести за допомогою *наступних критеріїв*:

- 1) остаточність чи неостаточність звільнення від покарання та його відбування;
- 2) характер можливості звільнення від покарання та його відбування;
- 3) суб'єкт застосування звільнення від покарання та його відбування;
- 4) особа звільнюваного від покарання та його відбування;
- 5) час звільнення від покарання та його відбування;
- 6) правові умови звільнення від покарання та його відбування.

1). Види звільнення від покарання та його відбування залежно від його остаточності:

а) *неостаточні (умовні) звільнення від покарання або його відбування.* Наприклад, звільнення від покарання, передбачені ст. 75, ч. 1 ст. 79, ст. 81, 81-1, ст. 83, частинами 1, 2, 4 ст. 84, ст. 86 (умовна амністія), ст. 104, ст. 105, ст. 107 КК України;

б) *остаточні (безумовні) звільнення від покарання або його відбування.* Наприклад, звільнення від покарання, передбачені частинами 2, 4, 5 ст. 74, ч. 1 ст. 78, ч. 4 ст. 79, ст. 80, ч. 3 ст. 84, ч. 1 ст. 84-1, статтями: 86, 87, 106 КК України.

2). Види звільнення від покарання або його відбування за характером можливості звільнення від покарання:

а) *обов'язкові (імперативні) види звільнення від покарання або його відбування.* Наприклад, звільнення від покарання, передбачені ч. 2 ст. 74, ч. 1 ст. 78, ч. 4 ст. 79, ст. 80, ч. 1 ст. 84, ч. 3 ст. 84, ч. 1 ст. 84-1, ст. 86, ст. 106 КК України;

б) *необов'язкові (факультативні) види звільнення від покарання або його відбування.* Наприклад, звільнення від покарання, передбачені частинами 4, 5 ст. 74, ч. 1 ст. 75, ч. 1 ст. 79, 81, 81-1, ч.

1ст. 83, ч. 2 ст. 84, ст. 104, ст. 105, ст.107 КК України).

3). Види звільнення від покарання або його відбування за суб'єктом застосування звільнення від покарання:

а) звільнення від покарання та його відбування, які застосовуються *за рішенням суду*;

б) звільнення від покарання та його відбування, які застосовуються *Верховною Радою України – амністія* (ст. 86 КК України);

в) звільнення від покарання та його відбування, які застосовуються *Президентом України – помилування* (ст. 87 КК України).

4). Види звільнення від покарання або його відбування за особою звільнюваного від покарання:

а) звільнення від покарання або його відбування, що можуть застосовуватися *лише до засуджених вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років – ст. 83 КК України*), або до жінок, які мають дітей віком до семи років – ст. 79 КК України;

б) звільнення від покарання або його відбування, що може застосовуватися *лише до засуджених військовослужбовців – ч. 3 ст. 84 КК України*;

в) звільнення від покарання або його відбування, що можуть застосовуватися *лише до засуджених неповнолітніх – статті: 104, 105, 106 КК України*;

г) звільнення від відбування покарання або його відбування, *застосування якого можливе лише до засуджених осіб, які виявили бажання проходити військову службу за контрактом – ст. 81-1 КК України*;

д) звільнення від відбування покарання або його відбування, *застосування якого можливе лише до засуджених військовополонених – ст. 84-1 КК України*;

е) звільнення від покарання або його відбування, *застосування яких у межах закону можливе до всіх інших засуджених осіб. Наприклад, звільнення від покарання, передбачені ч. 2 ст. 74, ч. 1 ст. 78, ч. 1 ст. 84, ч. 3 ст. 84, ст. 86, ст.87 КК України.*

5). Види звільнення від покарання або його відбування за часом звільнення від покарання:

а) звільнення від покарання до його виконання – частини 4, 5 ст. 74, ч. 2 ст. 84, ч. 2 ст. 86, ч. 1 ст. 105 КК України;

б) звільнення від покарання або його відбування *після його при-*

значення (від призначеного покарання) – усі інші види звільнення від покарання.

6). Види звільнення від покарання та його відбування за правовими умовами звільнення від покарання:

а) звільнення від покарання або його відбування за умов, передбачених, чинним КК України;

б) звільнення від покарання або його відбування за умов, передбачених законом України про амністію;

в) звільнення від покарання або його відбування за умов, передбачених указом Президента України про помилування.

15.4. Окремі види звільнення засудженої особи від покарання або його відбування.

Видається найбільш продуктивним аналіз окремих видів звільнення суб'єкта від покарання або його відбування через призму об'єктивних та суб'єктивних умов, передбачених чинним КК України у наступній послідовності.

1). Звільнення засудженої особи від покарання у зв'язку з втратою нею суспільної небезпечності – ч. 4 ст. 74 КК України:

1. Умови звільнення за судженої особи від відбування покарання у зв'язку з втратою нею суспільної небезпечності:

1) об'єктивні умови:

а) суб'єкт вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин. *Кримінальним проступком* є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі – ч. 2 ст. 12 КК України. *Нетяжким злочином* є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років – ч. 4 ст. 12 КК України;

б) вчинений суб'єктом кримінальний проступок або нетяжкий злочин *не відноситься до корупційних кримінальних правопо-*

рушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;

2) *суб'єктивні умови:*

а) *суб'єкт визнаний судом винним у вчиненні кримінального правопорушення – кримінального проступку або нетяжкого злочину;*

б) *судом визнано, що з врахуванням: 1) бездоганної поведінки (невчинення протиправних, аморальних діянь); і 2) сумлінного ставлення до праці (постійна і ефективна участь у правослужняній суспільно-корисній праці) цього суб'єкта не можна вважати суспільно небезпечним;*

2. *Корупційними кримінальними правопорушеннями, відповідно примітки до ст. 45 КК України, вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369- 2 КК України. Зокрема:*

а) *ст. 191 КК України – привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем;*

б) *ст. 262 КК України – викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або службовим становищем;*

в) *ст. 308 КК України – викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;*

г) *ст. 312 КК України – викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;*

д) *ст. 313 КК України – викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засо-*

бів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

е) ст. 320 КК України – порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;

є) ст. 357 КК України – викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження;

ж) ст. 410 КК України – викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

з) ст. 210 КК України – нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням;

и) ст. 354 КК України – підкуп працівника підприємства, установи чи організації;

і) ст. 364 КК України – зловживання владою або службовим становищем;

ї) ст. 364-1 КК України – зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

й) ст. 365-2 КК України – зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги;

к) ст. 366 – 2 КК України – декларування недостовірної інформації;

л) ст. 366-3 КК України – неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

м) ст. 368 КК України – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою;

н) ст. 368-3 КК України – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

о) ст. 368-4 КК України – підкуп особи, яка надає публічні послуги;

п) ст. 368-5 КК України – незаконне збагачення;

р) ст. 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

с) ст. 369-2 КК України – зловживання впливом;

3. *Кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією* – це діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», за яке КК України встановлено кримінальну відповідальність. Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, відповідно *примітки до ст. 45* КК України, є кримінальні правопорушення, передбачені статтями:

а) 366-2 КК України – декларування недостовірної інформації;

б) 366-3 КК України – ненадання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

4. *Відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, передбачена ст. 286-1 КК України;*

5. *Суб'єкт визнається обвинувальним вироком суду винним у вчиненні кримінального проступку або нетяжкого злочину, але покарання не призначається;*

6. *У цьому випадку звільнення від покарання реалізується така форма кримінальної відповідальності як осуд вчиненого кримінально протиправного діяння і суб'єкта, який його вчинив та звільнення суб'єкта від покарання;*

7. *Таке звільнення суб'єкта від покарання є остаточним (безумовним);*

8. *Це звільнення суб'єкта від покарання належить до дискреційних повноважень суду, тобто є його правом, а не обов'язком;*

9. Частино 1 статті 377 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що коли обвинувачений *тримається під*

вартою, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання у разі ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання;

10. Відповідно до ч. 3 ст. 88 КК України, особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання, *визначаються такими, що не мають судимості.*

2). Звільнення засудженої особи від покарання у зв'язку з закінчення передбачених законом строків давності – ч. 5 ст. 74 КК України:

1. Умови звільнення засудженої особи від покарання у зв'язку з закінченням строків давності:

а) об'єктивні умови такого звільнення від покарання:

1) з дня вчинення суб'єктом кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили *минули такі строки:*

а) два роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;

б) три роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у виді обмеження волі, чи у разі вчинення нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років;

в) п'ять років – у разі вчинення нетяжкого злочину, крім випадку, передбаченого у пункті 2 ч. 1 ст. 49 КК України;

г) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину;

д) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину;

2) перебіг давності не зупинений вчиненням кримінального правопорушення, і суб'єкт не ухилився від досудового розслідування або суду;

3) перебіг давності не перерваний, до закінчення зазначених у частинах першій та другій статті 49 КК України строків, вчиненням суб'єктом нового кримінального правопорушення, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років;

б) суб'єктивні умови такого звільнення від покарання:

1) суб'єкт визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення;

2) суб'єкт, визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення, *не ухилявся від слідства або суду*;

3) суб'єкт *не вчинив нового середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину* – ч.3, ч.4 ст.49 КК України;

2. *Особливості застосування такого виду звільнення від покарання:*

1) суб'єкт визнається за вироком суду винним у вчиненні кримінального правопорушення, *але покарання не призначається*;

2) у цьому випадку реалізується така *форма кримінальної відповідальності як осуд вчиненого кримінального правопорушення і суб'єкта, який його вчинив та звільнення його від покарання*;

3) таке звільнення суб'єкта від покарання є *остаточним (безумовним)*

4) це звільнення суб'єкта від покарання *належить до числа обов'язкових*;

5) засуджені за вироком суду без призначення покарання особи *визнаються такими, що не мають судимості* – ч. 3 ст. 88 КК України;

6) умови звільнення від покарання *неповнолітніх осіб* у зв'язку з закінченням строків давності визначені ст. 106 КК України;

7) відповідно до ч. 2 ст. 373 Кримінального процесуального кодексу України, якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суд ухвалює обвинувальний вирок і, зокрема, *призначає покарання або звільняє від покарання чи від його відбування у випадках, передбачених КК України*;

8) *давність не застосовується* у разі вчинення кримінальних правопорушень:

а) *проти основ національної безпеки України:*

- дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади – ст. 109 КК України;

- посягання на територіальну цілісність і недоторканність України – ст. 110 КК України;

- фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни

чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України – ст. 110-2 КК України;

- державна зрада – ст. 111 КК України;

- посягання на життя державного чи громадського діяча – ст. 112 КК України;

- диверсія – ст. 113 КК України;

- шпигунство – ст. 114 КК України;

- перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань – ст. 114-1 КК України;

- несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану – ст. 114-2 КК України;

б) *катування*, передбаченого частиною третьою статті 127 КК України;

в) *проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку*:

- планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни – ст. 437 КК України;

- порушення законів та звичаїв війни – ст. 438 КК України;

- застосування зброї масового знищення – ст. 439 КК України;

- геноцид – ст. 442 КК України;

г) *проти людяності* (ст. 442-1 КК України):

- умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення:

- переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі;

- депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави;

- насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави;

- зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства;

- оборнення в рабство або торгівлі людьми;

- насильницького зникнення;

- незаконного позбавлення волі;

- катування;

- інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю;

- умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення злочину апартеїду, винищення, вбивств;

9) *обчислення строків*, визначених частинами першою і другою ст. 49 КК України, при вчиненні кримінальних правопорушень стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи, розпочинається з дня, коли така потерпіла особа досягла повноліття або, у разі її смерті, мала б досягти повноліття – ч. 6 ст. 49 КК України. Такий спосіб обчислення строків давності застосовується при вчиненні стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи таких кримінальних правопорушень:

- примушування до шлюбу – ст. 151-2 КК України;

- зґвалтування – ст. 152 КК України;

- сексуальне насильство – ст. 153 КК України;

- примушування до вступу в статевий зв'язок – ст. 154 КК України;

- вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку – ст. 155 КК України;

- розбещення неповнолітніх – ст. 156 КК України;

- домагання дитини для сексуальних цілей – ст. 156-1 КК України;

- одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження – ст. 301-1 КК України;

- проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи – ст. 301-2 КК України;

- створення або утримання місць розпусти і звідництво – ст. 302 КК України;

- сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією – ст. 303 КК України;

10) питання про застосування давності до особи, що вчинила *особливо тяжкий злочин*, за який згідно із законом може бути призначено *довічне позбавлення волі*, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосовувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначено і замінюється позбавленням волі на певний строк – ч. 4 ст. 49 КК України;

11) *перебіг давності зупиняється*, якщо особа, що вчинила кримінальне правопорушення, ухилилася від досудового розслідування або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання, а з часу вчинення кримінального проступку – п'ять років. У цьому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення кримінального правопорушення минуло п'ятнадцять років – ч. 2 ст. 49 КК України;

12) *перебіг давності переривається*, якщо до закінчення зазначених у частинах першій та другій цієї статті строків особа вчинила новий злочин, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років – ч. 3 ст. 49 КК України.

Своєрідним видом звільнення від покарання без його призначення, як логічно вбачається, є звільнення від покарання, передбачене ч. 2 ст. 86 КК України, у якій зазначено, що *амністія може бути застосована законом і щодо особи, яка лише визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення обвинувальним вироком суду, який не набрав законної сили*. Тобто, щодо особи, якій покарання судом фактично ще не призначене.

3). Звільнення засудженої особи від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння законом – ч. 2 ст. 74 КК України (у співставленні зі статтею 479-2 Кримінального процесуального кодексу):

1. Умови звільнення засудженої особи від призначеного судом покарання у зв'язку з усуненням караності діяння законом:

а) об'єктивні умови:

1) діяння, вчинене суб'єктом, на час його вчинення, було кримінально караним згідно чинного КК України;

2) вчинене суб'єктом діяння декриміналізоване, тобто усунена його кримінальна протиправність та караність у спосіб внесення відповідної зміни до чинного КК України;

3) суб'єктові: а) призначене судом покарання – він є покараним від імені держави; б) справа розглядається у суді і суб'єктові може бути призначене покарання;

б) суб'єктивні умови:

1) суб'єкт визнаний судом винним у вчиненні кримінального правопорушення;

2) суб'єкт має право на негайне звільненню від призначеного судом покарання або від призначення судом покарання – на стадії розгляду справи у суді;

2. Особливості застосування такого виду звільнення від покарання:

1) до звільнення суб'єкта від покарання за цією підставою кримінальна відповідальність реалізовувалася: а) в осуді вчиненого суб'єктом кримінально протиправного діяння і його особи та у покаранні; б) лише в осуді – на стадії розгляду справи у суді до призначення особі покарання. В обох цих варіантах суб'єкт звільняється від покарання;

2) дане звільнення суб'єкта від покарання є остаточним (безумовним);

3) це звільнення суб'єкта від призначеного судом покарання або від його призначення є імперативним, тобто є обов'язком суду;

4) статтею 479-2 Кримінального процесуального кодексу встановлені такі особливості судового провадження в таких справах:

а) за відсутності згоди підозрюваного на закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 4-1 частини

першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу (втрата чинності законом, який встановлював кримінальну протиправність діяння), та в разі, якщо судом встановлено вчинення ним діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 1-2 частини другої статті 284 Кримінального процесуального кодексу (втрата чинності законом, який встановлював кримінальну протиправність діяння). Якщо судом не встановлено, що підозрюваним вчинено діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 1 (відсутність події кримінального правопорушення) або 2 (відсутність в діянні складу кримінального правопорушення) частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу;

б) якщо *під час здійснення судового провадження* щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, *втратив чинність закон*, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, суд зупиняє судовий розгляд і запитує згоду обвинуваченого на закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 4-1 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу (втрата чинності законом, який встановлював кримінальну протиправність діяння). *Суд закриває* кримінальне провадження на цій підставі, якщо обвинувачений проти цього не заперечує. *За відсутності згоди* обвинуваченого та в разі, якщо судом встановлено вчинення ним діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 1-2 частини другої статті 284 Кримінального процесуального кодексу (втрата чинності законом, який встановлював кримінальну протиправність діяння). Якщо судом не встановлено, що обвинуваченим вчинено діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд ухвалює виправдувальний вирок;

5) про звільнення *суб'єкта* від покарання і пом'якшення покарання у випадках, передбачених частинами 2 і 3 статті 74 КК

України (п. 13 ч. 1 ст. 537 Кримінального процесуального кодексу України), суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку;

6) частино 1 статті 377 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що коли обвинувачений *тримається під вартою, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання у разі ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання*;

7) особа *звільнена* від призначеного судом покарання у зв'язку з втратою чинності законом, який встановлював кримінальну протиправність діяння *чи такі, що відбули покарання* до втрати ним чинності, вважаються такою, що *не має судимості* – ч. 3 ст. 88 КК України.

4). Звільнення засудженої особи від покарання за психічною хворобою – ч. 1 ст. 84 КК України:

1. Умови звільнення засудженої особи від покарання за психічною хворобою:

а) *об'єктивні умови*:

1) *суб'єктові призначене* судом покарання, яке він *відбуває*;

2) *суб'єкт захворів на психічну хворобу під час відбування покарання*;

3) психічне захворювання суб'єкта *перешкоджає відбуванню* покарання. Згідно ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України, слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи, зокрема, щодо визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;

б) *суб'єктивні умови*:

1) *суб'єкт визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення за вчинення якого йому призначене* судом покарання, яке він *відбуває*;

2) *внаслідок психічної хвороби суб'єкт позбавлений можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними*;

2. Особливості застосування такого виду звільнення від покарання:

1) *класифікація психічних хвороб* визначена «Національним

класифікатором», розробленим Міністерством охорони здоров'я України та затвердженим наказом Міністерства економіки України 04.08.2021 року №360-21. *Підготовка та подання до суду матеріалів* для вирішення питання про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання за хворобою здійснюється згідно «Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі», затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 15.08. 2014 року №1348/5/572. У додатку 13 до цього Порядку є, зокрема, Перелік психічних хворіб, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання;

2) звільнення суб'єкта від покарання у зв'язку з його психічною хворобою належить до числа обов'язкових;

3) звільнення суб'єкта від покарання у зв'язку з його психічною хворобою є неостаточним (умовним). Згідно ч. 4 ст. 84 КК України воно триває до одужання особи. Така особа вважається судимою;

4) у разі одужання такого суб'єкта він повинен бути направлений для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені ст. 49 або 80 КК України, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання;

5) при звільненні від покарання за цією підставою, суд може застосувати до звільненого від покарання примусові заходи медичного характеру відповідно до статей 92-95 КК України;

6) час, протягом якого до такого суб'єкта застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами, передбаченими в частині п'ятій статті 72 цього КК України – один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру;

7) у цьому випадку кримінальна відповідальність реалізується в осуді вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення і його особи, у відбуванні призначеного йому судом покарання та звільненні його від покарання.

5). Звільнення засудженої особи від покарання або його подальшого відбування за іншою тяжкою хворобою – ч. 2 ст. 84 КК України:

1. Необхідно звернути увагу на комплексну регламентацію та-

кого звільнення: 1) звільнення від покарання; б) звільнення від подальшого відбування покарання;

2. Умови звільнення засудженої особи від покарання або його подальшого відбування за іншою тяжкою хворобою:

а) *об'єктивні умови:*

1) *суб'єкт* захворів на *іншу тяжку хворобу* після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку. *Підготовка та подання до суду матеріалів* для вирішення питання про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання за хворобою здійснюється згідно «Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі», затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 15.08. 2014 року №1348/5/572. У додатку 13 до цього Порядку є, зокрема, Перелік інших тяжких хворіб, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання. Зокрема, хвороби: туберкульоз, інфекція вірусу імунодефіциту людини (ВІЛ\СНІД), новоутворення, ендокринної системи, нервової системи, кровообігу, органів дихання, травлення, обміну, нирок, променева хвороба ;

2) *тяжке захворювання суб'єкта* є перешкодою для відбування покарання;

3) *суб'єктові*: а) *не призначене* судом покарання; або б) *призначене* судом покарання.

б) *суб'єктивна умова:*

1) *суб'єкт* визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення;

3. *Особливості застосування такого виду звільнення від покарання:*

1) при цьому виді звільнення від покарання можливі *два варіанти* розвитку подій: а) *суд розглядає можливість* призначення суб'єктові покарання; б) *суд постановив вирок і призначив* суб'єктові покарання;

2) залежно від варіанту розвитку подій, кримінальна відповідальність може *реалізуватися*; а) *в осуді* вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення і його особи та звільненні від покарання; б) *в осуді* вчиненого суб'єктом кримінального право-

порушення і його особи, відбуванні ним покарання та звільненні від його відбування;

3) дане звільнення від покарання є неостаточним (умовним). Згідно ч. 4 ст. 84 КК України воно триває до одужання особи. Така особа вважається судимою;

4) у разі одужання такої особи вона повинна бути направлена для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені ст. 49 КК України, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання;

5) звільнення особи від покарання у зв'язку з її іншою тяжкою хворобою належить до дискреційних повноважень суду, тобто є його правом, а не обов'язком. При вирішенні питання про звільнення від покарання засудженої особи суд враховує: а) тяжкість вчиненого кримінального правопорушення; б) характер захворювання особи; в) особу засудженого; г) інші обставини справи;

6) частиною 1 статті 377 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що коли обвинувачений тримається під вартою, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання у разі ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання.

6). Звільнення засудженого військовослужбовця покарання у зв'язку з визнанням його непридатним до військової служби за станом здоров'я – ч. 3 ст. 84 КК України:

1. Умови звільнення засудженого військовослужбовця від призначеного судом покарання у зв'язку з визнанням його непридатним до військової служби за станом здоров'я:

а) об'єктивні умови:

1) військовослужбовець засуджений до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні;

2) військовослужбовець відбуває призначене судом покарання;

б) суб'єктивна умова: військовослужбовець визнаний військово-лікарською комісією непридатним за станом здоров'я до військової служби зі зняттям з військового обліку або непридатними до військової служби у мирний час;

2. *Особливості застосування такого виду звільнення від покарання:*

1) правовий статус військово-лікарської комісії визначений «Положенням про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України», затвердженим наказом Міністра оборони України 14.08.2008 року № 402;

2) *військовослужбовець звільняється судом від покарання за поданням командира дисциплінарного батальйону і висновком військово-лікарської комісії – ст. 85 Кримінально-виконавчого кодексу України;*

3) *у цьому випадку кримінальна відповідальність реалізувалася в осуді вчиненого військовослужбовцем кримінально протиправного діяння і його особи, у його покаранні та у звільненні від покарання;*

4) *дане звільнення військовослужбовця від призначеного йому покарання є остаточним (безумовним);*

5) *це звільнення військовослужбовця від призначеного покарання є імперативним, тобто є обов'язком суду;*

6) *службові обмеження для військовослужбовців не застосовуються до військовослужбовців строкової служби – ч. 1 ст. 58 КК України;*

7) *військовослужбовці відбувають арешт на гауптвахті – ч. 2 ст. 60 КК України;*

8) *покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців призначаються військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період (крім військовослужбовців-жінок) – ч. 1 ст. 62 КК України;*

9) *військовослужбовець, звільнений від призначеного покарання, вважається таким, що не має судимості – ч. 3 ст. 88 КК України;*

10) *про звільнення від покарання за хворобою суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку (п. 6 ч. 1 ст. 537, ч. 6 ст. 539 КПК України).*

Звільнення засудженої особи від призначеного судом покарання передбачене також і у випадках закінчення іспитового строку – ч. 1 ст. 78, ч.4 ст.79 КК України.

7). Звільнення засудженої особи від відбування покарання з урахуванням попереднього ув'язнення– ч. 5 ст. 72 КК України:

Підставою відбування покарання, згідно ст. 4 Кримінально-виконавчого кодексу України, є вирок суду, який набрав законної сили, інші рішення суду, а також Закон України про амністію та акт помилування.

1. Умови звільнення засудженої особи від відбування покарання з урахуванням попереднього ув'язнення:

а) *об'єктивні умови:*

1) *засуджена особа вчинила кримінальне правопорушення, передбачене чинним КК України;*

2) *суд вирішує питання про призначення засудженій особі остаточного покарання з зарахування строку попереднього ув'язнення;*

б) *суб'єктивна умова: засуджена особа відбуває попереднє ув'язнення;*

2. *Особливості застосування такого виду звільнення від відбування покарання:*

1) *попереднє ув'язнення, згідно ст. 1 Закону України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 року, є запобіжним заходом, який у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, застосовується щодо підозрюваного, обвинуваченого (підсудного) та засудженого, вирок щодо якого не набрав законної сили;*

2) *порядок попереднього ув'язнення визначається цим Законом України «Про попереднє ув'язнення» та Кримінальним процесуальним кодексом України. Зокрема, його статтею 183 визначено, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим статтею 177 цього Кодексу, крім випадків, передбачених частинами шостою та восьмою статті 176 цього Кодексу;*

3) *запобіжні заходи*, відповідно до ч. 4 ст. 176 Кримінального процесуального кодексу, *застосовуються*: під час досудового розслідування та до початку підготовчого судового засідання – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора;

4) частиною п'ятою ст. 72 КК України передбачено, *що попереднє ув'язнення* зараховується судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день або за правилами, передбаченими у частині першій цієї статті. Згідно п. 1 ч. 1 ст. 72 КК України, *одному дню позбавлення волі відповідають*: а) один день тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту; б) два дні пробаційного нагляду; в) два дні обмеження волі; г) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт; д) вісім годин громадських робіт;

5) при призначенні покарань, *не зазначених* у частині першій статті 72 КК України, суд, враховуючи попереднє ув'язнення, *може пом'якшити* покарання або *повністю звільнити* засудженого від його відбuvання;

6) у цьому випадку звільнення від відбування засудженої особи покарання *реалізується така форма кримінальної відповідальності як осуд вчиненого нею кримінально протиправного діяння і її особи, призначення їй покарання та у звільненні від відбування покарання*;

7) статтею 377 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що коли обвинувачений *тримається під вартою*, суд *звільняє його з-під варти* в залі судового засідання у разі звільнення від відбування покарання;

8) порядок та умови *погашення та зняття судимості* таких осіб визначений статтями 89-91 КК України.

8). Звільнення засудженої особи від відбування покарання з випробуванням– ч. 1 ст. 75 КК України:

1. Умови звільнення від відбування покарання з випробуванням:

а) *об'єктивні умови*:

1) засуджена особа вчинила кримінальне правопорушення, передбачене чинним КК України;

2) вчинене засудженою особою кримінальне правопорушення не відноситься:

- до корупційних кримінальних правопорушень;
- кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією;
- кримінальних правопорушень, передбачених статтями: 403, 405, 407, 408, 429 КК України, вчинених в умовах воєнного стані чи в бойовій обстановці;
- порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;
- катування, передбачене частиною третьою статті 127 КК України;

б) суб'єктивні умови:

1) засуджена особа визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення;

2) засудженій особі призначене відповідне покарання: а) *виправні роботи*; б) *службове обмеження для військовослужбовців*; в) *обмеження волі*; г) *позбавлення волі на строк не більше п'яти років*;

2. *Особливості застосування такого виду звільнення від відбування покарання:*

1) згідно ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», *корупція* – це використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей. Отже, корупційні дії, можуть проявлятися не тільки особою, що наділена службовими повноваженнями, але й особою, яка обіцяє чи пропонує неправомірну вигоду службовій особі;

2) *корупційними кримінальними правопорушеннями*, відповідно *примітки до ст. 45 КК України*, вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369- 2 КК України. Зокрема:

а) ст. 191 КК України – привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем;

б) ст. 262 КК України – викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або службовим становищем;

в) ст. 308 КК України – викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

г) ст. 312 КК України – викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

д) ст. 313 КК України – викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

е) ст. 320 КК України – порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;

є) ст. 357 КК України – викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження;

ж) ст. 410 КК України – викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

з) ст. 210 КК України – нецільове використання бюджетних

коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням;

и) ст. 354 КК України – підкуп працівника підприємства, установи чи організації;

і) ст. 364 КК України – зловживання владою або службовим становищем;

ії) ст. 364-1 КК України – зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

й) ст. 365-2 КК України – зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги;

к) ст. 366–2 КК України – декларування недостовірної інформації;

л) ст. 366-3 КК України – неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

м) ст. 368 КК України – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою;

н) ст. 368-3 КК України – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

о) ст. 368-4 КК України – підкуп особи, яка надає публічні послуги;

п) ст. 368-5 КК України – незаконне збагачення;

р) ст. 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

с) ст. 369-2 КК України – зловживання впливом;

3) *кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією* – це діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», за яке КК України встановлено кримінальну відповідальність. Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, відповідно *примітки до ст. 45* КК України, є кримінальні правопорушення, передбачені статтями:

а) 366-2 КК України – декларування недостовірної інформації;

б) 366-3 КК України – ненадання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

4) у разі коли суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням *у випадку затвердження угоди про визнання винуватості* у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, названі в ч. 1 ст. 75 КК України обмеження *щодо* звільнення від відбування покарання з випробуванням *не застосовуються*;

5) згідно ч. 1 ст. 75 КК України, до числа кримінальних правопорушень, *вчинених в умовах воєнного стані чи в бойовій обстановці*, при вчиненні яких винний *не може бути звільненим* від відбування покарання, належать:

а) невиконання наказу – ст. 403 КК України;

б) погроза або насильство щодо начальника – ст. 405 КК України;

в) самовільне залишення військової частини або місця служби – ст. 407 КК України;

г) дезертирство – ст. 408 КК України;

д) самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю – ст. 429 КК України;

6) *воєнний стан* – це *особливий правовий режим*, що вводится в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень – *ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»*;

7) *бойова обстановка*. У примітці до ст. 402 КК України роз'яс-

нено, що *під бойовою обстановкою* слід розуміти обстановку наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою;

8) *відповідальність* за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, передбачена ст. 286-1 КК України;

9) *суд, при призначенні* відповідного покарання у виді: а) виправних робіт; б) службового обмеження для військовослужбовців; в) обмеження волі; г) позбавлення волі на строк не більше п'яти років, *враховуючи* тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, *дійшов до висновку* про можливість виправлення засудженого без відбування покарання;

10) при звільненні особи від відбування покарання з випробуванням *кримінальна відповідальність реалізується в осуді вчиненого особою кримінально протиправного діяння і його особи, у призначенні особі покарання та у звільненні її від відбування покарання з випробуванням*;

11) звільнення засудженої особи від відбування покарання з випробуванням належить до *дискреційних повноважень суду*, тобто є його правом, а не обов'язком;

12) згідно ст. 76 КК України, у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням, *суд покладає* на засуджену особу, *необхідні і достатні для її виправлення*, з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, *такі обов'язки*:

а) *періодично з'являтися* для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;

б) *повідомляти* уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання;

в) *може покласти* інші обов'язки та заборони, передбачені статтею 91-1 КК України, на засуджених за злочини, пов'язані з домашнім насильством;

г) *суд може покласти* на засудженого, звільненого від відбування покарання з випробуванням, такі *додаткові обов'язки*:

- *попросити* публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого;

- *не виїжджати* за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;

- *працевлаштуватися* або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу);

- *виконувати заходи*, передбачені пробаційною програмою;

- *пройти курс лікування* від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;

- *дотримуватися* встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля;

13) *у разі успішного проходження випробування*: засуджена особа не вчинила нового кримінального правопорушення, виконала покладені на нього судом обов'язки, вона звільняється за постановою суду від призначеного йому покарання – ч. 1 ст. 78 КК України;

14) *засуджена вироком суду із звільненням від відбування покарання з випробуванням особа визнається такою, що не має судимості*, якщо протягом іспитового строку вона не вчинить нового кримінального правопорушення і якщо протягом зазначеного строку рішення про її звільнення від відбування покарання з випробуванням не буде скасовано з інших підстав, передбачених законом – п. 1 ст. 89 КК України;

15) *іспитовий строк* особі звільненій від відбування покарання з випробуванням особі встановлюється судом тривалістю *від одного року до трьох років* – ч. 3 ст. 75 КК України. При цьому *суд враховує* тяжкість вчиненого злочину, особу винного, вид і міру покарання

та інші обставини. Іспитовий строк обчислюється з моменту проголошення вироку суду. *Якщо* строк додаткового покарання перевищує тривалість іспитового строку, особа визнається такою, що не має судимості, *після відбуття* цього додаткового покарання – п. 1 ст. 89 КК України;

16) *нагляд за звільненими* від відбування покарання з випробуванням, здійснюється уповноваженим органом з питань пробації за місцем проживання, роботи або навчання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – командирами військових частин – ч. 4 ст. 76 КК України;

17) у разі звільнення засудженої особи від відбування покарання з випробуванням, згідно ч. 1 ст. 77 КК України, можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України;

18) статтею 377 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що коли обвинувачений *тримається під вартою*, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання у разі звільнення від відбування покарання. При засудженні до обмеження волі суд з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право звільнити обвинуваченого з-під варти;

19) згідно ч. 2 ст. 78 КК України, *якщо* засуджена особа до відбування покарання з випробуванням *не виконує покладені на неї обов'язки або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення*, суд направляє засуджену особу для відбування призначеного покарання. Така особа є судимою – п.1 ч. 1 ст. 89 та ч. 5 ст. 90 КК України;

20) у разі вчинення засудженою особою до від відбування покарання з випробуванням, *протягом іспитового строку, нового кримінального правопорушення* суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71, 72 КК України – ч. 3 ст. 78 КК України;

21) умови звільнення засудженого неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням визначені ст. 104 КК України;

22) про звільнення засудженої особи від призначеного покарання з випробуванням, *після закінчення іспитового строку, суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку. Оскарження прокурором ухвали суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання зупиняє її виконання* – ч. 6 ст. 539 КПК України.

9). Звільнення засудженої особи від відбування покарання у випадку затвердження угоди про примирення або визнання нею винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією – ч. 2, 3, 4 ст. 75 КК України:

1. Умови звільнення засудженої особи від відбування покарання у випадку затвердження угоди про примирення або визнання нею винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією:

а) *об'єктивні умови:*

1) *засуджена особа* визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення;

2) *наявність угоди* про примирення або угоди про визнання винуватості;

3) *сторонами угоди:*

- *узгоджено покарання* у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, *а також узгоджено звільнення* від відбування покарання з випробуванням;

або:

- *сторонами угоди у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, узгоджено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше восьми років або іншого більш м'якого покарання, а також узгоджено звільнення* від відбування покарання з випробуванням;

б) *суб'єктивні умови:*

1) *засуджена особа бажає примирення з потерпілим;*

2) наявна ініціатива:

а) потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого про примирення;

або:

б) потерпілого, його представника або законного представника *укласти угоду про примирення*: у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством – ч. 1 ст. 469 Кримінального процесуального кодексу України;

в) прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого *укласти угоду про визнання винуватості* – ч. 2 ст. 469 Кримінального процесуального кодексу України;

3) засуджена особа визнає свою винуватість у вчиненні відповідного кримінального правопорушення *та бажає* бути звільненим від відбування покарання;

4) засудженою особою узгоджено покарання, передбачене ч. 2. ст. 75 КК України;

2. Особливості застосування такого виду звільнення від відбування покарання:

1) згідно ч. 4 ст. 56 Кримінального процесуального кодексу України, потерпілий, на всіх стадіях кримінального провадження, *має право* примиритися з підозрюваним, обвинуваченим *і укласти угоду про примирення*;

2) у кримінальному провадженні, згідно ст. 468 Кримінального процесуального кодексу України, *можуть бути укладені такі види угод*:

а) *угода про примирення* між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим;

б) *угода між прокурором* та підозрюваним чи обвинуваченим *про визнання винуватості*. Порядок та умови укладення цих угод визначений статтею 469 Кримінального процесуального кодексу України;

3) відповідно до ст. 471 Кримінального процесуального кодексу України, *в угоді про примирення* зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального

провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені статтею 473 цього Кодексу, наслідки невиконання угоди. В угоді зазначається дата її укладення та вона скріплюється підписами сторін;

4) згідно ст. 472 Кримінального процесуального кодексу України, *в угоді про визнання винуватості* зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце), умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення, узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, умови застосування спеціальної конфіскації, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені статтею 473 цього Кодексу, наслідки невиконання угоди. В угоді зазначається дата її укладення та вона скріплюється підписами сторін;

5) це звільнення засудженої особи від відбування покарання не належить до *дискреційних повноважень суду*, воно є обов'язком суду, якщо дотримані всі вимоги закону при укладенні відповідної угоди;

6) правові наслідки укладення та затвердження відповідної угоди.

Наслідком укладення та затвердження угоди про примирення є:

1) для підозрюваного чи обвинуваченого – *обмеження права оскарження вироку* згідно з положеннями статей 394 і 424 Кримінального процесуального кодексу України *та відмова від здійснення прав*, передбачених пунктом 1 частини четвертої статті 474 цього Кодексу. Зокрема: право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожну обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права:

- мовчати, і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення;

- мати захисника, у тому числі на отримання правової допомоги безоплатно у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно;

- допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і подати докази, що свідчать на його користь;

2) для потерпілого:

- *обмеження права оскарження вироку* згідно з положеннями статей 394 і 424 Кримінального процесуального кодексу України;

- *позбавлення права* вимагати в подальшому притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення і змінювати розмір вимог про відшкодування шкоди – ч. 1 ст. 473 Кримінального процесуального кодексу України;

3) для прокурора, підозрюваного чи обвинуваченого:

- *обмеження їх права оскарження вироку* згідно з положеннями статей 394 та 424 Кримінального процесуального кодексу України, *а для підозрюваного чи обвинуваченого – також його відмова від здійснення прав*, передбачених абзацами першим та четвертим пункту 1 частини четвертої статті 474 цього Кодексу – ч. 2 ст. 473 Кримінального процесуального кодексу України;

7) наслідки невиконання угоди:

а) кримінальні процесуальні наслідки, згідно ст. 476 Кримінального процесуального кодексу України, є такими:

- у разі невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості потерпілий чи прокурор відповідно мають право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. Клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, може бути подано протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення;

- клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, розглядається в судовому засіданні за участю сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для судового розгляду;

- суд своєю ухвалою скасовує вирок, яким затверджена угода, якщо особа, яка звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що засуджена особа не виконала умови угоди. Наслідком скасування вироку є призначення судового розгляду в загальному порядку або направлення матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування;

- *ухвала* про скасування вироку, яким була затверджена угода, або про відмову у скасуванні вироку *може бути оскаржена* в апеляційному порядку;

б) кримінально-правові наслідки:

- якщо засуджена особа *не виконує* покладені на неї обов'язки або *систематично вчиняє* правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать *про її небажання* стати на шлях виправлення, суд, відповідно до ч. 2 ст. 78 КК України, *направляє засуджену особу для відбування* призначеного покарання;

- у разі вчинення засудженою особою протягом іспитового строку нового кримінального правопорушення суд *призначає їй покарання* за правилами, передбаченими у статтях 71, 72 КК України – ч. 3 ст. 78 КК України;

- умисне невиконання засудженою особою угоди про примирення або про визнання винуватості, згідно ст. 389-1 КК України, є кримінальним правопорушенням, яке карається проба-

ційним наглядом на строк до трьох років або обмеженням волі на той самий строк;

8) у випадку вчинення засудженою особою декількох кримінальних правопорушень сторони угоди попередньо мають узгодити (визначити) міру покарання за кожне вчинене суспільно небезпечне діяння, остаточну (сукупну) міру покарання і лише після цього звільнення її від відбування покарання з випробуванням. Тривалість іспитового строку та обов'язки, які покладаються на особу, яку звільнено від відбування покарання з випробуванням згідно з ч. 3 ст. 75 КК визначаються виключно судом. У зв'язку з цим визначені сторонами угоди тривалість іспитового строку та обов'язки, що покладаються на особу, яка звільняється від відбування покарання з випробуванням, не враховуються судом, про що зазначається в мотивувальній частині судового рішення, та не є підставою для відмови у затвердженні угоди (п. 12 Постанови Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» від 11 грудня 2015 року № 13);

9) згідно ст. 76 КК України, у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням, суд покладає на засуджену особу, необхідні і достатні для її виправлення, з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, **такі обов'язки:**

- періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;

- повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання;

10) суд може покласти на засуджену особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, необхідні і достатні для її виправлення, з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, такі **додаткові обов'язки:**

- попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого;

- не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;

- *працевлаштуватися* або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу);

- *виконувати заходи*, передбачені пробаційною програмою;

- *пройти курс лікування* від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;

- *дотримуватися* встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля;

11) іспитовий строк *встановлюється* судом *тривалістю* від одного до трьох років – ч. 4 ст. 75 КК України;

12) дане звільнення від відбування покарання *є умовним*. Суд ухвалює звільнити засуджену особу від відбування призначеного покарання, *якщо вона* протягом визначеного іспитового строку *не вчинить* нового кримінального правопорушення і *виконає* покладені на неї обов'язки – ч. 3 ст. 75 КК України;

13) окремо щодо звільнення засудженої особи від відбування покарання з випробуванням при вчиненні *домашнього насильства*:

а) згідно ст. 126-1 КК України, *домашнім насильством* є умисне систематичне вчинення фізичного, психічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи;

б) примирення у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, як уже зазначалося, можливе *лише за ініціативою* потерпілого, його представника або законного представника укласти угоду про примирення – ч. 1 ст. 469 Кримінального процесуального кодексу України;

в) *відмова* потерпілого, його представника *від обвинувачення* у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, *не може служити*

підставою для закриття кримінального провадження – п.7 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України;

г) відповідно до ст. 91-1 КК України, в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання, *суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладені такі обов'язки:*

- *заборона* перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

- *обмеження* спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

- *заборона* наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

- *заборона* листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

- *направлення* для проходження програми для кривдників.

Зазначені вище *обов'язки* призначаються судом засудженій особі, яка *на момент* вчинення домашнього насильства *досягла* 18-річного віку на строк від одного до трьох місяців і *за потреби можуть бути продовжені* на визначений судом строк, але *не більше* як на 12 місяців – ч. 2, ч. 3 ст. 91-1 КК України;

14) у разі *успішного проходження випробування*: засуджена особа *не вчинила* нового кримінального правопорушення, *виконала* покладені на неї судом обов'язки під час іспитового строку, вона *звільняється* за постановою суду від призначеного їй покарання – ч. 1 ст. 78 КК України;

15) статтею 377 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що коли обвинувачений *тримається під вартою*, суд *звільняє його з-під варти* в залі судового засідання

у разі звільнення від відбування покарання. При засудженні до обмеження волі суд з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право звільнити обвинуваченого з-під варти. Якщо обвинувачений, що тримається під вартою, засуджений до арешту чи позбавлення волі, суд у виняткових випадках з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право змінити йому запобіжний захід до набрання вироком законної сили на такий, що не пов'язаний з триманням під вартою, та звільнити такого обвинуваченого з-під варти;

16) засуджені вироком суду із звільненням від відбування покарання з випробуванням, визнаються такими, що не мають судимості, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового кримінального правопорушення і якщо протягом зазначеного строку рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням не буде скасовано з інших підстав, передбачених законом – п. 1 ст. 89 КК України.

10). Звільнення від відбування покарання з випробуванням засуджених вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років – ст. 79 КК України:

1. Умови звільнення від відбування покарання з випробуванням засуджених вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років – ст. 79 КК України:

а) об'єктивні умови:

1) жінка вчинила будь-яке кримінальне правопорушення, за вчинення якого вона засуджена;

2) жінка не вчинила умисного тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за який вона засуджена до позбавлення волі на строк більше п'яти років;

3) жінка не вчинила корупційного кримінального правопорушення чи кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією;

б) суб'єктивні умови:

1) жінка є вагітною чи має дитину віком до семи років;

2) жінці призначене судом покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі;

2. *Особливості застосування такого виду звільнення від відбування покарання:*

1) кримінальна відповідальність при такому звільненні від відбування покарання реалізується в осуді вчиненого кримінально протиправного діяння і особи, яка його вчинила, у призначенні їй покаранні та звільненні її від відбування покарання;

2) це звільнення від відбування покарання належить до *дискреційних повноважень суду*, тобто є його правом, а не обов'язком. Суд, застосовуючи даний вид звільнення від відбування покарання з випробуванням, *може звільнити* таких засуджених від відбування як основного, так і додаткового покарання з встановленням іспитового строку у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку;

3) *корупційними кримінальними правопорушеннями*, відповідно *примітки до ст. 45 КК України*, вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369- 2 КК України. Зокрема:

а) ст. 191 КК України – привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем;

б) ст. 262 КК України – викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або службовим становищем;

в) ст. 308 КК України – викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

г) ст. 312 КК України – викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

д) ст. 313 КК України – викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ними

шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

е) ст. 320 КК України – порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;

є) ст. 357 КК України – викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження;

ж) ст. 410 КК України – викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

з) ст. 210 КК України – нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням;

и) ст. 354 КК України – підкуп працівника підприємства, установи чи організації;

і) ст. 364 КК України – зловживання владою або службовим становищем;

ї) ст. 364-1 КК України – зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

й) ст. 365-2 КК України – зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги;

к) ст. 366 – 2 КК України – декларування недостовірної інформації;

л) ст. 366-3 КК України – неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

м) ст. 368 КК України – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою;

н) ст. 368-3 КК України – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

о) ст. 368-4 КК України – підкуп особи, яка надає публічні послуги;

п) ст. 368-5 КК України – незаконне збагачення;

р) ст. 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

с) ст. 369-2 КК України – зловживання впливом;

4) *кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією* – це діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», за яке КК України встановлено кримінальну відповідальність. Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, відповідно *примітки до ст. 45 КК України*, є кримінальні правопорушення, передбачені статтями:

а) 366-2 КК України – декларування недостовірної інформації;

б) 366-3 КК України – ненадання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

5) при звільненні від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, суд, згідно ст. 76 КК України, *покладає на засудженого, необхідні і достатні для його виправлення, з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, такі обов'язки:*

- *періодично з'являтися* для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;

- *повідомляти* уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання;

6) суд *може покласти* інші обов'язки та заборони, передбачені статтею 91-1 КК України, на засуджених за злочини, *пов'язані з домашнім насильством*;

7) суд *може покласти* на засудженого, звільненого від відбування покарання з випробуванням, *необхідні і достатні* для його виправлення з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, такі **додаткові обов'язки:**

- *попросити* публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого;

- *не виїжджати* за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;

- *працевлаштуватися* або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу);

- *виконувати заходи*, передбачені пробаційною програмою;

- *пройти курс лікування* від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;

- *дотримуватися* встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля;

8) у разі успішного проходження випробування: засуджена не вчинила нового кримінального правопорушення, виконала покладені на неї судом обов'язки, вона звільняється за постановою суду від призначеного їй покарання – ч. 1 ст. 78, ч. 4 ст. 79 КК України;

9) статтею 377 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що коли обвинувачений *тримається під вартою*, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання у разі звільнення від відбування покарання. При засудженні до обмеження волі суд з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право звільнити обвинуваченого з-під варти. Якщо обвинувачений, що тримається під вартою, засуджений до арешту чи позбавлення волі, суд у виняткових випадках з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право змінити йому запобіжний захід до набрання вироком законної сили на такий, що не пов'язаний з триманням під вартою, та звільнити такого обвинуваченого з-під варти;

10) засуджені вироком суду із звільненням від відбування покарання з випробуванням жінки, визнаються такими, що не мають судимості, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового кримінального правопорушення і якщо протягом зазначеного строку не буде прийняте рішення про направлення для відбування покарання, призначеного вироком суду – п. 2 ст. 89 КК України;

11) тривалість іспитового строку визначається судом у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення ди-

тиною семирічного віку – ч. 1 ст. 79 КК України. *Вагітність* – це унікальний природний стан жінки в період зародження та розвитку дитини в її утробі, який в середньому триває 40 тижнів і завершується народженням дитини. Згідно ст. 17 закону України «Про відпустки», жінкам, на підставі медичного висновку, надається оплачувана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю:

- до пологів – 70 календарних днів;
- після пологів – 56 календарних днів (70 календарних днів – у разі народження двох і більше дітей та у разі ускладнення пологів), починаючи з дня пологів.

За бажанням жінки та у разі відсутності медичних протипоказань частина відпустки тривалістю 70 календарних днів, передбачена до пологів, може бути перенесена та використана жінкою частково або повністю після пологів, починаючи з дня пологів. При цьому загальна тривалість відпустки не може перевищувати сумарно 126 календарних днів (140 календарних днів – у разі народження двох і більше дітей та у разі ускладнення пологів);

12) *нагляд за засудженими жінками*, які звільнені від відбування покарання, здійснюється уповноваженим органом з питань пробації;

13) дане звільнення жінки від відбування покарання є *неостаточним (умовним)*. Коли звільнена від відбування покарання з випробуванням жінка відмовилася від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання, ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, не виконує покладених на неї судом обов'язків або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення, суд за поданням контролюючого органу направляє засуджену для відбування покарання згідно з вироком суду – ч. 5 ст. 79 КК України;

14) якщо засудженою жінкою протягом іспитового строку буде вчинено нове кримінальне правопорушення суд призначає їй покарання за правилами, визначеними у статтях 71 і 72 КК України – ч. 6 ст. 79 КК України;

15) у разі звільнення засудженої жінки від відбування покарання з випробуванням відповідно до статей 75-79, 104 КК України у

резолютивній частині вироку *зазначаються* тривалість іспитового строку, обов'язки, покладені на засудженого, особа, на яку за її згодою або на її прохання, суд покладає обов'язок щодо нагляду за засудженим і проведення з ним виховної роботи – ч. 4 ст. 374 КПК України;

16) про звільнення засудженої жінки від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку. Оскарження *прокурором* ухвали суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання *зупиняє її виконання* – ч. 6 ст. 539 КПК України.

11). Звільнення засудженої особи від відбування покарання у зв'язку з закінчення строків давності виконання обвинувального вироку – ст. 80 КК України:

1. Умови звільнення засудженої особи від відбування покарання у зв'язку з закінчення строків давності виконання обвинувального вироку:

а) *об'єктивні умови:*

1) *засуджена особа визнана обвинувальним вироком суду **винною** у вчиненні кримінального правопорушення;*

2) *засуджена особа **не вчинила** катування, передбачене частиною третьою статті 127, кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачені статтями 437-439, 442, 442-1 КК України – ч. 6 ст. 80 КК України;*

3) *з дня набрання чинності обвинувальним вироком суду його не було виконано відповідно у строк, вказаний в ч. 1 ст. 80 КК України;*

4) *перебіг давності не зупинений і не перерваний за умов передбачених ч. 3 та ч. 4 ст. 80 КК України;*

б) *суб'єктивні умови:*

1) *засуджена особа не вчинила протягом строку давності нового злочину;*

3) *засуджена особа не ухилялася від відбування покарання.*

2. *Особливості застосування такого виду звільнення від відбування покарання:*

1) *відповідно до ч. 1 ст. 80 КК України, засуджена особа звіль-*

няється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності виконання обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:

- два роки – у разі засудження суб'єкта до покарання менш суворого, ніж обмеження волі;
- три роки – у разі засудження суб'єкта до покарання у виді обмеження волі;
- п'ять років – у разі засудження суб'єкта до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;
- десять років – у разі засудження суб'єкта до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;
- п'ятнадцять років – у разі засудження суб'єкта до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин;

2) строки давності щодо додаткових покарань визначаються основним покаранням, призначеним за вироком суду;

3) *давність не застосовується* у разі вчинення засудженою особою таких кримінальних правопорушень:

а) *катування*, передбаченого частиною третьою статті 127 КК України;

б) *проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку*:

- планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни – ст. 437 КК України;

- порушення законів та звичаїв війни – ст. 438 КК України;

- застосування зброї масового знищення – ст. 439 КК України;

- геноцид – ст. 442 КК України;

в) *проти людяності* (ст. 442-1 КК України) – умисного вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення:

- переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі;

- депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави;

- насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави;

- зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства;

- обертання в рабство або торгівлі людьми;

- насильницького зникнення;

- незаконного позбавлення волі;

- катування;

- інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю;

- умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення злочину апартеїду, винищення, вбивств;

4) *початком перебігу строків давності* є день набрання чинності обвинувальним вироком. Тривалість строків давності диференціюється залежно від тяжкості вчиненого засудженою особою кримінального правопорушення, а також міри (виду, строку, розміру) призначеного їй судом покарання, у тому числі остаточного покарання за сукупністю кримінальних правопорушень, або за сукупністю вироків;

5) *перебіг давності зупиняється*, якщо засуджена особа ухиляється від відбування покарання – ч. 3 ст. 80 КК України. Ухилення від відбування покарання – це її умисні дія або бездіяльність, спрямовані на невідбування покарання. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення засудженої особи для відбування покарання або з дня її затримання. У цьому разі строки давності, передбачені пунктами 1-3 частини першої цієї статті, *подвоюються*;

6) *перебіг давності переривається*, якщо до закінчення строків, зазначених у частинах першій та третій цієї статті, засуджена особа вчинить новий злочин. Обчислення давності в цьому випадку починається з дня вчинення нового кримінального правопорушення – ч. 4 ст. 80 КК України;

7) у цьому випадку звільнення засудженої особи від відбування покарання кримінальна відповідальність реалізується в осуді вчиненого нею кримінально протиправного діяння, її особи, у призначенні їй покарання, дострокового звільнення від його відбування та у судимості;

8) умови звільнення засудженого неповнолітнього від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку визначені ст. 106 КК України;

9) частиною третьою ст. 80 КК України передбачене *правило про подвоєння тривалості строку давності* виконання обвинувального вироку *при зупиненні строку давності*. Подвоюються строки давності передбачені пунктами 1-3 ч. 1 ст. 80 КК України, а саме такі строки:

- два роки – у разі засудження особи до покарання менш суворого, ніж обмеження волі;

- три роки – у разі засудження особи до покарання у виді обмеження волі;

- п'ять років – у разі засудження особи до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

10) звільнення засудженої особи від відбування покарання у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку є *обов'язком суду*;

11) питання про застосування давності до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі *заміняється* позбавленням волі;

12) звільнення засудженої особи від відбування покарання у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку здійснюється безпосередньо в силу закону за рішенням суду без прийняття з цього приводу будь-якого рішення тим чи іншим органом;

13) засуджена особа, яка звільнена від відбування покарання у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, є *судимою* – ч. 3 ст. 90 КК України;

14) звільнення засудженої особи від відбування покарання у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку є *остаточним (безумовним)*;

15) якщо обвинувачений визнається винним, але звільняється від відбування покарання, суд зазначає про це в резолютивній частині вироку – ч. 4 ст. 374 Кримінального процесуального кодексу України.

12). Умовно-дострокове звільнення засудженої особи від відбування покарання – ст. 81 КК України:

1. Умови умовно-дострокове звільнення засудженої особи від відбування покарання:

а) *об'єктивні умови:*

1) *особа вчинила будь-яке кримінальне правопорушення, за вчинення якого вона засуджена вироком суду;*

2) *засуджена особа відбула відповідну частину покарання, передбачену ч. 3 ст. 81 КК України;*

б) *суб'єктивні умови:*

1) *засуджена особа бажає бути умовно-дострокового звільненою від відбування покарання;*

2) *засуджена особа своєю сумлінною поведінкою і ставленням до праці довела своє виправлення -ч. 2 ст. 81 КК України;*

2. *Особливості застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання:*

1) слід звернути увагу на те, що ч. 1 ст. 81 КК України рішенням Конституційного Суду України № 6-р(II)/2021 від 16.09.2021 року *визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), оскільки вона унеможлиблює її застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Відповідно до ст. 152 Конституції України, вона втратила чинність з дня ухвалення рішення Конституційним Судом України. До втрати чинності вона була в такій редакції: «До осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців,*

обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання»;

2) суд вирішує питання про умовно-дострокове звільнення засудженої особи від відбування покарання *за клопотанням (поданням)* прокурора, засудженого, його захисника, законного представника, органу або установи виконання покарань, а також інших осіб, установ або органів у випадках, встановлених законом – ст.537, ст. 539 Кримінального процесуального кодексу України;

3) суд вирішує питання про умовно-дострокове звільнення засудженої особи від відбування покарання якщо вона фактично відбула:

а) не менше половини строку покарання, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережний тяжкий злочин;

б) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі;

в) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавленням волі на певний строк, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання;

4) за наслідками розгляду клопотання (подання) про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання *суд постановляє ухвалу*, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку – ч. 3 ст. 539 Кримінального процесуального України;

5) у разі *набрання законної сили ухвалою суду про відмову* в задоволенні клопотання щодо умовно-дострокового звільнення засудженого від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням розгляд повторного клопотання з цього самого питання щодо осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини до позбавлення волі на строк не менше п'яти років, може мати місце не раніше як через рік з дня винесення ухвали суду про відмову, а щодо засуджених за інші кримінальні правопорушення та неповнолітніх засуджених – *не раніше як через шість місяців* – ч. 7 ст. 539 Кримінального процесуального України;

6) при цьому звільненні від відбування покарання кримінальна відповідальність реалізується *в осуді вчиненого кримінально протиправного діяння і особи, яка його вчинила, у покаранні особи та в умовно-достроковому звільненні її від відбування покарання і в судимості*;

7) звільнення засудженої особи від відбування покарання належить до дискреційних повноважень суду, тобто *є його правом, а не обов'язком*;

8) засуджену особу може бути умовно-достроково звільнено (повністю або частково) від відбування як основного і додаткового покарання. При цьому слід мати на увазі, що таким додатковим покаранням, від якого можна звільнити достроково (тобто до закінчення строку), є лише позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про умовно-дострокове звільнення

від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» від 26 квітня 2002 року №2);

9) при умовно-достроковому звільненні від відбування основного покарання засудженої особи, щодо якої було застосовано додаткове покарання, суд може вирішити питання про повне або часткове звільнення особи від відбування і додаткового покарання не тільки тоді, коли про це порушено питання у поданні органу, який відає виконанням покарання, а й за своєю ініціативою (п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» від 26 квітня 2002 року №2);

10) звільнення засудженої особи від відбування покарання є неостаточним (умовним). У разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового кримінального правопорушення суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 цього Кодексу – ч. 4 ст. 81 КК України;

11) умови та порядок умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх визначені ст. 107 КК України;

12) звільнена умовно-достроково від відбування покарання особа є судимою – ч. 3 ст. 90 КК України.

13). Умовно-дострокове звільнення засудженої особи від відбування покарання для проходження військової служби – ст. 81-1 КК України:

1. Умови умовно-дострокового звільнення засудженої особи від відбування покарання для проходження військової служби:

а) *об'єктивні умови:*

1) засуджена особа визнана обвинувальним вироком суду винною у вчиненні кримінального правопорушення;

2) особа не засуджена за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 81-1 КК України;

б) *суб'єктивні умови:*

1) засуджена особа відбуває покарання у виді обмеження

волі або позбавлення волі на певний строк під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану;

2) засуджена особа *виявила бажання* проходити військову службу за контрактом;

3) засуджена особа *відповідає вимогам* проходження військової служби за контрактом, визначеним статтею 21-5 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

2. *Особливості застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби:*

1) *застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби може бути здійснене судом лише* щодо особи, яка **не засуджена за вчинення:**

а) *злочинів* проти основ національної безпеки України статті: 109 – 114-2 КК України;

б) умисного вбивства двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством пункти: 1, 4, 10 ч. 2 ст. 115 КК України;

в) особливо тяжкого корупційних кримінального правопорушення. *Корупційними кримінальними правопорушеннями, відповідно примітки до ст. 45 КК України, вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369- 2 КК України. Особливо тяжким з них, відповідно до ч. 6 ст. 12 КК України, є лише ті, за вчинення яких передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі;*

г) кримінального правопорушення, передбаченого статтями 152-156-1, 258-258-6, частиною четвертою статті 286-1, статтею 348 КК України.

2) умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби також **не застосовується** до засуджених службових осіб, які згідно з підпунктом 1 пункту 3 примітки до статті 368 цього КК України *займали* особливо відповідальне становище. Ними, зокрема, є: Президент України,

Прем'єр-міністр України, члени Кабінету Міністрів України, перші заступники та заступники міністрів, Голова та член Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голова та член Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Голова та член Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Голова та державний уповноважений Антимонопольного комітету України, Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голова Фонду державного майна України, його перший заступник та заступники, Голова та член Центральної виборчої комісії, народні депутати України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Директор Національного антикорупційного бюро України, Директор Бюро економічної безпеки України, Директор Державного бюро розслідувань, Генеральний прокурор, його перші заступники та заступники, Голова Конституційного Суду України, його заступники та судді Конституційного Суду України, Голова Верховного Суду, його заступники та судді Верховного Суду, голови вищих спеціалізованих судів, їх заступники та судді вищих спеціалізованих судів, Голова Національного банку України, його перший заступник та заступники, Секретар Ради національної безпеки і оборони України, його перший заступник та заступники, Постійний Представник Президента України в Автономній Республіці Крим, його перший заступник та заступники, радники та помічники Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України;

3) статтею 21-5 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» наступні *умови та вимоги* проходження військової служби за контрактом осіб, які умовно-достроково звільнені від відбування покарання:

а) *особи*, які умовно-достроково звільнені від відбування покарання на підставі, визначеній статтею 81-1 Кримінального кодексу України, *приймаються* на військову службу до Збройних Сил України *за контрактом* на посади рядового, сержантського і старшинського складу, а також офіцерського складу відповідно до військових звань, за якими вони перебувають на військовому обліку. *Ухилення* від прийняття на військову службу за контрактом особою, яку звільнено умовно-достроково від відбування пока-

рання для проходження військової служби, має наслідком кримінальну відповідальність;

б) *перелік посад*, які можуть бути заміщені особами, звільненими умовно-достроково від відбування покарання на підставі, визначеній статтею 81-1 Кримінального кодексу України, визнається Генеральним штабом Збройних Сил України;

в) на військову службу *за контрактом* приймаються особи, звільнені умовно-достроково від відбування покарання згідно ст. 81-1 Кримінального кодексу України, які відповідають *таким вимогам* проходження військової служби:

- *яким залишилося* до досягнення віку, передбаченого статтею 22 цього Закону, *не менше* трьох років;

- *придатні* до військової служби за станом здоров'я;

- *пройшли* професійно-психологічний відбір;

- *мають достатній рівень* фізичної підготовки для виконання обов'язків військової служби;

4) *для прийняття на військову службу осіб*, які виявили бажання проходити військову службу за контрактом і розглядаються до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, *установи виконання покарань звертаються* до територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем їх розташування;

5) *процедура оформлення* на військову службу за контрактом, порядок і правила укладення контракту, припинення (розірвання) контракту та наслідки його припинення (розірвання), порядок присвоєння військових звань та проходження військової служби *визначаються* положенням про проходження військової служби та іншими нормативно-правовими актами;

6) питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби вирішуються судом *за клопотанням* (поданням) органу або установи виконання покарань – ч.1 ст. 539 Кримінально процесуального кодексу України;

7) *порядок умовно-дострокового звільнення* від відбування покарання для проходження військової служби визначений статтею 154-1 Кримінально-виконавчого кодексу України. Він полягає у наступному:

а) стосовно засудженої особи, *яка виявила бажання* проходити військову службу, на підставі, визначеній статтею 81-1 Кримінального кодексу України, *може бути застосовано* умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом;

б) *за заявою* засудженої особи *установа виконання* покарань у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання покарань та пробації, *вживає* невідкладних заходів щодо можливості представлення його до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом та *організовує* проходження таким засудженим первинного медичного огляду у закладах охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України та в інших закладах охорони здоров'я державної чи комунальної форми власності. Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань є Державна кримінально-виконавча служба України, яка діє на підставі Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»;

в) питання щодо *можливості представлення* засудженого до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом за наявності позитивних результатів первинного медичного огляду попередньо *розглядається* установою виконання покарань за обов'язковою участю (у тому числі в режимі відеоконференції) представника територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем розташування установи виконання покарань, а також представника військової частини, в якій засуджений планує проходити військову службу за контрактом. *За результатами* такого попереднього розгляду засудженому територіальним центром комплектування та соціальної підтримки *може бути видано* направлення для проходження військово-лікарської комісії;

г) *установа виконання* покарань *сприяє*, а територіальний центр комплектування та соціальної підтримки *організовує* проходження засудженим військово-лікарської комісії. У разі визнання засудженого придатним до військової служби за станом здо-

ров'я копія довідки військово-лікарської комісії з постановою про придатність до військової служби невідкладно, але не пізніше 24 годин, надається установі виконання покарань;

д) *за результатами розгляду* отриманих документів та прийняття рішення про можливість представлення засудженого до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом *установа виконання покарань невідкладно, але не пізніше 24 годин після прийняття* такого рішення, надсилає до суду клопотання (подання), заяву засудженого про бажання проходити військову службу за контрактом, письмову згоду командира військової частини, в якій засуджений планує проходити військову службу за контрактом, копію військово-облікових документів та копію довідки військово-лікарської комісії з постановою про придатність до військової служби для розгляду у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством;

е) при умовно-достроковому звільненні з установи виконання покарань на підставі ухваленого судового рішення на підставі, визначеній статтею 81-1 Кримінального кодексу України, що набрало законної сили, *особа передається* підрозділам Національної гвардії України для її супроводження з установи виконання покарань до територіального центру комплектування та соціальної підтримки;

є) *порядок* взяття засуджених на військовий облік призовників, військовозобов'язаних, проходження ними військово-лікарської комісії, професійно-психологічного відбору, перелік територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, які здійснюють облік осіб, звільнених умовно-достроково, а також порядок їх супроводження Національною гвардією України до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, а також відповідних підрозділів Збройних Сил України до спеціалізованого підрозділу військової частини для укладення контракту та проходження військової служби, а також порядок взаємодії територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, установ виконання покарань та Національної гвардії України *визначаються Кабінетом Міністрів України*;

ж) *останнім днем відбування кримінального покарання особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби, є день її передачі до підрозділів Національної гвардії України для доставляння до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки;*

8) *судове рішення про умовно-дострокове звільнення особи від відбування покарання для проходження військової служби або про відмову в умовно-достроковому звільненні, відповідно до ч. 6 ст. 376 та ч. 6 ст. 535 Кримінального процесуального кодексу України, невідкладно, але не пізніше 24 годин після набрання рішенням законної сили, надсилається до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки, а також до органу або установи виконання покарань для його виконання;*

9) *при ухваленні рішення суду про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом суд покладає на особу, звільнену від відбування покарання, обов'язок невідкладно, але не пізніше 24 годин після набрання законної сили судовим рішенням про умовно-дострокове звільнення особи від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом, прибути у супроводі Національної гвардії України до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки для укладення контракту та проходження військової служби – ч. 2 ст. 81-1 КК України;*

10) *засуджена особа, у разі застосування судом умовно-дострокового звільнення для проходження військової служби, звільняється умовно-достроково від відбування лише основного покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк – ч. 1 ст. 81-1 КК України;*

11) *у разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби, протягом невідбутої частини покарання нового кримінального правопорушення суд призначає такій особі покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 КК України;*

3. *Ухилення від прийняття на військову службу за контрактом особою, яку під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану звільнено умовно-достроково від відбування покарання для*

проходження військової служби, відповідно до ст. 336-1 КК України, *карається* позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років;

4. Звільнена достроково від відбування покарання особа є *судимою* – ч. 3 ст. 90 КК України. Порядок і умови *погашення та зняття судимості* з таких осіб визначений статтями 89-91 КК України.

14). Звільнення від відбування покарання засудженої вагітної жінки, жінки, яка має дитину віком до трьох років– ст. 83 КК України:

1. Умови звільнення від відбування покарання засудженої вагітної жінки, жінки, яка має дитину віком до трьох років:

а) *об'єктивні умови:*

1) жінка вчинила *будь-яке кримінальне правопорушення, за вчинення якого вона засуджена;*

2) жінка не вчинила *умисного тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за який вона засуджена до позбавлення волі на строк більше п'яти років;*

б) *суб'єктивні умови:*

1) жінка, яка вчинила кримінальне правопорушення є *вагітною або народила дитину під час відбування покарання;*

2) дитині не виповнилося *три роки;*

3) жінці *призначене* судом покарання у *виді обмеження волі або позбавлення волі, яке вона відбуває;*

4) *жінка має сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання, або яка має можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини;*

2. *Особливості застосування такого виду звільнення від відбування покарання:*

1) звільнення від відбування покарання засудженої вагітної жінки, жінки, яка народила дитину під час відбування покарання і має дитину віком до трьох років належить до *дискреційних повноважень суду*, тобто є його правом, а не обов'язком. Суд може звільнити таку жінку від відбування покарання в межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку;

2) у цьому випадку кримінальна відповідальність реалізується в осуді вчиненого кримінально протиправного діяння і особи, яка його вчинила, у призначенні їй покарання та його відбуванні, звільненні її від відбування покарання;

3) *тяжким злочином*, згідно ч. 5 ст. 12 КК України, є діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років;

4) *особливо тяжким злочином*, згідно ч. 6 ст. 12 КК України, є діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі;

5) засуджені до обмеження волі або позбавлення волі жінки, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, які мають сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з ними проживання, або які мають можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини, за поданням адміністрації установи виконання покарань і спостережної комісії звільняються судом від відбування покарання в межах строку, на який згідно із законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку – ч. 10 ст. 153 Кримінально-виконавчого кодексу України;

6) статтею 377 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що коли обвинувачений *тримається під вартою*, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання у разі звільнення від відбування покарання. При засудженні до обмеження волі суд з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право звільнити обвинуваченого з-під варти. Якщо обвинувачений, що тримається під вартою, засуджений до арешту чи позбавлення волі, суд у виняткових випадках з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право змінити йому запобіжний захід до набрання вироком законної сили на такий, що не пов'яза-

ний з триманням під вартою, та звільнити такого обвинуваченого з-під варти;

7) після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті суд, залежно від поведінки засудженої, може: а) звільнити її від покарання або б) замінити його більш м'яким покаранням чи в) направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком. У цьому разі суд може повністю або частково зарахувати у строк відбування покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання – ч. 4 ст. 83 КК України;

8) у разі: а) звільнення від покарання такі жінки, в силу ч. 3 ст. 88 КК України, визнаються такими, що не мають судимості; б) засуджені із звільненням від відбування покарання жінки, а також ті, яким замінено покарання більш м'яким, визнаються такими, що мають судимість відповідно до ч. 3 ст.90 та ст.89 КК України;

9) нагляд за такими засудженими жінками, які звільнені від відбування покарання, здійснюється уповноваженим органом з питань пробації. Залежно від поведінки засудженої після досягнення дитиною трирічного віку або в разі смерті дитини уповноважений орган з питань пробації вносить до суду подання про звільнення її від відбування покарання або заміну його більш м'яким покаранням чи направлення засудженої для відбування покарання, призначеного за вироком – ч. 10 ст.153 Кримінально-виконавчого кодексу України;

10) звільнення жінки від відбування покарання є неостаточним (умовним). Коли засуджена, яка була звільнена від відбування покарання, відмовляється від дитини, передала її у дитячий будинок, зникла з місця проживання або ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення, суд може за поданням контролюючого органу направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком – ч. 5ст. 83 КК України;

11) якщо такою засудженою жінкою, в період звільнення від відбування покарання, вчинено нове кримінальне правопорушення суд призначає їй покарання за правилами, визначеними у статтях 71 і 72 КК України – ч. 6 ст. 83 КК України.

15). Звільнення засудженої особи від покарання за психічною хворобою під час його відбування – ч. 1 ст. 84 КК України:

1. Умови звільнення засудженої особи від покарання за психічною хворобою під час його відбування:

а) *об'єктивні умови:*

1) *засуджена особа* визнана обвинувальним вироком суду винною у вчиненні кримінального правопорушення;

2) психічне захворювання засудженої особи *перешкоджає* відбуванню покарання;

б) *суб'єктивні умови:*

1) *засуджена особа* відбуває призначене судом покарання;

2) *засуджена особа* захворіла на психічну хворобу під час відбування покарання;

3) внаслідок психічної хвороби *засуджена особа* позбавлена можливості усвідомлювати свої дії (*бездіяльність*) або керувати ними.

2. *Особливості застосування такого виду звільнення від відбування покарання:*

1) класифікація психічних хвороб визначена «Національним класифікатором», розробленим Міністерством охорони здоров'я України та затвердженим наказом Міністерства економіки України 04.08.2021 року №360-21. *Підготовка та подання до суду матеріалів* для вирішення питання про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання за хворобою здійснюється згідно «Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі», затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 15.08. 2014 року №1348/5/572. У додатку 13 до цього Порядку є, зокрема, Перелік психічних хворіб, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання;

2) звільнення засудженої особи від відбування покарання у зв'язку з його психічною хворобою здійснюється судом *на підставі висновку* комісії лікарів-психіатрів і належить до *числа обов'язкових*. Згідно ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України, слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи, зокрема, щодо визначення психічного

стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;

3) у цьому випадку кримінальна відповідальність *реалізується в осуді* вчиненого особою кримінального правопорушення і її особи, у призначення їй покарання, *у відбуванні* призначеного йому судом покарання *та у звільненні від його відбування*;

4) згідно ч. 1 ст. 84 КК України та ч. 8 ст. 539 Кримінального процесуального кодексу України, *у разі задоволення клопотання про звільнення* від подальшого відбування покарання засудженої особи, яка захворіла на психічну хворобу під час відбування покарання, *суддя вправі* застосувати примусові заходи медичного характеру відповідно до статей 92-95 Кримінального кодексу України;

5) частиною третьою ст. 514 Кримінального процесуального кодексу України регламентовано, що розгляд питання про продовження, зміну чи припинення застосування судом примусових заходів медичного характеру *здійснюється* за письмовою заявою представника закладу з надання психіатричної допомоги (лікаря-психіатра), де тримається дана особа. До заяви *додається висновок* комісії лікарів-психіатрів, що обґрунтовує необхідність продовження, зміни або припинення застосування таких примусових заходів. Розгляд питання про зміну чи припинення застосування судом примусових заходів медичного характеру *може також здійснюватися* за письмовою заявою особи, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, або її захисника чи законного представника у разі, якщо така особа за своїм станом здоров'я не може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними, в тому числі не може усвідомлено подати до суду відповідну заяву. До заяви *додається висновок* комісії лікарів-психіатрів закладу, в якому особі надається психіатрична допомога, *або, у разі наявності, висновок* обраного особою незалежного лікаря-психіатра;

6) *час*, протягом якого до такої засудженої особи застосовувалися примусові заходи медичного характеру, *зараховується* в строк покарання за правилами, передбаченими в частині п'ятій статті 72 цього КК України – один день позбавлення волі *дорівнює* одному дню застосування примусових заходів медичного характеру – ч. 4 ст. 84 КК України;

7) статтею 377 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що коли обвинувачений *тримається під вартою, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання у разі звільнення від відбування покарання. При засудженні до обмеження волі суд з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право звільнити обвинуваченого з-під варти. Якщо обвинувачений, що тримається під вартою, засуджений до арешту чи позбавлення волі, суд у виняткових випадках з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право змінити йому запобіжний захід до набрання вироком законної сили на такий, що не пов'язаний з триманням під вартою, та звільнити такого обвинуваченого з-під варти;*

8) звільнення засудженої особи від відбування покарання є неостаточним (умовним). Згідно ч. 4 ст. 84 КК України воно триває до одужання особи;

9) у разі одужання такої засудженої особи вона повинна бути направлена для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені ст. 49 або 80 КК України, або відсутні інші підстави для її звільнення від покарання;

10) статтею 515 Кримінального процесуального кодексу України, у разі видужання такої особи, передбачена така процедура та наслідки відновлення кримінального провадження:

а) у разі *видужання* особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу або в неї настав тимчасовий розлад психічної діяльності чи інший хворобливий стан психіки, які позбавляли її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, суд *на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів* своєю ухвалою припиняє застосування примусових заходів медичного характеру;

б) постановлення ухвали суду про припинення застосування примусових заходів медичного характеру є *підставою* для проведення досудового розслідування чи судового провадження;

в) у разі засудження цієї особи до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи позбавлення волі *час її перебування* в медичній установі *зараховується* у строк відбування покарання;

г) якщо на час розгляду питання про відновлення кримінального провадження *закінчився строк давності* притягнення до кримінальної відповідальності або прийнято закон, який *усуває* кримінальну відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, кримінальне провадження *підлягає* закриттю, якщо особа, щодо якої розглядається питання, *не заперечує* проти цього;

3. В силу ч. 3 ст. 88 КК України, особа звільнена від покарання вважається такою, що не має судимості.

16). Звільнення засудженої особи від покарання або його подальшого відбування за іншою тяжкою хворобою – ч. 2 ст. 84 КК України.

1. Необхідно звернути увагу на *комплексну* регламентацію такого звільнення: а) звільнення від покарання; б) звільненні від подальшого відбуванні покарання;

2. Умови звільнення засудженої особи від покарання або його подальшого відбування за іншою тяжкою хворобою:

а) *об'єктивні умови:*

1) *засуджена особа* визнана обвинувальним вироком суду винною у вчиненні кримінального правопорушення;

2) *тяжке захворювання* засудженої особи є перешкодою для відбування покарання;

3) засудженій особі: а) *не призначене* судом покарання; або б) *призначене* судом покарання;

б) *суб'єктивна умова: засуджена особа захворіла на іншу тяжку хворобу* після вчинення нею кримінального правопорушення або постановлення вироку судом;

3. *Особливості застосування такого виду звільнення від покарання або подальшого його відбування:*

1) особа *визнана вироком суду винною* у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому можливі два *варіанти* розвитку подій: а) суд *розглядає можливість* призначення особі покарання. У цьому випадку суд звільняє засуджену особу від покарання; б) суд *постановив вирок і призначив* засудженій особі покарання, яке вона *відбуває*. У цьому випадку суд звільняє засудженого від подальшого відбування покарання;

2) *підготовка та подання до суду матеріалів* для вирішення

питання про звільнення засудженої особи від подальшого відбування покарання за хворобою здійснюється згідно «Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі», затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 15.08. 2014 року №1348/5/572. У додатку 13 до цього Порядку є, зокрема, Перелік інших тяжких хворіб, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання. Зокрема, хвороби: туберкульоз, інфекція вірусу імунодефіциту людини (ВІЛ\СНІД), новоутворення, ендокринної системи, нервової системи, кровообігу, органів дихання, травлення, обміну, нирок, променева хвороба.

Розділом VI (пункти 1-2) «Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» встановлений порядок підготовки та подання до суду матеріалів для вирішення питання про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання за хворобою. Зокрема, що:

а) медичному обстеженню з метою підготовки та подання до суду матеріалів для вирішення питання про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання підлягають засуджені, які захворіли в установах виконання покарань, а також особи, які захворіли до засудження, але їх хвороби внаслідок прогресування набули характеру;

б) медичний огляд засуджених осіб проводиться лікарсько-консультативними комісіями закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України, у разі неможливості перенаправлення хворого засудженого до закладу охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України медичний огляд засуджених осіб проводиться лікарсько-консультативними комісіями закладів охорони здоров'я державної або комунальної форм власності після обов'язкового лікування і обстеження хворого в стаціонарних умовах закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України або закладів охорони здоров'я державної або комунальної форм власності з урахуванням результатів його медичного обстеження, проведеного лікування *та заключного діагнозу*;

3) залежно від варіанту розвитку подій, кримінальна відпові-

дальність може *реалізуватися*; а) в осуді вчиненого особою кримінального правопорушення і її особи та звільненні від покарання; б) в осуді вчиненого кримінального правопорушення і особи, яка його вчинила, *призначенні, відбуванні покарання та звільненні особи від його відбування*;

4) дане звільнення засудженої особи від покарання або подальшого його відбування є неостаточним (умовним). Згідно ч. 4 ст. 84 КК України воно триває до одужання особи. У разі одужання такої особи вона повинна бути направлена для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені ст. 49 КК України, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. У цій ситуації необхідно звернути на певну логічну неспільність здійсненого законодавцем кримінально правового регулювання. В силу ч. 3 ст. 88 КК України, особи звільнені від покаранні вважаються такими, що не мають судимості. Виникає питання про підставу направлення цих осіб для відбування покарання;

5) звільнення засудженої особи від покарання або подальшого його відбування у зв'язку з її іншою тяжкою хворобою належить до дискреційних повноважень суду, тобто є його правом, а не обов'язком. При вирішенні питання про звільнення від покарання або подальшого його відбування засудженої особи суд враховує: а) тяжкість вчиненого кримінального правопорушення; б) характер захворювання особи; в) особу засудженого; г) інші обставини справи;

6) статтею 377 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що коли обвинувачений *тримається під вартою, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання у разі звільнення від відбування покарання*. При засудженні до обмеження волі суд з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право звільнити обвинуваченого з-під варти. Якщо обвинувачений, що тримається під вартою, засуджений до арешту чи позбавлення волі, суд у виняткових випадках з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право змінити йому запобіжний захід до набрання вироком законної сили на такий, що не пов'язаний з триманням під вартою, та

звільнити такого обвинуваченого з-під варти;

4. В силу ч. 3 ст. 88 КК України, *особи звільнені від покаранні вважаються такими, що не мають судимості*. Звільнена достроково від відбування покарання особа є судимою – ч. 3 ст. 90 КК України. Порядок та умови погашення та зняття судимості осіб звільнених від відбування покарання визначений статтями 89-91 КК України.

17). Звільнення засудженої особи від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу її для обміну як військовополоненої – ч. 1 ст. 84-1 КК України:

1. Умови Звільнення засудженої особи від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу її для обміну як військовополоненої:

а) *об'єктивні умови:*

1) *засуджена особа* визнана обвинувальним вироком суду винною у вчиненні кримінального правопорушення;

2) *уповноваженим органом* прийнято рішення про передачу засудженої особи для обміну як військовополоненої;

б) *суб'єктивні умови такого звільнення від відбування покарання:*

1) *засуджена особа є військовополоненою;*

2) *засуджена особа відбуває покарання у виді виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі;*

3) *засуджена особа надала письмову згоду на проведення для обміну її як військовополоненої.*

2. *Особливості такого виду звільнення від відбування покарання:*

1) *правовий статус військовополонених визначений Женевською конвенцією «Про поводження з військовополоненими» від 12 серпня 1949 року. Конвенція, згідно її статті другої, застосовується в усіх випадках оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо стан війни не*

визнаний однією з них. Конвенція також застосовується в усіх випадках часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір;

2) відповідно до *статті третьої* Конвенції, у випадку збройного конфлікту, який не має міжнародного характеру та виникає на території однієї з Високих Договірних Сторін, кожна сторона конфлікту *зобов'язана* застосовувати як мінімум такі положення:

а) з особами, які не беруть активної участі у воєнних діях, зокрема з тими особами зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тими, які припинили участь у воєнних діях у зв'язку з хворобою, пораненням, триманням під арештом чи з будь-якої іншої причини, поводяться за будь-яких обставин гуманно, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового становища чи будь-якими іншими аналогічними критеріями. *З цією метою заборонено зараз і надалі* вчиняти стосовно зазначених вище осіб такі дії:

- насилля над життям та особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;

- захоплення заручників;

- наругу над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження;

- засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні;

б) підбирати поранених і хворих та надавати їм допомогу. Безстороння гуманітарна організація, наприклад Міжнародний комітет Червоного Хреста, може запропонувати свої послуги сторонам конфлікту;

3) *статтею четвертою* Конвенції задекларовано, що *військовополоненими*, у розумінні цієї Конвенції, є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

а) особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також

членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;

б) членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

- ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;
- вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;
- вони носять зброю відкрито;
- вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни;

в) членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує;

г) осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком, наведеним у додатку;

д) членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права;

е) жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни;

є) з наведеними нижче особами поводяться *так само*, як і з військовополоненими, згідно із цією Конвенцією:

- особами, які належать або належали до збройних сил окупованої країни, якщо держава-окупант вважає за потрібне з причи-

ни такої відданості інтернувати їх, навіть якщо перед тим їх було звільнено тоді, коли бойові дії проходили за межами окупованої зазначеною державою території, зокрема коли ці особи зробили безуспішну спробу приєднатися до збройних сил, до яких вони належать і які ведуть бойові дії, або коли вони не з'явилися за викликом, зробленим з метою їхнього інтернування;

- особами, які належать до однієї з категорій, перелічених у цій статті, яких прийняли на своїй території нейтральні держави або держави, що не воюють, і яких ці держави повинні інтернувати відповідно до міжнародного права, якщо вони не вирішать застосувати до них більш сприятливий режим; проте на цих осіб не поширюються положення статей 8, 10, 15, 30 п'ятого абзацу, статей 58 – 67, 92, 126, та у випадках, коли між сторонами конфлікту й заінтересованою нейтральною державою або державою, що не воює, існують дипломатичні відносини, положення статей стосовно держави-покровительки. У випадку, коли існують такі дипломатичні відносини, сторонам конфлікту, від яких залежать ці особи, дозволяється здійснювати стосовно них функції держави-покровительки, передбачені цією Конвенцією, без шкоди для тих функцій, які ці сторони зазвичай виконують відповідно до дипломатичної й консульської практики та угод;

4) звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу особи для обміну як військовополоненої, згідно ч. 1 ст. 539 Кримінального процесуального кодексу України, вирішується судом *за клопотанням прокурора*;

5) *умови та порядок обміну* військовополоненими узгоджується компетентними органами зацікавлених сторін. Якщо обмін такої засудженої особи не відбувся, то суд, за клопотанням прокурора, приймає рішення про направлення особи, звільненої від відбування покарання у зв'язку з її передачею для обміну як військовополоненої, для подальшого відбування призначеного раніше покарання;

6) *у разі вчинення* особою, яку було звільнено судом від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про її передачу для обміну як військовополоненої та такий обмін відбувся, *протягом невідбутої частини покарання* но-

вого кримінального правопорушення суд призначає їй покарання *за правилами*, передбаченими статтями 71 і 72 КК України;

3. У цьому випадку кримінальна відповідальність *реалізується в осуді* вчиненого особою кримінального правопорушення і її особи, у призначення їй покарання, у *відбуванні* призначеного йому судом покарання та у звільненні від його відбування;

4. Звільнена достроково від відбування покарання особа є *судимою* – ч. 3 ст. 90 КК України. Порядок та умови *погашення та зняття судимості* з таких осіб визначений статтями 89-91 КК України.

18). Звільнення засудженої особи від відбування покарання на підставі закону про амністію- ст. 86 КК України:

1. Етимологічне значення слова «амністія» у наукових джерелах розкривають посилаючись на його походження від давньо-грецького слова *ἀμνηστία (amnestia)*, а також латинського слова *amnestia*, що означає «забуття» або «прощення».

2. Умови звільнення засудженої особи від відбування покарання на підставі закону про амністію є наступними:

а) *об'єктивні умови*:

1) особа: а) *визнана винною* у вчиненні кримінального правопорушення обвинувальним вироком суду; або б) *розгляд кримінальної справи щодо такої особи завершений*, але вирок не набрав законної сили;

2) кримінальне правопорушення *вчинене особою до дня набрання чинності* законом про амністію *включно*. Воно не є триваючим або продовжуваним кримінальним правопорушенням, яке закінчене, припинене або перерване *після* набрання законом про амністію чинності. У *виняткових* випадках з метою припинення суспільно небезпечних групових проявів чинність амністії *може бути поширена* на діяння, вчинені до певної дати після оголошення амністії, за умови обов'язкового виконання до цієї дати вимог, передбачених законом про амністію (*умовна амністія*) – ст. 5 Закону України «Про застосування амністії в Україні»;

б) *суб'єктивні умови такого звільнення від відбування покарання*:

1) особа, яка засуджена обвинувальним вироком суду не є особою, щодо якої, згідно ст. 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні», амністія не може бути застосована;

2) особа відбуває призначене судом покарання або має його відбутися після набрання законної сили вирок суду;

3) особа, щодо якої вирішується питання про застосування амністії, дала свою згоду суду в усній чи письмовій формі на звільнення від відбування покарання. Звільнення від відбування покарання за амністією є правом а не обов'язком засудженої особи;

3. Особливості звільнення засудженої особи від відбування покарання на підставі закону про амністію:

1) амністія може бути повною або частковою. Вона полягає у звільненні від відбування покарання осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вирок стосовно цих осіб не набрали законної сили – ст. 1 Закону України «Про застосування амністії в Україні»;

2) амністія може бути і умовною. Так, статтею 6 Закону України про амністію від 05.07.2001 року передбачено замінити «невідбуту частину покарання у вигляді позбавлення волі на умовне засудження з іспитовим строком до трьох років особам, вперше засудженим до позбавлення волі на певний строк, невідбута частина покарання в яких на день набрання цим Законом чинності становить менше трьох років, незалежно від обмежень, встановлених у пунктах «к» і «л» статті 9 цього Закону, крім осіб, засуджених за особливо небезпечні злочини проти держави, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, або яких засуджено за тяжкі злочини і вони на день набрання цим Законом чинності відбули менше половини призначеного вирок суду строку основного покарання»;

3) амністія оголошується Законом України про амністію стосовно певної категорії осіб – ч. 1 ст. 86 КК України. Відповідно до ст. 92 Конституції України, амністія оголошується виключно Законом України, а згідно ст. 74 Конституції України, не допускається референдум щодо законопроектів з питань амністії;

4) закони про амністію, *за винятком* законів про умовну амністію, Верховна Рада України *може* приймати *не частіше одного разу протягом* календарного року, *крім випадків застосування* індивідуальної амністії – ст. 7 Закону України «Про застосування амністії в Україні»;

5) *рішення про застосування чи незастосування амністії*, згідно ст.3 Закону України «Про застосування амністії в Україні», *приймається судом стосовно кожної особи* індивідуально *після ретельної перевірки* матеріалів особової справи та відомостей про поведінку засудженого за час відбування покарання. *Установивши в стадії судового розгляду кримінальної справи наявність акта амністії*, що усуває застосування покарання за вчинене діяння, *суд, за доведеності вини особи, постановляє обвинувальний вирок із звільненням засудженого від відбування покарання*;

6) амністія, згідно ст. 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні», *не може бути застосована до осіб*:

а) яким смертну кару в порядку помилування замінено на позбавлення волі, і до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі;

б) які мають дві і більше судимості за вчинення умисних тяжких та/або особливо тяжких злочинів, крім випадків індивідуальної амністії;

в) яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, терористичний акт, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах;

г) яких засуджено за злочин або злочини, що спричинили загибель двох і більше осіб;

д) стосовно яких протягом останніх десяти років було застосовано амністію або помилування незалежно від погашення чи зняття судимості та які знову вчинили умисне кримінальне правопорушення;

е) засуджених за умисне вбивство; катування; насильницьке донорство; незаконне позбавлення волі або викрадення людини, якщо при цьому сталося заподіяння смерті, або нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що потягнули за собою смерть;

е) на яких амністія не поширюється згідно Законом України

«Про амністію». Так, згідно ст. 9 Закону України «Про амністію у 2016 році», амністія *не застосовувалася також до осіб:*

- які після ухвалення вироку, але до повного відбуття покарання, знову вчинили умисний злочин;

- які раніше звільнялися з місць позбавлення волі умовно-достроково і знову вчинили умисний тяжкий або особливо тяжкий злочин;

- які звільнені судом від відбування покарання з випробуванням і до закінчення визначеного судом іспитового строку знову вчинили умисний тяжкий або особливо тяжкий злочин;

- які мали дітей, яким не виповнилося 18 років, дітей-інвалідів та/або повнолітніх сина, дочку, визнаних інвалідами, і вчинили злочини, що посягають на життя, здоров'я, честь, гідність чи інші охоронювані законом права та інтереси цих дітей;

- яких засуджено за злочин або злочини, що спричинили загибель двох і більше осіб;

- які мали одного чи обох батьків віком понад 70 років або визнаних інвалідами першої групи і вчинили злочини, що посягають на життя, здоров'я, честь, гідність чи інші охоронювані законом права та інтереси цих батьків;

- яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України (статті 109-114-1 Кримінального кодексу України 2001 р. (далі – КК України 2001 р.); статті 56-60, 62 і 63 Кримінального кодексу України 1960 р. (далі – КК України 1960 р.); умисне вбивство (стаття 115 КК України 2001 р.; статті 93 і 94 КК України 1960 р.); доведення до самогубства, вчинене щодо неповнолітнього (частина третя статті 120 КК України 2001 р.); умисне тяжке тілесне ушкодження при обтяжуючих обставинах (частина друга статті 121 КК України 2001 р.; частини друга і третя статті 101 КК України 1960 р.); катування (стаття 127 КК України 2001 р.); незаконне проведення дослідів над людиною (стаття 142 КК України 2001 р.); порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини при обтяжуючих обставинах (частини четверта і п'ята статті 143 КК України 2001 р.); насильницьке донорство (стаття 144 КК України 2001 р.); незаконне позбавлення волі або викрадення людини при обтяжуючих обставинах (частини друга і третя статті 146

КК України 2001 р.; частина друга статті 123 КК України 1960 р.); захоплення заручників (стаття 147 КК України 2001 р.; стаття 123-1 КК України 1960 р.); торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини (стаття 149 КК України 2001 р.; стаття 124-1 КК України 1960 р.); злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи (статті 152-156 КК України 2001 р.; статті 117-122 КК України 1960 р.); грабіж при обтяжуючих обставинах (частини третя, четверта і п'ята статті 186 КК України 2001 р.; частини третя і четверта статей 82 і 141 КК України 1960 р.); розбій (стаття 187 КК України 2001 р.; статті 86, 86-1 і 142 КК України 1960 р.); вимагання при обтяжуючих обставинах (частини друга, третя і четверта статті 189 КК України 2001 р.; частини друга і третя статей 86-1 і 144 КК України 1960 р.); шахрайство, вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою (частина четверта статті 190 КК України 2001 р.; частина третя статей 83 і 143 КК України 1960 р.); привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (частини друга, третя, четверта і п'ята статті 191 КК України 2001 р.; стаття 86-1 КК України 1960 р.); виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (стаття 199 КК України 2001 р.; стаття 79 КК України 1960 р.); незаконне виготовлення, а так само незаконний збут підакцизних товарів при обтяжуючих обставинах (частина третя статті 204 КК України 2001 р.); легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, вчинену організованою групою або в особливо великому розмірі (частина третя статті 209 КК України 2001 р.); нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (стаття 210 КК України 2001 р.); ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) при обтяжуючих обставинах (частина третя статті 212 КК України 2001 р.; частина третя статті 148-2 КК України 1960 р.); створення злочинної організації (стаття

255 КК України 2001 р.); бандитизм (стаття 257 КК України 2001 р.; стаття 69 КК України 1960 р.); терористичний акт (стаття 258 КК України 2001 р.); втягнення у вчинення терористичного акту (стаття 258-1 КК України 2001 р.); створення терористичної групи чи терористичної організації (стаття 258-3 КК України 2001 р.); сприяння вчиненню терористичного акту (стаття 258-4 КК України 2001 р.); фінансування тероризму (стаття 258-5 КК України 2001 р.); викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (стаття 262 КК України 2001 р.; стаття 223 КК України 1960 р.); угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна при обтяжуючих обставинах (частина третя статті 278 КК України 2001 р.; стаття 217-2 КК України 1960 р.); порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, що спричинили смерть потерпілого або заподіяли тяжке тілесне ушкодження, вчинене особою у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів (частина друга статті 286 КК України 2001 р.; частина друга статті 215 КК України 1960 р.); пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів (стаття 292 КК України 2001 р.); контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (стаття 305 КК України 2001 р.; стаття 70-1 КК України 1960 р.); використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (стаття 306 КК України 2001 р.; стаття 229 КК України 1960 р.); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (стаття 307 КК України 2001 р.; стаття 229-1 КК України 1960 р.); викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом

зловживання службовим становищем (частини друга і третя статті 308 КК України 2001 р.); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту при обтяжуючих обставинах (частини друга і третя статті 309 КК України 2001 р.; частини друга і третя статті 229-6 КК України 1960 р.); посів або вирощування снотворного маку чи конопель при обтяжуючих обставинах (частина друга статті 310 КК України 2001 р.; частина друга статті 220-3 КК України 1960 р.); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів при обтяжуючих обставинах (частини друга і третя статті 311 КК України 2001 р.; частини друга і третя статті 229-20 КК України 1960 р.); викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом зловживання службовим становищем (частини друга і третя статті 312 КК України 2001 р.); заволодіння обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (частини друга і третя статті 313 КК України 2001 р.); незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (стаття 314 КК України 2001 р.; стаття 229-15 КК України 1960 р.); схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (стаття 315 КК України 2001 р.; стаття 229-5 КК України 1960 р.); незаконне публічне вживання наркотичних засобів (стаття 316 КК України 2001 р.; стаття 229-16 КК України 1960 р.); організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (стаття 317 КК України 2001 р.; стаття 229-4 КК України 1960 р.); незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів (стаття 318 КК України 2001 р.; стаття 229-13 КК України 1960 р.); незаконну видачу рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (стаття 319 КК України 2001 р.; стаття 229-14 КК України 1960 р.); заволодіння наркотичними засобами, пси-

хотропними речовинами, їх аналогами чи прекурсорами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (частина друга статті 320 КК України 2001 р.); погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу при обтяжуючих обставинах (частини третя і четверта статті 345 КК України 2001 р.); погрозу або насильство щодо журналіста при обтяжуючих обставинах (частини третя і четверта статті 345-1 КК України 2001 р.); погрозу або насильство щодо державного чи громадського діяча (стаття 346 КК України 2001 р.); посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (стаття 348 КК України 2001 р.; стаття 190-1 КК України 1960 р.); посягання на життя журналіста (стаття 348-1 КК України 2001 р.); захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (стаття 349 КК України 2001 р.); підкуп працівника підприємства, установи чи організації (стаття 354 КК України 2001 р.); викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними або їх пошкодження шляхом зловживання службовим становищем (стаття 357 КК України 2001 р.); зловживання владою або службовим становищем (стаття 364 КК України 2001 р.; стаття 165 КК України 1960 р.); зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (стаття 364-1 КК України 2001 р.); перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу при обтяжуючих обставинах (частини друга і третя статті 365 КК України 2001 р.; частини друга і третя статті 166 КК України 1960 р.); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (стаття 365-2 КК України 2001 р.); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (стаття 368 КК України 2001 р.; стаття 168 КК України 1960 р.); незаконне збагачення (стаття 368-2 КК України 2001 р.); підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (стаття 368-3 КК України 2001 р.); підкуп особи, яка надає публічні послуги (стаття 368-4 КК України 2001 р.); пропозицію,

обіцянку або надання неправомірної вигоди службовій особі (стаття 369 КК України 2001 р.); зловживання впливом (стаття 369-2 КК України 2001 р.); погрозу або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (стаття 377 КК України 2001 р.; стаття 189-4 КК України 1960 р.); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (стаття 379 КК України 2001 р.; стаття 190-1 КК України 1960 р.); втечу з місця позбавлення волі або з-під варти (стаття 393 КК України 2001 р.; стаття 183 КК України 1960 р.); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (стаття 400 КК України 2001 р.); злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини), передбачені частинами другою, третьою, четвертою і п'ятою статті 404 КК України 2001 р. (пунктами «б» і «в» статті 234 КК України 1960 р.), частинами другою, третьою і четвертою статті 405 КК України 2001 р. (статтею 236 КК України 1960 р.), частиною третьою статті 406 КК України 2001 р. (пунктом «в» статті 238 КК України 1960 р.), частинами другою, третьою і четвертою статті 408 КК України 2001 р. (пунктами «в» і «г» статті 241 КК України 1960 р.), статтею 410 КК України 2001 р., частинами другою, третьою і четвертою статті 411 КК України 2001 р., частинами другою і третьою статті 420 КК України 2001 р. (пунктом «г» статті 251 КК України 1960 р.), частиною третьою статті 422 КК України 2001 р., частинами другою, третьою і четвертою статті 426 КК України 2001 р. (пунктами «б» і «в» статті 254-3 КК України 1960 р.), частинами другою, третьою, четвертою і п'ятою статті 426-1 КК України 2001 р., статтею 433 КК України 2001 р. (статтею 261 КК України 1960 р.), а також за злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачені статтями 437, 439, 442 і 443 КК України 2001 р. (статтею 59 КК України 1960 р.), статтями 446 і 447 КК України 2001 р. (статтею 63-1 КК України 1960 р.);

7) відповідно до ч. 4 ст. 86 КК України, особи, *вироки стосовно яких* не набрали законної сили, *не можуть бути* звільнені від відбування покарання, а особи, *вироки стосовно яких* набрали

законної сили, – *не можуть бути* повністю звільнені законом про амністію від відбування покарання, які визнані винними у вчиненні:

- а) державної зради – ст. 111 КК України;
- б) диверсії – ст. 113 КК України;
- в) корупційних кримінальних правопорушень;
- г) кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією;
- д) порушенні правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції – ст.286-1 КК України;

8) зазначені в ч. 4 ст. 86 КК України особи можуть бути звільнені від відбування покарання *після фактичного відбуття ними строків*, встановлених частиною третьою статті 81 КК України, а саме:

1) *не менше половини строку покарання*, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережний тяжкий злочин;

2) *не менше двох третин строку покарання*, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі;

3) *не менше трьох чвертей строку покарання*, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавленням волі на певний строк, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання.

9) *корупційними кримінальними правопорушеннями*, відповідно *примітки до ст. 45 КК України*, вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369- 2 КК України. Зокрема:

а) ст. 191 КК України – привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем;

б) ст. 262 КК України – викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або службовим становищем;

в) ст. 308 КК України – викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

г) ст. 312 КК України – викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

д) ст. 313 КК України – викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

е) ст. 320 КК України – порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;

є) ст. 357 КК України – викрадення, привласнення, вимаган-

ня документів, штампів, печаток шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження;

ж) ст. 410 КК України – викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

з) ст. 210 КК України – нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням;

и) ст. 354 КК України – підкуп працівника підприємства, установи чи організації;

і) ст. 364 КК України – зловживання владою або службовим становищем;

ї) ст. 364-1 КК України – зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

й) ст. 365-2 КК України – зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги;

к) ст. 366 – 2 КК України – декларування недостовірної інформації;

л) ст. 366-3 КК України – неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

м) ст. 368 КК України – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою;

н) ст. 368-3 КК України – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

о) ст. 368-4 КК України – підкуп особи, яка надає публічні послуги;

п) ст. 368-5 КК України – незаконне збагачення;

р) ст. 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

с) ст. 369-2 КК України – зловживання впливом;

10) *кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією* – це діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», за яке КК України встановлено кримінальну відповідальність. Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, відповідно *примітки до ст. 45 КК України*, є кримінальні правопорушення, передбачені статтями:

а) 366-2 КК України – декларування недостовірної інформації;

б) 366-3 КК України – ненадання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

11) особи, на яких поширюється дія закону про амністію, *можуть бути звільнені* від відбування як основного, так і додаткового покарання, призначеного судом, *крім конфіскації майна*, в частині вироку, *яка не була виконана* на день набрання чинності законом про амністію. Засудженим до покарання (основного чи додаткового) *у виді штрафу, сума штрафу, сплаченого ними до прийняття судом рішення* про звільнення від відбування покарання у зв'язку з амністією, *не повертається* – ст. 6 Закону України «Про застосування амністії в Україні»;

12) амністія *не звільняє особу від обов'язку* відшкодувати шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, покладеного на неї вироком або рішенням суду;

13) особи, засуджені за вчинення кримінального правопорушення, які відповідно до закону про амністію *підлягають звільненню* від відбування (подальшого відбування) покарання, звільняються *не пізніше як протягом трьох місяців* після опублікування закону про амністію. Особи, *стосовно яких* відповідно до закону про амністію *застосовується скорочення терміну* покарання, *мають бути офіційно поінформовані* про нове обчислення терміну покарання і про дату закінчення відбування покарання протягом місяця після опублікування закону про амністію. *Строки звільнення осіб за законом про індивідуальну амністію* встановлюються у такому законі – ст. 8 Закону України «Про застосування амністії в Україні»;

14) *процесуальні питання* амністії вирішуються відповідно до

статей: 596, 607, 608, 611, 612 Кримінально процесуального кодексу України;

15) *погашення або зняття судимості* здійснюється відповідно до статей 88-91 Кримінального кодексу України.

19). Звільнення засудженої особи від відбування покарання на підставі указу Президента України про помилування– ст. 87 КК України:

1. Умови звільнення засудженої особи від відбування покарання на підставі указу Президента України про помилування:

а) *об'єктивні умови:*

1) особа *визнана винною* у вчиненні кримінального правопорушення обвинувальним вироком суду, який *набрав законної сили*;

2) особа *визнана винною* у вчиненні кримінального правопорушення обвинувальним вироком суду іноземної держави і передана для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилування, який приведено у відповідність із законодавством України;

3) особа *визнана винною* у вчиненні кримінального правопорушення обвинувальним вироком суду в Україні і передана для відбування покарання іноземній державі, якщо ця держава погодилася визнати і виконати прийняте в Україні рішення про помилування (ст. 3 «Положення про помилування», затвердженого Указом Президента України від 21 квітня 2015 року);

б) *суб'єктивні умови:*

1) особа *відбуває* призначене судом покарання *після набрання законної сили* вироком суду;

2) особа засуджена вчинене кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 87 КК України, відбула строк, встановлений частиною третьою ст. 81 КК України;

3) засуджена особа *бажає бути звільненою* від відбування покарання у порядку помилування. Вона подала особисте клопотання на ім'я Президента України або таке клопотання подано за її згодою уповноваженою особою;

2. Особливості звільнення засудженої особи від відбування покарання на підставі указу Президента України про помилування:

1) помилування, відповідно до п.27 ч. 1 ст. 106 Конституції

України, здійснюється Президентом України стосовно індивідуально визначеної особи – ч. 1 ст. 87 КК України. Про помилування засудженої особи Президент видає указ;

2) *порядок та умови здійснення помилування визначає* » Положення про порядок здійснення помилування», яке затверджене указом Президента України від 21 квітня 2015 року, та «Порядок подання до Офісу Президента України матеріалів за клопотаннями про помилування засуджених та виконання указів Президента України про помилування», затверджений наказом Міністерства юстиції України №1848/5 від 26.05.2021 року;

3) *рішення про застосування чи незастосування помилування*, згідно ч. 2 ст. 87 КК України є правом, а не обов'язком Президента України – ст. 85 КК України;

4) особи, на яких поширюється застосування помилування, *можуть бути звільнені указом Президента України про помилування повністю або частково від відбування як основного, так і додаткового покарання, призначеного судом* – п. 2 «Положення про порядок здійснення помилування». Актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років – ч. 2 ст. 87 КК України;

5) відповідно до п. 4 » Положення про порядок здійснення помилування», *клопотання про помилування може бути подано* після набрання вироком законної сили, а у разі оскарження вироку в касаційному порядку – після прийняття рішення відповідним судом. У випадку засудження особи до довічного позбавлення волі, *клопотання про її помилування може бути подано* після відбуття нею не менше п'ятнадцяти років призначеного покарання;

6) *право клопотати про помилування*, згідно п. 3 Порядку подання до Офісу Президента України матеріалів за клопотаннями про помилування засуджених та виконання указів Президента України про помилування, мають:

а) *особа, яка:*

- засуджена судом України і відбуває покарання в Україні;
- засуджена судом іноземної держави і передана для відбування покарання в Україну без умови про незастосування по-

милування, вирок суду щодо якої приведено у відповідність із законодавством України;

- засуджена в Україні і передана для відбування покарання іноземній державі, якщо ця держава погодилася визнати і виконати прийняте в Україні рішення про помилування;

б) *особа, яка є захисником, одним із батьків, дружиною (чоловіком), дитиною, іншим членом сім'ї, законним представником особи, зазначеної в абзацах другому – четвертому цього пункту;*

в) *у виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин клопотання про помилування також може бути подано головою або іншим членом Комісії при Президентові України у питаннях помилування, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Радником – уповноваженим Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, Радником – уповноваженим Президента України з питань безбар'єрності;*

7) під час розгляду клопотання про помилування, згідно п. 9 » Положення про порядок здійснення помилування», *враховуються:*

а) ступінь тяжкості вчиненого злочину, строк відбутого покарання, особа засудженого, його поведінка, щире каяття, стан відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, сімейні та інші обставини;

б) думка адміністрації установи виконання покарань або іншого органу, який виконує покарання, спостережної комісії, служби у справах дітей, місцевого органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування, громадських об'єднань та інших суб'єктів про доцільність помилування;

8) *особа, яка засуджена за вчинений тяжкий чи особливо тяжкий злочин, згідно п. 5 » Положення про порядок здійснення помилування», може бути помилувана у винятковому випадку за наявності надзвичайних обставин. Тяжким злочином, згідно ч. 5 ст. 12 КК України, є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років. Особливо тяжким злочином, згідно ч. 6 ст. 12 КК України, є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи*

бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі;

9) відповідно до ч. 3 ст. 87 КК України, *особи, засуджені за вчинення корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, можуть бути звільнені від відбування покарання в порядку помилування після фактичного відбуття ними строків*, встановлених частиною третьою статті 81 КК України;

10) у статті 81 КК України передбачені *такі строки фактичного відбуття* покарання:

1) *не менше половини строку покарання*, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережний тяжкий злочин;

2) *не менше двох третин строку покарання*, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі;

3) *не менше трьох чвертей строку покарання*, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавленням волі на певний строк, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання;

11) *корупційними кримінальними правопорушеннями*, відповідно *примітки до ст. 45 КК України*, вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369- 2 КК України. Зокрема:

а) ст. 191 КК України – привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем;

б) ст. 262 КК України – викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або службовим становищем;

в) ст. 308 КК України – викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

г) ст. 312 КК України – викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

д) ст. 313 КК України – викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

е) ст. 320 КК України – порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;

є) ст. 357 КК України – викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження;

ж) ст. 410 КК України – викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

з) ст. 210 КК України – нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням;

и) ст. 354 КК України – підкуп працівника підприємства, установи чи організації;

і) ст. 364 КК України – зловживання владою або службовим становищем;

ї) ст. 364-1 КК України – зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

й) ст. 365-2 КК України – зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги;

к) ст. 366 – 2 КК України – декларування недостовірної інформації;

л) ст. 366-3 КК України – неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

м) ст. 368 КК України – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою;

н) ст. 368-3 КК України – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

о) ст. 368-4 КК України – підкуп особи, яка надає публічні послуги;

п) ст. 368-5 КК України – незаконне збагачення;

р) ст. 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

с) ст. 369-2 КК України – зловживання впливом;

12) *кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією* – це діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», за яке КК України встановлено кримінальну відповідь.

дальність. Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, відповідно *примітки до ст. 45 КК України*, є кримінальні правопорушення, передбачені статтями:

а) 366-2 КК України – декларування недостовірної інформації;

б) 366-3 КК України – ненадання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

13) відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції передбачена статтею 286-1 КК України;

14) при звільненні засудженої особи від відбування покарання на підставі указу Президента України про помилування *кримінальна відповідальність реалізується в осуді вчиненого кримінально протиправного діяння і особи, яка його вчинила, у призначенні їй покарання та його відбуванні, звільненні її від відбування покарання, судимості*;

15) *дострокове звільнення від відбування покарання* проводиться у день надходження відповідних документів, а якщо документи одержані після закінчення робочого дня – у першій половині наступного дня – ч. 5 ст. 153 Кримінально-виконавчого кодексу України;

16) *процесуальні питання* помилування вирішуються відповідно до статей: 376, 596, 607, 608, 611, 612 Кримінального процесуального кодексу України;

17) *погашення або зняття судимості* здійснюється відповідно до статей 88-91 Кримінального кодексу України.

15.5. Окремі види пом'якшення судом призначеного засудженій особі покарання.

Більш м'яким є покарання, яке в меншому об'ємі позбавляє або обмежує права і свободи засудженого. Таким покаранням найчастіше є:

а) основне покарання того ж виду, але з меншою його мірою – строком чи розміром;

б) інший вид основного покарання, яке є більш м'яким. У статті 51 КК України передбачений системний перелік покарань залежно від ступеня позбавлення або обмеження прав і свобод засудженого за принципом «від менш суворого до більш суворого»;

в) основне покарання того ж виду, але без додаткового покарання;

г) основне покарання того ж виду, з додатковим покаранням, але з меншою його мірою – строком чи розміром;

д) більш м'яке інше основне покарання, але без додаткового покарання. До основного покарання *може бути приєднане одне чи кілька* додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених КК України – ч. 4 ст.52 КК України. Тому, суд, за наявності підстав для призначення *кількох* додаткових покарань, може обмежитися призначенням лише одного з них. У такому разі призначене судом покарання *буде також більш м'яким*.

Чинним КК України передбачені наступні *види пом'якшення* судом засудженій особі покарання:

а) при призначенні покарання *з зарахуванням попереднього ув'язнення*. Попереднє ув'язнення зараховується судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день або за правилами, передбаченими у частині першій цієї статті. При призначенні покарань, не зазначених у частині першій цієї статті, суд, враховуючи попереднє ув'язнення, *може пом'якшити покарання* або повністю звільнити засудженого від його відбування – ч. 5 ст. 72 КК України;

б) при призначенні покарання відповідно до *санкції нового закону*. Призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону. У разі якщо така межа передбачає *більш м'який вид покарання*, відбуте засудженим покарання зараховується з перерахуванням за правилами, встановленими частиною першою статті 72 КК України – ч. 3 ст.74 КК України;

в) при заміні покарання *вагітній жінці або жінці*, яка має дитину віком до трьох років. Після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті суд залежно від поведінки засудженої може звільнити її від покарання або *замінити його більш м'яким*

покаранням чи направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком. У цьому разі суд може повністю або частково зарахувати у строк відбування покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання – ч. 4 ст. 83 КК України;

г) при заміні покарання *особі, яка засуджена до довічного позбавлення волі*. Актом про помилування *може бути здійснена заміна* засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років – ч. 2 ст. 87 КК України.

Пом'якшення засудженій особі покарання, передбачені ч. 5 ст. 72, ч. 4 ст. 83 України *є правом, а не обов'язком суду*. Так само *є правом, а не обов'язком* Президента України заміна покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше 25 років – ч. 2 ст. 87 КК України. Поряд з цим, пом'якшення покарання відповідно до санкції нового закону – ч. 3 ст. 74 КК України *є обов'язком суду*.

Погашення або зняття судимості особам, яким судом пом'якшено покарання, здійснюється відповідно до статей 88-91 Кримінального кодексу України.

15.6. Порядок дострокового звільнення від відбування покарання.

Статтею 154 Кримінально-виконавчого кодексу України встановлено таке:

1. Амністія застосовується законом до громадян, засуджених судами України, *незалежно від місця відбування ними покарання*.

2. Стосовно засудженого, щодо якого відповідно до статей 81, 82 Кримінального кодексу України може бути застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, *орган або установа виконання покарань у місячний термін надсилає клопотання до суду у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством*. Адміністрація органу або установи виконання покарань після відбуття засудженим встановленого Кримінальним кодексом України строку покарання *зобов'язана в місячний тер-*

мін розглянути питання щодо можливості представлення його до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.

3. Подання про звільнення від відбування покарання внаслідок психічної хвороби *надсилається до суду начальником органу або установи виконання покарань.* Разом з поданням до суду *надсилаються висновок спеціальної психіатричної експертної комісії й особова справа засудженого.*

4. Подання про звільнення від відбування покарання внаслідок *іншої тяжкої хвороби подається до суду начальником органу або установи виконання покарань.* Одночасно з поданням до суду *надсилаються висновок лікарської комісії й особова справа засудженого.* У поданні вказуються дані, які характеризують поведінку засудженого під час відбування покарання.

5. Якщо особа, засуджена до громадських робіт або обмеження волі, *визнається особою з інвалідністю першої чи другої групи, орган чи установа виконання покарань вносить подання до суду про її дострокове звільнення.* Разом з поданням до суду *надсилаються документ, що підтверджує встановлення інвалідності, та висновок спеціальної лікарської комісії.*

6. *У разі відмови суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни покарання або невідбутої частини покарання більш м'яким повторне подання в цьому питанні стосовно осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, за тяжкі і особливо тяжкі злочини до позбавлення волі на строк не менше п'яти років, може бути внесено не раніше ніж через один рік з дня винесення постанови про відмову, а стосовно засуджених за інші злочини та неповнолітніх засуджених – не раніше ніж через шість місяців.*

7. Особи, звільнені від відбування покарання з випробуванням або в порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, якщо вони були направлені у місця обмеження волі або позбавлення волі у випадках, передбачених законом, *можуть бути знову представлені до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання*

більш м'яким *не раніше як через один рік* з дня винесення ухвали про направлення у місця обмеження волі або позбавлення волі.

8. У разі *встановлення вагітності у жінки*, засудженої до громадських чи виправних робіт, *уповноважений орган з питань пробації* вносить до суду подання про її дострокове звільнення від відбування покарання з часу звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами.

9. Засуджені до обмеження волі або позбавлення волі жінки, *які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання*, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, *які мають сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з ними проживання, або які мають можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини, за поданням адміністрації установи виконання покарань і спостережної комісії* звільняються судом від відбування покарання в межах строку, на який згідно із законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку. *Залежно від поведінки засудженої після досягнення дитиною трирічного віку або в разі смерті дитини уповноважений орган з питань пробації* вносить до суду подання про звільнення її від відбування покарання або заміну його більш м'яким покаранням чи направлення засудженої для відбування покарання, призначеного за вироком.

10. Засуджені, стосовно яких уповноваженим органом *прийнято рішення про їх передачу для обміну як військовополонених*, звільняються від відбування покарання *негайно після отримання органом або установою виконання покарань відповідного рішення суду*. Такі особи *передаються під нагляд* представникам уповноваженого органу, що відповідає за поводження з військовополоненими, для організації та проведення їх обміну як військовополонених. Подальше тримання та заходи щодо поводження із засудженим, звільненим від відбування покарання, *здійснюються відповідно до порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України для військовополонених*.

11. *Разом із поданням щодо можливості представлення засудженого до довічного позбавлення волі до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким адміністрація виправної колонії*

подає до суду висновок щодо ступеня виправлення засудженого до довічного позбавлення волі. Визначення *ступеня виправлення засудженого* до довічного позбавлення волі та складення висновку здійснюються за участю уповноваженого органу з питань пробації. *Порядок та методика* визначення ступеня виправлення засудженого до довічного позбавлення волі *встановлюються* центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. *Основною метою подання висновку* щодо ступеня виправлення засудженого до довічного позбавлення волі *є забезпечення суду інформацією*, що є необхідною для визначення можливості заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на більш м'яке та визначення в індивідуальному порядку строку позбавлення волі засудженому, стосовно якого вирішується зазначене питання.

12. *Особа, засуджена до довічного позбавлення волі*, додатково до подання щодо можливості представлення її до заміни покарання на більш м'яке у виді позбавлення волі на певний строк *повинна подати індивідуальний план* виправлення та ресоціалізації. Такий план *має містити заходи*, здійснення яких у період відбування більш м'якого покарання у виді позбавлення волі на певний строк дасть змогу засудженій особі усунути фактори, що можуть негативно впливати на утримання від вчинення повторного кримінального правопорушення, та факти, що свідчать про перспективи виправлення та ресоціалізації засудженої особи після звільнення. *Форма індивідуального плану* виправлення та ресоціалізації *визначається* центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. *Засуджена особа*, якій покарання у виді позбавлення волі на певний строк призначено в порядку заміни більш м'яким покаранням та в якій настало право на застосування умовно-дострокового звільнення, додатково *повинна подати* до суду *звіт про виконання* індивідуального плану виправлення та ресоціалізації під час відбування більш м'якого покарання, у тому числі аналіз причин успішності або неуспішності виконання заходів, передбачених зазначеним планом.

РОЗДІЛ 16

СУДИМІСТЬ

16.1. Поняття та ознаки судимості в науці кримінального права.

Чинний КК України *не містить* визначення поняття судимості. В теорії кримінального права наявні, зокрема, *такі його визначення*:

а) *судимість* – вступ в законну силу обвинувального вироку суду з призначенням особі певного покарання, внаслідок чого створюється певний правовий статус особи, пов'язаний з цілим рядом обмежень та інших несприятливих наслідків (М.І. Бажанов);

б) *судимість* – це правовий стан особи, що виникає при засудженні її судом до конкретної міри покарання за вчинене нею кримінальне правопорушення, котрий тягне за собою, за умов вказаних в законі, настання для неї певних наслідків загальноправового і кримінально правового характеру і виступає правовим засобом, який сприяє досягненню і закріпленню мети покарання (В.В. Голіна).

в) *судимість* – правовий наслідок засудження особи вироком суду до кримінального покарання. За своїм змістом вона виражається в такому стані особи, який пов'язаний з певними цивільно-правовими і кримінально-правовими обмеженнями (Л.М. Кривоченко);

г) *судимість* – це певний правовий стан особи, зумовлений обвинувальним вироком, яким за вчинене нею кримінальне правопорушення призначається покарання і настають у зв'язку з цим відповідні право обмеження (П.С. Матишевський);

д) *судимість* – це правове становище особи, яка виникає внаслідок засудження її за вчинене кримінальне правопорушення з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду і триває визначений законом термін, тягнучи при цьому несприятливі для засудженого кримінально-правові наслідки та загальноправові наслідки (В.І. Осадчий);

е) *судимість* – це викликане призначенням кримінального

покарання правове становище засудженого, що тягне передбачені законом відповідні негативні наслідки (А.О. Пінаєв);

е) *судимість* – це особливе правове становище особи, яке виникає у зв'язку з постановленням вироку і призначенням покарання і тягне певні, несприятливі для засудженої особи, певні правові наслідки, що виходять за межі покарання (С.С. Яценко).

Судимість, як вбачається, – це *особливий правовий стан особи*, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили, і *тягне для неї настання* визначених законом несприятливих (негативних) наслідків *та триває* до погашення або зняття судимості.

Ознаки судимості. Судимість це:

- а) *особливий правовий стан особи*;
- б) *особливий правовий стан особи, визнаної судом винною у вчиненні кримінального правопорушення*;
- в) *особливий правовий стан особи виникає з дня набрання обвинувальним вироком суду законної сили*;
- г) *особливий правовий стан особи тягне для неї настання визначених законом несприятливих (негативних) наслідків*;
- д) *особливий правовий стан особи триває до погашення або зняття судимості*.

16.2. Види судимості та її особливості як кримінально правового явища.

1. Згідно ч. 1 ст. 88 КК України, особа визнається такою, та має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості;

2. **Судимість**, згідно чинного КК України, є:

а) 1) *одномоментною* й 2) *тривалою*. **Одномоментна** судимість має місце у випадках звільнення особи від покарання за вчинене кримінальне правопорушення обвинувальним вироком, що може, зокрема, мати місце у випадках, передбачених ч.4, 5 ст.74, ч.2 ст.84, ч.1 ст.105 КК України. У абсолютній більшості випадків судимість є **тривалою у часі**. Підстави і умови її **припинення** або **зняття** чітко визначені статтями 89 – 91 КК України;

б) 1) *загальною* та 2) *спеціальною*. **Загальна судимість** має значення при кваліфікації та призначення особі судом покаран-

ня при вчиненні будь-якого кримінального правопорушення, за винятком тих, де суб'єкт складу кримінального правопорушення є спеціальним – особа, яка вчинила кримінальне правопорушення повторно або рецидив кримінальних правопорушень чи особа раніше судима за вчинення відповідного кримінального правопорушення.

Спеціальна судимість має місце при вчиненні особою:

а) *тотожного* кримінального правопорушення. Зокрема: 1) *повторно* – ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 158 КК України; 2) *раніше судимою* – ч. 2 ст. 133, ч. 2 ст. 164, ч. 4 ст. 197-1, ч. 3 ст. 212, ч. 2 ст. 249, ч. 3 ст. 296, ч. 2 ст. 302, ч. 3 ст. 382 КК України;

б) *однорідного* кримінального правопорушення. Зокрема:

1) приміткою 3 до ст. 201 КК України регламентовано, що для цілей статей 201, 201-1, 201-3, 201-4 цього кодексу під особою, раніше судимою за контрабанду, слід розуміти особу, *що має судимість* за вчинення злочину, передбаченого статтями 201, 201-1, 201-3, 201-4, 305 цього Кодексу;

2) приміткою 1 до ст. 185 КК України регламентовано, що *повторним* у статтях 185, 186 та 189-191 визнається кримінальне правопорушення, вчинене особою, *яка раніше вчинила* будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених цими статтями або статтями 187, 262 цього кодексу. Пригадаємо, що *повторність* кримінального правопорушення має місце у разі коли судимість за попередньо вчинене кримінальне правопорушення *не погашена або не знята* в установленому порядку;

в) *нового умисного* кримінального правопорушення, за наявності судимості за умисне кримінальне правопорушення – ст. 34, п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України;

3. Такими, що *не мають судимості визнаються*: а) особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання; б) особи, що звільнені від покарання; в) особи, що відбули покарання за діяння, протиправність і караність якого усунута законом; г) особи, що реабілітовані – ч. 3, 4 ст. 88 КК України;

16.3. Способи припинення судимості.

Способами припинення судимості є:

а) *погашення судимості*; б) *зняття судимості*.

Погашення судимості. Погашення судимості не потребує його посвідчення спеціальним рішенням суду чи іншим документом (п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» від 26 грудня 2003 року № 16). Погашення судимості здійснюється автоматично за наявності відповідних правових підстав.

Такими, що не мають судимість визнаються особи, які відповідають умовам, визначеним у ст. 89 КК України. А саме:

1. Особи, засуджені відповідно до статті 75 цього Кодексу, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового кримінального правопорушення і якщо протягом зазначеного строку рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням не буде скасоване з інших підстав, передбачених законом. Якщо строк додаткового покарання перевищує тривалість іспитового строку, особа визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання;

2. Жінки, засуджені відповідно до статті 79 КК України, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового кримінального правопорушення і якщо після закінчення цього строку не буде прийняте рішення про направлення для відбування покарання, призначеного вироком суду. Якщо засуджена не була звільнена від додаткового покарання і його строк перевищує тривалість іспитового строку, то жінка визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання;

3. Особи, засуджені за вчинення кримінального проступку, після відбуття покарання;

4. Особи, які відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи достроково звільнені від цих покарань, а також військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту;

5. Особи, засуджені за вчинення злочину до основного покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, пробаційного нагляду або арешту, якщо вони про-

тягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення;

6. Особи, засуджені за вчинення злочину до обмеження волі, *якщо вони протягом двох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення;*

7. Особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за нетяжкий злочин, *якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення;*

8. Особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за тяжкий злочин, *якщо вони протягом шести років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення;*

9. Особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за особливо тяжкий злочин, *якщо вони протягом восьми років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення;*

10. *Обчислення строків погашення судимості здійснюється за правилами, передбаченими ст. 90 КК України, а саме:*

а) *строки погашення судимості обчислюються з дня відбуття основного і додаткового покарання;*

б) *до строку погашення судимості зараховується час, протягом якого вирок не було виконано, якщо при цьому давність виконання вироку не переривалася. Якщо вирок не було виконано, судимість погашається по закінченні строків давності виконання вироку;*

в) *якщо особу було достроково звільнено від відбування покарання, то строк погашення судимості обчислюється з дня дострокового звільнення її від відбування покарання (основного та додаткового);*

г) *якщо невідбуту частину покарання було замінено більш м'яким покаранням, то строк погашення судимості обчислюється з дня відбуття більш м'якого покарання (основного та додаткового);*

д) *якщо особа, що відбула покарання, до закінчення строку погашення судимості знову вчинить кримінальне правопорушення, перебіг строку погашення судимості переривається і обчислюється заново. У цих випадках строки погашення судимості обчислю-*

ються окремо за кожне кримінальне правопорушення після фактичного відбуття покарання (основного та додаткового) за останнє кримінальне правопорушення.

Зняття судимості підпорядковане наступним правилам:

- а) зняття судимості *може бути застосоване лише судом*;
- б) зняття судимості *є правом, а не обов'язком суду*;
- в) зняття судимості може бути застосоване *лише щодо особи, яка відбула покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі*;
- г) зняття судимості *може бути застосоване лише щодо особи, яка зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення*;
- д) суд може зняти судимість з особи лише після закінчення не менш як половини строку погашення судимості, зазначеного в ст. 89 КК України;
- е) зняття судимості до закінчення строків, зазначених у статті 89 КК України, *не допускається у випадках засудження за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, а також корупційні кримінальні правопорушення або кримінальні правопорушення пов'язані з корупцією*;
- є) після відбуття покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі суд, який ухвалив вирок, має право розглянути питання про зняття судимості з цієї особи за її клопотанням – ст. 538 Кримінального процесуального кодексу України;
- ж) за наслідками розгляду клопотання (подання) суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку. У разі набрання законної сили ухвалою суду про відмову в задоволенні клопотання *щодо зняття судимості* розгляд повторного клопотання з цього ж питання може мати місце не раніше як через рік з дня винесення ухвали суду про відмову – частини 6,7 ст. 539 Кримінального процесуального кодексу України;
- з) зняття судимості з особи здійснюється окремо щодо кожного вчиненого нею кримінального правопорушення;
- и) з часу зняття судимості *припиняються усі визначені законом несприятливі (негативні) наслідки правового характеру*.

16.4. Правові наслідки наявності судимості.

Судимість має правове значення у разі вчинення нового кри-

мінального правопорушення, а також у інших випадках, передбачених законами України – ч. 2 ст. 88 КК України.

Кримінально правові наслідки судимості проявляються, зокрема, у наступному:

1) вона є *обставиною, яка обтяжує покарання* (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України), тобто впливає на вибір судом *міри покарання* – його виду, строку розміру;

2) у випадках, передбачених чинним КК України, *впливає на кваліфікацію вчиненого кримінального правопорушення*. Зокрема, *повторність* кримінальних правопорушень, *рецидив* кримінальних правопорушень, має місце *тільки при наявності судимості* за раніше вчинене кримінальне правопорушення і лише за цієї умови вчинене особою *утворює кваліфікований склад* відповідного кримінального правопорушення. Наприклад, передбачений п. 13 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 133, ч. 2 ст. 164, ч. 3 ст. 296 КК України;

3) вона є *негативною умовою, яка виключає можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каєт-тям* (ст. 45 КК України), *у зв'язку з примиренням винного з потерпілим* (ст. 46 КК України), *у зв'язку з передачею особи на поруки* (ст. 47 КК України), *у зв'язку зі зміною обстановки* (ст. 48 КК України);

4) *давність не застосовується* у разі засудження за катування, передбачене частиною третьою статті 127, кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачені статтями 437-439, 442, 442-1 (ч. 6 ст. 80 КК України);

5) вона *враховується при призначенні покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців*. Застосування цього покарання замість позбавлення волі неможливе щодо осіб, які *раніше відбули* покарання у виді позбавлення волі (ч. 2 ст. 62 КК України);

6) вона *враховується як обставина, що негативно характеризує особу винного* при вирішенні судом питання: про призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України); про звільнення від відбування покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75, ст. 104 КК України);

7) вона *враховується при визначенні фактичного відбутої засудженим частини покарання при умовно-достроковому звільненні*

від відбування покарання (п. 2 ч. 3 ст. 81, п. 2 ч. 3 ст. 107 КК України) та при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням (п. 2 ч. 4 ст. 82 КК України);

8) впливає на визначення виду установи виконання покарання – ст. 18 Кримінально-виконавчого кодексу України ;

9) наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого враховуються при обранні запобіжного заходу – п. 8 ч. 1 ст. 178 Кримінального процесуального кодексу України;

10) закон про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотню дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість.

Конституційно правові наслідки судимості проявляються, зокрема, у наступному:

1) з набранням законної сили обвинувальним вироком *достроково припиняються, зокрема, повноваження*: судді Конституційного Суду України, судді суду загальної юрисдикції: члена Центральної виборчої Комісії; народного депутата України, депутата місцевої ради; державного службовця; члена Національної ради; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті, районної обласної ради тощо;

2) до громадянства України *не приймається особа*, яка: а) вчинила кримінальне правопорушення проти людства чи здійснила геноцид; б) засуджена на Україні до позбавлення волі за вчинення тяжкого злочину (до погашення або зняття судимості); в) вчинила на території іншої держави діяння, яке визнано законодавством України тяжким злочином;

3) судимість є підставою для відмови у наданні дозволу на імміграцію та скасування дозволу на імміграцію, а також підставою для відмови у наданні статусу біженця;

4) *не може бути* включений у виборчий список, висунутим в одномандатному окрузі і обраний депутатом громадянин, який має судимість за вчинення умисного кримінального правопорушення;

5) особа, що має судимість *не може бути* членом окружної, дільничної виборчої комісії.

Адміністративно правові наслідки судимості проявляються, зокрема, у наступному:

1) вчинення адміністративного-правового правопорушення особою, яка раніше вчинила кримінальне правопорушення, *є обставиною що обтяжує* адміністративну відповідальність;

2) за окремими категоріями осіб, які мають судимість, *може встановлюватися* адміністративний нагляд відповідно до закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»;

3) *допуск до державної таємниці не надається* у разі наявності у громадянина судимості за тяжкі або особливо тяжкі кримінальні правопорушення, не погашеної чи не знятої в установленому порядку;

4) громадянинові України *може бути тимчасово відмовлено* у видачі паспорта для виїзду закордон – до відбуття покарання або звільнення від покарання;

5) іноземцю або особі без громадянства *не дозволяється виїзд з України*, якщо його засуджено за вчинення кримінального правопорушення, – до відбуття покарання або звільнення від покарання;

6) курсант (слухач), засуджений вироком суду, що набув законної сили *може бути відрахований* із закладу вищої освіти;

7) *дозволи на придбання, зберігання та носіння вогнепальної зброї та бойових припасів до неї, пневматичної чи холодної зброї, пристроїв та патронів до них не видаються* за наявності у особи судимості.

Трудово правові наслідки судимості проявляються, зокрема, у наступному:

1) *розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу – п. 7 ст. 36, п. 8 ст. 40, ст. 431 КЗпП України;*

2) *обмеження на проходження служби у правоохоронних і військових структурах та занятість в органах державної влади або в установах, організаціях на які покладені особливі правові функції держави:*

а) *служби в поліції* – п.2 ч.2 ст. 61 Закону України «Про Національну поліцію»;

б) *проходження служби в органах Служби безпеки України* – ст. 19 Закону України «Про Службу безпеки України»;

в) *військової служби у Збройних силах України, Державної спеціальної служби транспорту та Національної гвардії України*. Зокрема, згідно ч. 2 ст.4 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», Збройні Сили України та інші військові формування *не можуть комплектуватися* особами, які мають судимість за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, вчинення умисного вбивства двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєданого із зівалтуванням або сексуальним насильством, або особливо тяжких корупційних кримінальних правопорушень чи мають судимість за вчинення кримінальних правопорушень, які передбачені статтями 152-156-1, 258 – 258-6, ч.4. ст.286-1, статтею 348 Кримінального кодексу України, а також засудженими службовими особами, які згідно з підпунктом 1 п. 3 примітки до ст. 368 КК України займали особливо відповідальне становище, *якщо така судимість* не погашена або не знята в установленому законом порядку. Також Збройні Сили України та інші військові формування *не можуть комплектуватися* особами, які *обвинувачуються у вчиненні* тяжкого та/або особливо тяжкого корупційного кримінального правопорушення та кримінальне провадження стосовно яких перебуває на стадії судового провадження;

г) *призначення на посаду прокурора* – ч. 6. п. 3 ст. 27 Закону України «Про прокуратуру»;

д) *призначення на посаду судді* -ч. 2 п.3 ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»;

е) *набуття права на заняття адвокатською діяльністю* – ч. 2 п.1 ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»;

е) *вступ на державну службу* – ч. 1. п. 3 ст. 19 Закону України «Про державну службу»;

ж) *набуття права на заняття нотаріальною діяльністю* – ст. 3 Закону України «Про нотаріат»;

з) *праці судовим експертом* – ст. 11 Закону України «Про судову експертизу», тощо;

3) *обмеження зайнятості осіб, які мають судимість за крадіжки, одержання неправомірної вигоди та інші корисливі кримінальні правопорушення, на посадах пов'язаних з матеріальною відповідальністю* в установах, організаціях, підприємствах незалежно від форм власності – ст. 23 Закону України «Про господарські товариства», ч. 2 ст. 62 Закону України «Про акціонерні товариства»;

4) *вихідна допомога у разі звільнення працівника на підставі п. 7 ст. 36 та п. 8 ст. 40 КЗпП України не виплачується*;

5) *припинення реєстрації безробітного та виплат матеріальної допомоги по безробіттю* – ч. 1 п. 10 ст. 45 Закону України «Про занятість населення».

Цивільно правові наслідки судимості проявляються, зокрема, у наступному:

1) договір оренди земельної ділянки *припиняється у разі засудження фізичної особи-орендаря до позбавлення волі* – ст. 31 Закону України «Про оренду землі»;

2) фізичній особі, яка є учасником процедури закупівлі, або службовій (посадовій) особі учасника, яка підписала тендерну пропозицію, *буде відмовлено в участі у процедурі закупівлі товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальної громади та відхилено його тендерну пропозицію, якщо вона була засуджена за кримінальне правопорушення, вчинене з корисливих мотивів, судимість з якої не знято або не погашено у встановленому законом порядку* – ст. 17 Закону України «Про публічні закупівлі»;

3) *ветерани військової служби, органів внутрішніх справ, Національної поліції України, податкової міліції, Бюро економічної безпеки України, державної пожежної охорони, Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та члени їхніх сімей позбавляються права на пільги на період відбування ветераном військової служби, органів внутрішніх справ, Національної поліції України, податкової міліції, Бюро економічної безпеки України, державної пожежної охорони, Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації*

ції України призначеного судом *покарання у вигляді позбавлення волі* – ст. 8 Закону України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист»;

4) *особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, одержання неправомірної вигоди, інші корисливі злочини проти власності, не можуть займати у товариствах керівні посади і посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю* – ст. 62 Закону України «Про господарські товариства»;

5) *особи, яким суд заборонив займатися певною діяльністю, не можуть бути посадовими особами тих товариств, які здійснюють цей вид діяльності. Особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, одержання неправомірної вигоди та інші корисливі злочини, не можуть займати у товариствах керівні посади і посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю* – ст. 62 Закону України «Про господарські товариства»;

6) *арбітражним керуючим не може бути особа, яка має не зняту або не погашену в установленому порядку судимість* – п.2 ч. 2 ст. 11 «Кодексу України з процедури банкрутства»;

7) *не може бути аудитором особа, яка має не погашену або не зняту судимість за вчинення злочину або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного злочину* – ст. 4 Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність»;

8) *не може бути оцінювачем особа, яка має не погашену або не зняту судимість за вчинення кримінального правопорушення* – ст. 6 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»;

9) *приховання особою судимості звільняє особу, що відмовляється від шлюбу, від відшкодування їй затрат, що були нею понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля* – ч. 3 ст. 31 Сімейного кодексу України.

РОЗДІЛ 17

ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ ТА ІНШІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

17.1. Поняття обмежувальних заходів та інших заходів кримінально-правового характеру в науці кримінального права

та чинному Законі України про кримінальну відповідальність (КК України).

До числа цих заходів належать:

- 1) обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство;
- 2) інші заходи кримінально-правового характеру.

17.2. Кримінально-правова характеристика обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство.

Особливості цих заходів:

- 1) *домашнє насильство* – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психічного або економічного насильства, що вчиняються у сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь. Звичай, релігійні переконання, віросповідання, традиції не можуть розглядатися як виправдання будь-яких форм домашнього насильства, передбачених законом, або бути підставою для звільнення кривдника від відповідальності – п. 3 ч. 1 ст. 1, п.4 ст.4 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року. У справі № 453/225/19 об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, ухвалюючи рішення, вказала, що формулювання поняття «злочин, пов'язаний із домаш-

нім насильством» є ширшим за поняття «домашнє насильство» у ст. 126-1 КК України і може полягати не лише у вчиненні цього злочину, а й в інших суспільно небезпечних діяннях, які мають ознаки домашнього насильства. Ураховуючи викладене, об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду зробила такий *правовий висновок*: злочином, пов'язаним із домашнім насильством, слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого свідчать про наявність у діянні хоча б одного з елементів (ознак), перелічених у ст. 1 цього Закону, незалежно від того, чи вказано їх у нормі статті КК України як ознаки вчиненого винним основного або кваліфікованого складу злочину;

2) *запобігання домашньому насильству* є системою заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються – п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року;

3) законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06 грудня 2017 року доповнено КК України розділом «ХІІІ-1. Обмежувальні заходи». *Склад кримінального правопорушення «Відповідальність за домашнє насильство»* – тобто *умисне систематичне вчинення фізичного, психічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних*

страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, передбачений статтею 126-1 КК України. *Систематичним* є вчинення зазначеного насильства три і більше разів. Санкцією цієї статті *передбачені покарання у виді*: громадських робіт на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арешту на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до двох років;

4) *покараннями, не пов'язаними з позбавленням волі є*: штраф, позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, пробаційний нагляд;

5) *контроль за виконанням покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, покладається на уповноважений орган з питань пробації*. Уповноваженим органом з питань пробації є орган виконання покарань, який забезпечує виконання певних видів покарань, У межах кожної області ці функції здійснюють *уповноважені підрозділи філії Державної установи «Центр пробації»* – районні відділи, сектори, міжрайонні, міські, міськрайонні відділи. *Функціональні обов'язки* уповноваженого органу з питань пробації визначені в ч. 5 ст. 36 Кримінально-виконавчого кодексу України;

6) *до числа видів обмежувальних заходів, що застосовуються судом до осіб, які вчинили домашнє насильство, згідно ст.91-1 КК України, належать*:

а) *заборона* перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

б) *обмеження* спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

в) *заборона* наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

г) *заборона* листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

д) *направлення* для проходження програми для кривдників.

У разі притягнення кривдника, зокрема дитини-кривдника, до кримінальної відповідальності судом на нього може бути покладено обов'язок пройти пробаційну програму відповідно до пункту 4 частини другої статті 76 Кримінального кодексу України – п. 10 ст. 28 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року;

7) під час наглядової пробації орган пробації реалізовує пробаційні програми, передбачені Постановою Кабінету Міністрів України № 24 від 18 січня 2017 р. Зокрема: «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин», «Формування життєвих навичок». Крім цього, наказом Міністерства юстиції України від 27 червня 2023 року № 2362/5 затверджено пробаційні програми: «Подолання домашнього насильства» для повнолітніх та неповнолітніх суб'єктів пробації;

8) *застосування обмежувальних заходів до осіб, які вчинили домашнє насильство є правом а не обов'язком суду;*

9) *суд застосовує обмежувальні заходи до осіб, які вчинили домашнє насильство, в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством;*

10) *суд застосовує обмежувальні заходи до осіб, які вчинили домашнє насильство одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених КК України, від кримінальної відповідальності чи покарання;*

11) *суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів;*

12) *суд може застосувати один або декілька обмежувальних заходів лише до особи, яка на момент вчинення домашнього насильства досягла 18-річного віку;*

13) *обмежувальні заходи, можуть застосовуватися судом на строк від одного до трьох місяців і за потреби можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше як на 12 місяців;*

14) *особи, які вчинили домашнє насильство ставляться на профілактичний облік – здійснення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України організаційно-прак-*

тичних заходів щодо контролю за поведінкою кривдника з метою недопущення повторного вчинення домашнього насильства, *за дотриманням ним тимчасових обмежень його прав та виконанням обов'язків*, покладених на нього у зв'язку із вчиненням домашнього насильства п. 13 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року;

15) санкцією статті 126-1 КК України, як уже зазначалося, *передбачені покарання у виді*: громадських робіт на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арешту на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до двох років.

За ухилення засудженого від:

а) *покарання, не пов'язаного з позбавленням волі*: сплати штрафу або від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю, у виді громадських чи виправних робіт, пробаційного нагляду передбачена кримінальна відповідальність статтею 389 КК України;

б) покарання у виді обмеження волі або у виді позбавлення волі передбачена кримінальна відповідальність статтею 390 КК України.

За умисне невиконання засудженим :

а) *угоди* про примирення або про визнання винуватості передбачена кримінальна відповідальність статтею 389-1 КК України;

б) *обмежувальних заходів*, передбачених статтею 91-1 КК України, обмежувальних приписів, або *умисне ухилення* від проходження програми для кривдників передбачена кримінальна відповідальність статтею 390-1 КК України;

16) *примирення* у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, як уже зазначалося, *можливе лише за ініціативою* потерпілого, його представника або законного представника укласти угоду про примирення – ч. 1 ст. 469 Кримінального процесуального кодексу України;

17) *відмова* потерпілого, його представника *від обвинувачення* у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопору-

шень, пов'язаних з домашнім насильством, *не може служити підставою для закриття кримінального провадження* – п. 7 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України;

18) Питання *погашення та зняття судимості осіб, засуджених за домашнє насильство, вирішується за правилами, передбаченими статтями 88-91 КК України.*

17.3. Поняття, ознаки та види інших заходів кримінально-правового характеру.

Інші заходи кримінально-правового характеру – це система передбачених Законом України про кримінальну відповідальність (КК України) заходів впливу на суб'єкта кримінального правопорушення або на особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння передбаченого нормою Особливої частини КК України, які відрізняються від покарання і змістом яких є специфічні правові позбавлення та обмеження, метою яких є запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, а також забезпечення захисту інших осіб від суспільно небезпечної поведінки таких осіб.

Ознаки інших заходів кримінально-правового характеру:

1) *це система заходів впливу, передбачених Законом України про кримінальну відповідальність (КК України);*

2) *кримінально-правовий режим цих заходів відрізняється від покарання. Зміст цих заходів характеризується специфічними правовими позбавленнями та обмеженнями;*

3) *ці заходи можуть застосовуватися виключно судом;*

4) *ці заходи можуть застосовуватися судом до осіб:*

а) *які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння;*

б) *які вчинили у стані обмеженої осудності кримінальні правопорушення;*

в) *які вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання;*

5) *метою застосування цих заходів є запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, а також забезпечення захисту інших осіб від суспільно небезпечної поведінки таких осіб.*

Види інших заходів кримінально-правового характеру, які передбачені чинним КК України:

- 1) примусові заходи медичного характеру – статті 92-95 КК України;
- 2) примусове лікування – ст. 96 КК України;
- 3) спеціальна конфіскація – статті 96-1 – 96-2 КК України.

17.4. Кримінально-правова характеристика інших заходів кримінально-правового характеру.

Розглянемо інші заходи кримінально-правового характеру, які передбачені чинним КК України, у викладеній вище послідовності.

1). Примусові заходи медичного характеру, їх поняття та види.

Примусові заходи медичного характеру – це визначенні чинним законодавством і застосовувані судом заходи державного примусу, які полягають у тимчасовому обмеженні особистої фізичної свободи психічно хворої особи, яка вчинила, передбачене в Особливій частині КК України, суспільно небезпечне діяння, або кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності чи захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку або відбування покарання, у спосіб примусового надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи в спеціальний лікувальний заклад з метою обов'язкового лікування, а також забезпечення її прав і законних інтересів та запобігання вчинення нею суспільно-небезпечних діянь.

Ознаки примусових заходів медичного характеру:

- а) ці заходи чітко визначені чинним законодавством;
- б) ці заходи застосовуються виключно судом. Застосування цих заходів є правом, а не обов'язком суду;
- в) ці заходи застосовуються судом до особи, яка вчинила:
 - 1) суспільно небезпечне діяння у стані неосудності;
 - 2) кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності;
 - 3) кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку суду;
 - 4) кримінальне правопорушення у стані осудності, але захво-

ріла на психічну хворобу під час відбування покарання – ст. 93 КК України;

г) ці заходи державного примусу не є покаранням і тому не впливають на погашення та зняття судимості. Вони полягають: 1) у тимчасовому обмеженні особистої фізичної свободи психічно хворої особи; 2) у наданні психічно хворій особі амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку. Зміст примусових заходів медичного характеру зводиться до діагностичного обстеження, лікування, клінічного нагляду, проведення реабілітаційних заходів;

д) здійснення цих заходів відбувається у спосіб поміщення особи в спеціальний лікувальний заклад;

е) ці заходи здійснюються з метою обов'язкового лікування, а також забезпечення її прав і законних інтересів та запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь;

є) примусові заходи медичного характеру застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними – ч. 4 ст. 503 Кримінального процесуального кодексу України.

Примусові заходи медичного характеру не можуть застосовуватися до особи, що вчинила суспільно небезпечні діяння у стані неосудності чи захворіла на психічну хворобу після вчинення злочину, але до винесення вироку одужала чи її психічний стан змінився настільки, що вона перестала бути суспільно небезпечною – п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику по застосуванню примусових заходів медичного характеру» № 2 від 19 березня 1982 року.

Строк застосування примусових заходів медичного характеру чинним законодавством не встановлений, оскільки ефективність їх визначається не часом застосування, а станом здоров'я особи до якої вони застосовуються.

Правовою основою застосування примусових заходів медичного характеру є:

1) міжнародно правові акти, зокрема: а) Загальна декларація прав людини (1948 р.); б) Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (1966 р.); в) Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права (1966 р.); Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 18 лютого 1992 р. N 46/119 «Захист осіб

із психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги»;

2) Конституція України;

3) Правові позиції Конституційного суду України. Зокрема, рішення Конституційного суду України від 20 грудня 2018 року № 13-р/2018 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень шостого речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу»;

4) Закон України «Основи законодавства про охорону здоров'я»;

5) Закон України «Про психіатричну допомогу»;

6) Закон України «Про судову експертизу»;

7) Кримінальний кодекс України;

8) Кримінальний процесуальний кодекс України;

9) Кримінально – виконавчий кодекс України;

10) Правові позиції Верховного Суду України. Зокрема, викладені у постанові Пленуму Верховного суду України №7 від 03.06.2005 року «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування»;

11) Інші нормативно правові акти. Зокрема, «Порядок організації психіатричної допомоги у разі застосування судом запобіжних заходів до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2024 р. № 467, «Порядок проведення судово-психіатричної експертизи», затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я № 865 08.05.2018 року.

Порядок та умови застосування примусових заходів медичного характеру:

1) *при вирішенні питань застосування примусових заходів медичного характеру необхідно, зокрема, враховувати такі принципи:*

1) людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю – ст. 3 Конституції України; 2) кожна людина має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, пово-

дженню чи покаранню – ст. 28 Конституції України;

2) *заходи фізичного обмеження та (або) ізоляції особи, яка страждає на психічний розлад, при наданні їй психіатричної допомоги застосовуються за призначенням та під постійним контролем лікаря-психіатра чи іншого медичного працівника, на якого власником закладу з надання психіатричної допомоги чи уповноваженим ним органом покладені обов'язки з надання психіатричної допомоги, і застосовуються лише в тих випадках, формах і на той час, коли всіма іншими законними заходами неможливо запобігти діям особи, що являють собою безпосередню небезпеку для неї або інших осіб. Про форми та час застосування заходів фізичного обмеження та (або) ізоляції робиться запис у медичній документації. Поліцейські зобов'язані подавати допомогу медичним працівникам або батькам (одному з батьків), чоловіку (дружині), незалежно від віку особи, яка потребує психіатричної допомоги, за їх зверненням, у разі надання психіатричної допомоги в примусовому порядку та забезпечувати безпечні умови для доступу до особи та її психіатричного огляду, госпіталізації. Поліцейські повинні запобігати діям з боку особи, якій надається психіатрична допомога в примусовому порядку, що загрожують життю і здоров'ю оточуючих та інших осіб, та вживати заходи щодо забезпечення схоронності залишеного без нагляду майна та житла особи, яка госпіталізується в примусовому порядку, а в разі необхідності – проводити розшук особи, якій психіатрична допомога повинна надаватися в примусовому порядку – ст. 8 закону України «Про психіатричну допомогу»;*

3) *психіатричний огляд особи може бути проведено без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника у випадках, коли одержані відомості дають достатні підстави для обґрунтованого припущення про наявність у особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона: вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або неспроможна самотійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність, або завдасть значної шкоди своєму здоров'ю у зв'язку з погіршенням психічного стану у разі ненадання їй психіатричної допомоги. Рішення про проведення психіатричного огляду особи*

без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника приймається лікарем-психіатром за заявою, яка містить відомості, що дають достатні підстави для такого огляду. Із заявою можуть звернутися родичі особи, яка підлягає психіатричному огляду, лікар, який має будь-яку медичну спеціальність, інші особи. Заява про психіатричний огляд особи без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника повинна бути подана у письмовій формі та містити відомості, що обґрунтовують необхідність психіатричного огляду і вказують на відмову особи чи її законного представника від звернення до лікаря-психіатра. Лікар-психіатр має право робити запит щодо надання йому додаткових медичних та інших відомостей, необхідних для прийняття відповідного рішення. У разі встановлення обґрунтованості заяви про психіатричний огляд особи без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника лікар-психіатр направляє до суду за місцем проживання цієї особи заяву про проведення психіатричного огляду особи в примусовому порядку. До заяви додається висновок лікаря-психіатра, який містить обґрунтування про необхідність проведення такого огляду, та інші матеріали. Психіатричний огляд особи проводиться лікарем-психіатром у примусовому порядку за рішенням суду.

У невідкладних випадках, коли за одержаними відомостями, що дають достатні підстави для обґрунтованого припущення про наявність у особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона: вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або неспроможна самотійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність, заява про психіатричний огляд особи може бути усною. У цих випадках рішення про проведення психіатричного огляду особи без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника приймається лікарем-психіатром самотійно і психіатричний огляд проводиться ним негайно ст. 11 закону України «Про психіатричну допомогу»;

4) конкретні способи надання психіатричної допомоги регламентовані «Порядком організації психіатричної допомоги у разі застосування судом запобіжних заходів до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного

характеру або вирішувалося питання про їх застосування», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2024 р. № 467;

5) статтею 95 КК України регламентовані наступні правила:

а) *продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється судом за заявою представника закладу з надання психіатричної допомоги (лікаря-психіатра), який надає особі психіатричну допомогу. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів, що обґрунтовує необхідність продовження, зміни або припинення застосування таких примусових заходів;*

б) *зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру може здійснюватися судом також за заявою особи, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, її захисника або законного представника у разі, якщо така особа за станом свого здоров'я не може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними, в тому числі не може усвідомлено подати до суду відповідну заяву. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів закладу, в якому особі надається психіатрична допомога, або, у разі наявності, висновок обраного нею незалежного лікаря-психіатра;*

в) *особи, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру, підлягають огляду комісією лікарів-психіатрів не рідше одного разу на 6 місяців для вирішення питання про наявність підстав для звернення до суду із заявою про припинення або про зміну застосування такого заходу. У разі відсутності підстав для припинення або зміни застосування примусового заходу медичного характеру представник закладу з надання психіатричної допомоги, лікар-психіатр, який надає особі таку психіатричну допомогу, направляє до суду заяву, до якої додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження застосування примусового заходу медичного характеру. У разі необхідності продовження застосування примусового заходу медичного характеру понад 6 місяців представник закладу з надання психіатричної допомоги (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, повинен направити до суду за місцем знаходження закладу з надання психіатричної допомоги*

заяву про продовження застосування примусового заходу. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження надання особі такої психіатричної допомоги. В подальшому продовження застосування примусового заходу медичного характеру проводиться кожного разу на строк, який не може перевищувати 6 місяців;

г) особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру, мають право звертатися до суду із заявою про зміну або припинення застосування примусових заходів медичного характеру не частіше одного разу на 6 місяців та незалежно від того, чи розглядалося судом це питання в зазначений період;

д) особа, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, має право звернутися до обраного нею незалежного лікаря-психіатра з метою отримання висновку про стан свого психічного здоров'я. У висновку незалежного лікаря-психіатра мають бути зазначені підстави для зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру. У разі відсутності таких підстав у висновку обґрунтовується необхідність продовження застосування примусових заходів медичного характеру;

е) у разі припинення застосування примусових заходів медичного характеру через змінення психічного стану особи на краще, суд може передати її на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом;

є) у разі припинення застосування примусових заходів медичного характеру через видужання особи, які вчинили кримінальні правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку, підлягають покаранню на загальних засадах, а особи, які захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання, можуть підлягати подальшому відбуванню покарання.

Види примусових заходів медичного характеру. Згідно ч. 1 ст. 94 КК України, залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб, суд може застосувати виключно такі види примусових заходів медичного характеру:

1) *надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;*

2) *госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом;*

3) *госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом;*

4) *госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом.*

При застосуванні судом певного виду примусових заходів медичного характеру враховуються *наступні критерії:*

а) *медичний* – характер і тяжкість захворювання, який характеризується, зокрема, клінічною формою психічної хвороби, її глибиною та стійкістю, динамікою психічного захворювання, прогнозом його розвитку та іншими обставинами, які характеризують стан психічно хворої особи;

б) *юридичний* – тяжкість вчиненого діяння. Згідно ст. 12 КК України, кримінальні правопорушення за ступенем тяжкості поділяються на кримінальні проступки і злочини. Злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі;

в) *соціальний* – ступінь небезпечності психічного хворого для себе чи інших осіб, який визначається внаслідок оцінки:

- 1) *суспільної небезпеки вчиненого діяння, його характеру, суспільно небезпечних наслідків, що настали або могли настати;*
- 2) *психічного стану особи на момент розгляду справи судом і її небезпечності для оточуючих, що обумовлені характером її захворювання.*

Якщо судом не буде визнано за необхідне застосування до психічно хворого примусових заходів медичного характеру, а також у разі припинення застосування таких заходів, суд може передати його на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом – ч. 6 ст. 94 КК України.

Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку. Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку є своєрідним заходом державного примусу, який може бути застосований судом стосовно особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я

не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги – ч. 2 ст. 94 КК України.

Відповідно до ст. 12 закону України «Про психіатричну допомогу»:

а) амбулаторна психіатрична допомога *може надаватися без усвідомленої письмової згоди особи або без письмової згоди її законного представника у разі встановлення у неї тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона завдасть значної шкоди своєму здоров'ю у зв'язку з погіршенням психічного стану у разі ненадання їй психіатричної допомоги. Амбулаторна психіатрична допомога особі без її усвідомленої письмової згоди або без письмової згоди її законного представника надається лікарем-психіатром в примусовому порядку за рішенням суду. Питання про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку вирішується судом за місцем проживання особи;*

б) особа, якій надається амбулаторна психіатрична допомога в примусовому порядку, *повинна оглядатися лікарем-психіатром не рідше одного разу на місяць, а комісією лікарів-психіатрів – не рідше одного разу на 6 місяців для вирішення питання про продовження чи припинення надання їй такої допомоги;*

в) *у разі необхідності* продовження надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку *понад 6 місяців* лікар-психіатр повинен надіслати до суду за місцем проживання особи *письмову заяву* про продовження надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку. До письмової заяви, в якій повинні бути викладені підстави надання особі амбулаторної психіатричної допомоги без її усвідомленої письмової згоди або без письмової згоди її законного представника, передбачені частиною другою цієї статті, *додається висновок комісії лікарів-психіатрів*, який містить обґрунтування про необхідність продовження надання особі такої допомоги. В подальшому *продовження надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку проводиться кожного разу на строк, який не може перевищувати 6 місяців;*

г) *у разі погіршення стану психічного здоров'я особи, якій надається амбулаторна психіатрична допомога в примусовому порядку, та ухилення від виконання цієї особою або її законним*

представником рішення суду про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку психіатрична допомога може надаватися *у спосіб госпіталізація особи* до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку;

д) *надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку припиняється за рішенням комісії лікарів-психіатрів у разі видужання особи або такої зміни стану її психічного здоров'я, що не потребує надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, або за рішенням суду про відмову в продовженні надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, або за рішенням суду про задоволення заяви фізичної особи чи її законного представника про припинення надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;*

е) *клопотання про припинення надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може направлятися до суду особою, якій надається ця допомога, або її законним представником через 3 місяці з часу ухвалення судом рішення про надання або продовження надання особі такої допомоги.*

Якщо судом не буде визнано за необхідне застосування до психічно хворого примусових заходів медичного характеру, а також у разі припинення застосування таких заходів, суд може передати його на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом – ч. 6 ст. 94 КК України.

Госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги. Госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги – це своєрідний захід державного примусу, який застосовується судом відповідно до чинного законодавства. Статтею 94 КК України, залежно від режиму нагляду, передбачено три види госпіталізації до стаціонарного закладу з надання психіатричної допомоги:

а) *із звичайним наглядом* – може бути застосована судом щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги і лікування у примусовому порядку – ч. 3. ст. 94 КК України;

б) *з посиленим наглядом* – може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом *не становить загрози* для суспільства, *але потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги та лікування в умовах посиленого нагляду* – ч. 4 ст. 94 КК України;

в) *із суворим наглядом* – може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, а також щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння *становить особливу небезпеку для суспільства і потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги та лікування в умовах суворого нагляду* – ч. 5 ст. 94 КК України.

Особа *може бути госпіталізована* до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку *на підставах, передбачених статтею 14 закону України «Про психіатричну допомогу»*, а також у випадках проведення *експертизи стану психічного здоров'я особи* або застосування до особи, яка страждає на психічний розлад і вчинила суспільно небезпечне діяння, примусового заходу медичного характеру на підставах та в порядку, передбачених законами України – ст. 13 Закону України «Про психіатричну допомогу».

Підстави для госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку. Згідно ст. 14 Закону України «Про психіатричну допомогу», особа, яка страждає на психічний розлад, *може бути госпіталізована до закладу з надання психіатричної допомоги без її усвідомленої письмової згоди або без письмової згоди її законного представника, якщо:*

а) її обстеження або лікування можливі лише в стаціонарних умовах;

б) при встановленні в особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона: 1) вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих; 2) особа неспроможна самотійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність.

Статтею 20 Закону України «Про психіатричну допомогу» передбачено, що *експертиза психічного стану особи* (медико-соціальна експертиза, оцінювання повсякденного функціонування особи, військово-лікарська та інші) проводиться на підставах та в порядку, передбачених законами та прийнятими відповідно до них іншими нормативно-правовими актами. *Зокрема*, Законом України «Про судову експертизу», «Порядком проведення судово-психіатричної експертизи», затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я № 865 08.05.2018 року.

Одним із прав на охорону здоров'я є, передбачена п. «й» ч. 1 ст. 6 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я», *можливість проведення незалежної медичної експертизи* відповідного типу у разі незгоди громадянина з висновком державної медичної експертизи, застосування до нього запобіжного заходу як до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, примусових заходів медичного характеру, примусового лікування, примусової госпіталізації.

Статтею 25 закону України «Про психіатричну допомогу» визначені такі права осіб, яким надається психіатрична допомога:

1. Особи, яким надається психіатрична допомога, *мають права і свободи* громадян, передбачені Конституцією України та законами України. *Обмеження їх прав і свобод допускається лише* у випадках, передбачених Конституцією України, відповідно до законів України;

2. Особи, яким надається психіатрична допомога, можуть піклуватися про захист своїх прав та свобод особисто або через своїх представників у порядку, встановленому Цивільним кодексом України, а також Цивільним процесуальним кодексом України та іншими законами України;

3. Особи, яким надається психіатрична допомога, мають право на:

1) *поважливе і гуманне ставлення до них*, що виключає приниження честі й гідності людини;

2) *отримання інформації* про свої права, пов'язані з наданням психіатричної допомоги;

3) *одержання психіатричної та соціальної допомоги, соціальних послуг в умовах, що відповідають вимогам санітарного законодавства, одержання допомоги з боку благодійних та громадських організацій;*

4) *відмову від надання психіатричної допомоги, за винятком випадків її надання в примусовому порядку, передбаченому законом;*

5) *усі види медико-санітарної допомоги (у тому числі санаторно-курортне лікування) за медичними показаннями;*

6) *одержання психіатричної допомоги в найменш обмежених, відповідно до їх психічного стану, умовах, якщо можливо, за місцем проживання цих осіб, членів їх сім'ї, інших родичів або законних представників;*

7) *перебування в закладі з надання психіатричної допомоги лише протягом строку, необхідного для обстеження та лікування;*

8) *попередню письмову згоду або письмову відмову в будь-який час від застосування нових методів діагностики і лікування та лікарських засобів чи від участі у навчальному процесі;*

9) *безпечність надання психіатричної допомоги;*

10) *безоплатне надання медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, а також безоплатне або на пільгових умовах забезпечення лікарськими засобами та виробами медичного призначення в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;*

11) *безоплатну юридичну допомогу з питань, пов'язаних з наданням їм психіатричної допомоги;*

12) *альтернативний, за власним бажанням, психіатричний огляд та залучення до участі в роботі комісії лікарів-психіатрів з питань надання психіатричної допомоги будь-якого фахівця, який бере участь у наданні психіатричної допомоги, за погодженням з ним;*

13) *збереження права на жиле приміщення за місцем їх постійного проживання протягом часу надання їм стаціонарної психіатричної допомоги;*

14) *особисту участь у судових засіданнях, висловлення своєї думки щодо висновків лікарів-психіатрів у судовому засіданні*

при вирішенні питань, пов'язаних з наданням їм психіатричної допомоги та обмеженням у зв'язку з цим їх прав;

15) *відшкодування заподіяної їм шкоди або шкоди їх майну* внаслідок незаконного поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги чи закладу соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади, або спеціального навчального закладу чи внаслідок незабезпечення безпечних умов надання психіатричної допомоги або розголошення конфіденційних відомостей про стан психічного здоров'я і надання психіатричної допомоги;

16) *одержання винагороди* за фактично виконану роботу нарівні з іншими громадянами;

17) *особи під час перебування у закладі з надання психіатричної допомоги, закладі соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади, мають право на:*

а) *спілкування з іншими особами*, в тому числі з адвокатом або іншим законним представником, без присутності сторонніх осіб згідно з правилами внутрішнього розпорядку закладу з надання психіатричної допомоги;

б) *повідомлення* будь-якої особи за своїм вибором про надання їм психіатричної допомоги;

в) *забезпечення таємниці* листування при відправці та отриманні будь-якої кореспонденції;

г) *доступ до медіа*;

д) *дозвілля, заняття творчою діяльністю*;

е) *відправлення релігійних обрядів, додержання релігійних канонів*;

е) *звернення з питань надання психіатричної допомоги безпосередньо до керівника або завідуючого відділенням закладу з надання психіатричної допомоги, закладу соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади, або навчального закладу для спеціального навчання з питань надання психіатричної допомоги, соціального захисту, соціальних послуг, виписки із закладу з надання психіатричної допомоги, закладу соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади, або навчального закладу для спеціального навчання та додержання прав, передбачених законом*;

ж) *допомогу по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню або пенсію згідно з законодавством;*

18) *особи під час перебування у закладі з надання психіатричної допомоги або закладі соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади, мають також права, які за рішенням лікаря-психіатра (комісії лікарів-психіатрів) в інтересах захисту їх здоров'я чи безпеки, а також в інтересах здоров'я або безпеки інших осіб можуть бути обмежені:*

а) *приймати відвідувачів наодинці;*

б) *придбавати і використовувати предмети повсякденного вжитку;*

в) *перебувати на самоті.*

Рішення про обмеження прав осіб, яким надається психіатрична допомога, фіксується у медичній документації із зазначенням строку його дії та може бути оскаржено до суду.

Забороняється залучення осіб, яким надається психіатрична допомога, до примусової праці.

Режим нагляду закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку визначається, зокрема, такими нормативними актами:

1) «Правилами застосування примусових заходів медичного характеру в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги», затвердженими наказом Міністерства охорони здоров'я України № 992 від 31.08.2017 року;

2) «Методикою розробки та впровадження медичних стандартів медичної допомоги на засадах доказової медицини», затвердженою наказом Міністерства охорони здоров'я України від 28 вересня 2012 року № 751;

3) «Правилами застосування фізичного обмеження та (або) ізоляції при наданні психіатричної допомоги особам, які страждають на психічні розлади», затвердженими наказом Міністерства охорони здоров'я України від 24 березня 2016 року № 240;

4) Правилами внутрішнього розпорядку спеціального стаціонарного закладу з надання психіатричної допомоги;

5) Законом України «Про охоронну діяльність».

Так, пунктом 22 «Правил застосування примусових заходів медичного характеру в спеціальному закладі з надання психіа-

тричної допомоги», крім прав, передбачених статтею 25 Закону України «Про психіатричну допомогу», *передбачені також такі права пацієнтів:*

1) *розпоряджатися* грошовими коштами, придбавати, володіти і розпоряджатися предметами, речами, виробами, за винятком заборонених до використання;

2) *вести телефонні розмови та користуватися* глобальною мережею Інтернет (за власний рахунок);

3) *одержувати і відправляти* посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі;

4) *придбавати, користуватися і зберігати* предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування;

5) *розпоряджатися* вільним часом згідно з розпорядком дня;

6) *перебувати* щодня на свіжому повітрі не менше ніж дві години;

7) *отримувати освіту* відповідно до законодавства про освіту;

8) *користуватися послугами* захисника та іншого законного представника;

9) *мати при собі* портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них – щодо пацієнтів, до яких застосовано госпіталізацію до психіатричного закладу із звичайним наглядом.

Незалежно від виду спеціального стаціонарного закладу з надання психіатричної допомоги, пацієнти, відповідно до п. 23 Правил, зобов'язані:

1) *дотримуватися* лікувальних заходів та заходів соціальної і психологічної реабілітації;

2) *дотримуватись* розпорядку дня в СЗНПД, правомірних взаємовідносин з іншими пацієнтами, персоналом закладу та іншими особами;

3) *утримувати в чистоті і порядку* приміщення, дбайливо ставитися до майна спеціального стаціонарного закладу з надання психіатричної допомоги;

4) *дотримуватися* санітарно-гігієнічних норм, мати охайний вигляд;

5) *дотримуватися* вимог пожежної безпеки.

Незалежно від виду спеціального стаціонарного закладу з

надання психіатричної допомоги, п. 24 Правил пацієнтам *заборонено*:

а) *вживати* спиртні напої, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби;

б) *зберігати і використовувати* такі предмети, вироби, речовини:

1) будь-яку зброю, а також спеціальні засоби та засоби активної оборони;

2) будь-які алкогольні та слабоалкогольні напої, а також напої енергетичної дії; лікарські засоби, що не призначені лікарем;

3) ножі, бритви (крім електричних і механічних) та інші гострорізальні і колючі предмети;

4) сокири, молотки та інші інструменти.

Продовження госпіталізації особи в примусовому порядку. Правила продовження госпіталізації особи в примусовому порядку визначені статтею 17 Закону України «Про психіатричну допомогу». Зокрема:

1) *перебування особи в закладі з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку може здійснюватися лише* протягом часу наявності підстав, за якими було проведено госпіталізацію;

2) *особа, яку було госпіталізовано до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, повинна оглядатися* комісією лікарів-психіатрів *не рідше одного разу на місяць з часу госпіталізації з метою* встановлення наявності підстав для продовження чи припинення такої госпіталізації;

3) *у разі необхідності продовження госпіталізації в примусовому порядку понад 6 місяців представник закладу з надання психіатричної допомоги повинен направити до суду за місцем знаходження закладу з надання психіатричної допомоги заяву про продовження такої госпіталізації. До заяви, в якій повинні бути викладені підстави госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, додається висновок* комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження такої госпіталізації. *В подальшому продовження* госпіталізації особи в закладі з надання психіатричної допомоги *проводиться кожного разу на строк, який не може перевищувати 6 місяців;*

4) клопотання про припинення госпіталізації в примусовому порядку можуть направлятися до суду особою, яку було госпіталізовано в примусовому порядку, або її законним представником через кожні 3 місяці з часу ухвалення судом рішення про продовження такої госпіталізації.

Виписка особи з закладу з надання психіатричної допомоги, відповідно до ст. 18 Закону України «Про психіатричну допомогу», здійснюється у разі завершення обстеження чи експертизи психічного стану особи або видужання особи чи такої зміни стану її психічного здоров'я, що не потребує подальшого лікування в стаціонарних умовах. Виписка особи, добровільно госпіталізованої до закладу з надання психіатричної допомоги, здійснюється за письмовою заявою цієї особи або її законного представника чи за рішенням лікаря-психіатра.

Виписка особи, яку було госпіталізовано до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, здійснюється за рішенням комісії лікарів-психіатрів або за рішенням суду про відмову в продовженні такої госпіталізації.

Виписка особи, яка вчинила суспільно небезпечні діяння та щодо якої судом було застосовано примусові заходи медичного характеру, здійснюється за рішенням суду.

Порядок здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру визначений главою 39 Кримінального процесуального кодексу України. Зокрема, відповідно до ст. 515 Кримінального процесуального кодексу України:

а) у разі видужання особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу або в неї настав тимчасовий розлад психічної діяльності чи інший хворобливий стан психіки, які позбавляли її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, суд на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів своєю ухвалою припиняє застосування примусових заходів медичного характеру;

б) постановлення ухвали суду про припинення застосування примусових заходів медичного характеру є підставою для проведення досудового розслідування чи судового провадження;

в) у разі засудження цієї особи до арешту, обмеження волі,

тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи позбавлення волі час її перебування в медичній установі зараховується у строк відбування покарання;

г) якщо на час розгляду питання про відновлення кримінального провадження закінчився строк давності притягнення до кримінальної відповідальності або прийнято закон, який усуває кримінальну відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, кримінальне провадження підлягає закриттю, якщо особа, щодо якої розглядається питання, не заперечує проти цього.

Особи, що вчинили втечу із спеціалізованого лікувального закладу, а також по дорозі до нього підлягають кримінальній відповідальності за ст. 394 КК України, за винятком неосудних осіб.

2). Примусове лікування, його поняття, ознаки та особливості застосування .

Примусове лікування – це своєрідний захід державного примусу, який застосовується судом незалежно від призначеного засудженій особі покарання, без її згоди, і полягає у тимчасовому обмеженні особистої фізичної свободи цієї особи, яка має хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, та поєднаний з комплексом заходів соціальної реабілітації, медикаментозного та іншого медичного впливу на здоров'я такої особи з метоювиліковування її від небезпечного захворювання чи поліпшення її стану, а також запобігання вчиненню нею кримінальних правопорушень.

Ознаки примусового лікування:

- 1) це своєрідний захід державного примусу;
- 2) це захід державного примусу, який застосовується судом без згоди засудженої особи;
- 3) це захід державного примусу, який застосовується судом незалежно від призначеного засудженій особі покарання за вчинене кримінальне правопорушення. Він не є основним або додатковим покаранням, оскільки не передбачений в такій якості статтею 52 КК України, а тому його застосування не впливає на погашення або зняття судимості;
- 4) це захід державного примусу, який полягає у тимчасовому обмеженні особистої фізичної свободи засудженої особи, яка має хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;

5) це захід державного примусу, який поєднаний з комплексом заходів соціальної реабілітації, медикаментозного та іншого медичного впливу на здоров'я засудженої особи;

6) це захід державного примусу, який застосовується з метою виліковування чи поліпшення стану здоров'я засудженої особи від небезпечного захворювання, а також запобігання вчиненню нею правопорушень.

Особливості застосування примусового лікування:

1) при вирішенні питань застосування примусового лікування необхідно, зокрема, враховувати такі принципи: 1) людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю – ст. 3 Конституції України; 2) кожна людина має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню – ст. 28 Конституції України;

2) застосування примусового лікування є правом, а не обов'язком суду – ч.1 ст. 96 КК України. Згідно п. 10 ч. 1 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України, ухвалюючи вирок, суд повинен, зокрема, вирішити чи слід у випадках, передбачених статтею 96 Кримінального кодексу України, застосувати до обвинуваченого примусове лікування;

3) примусове лікування засудженої особи є одним із крайніх заходів державного примусу, який застосовується судом виключно у випадку, коли усі інші наявні методи лікування засудженої особи виявились неефективними;

4) правовою основою для застосування примусового лікування є:

а) міжнародно правові акти, зокрема: 1) Загальна декларація прав людини (1948 р.); 2) Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (1966 р.); 3) Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права (1966 р.); Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 18 лютого 1992 р. N 46/119 «Захист осіб із психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги»;

б) Конституція України;

в) Закони України: «Основи законодавства про охорону здоров'я», «Про психіатричну допомогу», «Про захист населення від

інфекційних хвороб», «Про запобігання захворювання на СНІД та соціальний захист населення», «Про подолання туберкульозу в Україні», «Про судову експертизу;

г) Кримінальний кодекс України;

д) Кримінальний процесуальний кодекс України;

е) Інші нормативно правові акти. Зокрема, «Порядок організації психіатричної допомоги у разі застосування судом запобіжних заходів до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2024 р. № 467, «Порядок проведення судово-психіатричної експертизи», затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я № 865 08.05.2018 року, «Перелік особливо небезпечних та небезпечних інфекційних хвороб» затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України № 1724 від 09 жовтня 2024 року;

є) правові позиції Верховного Суду України. Зокрема, викладені у постанові Пленуму Верховного суду України №7 від 03.06.2005 року «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування»;

5) *підставою для застосування судом примусового лікування, передбаченого ст. 96 КК України, є наявність двох критеріїв:*

а) *юридичного* – встановлення у діянні особи відповідного складу кримінального правопорушення та засудження такої особи до покарання будь-якого виду;

б) *медичного* – наявність у засудженої особи хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, встановленої висновком судово-медичної експертизи. Про *необхідність* примусового лікування алкоголіка чи наркомана свідчить медичний висновок, що видається спеціальною медичною комісією, до складу якої обов'язково входять спеціалісти – лікар психіатр-нарколог, який є головою комісії, терапевт і невропатолог. *Відсутність* будь-якого з цих критеріїв *виключає можливість застосування судом* примусового лікування засудженої особи;

6) *статтею 53 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року визначений перелік соціально небезпечних захворювань, до яких*

віднесено: туберкульоз, психічні, венеричні захворювання, СНІД, лепра, хронічний алкоголізм, наркоманія. «Перелік особливо небезпечних та небезпечних інфекційних хвороб» затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України № 1724 від 09 жовтня 2024 року. Цим Переліком визначено:

а) *особливо небезпечні інфекційні хвороби*: чума, холера, натуральна віспа, жовта гарячка, синдром набутого імунodefіциту (СНІД), пастерельоз, хвороба Марбург, гарячка Ласса, гарячка Ебола, контагіозні вірусні гарячки: Денге, Чикунгунья, Долини Ріфт, Західного Нілу, енцефаломієліти: Західно-і Східно-американські, Венесуельський, енцефаліти: Каліфорнійський, Сент-Луїс, долини Муррея, бруцельоз, туляремія, сибірка, сип, меліойдоз, орнітоз, лістеріоз, сказ, еризипелоїд, легіонельоз, епідемічний висипний тиф, хвороба Брілла, ку – гарячка, мишиний тиф, марсельська гарячка, кліщовий поворотний висипний тиф, туберкульоз, псевдотуберкульоз, геморагічна гарячка, кримська гарячка, омська гарячка, гарячка з нирковим синдромом, лептоспіроз, ящур, кліщовий енцефаліт, хвороба Лайма, носійство збудників особливо небезпечних хвороб: холери, ВІЛ-інфекції;

б) *небезпечні інфекційні хвороби*: черевний тиф, паратифи А, В, С, сальмонельози, бактеріальна дизентерія, ерсиніози, кампілобактеріоз, коліти, ентерити, гастроентерити, викликані встановленими збудниками: кишковими паличками, аеробактерами, стафілококами, стрептококами, синьогнійними паличками, протеями, клебсієлами, ентеробактерами, ентерококами, сераціями, бактероїдами, клостридіями та іншими мікроорганізмами; аденовірусами, ротавірусами та іншими вірусами, а також харчові токсикоінфекції встановленні етіології, гострі кишкові інфекції, викликані невстановленими інфекційними збудниками, харчові токсикоінфекції невстановленої етіології, дифтерія, кашлюк, паракашлюк, скарлатина, менінгококова інфекція всіх форм, правець, поліомієліт гострий, вітряна віспа, кір, краснуха, вірусні гепатити, паротит епідемічний, інфекційний мононуклеоз, сифіліс, гонорея, трихофітія, мікроспорія, фавус, носійство збудників небезпечних інфекційних хвороб: черевного тифу, паратифів, інших сальмонельозів, дизентерії, токсигенних штамів дифтерії, гельмінтози, нематодози, теніїдозу, гіменолепідози, трематодози, протозоози,

малярія, токсоплазмоз, балантидіаз, амебіаз, лейшманіози, трипаномозози, лямбліоз, трихомоноз, бабезіоз, кокцидіози, саркоцистоз, пневмоцистоз, криптоспоридіоз, акарозинтомози, міази;

7) у разі призначення засудженій особі покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі *примусове лікування здійснюється за місцем* відбування покарання. У разі призначення *інших видів покарань* примусове лікування здійснюється у спеціальних лікувальних закладах – ч. 2 ст. 96 КК України;

8) примусове лікування *може бути припинене рішенням суду* за клопотанням особи, яка лікується, або її представника, *якщо* особа видужала або її стан покращився настільки, що *більше не потребує* примусового лікування;

9) *час перебування* хворого засудженого у лікувальній установі під час відбування покарання у виді позбавлення волі *зараховується у строк позбавлення волі* – ст. 540 Кримінального процесуального кодексу України;

10) оскільки примусове лікування *не є основним або додатковим покаранням, передбаченим* в такій якості статтею 52 КК України, *то амністія чи помилування* щодо примусового лікування хворого засудженого, у цій частині, *не може бути застосована*;

11) *на осіб*, звільнених від відбування покарання з випробуванням, *суд може додатково покласти обов'язок* пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб – п. 5 ч. 3 ст. 76 КК України;

12) *строк застосування* примусового лікування чинним законодавством *не встановлений*, оскільки його ефективність *визначається не часом застосування, а станом здоров'я особи* до якої воно застосовується;

13) *особливості примусового лікування особи, яка хвора на наркоманію*, передбачені Законом України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 року;

14) *за ухилення особи, хворої на наркоманію, від медичного огляду чи медичного обстеження* передбачено адміністративну відповідальність – ст. 44-1 Кодексу законів про адміністративні правопорушення, *а за ухилення від обстеження і профілактично-*

го лікування осіб, хворих на венеричну хворобу – ст. 45 Кодексу законів про адміністративні правопорушення;

15) *особи, що вчинили втечу із спеціалізованого лікувального закладу, а також по дорозі до нього підлягають кримінальній відповідальності за ст. 394 КК України, за винятком неосудних осіб;*

16) *особи, засуджені до позбавлення волі за вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, підлягають адміністративному нагляду відповідно до п. «г» ст. 3 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 1 грудня 1994 року.*

3). Спеціальна конфіскація, її поняття, ознаки та особливості застосування.

Спеціальна конфіскація – це своєрідний захід державного примусу, який не є основним або додатковим покаранням, що застосовується, відповідно до чинного законодавства за рішенням суду, до особи, яка вчинила умисне кримінальне правопорушення або суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під ознаки діяння, визначеного в чинному КК України, незалежно від призначення засудженій особі покарання, і полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави грошей, цінностей та іншого майна, у випадках чітко визначених цим Кодексом, з метою протидії незаконному та недобросовісному володінні особою майном, тимчасово набутих внаслідок злочинної або іншої протиправної діяльності.

Ознаки спеціальної конфіскації:

- 1) це своєрідний захід державного примусу;
- 2) це захід державного примусу, який застосовується за рішенням суду відповідно до чинного законодавства;
- 3) це захід державного примусу, який застосовується судом до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення або суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, визначеного КК України;
- 4) це захід державного примусу, який застосовується за рішенням суду незалежно від призначення засудженій особі покарання за вчинене кримінальне правопорушення;

5) це захід державного примусу, який не є основним або додатковим покаранням;

6) це захід державного примусу, який *полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках*, визначених чинним КК України;

7) це захід державного примусу, який *застосовується з метою протидії незаконному та недобросовісному володінні особою майном, тимчасово набутиим* внаслідок злочинної або іншої протиправної діяльності.

Правовою основою спеціальної конфіскації є:

а) міжнародно правові акти, зокрема: 1) Загальна декларація прав людини (1948 р.); 2) Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (1966 р.); 3) Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права (1966 р.); 4) міжнародні договори, згода на обов'язковість яких, згідно ч. 1 ст. 9 Конституції України, надана Верховною Радою України. Вони є частиною національного законодавства України, а саме: Конвенція ООН щодо протидії транснаціональній організованій злочинності від 15 листопада 2000 року; Конвенція ООН щодо протидії корупції від 31 жовтня 2003 року; Конвенція ООН щодо відмивання, пошуку, арешту та конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року; Конвенція Ради Європи щодо корупції за кримінальним правом від 27 січня 1999 року; Конвенція Ради Європи щодо відмивання, пошуку, арешту та конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16 травня 2005 року; Директива Європейського Союзу 2014/42/EU від 03 квітня 2014 року про заморожування та конфіскацію засобів та доходів від злочинів у Європейському Союзі;

б) Конституція України;

в) правові позиції Конституційного суду України. Зокрема, рішення Конституційного Суду України № 1-р/2022 від 30 червня 2022 року у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96¹, 96² Кримінального кодексу України (щодо спеціальної конфіскації);

г) кримінальний кодекс України;

д) кримінальний процесуальний кодекс України;

е) закони України: «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про виконавче провадження»;

е) правові позиції Верховного Суду України. Зокрема, викладені у постанові Пленуму Верховного суду України № 5 від 15.04.2005 року «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», постанові Вищого спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.06.2012 № 9 «Про практику застосування судами України законодавства про відповідальність за окремі корупційні правопорушення».

Конституцією України проголошено, зокрема, такі найважливіші засади правового регулювання: а) права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави – ч. 2 ст. 3 Конституції України; б) в Україні визнається і діє принцип верховенства права – ч. ст. 8 Конституції України; в) ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності; право приватної власності є непорушним – ч. 4 ст. 41 Конституції України; г) конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом – ч. 6 ст. 41 Конституції України; д) ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; юридична відповідальність особи має індивідуальний характер – ст. 61 Конституції України; е) особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду – ч. 1 ст. 62 Конституції України.

У рішенні Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 зазначено, зокрема, що *протидія* злочинності має здійснюватися *виключно* правовими засобами з *неухильним дотриманням* прав і свобод людини, а також принципів верховенства права та верховенства Конституції України.

Особливості застосування спеціальної конфіскації:

1. Конституційний Суд України у згаданому вище рішенні № 1-р/2022 від 30 червня 2022 року щодо застосування спеціальної конфіскації задекларував, зокрема, *такі свої правові позиції*:

а) за Конституцією України права і свободи людини і громадянина, визначені Конституцією України, *не є вичерпними* – частина перша статті 22 Конституції України; конституційні права і свободи *гарантуються і не можуть бути скасовані* – частина друга статті 22 Конституції України; юридична відповідальність особи *має індивідуальний характер* – частина друга статті 61 Конституції України; особа *вважається невинуватою* у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, *доки її вину не буде доведено* в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду – частина перша статті 62 Конституції України; конституційні права і свободи людини і громадянина *не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України* – частина перша статті 64;

б) *за статтею 41 Конституції України*: кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності; право приватної власності є непорушним; примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості; конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом;

в) згідно з Конституцією України *право приватної власності* набувається в порядку, визначеному законом – частина друга статті 41 Конституції України; *кожен зобов'язаний* неухильно додержуватись Конституції України та законів України, *не посягати* на права і свободи, честь і гідність інших людей – частина перша статті 68 Конституції України;

г) *посутнє тлумачення* приписів Основного Закону України дозволяє стверджувати, що *юридичні інститути* будь-якої країни конституційної демократії *не є підґрунтям* для набуття права

власності або права добросовісного володіння *внаслідок* злочинної або іншої протиправної діяльності, *оскільки* подібне унормування суспільних відносин *суперечило би* конституційному ладу, *порушувало би* публічний порядок та права власників і добросовісних володільців, які є потерпілими від такої діяльності;

д) конфіскація майна як вид покарання і спеціальна конфіскація як захід кримінально-правового характеру є відмінними за метою, підставами, умовами, суб'єктами та об'єктами, тобто не є тотожними. Конфіскація майна полягає у примусовому безоплатному вилученні майна, що є власністю засудженого. Унаслідок чого конфіскація майна є видом покарання, застосування якого має на меті покарання винного, його виправлення й запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень цією та іншими особами. Натомість спеціальна конфіскація застосовується у разі, коли майно вилучається в особи, яка не є власником або добросовісним володільцем такого майна, а тому цей захід впливу на особу має некаральний характер. Водночас спільним для конфіскації майна та спеціальної конфіскації є однаковий спосіб досягнення мети застосування – примусове безоплатне вилучення майна на підставі відповідного судового рішення (вироку, ухвали);

е) застосування спеціальної конфіскації *припиняє не* право власності або право добросовісного володіння майном, а незаконне та недобросовісне володіння, тимчасово набуте *внаслідок* вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, визначеного Особливою частиною КК України, *тобто з порушенням* приписів Конституції України та законів України, прав та інтересів учасників суспільних відносин;

є) метою застосування спеціальної конфіскації є *припинення* використання грошей та іншого майна, набутих унаслідок злочинної або іншої протиправної діяльності, *припинення* використання майна як цілі або засобу кримінально-протиправної діяльності;

ж) на відміну від конфіскації майна як виду покарання, на застосування спеціальної конфіскації як заходу кримінально-правового характеру не впливають ступінь тяжкості вчине-

ного умисного кримінального правопорушення, дані, що характеризують особу, яка вчинила таке правопорушення;

з) спеціальна конфіскація *не є видом покарання*, тому її застосування, зокрема примусове безоплатне вилучення майна у недобросовісної третьої особи, на підставі судового рішення *не є притягненням до кримінальної відповідальності*;

и) спеціальна конфіскація *застосовується за рішення суду*. Судове рішення (вирок, ухвала) про застосування спеціальної конфіскації *є юридичним актом індивідуальної дії, що встановлює факт незаконності та недобросовісності* набуття певною особою конкретного майна і також *спростовує презумпцію правомірності* набуття права власності, встановлену в частині другій статті 328 Цивільного кодексу України;

2. У пункті 1 статті 6 Конвенції ООН щодо відмивання, пошуку, арешту та конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року визначено, зокрема, що кожна Сторона *вживає* таких законодавчих та інших заходів, *що можуть бути потрібними*, щоб визнати правопорушення кримінальними за її національним правом, якщо їх вчинено умисно, як:

а) *зміну юридичного характеру майна або передавання майна, знаючи, що таке майно є доходами*, отриманими з метою приховування або маскування неправомірного походження цього майна *або надання допомоги* будь-якій особі, яка причетна до вчинення предикатного правопорушення, *щоб уникнути* юридичних наслідків своїх дій;

б) *приховування або маскування справжньої природи, походження, місцезнаходження, розпорядження, переміщення або фактичного володіння чи пов'язаними з ним правами, якщо особі відомо, що таке майно є доходами*;

і відповідно до конституційних принципів та засадничих понять своєї юридичної системи:

в) *набуття, володіння або користування* ним, знаючи в момент одержання, що майно було таким доходом;

г) *участь у вчиненні правопорушення, співучасть або змова щодо вчинення, замах на вчинення, допомога, підбурювання, сприяння та консультування стосовно вчинення* будь-якого з правопорушень, що їх встановлено відповідно до цієї статті;

3. Європейський суд з прав людини у рішенні у справі *Gogitidze and Others v. Georgia* від 12 травня 2015 року (заява № 36862/05, § 105) *зазначив*, що «*зважаючи на такі міжнародні юридичні механізми, як Конвенція ООН щодо протидії корупції від 2005 року, Рекомендації Групи з розроблення фінансових заходів протидії відмиванню грошей (FATF) і двох відповідних Конвенцій Ради Європи від 1990 та 2005 років щодо конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом (ETS № 141 і ETS № 198),... звичайні європейські і навіть універсальні юридичні стандарти можуть існувати і заохочувати до конфіскації майна, що пов'язане із серйозними кримінальними злочинами, зокрема такими, як корупція, відмивання коштів, обіг наркотичних засобів тощо, без попереднього кримінального звинувачення у цих злочинах... Заходи конфіскації можуть застосовуватися не лише до прямих доходів, отриманих злочинним шляхом, а й до майна, зокрема доходів та інших непрямих вигод, отриманих шляхом перетворення або трансформації доходів, на пряму одержаних злочинним шляхом або шляхом об'єднання їх з іншими, можливо правомірно одержаними доходами... Зрештою, заходи конфіскації можуть застосовуватись не лише до осіб, безпосередньо підозрюваних у кримінальних правопорушеннях, а й до будь-яких третіх осіб, які недобросовісно володіють майном з метою приховання своєї неправомірної ролі в накопиченні такого майна»;*

4. У пункті 24 преамбули Директиви 2014/42/ЄС Європейського Парламенту від 3 квітня 2014 року про заморожування та конфіскацію засобів і доходів, отриманих злочинним шляхом *визначено*, що одним із видів конфіскації, установлених Директивою, є конфіскація майна у третьої особи (*confiscation from a third party*), яка застосовується у випадках передання підозрюваною або звинуваченою особою майна знайомій третій особі з метою уникнення його конфіскації. Згідно з Директивою Держави-члени *можуть визначати* конфіскацію майна у третьої особи як допоміжну або альтернативну санкцію до прямої конфіскації відповідно до національного права (пункт 25 преамбули). Держави-члени *вживають потрібних заходів*, щоб забезпечити конфіскацію доходів від злочинної діяльності або іншого майна, вартість якого відповідає доходам, які прямо чи опосередковано були передані підозрюваним або звинуваченим третім особам або придбані третіми особами від

підозрюваної або звинуваченої особи, принаймні, якщо ці треті особи знали або мали б знати на основі конкретних фактів та обставин, що метою передання чи придбання майна було уникнення конфіскації, зокрема якщо передання чи придбання були здійснені безоплатно або в обмін на суму, значно нижчу за ринкову вартість (§ 1 статті 6 Директиви). У § 2 статті 6 Директиви визначено, що приписи § 1 не може бути застосовано для завдання шкоди правам третіх осіб – добросовісних набувачів майна;

5. З 1 січня 2006 року Україна є членом Групи держав із протидії корупції (*Group of States against corruption – GRECO*). У Оцінювальній доповіді за результатами Спільних Першого і Другого раундів оцінювання щодо України (*GRECO Eval I-II Rep (2006) 2 E, § 129*) надано, зокрема, рекомендацію запровадити правила щодо конфіскації та арешту доходів, одержаних злочинним шляхом, які дозволять уживати заходів щодо прямих і опосередкованих (перетворених) доходів, вартості доходів і доходів третіх осіб відповідно до Конвенції щодо корупції за кримінальним правом;

6. Підставою застосування спеціальної конфіскації, згідно ч. 2 ст. 96-1 КК України, є:

- 1) обвинувальний вирок суду;
- 2) ухвала суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) ухвала суду про застосування примусових заходів медичного характеру;
- 4) ухвала суду про застосування примусових заходів виховного характеру;
- 5) ухвала суду про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру;

7. У разі, коли спеціальній конфіскації підлягає майно, вилучене з цивільного обороту, вона може бути застосована на підставі:

- 1) ухвали суду про закриття кримінального провадження з інших підстав, аніж звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 2) ухвали суду, постановленої в порядку частини дев'ятої статті 100 Кримінального процесуального кодексу України, за клопотанням слідчого чи прокурора, якщо кримінальне провадження закривається ними- ч. 3 ст. 96-1 КК України;

8. *Предметом спеціальної конфіскації, згідно ч.1 ст. 96-2 КК України, є гроші цінності або інше майно:*

1) *одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна;*

2) *призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;*

3) *були предметом кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави;*

4) *були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.*

У разі якщо такі гроші, цінності та інше майно були повністю або частково перетворені в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно. Якщо ж конфіскація таких грошей, цінностей та іншого майна, на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію, неможлива внаслідок їх використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна – ч. 2 ст. 96-2 КК України;

9. *Спеціальна конфіскація застосовується:*

1) *до суб'єкта кримінального правопорушення за умови вчинення ним умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України:*

а) *за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;*

б) *а так само передбаченого такими статтями Особливої частини КК України:*

- ч. 1 ст. 150 КК України – експлуатація дітей;

- статтею 154 КК України – примушування до вступу в статевий зв'язок;

- ч. 2 ст. 159-1 КК України – Умисне здійснення внеску на підтримку політичної партії особою, яка не має на те права, або від імені юридичної особи, яка не має на те права, умисне здійснення внеску на користь політичної партії фізичною особою або від імені юридичної особи у великому розмірі, умисне надання фінансової (матеріальної) підтримки для здійснення передвиборної агітації чи агітації референдуму фізичною особою або від імені юридичної особи у великому розмірі чи особою, яка не має на те права, або від імені юридичної особи, яка не має на те права, а так само умисне отримання внеску на користь політичної партії від особи, яка не має права здійснювати такий внесок, або у великому розмірі, умисне отримання у великому розмірі фінансової (матеріальної) підтримки у здійсненні передвиборної агітації чи агітації референдуму, умисне отримання такої фінансової (матеріальної) підтримки від особи, яка не має права надавати таку фінансову (матеріальну) підтримку;

- ч. 3 ст. 159-1 КК України – дії, передбачені частинами першою або другою статті 159, вчинені повторно;

- ч. 1 ст. 190 КК України – заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (шахрайство);

- статтею 192 КК України – заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою;

- ч. 1 ст. 204 КК України – незаконне придбання з метою збуту або зберігання з цією метою, а також збут чи транспортування з метою збуту незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів;

- ч. 1 ст. 209-1 КК України – Умисне неподання, несвоєчасне подання або подання недостовірної інформації про фінансові операції, що відповідно до закону підлягають фінансовому моніторингу, центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, якщо такі діяння заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб;

- ч. 1 ст. 210 КК України – нецільове використання бюджетних коштів службовою особою, а так само здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням всупереч Бюджетному кодексу України чи закону про Державний бюджет України на відповідний рік, якщо предметом таких дій були бюджетні кошти у великих розмірах;

- ч. 1 ст. 212 КК України – Умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах;

- ч. 2 ст. 212 КК України – ті самі діяння (ч. 1 ст. 212 КК України), вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах;

- ч. 1 ст. 212-1 КК України – Умисне ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форми власності або особою, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана його сплачувати, якщо таке діяння призвело до фактичного ненадходження до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування коштів у значних розмірах;

- ч. 2 ст. 212-2 КК України – ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування коштів у великих розмірах;

- ч. 1 ст. 222 КК України – надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам

або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак кримінального правопорушення проти власності;

- ч. 1 ст. 229 КК України – незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару, або інше умисне порушення права на ці об'єкти, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі;

- ч. 1 ст. 239-1 КК України – незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля;

- ч. 1 ст. 239-2 КК України – незаконне заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах;

- ч. 2 ст. 244 КК України – дослідження, розвідування, розробка природних багатств та інші роботи на континентальному шельфі України, які провадяться іноземцями, якщо це не передбачено договором між Україною і заінтересованою іноземною державою, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України або спеціальним дозволом, виданим у встановленому законом порядку;

- ч. 1 ст. 248 КК України – порушення правил полювання, якщо воно заподіяло істотну шкоду, а також незаконне полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або полювання на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги України;

- ч. 1 ст. 249 КК України – незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо воно заподіяло істотну шкоду;

- ч. 1 ст. 300 КК України – ввезення в Україну творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні;

- ч. 2 ст. 300 КК України – ті самі дії (ч. 1 ст. 300 КК України) щодо кіно- та відеопродукції, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та

дискримінацію, а також збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію;

- ч. 1 ст. 301 КК України – ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні;

- ч. 1 ст. 302 КК України – створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти;

- ч. 1 ст. 310 КК України – незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку в кількості від ста до п'ятисот рослин чи конопель у кількості від десяти до п'ятдесяти рослин;

- ч. 1 ст. 311 КК України – незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів з метою їх використання для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин;

- ч. 1 ст. 313 КК України – викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства, а також незаконне виготовлення, придбання, зберігання, передача чи продаж іншим особам такого обладнання;

- ч. 1 ст. 318 КК України – незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут підроблених чи незаконно одержаних документів, які дають право на отримання наркотичних засобів чи психотропних речовин або прекурсорів, призначених для вироблення або виготовлення цих засобів чи речовин;

- ч. 1 ст. 319 КК України – незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах;

- ч. 1 ст. 362 КК України – несанкціоновані зміна, знищення або блокування інформації, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї;

- статтею 363 КК України – порушення правил експлуатації

електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється;

- ч. 1 ст. 363-1 КК України – умисне масове розповсюдження повідомлень електрозв'язку, здійснене без попередньої згоди адресатів, що призвело до порушення або припинення роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку;

- ч. 1 ст. 364-1 КК України – зловживання повноваженнями, тобто умисне, з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб використання всупереч інтересам юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми службовою особою такої юридичної особи своїх повноважень, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб;

- ч. 1 ст. 365-2 КК України – зловживання своїми повноваженнями аудитором, нотаріусом, оцінювачем, уповноваженою особою або службовою особою Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, іншою особою, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, у тому числі послуг експерта, спеціаліста, арбітражного керуючого, приватного виконавця, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій), або державним реєстратором, суб'єктом державної реєстрації прав, державним виконавцем, приватним виконавцем з метою отримання неправомірної вигоди, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб;

2) до особи, яка не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність;

3) до неосудної особи;

4) до особи, яка звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених КК України, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закін-

ченням строків давності – ч. 3 ст. 96-2 КК України;

5) *одночасно* із заходами кримінально-правового характеру у кримінальних провадженнях щодо вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 *стосовно службових осіб*, передбачених частиною четвертою статті 18 КК України. А саме: посадових осіб іноземних держав (осіб, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, в органі місцевого самоврядування або автономному утворенні на території держави, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного, місцевого органу або державного, комунального підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів;

6) *до юридичної особи, якщо гроші, цінності чи інше майно:*

а) *було одержано* внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння та/або є доходами, отриманими безпосередньо від використання такого майна;

б) *призначалося (використовувалося)* для фінансування або матеріального забезпечення суспільно небезпечного діяння, або винагороди за його вчинення;

в) *було предметом* зазначеного суспільно небезпечного діяння, крім майна, що повертається власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходить у власність держави;

г) *було використано як засіб* вчинення суспільно небезпечного діяння, крім майна, що повертається власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про його незаконне використання. *У разі* якщо названі гроші, цінності чи інше майно було повністю або частково перетворене в інше майно, спеціальній конфіскації *підлягає* повністю або частково перетворене майно. *Якщо* конфіскація такого майна на момент прийняття

судом рішення про спеціальну конфіскацію *неможлива внаслідок* його використання *або* неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, *або* відчуження, *або* з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна – ч. 4 ст. ст. 96-2 КК України;

7) до *третьої особи, якщо вона* набула таке майно від підозрюваного, обвинуваченого, особи, яка переслідується за вчинення суспільно небезпечного діяння у віці, з якого не настає кримінальна відповідальність, *або* в стані неосудності, чи іншої особи безоплатно, за ринкову ціну *або* за ціну вищу чи нижчу ринкової вартості, *і знала або повинна була і могла знати*, що таке майно відповідає будь-якій із ознак, зазначених у пунктах 1-4 ч.1 ст. 96-2 КК України. *Вищезазначені відомості* щодо *третьої особи повинні бути* встановлені в судовому порядку на підставі *достатності доказів* – ч. 5 ст. 96-2 КК України;

10. Спеціальна конфіскація *не може бути застосована* до майна, *яке перебуває* у власності добросовісного набувача – ч. 5 ст. 96-2 КК України;

11. Спеціальна конфіскація *не застосовується* до грошей, цінностей та іншого майна, *які згідно із законом підлягають* поверненню власнику (законному володільцю) *або призначені* для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням – ч. 6 ст. 96-2 КК України;

12. Оскільки спеціальна конфіскація *не передбачена* статтею 52 КК України в такій якості *основного або додаткового покарання*, тому її застосування *не впливає* на погашення або зняття судимості.

РОЗДІЛ 18

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

18.1. До історії питання.

Проблема запровадження кримінальної відповідальності колективних суб'єктів *має тривалу історію*⁶. Належним свідченням цього є пам'ятки кримінального права, які дійшли до нашого часу. Так, «Руська Правда» передбачала *інститут «гоніння сліду»* (ст. 77) – «якщо злодій зникне, то його слід шукати за його слідом. Якщо слід приведе до села чи до якоїсь торгівельної стоянки, і якщо жителі чи господарі не відведуть від себе сліду, або не підуть за слідом, або стануть відбиватися, *то платити їм за викрадене разом з продажем за крадіжку*». Відповідно до ст. 3 «Руської Правди», якщо хтось вб'є «княжого мужа» під час бійки, *а вбивцю не шукають*, то віру – 80 гривень – *платить та громада*, в окрузі якої піднятий вбитий. Покарання колективних суб'єктів передбачало також найстаріший німецький збірник правових норм «Саксонське зерцало», укладений близько 1230 року.

Фундаментальні *положення, які не допускали* кримінальної відповідальності юридичних осіб, були сформульовані ще у період буржуазних революцій, *коли в основу* кримінальної відповідальності *було покладено нові принципи* – відповідальність *за наявності вини та індивідуальна відповідальність*. Починаючи з цього часу, ці принципи були закріплені у абсолютній більшості кримінальних кодексів, які прийшли на зміну середньовічному законодавству, що передбачало відповідальність громади, гільдії, родини тощо. *У підсумку* притягнення до відповідальності колективних суб'єктів *визнали неприпустимим*. Це обґрунтовувалося, зокрема, тим, що вони не мають реальної волі, отже, до них не можна застосувати таке поняття, як вина, яка є однією з обов'язкових умов настання відповідальності.

⁶ Гришук В.К., Пасека О.Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: міжнародний досвід та основні теоретичні підходи: наук.-практ. посіб. / В.К. Гришук, О.Ф. Пасека. – Київ: Юрінком Інтер, 2017. – 296 с.

Практика застосування кримінального права згодом *показала однобокий, хибний* характер такого підходу до протидії кримінальним правопорушенням, оскільки він надавав певні можливості для кримінально протиправної діяльності колективних об'єднань осіб, які не визнавалися суб'єктами кримінальних правопорушень. Для них це була *так звана «дірка в законі»*, якою вони спритно користувалися в своїх корисливих інтересах. В теорії кримінального права цивілізованих держав світу *розпочалося довготривале переосмислення* названого підходу, яке завершилося формулювання низки концепцій кримінальної відповідальності колективних суб'єктів та поступовим запровадженням у багатьох державах своєрідних механізмів їх кримінальної відповідальності.

В середині 19 століття *корпорації* було визнано суб'єктом злочину в Англії та США. У Франції кримінальну відповідальність *корпорацій, асоціацій та інших об'єднань* було передбачено Ордонансом 1670 року.

Проблема запровадження кримінальної відповідальності колективних суб'єктів *дискутувалася* також багаторазово впродовж 20-го століття *на міжнародних форумах з кримінального права*. Так, вже у 1929 році на міжнародному конгресі з кримінального права, який відбувся в Бухаресті, розглянули це питання і висловилися за встановлення такої відповідальності. *Було визначено три умови, за яких колективний суб'єкт може підлягати кримінальній відповідальності*: 1) працівник виконує його завдання; 2) працівник діє з власної ініціативи, але в його інтересах; 3) працівник виконує рішення, яке було ухвалене його загальними зборами. Засади кримінальної відповідальності колективних суб'єктів *обговорювалися і знайшли підтримку* на міжнародних конгресах з кримінального права у Гамбурзі (1979 р.), у Каїрі (1984 р.), у Ріо де Жанейро (1994 р.).

На десятому міжнародному конгресі з кримінального права в Будапешті (1978 р.) була опрацьована так звана *концепція відповідальності «за когось»*. У цьому ж році Європейський комітет з питань злочинності Ради Європи *надав рекомендацію* щодо визнання колективних суб'єктів відповідальними за екологічні злочини, яка у 1985 році *була підтверджена* Сьомим конгресом ООН

з попередження злочинності та поводження з правопорушниками.

Кримінальну відповідальність колективних суб'єктів, у специфічних для кожної держави варіантах, *запроваджено, зокрема*: в Ірландії – з 1937 року; в Японії – з 1947 року; в Голландії – з 1976 року; в Португалії – з 1982 року; в КНР – з 1988 року; у Фінляндії – з 1995 року; в Бельгії – з 1999 року; в Словенії – з 1999 року; в Естонії та Польщі – з 2002 року; в Молдові та Хорватії – з 2003 року; в Угорщині – з 2004 року. Крім цих держав, також встановлено кримінальну відповідальність колективних суб'єктів у Данії, Канаді, Мальті, Албанії, Ісландії, Чорногорії, Лівані, Йорданії та Сирії. У Австрії, Іспанії, Італії, ФРН та Швеції, *встановлено квазікримінальну* (адміністративно-кримінальну) відповідальність колективних суб'єктів. *Основним змістом такого підходу* є те, що згідно кримінального законодавства цих держав, *юридичних осіб не визнають суб'єктами кримінального правопорушення, але у ряді випадків, передбачених окремими правовими актами, до них можуть застосовуватися* різноманітні кримінально-правові санкції.

Необхідно нагадати, *що Україна є членом ООН з дня її заснування*, а з 31.10.1995 року є членом Ради Європи, Статут якої ратифіковано Верховною Радою України. *Україна, є учасницею* низки міжнародних угод, *згідно яких має запроваджуватися* кримінальна відповідальність юридичних осіб. Зокрема, Неапольської політичної декларації і Глобального плану дій проти організованої транснаціональної злочинності від 23.12.1994 р.; Конвенції про захист фінансових інтересів від 26.06.1995 р.; Рамкової Конвенції ООН проти організованої злочинності від 21.07.1997 р.; Конвенції про боротьбу з корупцією Ради Європи від 27.01.1999 р.; Конвенції ООН проти транснаціональної злочинності від 15.11.2000 р.; Конвенції про кіберзлочинність від 23.11.2001 р.; Конвенції ради Європи про запобігання тероризму від 16.05.2005 р.; Конвенції проти корупції від 31.10.2003 р. *З огляду на це, актуалізувалася необхідність* привести українське законодавство до світових та європейських правових вимог і стандартів, *що є однією з низки умов, які Україна має виконати на шляху до вступу у Європейський Союз.*

Важливою *правовою підвалиною* для запровадження кримінальної відповідальності підприємств – юридичних осіб, які ве-

дуть господарську діяльність, стала Рекомендація № R (88)18 Комітету міністрів країн – членів Ради Європи від 20 грудня 1988 року.

У розділі першому «Відповідальність» і розділі другому «Штрафна санкція» Додатку до Рекомендації № R (88)18 виділено **десять принципів**, на яких доцільно ґрунтувати кримінальну відповідальність юридичних осіб.

Перший з них стосується кола кримінальних правопорушень, за які доцільно встановлювати кримінальну відповідальність. Зазначимо, що *чіткого переліку* кримінальних правопорушень, за вчинення яких доцільно встановлювати кримінальну відповідальність юридичних осіб в Рекомендації, Додатку та Меморандумі *немає*. У Рекомендації *звертається увага* на необхідність застосування кримінального права для захисту навколишнього середовища, у боротьбі з економічними правопорушеннями та для захисту прав споживачів. Однак, у ст. 1 Додатку до Рекомендації міститься пропозиція *більш широкого змісту* – застосовувати кримінальну відповідальність за правопорушення, вчинені юридичними особами під час ведення ними своєї діяльності, включаючи випадки, коли правопорушення не пов'язане з виконуваними юридичними особами завданнями.

Другий принцип закріплений у ст. 2 Додатку до Рекомендації № R (88)18. Суть його полягає у наступному: *підприємство підлягає* кримінальній відповідальності *незалежно від того*, чи була встановлена конкретна фізична особа, в діянні якої є склад кримінального правопорушення.

Третій принцип стосується покарання юридичних осіб – підприємств. Необхідність притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності доцільна у тих випадках, коли цього вимагає характер правопорушення, ступінь вини юридичної особи – підприємства, наслідки правопорушення для суспільства і необхідність попередження правопорушень. У таких випадках, як вказано в ст. 21 Меморандуму з коментарем до Рекомендації № R (88)18, *може виявитись необхідність відійти від традиційних концепцій вини* і використати систему відповідальності, *засновану на соціальній вині*. Йдеться, зокрема, про так звану «сувору відповідальність», коли для притягнення підприємства – юридичної особи до кримінальної відповідальності *достатньо* встановлення

лише самого факту вчинення правопорушення і не потрібно доведення вини правопорушника. Наприклад, при торгівлі неякісними чи фальсифікованими продуктами харчування, незаконному зберіганні і поширенні наркотиків, порушенні санітарних правил, правил пожежної безпеки, правил охорони праці тощо. *Поряд з кримінальною відповідальністю доцільно використовувати адміністративну відповідальність*, коли стягнення на підприємства накладаються адміністративними органами під контролем суду. Тобто, запропонована так звана *квазікримінальна відповідальність*.

Четвертий принцип. Підприємство – юридична особа має звільнятися від відповідальності у тих випадках, коли керівні органи підприємства не були задіяні у вчиненні правопорушення і приймали всі необхідні заходи для попередження його вчинення.

П'ятий принцип – принцип кумулятивної відповідальності. Притягнення до кримінальної відповідальності підприємства – юридичної особи не повинно звільняти від кримінальної відповідальності фізичних осіб, задіяних у вчиненні кримінального правопорушення. Зокрема, службові особи апарату управління цього підприємства можуть підлягати кримінальній відповідальності за невиконання покладених на них обов'язків.

Шостий принцип. При встановленні кримінальної відповідальності підприємств – юридичних осіб мають переслідуватися наступні цілі: запобігання вчинення кримінальних правопорушень і відшкодування шкоди, заподіяної потерпілим.

Сьомий принцип. До підприємств – юридичних осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення, доцільно, зокрема, застосовувати такі покарання, стягнення і заходи: попередження; догана; покладення обов'язку; штраф або інше фінансове стягнення; конфіскація майна, що було задіяне у вчиненні правопорушення (знарядь, засобів вчинення злочину) або набуте внаслідок протиправної діяльності; заборона на певні види діяльності підприємства – юридичної особи, наприклад, заборона на ведення справ державними органами; позбавлення фінансових пільг і субсидій; заборона на рекламу товарів і послуг; відкликання ліцензії; зняття службових осіб з зайнятих посад; призначення судом тимчасового управління підприємством; закриття підприємства; лікві-

дація підприємства; стягнення компенсації і (або) реституції на користь потерпілого; відновлення попереднього стану; опублікування рішення про накладення покарання, стягнення чи іншого заходу впливу.

Восьмий принцип. Вибір покарання, стягнення чи іншого заходу впливу, особливо коли вони є фінансового характеру, *має ґрунтуватися* на врахуванні економічної вигоди, одержаної підприємством – юридичною особою від незаконної діяльності.

Дев'ятий принцип. Для запобігання вчинення правопорушень і виключення протидії з боку підприємства – юридичної особи застосуванню до нього покарань, стягнень або заходів впливу, *компетентні органи повинні вжити* проміжних заходів до винесення основного рішення про покарання, стягнення чи інший захід впливу. *Зокрема*, судова заборона підприємству – юридичній особі розпоряджатися тією частиною майна, яка необхідна для сплати штрафу чи компенсації шкоди потерпілому.

Десятий принцип. З метою забезпечення належної ефективності діяльності компетентних органів у боротьбі зі злочинною діяльністю підприємств – юридичних осіб, *доцільно забезпечити введення відомостей* про такі підприємства, вчинені ними правопорушення та застосування до них покарань, стягнення чи інші заходи впливу у *спеціальні реєстри*.

Вказана Рекомендація передбачає також, що підприємство *слід притягувати до відповідальності за правопорушення*, вчинені ним при здійсненні господарської діяльності, враховуючи і випадки, коли правопорушення не пов'язане з завданнями, які виконуються підприємством (п. 1.1. Рекомендації). Підприємство *повинно притягуватись до відповідальності незалежно від того* чи була ідентифікована фізична особа, чиї дії чи бездіяльність мають склад правопорушення (п. 1.2.). Якщо ж така особа *встановлена, то притягнення до відповідальності підприємства не повинно звільняти від відповідальності фізичну особу*, яка винна у вчиненні правопорушення (п. 1.5.).

Законодавець Республіки Польща *нішов далі* згаданих вище теоретико-правових концептів та рекомендацій, встановивши кримінальну відповідальність *не тільки юридичних осіб, але і інших колективних суб'єктів*. Згідно закону Республіки Польща від

27 червня 2002 р. «Про відповідальність колективних суб'єктів за дії, заборонені під загрозою покарання», під поняттям «колективний суб'єкт» слід розуміти: 1) юридичну особу; 2) організацію, яка не має статусу юридичної особи, за винятком державної скарбниці, організації територіального самоврядування, їх об'єднань, а також органів держави і органів територіального самоврядування; 3) торгову організацію з участю державної скарбниці або організації територіального самоврядування або союз таких організацій; 4) союз капіталів в організації; 5) суб'єкта (організацію) в стані ліквідації; 6) підприємця, що не є фізичною особою; 7) іноземну організацію.

В доктрині українського кримінального права, а також інших пострадянських держав, також була започаткована дискусія з приводу доцільності та механізму запровадження відповідальності юридичних осіб. *Першим вагомим кроком* щодо реалізації запровадження відповідальності юридичних осіб, зокрема за корупційні діяння та виконання взятих Україною на себе міжнародних зобов'язань, став Закон України «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» від 11 червня 2009 року.

Завершальним етапом законодавчої дискусії щодо обрання моделі відповідальності юридичних осіб у кримінальному законодавстві України стало доповнення Кримінального кодексу України розділом XIV, який передбачає можливість застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, здійснене Законом України № 314-VII від 23 травня 2013 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб». Це дозволило певним чином привести у відповідність до взятих Україною на себе міжнародно-правових зобов'язань положення чинного Кримінального та Кримінального процесуального кодексів у частині застосування кримінально-правових засобів до юридичних осіб за вчинення уповноваженими особами кримінально протиправних діянь.

Зважаючи на в цілому позитивну оцінку вказаних змін та доповнень у КК України, оскільки законодавець *уперше безпосередньо у Кримінальному кодексі* передбачив вплив держави на юри-

дичних осіб за вчинення її уповноваженими особами кримінально протиправних діянь, необхідно звернути увагу на положення, що викликають певні застереження:

а) спірною є позиція законодавця щодо використання такого поняття, як *«заходи кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб»*. Враховуючи історично складені традиції доктрини кримінального права України *доречнішим* було б визнання за юридичною особою статусу суб'єкта злочину *та приведення* у відповідність до цього усіх інших інститутів та понять КК України;

б) не зрозуміло – *чи є заходи* кримінально-правового характеру окремою формою реалізації ретроспективної кримінальної відповідальності, *чи взагалі* це абсолютно окреме правове явище;

в) *позиції науковців*, які підтримують доцільність застосування до юридичних осіб саме заходів кримінально-правового впливу *не досить переконливі*. Однак, виникає думка, що використання саме такого поняття є *спробою законодавця завуалювати* кримінальну відповідальність юридичних осіб, яка за суттєвим змістом є дуже близькою до *квазікримінальної відповідальності*. Від зміни поняття *зміст* кримінально-правового впливу держави на протиправну діяльність юридичних осіб *не змінюється*. Як стверджує народна мудрість – *хоч слово мовлене інакше, а суть залишається одна*;

г) слід також звернути увагу на те, що у КК України *не визначено*, що саме під слід розуміти *під поняттям «заходи кримінально-правового характеру»*, а *лише визначено* їх види та правові підстави і умови їх застосування.

18.2. Поняття та ознаки заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

У чинному КК України, як уже зазначалося, не вказано, що саме під слід розуміти під поняттям *«заходи кримінально-правового характеру»*. Аналіз посутнісного змісту статей 96-3 – 96-11 КК України дозволяє запропонувати *наступне розуміння цього поняття*.

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб – це передбачена чинним КК України специфічні способи протидії кримінальним правопорушенням, які є системою *правових позбавлень чи обмежень*, що застосовуються судом до

юридичних осіб у разі вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи відповідного кримінального правопорушення або незабезпечення здійснення покладених на неї законом чи установчими документами юридичної особи обов'язків щодо запобігання корупції, що призвело до вчинення відповідного кримінального правопорушення, чітко визначеного цим Кодексом.

Ознаки заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб:

1) *це система способів кримінально-правового впливу на юридичних осіб, передбачених Законом України про кримінальну відповідальність (КК України);*

2) *кримінально-правовий режим цих заходів відрізняється від покарання. Зміст цих заходів характеризується специфічними правовими позбавленнями та обмеженнями;*

3) *ці заходи кримінально-правового впливу можуть застосовуватися виключно судом;*

4) *ці заходи кримінально-правового впливу можуть застосовуватися судом до юридичної особи у разі вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи відповідного кримінального правопорушення або незабезпечення здійснення покладених на неї законом чи установчими документами юридичної особи обов'язків щодо запобігання корупції, що призвело до вчинення відповідного кримінального правопорушення, чітко визначеного КК України;*

5) *метою застосування цих з кримінально-правового впливу заходів є протидія вчиненню кримінальних правопорушень в інтересах юридичної особи.*

18.3. Правова основа кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб.

Правовою основою застосування кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб є:

1) названі вище міжнародно правові акти;

2) Конституція України;

3) Правові позиції Конституційного суду України щодо засад кримінально правового регулювання;

4) Кримінальний кодекс України;
5) Кримінальний процесуальний кодекс України;
6) Правові позиції Верховного Суду України. Зокрема, викладені:

а) у постановах Пленуму Верховного Суду України; №5 від 26.04.2002 року «Про судову практику у справах про хабарництво»; № 5 від 15.04.2005 року «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»; № 15 від 08.10.2004 року «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів»; № 2 від 28.03.2008 року «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства»;

б) у постановах Вищого спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ: 1) від 14.06.2012 № 9 «Про практику застосування судами України законодавства про відповідальність за окремі корупційні правопорушення»; 2) від 19.12.2014 № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя»;

7) Інші нормативно правові акти. Зокрема, *Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року*, *Закон України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року*.

18.4. Поняття та види юридичної особи за законодавством України.

Поняття, види, організаційно-правові форми та порядок створення юридичних осіб регламентовані Цивільним кодексом України та *Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року*. Зокрема, статтями 80-87 Цивільного кодексу України регламентовано:

а) юридичною особою є *організація*, створена і зареєстрована

у встановленому законом порядку;

б) юридична особа *наділяється* цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді;

в) юридична особа *може бути створена* шляхом об'єднання осіб та (або) майна. Юридична особа *може бути створена* шляхом примусового поділу (виділу) у випадках, встановлених законом;

г) *юридичні особи*, залежно від порядку їх створення, *поділяються* на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права;

д) *юридична особа приватного права створюється* на підставі установчих документів відповідно до статті 87 Цивільного кодексу України. Юридична особа приватного права може створюватися та діяти на підставі модельного статуту в порядку, визначеному законом;

е) *юридична особа публічного права створюється* розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування;

є) юридичні особи *можуть створюватися* у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом. Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом. *Товариства поділяються* на підприємницькі та непідприємницькі;

ж) *установою* є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна;

з) *для створення юридичної особи* її учасники (засновники) розробляють установчі документи, які викладаються письмово і підписуються всіма учасниками (засновниками), якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження;

и) юридична особа приватного права *може створюватися та здійснювати діяльність* на підставі модельного статуту, затвердженого Кабінетом Міністрів України, а у випадках, передба-

чених законом, – Національним банком України, що після його прийняття учасниками стає установчим документом;

і) *установчим документом* товариства є затверджений учасниками статут або засновницький договір між учасниками, якщо інше не встановлено законом. Товариство, створене однією особою, діє на підставі статуту, затвердженого цією особою;

ї) *установа створюється* на підставі індивідуального або спільного установчого акта, складеного засновником (засновниками). Установчий акт може міститися також і в заповіті. До створення установи установчий акт, складений однією або кількома особами, може бути скасований засновником (засновниками);

й) юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань. Згідно пунктів 6-7 ч.1 ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року:

1) *Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань* – єдина державна інформаційна система, що забезпечує збирання, накопичення, обробку, захист, облік та надання інформації про юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадські формування, що не мають статусу юридичної особи, відокремлені підрозділи юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави;

2) *держателем* Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань є Міністерство юстиції України, яке вживає організаційних заходів, пов'язаних із забезпеченням функціонування Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань;

л) *Порядок припинення та ліквідації юридичної особи здійснюється* відповідно до статей 104-112 Цивільного кодексу України та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року. Крім цього, п. 3 ч. 1 статті 96-6 передба-

чена ліквідація юридичної особи як захід кримінально-правового характеру.

18.5. Юридичні особи, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру.

Види юридичних осіб, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру, достатньо чітко визначені статтею 96-4 КК України. Заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані судом:

1. До підприємства, установи чи організації, крім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій. *Таке застосування є можливим у випадках, передбачених пунктами 1 і 2 частини першої ст. 96-3 КК України, а саме:*

1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи *будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених:*

а) статтею 209 КК України – легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом;

б) статтею 306 КК України – використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів;

в) ч. 1 та ч. 2 ст. 368-3 КК України – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

г) ч. 1 та ч. 2 ст. 368-4 КК України – підкуп особи, яка надає публічні послуги;

д) статтею 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

е) статтею 369-2 КК України – зловживання впливом;

2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної

особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених:

а) статтею 209 КК України – легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом;

б) статтею 306 КК України – використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів;

в) ч. 1 та ч. 2 ст. 368-3 КК України – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

г) ч. 1 та ч. 2 ст. 368-4 КК України – підкуп особи, яка надає публічні послуги;

д) статтею 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

е) статтею 369-2 КК України – зловживання впливом;

2. До суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, а також міжнародні (неурядові) організації, інші юридичні особи, *створені відповідно до вимог національного чи міжнародного права, крім органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Таке застосування можливе при вчиненні суспільно небезпечного діяння стосовно службових осіб іноземних держав у випадках, передбачених ч. 2 ст. 96-3 КК України, Випадками, передбаченими ч. 2 ст. 96-3 КК України є вчинення будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених:*

а) статтею 209 КК України – легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом;

б) статтею 306 КК України – використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів;

в) ч. 1 та ч. 2 ст. 368-3 КК України – підкуп службової особи

юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

г) ч. 1 та ч. 2 ст. 368-4 КК України – підкуп особи, яка надає публічні послуги;

д) статтею 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

е) статтею 369-2 КК України – зловживання впливом;

3. До суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними у встановленому порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені у відповідності до вимог національного чи міжнародного права. Таке застосування можливе при вчиненні суспільно небезпечного діяння, чітко передбаченого відповідно пунктами 3-6 ч.1 ст. 96-3 КК України. Зокрема:

1) передбачених п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України. А саме:

а) статтею 111-1 КК України – колабораційна діяльність;

б) статтею 258 КК України – терористичний акт;

в) статтею 258-1 КК України – втягнення у вчинення терористичного акту;

г) статтею 258-2 КК України – публічні заклики до вчинення терористичного акту;

д) статтею 258-3 КК України – створення терористичної групи чи терористичної організації;

е) статтею 258-4 КК України – сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму;

е) статтею 258-5 КК України – фінансування тероризму;

ж) статтею 258-6 КК України – перетинання державного кордону України з терористичною метою;

2) передбачених п. 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України. А саме:

а) статтею 109 КК України – дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади;

б) статтею 110 КК України – посягання на територіальну цілісність і недоторканність України;

в) статтею 113 КК України – диверсія;

г) статтею 114-2 КК України – несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану;

д) статтею 146 КК України – незаконне позбавлення волі або викрадення людини;

е) статтею 147 КК України – насильницьке зникнення;

є) частинами 2-4 статті 159-1 КК України – порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму;

ж) статтею 160 КК України – підкуп виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму;

з) статтею 260 КК України – створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань;

и) статтею 262 КК України – викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем;

і) статтею 436 КК України – пропаганда війни;

ї) статтею 437 КК України – злочин агресії;

й) статтею 438 КК України – воєнні злочини;

к) статтею 439 КК України – застосування зброї масового знищення;

л) статтею 442 КК України – геноцид;

м) статтею 442-1 КК України – злочини проти людяності;

н) статтею 444 КК України – злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист;

о) статтею 447 КК України – найманство;

3) передбачених п. 5 ч. 1 ст. 96-3 КК України. А саме:

а) статтею 255 КК України – створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній;

б) статтею 343 КК України – втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника

державної виконавчої служби, приватного виконавця;

в) статтею 345 КК України – погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу;

г) статтею 347 КК України – умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця;

д) статтею 348 КК України – посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця;

е) статтею 349 КК України – захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника;

є) статтею 376 КК України – втручання в діяльність судових органів;

ж) статтею 376-1 КК України – незаконне втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя;

з) статтею 377 КК України – погроза або насильство щодо народного засідателя чи присяжного;

и) статтею 378 КК України – умисне знищення чи пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного;

і) статтею 379 КК України – посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного, пов'язаного із здійсненням правосуддя;

ї) статтею 386 КК України – перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку;

4) передбачених п. 6 ч. 1 ст. 96-3 КК України. А саме:

а) статтею 152 КК України – зґвалтування;

б) статтею 153 КК України – сексуальне насильство;

в) статтею 154 КК України – примушування до вступу в статевий зв'язок;

г) статтею 155 КК України – вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку;

д) статтею 156 КК України – розбещення неповнолітніх;

е) статтею 156-1 КК України – домагання дитини для сексуальних цілей;

е) статтею 301-1 КК України – одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження;

ж) статтею 302 КК України – створення або тримання місць розпусти і звідництва;

з) статтею 303 КК України – сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією.

Частиною другою ст. 96-3 КК України *також передбачено*, що коли держава або суб'єкт державної власності *володіє часткою більше 25 відсотків* у юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, *то дана юридична особа підлягає цивільній відповідальності у повному обсязі* за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, що вчинене державою, суб'єктами державної власності або державного управління.

Згідно ч. 3 ст. 96-3 КК України, *у разі реорганізації юридичних осіб, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до їх правонаступників*, до яких перейшли майно, права та обов'язки, пов'язані з вчиненням кримінальних правопорушень, зазначених пунктами 1-6 ч. 1 ст. 96-3 КК України.

18.6. Підстави застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру регламентовані статтею 96-3 КК України. Такими підставами є:

1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених:

а) статтею 209 КК України – легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом;

б) статтею 306 КК України – використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів;

в) ч. 1 та ч. 2 ст. 368-3 КК України – підкуп службової особи

юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

г) ч. 1 та ч. 2 ст. 368-4 КК України – підкуп особи, яка надає публічні послуги;

д) статтею 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

е) статтею 369-2 КК України – зловживання впливом;

2) *незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених:*

а) статтею 209 КК України – легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом;

б) статтею 306 КК України – використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів;

в) ч. 1 та ч. 2 ст. 368-3 КК України – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;

г) ч. 1 та ч. 2 ст. 368-4 КК України – підкуп особи, яка надає публічні послуги;

д) статтею 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

е) статтею 369-2 КК України – зловживання впливом;

3) *вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених:*

а) статтею 111-1 КК України – колабораційна діяльність;

б) статтею 258 КК України – терористичний акт;

в) статтею 258-1 КК України – втягнення у вчинення терористичного акту;

г) статтею 258-2 КК України – публічні заклики до вчинення терористичного акту;

д) статтею 258-3 КК України – створення терористичної групи чи терористичної організації;

е) статтею 258-4 КК України – сприяння вчиненню терорис-

тичного акту, проходження навчання тероризму;

є) статтею 258-5 КК України – фінансування тероризму;

ж) статтею 258-6 КК України – перетинання державного кордону України з терористичною метою;

4) *вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи* будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених:

а) статтею 109 КК України – дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади;

б) статтею 110 КК України – посягання на територіальну цілісність і недоторканність України;

в) статтею 113 КК України – диверсія;

г) статтею 114-2 КК України – несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану;

д) статтею 146 КК України – незаконне позбавлення волі або викрадення людини;

е) статтею 147 КК України – насильницьке зникнення;

є) частинами 2-4 статті 159-1 КК України – порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму;

ж) статтею 160 КК України – підкуп виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму;

з) статтею 260 КК України – створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань;

и) статтею 262 КК України – викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем;

і) статтею 436 КК України – пропаганда війни;

ї) статтею 437 КК України – злочин агресії;

й) статтею 438 КК України – воєнні злочини;

к) статтею 439 КК України – застосування зброї масового знищення;

л) статтею 442 КК України – геноцид;

м) статтею 442-1 КК України – злочини проти людяності;

н) статтею 444 КК України – злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист;

о) статтею 447 КК України – найманство;

5) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених:

а) статтею 255 КК України – створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній;

б) статтею 343 КК України – втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця;

в) статтею 345 КК України – погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу;

г) статтею 347 КК України – умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця;

д) статтею 348 КК України – посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця;

е) статтею 349 КК України – захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника;

є) статтею 376 КК України – втручання в діяльність судових органів;

ж) статтею 376-1 КК України – незаконне втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя;

з) статтею 377 КК України – погроза або насильство щодо народного засідателя чи присяжного;

и) статтею 378 КК України – умисне знищення чи пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного;

і) статтею 379 КК України – посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного, пов'язаного із здійсненням правосуддя;

ї) статтею 386 КК України – перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку;

6) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених:

а) статтею 152 КК України – згвалтування;

б) статтею 153 КК України – сексуальне насильство;

в) статтею 154 КК України – примушування до вступу в статевий зв'язок;

г) статтею 155 КК України – вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку;

д) статтею 156 КК України – розбещення неповнолітніх;

е) статтею 156-1 КК України – домагання дитини для сексуальних цілей;

є) статтею 301-1 КК України – одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження;

ж) статтею 302 КК України – створення або тримання місць розпусти і звідництва;

з) статтею 303 КК України – сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією.

Підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, незалежно від притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи, є встановлені фактичні обставини, що свідчать про таке:

1) *вчинення її уповноваженою особою, її засновником (учасником), кінцевим бенефіціарним власником або членом наглядової ради від імені та/або в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння, стосовно службових осіб, визначених частиною четвертою статті 18 КК України, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого:*

а) статтею 209 КК України – легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом;

б) статтею 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

в) статтею 369-2 КК України – зловживання впливом.

Службовими особами, визначеними частиною четвертою статті 18 КК України є: посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, в органі місцевого самоврядування або автономному утворенні на території держави, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного, місцевого органу або державного, комунального підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів;

2) *незабезпечення* здійснення покладених на уповноважену особу юридичної особи законом чи установчими документами юридичної особи *обов'язків щодо* вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення від імені та/або в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння, стосовно службових осіб, передбачених частиною четвертою статті 18 КК України, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого названими вище статтями 209, 369, 369-2 КК України;

3) *незабезпечення виконання* покладених на уповноважену особу юридичної особи законом або установчими документами юридичної особи *обов'язків щодо* здійснення нагляду та/або контролю за діями осіб, які діють від імені юридичної особи або за дорученням її уповноважених осіб, є членами її колегіальних органів або найманими працівниками, що призвело до вчинення від імені та/або в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння, стосовно службових осіб, визначених згаданою вище частиною четвертою статті 18 КК України, що підпадає під ознаки згаданого вище діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 КК України;

4) *вчинення від імені та/або в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки згаданого вище діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 КК України, стосовно службових осіб, визначених частиною четвертою статті 18 цього Кодексу, з відома її уповноважених осіб, засновника (учасника), кінцевого бенефіціарного власника, члена наглядової ради.*

Застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру з підстав, передбачених частиною другою ст. 96-3 КК України, не потребує встановлення фізичної особи, дії або бездіяльності якої підпадають під ознаки згаданого вище діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 цього Кодексу – ч. 2 ст. 96-3 КК України.

Приміткою до статті 96-3 КК України визначено, що:

а) *під уповноваженими особами юридичної особи слід розуміти будь-яких фізичних осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи, договору, інструкцій або інших усних чи письмових дозволів мають право діяти від імені юридичної особи або представляти її інтереси;*

б) *кримінальні правопорушення, які передбачені статтями КК України: 109, 110, 113, 114-2, 146, 147, 152 – 156-1, частинами другою – четвертою статті 159-1, статтями: 160, 209, 255, 260, 262, 301-1 – 303, 306, 343, 345, 347, 348, 349, частинами першою і другою статті 368-3, частинами першою і другою статті 368-4, статтями: 369, 369-2, 376-379, 386, 436, 437-439, 442, 442-1, 444, 447, визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності, або якщо неправомірна вигода була запропонована, обіцяна чи надана за вчинення чи невчинення будь-якої дії або за бездіяльність чи вплив на прийняття рішення в інтересах юридичної особи.*

Від підстав застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру необхідно відрізняти підстави кримінальної відповідальності за зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, передбаченої ст. 364–1 КК України.

18.7. Види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичної особи.

Ці заходи регламентовані статтею 96-6 КК України, відповідно до якої до юридичних осіб судом можуть бути застосовані такі заходи кримінально-правового характеру:

- 1) штраф;
- 2) конфіскація майна;
- 3) ліквідація;
- 4) додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру.

До юридичних осіб *штраф та ліквідація можуть застосовуватися лише як основні* заходи кримінально-правового характеру, а *конфіскація майна – лише як додатковий*. При застосуванні заходів кримінально-правового характеру *юридична особа зобов'язана відшкодувати* нанесені збитки та шкоду в повному обсязі, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою.

У випадках, передбачених частиною другою статті 96-3 КК України, до юридичної особи *можуть застосовуватися* такі *додаткові (нефінансові) заходи* кримінально-правового характеру:

- 1) тимчасові обмеження діяльності юридичної особи;
- 2) тимчасове обмеження в отриманні прав та/або переваг.

Такими випадками є *вчинення в інтересах юридичної особи* кримінальних правопорушень, передбачених:

а) статтею 209 КК України – легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом;

б) статтею 369 КК України – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;

в) статтею 369-2 КК України – зловживання впливом.

У випадках, передбачених частиною другою статті 96-3 КК України, до юридичної особи *не застосовуються ліквідація та конфіскація майна*.

Розглянемо у наведеній вище послідовності заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються судом до юридичної особи.

1) Штраф. Штраф, згідно ст. 96-7 КК України, – *це грошове стягнення, що підлягає сплаті юридичною особою на підставі су-*

дового рішення у розмірі, встановленому цим Кодексом. Згаданою статтею встановлені *такі керівні засади* застосування судом штрафу до юридичної особи:

а) суд застосовує штраф *виходячи з двократного розміру* незаконно одержаної, запропонованої, обіцяної чи наданої в інтересах юридичної особи неправомірної вигоди;

б) *коли неправомірну вигоду не було одержано, або її розмір неможливо обчислити*, суд, залежно від ступеня тяжкості кримінального правопорушення, вчиненого уповноваженою особою юридичної особи, застосовує штраф у таких розмірах:

1) *за кримінальний проступок* – від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

2) *за нетяжкий злочин* – від десяти тисяч до двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

3) *за тяжкий злочин* – від двадцяти тисяч до двох мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

4) *за особливо тяжкий злочин* – від сімдесяти п'яти тисяч до семи мільйонів п'ятисот тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

в) *з урахуванням майнового стану* юридичної особи суд може застосувати штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком:

1) *до 6 місяців* – у разі вчинення кримінального проступку;

2) *до 12 місяців* – у разі вчинення нетяжкого злочину;

3) *до 24 місяців* – у разі вчинення тяжкого злочину;

4) *до 36 місяців* – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

2) Конфіскація майна. Конфіскація майна, згідно ст.96-8 КК України, *полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави майна* юридичної особи і застосовується судом у разі ліквідації юридичної особи, передбаченої КК України.

3) Ліквідація юридичної особи. Ліквідація юридичної особи, згідно ст. 96-9 КК України, *застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених:*

1) статтею 109 КК України – дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади;

- 2) статтею 110 КК України – посягання на територіальну цілісність і недоторканність України;
- 3) статтею 111-1 – колабораційна діяльність;
- 4) статтею 113 КК України – диверсія;
- 5) статтею 146 КК України – незаконне позбавлення волі або викрадення людини;
- 6) статтею 147 КК України – насильницьке зникнення;
- 7) статтею 152 КК України – згвалтування;
- 8) статтею 153 КК України – сексуальне насильство;
- 9) статтею 154 КК України – примушування до вступу в статевий зв'язок;
- 10) статтею 155 КК України – вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку;
- 11) статтею 156 КК України – розбещення неповнолітніх;
- 12) статтею 156-1 КК України – домагання дитини для сексуальних цілей;
- 13) статтею 160 КК України – підкуп виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму;
- 14) статтею 209 КК України – легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом;
- 15) статтею 255 КК України – створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній;
- 16) статтею 258 КК України – терористичний акт;
- 17) статтею 258-1 КК України – втягнення у вчинення терористичного акту;
- 18) статтею 258-2 КК України – публічні заклики до вчинення терористичного акту;
- 19) статтею 258-3 КК України – створення терористичної групи чи терористичної організації;
- 20) статтею 258-4 КК України – сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму;
- 21) статтею 258-5 КК України – фінансування тероризму;
- 22) статтею 258-6 КК України – перетинання державного кордону України з терористичною метою;
- 23) статтею 301-1 КК України – одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження;

24) статтею 302 КК України – створення або тримання місць розпусти і звідництво;

25) статтею 303 КК України – сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією;

26) статтею 260 КК України – створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань;

27) статтею 262 КК України – викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем;

28) статтею 306 КК України – використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів;

29) статтею 436 КК України – пропаганда війни;

30) статтею 436-1 – виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів;

31) статтею 437 КК України – злочин агресії;

32) статтею 438 КК України – воєнні злочини;

33) статтею 439 КК України – застосування зброї масового знищення;

34) статтею 442 КК України – геноцид;

35) статтею 442-1 КК України – злочини проти людяності;

36) статтею 444 КК України – злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист;

37) статтею 447 КК України – найманство.

4) Додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру. Ці заходи передбачені статтею 96-10-1 КК України. Серед них:

1) *тимчасове обмеження діяльності юридичної особи* – це заборона для юридичної особи протягом визначеного судовим рішенням строку здійснювати певний вид та/або види діяльності, зокрема:

а) *брати участь у публічних та оборонних закупівлях;*

б) *користуватися ліцензією* (зупинення дії ліцензії повністю або частково);

в) *брати участь у приватизації державного та комунального майна;*

г) *брати участь в оренді державного та комунального майна (у тому числі заборона продовження договору оренди);*

д) *отримувати новий або продовжувати строк дії спеціального дозволу на користування надрами (у тому числі зупинення дії спеціального дозволу на користування надрами);*

е) *брати участь в органах соціального діалогу, крім утвореної на локальному рівні для ведення колективних переговорів двосторонньої робочої комісії;*

е) *купувати облігації внутрішніх державних позик України;*

ж) *створювати та брати участь у роботі саморегулювних організацій;*

з) *виробляти та розповсюджувати рекламу про власну діяльність;*

и) *здійснювати спонсорство;*

і) *брати участь у державно-приватному партнерстві;*

ї) *брати участь у діяльності спільних підприємств;*

2) *тимчасове обмеження в отриманні прав та/або переваг – це заборона для юридичної особи протягом визначеного судовим рішенням строку отримувати визначені законодавством України права та/або переваги, зокрема:*

а) *одержувати будь-які пільги та активи від держави та територіальної громади;*

б) *залучати, використовувати, освоювати кошти міжнародних технічних проектів та міжнародних фінансових операцій;*

в) *отримувати державну допомогу суб'єктам господарювання (бути отримувачем державної допомоги);*

г) *набувати статус резидента Дія Сіті;*

д) *отримувати державну та іншу фінансову підтримку експортної діяльності;*

3) *додатковий (нефінансовий) захід кримінально-правового характеру стосовно юридичної особи може призначатися судом на строк від шести місяців до трьох років;*

4) *за рішенням суду з до юридичної особи застосовується додатковий (нефінансовий) захід кримінально-правового характеру, пов'язаний із сферою діяльності, у межах якої встановлено*

зв'язок юридичної особи із суспільно небезпечним діянням, що підпадає під ознаки діянь, передбачених статтями 209, 369, 369-2 КК України, стосовно службових осіб, визначених частиною четвертою статті 18 цього Кодексу;

5) *службовими особами, визначеними частиною четвертою статті 18 КК України є:* посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, в органі місцевого самоврядування або автономному утворенні на території держави, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного, місцевого органу або державного, комунального підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів;

6) *у разі застосування судом до юридичної особи додаткового (нефінансового) заходу кримінально-правового характеру у виді тимчасового обмеження діяльності юридичної особи, передбаченого пунктом 2 частини першої статті 96-10-1 КК України (користуватися ліцензією), зупиненню підлягають ліцензії виключно на ті види діяльності, у межах яких судом було встановлено зв'язок юридичної особи (ліцензіата) із суспільно небезпечним діянням, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 КК України, стосовно службових осіб, визначених частиною четвертою статті 18 цього Кодексу;*

7) *службовими особами, визначеними частиною четвертою статті 18 КК України є:* посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, в органі місцевого самоврядування або автономному утворенні на території держави, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для держав-

ного, місцевого органу або державного, комунального підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів;

8) у *примітці до ст. 96-10-1 КК України*, законодавцем надано роз'яснення розуміння термінів, які застосовані ним у цій статті. Зокрема:

1. Терміни «публічні закупівлі» та «оборонні закупівлі» у цій статті вживаються у значеннях, визначених законами України «Про публічні закупівлі» та «Про оборонні закупівлі»;

2. Пільгами у цій статті вважаються встановлені законодавством України у відповідній сфері переваги перед іншими юридичними чи фізичними особами;

3. Активами у цій статті вважаються грошові кошти (зокрема готівкові кошти, кошти, що перебувають на банківських рахунках), інше майно, майнові права, обсяг зменшення фінансових зобов'язань;

4. Термін «ліцензія» у цій статті вживається у значенні, визначеному Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності»;

5. Під приватизацією державного та комунального майна у цій статті слід розуміти платне відчуження майна, що перебуває у державній або комунальній власності, на користь, зокрема юридичних осіб, які відповідно до Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» можуть бути покупцями у порядку, встановленому Законом України «Про приватизацію державного і комунального майна»;

6. Під орендою слід розуміти речове право на майно, відповідно до якого орендодавець передає або зобов'язується передати орендарю майно у користування за плату на певний строк, у значенні, визначеному в Законі України «Про оренду державного та комунального майна»;

7. Термін «державно-приватне партнерство» у цій статті вживається у значенні, визначеному в Законі України «Про державно-приватне партнерство»;

8. Термін «спільне підприємство» у цій статті вживається у значенні, визначеному в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність»;

9. Під залученням, використанням, освоєнням коштів міжнародних технічних проєктів та міжнародних фінансових організацій у цій статті слід розуміти встановлене законодавством України у відповідній сфері будь-яке залучення, використання та освоєння коштів міжнародних технічних проєктів та міжнародних фінансових організацій;

10. Термін «резидент Дія Сіті» у цій статті вживається у значенні, визначеному в Законі України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»;

11. Термін «спеціальний дозвіл на користування надрами» у цій статті вживається у значенні, визначеному в Кодексі України про надра;

12. Термін «соціальний діалог» у цій статті вживається у значенні, визначеному в Законі України «Про соціальний діалог в Україні»;

13. Термін «облігації внутрішніх державних позик України» у цій статті вживається у значенні, визначеному в Законі України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»;

14. Термін «саморегулівні організації» у цій статті вживається у значенні, визначеному чинним законодавством у відповідній сфері;

15. Терміни «спонсорство» і «реклама» у цій статті вживаються у значеннях, визначених у Законі України «Про рекламу»;

16. «Державна допомога суб'єктам господарювання» та «отримувач державної допомоги», як терміни, вживаються у значеннях, визначених у Законі України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання».

18.8. Загальні правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Статтею 96-10 КК України встановлені *такі загальні пра-*

вила застосування судом до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру:

1) *судом враховуються*: а) *ступінь тяжкості вчиненого* її уповноваженою особою кримінального правопорушення; б) *ступінь здійснення* кримінально протиправного наміру; в) *розмір завданої шкоди*; г) *характер та розмір* неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою; д) *вжиті юридичною особою заходи* для запобігання кримінального правопорушення;

2) *у випадках*, передбачених частиною другою статті 96-3 КК України, судом враховуються; а) *характер суспільно небезпечного діяння*, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 КК України, стосовно службових осіб, передбачених частиною четвертою статті 18; б) *діяльність (бездіяльність) юридичної особи*, безпосередньо пов'язана із зазначеним суспільно небезпечним діянням; в) *наслідки (потенційні наслідки) вчинення* зазначеного суспільно небезпечного діяння; г) *майновий стан* юридичної особи; д) *вжиті юридичною особою заходи*, спрямовані на запобігання правопорушенням, сприяння досудовому розслідуванню та судовому розгляду;

3) *при застосування до юридичної особи додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру суд також враховує*: а) *доцільність, необхідність* тимчасового обмеження діяльності юридичної особи та/або тимчасового обмеження юридичної особи в отриманні прав та/або переваг; б) *досягнення мети* запобігання у подальшому порушення юридичною особою вимог щодо належного здійснення господарської та іншої діяльності;

4) чинний КК України у ст. 96-11 *регламентував застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру за сукупністю кримінальних правопорушень, а саме*:

а) *за сукупністю кримінальних правопорушень в межах одного провадження суд, застосувавши до юридичної особи заходи кримінально-правового характеру за кожне кримінальне правопорушення окремо, визначає остаточний основний захід шляхом поглинення менш суворого заходу більш суворим*;

б) *при застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру за злочин за наявності невиконаного*

заходу за попереднім вироком (вироками) суду кожне з них виконується самостійно, крім випадків застосування судом ліквідації юридичної особи згідно з КК України;

5) процесуальний порядок застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру урегульований Кримінального процесуальним кодексом України;

6) виконання рішення суду про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру регламентоване Законом України «Про виконавче провадження». Зокрема, його статтями: 3, 4, 5, 9, 13, 15, 16, 18, 24, 26, 27, 36, 37, 39, 47, 52, 54, 56, 74, 75, 77, 78;

7) за умисне невиконання рішення суду про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру передбачена кримінальна відповідальність статтею 382 КК України.

РОЗДІЛ 19

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

19.1. Неповнолітній як суб'єкт кримінального правопорушення.

Кримінальна відповідальність особи у будь-якій сучасній державі можлива лише з часу досягнення нею відповідного віку. У цьому контексті йдеться про неповнолітніх. *Неповнолітньою* визнається особа, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності. Держави члени ООН мають в цьому випадку виходити з норм міжнародного права. В Мінімальних стандартних правилах ООН (*Пекінські правила ООН*), які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, вказано, що *мінімальний вік* кримінальної відповідальності *не повинний* закріплюватися на низькому рівні вікового розвитку неповнолітнього. В цьому контексті, єдиним і універсальним критерієм встановлення *вікової здатності особи* до винної відповідальності є її емоційна, духовна й інтелектуальна зрілість.

Мінімальна межа віку кримінальної відповідальності в зарубіжних державах була різною у відповідні історичні періоди. Так, в Римському праві були виділені три вікові періоди. *Перший* з них *infantes* – діти віком до 7 років вважалися неосудними. *Другий* мав назву *impuberes*. Діти чоловічого роду віком від 7 до 14 років, а жіночого – 12 років не підлягали кримінальній відповідальності за певні кримінальні правопорушення, а щодо інших кримінальних правопорушень, у кожному конкретному випадку. питання вирішувалося у спосіб встановлення *doli vel culprae capax* – здатності до осудності. Покарання особам такого віку призначалося у зменшеному виді в порівнянні з дорослими особами. *Третій* називався *minores*- особи і віці до 18 років, а, згідно преторського едикту, іноді до 25 років вважалися загалом осудними, але була можливість призначення більш м'якого покарання.

В зальному такі підходи Римського права до необхідності ди-

ференціації віку кримінальної відповідальності були сприйняті і не лише європейським державами. Так, *диференціація* кримінальної відповідальності неповнолітніх на *два періоди*: а) безумовної неосудності та б) умовної осудності практикується нині у Австрії, Англії, Греції, Голандії, Данії, Іспанії, Італії, Норвегії, Португалії, Румунії, Турції, Україні, Фінляндії. При цьому перший віковий період коливається у межах до 7 – 12 років, а другий – у межах від 7 до 16 років.

Специфічним є підхід зарубіжних держав до установлення мінімального віку кримінальної відповідальності. Зокрема, в таких державах як: Ірландія, Єгипет, Ліван, Ємен, окремі штати США, Ліван – 7 років, Шотландія, Шрі-Ланка – 8 років, Ізраїль, Ірак, Філіппіни, окремі штати США – 9 років, Англія, Австралія, Нова Зеландія, окремі штати США – 10 років, Іран – 11 років, Голландія, Туреччина, окремі штати США – 12 років, Франція, Узбекистан, Естонія, окремі штати США – 13 років, Болгарія, Грузія, окремі штати США, КНДР, КНР (за окремі види кримінальних правопорушень) Латвійська Республіка, Норвегія, ФРН, Японія, більшості держав, утворених внаслідок розпаду СРСР (за чітко визначений КК перелік кримінальних правопорушень), Австрія, Італії, Грузія, Куба, Латвія, Південна Корея, Сербія, Угорщина, Естонія – 14 років, Данія, Лаос, Норвегія, окремі штати США, Республіка Польща, Чехія, Ісландія, Фінляндія, Швеція, Швейцарія, – 15 років. в інших державах, утворених внаслідок розпаду СРСР, КНР та окремі штати США, Болівія, Бельгія, Португалія – 16 років.

На сучасному етапі кримінально правового регулювання в Україні, за загальним правилом, кримінальній відповідальності *підлягають особи*, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося *16 років* – ч. 1 ст. 22 КК України. В ряді випадків, за вчинення кримінальних правопорушень, *вичерпний перелік* яких визначений в ч. 2 ст. 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 14 років. А саме за: умисне вбивство (статті 115 – 117), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного

засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (статті 112, 348, 379, 400, 443), умисне тяжке тілесне ушкодження (стаття 121, частина третя статей 345, 346, 350, 377, 398), жорстоке поводження з тваринами (стаття 299), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (стаття 122, частина друга статей 345, 346, 350, 377, 398), диверсію (стаття 113), бандитизм (стаття 257), терористичний акт (стаття 258), захоплення заручників (статті 147 і 349), зґвалтування (стаття 152), сексуальне насильство (стаття 153) крадіжку (стаття 185, частина перша статей 262, 308), грабіж (статті 186, 262, 308), розбій (стаття 187, частина третя статей 262, 308), вимагання (статті 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (частина друга статей 194, 347, 352, 378, частини друга та третя статті 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (стаття 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (стаття 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (частини друга, третя статті 289), хуліганство (стаття 296).

Щодо осіб, які не досягли встановленого законом віку кримінальна відповідальності не застосовується, оскільки вони не підлягають кримінальній відповідальності. У разі вчинення ними суспільно небезпечного діяння, до них можуть застосовуватися, зокрема, залежно від обставин справи, примусові заходи медичного або виховного характеру – статті 93-96, 105 КК України, статті 498, 501, 502, 503, 504, 505 Кримінального процесуального кодексу України.

Вік особи, відповідно до п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України №5 від 16.04. 2004 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», встановлюється за документами, в яких вказана дата його народження, – за паспортом чи свідоцтвом про народження. У разі їх відсутності відповідні дані можна отримати із книги реєстрації актів громадянського стану, довідок органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо.

Отже, особа вважається такою, *що досягла відповідного віку не в день її народження, а після 24-ї години дня її народження, тобто з початку наступної доби, що розпочинається за днем її народження.*

Слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися з клопотання до слідчого судді *для проведення експертизи щодо встановлення віку особи*, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості – п. 4 ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України. Крім цього, згідно ч. 1 ст. 486 Кримінального процесуального кодексу України, у разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи *затримки психічного розвитку та його здатності* повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається *комплексна психолого-психіатрична експертиза.*

Коли експертизою було встановлено *лише рік особи*, то днем народження особи вважається *останній день* цього року народження, *тобто 31 грудня.* Коли експертиза *встановить мінімальний і максимальний вік особи*, то слід виходити з її *мінімального віку*, визначеного експертизою – п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України №5 від 16.04. 2004 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх».

19.2. Система засобів кримінально-правового впливу на неповнолітнього суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення.

1). Поняття системи засобів кримінально-правового впливу на неповнолітнього суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення.

На *неповнолітнього суб'єкта*, визнаного винними у вчиненні кримінального правопорушення, *поширюються засади кримінальної відповідальності*, передбачені у Загальній частині Закону України про кримінальну відповідальність (КК України),

з врахуванням особливостей, встановлених статтями 97 – 108 КК України.

Чинний Закон України про кримінальну відповідальність (КК України) у розділі «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» встановив такі **особливі засоби** кримінально-правового впливу на неповнолітню особу, яка вчинила кримінальне правопорушення:

1) звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру – ст. 97 КК України;

2) звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності – ч. 1, ч. 2 ст. 106 КК України;

3) звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру – ст. 105 КК України;

4) звільнення неповнолітнього від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності – ч. 3 ст. 106 КК України;

5) застосування до неповнолітнього покарання – статті 98 – 103 КК України;

6) звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням – ст. 104 КК України;

7) умовно-дострокове звільнення неповнолітнього від відбування покарання – ст. 107 КК України;

8) судимість – ст. 108 КК України.

Кожен із названих засобів кримінально-правового впливу на неповнолітню особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, має свої особливості. Розглянемо їх у викладеній вище послідовності.

2). Особливості звільнення неповнолітнього суб'єкта від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру – ст. 97 КК України:

1) неповнолітній суб'єкт *вперше* вчинив кримінальне правопорушення: кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин за який підлягає кримінальній відповідальності. Тут є дві обставини. *Перша обставина* – кримінальне правопорушення вважається вчиненим *вперше* якщо:

а) неповнолітній суб'єкт до вчинення цього кримінального правопорушення *не вчинив іншого суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки складу кримінального правопорушення;*

б) неповнолітній суб'єкт раніше вчинив кримінальне правопорушення, однак воно *втратило кримінально-правове значення*. Кримінальне правопорушення *втрачає* кримінально-правове значення якщо суб'єкт:

- *звільнений судом від кримінальної відповідальності*. Згідно з ч. 1 ст. 88 КК України така особа не має судимості, *оскільки обвинувальний вирок судом при звільненні від кримінальної відповідальності не виноситься*. Згідно ч. 3 ст. 288 Кримінального процесуального кодексу України, у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності;

- *звільнений від покарання* – ч. 3 ст. 88 КК України;

- *вчинив діяння, караність якого усунута законом (діяння декриміналізоване)* – ч. 3 ст. 3 КК України, ч. 3 ст. 88 КК України;

- *був реабілітований* – ч. 4 ст. 88 КК України;

- *судимість його погашена чи знята* в установленому законом порядку – статті 89, 91 КК України;

- *був засуджений вироком суду іноземної держави за вчинене ним діяння, яке згідно чинного КК України не є кримінальним правопорушенням;*

Друга обставина. Згідно ст. 12 КК України:

а) кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі;

б) *нетяжким злочином* є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років;

2) це звільнення неповнолітнього суб'єкта від покарання на-

лежить до дискреційних повноважень суду, тобто є його правом, а не обов'язком. Суд у процесі розгляду справи може визнати, що виправлення неповнолітнього суб'єкта можливе без застосування покарання – ч. 1 ст. 97 КК України;

3) підставами визнання судом такої можливості можуть послужити: щире каяття винного неповнолітнього суб'єкта; його попередня та подальша бездоганна поведінка; спосіб життя, рівень середовища його проживання, життєві настанови; комунікативні соціальні зв'язки; участь у громадському житті; стан навчання, особистісні риси характеру, тощо;

4) щире каяття неповнолітнього суб'єкта після вчинення кримінального правопорушення – це його діяння, які виражають критичну оцінку особою вчиненого і можуть проявитися в наступних формах: 1) визнання своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення; 2) добросовісному, а не удаваному висловленні жалю з приводу вчинення кримінального правопорушення перед органами дізнання, слідства, судом, потерпілим, іншими особами; 3) відшкодування заподіяної шкоди; 4) засудження вчиненого і вираження готовності підлягати кримінальній відповідальності; 5) не перешкодження розкриттю кримінального правопорушення тощо;

5) бездоганною визнається, зокрема, поведінка неповнолітнього суб'єкта, яка характеризується: а) не вчиненням неповнолітнім будь-яких правопорушень; б) належною поведінкою неповнолітнього у побуті; в) сумлінним виконанням всіх своїх обов'язків в суспільстві трудових, фахових та інших правових та моральних обов'язків;

6) при цьому звільненні неповнолітній суд констатує у своїй ухвалі вчинення неповнолітнім суб'єктом кримінального правопорушення, але покарання не призначається. Реалізується така форма кримінальної відповідальності як осуд кримінально протиправного діяння і неповнолітнього, який його вчинив з перетерпінням ним осуду і загрози призначення покарання;

7) неповнолітній суб'єкт, засуджений вироком суду без призначення покарання, визнається таким, що не має судимості – ч. 3 ст. 88 КК України;

8) суд застосовує до неповнолітнього суб'єкта примусові заходи

виховного характеру, вичерпний перелік яких передбачений у ч. 2 ст. 105 КК України. А саме:

а) застереження;

б) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;

в) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;

г) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

д) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але *на строк, що не перевищує трьох років*. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом. Зокрема, Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей».

9) до неповнолітнього *може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру*, що передбачені у частині другій статті 105 КК України. Тривалість заходів виховного характеру, передбачених у пунктах 2 та 3 частини другої цієї статті, встановлюється судом, який їх призначає. Суд може також визнати за необхідне призначити *неповнолітньому вихователя* в порядку, передбаченому законом – ч. 3, ч. 4 ст. 105 КК України. Діяльність вихователів регулюється, зокрема, Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». Суд може також призначити неповнолітньому *батьків-вихователів* у порядку, передбаченому Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Згідно п. 4 постанови Пленум Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2, поряд із застосуванням одного чи декількох примусових заходів виховного характеру *суд може в передбаченому законом порядку призначити неповнолітньому вихователя з урахуванням позитивних даних про певну особу та її здатності* благотворно впливати на поведінку неповнолітнього.

Ця особа має підтвердити у судовому засіданні свою згоду бути вихователем;

10) *дане звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності є умовним. У разі ухилення неповнолітнього, що вчинив кримінальне правопорушення, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру, ці заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності за вчинений кримінальний проступок чи необережний нетяжкий злочин – ч. 3 ст. 97 КК України. При цьому слід враховувати, що, відповідно до п. 3 ст. 66 КК України, вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім є обставиною, яка пом'якшує покарання;*

11) *примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 106 КК України, суд застосовує і до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України – ч. 2 ст. 97 КК України. Згідно ч. 1 ст. 498 Кримінального процесуального кодексу України кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, здійснюється внаслідок вчинення особою, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність;*

12) *частиною першою статті 484 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається загальними правилами цього Кодексу з урахуванням особливостей, передбачених його главою 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх»;*

13) *порядок застосування судом до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру визначений статтею 497 Кримінального процесуального кодексу України;*

14) *неповнолітній, який вчинив кримінальне правопорушення, може бути звільнений від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру лише за умови, що неповнолітній обвинувачений та його законний пред-*

ставник *проти цього не заперечують* – ч. 2 ст. 497, ч. 2 ст. 286 та ч. 1 абз. 2 ст. 287 Кримінального процесуального кодексу України. При її відсутності, досудове розслідування та судове провадження проводяться судом у повному обсязі в загальному порядку – ч. 3 ст. 285 Кримінального процесуального кодексу України. Такий підхід законодавця *корелюється з презумпцією невинуватості*. Відповідно до ст. 62 Конституції України та ст. 17 Кримінального процесуального кодексу України, обвинувачена особа *не повинна доводити* свою невинність. *Визнання вини обвинуваченим означає*, що особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, *погоджується з тим, що вона вчинила кримінальне правопорушення*. Коли обвинувачений *стверджує, що невинний, встановити чи спростувати це має сторона звинувачення*. Невизнання підозрюваним, обвинуваченим вини у вчиненні кримінального правопорушення *не є правовою підставою для відмови в задоволенні клопотання* сторони кримінального провадження щодо такого звільнення, *якщо є згода цих осіб на звільнення від кримінальної відповідальності у передбачених законом випадках, а також за умови, що суд роз'яснив їм суть підозри чи обвинувачення, підстав звільнення від кримінальної відповідальності та права заперечувати проти закриття кримінального провадження*. З цього приводу важливе значення має *правова позиція* Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду викладена у постанові в справі № 552/5595/18 від 29 липня 2021 року (провадження № 51-5289км19) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98728753>, яка є наступною. Згідно зі статтями 284–288 КПК України *підставами для звільнення особи від кримінальної відповідальності при розгляді справи в суді є наявність норми кримінального закону, яка передбачає таке звільнення, клопотання сторони кримінального провадження про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності та згода обвинуваченого на закриття кримінального провадження на цих підставах. Ці умови є правовою підставою для прийняття судом рішення про звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності*. *Визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення як обов'язкової умови такого звільнення кримінальним процесуальним законом не передбачено*. *Визнання вини*

ватості є правом, а не обов'язком підозрюваного, обвинуваченого, а тому невизнання цими особами своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення за наявності їхньої згоди на звільнення від кримінальної відповідальності не може бути перешкодою в реалізації ними свого права на таке звільнення та правовою підставою для відмови судом у задоволенні заявленого клопотання.

3). Особливості звільнення неповнолітнього суб'єкта від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності – ч. 1, ч. 2 ст. 106 КК України:

1) звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до вісімнадцяти років, *застосовується відповідно до статті 49 КК України з урахуванням положень, передбачених статтею 106 КК України. Зокрема, давність не застосовується* у разі вчинення кримінальних правопорушень:

1) проти основ національної безпеки України:

а) дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади – ст. 109 КК України;

б) посягання на територіальну цілісність і недоторканність України – ст. 110 КК України;

в) фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України – ст. 110-2 КК України;

г) державна зрада – ст. 111 КК України;

д) посягання на життя державного чи громадського діяча – ст. 112 КК України;

е) диверсія – ст. 113 КК України;

є) шпигунство – ст. 114 КК України;

ж) перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань – ст. 114-1 КК України;

з) несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших

утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану – ст. 114-2 КК України;

2) катування, передбаченого частиною третьою статті 127 КК України;

3) *проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку*:

а) планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни – ст. 437 КК України;

б) порушення законів та звичаїв війни – ст. 438 КК України;

в) застосування зброї масового знищення – ст. 439 КК України;

г) геноцид – ст. 442 КК України;

4) *проти людяності* (ст. 442-1 КК України) – умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення:

а) переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі;

б) депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави;

в) насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави;

г) зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства;

д) оборнення в рабство або торгівлі людьми;

е) насильницького зникнення;

є) незаконного позбавлення волі;

ж) катування;

з) інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, які

супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю;

и) умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення злочину апартеїду, винищення, вбивств;

2) *давність застосовується, якщо з дня вчинення неповнолітнім суб'єктом кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:*

а) *два роки* – у разі вчинення кримінального проступку;

б) *п'ять років* – у разі вчинення нетяжкого злочину;

в) *сім років* – у разі вчинення тяжкого злочину;

г) *десять років* – у разі вчинення особливо тяжкого злочину – ч. 2 ст. 106 КК України;

3) *обчислення строків, визначених частинами першою і другою ст. 49 КК України, при вчиненні кримінальних правопорушень стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи, розпочинається з дня, коли така потерпіла особа досягла повноліття або, у разі її смерті, мала б досягти повноліття – ч. 6 ст. 49 КК України. Такий спосіб обчислення строків давності застосовується при вчиненні стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи таких кримінальних правопорушень:*

а) примушування до шлюбу – ст. 151-2 КК України;

б) зґвалтування – ст. 152 КК України;

в) сексуальне насильство – ст. 153 КК України;

г) примушування до вступу в статевий зв'язок – ст. 154 КК України;

д) вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку – ст. 155 КК України;

е) розбещення неповнолітніх – ст. 156 КК України;

е) домагання дитини для сексуальних цілей – ст. 156-1 КК України;

ж) одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження – ст. 301-1 КК України;

з) проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи – ст. 301-2 КК України;

и) створення або утримання місць розпусти і звідництво – ст. 302 КК України;

і) сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією – ст. 303 КК України;

4) *початком* часу спливу строку давності є *наступна доба*, що йде за днем вчинення кримінального правопорушення. *Нагадаємо, що часом вчинення кримінального правопорушення є час вчинення суб'єктом передбаченого КК дії або бездіяльності – ч. 3 ст. 4 КК України. Часом вчинення незакінченого кримінального правопорушення* (готування до кримінального правопорушення, замаху на кримінальне правопорушення) є час його припинення незалежно від волі суб'єкта діяння, яке є конструктивною ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого нормою КК України. Часом вчинення кримінальних правопорушень з *формальним складом*: а) одноактного кримінального правопорушення з формальним складом (наприклад, ч. 1 ст. 269, ст. 284 КК України) – час вчинення суб'єктом дії чи бездіяльності; б) кримінального правопорушення, що характеризується двома діями – час вчинення другої дії (наприклад ч. 1 ст. 253 КК України); в) кримінального правопорушення з альтернативними діями (наприклад ст. 263 КК України) – час вчинення суб'єктом однієї із дій, вказаних у диспозиції норми КК України, яка передбачає відповідальність за дане кримінальне правопорушення; г) кримінальних правопорушень з урізаним (усіченим) складом (наприклад ст. 187, ст. 257 КК України) – час вчинення суб'єктом суспільно небезпечного діяння. Часом вчинення *продовжуваного кримінального правопорушення* – час вчинення суб'єктом останньої з тотожних дій, спрямованих на реалізацію єдиного кримінально правового умислу, що утворюють одиничне кримінальне правопорушення (наприклад, статті 185, 268 КК України). Часом вчинення *триваючого кримінального правопорушення* – час вчинення суб'єктом дії або бездіяльності, з якої починається «кримінально протиправний стан» суб'єкта (наприклад, статті 135, 136 КК України). Часом вчинення *кримінальних правопорушень з матеріальним складом* – час настання суспільно небезпечних наслідків, передбачених нормою кримінального закону, який передбачає відповідальність за даний кримінальне правопорушення

(наприклад, ч. 1 ст. 115, ч. 1 ст. 192 КК України).

5) *перебіг давності не був зупинений*. Перебіг давності зупиняється якщо суб'єкт, що вчинив кримінальне правопорушення, ухилялася від досудового розслідування або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня його з'явлення із зізнанням або затримання, а з часу вчинення кримінального проступку – п'ять років. У цьому разі суб'єкт звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення ним кримінального правопорушення минуло п'ятнадцять років – ч. 2 ст. 49 КК України, незалежно від того, що вона протягом цього строку ухилялася від слідства і суду.

6) *перебіг давності не був перерваний*. Перебіг часу давності переривається, якщо до закінчення зазначених у частинах першій та другій статті 49 КК України строків суб'єкт вчинив новий злочин, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років – ч. 3 ст. 49 КК України. Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення нового кримінального правопорушення. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожне кримінальне правопорушення.

7) як уже зазначалося, частиною першою статті 484 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається загальними правилами цього Кодексу з урахуванням особливостей, передбачених його главою 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх». Неповнолітній суб'єкт, який вчинив кримінальне правопорушення, може бути звільнений від кримінальної відповідальності лише за умови, що він та його законний представник проти цього не заперечують – ч. 2 ст. 497, ч. 2 ст. 286 та ч. 1 абз. 2 ст. 287 Кримінального процесуального кодексу України. При відсутності такої згоди, досудове розслідування та судове провадження проводяться судом у повному обсязі в загальному порядку – ч. 3 ст. 285 Кримінального процесуального кодексу України.

4). Особливості звільнення неповнолітнього суб'єкта від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру – ст. 105 КК України.

Ці особливості *подібні* до тих, які передбачені ст. 97 КК України, але вони стосуються *не звільнення* від кримінальної відповідальності, а звільнення від покарання.

1. *Звільнення засудженої особи від покарання* – це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженого за вчинене кримінальне правопорушення, який здійснюється *за наявності* правових підстав і умов компетентним органом держави – судом, Верховною Радою України, Президентом України, та *полягає* у звільненні засудженого від перетерпіння тих позбавлень або (і) обмежень його прав і свобод, в яких проявляється зміст покарання, а також від судимості з метою забезпечення реалізації завдань запобігання вчиненню кримінальних правопорушень як засудженим так і іншими особами. Таким чином, виходячи з наведеного поняття, можна виокремити *ознаки звільнення від покарання*:

а) *це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженого за вчинене ним кримінальне правопорушення*;

б) *це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженого, який здійснюється за наявності правових підстав і умов*;

в) *це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженого, який здійснюється відповідним компетентним органом держави – судом, Верховною Радою України, Президентом України*;

г) *це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженого, який полягає у звільненні засудженого від перетерпіння тих позбавлень або (і) обмежень його прав і свобод, в яких проявляється зміст покарання та від судимості*;

д) *це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженого, який здійснюється з метою забезпечення реалізації завдань запобігання вчинення кримінальних правопорушень як засудженим так і іншими особами*;

2. *Спільними умовами звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання* є те, ці засоби кримінально правового впливу на неповнолітнього суб'єкта можуть застосовуватися: а) лише за наявності у вчиненому ним суспільно небезпечному діянні ознак складу кримінального правопорушення – наявності підстави кримінальної відповідальності; б) лише на підставі рішення суду; в) *як при звільненні від кримінальної відповідальності так і при звільненні від покарання до неповно-*

літнього суб'єкта застосовуються примусові заходів виховного характеру; г) як у разі звільнення від кримінальної відповідальності так і у разі звільненні від покарання неповнолітній суб'єкт визнається таким, що не має судимості. Поряд з цим, вони мають такі істотні відмінності: а) на відміну від звільнення неповнолітнього суб'єкта від кримінальної відповідальності, звільнення його від покарання застосовується лише до засудженої особи; б) звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього суб'єкта із застосуванням примусових заходів виховного характеру здійснюється ухвалою суду і може застосовуватися лише до ухвалення вироку суду – ст. 501 Кримінального процесуального кодексу України, а звільнення від покарання – обвинувальним вироком суду – ч. 2 ст. 373 Кримінального процесуального кодексу України.

3. Серед особливостей умов звільнення неповнолітнього суб'єкта від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру варто виокремити такі з них:

а) неповнолітній *вперше вчинив кримінальне правопорушення*: кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин за який підлягає покаранню. Суд, ухвалюючи вирок, відповідно до ст.368 Кримінального процесуального кодексу України, повинен вирішити, зокрема, такі питання: а) чи винен обвинувачений у вчиненні цього кримінального правопорушення (п. 3 ч. 1 ст. 368); б) чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене кримінальне правопорушення (п. 4 ст. 368); в) чи підлягає обвинувачений звільненню від покарання за вчинене кримінальне правопорушення (п. 3-1 ст. 368);

б) кримінальне правопорушення вважається *вчиненим вперше* якщо:

1) суб'єкт до вчинення цього кримінального правопорушення не вчинив іншого суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки складу кримінального правопорушення;

2) суб'єкт раніше вчинив кримінальне правопорушення, однак воно втратило кримінально-правове значення. Кримінальне правопорушення втрачає кримінально-правове значення якщо суб'єкт:

- звільнений судом від кримінальної відповідальності. Згідно

з ч. 1 ст. 88 КК України така особа не має судимості, *оскільки обвинувальний вирок судом при звільненні від кримінальної відповідальності не виноситься*. Згідно ч. 3 ст. 288 Кримінального процесуального кодексу України, у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, суд *своєю ухвалою* закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності;

- *звільнений від покарання* – ч. 3 ст. 88 КК України;
- *вчинив діяння, караність якого усунута законом (діяння декриміналізоване)* – ч. 3 ст. 3 КК України, ч. 3 ст. 88 КК України;
- *був реабілітований* – ч. 4 ст. 88 КК України;
- *судимість його погашена чи знята* в установленому законом порядку – статті 89, 91 КК України;
- *був засуджений* вироком суду іноземної держави за вчинене ним діяння, яке *згідно чинного КК України не є кримінальним правопорушенням*;

4. Згідно ст. 12 КК України:

а) *кримінальним проступком* є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), *за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі*;

б) *нетяжким злочином* є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), *за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років*;

5. Звільнення неповнолітнього суб'єкта від покарання належить до *дискреційних повноважень* суду, тобто є його правом, а не обов'язком. Суд у процесі розгляду справи *може визнати*, що на момент постановлення вироку неповнолітній *не потребує застосування покарання* – ч. 1 ст. 105 КК України;

6. *Підставами* визнання судом такої можливості звільнення неповнолітнього суб'єкта від покарання можуть послужити: *щире каяття винного; його попередня та подальша бездоганна поведінка; спосіб життя, рівень середовища його проживання, життєві*

настанови; комунікативні соціальні зв'язки; участь у громадському житті; стан навчання, особистісні риси характеру, тощо;

7. *Щире каяття* винного неповнолітнього суб'єкта після вчинення кримінального правопорушення – це його діяння, які виражають критичну оцінку ним вчиненого і можуть проявитися в наступних формах: 1) *визнання своєї вини* у вчиненні кримінального правопорушення; 2) *добросовісному, а не удаваному висловленні жалу* з приводу вчинення кримінального правопорушення перед органами дізнання, слідства, судом, потерпілим, іншими особами; 3) *відшкодування* заподіяної шкоди; 4) *засудження вчиненого і вираження готовності* підлягати кримінальній відповідальності; 5) *не перешкодження* розкриттю кримінального правопорушення тощо;

8. *Бездоганною* визнається, зокрема, поведінка неповнолітнього суб'єкта, *яка характеризується*: а) не вчиненням неповнолітнім будь-яких правопорушень; б) належною поведінкою неповнолітнього у побуті; в) сумлінним виконанням всіх своїх обов'язків в суспільстві трудових, фахових та інших правових та моральних обов'язків;

9. При цьому звільненні неповнолітній суб'єкта *визнається вироком суду винним у вчиненні кримінального правопорушення, але покарання не призначається*. Реалізується така форма кримінальної відповідальності як *осуд кримінально протиправного діяння і неповнолітнього, який його вчинив з перетерпінням ним осуду і загрози призначення покарання*;

10. *Неповнолітній, засуджений вироком суду без призначення покарання, визнається таким, що не має судимості* – ч. 3 ст. 88 КК України;

11. Суд застосовує до неповнолітнього *примусові заходи виховного характеру*, вичерпний перелік яких передбачений у ч. 2 ст. 105 КК України. *А саме*:

а) застереження;

б) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;

в) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання. Осо-

бливості передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд визначені ст. 493 Кримінального процесуального кодексу України. Зокрема:

1) до неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених, крім запобіжних заходів, передбачених статтею 176 цього Кодексу, *може застосовуватися* передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи;

2) передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи *полягає у взятті на себе* будь-ким із зазначених осіб або представником адміністрації дитячої установи *письмового зобов'язання* забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду, *а також* його належну поведінку;

3) передання під нагляд батьків та інших осіб *можливе лише* за їхньої на це згоди *та згоди* неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. Особа, яка взяла зобов'язання про нагляд, *має право* відмовитися від подальшого виконання цього зобов'язання, *заздалегідь про це повідомивши*;

4) до передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд суд зобов'язаний зібрати відомості про особу батьків, опікунів або піклувальників, їхні стосунки з неповнолітнім і *впевнитися у тому, що вони можуть належно здійснювати нагляд за неповнолітнім*;

5) *при відібранні зобов'язання* про взяття під нагляд батьки, опікуни, піклувальники, адміністрація дитячої установи *понадходять* про характер підозри чи обвинувачення неповнолітнього і *про їхню відповідальність* у разі порушення взятого на себе зобов'язання. *При порушенні цього зобов'язання* на батьків, опікунів і піклувальників *накладається грошове стягнення* від двох до п'яти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

6) питання передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи *розглядається за клопотанням прокурора* за правилами обрання запобіжного заходу або за

клопотанням сторони захисту під час розгляду питання про обрання запобіжного заходу;

г) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

д) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але *на строк, що не перевищує трьох років*. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом. Зокрема, Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»;

12. До неповнолітнього суб'єкта *може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру*, що передбачені у частині другій статті 105 КК України. Тривалість примусових заходів виховного характеру, передбачених у пунктах 2 та 3 частини другої цієї статті, встановлюється судом, який їх призначає. Суд може також визнати за необхідне призначити *неповнолітньому вихователя* в порядку, передбаченому законом – ч. 3, ч. 4 ст. 105 КК України. Діяльність вихователів регулюється, зокрема, Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». Суд може також призначити неповнолітньому *батьків-вихователів* у порядку, передбаченому Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Згідно п. 4 постанови Пленум Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2, поряд із застосуванням одного чи декількох примусових заходів виховного характеру *суд може* в передбаченому законом порядку призначити неповнолітньому вихователя *з урахуванням* позитивних даних про певну особу *та її здатності* благотворно впливати на поведінку неповнолітнього. Ця особа *має підтвердити* у судовому засіданні *свою згоду* бути вихователем. Відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України, суд при ухваленні вироку вирішує, зокрема, питання *про необхідність* призначення неповнолітньому суб'єктові громадського

вихователя, *зазначивши мотиви* його призначення – ч. 3 ст. 374 Кримінального процесуального кодексу України;

13) *Дане звільнення неповнолітнього від покарання є умовним. У разі ухилення неповнолітнього, що вчинив кримінальне правопорушення, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру, ці заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності за вчинений кримінальний проступок чи необережний нетяжкий злочин* – ч. 3 ст. 97 КК України. При цьому слід враховувати, що, відповідно до п. 3 ст. 66 КК України, вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім *є обставиною, яка пом'якшує покарання*;

14) Частиною першою статті 484 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що *порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається загальними правилами цього Кодексу з урахуванням особливостей, передбачених його главою 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх»*;

15) Порядок застосування судом до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру визначений статтею 497 Кримінального процесуального кодексу України. Необхідно також враховувати відповідні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, які містяться в його постанові від 31 травня 2002 р. N 6 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру»;

16) Неповнолітній, який вчинив відповідне кримінальне правопорушення, *може бути звільнений від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру*. Згідно ч. 1 ст. 497 Кримінального процесуального кодексу України, якщо під час досудового розслідування *прокурор дійде висновку про можливість виправлення неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, необережного нетяжкого злочину без застосування кримінального покарання*, він складає клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру і надсилає його до суду. Таке клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру може бути складене і надіслане до суду *лише за умови, що неповнолітній обвинувачений та його законний представник проти цього не заперечують* –ч. 2

ст. 497 Кримінального процесуального кодексу України. Системний аналіз норм Кримінального процесуального кодексу України щодо необхідності *забезпечення гарантій процесуальних прав* неповнолітнього обвинуваченого дозволяє стверджувати, що *при наявності такого заперечення* досудове розслідування та судові провадження проводяться судом у повному обсязі в загальному порядку – ч. 3 ст. 285 Кримінального процесуального кодексу України. У цій ситуації застосовується *аналогія* кримінального процесуального закону, яка чинним Кримінальним процесуальним кодексом України *не заборонена*. Нагадаємо, що, згідно ч. 4 ст. 3 Кримінального кодексу України, *застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено*.

5). Особливості звільнення неповнолітнього суб'єкта від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку – ч. 3 ст. 106 КК України:

1) звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до вісімнадцяти років, *застосовується відповідно до 80 КК України з урахуванням положень, передбачених статтею 106 КК України*. Зокрема, **давність виконання обвинувального вироку**, згідно ч. 6 ст. 80 КК України, *не застосовується* у разі вчинення кримінальних правопорушень:

1) катування, передбаченого частиною третьою статті 127 КК України;

2) проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку:

а) планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни – ст. 437 КК України;

б) порушення законів та звичаїв війни – ст. 438 КК України;

в) застосування зброї масового знищення – ст. 439 КК України;

г) геноцид – ст. 442 КК України;

3) проти людяності (ст. 442-1 КК України) – умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення:

а) переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може

бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі;

б) депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави;

в) насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави;

г) зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства;

д) оборнення в рабство або торгівлі людьми;

е) насильницького зникнення;

є) незаконного позбавлення волі;

ж) катування;

з) інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю;

и) умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення злочину апартеїду, винищення, вбивств;

2) давність виконання обвинувального вироку застосовується, якщо спливли такі строки виконання обвинувального вироку:

а) *два роки* — у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також при засудженні до покарання за кримінальний проступок;

б) *п'ять років* — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до

покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

в) *сім років* – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкий злочин;

г) *десять років* – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за особливо тяжкий злочин – ч. 3 ст. 106 КК України. *При цьому строки давності щодо додаткових покарань визначаються основним покаранням, призначеним за вироком суду* – ч. 2 ст. 80 КК України;

3) давність виконання обвинувального вироку не застосовується, якщо неповнолітня особа ухиляється від відбування покарання. У цих випадках перебіг давності зупиняється і відновлюється з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. За наявності цієї обставини діє правило про подвоєння тривалості строку давності виконання обвинувального вироку, встановлене в ч. 3 ст. 80 КК України;

4) *перебіг давності виконання обвинувального вироку переривається*, якщо до закінчення строків, зазначених у ч. 3 ст. 106 КК України, засуджений вчинить новий злочин. Обчислення давності в цьому випадку починається з дня вчинення нового злочину – ч. 4 ст. 80 КК України.

6). Особливості застосування судом покарання до неповнолітнього суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення – статті 98-103 КК України:

1) Соломону Мудрому (біля 960 р. – 935 р.) належить правило: «Не залишай юного без покарання: якщо покараєш його виправними різками, він не помре, але ти врятуєш його від пекла»;

2) у ст. 98 чинного КК України передбачено *вичерпний перелік* таких видів покарань, які можуть застосовуватися судом до неповнолітнього, який визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення:

1) *основні покарання*:

а) штраф;

б) громадські роботи;

в) виправні роботи;

- г) пробаційний нагляд;
- д) позбавлення волі на певний строк;

2) *додаткові покарання:*

- а) штраф;

б) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

На неповнолітнього, визнаного винними у вчиненні кримінального правопорушення *поширюються загальні правила застосування судом покарання, передбачені статтями 50 – 87 КК України, з врахуванням особливостей, передбачених статтями 97 – 108 КК України.*

Основні покарання. Застосування до неповнолітнього суб'єкта штрафу – ст. 99 КК України:

1. *Штрафом* є грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених КК України;

2. Застосування штрафу має *особистісний характер*. Штраф застосовується *лише* до неповнолітнього суб'єкта кримінального правопорушення, *що має* самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення;

3. *Розмір штрафу* неповнолітньому суб'єктові кримінального правопорушення, в тому числі за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачено основне покарання *лише у виді штрафу* понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, *встановлюється судом залежно від* тяжкості вчиненого кримінального правопорушення *та з урахуванням* майнового стану неповнолітнього *в межах до п'ятисот* встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – ч. 2 ст. 99 КК України;

4. З урахуванням майнового стану неповнолітнього суб'єкта кримінального правопорушення *суд може призначити штраф із розстрочкою* виплати певними частинами строком до одного року – ч. 4 ст. 53 КК України;

5. До неповнолітнього суб'єкта кримінального правопорушення, *що не має* самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, засудженого за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачено основне покарання *лише у виді штрафу понад три тисячі* неоподатко-

уваних мінімумів доходів громадян, *може бути застосовано покарання у виді громадських або виправних робіт* згідно з положеннями статей 100 та 103 КК України;

6. Якщо неповнолітній суб'єкт кримінального правопорушення, засуджений за вчинення кримінального правопорушення, *має самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення*, але ухиляється від сплати штрафу або ухиляється від покарання у виді громадських чи виправних робіт, він *підлягає кримінальній відповідальності* за статтею 389 КК України;

7. *Додаткове покарання у виді штрафу*, відповідно до ч. 3 ст. 53 КК України, *може бути призначене судом тоді*, коли його спеціально передбачено в санкції норми статті Особливої частини КК України.

Згідно ч.3 ст 53 КК України, *додаткове покарання у виді штрафу* може бути призначене і у разі, *коли воно не передбачено в санкції норми статті Особливої частини цього Кодексу, виключно у випадку* затвердження судом угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, та за умови узгодження сторонами угоди додаткового покарання у виді штрафу. Розмір штрафу, з урахування положення ч. 2 ст. 99 КК України про максимальну межу штрафу, що може застосовуватися судом до неповнолітнього – *до п'ятисот* встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Розмір штрафу узгоджується сторонами угоди та призначається судом *у таких межах*:

1) від двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до ста двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі вчинення нетяжкого злочину;

2) від ста двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до шести мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі вчинення тяжкого злочину;

3) від двохсот сімдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до дванадцяти мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі вчинення особливо тяжкого злочину;

8. Відповідно до ч. 5 ст. 53 КК України, у разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, *та відсутності підстав для розстрочки* його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у встановлених цією статтею межах, з врахуванням обмежень, передбачених статтею 102 КК України. За ухилення засудженого неповнолітнього від покарання у виді позбавлення волі *передбачена кримінальна відповідальність* статтею 390 КК України.

Застосування до неповнолітнього суб'єкта громадських та виправних робіт – ст. 100 КК України:

1) ***Громадські роботи.*** Громадські роботи, згідно ч. 1 ст. 100 КК України, можуть призначатися неповнолітньому суб'єктові кримінального правопорушення у віці від 16 до 18 років *на строк* від тридцяти до ста двадцяти годин і *полягають у виконанні* ним, у вільний від роботи чи навчання час, *безоплатних суспільно корисних робіт*, від яких визначається органами місцевого самоврядування. Тривалість виконання неповнолітнім таких робіт *не може перевищувати* двох годин на день.

Змістовною функціональною сутністю цього покарання є покладення на засудженого суб'єкта кримінального правопорушення *трудового обов'язку без фізичної ізоляції від суспільства*. Також покарання у виді громадських робіт *тимчасово* обмежує особисту свободу і право на відпочинок засудженого суб'єкта кримінального правопорушення і одночасно, на час відбування цього покарання, він позбавляється права на оплату виконаної праці. В силу того, що громадські роботи є покаранням, вони *не вважаються примусовою працею* згідно ч. 3 ст. 43 Конституції України.

Громадські роботи можуть призначатися у разі коли вони передбачені як покарання у санкції відповідної статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення. Вони *можуть бути також застосовані*: у разі несплати штрафу – ч. 3 ст. 99 КК України; при призначенні більш м'якого покарання, ніж пе-

редбачено в санкції статті Особливої частини КК України – ст. 69 КК України; при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням – ст. 82 КК України.

Не можуть призначатися судом громадські роботи неповнолітнім суб'єктам кримінального правопорушення: інвалідам першої або другої групи; вагітним жінкам; неповнолітнім курсантам спеціальних навчальних закладів, які прирівнюються до військовослужбовців.

Контроль за виконанням покарання у виді громадських робіт покладається на уповноважений орган з питань пробації. Уповноваженим органом з питань пробації є орган виконання покарань, який забезпечує виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та пробації щодо повнолітніх суб'єктів пробації, а також певних видів адміністративних стягнень щодо повнолітніх осіб. У межах кожної області ці функції здійснюють *уповноважені підрозділи* філії Державної установи «Центр пробації» – районні відділи, сектори, міжрайонні, міські, міськрайонні відділи.

Функціональні обов'язки уповноваженого органу з питань пробації визначені в ч. 5 ст. 36 Кримінально-виконавчого кодексу України.

2) Виправні роботи. Покарання у виді виправних робіт, за своєю змістовною функціональною сутністю, *тимчасово обмежує особисту свободу засудженого суб'єкта кримінального правопорушення без фізичної ізоляції від суспільства* і одночасно, на час відбування цього покарання, *він позбавляється частини заробітку у розмірі, встановленому вироком суду.*

Покарання у виді виправних робіт може бути призначене неповнолітньому суб'єктові кримінального правопорушення у віці від 16 до 18 років *на строк від двох місяців до одного року і відбувається за місцем роботи засудженого неповнолітнього.* Тобто, покарання у виді виправних робіт може призначатися судом *лише працюючому неповнолітньому.* Із суми її заробітку *провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від п'яти до десяти відсотків* – ч. 2, ч. 3 ст. 100 КК України.

Оскільки виправні роботи є покаранням, то вони, в силу ч. 3

ст. 43 Конституції України, *не вважаються примусовою працею.*

Виправні роботи *можуть призначатися* у разі коли вони передбачені як покарання у санкції відповідної статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене суб'єктом кримінальне правопорушення, а також: у разі несплати штрафу – ч. 3 ст. 99 КК України; при призначенні *більш м'якого покарання*, ніж передбачено в санкції статті Особливої частини КК України – ст. 69 КК України; *при заміні* невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням- ст. 82 КК України.

Виправні роботи *не можуть застосовуватися* судом до неповнолітніх суб'єктів кримінального правопорушення: вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною; непрацездатних; осіб, що не досягли шістнадцяти років; неповнолітніх курсантів спеціальних навчальних закладів, які прирівнюються до військовослужбовців.

Порядок та умови, характер позбавлень та обмежень, які застосовуються до засуджених, їх права у процесі виконання покарання у виді виправних робіт, здійснюється відповідно до статей 41 – 46 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Застосування до неповнолітнього суб'єкта пробаційного нагляду– ст. 101 КК України:

1. Пробаційний нагляд застосовується судом до неповнолітнього суб'єкта кримінального правопорушення відповідно до статті 59-1 КК України;

2. Пробаційний нагляд стосовно неповнолітнього суб'єкта кримінального правопорушення призначається судом на строк від одного до двох років – ч. 2 ст. 101 КК України. Строк покарання у виді пробаційного нагляду обчислюється з дня постановки засудженого суб'єкта кримінального правопорушення на облік уповноваженим органом з питань пробації.;

3. Покарання у виді пробаційного нагляду є одним із *основних строкових* покарань, яке *полягає у тимчасовому обмеженні прав і свобод, без фізичної ізоляції від суспільства* засудженого суб'єкта кримінального правопорушення, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів *без ізоляції його від суспільства*;

4. Пробаційний нагляд *може призначатися* неповнолітньому суб'єктові судом у разі коли він передбачений як покарання у санкції відповідної статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене ним кримінальне правопорушення, а також при призначенні *більш м'якого покарання*, ніж передбачено в санкції статті Особливої частини КК України – ст. 69 КК України та *при заміні* невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням – ст. 82 КК України;

5. Пробаційний нагляд *не призначається* особам, які під час відбування цього виду покарання вчинили кримінальне правопорушення;

6. Окремі *тимчасові обмеження прав і свобод* засудженого неповнолітнього суб'єкта кримінального правопорушення *визначаються судом*. Згідно ч. 2 ст. 59-1 КК України, призначаючи засудженому суб'єктові кримінального правопорушення покарання у виді пробаційного нагляду, суд покладає на нього *такі обов'язки*:

1) *періодично з'являтися* для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;

2) *повідомляти* уповноважений орган з питань пробації про зміну свого місця проживання, роботи або навчання;

3) *не виїжджати за межі України* без погодження з уповноваженим органом з питань пробації.

Крім названих обов'язків, суд *може покласти* на засудженого до пробаційного нагляду неповнолітнього наступні обов'язки:

а) *використовувати* електронний засіб контролю і нагляду та проживати за вказаною у рішенні суду адресою. Обов'язок використовувати електронний засіб контролю і нагляду встановлюється судом на строк від одного місяця до одного року. *Порядок застосування електронних засобів* контролю та нагляду за поведінкою осіб, на яких покладено цей обов'язок, затверджений Наказом Міністерства юстиції України № 709/5 від 18.03.2024 року;

б) *дотримуватися* установлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля;

в) *працевлаштуватися* або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служ-

би зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано посаду (роботу);

г) *виконувати заходи*, передбачені пробаційною програмою;

д) *пройти курс лікування* від наркотичної, алкогольної залежності, розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;

7. *Порядок та умови виконання, характер тимчасових позбавлень та обмежень*, які застосовуються щодо засуджених до пробаційного нагляду неповнолітніх, їх права та обов'язки у процесі виконання цього покарання, врегульовані статтями: 49-1, 49-2, 49-3 Кримінального-виконавчого кодексу України. Зокрема:

1) судові рішення виконується *не пізніше десятиденного строку* з дня набрання ним законної сили або звернення його до виконання. Виконання призначеного судом неповнолітньому покарання у виді пробаційного нагляду *покладається* на уповноважений орган з питань пробації. Уповноваженим органом з питань пробації є орган виконання покарань, який забезпечує виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та пробації щодо повнолітніх суб'єктів пробації, а також певних видів адміністративних стягнень щодо повнолітніх осіб. У межах кожної області ці функції здійснюють *уповноважені підрозділи* філії Державної установи «Центр пробації» – районні відділи, сектори, міжрайонні, міські, міськрайонні відділи за місцем проживання засудженого суб'єкта кримінального правопорушення;

2) уповноважений орган з питань пробації при цьому *має такі повноваження*:

а) *веде облік* засуджених до покарання у виді пробаційного нагляду;

б) *роз'яснює* засудженим порядок відбування покарання;

в) *здійснює* контроль за дотриманням засудженими порядку відбування покарання;

г) *визначає* порядок та періодичність явки засудженого суб'єкта кримінального правопорушення на реєстрацію;

д) *здійснює* контроль за виконанням засудженим суб'єктом кримінального правопорушення обов'язків, покладених на ньо-

го судом, звертається до суду з поданням про зміну покладених обов'язків за результатами оцінки ризику вчинення засудженим повторного кримінального правопорушення;

е) *за заявою засудженого суб'єкта кримінального правопорушення, на якого покладено обов'язок використовувати електронний засіб контролю та нагляду і проживати за вказаною в рішенні суду адресою, звертається до суду з поданням про зміну визначеної в рішенні суду адреси місця відбування покарання;*

е) *вживає заходів з припинення порушень виконання судового рішення;*

ж) *вживає першочергових заходів з виявлення засуджених, місця знаходження яких невідоме;*

з) *звертається до відповідних правоохоронних органів щодо розшуку засуджених, місце знаходження яких невідоме;*

и) *звертається до правоохоронних органів з поданням про притягнення до кримінальної відповідальності засуджених, які ухиляються від відбування покарання;*

3) *на засудженого неповнолітнього до покарання у виді пробаційного нагляду покладеться виконання таких обов'язків:*

а) *виконувати* визначені законом та покладені судом обов'язки;

б) *з'являтися* за викликом до уповноваженого органу з питань пробації. Поважними причинами неявки засудженого суб'єкта кримінального правопорушення за викликом уповноваженого органу з питань пробації у призначений строк є не своєчасне одержання виклику, хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють засудженого суб'єкта кримінального правопорушення можливості своєчасно прибути за викликом і які документально підтверджені;

4) *наслідки ухилення від відбування покарання у виді пробаційного нагляду. У разі невиконання неповнолітнім засудженим покладених на нього судом обов'язків, вчинення адміністративного правопорушення із засудженим проводиться індивідуальна профілактична бесіда та застосовується письмове попередження про притягнення до кримінальної відповідальності. Письмове попередження не застосовується, якщо покладений обов'язок не був виконаний з поважних причин;*

5) у випадку ухилення засудженого неповнолітнього суб'єкта кримінального правопорушення від прибуття за викликом уповноваженого органу з питань пробації письмове попередження вважається винесеним, якщо його направлено через Національного оператора поштового зв'язку або вручено в інший спосіб та отримано підтвердження про його вручення. *Ухиленням від відбування покарання у виді пробаційного нагляду є систематичне невиконання засудженим покладених на нього судом обов'язків або вчинення адміністративних правопорушень, зникнення з місця проживання, створення умисних перешкод для функціонування електронного засобу контролю та нагляду. Систематичним вважається невиконання без поважних причин три і більше разів обов'язків, покладених на засудженого суб'єкта кримінального правопорушення рішенням суду, або вчинення трьох і більше адміністративних правопорушень;*

8. У разі ухилення засудженого неповнолітнього суб'єкта кримінального правопорушення від відбування покарання у виді пробаційного нагляду, уповноважений орган з питань пробації надсилає матеріали до органів Національної поліції для вирішення питання про притягнення його до кримінальної відповідальності відповідно до ч. 3 ст. 389 Кримінального кодексу України.

Застосування до неповнолітнього суб'єкта позбавлення волі на певний строк – ст. 102 КК України:

1. Покарання у виді позбавлення волі, згідно ч. 1 ст. 63 КК України, *полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Неповнолітні суб'єкти відбувають це покарання у виховних колоніях – ст. 19 Кримінально-виконавчого кодексу України;*

2. Покарання у виді позбавлення волі призначається неповнолітньому суб'єктові судом у тому випадку, коли, виходячи із конкретних обставин справи, *на переконання суду, усі інші, більш м'які покарання не дають змоги досягти мети покарання – не тільки кара, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами – ч. 2 ст. 50 КК України. На дану обставину звернув увагу Пленум Верховного суду України № 5 від*

16.04.2004 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» (п. 16), зазначивши, що позбавлення волі на певний строк є найсуворішим покаранням, що може бути призначене особам, яким на момент *вчинення злочину* не виповнилося 18 років. Це покарання має застосовуватися до таких осіб тільки тоді, коли у суду є переконання, що застосування більш м'якого покарання не сприятиме виправленню засудженого. Висновок суду про необхідність застосування до неповнолітнього позбавлення волі, якщо санкцією статті, за якою він засуджується, передбачені й інші види покарань, *повинен бути мотивованим у вирокі*;

3) Згідно ч. 3 ст. 102 КК України, даний вид покарання:

а) *призначається* неповнолітньому суб'єктові, який *вчинив нетяжкий, тяжкий або особливо тяжкий злочин*;

б) *не призначається* неповнолітньому суб'єктові, який *вчинив кримінальний проступок*;

4) *Тривалість позбавлення волі* неповнолітньому суб'єктові визначається судом з урахуванням положень ст. 63 КК України, а також санкції статті Особливої частини КК України. *Мінімальний строк* позбавлення волі для неповнолітнього суб'єкта, становить шість місяців. *Максимальна тривалість* такого покарання *визначається санкцією статті Особливої частини КК України*, однак вона *не може перевищувати більше десяти років*, а у випадках, передбачених пунктом 5 частини третьої ст. 102 КК України, – *більше п'ятнадцяти років*;

5) *Строк покарання у виді позбавлення волі* неповнолітньому суб'єктові *призначається* судом:

а) *за нетяжкий злочин* – на строк не більше чотирьох років;

б) *за тяжкий злочин* – на строк не більше семи років;

в) *за особливо тяжкий злочин* – на строк не більше десяти років;

г) *за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини*, – на строк до п'ятнадцяти років (ч. 3 ст. 102 КК України).

6) При призначенні покарання неповнолітньому суб'єктові *за сукупністю* кримінальних правопорушень або вироків *остаточне покарання у виді позбавлення волі*, згідно ч. 2 ст. 103 КК

України, *не може перевищувати* п'ятнадцяти років;

7) Статтею 147 Кримінально-виконавчого кодексу України визначений порядок переведення засудженого суб'єкта із виховної колонії до виправної колонії *у зв'язку з досягненням ним повноліття*. Зокрема:

а) засуджений суб'єкт, який досяг вісімнадцятирічного віку, *переводяться* із виховної колонії для дальшого відбування покарання до виправної колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання;

б) питання про *переведення* засудженого суб'єкта, який досяг вісімнадцятирічного віку, *з виховної колонії до виправної колонії, вирішується* центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань *за рішенням педагогічної ради і поданням начальника виховної колонії, погодженим* із службою у справах дітей. Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань є Державна кримінально-виконавча служба України, яка діє на підставі Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»;

8) Засуджений неповнолітній суб'єкт, який досяг вісімнадцятирічного віку *може бути*, за рішенням педагогічної ради постановою начальника колонії, погодженою із службою у справах дітей, *залишений у виховній колонії*, але не довше ніж до досягнення ним двадцяти двох років з метою закріплення результатів його виправлення, завершення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання – ч. 1, ч. 2 ст. 148 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Додаткові покарання. Як уже зазначалося, до неповнолітнього суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення, відповідно до ч. 2 ст. 98 КК України, можуть застосовуватися судом також такі *додаткові покарання*:

а) штраф. Як уже зазначено вище, *додаткове покарання у виді штрафу*, відповідно до ч. 3 ст. 53 КК України, *може бути призначене судом тоді*, коли його спеціально передбачено в санкції норми статті Особливої частини КК України.

Згідно ч.3 ст. 53 КК України, *додаткове покарання у виді*

штрафу може бути призначене і у разі, коли воно не передбачено в санкції норми статті Особливої частини цього Кодексу, виключно у випадку затвердження судом угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, та за умови узгодження сторонами угоди додаткового покарання у виді штрафу. Розмір штрафу, з урахування положення ч. 2 ст. 99 КК України про максимальну межу штрафу, що може застосовуватися судом до неповнолітнього – до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Розмір штрафу узгоджується сторонами угоди та призначається судом у таких межах:

1) від двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до ста двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі вчинення нетяжкого злочину;

2) від ста двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до шести мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі вчинення тяжкого злочину;

3) від двохсот сімдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до дванадцяти мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі вчинення особливо тяжкого злочину;

б) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як *додаткове покарання*, за загальним правилом, може бути призначене судом, у випадках, передбачених санкцією норми Особливої частини КК України, на строк від одного до трьох років.

Як додаткове покарання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, згідно ч.2 ст. 55 КК України, може бути призначене неповнолітньому суб'єктові кримінального правопорушення судом й у випадках, коли воно не передбачене в санкцію норми Особливої частини КК України за умови, що з урахуванням характеру кримінального правопорушення, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні

посади або займатися певною діяльністю. У таких випадках суд *призначає* суб'єктові кримінального правопорушення покарання *у межах*, установлених в ст. 55 КК України.

Застосування до неповнолітнього суб'єкта правил призначення покарання – ст. 103 КК України:

1. На *неповнолітнього суб'єкта*, визнаного винними у вчиненні кримінального правопорушення, *поширюються засади кримінальної відповідальності*, передбачені у Загальній частині Закону України про кримінальну відповідальність (КК України), *з врахуванням особливостей, встановлених статтями 97 – 108 КК України;*

2. *Загальні засади призначення покарання* – це система правил, що визначають межі та порядок діяльності суду при призначенні покарання. В основу *загальних засад призначення покарання*, які визначені статтею 65 КК України, покладено *принцип домірності (пропорційності)*. Принцип домірності (пропорційності) *зобов'язує суд* у кожному конкретному випадку *застосовувати* види покарання та (або) інші заходи кримінально-правового характеру:

а) *у межах*, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 цього Кодексу ;

б) *відповідно до положень* Загальної частини КК України;

в) *враховуючи* ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. – статті 66 та 67 КК України. Зокрема, неповнолітній вік особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, згідно з п.3 ч.1 ст. 66 КК України є обставиною, яка пом'якшує покарання. Вона *обов'язково має враховуватись* при призначенні покарання *незалежно від того, чи досяг підсудний на час розгляду справи повноліття* – п. 10 постанови Пленуму Верховного суду України № 5 від 16.04.2004 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх»;

3. Особливості призначення судом покарання неповнолітньому суб'єктові:

1) суд, відповідно до ч. 1 ст. 103 КК України, крім обставин, передбачених у статтях 65-67 цього Кодексу, *враховує* умови життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього;

2) до неповнолітнього суб'єкта *можуть бути застосовані лише покарання*, які визначені у статті 98 КК України;

3) покарання у виді позбавлення волі неповнолітньому суб'єктові, який не досяг до вчинення злочину 18 років, *може бути призначене на строк* від шести місяців до десяти років, а за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини - до п'ятнадцяти років – ч. 1, п. 5 ч. 3 ст. 102 КК України;

4) неповнолітній суб'єкт, який не досяг до вчинення злочину 18 років, засуджений до покарання у виді позбавлення волі, *відбуває його у спеціальних виховних установах*;

5) неповнолітньому суб'єктові, який не досяг до вчинення злочину 18 років, *не може бути призначене* судом покарання у виді довічного позбавлення волі – ст. 98, ч. 2 ст. 64 КК України;

6) при призначенні покарання неповнолітньому суб'єктові за сукупністю кримінальних правопорушень або вироків *остаточне покарання* у виді позбавлення волі *не може перевищувати* п'ятнадцяти років – ч. 2 ст. 103 КК України;

7) статтями 1179 – 1183 Цивільного кодексу України визначений наступний порядок відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою, у тому числі і у разі вчинення кримінального правопорушення:

а) неповнолітня особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах;

б) у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Якщо неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в частці, якої не вистачає, або в повному об-

сязі, якщо він не доведе, що шкоди було завдано не з його вини;

в) обов'язок батьків (усиновлювачів), піклувальника, закладу, який за законом здійснює щодо неповнолітньої особи функції піклувальника, відшкодувати шкоду припиняється після досягнення особою, яка завдала шкоди, повноліття або коли вона до досягнення повноліття стане власником майна, достатнього для відшкодування шкоди;

г) шкода, завдана неповнолітньою особою після набуття нею повної цивільної дієздатності, відшкодовується цією особою самостійно на загальних підставах. У разі відсутності у неповнолітньої особи, яка набула повної цивільної дієздатності, майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони дали згоду на набуття нею повної цивільної дієздатності і не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Обов'язок цих осіб відшкодувати шкоду припиняється з досягненням особою, яка завдала шкоди, повноліття;

д) шкода, завдана спільними діями кількох малолітніх осіб, відшкодовується їхніми батьками (усиновлювачами), опікунами в частці, яка визначається за домовленістю між ними або за рішенням суду. Якщо в момент завдання шкоди кількома малолітніми особами одна з них перебувала в закладі, який за законом здійснює щодо неї функції опікуна, цей заклад відшкодовує завдану шкоду у частці, яка визначається за рішенням суду;

е) шкода, завдана спільними діями кількох неповнолітніх осіб, відшкодовується ними у частці, яка визначається за домовленістю між ними або за рішенням суду. Якщо в момент завдання шкоди кількома неповнолітніми особами одна з них перебувала в закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад відшкодовує завдану шкоду у частці, яка визначається за рішенням суду;

є) батьки зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, протягом трьох років після позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не доведуть, що ця шкода не є наслідком невиконання ними своїх батьківських обов'язків;

8) у разі повного відшкодування неповнолітнім завданої шкоди і примирення з потерпілим суди мають обговорювати питання про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності ст 45 КК України) або враховувати цю обставину як таку, що пом'якшує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України) – п. 20 постанови Пленуму Верховного суду України № 5 від 16.04.2004 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх».

Більш детальний розгляд питань призначення покарання здійснено у підрозділі 14 цієї праці «Призначення покарання».

7). Особливості застосування звільнення неповнолітнього суб'єкта від покарання з випробовуванням– стаття 104 КК України:

1. *Нагадаємо, що звільнення засудженої особи від покарання – це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженого за вчинене кримінальне правопорушення, який здійснюється за наявності правових підстав і умов компетентним органом держави – судом, Верховною Радою України, Президентом України, та полягає у звільненні засудженого від перетерпіння тих позбавлень або (і) обмежень його прав і свобод, в яких проявляється зміст покарання, а також від судимості з метою забезпечення реалізації завдань запобігання вчиненню кримінальних правопорушень як засудженим так і іншими особами. Таким чином, виходячи з наведеного поняття, можна виокремити ознаки звільнення від покарання:*

а) *це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженого за вчинене ним кримінальне правопорушення;*

б) *це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженого, який здійснюється за наявності правових підстав і умов;*

в) *це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженого, який здійснюється відповідним компетентним органом держави – судом, Верховною Радою України, Президентом України;*

г) *це гуманний акт компромісу з боку держави щодо засудженого, який полягає у звільненні засудженого від перетерпіння тих позбавлень або (і) обмежень його прав і свобод, в яких про-*

являється зміст покарання та від судимості;

д) *це гуманний акт* компромісу з боку держави щодо засудженого, який здійснюється *з метою* забезпечення реалізації завдань запобігання вчинення кримінальних правопорушень як засудженим так і іншими особами;

2. Звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовується до неповнолітнього суб'єкта відповідно до статей 75-78 КК України з врахуванням положень, передбачених статтею 104 КК України – ч.1 ст. 104 КК України. Детальний розгляд питань звільнення суб'єкта від відбування покарання з випробуванням здійснено у підрозділі 15 цієї праці «Звільнення від покарання та його відбування»;

3. *Звільнення неповнолітнього суб'єкта від відбування покарання з випробуванням має наступні особливості:*

1) *звільнення неповнолітнього суб'єкта від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване судом лише у разі його засудження до позбавлення волі;*

2) *іспитовий строк* неповнолітньому суб'єктові, звільненому від відбування покарання з випробуванням, встановлюється судом тривалістю *від одного року до двох років* – ч. 3 ст. 104 КК України;

3) судом, у разі звільнення неповнолітнього суб'єкта від відбування покарання з випробуванням, йому, згідно ч.2 ст. 98 КК України, *можуть бути призначені* додаткові покарання *лише у виді* штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

4) у разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд, згідно ч. 4 ст. 104 КК України, *може покласти* на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи.

8). Особливості застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання до неповнолітнього суб'єкта– стаття 107 КК України:

1. Неповнолітній суб'єкт *відбуває* призначене йому судом покарання *у виді* позбавлення волі;

2. Неповнолітній суб'єкт *відбуває* призначене йому судом покарання за кримінальне правопорушення, *вчинене у віці до вісімнадцяти років*;

3. До неповнолітнього суб'єкта *може бути застосоване* судом умовно-дострокове звільнення від відбування покарання *незалежно від тяжкості* вчиненого кримінального правопорушення;

4. *Умови, за наявності яких до неповнолітнього суб'єкта може бути застосоване судом умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, є такими:*

1) засуджений суб'єкт *своєю сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довів своє виправлення* – ч. 2 ст. 107 КК України;

2) *таке звільнення від відбування покарання може бути застосоване до засудженого за кримінальне правопорушення суб'єкта, вчинене у віці до вісімнадцяти років, після фактичного відбуття ним:*

а) *не менше третини* призначеного строку покарання у виді позбавлення волі *за нетяжкий злочин і за необережний тяжкий злочин*;

б) *не менше половини* строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом *за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років нове умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі*;

в) *не менше двох третин* строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом *за умисний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі* – ч. 3 ст. 107 КК України;

5. *Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким пока-*

ранням до неповнолітнього суб'єкта не застосовується – ч. 4 ст. 107 КК України;

6. *Вчинення неповнолітнім суб'єктом, щодо якого застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового кримінального правопорушення, є підставою для призначення їй судом покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 КК України Тобто, за сукупністю кримінальних правопорушень чи за сукупністю вироків – ч. 5 ст. 107 КК України;*

7. *Звільнення неповнолітнього суб'єкта від відбування покарання належить до дискреційних повноважень суду, тобто є його правом, а не обов'язком;*

8. *За наслідками розгляду клопотання (подання) про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку. Оскарження прокурором ухвали суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання зупиняє її виконання – ч. 4 ст. 539 Кримінального процесуального кодексу України;*

9. *У разі набрання законної сили ухвалою суду про відмову в задоволенні клопотання щодо умовно-дострокового звільнення засудженого від відбування покарання, розгляд повторного клопотання з цього самого питання щодо неповнолітнього засудженого може мати місце не раніше як через шість місяців з дня винесення ухвали суду про відмову ч. 7 ст. 539 Кримінального процесуального кодексу України;*

10. *Неповнолітній суб'єкт, умовно-достроково звільнений від відбування покарання, вважається таким, що має судимість.*

9). Особливості застосування погашення та зняття судимості до неповнолітнього суб'єкта– стаття 108 КК України:

1. *Погашення та зняття судимості щодо неповнолітнього суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення до досягнення ним вісімнадцятирічного віку, здійснюється відповідно до статей 88-91 КК України з урахуванням положень, передбачених статтею 108 КК України;*

2. Відповідно до ч. 2 ст. 108 КК України, неповнолітній суб'єкт, який вчинив кримінальне правопорушення до досягнення ним вісімнадцятирічного віку, визнається таким, що не має судимості за такими правилами:

1) засуджений до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, – після виконання цього покарання;

2) засуджений до позбавлення волі за нетяжкий злочин, – якщо він протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинить нового кримінального правопорушення;

3) засуджений до позбавлення волі за тяжкий злочин, – якщо він протягом трьох років з дня відбуття покарання не вчинить нового кримінального правопорушення;

4) засуджений до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, – якщо він протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинить нового кримінального правопорушення;

3. Дostroкове зняття судимості допускається лише щодо неповнолітнього суб'єкта, який відбув покарання у виді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, за підставами:

а) передбаченими в частині першій статті 91 КК України, а саме: якщо особа після відбуття покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення;

б) закінчення не менш як половини строку погашення судимості, зазначеного в частині другій статті 108 КК України.

ПІДСУМКОВІ СУДЖЕННЯ.

*Знання кримінального права автоматично не гарантує повною мірою досягнення високого рівня ефективності протидії кримінальним правопорушенням. Вони є інструментом, який лише при умілому застосуванні відповідних наукових методів, може дати очікуваний результат. Науці і практиці протидії кримінальним правопорушенням відомі **два методологічні підходи: а) репресивний і б) соціально-детермінований (причиновий)**, які становлять сецевину ідеології кримінально-правової політики відповідної держави.*

***Репресивний** метод ґрунтується на хибному переконанні можновладців у всесильності Закону про кримінальну відповідальність як інструмента вирішення всіх суспільних проблем, зловживання ним. Він характерний для тоталітарної держави і зводиться, головним чином, до створення та удосконалення системи репресивних державних органів, заборони негативного соціального явища, виявлення порушників такої заборони, притягнення винних у їх вчиненні до відповідальності, забезпечення виконання стягнення чи покарання, належного забезпечення, у передбачених законом випадках, постпенетенціарного контролю. Отже, головним засобом при такому підході є посилення та забезпечення відповідальності за протиправні діяння. Світова практика протидії правопорушення довела нікчемність застосування **методів «голої репресії»** не поєднаних з формуванням високого рівня загальної та правової культури громадян, іншими відомими цивілізованими засобами протидії правопорушенням як і іншим порушенням соціальних норм.*

***Соціально-детермінований (причиновий) підхід** властивий для держави соціально- демократичної орієнтації. Головний його зміст – кримінальне правопорушення людини завжди має відповідні причини та умови, його вчинення зумовлено ними.*

На причинну зумовленість кримінальних правопорушень вказував, зокрема, Поль-Анрі Гольбах (1723-1789 рр.) – людська воля перебуває під впливом із зовні, і прихованим шляхом визначається зовнішніми причинами, які приводять до змін в людині.

Необхідність з'ясування причин кримінального правопо-

рушення відстоював також відомий німецький вчений-криміналіст Франц Фон Ліст, вважаючи, що *кожний злочин можна розглядати з двох пунктів бачення*: один з них техніко-юридичний, а другий природньо-історичний. Кримінальне правопорушення з техніко-юридичного пункту бачення ставить нам завдання застосувати до даного факту відповідну норму закону. *Це завдання він розділяв на три частини: перша, необхідно встановити саму наявність факту вчинення кримінального правопорушення; друга, необхідно знайти необхідну норму закону, а третя частина технічно-юридична завдання полягає в підведенні факту під закон.* Природньо-історична точка зору ставить проблему *з'ясування причин кримінального правопорушення* (Див. про це: *Франц Фон Ліст Задачі уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление. М.ИНФРА М. 2004. С. 89).*

Отже, *соціально-детермінований (причиновий) підхід*, у першу чергу, передбачає **з'ясування причин та умов** наявності конкретного антисоціального, протиправного явища, враховуючи наявність гармонійної діалектичної взаємної залежності між ними. Далі, щодо кожної з причин чи умов, обирається ефективний метод, засіб її нейтралізації. І тут не завжди, і не в першу чергу, імперативні методи – правова заборона, покладення обов'язку, які називають методами так званої «*голої репресії*». Відомі апробовані на практиці системні заходи психологічного, політичного, ідеологічного, організаційного характеру. Питання лише в умілому, професійному, комплексному їх застосуванні на наукових засадах в Україні. *Якщо ж є потреба в правових засобах протидії*, то це не завжди кримінальне законодавство, бо воно завжди має бути останнім, крайнім засобом інструментально-правового впливу. Є ще й *інші правові засоби*: адміністративно-правові, фінансово-правові, цивільно-правові тощо, здатні, у першу чергу, *забезпечити* запобігання правопорушенням та невідворотність відповідальності за їх вчинення. *Поряд з цим*, в цьому контексті, *можуть* гармонійно застосовуватися і репресивні засоби. Однак, тоді цей метод матиме уже *значно вужчу*, додаткову сферу впливу. Всі організаційно-правові та суспільно-полі-

тичні засоби протидії кримінальним правопорушенням, як і іншим порушенням соціальних норм, мають створити ефективний механізм *забезпечення максимальної матеріальної та особистісної невинуватості* протиправної, антисоціальної діяльності. Головною метою цих заходів *має стати* системне загальне та правове виховання громадян починаючи з дитячого віку. Думається, що саме такий науково обґрунтований підхід, без сумніву, при умілому, грамотному його застосуванні, сприятиме більш ефективно нейтралізації причин та умов правопорушень, позбавленню або принаймні істотному обмеженню їх соціального ґрунту, зменшенню сфер та форм буття, кількісних і якісних показників.

Висока якість правозастосовної здатності правника не може формуватися без постійного оволодіння новітніми рекомендаціями науки кримінального права щодо розуміння проблем кримінально правового регулювання. Такий правник має постійно, образно висловлюючись, *«тримати руку на пульсі»* науки кримінального права. Важливо при цьому зважати на тезу професора Навроцького В.О. про те, *що в юриспруденції немає монополії на істину*. Отже, істина є нерідко відносною, а розумні судження можуть належати не лише авторитетним вченим, але й особам, які лише стали на наукову стежу.

Давно відомо, що *практика є критерієм істини*. Тому вивчення кримінального права *вкрай необхідно гармонійно поєднувати* з аналізом судової практики, вивченням зарубіжного та міжнародного правничого досвіду протидії кримінальним правопорушенням. Важливе значення при цьому *мають правові позиції* Європейського Суду з прав людини, Верховного Суду та Конституційного Суду України. Саме такий підхід *дозволяє забезпечити належну ефективність* кримінально правового регулювання та охорони суспільних відносин, засновану на сучасних цивілізованих загальнолюдських цінностях.

Наукове видання

Гришук Віктор Климович

**УКРАЇНСЬКЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО.
Загальна частина:
навчально-науковий курс**

Підписано до друку 10.03.2026 р.
Формат 70×100 1/16. Ум. др. арк. 83,85.
Наклад 100 прим. Зам. № 1873/1.

Віддруковано ФОП Корзун Д. Ю. з оригіналів замовника.
Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934,
(093) 89-13-852, (098) 46-98-043.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>